

अर्थनीति

सेजन स्मारिका २०८१

अर्थतन्त्रको प्रबन्धन

NIMB

नेपाल इन्भेस्टमेण्ट मेगा बैंक लि.
NEPAL INVESTMENT MEGA BANK LTD.

Introducing

NIMB

PAYWEAR

Pay with Ease

1st
TIME
in NEPAL

टचाप गर्नुहोस्,
सजिलैसँग भुक्तानी गर्नुहोस् ।

Stick, Tap & Pay

समृद्धिको पथमा सँगै अघि बढ्दै

*Terms & Conditions Apply

हिमालयन रि

HIMALAYAN RE

From the Peaks of Nepal to the World of Reinsurance

Himalayan Re – Reliable capacity, diverse portfolios & professional service of international standards.

Global Reach

Expanding across SAARC, Afro-Asian & Middle Eastern markets.

Tailored Solutions

Customized reinsurance products for life and non-life sectors.

Financial Strength

USD 120 million net worth with robust capital adequacy.

Innovation at Core

Advanced RI software and enterprise risk management systems.

Expert Leadership

Led by industry veterans with global and local expertise.

Diverse Offerings

Proportional treaties, non-proportional contracts, and facultative reinsurance.

Himalayan Reinsurance Limited

address: 1st Floor, Lalita Bhawan, Opposite President's House,
Maharajgunj, Kathmandu, Nepal

phone: +977-1-4003122, 4003123, 4543432

email: contactus@himalayanre.com

website: www.himalayanre.com

GOLCHHA GROUP
100 YEARS OF TRUST

LOVED IN 70
COUNTRIES

THE ULTIMATE 150

SHARPER & SMARTER

INTRODUCING THE *pulsar*
N150

FUEL INJECTION

WITH AN ALL-NEW
DIGITAL CONSOLE

BLUETOOTH
CONNECTIVITY

MOBILE
NOTIFICATIONS

BAJAJ
RIDE
CONNECT APP

SINGLE FLAT SEAT

ERGONOMIC DESIGN

LIGHTER & MORE THRILLING

LED PROJECTOR HEADLAMP

One Strength

BANK OF THE YEAR 2023

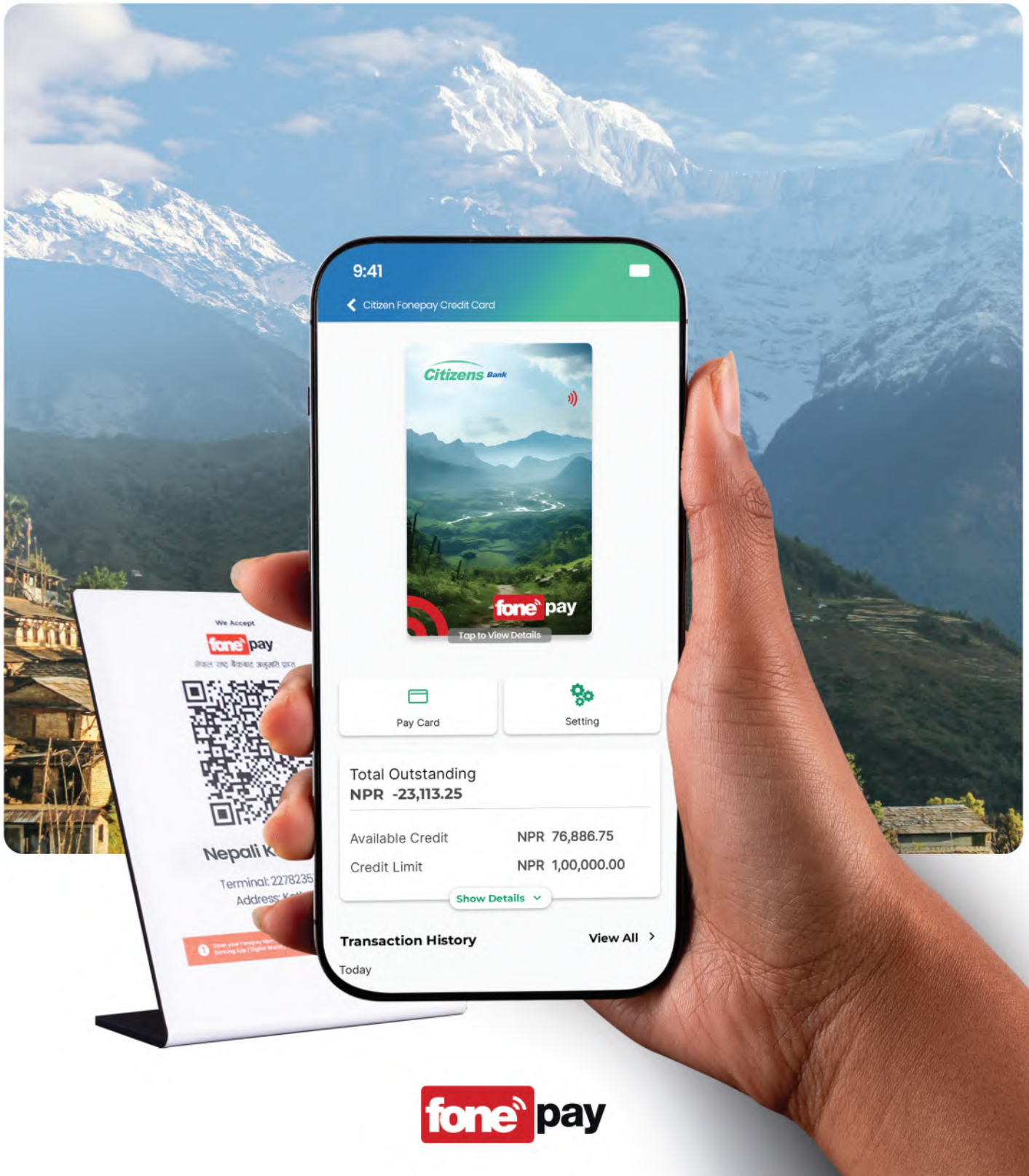
Prabhu Bank Limited
Babarmahal, Kathmandu, Nepal
P.O Box: 19441

Tel No. : +977-1-5719000
Fax No. : +977-1-4780588
Email : info@prabhubank.com
SWIFT : PRVUNPKA

Fonepay Credit Card

नेपालको आफ्नै Credit Card

Experience the power of a fully virtual credit card empowering you to Scan & Pay anywhere.

Get your's from Citizens Bank International today

अर्थनीति

नेपाल आर्थिक पत्रकार समाज

(सेजन) द्वारा

२८औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा

प्रकाशित

सम्पादक
विपेन्द्र कार्की

सह-सम्पादक
भागवत भट्टराई

कभर
भानु भट्टराई

लेआउट
विश्वराज सापकोटा

व्यवस्थापन
अस्विन पराजुली
सुन्दर दाहाल
सिम्रिक साह

सचिवालय

नेपाल आर्थिक पत्रकार समाज

(सेजन)

अनामनगर, काठमाडौं

फोन नं. : ०१-४१०२९७४

इमेल : nepal.sejon@gmail.com

www.sejonnepal.com

प्रकाशित प्रति: १०,०००

प्रिन्टिङ

सुजल अफसेट प्रेस

बागबजार, काठमाडौं

व्यवस्थापकीय अक्षमताको दुष्पत्र

व्यवस्थापन नेपालका सबैजसो क्षेत्रमा कम प्राथमिकता पाएको विषय हो। हाम्रो शिक्षा प्रणाली र सामाजिक संरचनाले व्यवस्थापनलाई पहिलेदेखि नै त्यति महत्व दिएन। फलतः हामी उपलब्ध साधन स्रोतको सदुपयोग गर्न चुक्यौं आएका छौं। अर्थतन्त्रमा मात्र नभै राजनीतिमा पनि प्राप्त उपलब्धिहरूको सदुपयोग र संरक्षण गर्न नसक्दा बारम्बार व्यवस्थामाथि नै प्रश्न उठ्ने गरेका छन्। राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र प्रशासनिक जुनसुकै क्षेत्रमा कुशल व्यवस्थापनबिना ठोस उपलब्धि हासिल हुन सक्दैन र प्राप्त भइहालेको उपलब्धि पनि दिगो हुन सक्दैन।

नेपालको समकालीन समस्या स्रोतको अभाव हो कि व्यवस्थापनको कमजोरी भन्ने विषय चर्चायोग्य छ। मुलुकमा पर्याप्त विदेशी मुद्रा सञ्चित र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलताको स्थिति रहँदा पनि आन्तरिक बजार चलायमान हुन नसक्नु कतै हाम्रो व्यवस्थापकीय कमजोरीको उपज त होइन भन्ने प्रश्न उठेको छ। अर्थतन्त्रका सूचकांकहरू उत्साहप्रद नै देखिँदा पनि बजारको अवस्था भने निराशाजनक रहनु सामान्य पक्कै होइन। हरेक वर्ष सरकारी खर्च बढ्न नसकेको, स्वदेशी तथा विदेशी लगानी बढ्न नसकेको तथा व्यापारघाटा धान्नै नसक्नेगरी बढिरहेको समाचार दोहोरिने गरेका छन्। यस्ता चुनौती न्यूनीकरणका निमित्त प्रयासहरू नभएका पनि होइनन्। सरकारका नीति र कार्यान्वयन कहिल्यै प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेनन् र यसको कारण रहयो, व्यवस्थापकीय क्षमताको अभाव।

हालैमात्र नेपालले पहिलो पटक गराएको सार्वभौम साख मूल्यांकनमा 'बीबी माइन्स' पाएको छ। 'फिच'ले गरेको नेपालको रेटिङप्रति कुनै संशय नभए पनि यसलाई 'मार्केटिङ' गरेर नेपालको दीर्घकालीन हितमा उपयोग गर्ने हाम्रो क्षमता कतिको रहन्छ भन्ने विषय निकै महत्वपूर्ण छ। कुशल व्यवस्थापनको अभाव यहीँनेर टड्कारो देखिन्छ। हाम्रा आर्थिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन जसमध्ये प्राकृतिक स्रोतहरू, श्रम शक्ति, पूँजी, र प्रविधि लगायतको अधिकतम उपयोगिता नै व्यवस्थापकीय कौशल हो। यी स्रोतहरूको उपयुक्त वितरण र प्रयोगले उत्पादन क्षमता बढाउन मद्दत गर्छ भन्नेमा सन्देह छैन।

नेपालमा यतिबेला बजारको आपूर्ति र मागको सन्तुलन कायम राख्नु, मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न तथा उपभोक्ता हितको संरक्षण गर्न लगायतका बहुआयामिक व्यवस्थापकीय चुनौतीहरू रहेका छन्। निश्चय पनि अर्थतन्त्रको उचित व्यवस्थापनले आर्थिक गतिविधिहरूको सही दिशा निर्धारण गर्दै समृद्धि र स्थिरता कायम राख्न महत्वपूर्ण भूमिका निभाउँछ। यसैले अर्थतन्त्रको अहिलेको समस्या समाधानका लागि वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीच सन्तुलन ल्याएर जनजीविकलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने क्षेत्रमा ठोस निर्णय लिन दिलो गर्नु हुँदैन।

नेपाल स्रोत अभाव भएको मुलुक होइन। नेपालका निमित्त एक युगमा एक पटक मात्र प्राप्त हुने 'जनसांख्यिक लाभ' नै मुख्य स्रोत हो। काम गर्ने उमेर समूह अर्थात् १५-६४ वर्षका मानिसहरू नै कुल जनसंख्याको ५७ प्रतिशतभन्दा बढी भएकाले यो अवसरलाई सदुपयोग गर्न चुक्नु हुँदैन। यस्तो अवस्था हरेक देशको आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधार विकासको दृष्टिले अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छ। तर, नेपालमा काम गर्ने उमेर समूहको संख्या श्रमशक्तिमध्ये लाखौं युवा विदेशमा रोजगारीको खोजीमा छन्। स्वदेशभित्र शिक्षित तर बेरोजगार युवाको संख्या पनि उल्लेख्य छ। यस जनसांख्यिक लाभको व्यवस्थापन आजको दिनमा सबैभन्दा बढी महत्वपूर्ण छ र यसैको माध्यमबाट आर्थिक विकासको ढोका खुल्नेछ।

व्यवस्थापनको मुख्य जिम्मेवार सरकार र राजनीतिक नेतृत्व नै हो। अर्थतन्त्र सम्हाल्ने नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नुपर्ने प्रधानमन्त्री, अर्थमन्त्री, योजना आयोग, राष्ट्र बैंक लगायतले यसमा प्रभावकारी र कुशल व्यवस्थापकीय भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ। फरक मत तथा समन्वय अभावको गुञ्जायस अब छैन। सैद्धान्तिक ज्ञानलाई विचारमा अनुभूति गरेर मात्र व्यवस्थापनको कर्म पूरा हुन सक्दैन। त्यसका निमित्त मुलुकको भौगोलिक अवस्थिति, सामाजिक अवस्था तथा भूराजनीतिक सन्तुलन समेतलाई दृष्टिगत गर्नु जरूरी छ। व्यवस्थापन आफैमा बिराट क्षेत्र पनि हो। विगतमा सैद्धान्तिक रटान र त्यसैमा रमाउँदै गरिएका क्रियाहरूमा पछिका कार्ययोजना नहुँदा नै नेपाली अर्थव्यवस्थामा यो तहको संकट आएको स्वीकार गरिएको छ। यस संकटलाई थप गहिरो बन्न नदिने कुशल व्यवस्थापनको आवश्यकता आज भन्ने महत्वपूर्ण बन्दै गएको छ। मुलुकलाई कमजोर व्यवस्थापनको दुष्पत्रबाट बाहिर निकाल्नै पर्छ।

हाम्रा लेखक

प्रा.डा. अच्युत वाग्ले

अर्जुनजंग थापा

अनिल सिन्हा

आशिष गजुरेल

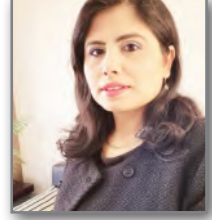
डा आरजु राणा देउवा

उपासना पौडेल

कमलेशकुमार अग्रवाल

कर्भिका थापा

गणेशप्रसाद भट्ट

चन्द्रप्रसाद ढकाल

जाब्वोर कायुमोभ

डा. जुगल भुर्तेल

दीपकराज जोशी

निकोलस पाण्डे

पवित्रा लिम्बु

प्रतीक प्रधान

पारस खड्का

विजयबहादुर शाह

विद्या भट्टराई

डा.बाबुराम भट्टराई

बालानन्द पौडेल

हाम्रा लेखक

विश्व पौडेल

विशाल चालिसे

विष्णुप्रसाद पौडेल

मञ्जित ढकाल

मधुकुमार मरासिनी

महाप्रसाद अधिकारी

महेश्वर श्रेष्ठ

मीन विश्वकर्मा

यमुना श्रेष्ठ

रमेश अधिकारी

राजेशकुमार अग्रवाल

शिवराज अधिकारी

शिवहरि सापकोटा

शोभनदेव पन्त

शोभा झवाली

सिर्जना राणा

सुजन ओली

सुरज वैद्य

सूर्य थापा

सुशिल झवाली

सोमप्रसाद लुइटेल

यसभित्र

समृद्धिको औजार: आर्थिक व्यवस्थापन प्रा.डा. अच्युत बाग्ले	१०	स्रोत परिचालनको मुद्दा विश्व पौडेल	८८
सार्वजनिक निर्माण र खरिदमा राजनीतिक प्रभाव हावी अर्जुनजंग थापा	१७	नयाँ औद्योगिक नीतिका एजेण्डा विशाल चालिसे	८८
संविधान कार्यान्वयन र न्यायालय व्यवस्थापन अनिल सिन्हा	२२	संघीयताले 'डेलिभरी' दिन थालेको छ विष्णुप्रसाद पौडेल	१०६
सार्वजनिक यातायातमा सरकारी लगानीको अपरिहार्यता आशिष गजुरेल	२६	जलवायु परिवर्तनका कारण संकटमा अर्थतन्त्र मञ्जित ढकाल	१०८
आर्थिक कूटनीतिका उपलब्धि र चुनौती डा आरजू राणा देउवा	२८	परियोजना लागि वित्तीय व्यवस्थापनका चुनौती मधुकुमार मरासिनी	११३
आर्थिक स्थायित्व र वृद्धिको स्तम्भ बन्दै पुनर्बीमा उपासना पौडेल	३३	संघीय व्यवस्थामा मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाप्रसाद अधिकारी	११७
बजार उदारीकरण: सेवा क्षेत्र र आर्थिक उत्पादकत्व कमलेशकुमार अग्रवाल	३८	जनशक्ति अभावले खुम्चिन सक्छ निर्यात महेश्वर श्रेष्ठ	१२०
प्रविधि अर्थतन्त्रको सम्भावना र राज्यसँग अपेक्षा कर्मिका थापा	४२	राजनीतिक दलको आर्थिक व्यवस्थापन, पारदर्शिता र लोकतन्त्र मीन विश्वकर्मा	१२४
भूमिको प्रतिफलदायी व्यवस्थापनका उपाय गणेशप्रसाद भट्ट	४६	हरित सवारी र नेपालको भविष्य यमुना श्रेष्ठ	१२८
समृद्धिका लागि सम्पत्ति निर्माण चन्द्रप्रसाद ढकाल	५०	सुशासन र राज्यव्यवस्था रमेश अधिकारी	१३२
नेपालमा दूरसञ्चारमा एफडीआई : अनुभव, चुनौती र निवारणका उपाय जाब्वोर कायमोभ	५४	औद्योगिकीकरणका लागि आर्थिक सुशासन राजेशकुमार अग्रवाल	१३६
जलविद्युत विकासमा निजी क्षेत्रको संलग्नता डा. जुगल भुर्तेल	५८	योजना निर्माणमा राजनीतिक रुचिलाई बेवास्ता गर्न सकिँदैन शिवराज अधिकारी	१३८
असीमित स्रोतको उचित व्यवस्थापनबाटै जुर्मुाराउन सक्छ पर्यटन दीपकराज जोशी	६३	बहुवर्षीय आयोजनाको दुष्क्र र व्यवस्थापन शिवहरि सापकोटा	१४२
पूर्वाधार निर्माणमा वित्तीय व्यवस्थापनका चुनौती निकोलस पाण्डे	६७	वित्तीय सुधारको आवश्यकता र औचित्य शोभनदेव पन्त	१४६
गुणस्तरीय शैक्षिक व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्र अब्बल पवित्रा लिम्बु	७१	कम्पनी कानूनको सकस र निजी क्षेत्रको अपेक्षा शोभा ज्ञवाली	१५०
उदारवादी, अनुदारवादी र उदरवादी प्रतीक प्रधान	७५	होटल क्षेत्रमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको चुनौती सिर्जना राणा	१५४
खेलकुदमा राज्यको लगानी र प्रतिफल पारस खड्का	७८	अर्थतन्त्रले बेहोरिरहेको आन्तरिक 'पक्षघात' सुजन ओली	१५८
शिक्षामा राज्यले गरेको लगानीको प्रतिफल खै ? विद्या भट्टराई	८३	सरकारी रवैया नै विदेशी लगानीको बाधक सुरज वैद्य	१६२
कस्तो हुनुपर्छ नेपालका सहरहरू ? डा.बाबुराम भट्टराई	८७	सहकारी समस्याको कारण र व्यवस्थापनका उपाय सूर्य थापा	१६६
स्थानीय सरकार: सेवा र सुशासन बालानन्द पौडेल	८९	विपद जोखिम न्यूनीकरण र आर्थिक व्यवस्थापन सुशिल ज्ञवाली	१७०
बीमा व्यवसायको दीर्घकालीन व्यवस्थापन विजयबहादुर शाह	८६	रोजगारी सिर्जनामा राज्यको व्यवस्थापन सोमप्रसाद लुइटेल	१७४

HYUNDAI MADE FOR YOUR JOURNEY

Experience the all-new Hyundai Venue, proudly made in Nepal, now available in the Venue E for your perfect journey.

10 YEARS
FREE SERVICE

3 YEARS
WARRANTY

Hyundai Call Center No: 01-5970226

Dealership:

Bhaktapur: 01-6635266, 6637147, 9801201016, **Naxal:** 01-4513934, 4513942, 9801201082,

Thepalthali: 01-5911553, 5911554, 5911556, 5911457, 5911558, 9801239277, **Thapathali-EV:** 01-5912626, 5913636, 9801239277

Bhairahawa: 071-575428, 9802608803, 9802608801, **Bharatpur:** 056-522776, 9801353765, 9801353761, 9801353761, 9801353765, **Biratnagar:** 021-466609, 9802369313, **Birtamod:** 023-541495,

9802672044, 9802672041, **Butwal:** 071-415278, 9801943959, 9801943958, 9801347966, 9801347967, **Dhangadi:** 091-524492, 9802540105, **Hetauda -**

Birgunj: 057-520200, 9802641982, 9802641989, **Itahari:** 025-588486, 9801239293, **Nepalgunj:** 081-550427, 9802546481, **Pokhara:** 061-537426, 9801201010, 9801240155

Laxmi InterContinental Pvt. Ltd.

(An ISO 9001:2015 Certified Company) an entity of Laxmi Group Nepal

VENUE

समृद्धिको औजार: आर्थिक व्यवस्थापन

निजी क्षेत्रको पनि एउटा सानो अवयवका रूपमा परिभाषित र व्यवहार गरिनु पर्ने सहकारीलाई तीनमध्ये एउटा बराबर हैसियतको खम्बा मनिर्देँदा मुलुककै आर्थिक व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको परिदृश्य थप उजागर बन्दै गएका छन् ।

प्राडा अच्युत वाग्ले

आर्थिक व्यवस्थापन (इकोनोमिक म्यानेजमेन्ट) विकास साहित्य, अर्थशास्त्र र सामान्य चलनचल्तीमा पनि बाक्लै प्रचलित शब्दावली हो । तर, यसको परिभाषाले यसले प्राज्ञिक अनुशासनगत स्वीकार्यता कम पाएकोजस्तो देखिन्छ । अर्थशास्त्र र व्यवस्थापनका प्रतिस्पर्धी व्याख्यानले समन्वयात्मक अर्थ दिने शब्द संयोजनभन्दा आफ्नै विशिष्टीकृत अवधारणाहरूको बढी प्रयोग गर्ने अभिष्ट अक्सर यसको कारण भएको देखिन्छ । कोलिन्स शब्दकोषका अनुसार 'आर्थिक व्यवस्थापन भनेको समुदाय, व्यावसायिक उद्यम आदिको स्रोत (रिसोर्स), वित्त (फाइन्सेस), आय र व्ययको व्यवस्थापन हो ।' विश्व बैंकले आर्थिक व्यवस्थापन क्लस्टरमा मुलुकहरूले अवलम्बन गर्ने समष्टिगत आर्थिक व्यवस्थापन (म्याक्रोइकोनोमिक म्यानेजमेन्ट) वित्त नीति (फिस्कल पोलिसी र ऋण नीति (डेब्ट पोलिसी) समावेश गरेको छ ।

इनसाइक्लोपिडीया अफ अर्गनाइजेसनल नलेज, एडमिनिष्ट्रेसन एण्ड टेक्नोलोजी (२०२१)ले आर्थिक व्यवस्थापनलाई 'न्यूनतम लागतमा बजेटका उद्देश्यहरू हासिल गर्नु हो' भनेको छ । कुनै लक्षित (आर्थिक) गतिविधि सम्पन्न हुँदा लागतभन्दा बढी राजश्व आय हुने यो व्यवस्थापनको सिद्धान्त सामान्य तह (सरकार, समुदाय वा सङ्गठन), खास बस्तु उत्पादन गर्ने विभाग वा सेवाजन्य उत्पादन गर्ने इकाईहरू सबैमा लागू हुन्छ ।

'व्यवस्थापन' एउटै शब्दका पनि हजारौं किसिमका परिभाषा छन् । मेरियम वेब्सटर शब्दकोषले व्यवस्थापनलाई '१. प्रबन्ध गर्ने

कार्य वा कला: कुनै इकाईको परिचालन वा सुपरीवेक्षण (जस्तै व्यवसाय), २. लक्ष्य प्राप्तिका लागि साधनहरूको न्यायपूर्ण प्रयोग र, ३. उद्यम व्यवस्थापन वा सञ्चालन गर्नेहरूको सामूहिक निकाय'का रूपमा अर्थ्याएको छ ।

पछिल्लो समय खासगरी प्रकृतिक एवम् मानव स्रोतको उपलब्धता र विकासका सहज सम्भावना भएका मुलक वा अर्थतन्त्रहरू पनि किन अपेक्षित आर्थिक प्रगति गर्न र समृद्धि हासिल गर्न असफल ('रिसोर्स कर्स'को शिकार) भए अथवा किन कुनै मुलुक सम्भावना हुँदाहुँदै पनि उद्योगहरूको विविधीकरण गर्न असफल (डच डिजिजको शिकार) भए भन्ने कारणहरूको खोजी भएको छ । यिनै कारणहरूको तृणमूल तहमा विश्लेषण गर्ने बौद्धिक कसरतसँगै यो 'आर्थिक व्यवस्थापन'को अवधारणा क्रमशः सार्वजनिक नीति बहस र विकास अर्थशास्त्रको मूलधारमा आएको छ ।

'रिसोर्स कर्स' अथवा स्रोत वा संसाधन अभिशाप त्यस्तो विडम्बनापूर्ण अवस्थालाई जनाउँछ जहाँ बहुमूल्य प्राकृतिक स्रोतका धनी भएर पनि ती देशहरू पनि आर्थिक रूपमा प्रगति गर्न अक्षम भएका छन् । ती देशको अधिकतम पूँजी र श्रमशक्ति सीमित उद्योगहरूमा मात्र केन्द्रित हुने र लगानी विविधीकरण गर्न असफल हुने निरन्तरको नियतले लामो कालखण्डसम्म आर्थिक प्रदर्शनीमा सुधार हुन सम्भव भएको छैन । ('रिसोर्स कर्स'को मौलिक अवधारणाका लागि: रिचर्ड अटीको पुस्तक 'सस्टेनिड डेभेलपमेण्ट इन मिनरल इकोनोमिज: दी रिसोर्स कर्स थेसिस'-१९९३) ।

हिरा खानी भएका कङ्गो र अङ्गोला,

जलस्रोतको धनी नेपाल र प्रचुर तेल खानी भएको भेनेजुयला आदि मुलुकहरूको अवििकासको एकल प्रमुख कारण आर्थिक व्यवस्थापनको अभाव हो भन्नुमा विकास अर्थशास्त्रीहरूको मतैक्य देखिँदै गएको छ। यो आलेखले 'आर्थिक व्यवस्थापन'को अमूर्त प्राज्ञिक प्रकृतिको सैद्धान्तिक-पारिभाषिक जड्गलमा रुमल्याउने भन्दा पनि नेपालले व्यहोरिरहेका आर्थिक व्यवस्थापन वा आर्थिक सुशासनमा देखिएका चुनौतीका आयामहरूलाई निवन्धात्मक शैलीमा पस्कने कोशिस गरेको छ। राष्ट्रका रूपमा नेपालले गर्नुपर्ने आर्थिक व्यवस्थापनको मूल सारको सेरोफेरोमा यो लेख रहने छ। देशका वर्तमान आर्थिक सूचकहरू: पर्याप्त विदेशी मुद्रा सञ्चित्ता, बैकिङ प्रणालीमा पर्याप्त लगानीयोग्य तरलता, प्राकृतिक स्रोतको प्रचुरता र छिमेकमै विश्वकै ठूला उपभोक्ता बजार उपलब्ध हुँदा पनि अर्थतन्त्र भने निरन्तर न्युन वृद्धिको चपेटामा र अक्सर मन्दीको धरापमा परिहरनुको प्रकाशमा आर्थिक व्यवस्थापनका अवयवहरूलाई सोलोडोलो पर्गल्नु जरुरी छ। वित्त व्यवस्थापन, मौद्रिक व्यवस्थापन, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन, निजी एवम् सार्वजनिक दुवै क्षेत्रको लागत-लाभ र आर्थिक प्रशासनको संस्थागत प्रभावकारिताको समग्र स्वरूप यी साभ्ना अवयवहरूमा समाहित वा सम्बन्धित छन्।

१. आर्थिक व्यवस्थापनको वैचारिक/दार्शनिक आधार

सत्ताको स्रोत राजनीति र राजनीतिको स्रोत कुनै विचारधारा हो। सत्तासिन शक्ति कुन अर्थराजनीतिक दार्शनमाथि विश्वास राख्छ, त्यसले अपनाउने आर्थिक नीतिहरू सोही अनुरूपका हुन्छन्। चरम दक्षिणपन्थी, उदार अधिनायकवादी, विविध रडका समाजवादी वा चरम साम्यवादी वैचारिक धारामध्ये कुन भुकावको सरकार सत्तामा छ, त्यसले सञ्चालन गर्ने अर्थतन्त्रको शैलीमा देखिने भिन्नताहरू हुन्छन्। 'गैर वैचारिक आधारमा संगठित भएको' दावी गर्ने राजनीतिक शक्तिको पनि त्यो आफैमा एउटा वैचारिक आधार हो।

अहिले आर्थिक रूपमा विश्व आपूर्ति सञ्जाल वा उत्पादनको अन्तर्देशीय 'एसेम्ब्ली लाइनिङ'का कारण अथृतन्त्रहरूको अन्तरसम्बन्ध र अन्तर्निभरता बढेका कारण त्यस्तो वैचारिक विशिष्टताको सीमा धेरै हदसम्म मेटिँदै गएको छ। तर पनि मुख्यतः उत्पादन-वितरणका साधनहरूको स्वामित्वको अवस्था एवम् तिनको स्वामित्व, आर्थिक राष्ट्रवाद र सम्पत्ति अधिकारको सुनिश्चितता जस्ता आर्थिक व्यवस्थापनका मूल आधारहरूलाई राज्य सञ्चालकहरूको वैचारिक अभिमुखीकरणले ठूलो प्रभाव पारेको छ। उत्तर कोरिया, भेनेज्वेला, चीन, रूस, भियतनाम, नर्वे-स्वीडेन-डेनमार्क, युरोप-अमेरिका-अष्ट्रेलिया र भारत आदि मुलुककले अपनाएका आर्थिक व्यवस्थापनका फरकपनमा यी वैचारिक विविधताहरू प्रष्टै प्रकट भएका छन्।

नेपालको संविधानले बनाएको सार्वजनिक-निजी-सहकारीको तीन खम्बे अर्थतीति र मुलुकलाई समाजवाद उन्मुख गराउने उद्देश्य असल वा खराब जे भए पनि मुलुकको अर्थतन्त्रको स्वरूप निर्धारण, सञ्चालन र आर्थिक व्यवस्थापनका परिभाषित आधारहरू हुन्। यसलाई अक्सर मिश्रित अर्थतन्त्र भन्ने गरिएको छ। तर यस्तो मिश्रण असाध्यै बेमेल र विरोधाभाषपूर्ण भएकाले प्रष्टताभन्दा अन्योल थप्ने कार्य बढी भएको छ। निजी क्षेत्रको पनि एउटा सानो अवयवका रूपमा परिभाषित र व्यवहार गरिनु पर्ने सहकारीलाई तीनमध्ये एउटा बराबर हैसियतको खम्बा मनिर्दिंदा मुलुककै आर्थिक व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको परिदृश्य थप उजागर बन्दै गएका छन्।

राज्य आफै औद्योगिक उत्पादनमा संलग्न, बजार प्रतिस्पर्धी र मूल्य

विकृतिकारक (प्राइस डिष्टोर्सनिष्ट) हुने कि नहुने भन्ने प्रष्ट बाटो नेपाल राज्यको संविधानले दिएको आर्थिक खाका (इकोनोमिक फ्रेमवर्क)ले पहिल्याउन सकेको छैन। यस्तो अन्योल र दिशाहीनता संविधानमै अन्तर्निहित हुनुको कारण पनि खासगरी संविधान लेखनका बेलाको बामपन्थी र मध्यमार्गी समाजवादी वैचारिक धारका शक्तिहरूबीचको शक्ति बाँटफाँटको परिणति हो। फरक वैचारिक धारको शक्तिहरू समीकरण बनाएर राज्य सत्तामा पुग्ने क्रम लगातार चलिरहेकाले त्यसलाई प्रष्ट पारेर लैजाने कसरत पनि भएको छैन। त्यस्तै, राज्य प्रणाली संघीय अपनाउने तर संस्थागत संरचना र राज्य सञ्चालन चाहिँ एकात्मक राज्यको केन्द्रकृत शैलीमा गर्ने अभिष्ट र अभ्यास पनि मुलुकको आर्थिक व्यवस्थापनको सहजै नदेखिने तर बलशाली चुनौतीका रूपमा खडा भएको छ।

२. स्रोत/संसाधन व्यवस्थापन

जुनसुकै वैचारिक आधारमा संगठित राज्य र गठित सरकार भएपनि आर्थिक विकासका लागि स्रोत वा संसाधन विकास जुटाउनु (रिसोर्स म्यनेजमेण्ट) अपवादरहित पूर्वशर्त हो। पूर्वाधारदेखि सामाजिक विकास र कल्पित समृद्धि एवम् आर्थिक न्याय प्रदायका लागि आर्थिक स्रोत मुख्य हो। आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन, अथवा पैसा कहाँबाट र कति आउँछ भन्ने नै समग्र आर्थिक व्यवस्थापनको सबभन्दा महत्वपूर्ण पाटो हो।

उदाहरणका लागि दीगो विकासका १७ वटा लक्ष्य (एसडीजी) हासिल गर्नुलाई नेपालले आर्थिक सामाजिक विकासको एक कोशेढुङ्गा मानेको छ। यसमा विकासका सबै आयाम समेटिकाले ती हासिल हुन सके मुलुकको मुहार निश्चय नै फेरिएला। तर त्यसका लागि पर्याप्त आर्थिक स्रोत जुट्ने कुनै सम्भावना छैन।

राष्ट्रिय योजना आयोगले प्रकाशित गरेको 'एसडीजी'को 'नेपालस भोलुन्टरी नेशनल रिभ्यु रिपोर्ट २०२४' ले भनेको छ, 'सोह्रौँ राष्ट्रिय विकास योजना (२०८१-८५)ले 'सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि' को राष्ट्रिय आकांक्षा पूरा गर्ने परिकल्पना गरेको छ। सो योजना राष्ट्रिय विकास लक्ष्यहरू पूरा गर्न एसडीजीहरूको कार्यान्वयनलाई तीव्रता दिनेतर्फ केन्द्रित छ। नेपालले सन् २०२६ मा अतिक्रम विकसित देशबाट स्तरोन्नति हुँदा व्यापार, आर्थिक सहायता र लगानीमा ठूलो प्रभाव पार्नेछ। सन् २०३० एजेन्डाका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न, सन् २०२४-३०को अवाधिको लागि १६३ अर्ब अमेरिकी डलरको कुल लगानी आवश्यक छ, जुन प्रतिवर्ष २३ अर्ब डलरभन्दा बढी हो। नेपालले एसडीजीलागि आर्थिक स्रोत सुनिश्चित गर्न, क्षमता अभिवृद्धि, तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषणमा सुधार, प्रविधि हस्तान्तरण र सहयोग निर्माण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग, साभ्भेदारी र सहयोग खोजेको छ' (पृ ६३)।

नेपालको वार्षिक बजेट परिचालन क्षमता मुस्कलले वार्षिक १० अर्ब डलर पुगेको छ। चालु खर्चका अतिरिक्त २३ अर्ब डलरको स्रोत हरेक वर्ष जुटाउने व्यावहारिक योजना र राजनीतिक इच्छाशक्तिको अभाव सर्वत्र प्रष्ट छ। यस्तो स्रोत जुटाउने सम्भावना पनि तबमात्र बढ्छ, जब प्रभावकारी आर्थिक व्यवस्थापनमा मुलुकले अब्बल साख आर्जन गरेको हुन्छ। एसडीजीकै कुरा गर्दा पनि नेपालले उपलब्ध आर्थिक स्रोतबाट यी लक्ष्यमध्ये भौतिक पूर्वाधारमा ६० प्रतिशत र सामाजिक विकासमा ३० प्रतिशत खर्च गरिरहेको छ। अन्य क्षेत्र स्रोत अभावकै कारण विकासको प्राथमिकतामा परेका छैनन्।

आर्थिक स्रोत जुटाउने सबभन्दा महत्वपूर्ण स्रोत राजश्व नै हो। यसको असुली क्रमशः घट्दो क्रममा छ। पाँच वर्षअघि कुल गार्हस्थ्य

उत्पादनको एक चौथाईसम्म पुगेको राजश्व असुलीको दर घटेर अहिले १७ प्रतिशतमा ओर्लेको छ । वार्षिक लक्ष्यको ७५-८० प्रतिशत पनि राजश्व उठ्ती हुन छोडेको छ । यसमा अर्थतन्त्र र उपभोगको तीव्र गतिमा रूपान्तरित चरित्र र त्यसअनुरूप राज्यको सम्बोधन रणनीतिको अभाव मुख्य कारण छन् । यो विशिष्ट विश्लेषणको विषय छ । उठेको राजश्व चालु खर्च गर्न पनि अपर्याप्त हुनुले विकासका लागि स्रोत व्यवस्थापन थप चुनौतीपूर्ण भएको छ ।

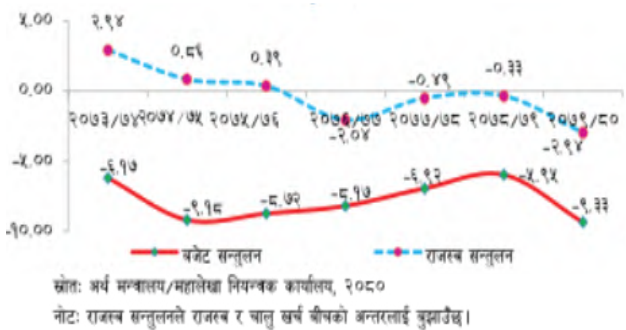
अन्य आर्थिक स्रोतहरूमा वैदेशिक अनुदान, वैदेशिक ऋण र वैदेशिक लगानी मुख्य मानिन्छन् । तर नेपालको हकमा यी तीनवटै प्रकृतिका रकमको आप्रवाह असाध्यै कमजोर छ । वैदेशिक अनुदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (कुगाउ) को शून्य दशमलव ४ प्रतिशत र ऋण सहायता २ दशमलव ७ प्रतिशत मात्र छ । विदेशी लगानी लामो समयदेखि कुगाउको २ प्रतिशतबाट माथि उक्लन सकेको छैन ।

स्रोतको अभाव पूर्तीका लागि राज्यले सार्वजनिक ऋण उठाउने गर्छ । त्यसको गति अहिले बढेको छ । सार्वजनिक ऋण अहिले कुगाउको ४३ प्रतिशत कटेको छ, जसमा आन्तरिक र बाह्य ऋणको हिस्सा लगभग बराबर (१३-१३ खर्ब रूपैयाँ) छ । तर, आन्तरिक ऋणको अनुपात बढ्ने क्रममा छ । निजी क्षेत्रको लगानी दर राष्ट्रिय आयको करिब ७ प्रतिशत मात्र छ । लगानी वातावरणको प्रश्न पनि राज्यको आर्थिक व्यवस्थापनले निजी लगानीकर्तालाई दिलाउने आत्मविश्वास सापेक्ष हुन्छ ।

सारमा, नेपालको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने क्षमता दयनीय भएको छ । आर्थिक स्रोत पर्याप्त हुने हो भने मानव स्रोत, सीप र प्रविधि स्वतः प्राप्त गर्न सकिन्छ । खनिज, जलस्रोत, बन आदि प्राकृतिक स्रोतको सदुपयोग गर्न पनि आर्थिक स्रोतकै पहिले व्यवस्था हुनुपर्छ ।

३. बजेट निर्माण र बजेट कार्यन्वयन

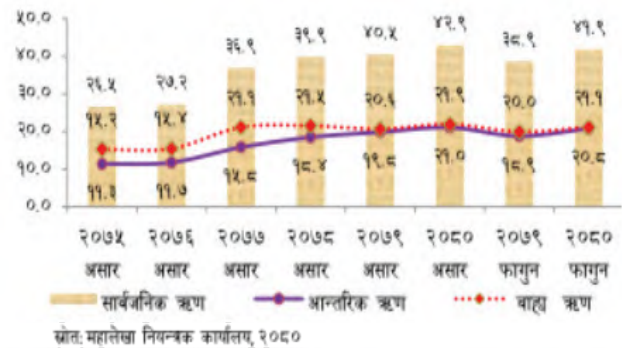
नेपालको संविधानले सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीयसहित तीनै तहका सरकारहरूलाई 'आफूने' बजेट तर्जमा गर्ने अधिकार दिएको छ । संघीय बजेट निर्माण अत्यन्त कर्मकाण्डी र परम्परागत छ । स्रोत सुनिश्चिचता, योजनाहरूको 'डिपीआर' र लगानी-प्रतिफल लेखाजोखा नगरिएका क्षेत्रहरूमा जाथभावी र राजनीतिक हस्तक्षेपका आधारमा बजेट विनियोजन गर्ने अभ्यास संस्थागत भइसकेको छ । 'कनिका छर्ने' शैली बजेटको मुख्य चरित्र भएको छ ।

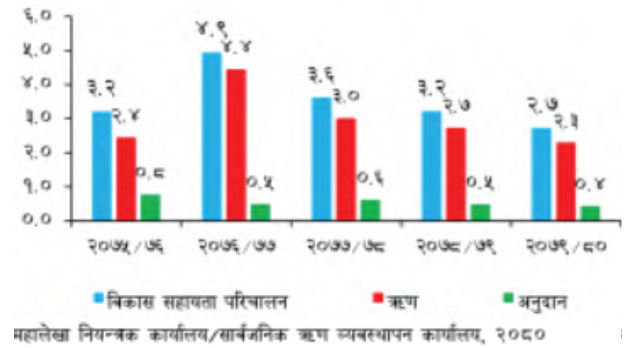
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रतिशतमा बजेट र राजश्व

अहिले प्रादेशिक र स्थानीय तहको सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनमा

सबैभन्दा ठूलो चुनौती बजेट निर्माणमा पोख्त मानवस्रोत उपलब्धतामा देखिएको छ । योजना निर्माण, तिनको प्राथमिकीकरण, त्यसअनुरूपको बजेट लेखन, सार्वजनिक खरिद, योजना कार्यान्वयन, खर्च प्रभावकारिता र खर्च अनुगमनसम्मका लागि प्रदेशस्तरमै पनि विषयगत र क्षेत्रगत दक्षता भएका जनशक्ति पाउन र उनीहरूलाई टिकाइराख्न मुस्किल परिरहेको छ । साथमा अनुदान, राजश्व र अन्य आर्थिक स्रोतहरूको बाँडफाँटका सूत्रहरूको पुनरावलोकन र सबै तहमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको क्षमता वृद्धि अपरिहार्य देखिएको छ । संघमा बजेट निर्माणमा व्याप्त तदर्थवाद प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि सरेको छ । आर्थिक व्यवस्थापनमा बजेट निर्माणको तदर्थवाद जटिलतम संस्थागत चुनौती हो ।

सार्वजनिक ऋणको प्रवृत्ति (कुगाउको प्रतिशत)

४. विनियोजन प्रभावकारिता र प्रतिफल

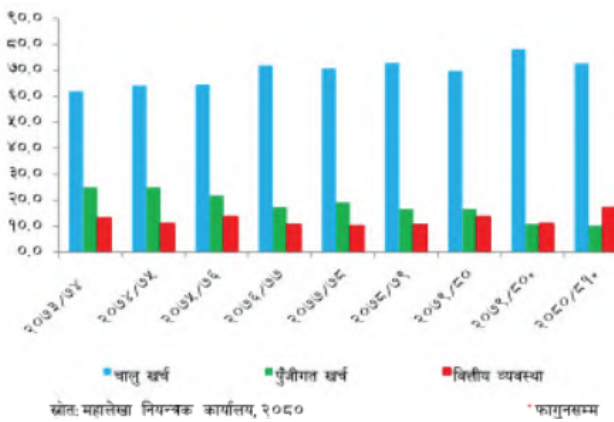
बजेट निर्माणका क्रममा स्रोतको पर्याप्तता र रकमको जथाभावी विनियोजन हुनु समस्याको एउटा पाटो हो भने मुस्किलले जुटाएको स्रोत बजेटमा विनियोजन गरिसकेपछि पनि त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु नेपालको आर्थिक व्यवस्थापनको चुनौतीको अर्को पाटो रहेको छ । अहिले देखिएका आर्थिक व्यवस्थापनका मुख्य तीनवटा चुनौती-राजस्वको घट्दो स्रोत, बढ्दो सार्वजनिक ऋण र वित्तीय संघीयतालाई बेवास्ता गरेर योजना तथा बजेट बनाउने रण अभ्यास बदल्न नसकेका कारण बजेट कार्यान्वयनमा लैजाने शैलीमा सुधार हुन नसकेको हो ।

प्राविधिक पक्षमा, परियोजनाहरूको तयारी अवस्था (प्रोजेक्ट रेडिनेस) परियोजना बैंक र योजना प्राथमिकीकरणलाई बजेट विनियोजनको आधार बनाउने नगरिएका कारण योजना कार्यान्वयन अत्यन्तै फितलो भएको छ । समय र लागत कयौं गुणा बढ्ने गरेको छ । योजना व्यवस्थापनमा व्यावसायिकता विल्कुलै नहुनु सार्वजनिक विकास निर्माणको दीर्घरोग

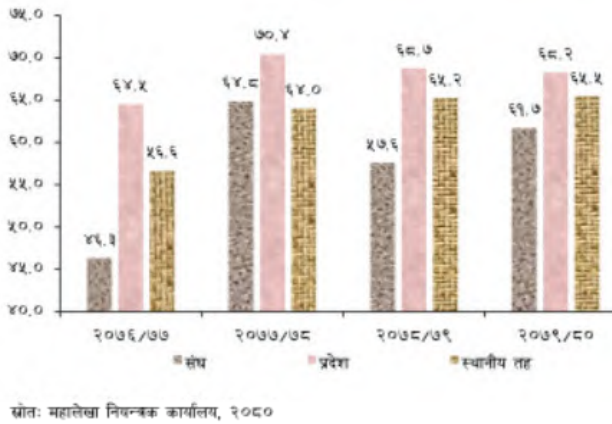
भएको छ । यसका अतिरिक्त अनेकौ कारणले समयमा बजेट निकासानहुने र समयमा ठेक्का नलाग्ने/नलगाउने बजेट विनियोजन र परिचालन प्रभावकारी हुन सकेको छैन । यसबाट आउने प्रतिफल यिनै कारणहरूले गर्दा अपेक्षा वा लक्ष्यभन्दा कम हुने गरेको छ ।

५. पूँजीगत खर्च र स्रोत प्रशोचन क्षमता

नेपालको आर्थिक व्यवस्थापनको प्रमुख समस्या भनेको विकासका लागि पर्याप्त वित्तीय स्रोतको अभाव त हो नै । तर उपलब्ध वा विनियोजित पूँजीगत बजेट खर्च गर्न नसक्ने नेपालको वित्तीय प्रशासनको असक्षमता पनि उत्तिकै प्रमुख समस्या हो । वित्तीय स्रोतहरूको कमजोर प्रशोचन क्षमतामा सुधार अबको संरचनागत सुधारको एउटा प्रमुख अवयव हुनु आवश्यक छ । किनभने यो समस्या तीनै तहका सरकारमा व्याप्त छ ।

संघीय खर्च

पूँजीगत बजेट विनियोजन र पूँजीगत खर्चको अवस्था (विनियोजनको प्रतिशत)

वर्षभरि विकास निर्माण कार्याहरू समानरूपमा नगर्ने र आर्थिक वर्षको अन्त्यतिर प्रायः सबै रकम खर्च गर्ने प्रवृत्ति छ । सबै तहमा सार्वजनिक खरिद एउटा जटिल प्रक्रिया बनेर रहेको छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ एक दर्जन पटक संशोधन भइसकेको छ । त्यसले संघीय सरकारकै खरिदलाई प्रभावकारी बनाएको छैन । त्यसैलाई प्रदेश र स्थानीय तहमा

पनि लाड्ने जुन जवर्जस्ती भइरहेको छ त्यसले संघीय मर्म अनुरूपको सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन हुन सक्ने अवस्था छैन ।

वित्तीय स्रोत प्रशोचन क्षमता सार्वजनिक क्षेत्रको मात्रै कमजोर भएको होइन । बैंकिङ प्रणालीमा लगानीयोग्य रकम थुप्रिने, निजी क्षेत्रले त्यसलाई सदुपयोग गरेर देशलाई औद्योगिकीकरणतर्फ अग्रसर गराउने प्रयास नै नगरेको दृष्टान्तले यस्तो प्रशोचन क्षमता निजी क्षेत्रको पनि उल्लेख्य मात्रामा कम हुँदै गएको देखाउँछ ।

६. आर्थिक सुशासन र पारदर्शिता

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको सन् २०२३ को भ्रष्टाचार अवधारणा सूचकांकमा संसारका १८० देशमध्ये १०८ औँ स्थानमा परेको छ । यसले सय अड्क (अति भ्रष्ट)को मापनमा ३५ अंक पाएको छ । नेपाल यो महत्वपूर्ण सूचकांकमा कुनै बेला ९० औँ स्थानसम्म उक्लेको थियो । संघीय र प्रादेशिक सरकार तहमा हुने ठूला नीतिगत भ्रष्टाचार खुलेआम ठूलो रकम लेनदेनका घटनादेखि कर्मचारीहरूले 'काम' गरिदिएबापत घुसको व्यापकता यो सूचकांकमा प्रतिबिम्बित छ । यसको प्रतिकूल असर वैदेशिक सहायतादेखि वैदेशिक लगानीसम्म पर्छ । सार्वजनिक पदधारकहरूको स्वार्थको द्वन्द्व र ठूला भ्रष्टाचारहरूमा राजनीतिक संरक्षणका कारण आर्थिक सुशासन र पारदर्शिता कमजोर भएको छ ।

यसका अतिरिक्त, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तेइसौँ प्रतिवेदन-२०७९/७८ ले स्थानीय तहको भ्रष्टाचारका नौवटा प्रवृत्ति औँल्याएको थियो । (पृष्ठ २०३ को विवरणको संक्षेप)- १. विकास-निर्माणअन्तर्गत योजना निर्माण, खरिद प्रक्रिया, आर्थिक प्रतिवेदन तयारी र भुक्तानीसम्ममा स्वार्थको द्वन्द्व देखिने गरी भ्रष्टाचार गर्ने, २. जनतालाई आवश्यक कागजात बनाइदिने र अन्य सेवा प्रवाहमा घुस लिने, ३. एउटै कामलाई दोहोरो गराएर रकम असुल गर्ने, ४. तोकिएको कामै नगरी नक्कली भरपाई र कित्ते कागज बनाई सरकारी रकम लिने, ५. नियम-कानूनविपरीत रकम विनियोजन गरी हिनामिना गर्ने, ६. उपभोक्ता समिति आदिबाट हुने काममा मापदण्ड पूरा नगरी डोर हाजिरी गराई रकम भुक्तानी लिने, ७. शिक्षामा गर्नपर्ने पाठ्यपुस्तक आदिको व्यवस्था नगरी रकम हिनामिना गर्ने र शिक्षकको तलब एवं निवृत्तिभरणसमेत हिनामिना गरिदिने, ८. सरकारी रकम बैंकको निजी खातामा राखी हिनामिना गर्ने, ९. सरकारी भवनलगायतका निर्माण कार्यसमेत उपभोक्ता समिति मार्फत गराउने । यी मूल प्रवृत्तिहरूमा पछिल्ला वर्षहरूमा कुनै उल्लेख्य सुधार देखिएको छैन ।

त्यस्तै, महालेखा परीक्षकको साठीऔँ वार्षिक प्रतिवेदन-२०८० ले पनि स्थानीय तहमा ४५ अर्ब भन्दा बढी एवं प्रादेशिक तहमा साढे ८ अर्ब रुपैयाँ बराबरको बेरुजु बक्यौता देखाएको छ । यी प्रतिवेदनहरूले औँल्याएका यथार्थहरूले मुलुकको आर्थिक व्यवस्थापनको जोखिमपूर्ण पक्षलाई उजागर गर्छन् ।

७. विधि/नीति व्यवस्थापन

समयसापेक्ष विधि निर्माण, तिनको कार्यान्वयन र अनुगमन प्रभावकारी आर्थिक व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण पक्ष हो । संघीय एवम् प्रादेशिक संसदहरूको विधि निर्माणको तदारुकता र सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले तिनको कार्यान्वयनका लागि बनाउने विनियमहरू यो पद्धति र प्रक्रियाका पाटाहरू हुन् । स्थानीय तहहरूले पनि आफ्नो क्षेत्राधिकारका कानूनहरू बनाउन सक्छन् ।

तर, नेपालका हकमा यो विधि निर्माणको चक्र पनि प्रभावकारी भएको छैन। अहिले पनि आर्थिक क्षेत्र र विकाससम्बद्ध दुई दर्जन विधेयकहरू संघीय संसदमा थन्किए बसेका छन्। राजनीतिक दलहरूले आफ्ना विधायकहरूलाई कानून निर्माणको प्रभावकारी भूमिकामा उभ्याउन तालिम र अभिमूखीकरण गर्ने परम्परा सुरु भएको छैन। कानून उद्गम कर्मचारीको डेस्क होइन सत्तारूढ दलका जनमतद्वारा अनुमोदित घोषणापत्र र नीति दस्तावेज हुन् भन्ने चेत विधि निर्माणमा प्रयुक्त भएको छैन। कतिपय प्रत्यक्ष व्यावसायिक स्वार्थ बाझिने पात्रहरू नै संसद सदस्य बन्ने र आफ्नो स्वार्थ अनुकुलका कानून बनाउने प्रयास गर्ने घटना पनि बाक्लै हुने गरेका छन्। यसले आर्थिक व्यवस्थापन र राज्यको नियमनमा प्रतिकूल असर पार्छ। नियमनकै कुरा गर्दा, बैकिङ, वित्तीय, बीमा, हवाई यातायात र केही हदसम्म निर्माण व्यवसाय क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा राम्रो नियमन भएकाले ती क्षेत्र अनुशासित छन्। आर्थिक व्यवस्थापनको प्रतिफल पनि राम्रो पाएका छन्। तर, अर्थतन्त्रका अरु बृहत्तर क्षेत्रहरूमा सुशासनको अभाव व्यापक छ।

८. संघीयतासम्मत आर्थिक व्यवस्थापन

संघीय गणतन्त्रात्मक संविधान लागू भएको नौ वर्ष पूरा भएको छ। यही संविधानअन्तर्गत संघीय, प्रदेशिक र स्थानीय तहका दुई-दुई वटा चुनाव भइसकेका छन्। यो अवधिमा अवको आर्थिक व्यवस्थापन र विकास संघीय प्रणालीलाई नै सक्रिय परिचालन गरेर मात्र गर्न सम्भव छ भन्ने साझा राजनीतिक अवधारणा निर्माण हुन सकेन। साथमा, संघीय राज्य प्रणालीको आर्थिक व्यवस्थापनको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक दुवैको आधार वित्तीय संघीयता नै हो भन्ने सुझबुझ पनि विकसित गर्न सकिएन। यही कारण पूँजीगत खर्च देखि पारदर्शितासम्मका आर्थिक व्यवस्थापनका खम्बाहरू कमजोर भए।

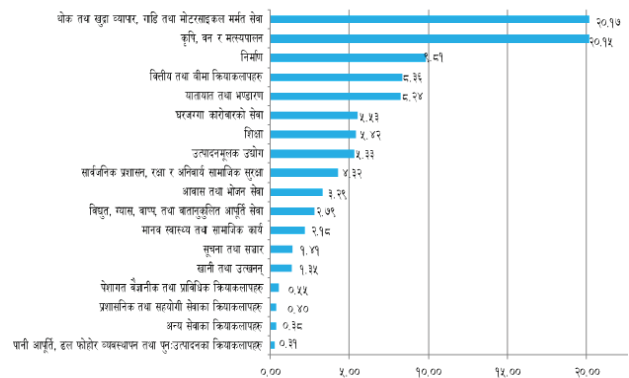
वित्तीय संघीयताका मुख्य पाँचवटा आयाम छन्: राजस्व, खर्च, समानीकरण अनुदान, ऋण र प्राकृतिक स्रोत आदिको रोयल्टी। तर, नेपालको वित्तीय संघीयताको अभ्यास यथार्थमा 'अनुदान संघीयता' र 'खर्च संघीयता'मा मात्र सीमित भएको छ। आफ्नै राजस्वको भरपर्दो स्रोत उपराष्ट्रिय सरकारहरूले पहिल्याउन सकेका छैनन्। संघीय इकाइहरूले राजनीतिक निर्णय गर्ने स्वतन्त्रताको मात्रालाई समेत आफ्नै आर्थिक स्रोतको दिगोपनले प्रभावित पार्छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको बजेट निर्माण, खर्च क्षमता, योजना छनोट एवम् कार्यान्वयन प्रभावकारिता र सार्वजनिक खर्च पारदर्शितामा ठूला समस्या देखिएका छन्। यसले संघीय प्रणालीसम्मत आर्थिक व्यवस्थापनलाई नयाँ रणनीतिका साथ अवलम्बन गर्ने आवश्यकता दर्शाएको छ।

९. क्षेत्रगत आर्थिक प्रभावकारिता

आर्थिक व्यवस्थापन सरकार वा सार्वजनिक क्षेत्रको मात्र चासो, सरोकार वा आवश्यकता होइन। अर्थतन्त्रलाई योगदान गर्ने सबै क्षेत्र वा उद्योगमा हुने आर्थिक व्यवस्थापनको प्रभावकारिताको अवस्थाले त्यस क्षेत्रको आर्थिक प्रभावकारिता (इकोनोमिक इफिसियन्सी)लाई पनि उजागर गर्छ। क्षेत्रगत तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूको पहिचानदेखि प्रतिस्पर्धी लाभका बजारहरू पहिचान गर्नका लागि आर्थिक व्यवस्थापन समग्र व्यवस्थापनको अपरिहार्य र निर्विवादरूपमा सबभन्दा महत्वपूर्ण कडी हो।

नेपालको कृषि क्षेत्रको सम्पूर्ण सम्भाव्यता उजागर र सदुपयोग हुन नसक्नु अथवा उद्योग क्षेत्र फष्टाउन नसक्नुमा आर्थिक स्रोतको पहिचानदेखि लगानी र प्रतिफल चक्रको आर्थिक व्यवस्थापन व्यावसायिक हुन नसक्नु हो। नेपालमा प्रारम्भ भइसकेका व्यवसायहरूको असफलता दर ९० प्रतिशतसम्म छ। यसको पहिलो कारण आर्थिक व्यवस्थापनको अक्षमता, दोस्रो बजारीकरणको महत्वको बेवास्ता र तेस्रो उत्पादनको गुणस्तर रहने गरेको अध्ययनहरूले देखाएका छन्।

आर्थिक व्यवस्थापन चक्र (इकोसिस्टम) र क्षेत्रगत विविधता एवम् विशिष्टताको सुझबुझ निजी र सार्वजनिक दुवै अर्थतन्त्रमा आवश्यक छ। व्यवसाय, योजना र लगानीको प्रकृति अनुसारको आर्थिक व्यवस्थापनले मात्रै अपेक्षित प्रतिफल दिन्छ।

अर्थतन्त्रमा क्षेत्रगत योगदान
स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०८०

१०. हरित र प्रविधि अर्थतन्त्र

जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल असरबाट मानव जातिको अस्तित्व रक्षाका लागि पनि भविष्यको अर्थतन्त्र हरित अर्थतन्त्र हुनुको विकल्प छैन। त्यस्तै, मानव जीवन अत्यन्त प्रविधि निर्भर हुँदै गएकाले अर्थतन्त्रको अभिन्न पाटो प्रविधि अर्थतन्त्र हुँदैछ। यसले आर्थिक व्यवस्थापनका मान्यता, अभ्यास र प्राथमिकताहरूमा गम्भीर रूपान्तरण (सिफ्ट) ल्याउँदैछ।

वातावरणमैत्री वस्तुहरूको उत्पादन र वातावरणमैत्री उत्पादन प्रक्रियालाई बढोत्तरी दिँदा लगानी र प्रतिफलको ढाँचा र दरमा नाटकीय फरक पर्छ। लगानीका नयाँ स्रोतहरू आवश्यक पर्छ भने परम्परागत लगानीका स्रोतहरू उपलब्ध नहुन सक्छन्। हरित वा नवीकरणीय ऊर्जा, दीगो शहरीकरण, उपभोग प्रवृत्तिमा परिवर्तन आदि कारणबाट सबभन्दा पहिले असर पर्ने नै आर्थिक व्यवस्थापनको पाटो हो। यातायात, पर्यटन, शिक्षा र स्वास्थ्यजस्ता क्षेत्रमा व्यवस्थापनको अभ्यास ठूलो 'डिपार्चर'को संघारमा छ।

प्रविधि आफैं ज्ञान अर्थतन्त्रको हिस्सा त हुँदै हो, यो भविष्यको आर्थिक व्यवस्थापनको औजार, माध्यम र प्रणाली पनि हो। कृत्रिम बौद्धिकतादेखि सफ्टवेयर र एपहरूले भविष्यको विविधीकृत र विशिष्टीकृत आर्थिक व्यवस्थापनको आवश्यकता पूर्ति गर्न सघाउने आशा गरौं।

(लेखक अर्थशास्त्रका प्राध्यापक हुन्)

Citizens

Health and Wealth Savings Account

We take care of your health & wealth

HEALTH RELATED BENEFITS

SPECIAL DISCOUNT ON SPA :
MESSAGE & SALOON

**FREE WHOLE BODY
CHECK UP & CONSULTATION**
- ONCE A YEAR

FREE EYE CONSULTATION

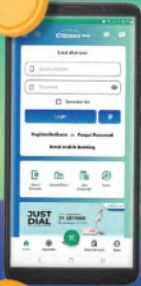
FREE DELIVERY & SPECIAL
DISCOUNT ON ONLINE
MEDICAL PURCHASE

FREE SKIN CONSULTATION

FREE DENTAL CONSULTATION

WEALTH RELATED BENEFITS

HIGHEST INTEREST RATE

FREE MOBILE BANKING
& DEBIT CARD

FREE OPENING OF BROKER
ACCOUNT AT
CBIL SECURITIES

100% DISCOUNT ON
MEDICAL CREDIT CARD
ISSUANCE CHARGE

50% DISCOUNT ON
PMS SERVICES OFFERED BY
CITIZENS CAPITAL LIMITED

Citizens Bank
Your Partner For Progress

सिटीजन्स बैंक
इन्टरनेसनल लिमिटेड

09 4960067
Support@ctznbank.com
www.ctznbank.com

*Terms & Conditions Apply

introducing
Punch.ev
beyond — everyday

price starts at
Rs. 33.99 Lakh

KATHMANDU, NEPAL:

SIPRADI TRADING PVT. LTD., THAPATHALI
01 5350643, 5322150, 9801013469

SIPRADI

सार्वजनिक निर्माण र खरिदमा राजनीतिक प्रभाव हावी

यो क्षेत्रमा नाफा छ भनेर हात हाल्ने धेरै भए । जथाभावी ठेक्का लिए । काम गर्न सकेनन् । जसले गर्दा बिस्तारै समस्यामा पर्दै गए । बैंकबाट ल्याएको ऋण पनि तिर्न सकेनन् । फेरी समयमा काम नसक्ने निर्माण व्यवसायीहरूको संख्या पछिल्लो समय बढ्दै गएको छ ।

सार्वजनिक निकायको खरिद, सार्वजनिक खरिद ऐन र नियमावलीको आधारमा निर्देशित गरिन्छ । तर, वैदेशिक सहायताका आयोजनाहरू भने दातृ निकायका खरिद गाइडलाइन्स अनुसार सञ्चालन हुन्छन् । यस प्रक्रियामा विभिन्न शक्ति र पहुँच भएका व्यक्ति र निकायहरूको संलग्नता हुन्छ, जसमा कतिपय विदेशी निकायहरूको आफ्नै स्वार्थ पनि समावेश हुने गर्छ ।

चिनियाँ कम्पनीले लिएको ठेकामा चिनियाँ दूतावासको स्वार्थ हुन्छ । चीनले आफ्ना कम्पनीहरूले ठेक्का पाओस् भन्ने चाहन्छ । कोरिया र अमेरिकाले पनि यही चाहना राख्छन् । जापानीहरूले पनि यही चाहन्छन् । यसरी नै आफ्नो देशको स्वार्थ देखिन्छ । विशेषगरी वैदेशिक सहायताका आयोजनामा, द्विपक्षीय सहायता भएमा सम्बन्धित देशका कम्पनीहरूले मात्र काम पाउनुपर्छ र अरू कम्पनीले कुनै अवसर नपाउनु भन्ने ध्येय देखिने गरेको हुन्छ । जस्तै: एक्जिम बैंक अफ इन्डियाको सहूलियतपूर्ण ऋणमा सञ्चालित आयोजनाहरूमा इन्डियन कम्पनीहरूले मात्र भाग लिन पाउँछन् ।

नेपाली कम्पनीहरूसँग संयुक्त रूपमा ठेक्का लिए पनि भारतीय कम्पनी अनिवार्य हुन्छन् । जापानीहरूको पनि यस्तै छ । उनीहरूले भन्नलाई 'ओपन टु अल' भन्ने त गर्छन् । तर, जापानी कम्पनीले विशेष किसिमको सुविधा पाउने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । संसारभर जुनसुकै कम्पनीले पनि जापानी सहायताको आयोजनामा बिडिड (ठेकामा भाग लिन पाउने) गर्न पाउँछन् ।

यदि जापानी कम्पनीले ठेक्का पाए कर (ट्याक्स) मिनाहा हुने कुरा ऋण सम्झौतामा नै

उल्लेख हुन्छ । अरू कम्पनीले ठेकामा भाग लिए भने ट्याक्स तिर्नु पर्छ । यो व्यवस्था हुने बित्तिकै अन्य कम्पनीले भाग लिन खोज्दैनन् । जापानले दिने ऋण प्रायः ०.५ प्रतिशतको हाराहारीमा हुन्छ ।

अनुदानमा हाम्रो केही चल्दैन, दातृ निकायले जे गर्छ, त्यही मात्र लागू हुन्छ । तर, सहूलियतपूर्ण ऋणका आयोजनामा नेपालको पनि केही कुरा लागू हुन्छ । यसमा थोरै हाम्रा कुरा चले पनि, अधिकांश दातृ निकायहरूको कुरा चल्छ । एमसीसी (मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेसन) को ठेक्का 'ओपन टु अल' हो, तर उत्तर कोरिया र रसियन कम्पनीहरूले भाग लिन पाउँदैनन् । बन्देज लगाएका देशहरूको कम्पनीहरूले ठेकामा भाग लिन पाउँदैनन् भने हितैसी देशका कम्पनीहरूले भाग लिनै व्यवस्था हुन्छ ।

निर्माण व्यवसायीले पार्टी चलाउँछन्

अब नेपाल भित्र आऊँ । नेपाली निर्माण व्यवसायीहरू कुनै न कुनै रूपमा कुनै न कुनै पार्टीमा लागेका हुन्छन् । पार्टीहरूसँग आबद्ध भएकै हुन्छन् । सत्तामा को छ ? त्यो हेरेर पावर लगाउने काम गर्छन् । त्यसैले खरिद सम्झौता ढिला हुने प्रमुख कारणमध्ये यो पनि एक हो । यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित निर्माण कम्पनी राजनीतिक तहमा पावर लगाउन लागि पर्छन् । आफ्ना प्रभाव देखाउन प्रतिस्पर्धा गर्छन् । राजनीतिक तहबाट दबाव दिन लगाउँछन् । गलत निर्णय गराउन सक्रिय हुन्छन् । ठेक्का पाउन सबै विधि, प्रक्रिया पूरा गरेको हुनु पर्छ ।

यहाँ ई-बिडिडको व्यवस्था छ, सबै कुरा

अर्जुनजंग थापा

डकुमेन्टहरूमा सुरक्षित बसेको हुन्छ, जुन जसले पनि हेर्न सक्छ। भोलिका दिनमा गलत गरे छानबिन हुनसक्छ, गलत गरिएको भए कारबाही हुनसक्छ। कर्मचारी तहमा एकदम गलतै हुने गरी निर्णय गर्ने हिम्मत कसैले गर्दैनन्। यस्तो अवस्था आउँदा कर्मचारीहरूले सकरभर पन्छाउने काम गर्छन्। २/४ वा ६ महिना ढिला हुन्छ। उस्तै परे खरिद प्रक्रिया नै रद्द गर्ने हुन्छ। खरिद प्रक्रिया ढिला हुनुको एउटा कारण यो पनि हो।

स्वार्थ जोडिएका आयोजनाहरूमा हुने ठेक्कामा यस्तो हुन्छ। कर्मचारीहरूलाई राजनीतिक स्वार्थ जोडिएका निर्माण कम्पनीलाई ठेक्का पार्नुपर्ने दबाव आउँछ। विधि प्रक्रिया मिचेर ठेक्का दिँदा भविष्यमा कर्मचारीहरू कानूनी रूपमा फस्ने खतरा बढ्न सक्छ। यस्तो अवस्थामा दबाव भेल्ले नसकेर कर्मचारीहरूले ढिलाइ गर्दै अन्ततः ठेक्का रद्द गर्न बाध्य हुन्छन्।

राजनीतिज्ञहरूले नेपाली निर्माण व्यवसायीहरूबाट भोलिका दिनमा आर्थिक सहयोग लिनु पर्ने हुन्छ। कतिपय त निर्माण क्षेत्रकै पृष्ठभूमिबाट चुनाव जितेर आएकाहरू पनि हुन्छन्। पार्टीले वा चुनाव लड्दा कुनै पनि पार्टीबाट उम्मेदवार बनेकाहरूले निर्माण व्यवसायीहरूबाट आर्थिक सहयोग लिने गर्छन्। जुन कुरा कर्मचारी तहले थाहा नपाएको हुनसक्छ। तर, कर्मचारीहरूले मन्त्रीको निर्देशन अनुसार काम गर्नुपर्ने हुन्छ। भित्री स्वार्थका सबै कुरा थाहा हुँदैन। राजनीतिक पार्टी र मन्त्रीको स्वार्थका कुरा पूरा गर्न कर्मचारीहरू चेपुवा पर्ने गरेका छन्।

कतिपय कर्मचारीहरूले गलत निर्णय गर्दा भविष्यमा आफैँ फस्ने डरका कारण मन्त्रीको भनाइअनुसार काम गर्दैनन्। भनेको नमान्दा, कर्मचारीहरूको सरुवा गरिन्छ। स्वार्थ जोडिएका प्रायः फाइलहरू खरिद प्रक्रियासँग सम्बन्धित हुन्छन्। केही कर्मचारी मन्त्रीसँग नजिक भएर काम गर्दा गलत निर्णयमा हस्ताक्षर गर्छन् र फसेका पनि छन्।

ठूला आयोजनामा आर्थिक स्वार्थ बढी जोडिएको हुन्छ। जस्तै चिनियाँ कम्पनीहरूले बढी लो बिडिड (सबैभन्दा कम आर्थिक प्रस्ताव पेस) गरेर ठेक्का लिने गरेका छन्। जसरी पनि ठेक्का लिने पछि भन्दा घाटा सहेर काम गर्नुपर्ने अवस्था आउने गरेको छ।

कसैले 'माहौल मिलाएर' सस्तोमा निर्माण सामग्रीको बन्दोबस्त गरी घाटा हुन नदिने सोच राखेका हुन्छन्। यस्ता ठेक्कामा निर्माण व्यवसायीले मूल्यवृद्धि गर्ने गर्छन्। अहिले

कतिपय निर्माण व्यवसायीहरूले दलहरूसँग नजिक रहेका बिचौलियालाई समतेर पनि आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्ने गरेका छन्। उनीहरू काम गर्दैनन्, ठेक्का मात्र थुपारी रहन्छन्, पेस्की रकम बुझेर थप काम अघि बढाउँदैनन्, काममा ढिलाइ मात्र गरिरहन्छन्, आफू नजिकका नेताको दबाव र प्रभावमा कारबाहीबाट जोगिएका हुन्छन्। घाटामा जाने खतरा भयो भने घाटामा जाने काम कम गर्ने, नाफामा जाने काम थप्छन्। उनीहरूको मनसाय जहिले पनि घाटामा जाने काम कम गर्ने र नाफामा जाने काम थप्ने मात्र हुन्छ। यो काम गराउन चारैतिरबाट मन्त्री, कर्मचारीलाई दबाव दिने गरिन्छ। यसमा १५ प्रतिशतसम्म कानूनले भेरिएसन अर्डर (भीओ) बढाउन छुट दिएको छ। १५ प्रतिशतसम्म भिओ सम्बन्धित विभागीय प्रमुखले गर्न सक्छ।

यो भन्दा बढी भयो भने सम्बन्धित मन्त्रालयको सचिवसम्म पुग्छ। २५ प्रतिशतसम्म भीओ सचिवले बढाउन सक्छन्। तर, अहिलेसम्मको अभ्यासमा सचिवबाट यस्तो निर्णय भएको छैन। हजारौँ ठेक्कामा एक/दुई वटामा मात्र त्यस्तो भएको होला।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको कुरा गर्दा, जे-जे हुन्छ सडक विभागको महानिर्देशककै तहबाट स्वीकृत हुनुपर्छ। या तल्लो तहबाटै स्वीकृत हुने व्यवस्था छ। अहिले महालेखा परीक्षकको कार्यालयले यो रोकिदिएको छ। यस्तो गर्दा महालेखाले बेरुजु निकाल्ने गरेको छ। महालेखाले बेरुजु निकालेपछि पछिसम्म पनि त्यो सम्बन्धित आयोजना, निर्माण व्यवसायीले बेहोर्ने गरेका छन्।

सडक विभाग अन्य निकायभन्दा बढी खरिद प्रक्रिया बुझ्ने निकाय हो, कारण पहिलेदेखि नै सडकमा बढी बजेट विनियोजन हुँदै आएको छ। विभागमा पर्याप्त जनशक्ति भएकाले ठेक्कामा विवाद कम सुनिन्छ। तर, कुनै ठेक्कामा समस्या आएमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, प्रधानमन्त्री कार्यालय, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, अख्तियार, र अदालतसम्म पुग्छन्। सडक

चिनियाँ कम्पनीले लिएको नारायणगढ-बुटवल सडकको ठेक्कामा समस्या छ। चिनियाँ कम्पनीले पैसाको कारण देखाउँदै काम नगरे पनि कारबाही भएको छैन। चिनियाँ दूतावासले पनि यसमा रोकेको हुन्छ। चीन नेपालको ठूलो 'डोनर' हो र हाम्रा विकास आयोजना सहयोग पनि गर्दै आएको छ।

यता काम नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई कारबाही गर्दा त्यसको प्रभाव अन्य आयोजनामा पर्ला भन्ने डर हुन्छ। जसले गर्दा काम नगरे पनि सहजै कारबाही गर्ने आट सम्बन्धित निकायले गर्न सक्दैनन्। यस्ता-यस्ता समस्यामा हाम्रो राजनीतिमा जेलिएको देखिन्छ। नेपाली निर्माण

विभागका टूला ठेकामा प्रतिस्पर्धा धेरै हुन्छ, तर लो बिडको समस्या पनि छ ।

सार्वजनिक निर्माण र खरिदको वर्तमान अवस्था

टूला आयोजनाका ठेकामा राजनीतिक तहबाट स्वार्थ राखेर गलत भूमिका खेल्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । वैदेशिक लगानीका आयोजनामा प्रत्येक तहमा 'नो अब्जेक्सन' को व्यवस्था हुन्छ । ठेकका आह्वानमा कुन कम्पनी सहभागी छन् भन्ने कुरा लगानी गर्ने निकायमा जान्छ । एउटा ठेकका गर्न ९ देखि १० महिना लाग्ने गर्छ, किनकि प्रत्येक तहमा प्रक्रिया बुझेर निर्णय गरिन्छ । यद्यपि, रुख काट्ने लगायतका समन्वयका विषयमा ढिला गरेर भित्रभित्रै आर्थिक चलखेल गर्ने खतरा अझै रहन्छ । यस्तो कार्यले गर्दा आयोजनाहरू ढिला हुने गरेका छन् । केही आयोजनामा कानुनी रूपमा कार्य गर्ने प्रमुख र कर्मचारीलाई सुविधा दिइएको हुन्छ, विशेष गरी विश्व बैंकको आयोजनामा वासस्थान र छुट्टै भत्ता दिने व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

चुनौती र समस्या

निर्माण क्षेत्र धेरैलाई रोजगारी दिन सक्ने र आयआर्जनको अवसर दिने क्षेत्र हो । त्यसैले सुरुसुरुमा यो क्षेत्रमा आकर्षित हुने धेरै हुन्थे । यो क्षेत्रसँग सिमेन्ट, रड, डन्डी, ऋसर उद्योग जस्ता निर्माण सामग्रीको खपत बढ्दो हुन्छ, जसले टूलो मात्रामा राजस्व जम्मा गराउन मद्दत गर्छ । अन्य क्षेत्रमा यस्तो अवसर छैन । टूलो रोजगारीको अवसर यही हो । त्यसैले एक समय यो क्षेत्रमा लगानी गर्नेहरूको संख्या बढेको थियो । यसरी लगानी गर्नेहरूले एक समय राम्रै कमाइ गरेका थिए, जति बेला सडक खन्ने काममा डोजर र स्काभेटर प्रयोग गर्दा, मान्छेले काम गर्ने भनेर पैसा बुझ्थे । तर काम मेशिनबाट गर्थे ।

५०-६० को दशकमा मान्छेहरूले धेरै कमाए, जब मजदुरले काम गर्ने भनेर ज्याला अनुसार लागत अनुमान गरिन्थ्यो । पछि बिस्तारै सरकारले लागत अनुमान गर्ने नियम बनायो र निर्माणमा मेशिन उपकरण प्रयोग गर्न थाल्यो । अहिले सडक विभाग, डोली (स्थानीय पूर्वाधार विभाग), सहरी विकास र सिचाइका नियमहरूले टूलो नाफा देखाउँदैन । तर, त्यो बेला केही निर्माण व्यवसायीहरूले राम्रै कमाइ गरे ।

संसारभर लो
बिडरले ठेकका पाउने
नियम छ । जोसुकै
निकटका हुन् ।
कसैको आफन्त नै
किन नहुन् । कुनै
पार्टी निकट नै किन
नहुन् । काम गर्न
नसके त्यो कुनै
कुरा नहेरी ठेकका
तोइनु सक्ने साहस
राख्नु पर्छ ।

एक/डेढ वर्षयता धेरै निर्माण व्यवसायी समस्यामा परिरहेका छन् । बैंकको कालोसूचीमा पर्ने गरेका छन् । निर्माण क्षेत्रबाट पलायन हुनेहरू बढी रहेका छन् । आर्थिक संकट भोगिरहेकाहरू पनि छन् । यो क्षेत्रमा नाफा छ भनेर हात हाल्ने धेरै भए । जथाभावी ठेकका लिए । काम गर्न सकेनन् । जसले गर्दा बिस्तारै समस्यामा पर्दै गए । बैंकबाट ल्याएको ऋण पनि तिर्न सकेनन् । फेरी समयमा काम नसक्ने निर्माण व्यवसायीहरूको संख्या पछिल्लो समय बढ्दै गएको छ । जसले गर्दा व्यवसायीहरू आफ्नो काममा निरुत्साहित हुँदै गएका छन् । टूलो-टूलो निर्माण कम्पनीहरू पनि आर्थिक समस्यामा पर्न थालेका छन् । काम सकिएका आयोजनाहरूमा पनि निर्माण व्यवसायीहरूले समयमै भुक्तानी पाउन सकेका छैनन् ।

सरकारले भुक्तानी दिन सकेको छैन । व्यवसायीहरूले निर्माणकाका लागि लिएको ऋणको बैंकमा व्याज बढिरहेको छ । नगद प्रवाह हुन सकेको छैन । निर्माण क्षेत्र अहिले समस्यामा

छ । पटक-पटक हुने खरिद नियमावलीहरू संशोधन पनि चुनौती बनिरहेको छ ।

यसमा निर्माण व्यवसायीहरूको चाहनाले मात्र नियमावली संशोधन भएको छैन । १३औँ सार्वजनिक खरिद नियमावली संशोधनले गर्दा पनि निर्माण व्यवसायीहरू समस्यामा परेका छन् । सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, सम्बन्धित विकास मन्त्रालय, विभागसँग समेत नसोधी, छलफल नै नगरी छैटौँदेखि १२औँ पटकसम्म नियमावली संशोधन गरियो ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् कार्यालयले यस्तो गर्ने गरेको छ । यस्ता नियमावलीहरू समस्या समाधानका लागि आउनुपर्नेमा उल्टै समस्या बल्झाउने गरी आउने गरेका छन् । अधिल्लो आर्थिक वर्षमा गरेको कामको अझै निर्माण व्यवसायीले भुक्तानी पाउन सकेका छैनन् । जसले गर्दा नगद प्रवाहको समस्या भएर निर्माण व्यवसायीले काम गर्न सकेका छैनन् ।

१३ औँ खरिद नियमावलीमा ठेककाको एक वर्षसम्म म्याद थपिने र त्यो समय भित्र काम नसकिए ठेकका तोडिने उल्लेख छ । जसले गर्दा समस्या भएको छ । म्याद थपको समस्याले गर्दा पनि कतिपय आयोजनामा भुक्तानी हुन सकेको छैन । काम भएको आयोजनामा समयमै भुक्तानी नहुनु पनि प्रमुख चुनौती बनेको छ । तर सरकारले दोष निर्माण व्यवसायीलाई दिएर आफू उम्किनु भएन । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको गत आर्थिक वर्षको करिब ३ अर्ब रुपैयाँ बाँकी छ ।

अन्य विकास मन्त्रालयहरूमा पनि यही समस्या छ । त्यसैले सरोकारवाला निकायहरूलाई सँगै राखेर छलफल गरी नियमावली संशोधन गर्न सकिए एउटै संशोधनले वर्षौंसम्म काम गर्छ । होइन भने पटक-पटक संशोधन गरिरहनु पर्ने हुन्छ । जसले गर्दा खरिद प्रक्रियामा समस्याहरू निम्ति रहने छ ।

स्रोत व्यवस्थापनमा समस्या

अर्को कुरा स्रोतको व्यवस्थापनमा समस्या छ । राजनीतिक स्वार्थमा अर्थ मन्त्रालयले जथाभावी स्रोत सुनिश्चितता दिँदा पनि समस्या भएको छ । एक करोड बजेट व्यवस्था भएको कुनै सडकमा ४६ करोड रुपैयाँसम्मको स्रोत सुनिश्चितता दिइएको छ । त्यस्तो योजना तीन वर्ष भित्रमा सक्ने गरी ठेकका भएको छ ।

उक्त समय भित्र सक्ने गरी ठेकका भएको आयोजनामा वार्षिक रूपमा १५/१५ करोड

रूपैयाँ बजेट व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यो व्यवस्था हुन सक्दैन । जसले गर्दा यस्ता आयोजनाहरू समयमै नसकिने र रुण बन्दै जाने हुन्छ । मन्त्री र विभिन्न पार्टीका राजनीतिक नेताहरूको दबाबले गर्दा पनि समस्या हुने गरेको छ । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्री त दुई/दुई महिनामा फेरिन्छ । प्रत्येक मन्त्री आउने बित्तिकै प्राथमिकता परिवर्तन हुन्छ । नयाँ मन्त्री आउने बित्तिकै आफ्नो नजिकका, आफ्नो जिल्लाका नेताहरूको बजेटमा राखिएका आयोजना तथा योजनालाई प्राथमिकता दिइन्छ । यस्तो प्राथमिकता दिन थाल्दा अधिल्लो वर्ष थालिएका आयोजना अलपत्र पर्छन् । स्रोतको पर्याप्त व्यवस्थापन नगरीकन ठेक्का गर्नाले अधिकांश ठेक्का रुण बन्ने गरेका छन् । लो बिडिडले गर्दा पनि ठेक्काहरू रुण बनिरहेका छन् । मन्त्री फेरिएपिच्छे प्राथमिकता परिवर्तन हुँदा पनि समस्या हुने गरेको छ ।

संविधानले सडक विभाग र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले राजमार्गको मात्र व्यवस्थापन गर्ने भनिएको छ । तर, यो निकायले पूर्व प्रधानमन्त्री, मन्त्री, नेताहरूको स्वार्थ जोडिएका सडक योजना बजेटमा राखिएका छन् । त्यस्ता सडकहरू मात्र २० अर्ब

रूपैयाँ बढीको बजेट छुट्टाइएको छ । बजेटजति यता जाँदा प्राथमिकता प्राप्त राजमार्ग बनाउन बजेटको समस्या हुने गरेको छ । समस्या भएका राजमार्ग, सडकहरू सरकार, मन्त्रीको प्राथमिकताभित्र पर्ने गरेका छैनन् । स्रोतलाई जथाभावी कनिका छरेजस्तो छर्दा ठूला राजमार्ग निर्माण र सुधारमा समस्या हुने गरेको छ ।

स्रोत र खरिद व्यवस्थापन

सरकारले सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा के हो भनेर तोक्न जरुरी छ । १६औँ पञ्चवर्षीय योजनामा सडक पूर्वाधार निर्माणलाई प्राथमिकता दिइएको छ, तर त्यसको कार्यान्वयनमा कुनै प्रगति भएको छैन । हामीले ती योजनाहरू र उद्देश्यहरूको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ । योजनामा तोकिएका कार्यक्रमहरूलाई कुनै प्रकारको तलमाथि नगरी सही तरिकाले कार्यान्वयन गर्न सके उद्देश्य हासिल गर्न सकिन्छ । संसारभर लो बिडरले ठेक्का पाउने नियम रहेको छ, जसमा निकटता, आफन्त वा पार्टीको नाता नभए पनि, योग्यताको आधारमा ठेक्का दिने प्रक्रिया हुन्छ । यदि काम नभए ठेक्का तोड्न र कारबाही गर्न सक्ने सरकारी निकायसँग दृढ

शक्ति हुनुपर्छ । यस्तो कुरामा अदालतहरूले पनि सहयोग गर्नुपर्छ । यी कुरामा सरकार निर्मम हुनुपर्छ । जसले काम गर्छ, उसलाई सहयोग गर्नु पर्छ । तर काम गर्दैन भने ठेक्का तोड्न पनि सक्नु पर्छ । यस्तो गर्ने अधिकार सम्बन्धित मन्त्रालयले सम्बन्धित आयोजना प्रमुखलाई दिनु पर्छ । यस्तो गर्न सकिने मात्र काम हुन्छ । अहिले काम गर्न निर्माण व्यवसायीलाई कर्मचारीले दबाब दिन्छन् । कर्मचारीलाई राजनीतिक दलले दबाब दिने गरेकाले समस्या हुने गरेको छ । खरिद प्रक्रिया छिटो छरितो गराउनु पर्छ । खरिद सम्भौतामा स्वार्थ राख्ने स्वार्थ समूहलाई राजनीतिक दल, मन्त्रीले ढोका बन्द गर्न सक्नु पर्छ । यसो गर्न सकिने कर्मचारीले काम गर्न नगर्नेलाई दबाबमा परेर ठेक्का दिने हिम्मत गर्दैनन् । जसले यस्तो काममा भूमिका खेल्न खोज्छन् । उसलाई कारबाही गरिए त्यस्तो हिम्मत राख्दैनन् । स्रोत सुनिश्चित नहुँदासम्म ठेक्का व्यवस्थापन गर्नु हुँदैन । निर्माण पश्चात् प्रतिफल दिने आयोजनाहरू पहिलो प्राथमिकतामा पर्नुपर्छ । यसमा पनि प्रमुख राजमार्गहरू प्राथमिकतामा पर्नु पर्छ । गौरवका आयोजनाहरूमा पनि प्राथमिकता तोकेर काम गर्नु पर्छ ।

(थापा पूर्व सचिव हुन्)

CELEBRATING 15 YEARS OF LEADERSHIP IN FI

LAUNCHING THE REVOLUTIONARY

100

**YEAR
WARRANTY**
ON YAMAHA FI

FZ-S FI DLX
VERSION 3.0

FI **BS-VI** **ABS**
COMPLIANT

FZ FI
VERSION 3.0
STANDARD

FI **BS-VI**
COMPLIANT

FOR MORE DETAILS

Over 2,00,000+
Highest number of FI Bikes on road

Pioneers of FI
in Nepal since 2008

100+ FI
Stations

Highest number of
FI trained technicians

Japanese
FI technology

*T&C applied

संविधान कार्यान्वयन र न्यायालय व्यवस्थापन

व्यवसाय गर्ने व्यक्तिको मानमर्दन भइराखेको विषयमा कसैले पनि सहानुभूति देखाउँदैन । उसले कमाएको कुरा देखिन्छ तर उसले कमाउनुको पछि लगानी गरिएको समय, बजेट, त्याहाँबाट सिर्जना भएका रोजगारी, त्यसबाट अन्य कति व्यक्तिको पेसा व्यवसाय चलेको छ भन्ने विषय हेर्दैन ।

प्रत्येक संविधानले त्यो बेलाको अवस्थाअनुसार आर्थिक अवसरहरू दिएको हुन्छ । जुन प्रकृतिबाट संविधान बन्छ त्यो संविधान बन्दा बढी महत्वाकांक्षी तरिकाबाट यो कुरालाई राखिएको हुन्छ । त्यो सामान्य कुरा नै हो । त्यो हरेक ठाउँको संविधानमा हुन्छ नै । समस्या भनेको कार्यान्वयनमा नै हो । संविधानलाई हेर्ने हो भने २०१७ सालको संविधानमा पनि आर्थिक कुराको स्वतन्त्रता दिइएकै थियो । त्यसपछि जतिवटा संविधानहरू आएका छन् जस्तो २०१९, २०४७ लगायतमा पनि यो व्यवस्था छ । २०४७ सालको संविधानमा अभै धेरै कुराहरू समावेश गरिएको छ ।

त्यसपछि अन्तरिम संविधान २०६३ आयो । त्यसमा पनि अभै धेरै कुरालाई इलाब्रेट गरेकै हो । अन्तरिम संविधानमा आर्थिक विषयमा कुराहरू राखिएका छन् । जनआन्दोलनको भावअनुसारका कुराहरू पनि यसमा छन् । तर, कतैकतै केही संकुचन रहेको छ कि भन्ने पनि देखिन्थ्यो ।

अहिलेको नेपालको संविधानले त सबै क्षेत्रमा आर्थिक क्षेत्रसँग जोडिएको छ । त्यो प्रस्तवनामा होस् या सम्पत्तिको हक, पेसा व्यवसायको हकको कुरा होस् । यदि राज्यका नीतिलाई हेर्ने हो भने पनि त्यसलाई निकै विस्तारित रूपमा राखिएको छ । म यो संविधानलाई डकुमेन्ट अफ कन्भिन्सनस भन्छु । किनभने यसमा विभिन्न राजनीति दलका आफ्ना-आफ्ना धारणाहरूलाई समावेश गरिएको छ । जसले जुन कुरालाई इन्कार गरिरहका छन्, त्यस कुरालाई पनि संविधानमा समावेश गरिएको छ । यसरी हेर्दा सबै राम्रा कुराको सम्मिश्रण संविधानमा देख्न सकिन्छ ।

यति राम्रो हुँदाहुँदै पनि समस्या कहाँनेर आयो भने यसको कार्यान्वयन कसरी हुँदै छ । यो संविधानलाई अहिले पनि हामीले भन्नलाई नेपालको संविधान भनेर अपनत्व लिएका छौं भनेर भन्छौं । तर, न सरकारले त्यसको वास्तवमा

भावअनुसार जुन शब्द त्यहाँ प्रयोग भएको छ, त्यसअनुसार कार्यान्वयन गर्ने होइन कि मैले सोचेअनुसारको शब्दको कार्यान्वयन गर्ने हो भन्ने प्रकृतिबाट यसको प्रयोग भइरहेको म देखिरहेको छु । जसले गर्दा कुनै एउटा निश्चित नीति देखिँदैन ।

यति वर्षसम्म यतिवटा सरकार बनिस्के । प्रत्येक मन्त्री होस् या प्रधानमन्त्री आउँदा खेरी उहाँहरूले संविधानको मातहतमा रहेर नीति बनाउन त्यसको आधारमा अधि बढ्ने होइन कि हरेकले भाषण गर्दा हामीले यस्ता नीति लिएका छौं भनेर शब्द प्रयोग गरेको म सुन्छु । त्यो एकले बोलेको कुरा अर्कोसँग छलफल भइसकेको हुँदैन । अनि हरेकपटक नीति-नीति भनेर संविधानलाई स्थायित्व दिन नै नखोजेको जस्तो देखिन्छ । आफ्ना तर्फबाट मात्रै व्याख्या गर्ने गरेको देखिन्छ ।

सबै संविधानमा व्यवसाय गर्ने वातावरणका लागि व्यवस्था गरिएको छ । तर, यसको कार्यान्वयनको कुरा गर्दा यो फेरि घुमीफिरी सरकारमै जान्छ । सरकारले कस्तो वातावरण बनाइदियो । संविधान निर्माण भयो । त्योअनुसार व्यवसाय गर्ने वातावरण कस्तो बनाइयो भन्ने कुरा हुन्छ । जुन सरकारले बनाउने हो । यसको सुरुवात कहाँबाट हुन्छ भने कानुनी संरचनाको कुराबाट हुन्छ । हामीसँग कानुनको संरचना छ । तर, कार्यान्वयनको गर्दा हरेक संरचनालाई यात राजनीतिक तबरबाट नियन्त्रण गर्न खोजिएको देखिन्छ । अथवा प्रशासकीय तबरबाट नियन्त्रण गर्न खोजिराखेको अवस्था छ । अब राजनीति वा प्रशासकीय प्रभावबाट बचाउने भनेको न्यायपालिकाले हो । न्यायपालिका आर्थिक विषयमा आजको दिनमा त्यति खुलेर अगाडि बढ्न सकेको अवस्था देखिँदैन । वातावरण कस्तो बन्नु पर्‍यो भने स्वतन्त्र रूपमा काम गर्न मिल्ने वातावरण हुनु पर्‍यो । यो कुराको ग्यारेन्टी संविधानमा गरिएको पनि छ । यदि त्यस्तो वातावरण बनेन भने त्यसलाई नियमन कसले गर्ने ? वा त्यसको सुरक्षा कसले

अनिल सिन्हा

गर्ने भन्नका निमित्त त्यो मेकानिजम हामीसँग छैन । सरकारको कुरा गर्दा हरेक क्षेत्रमा निर्णय गर्दा माथिल्लो निकायमा पुनुपर्ने अवस्था छ । सानासाना कुरादेखि लिएर सरकारले नियन्त्रित रूपमा राखिदिए पछि समयमा काम हुन सक्ने अवस्था रहँदैन ।

सबै कुरा नियन्त्रणमा रहेको अवस्था छ । भन्नका लागि खुला समाज भनिएको छ । खुला अर्थतन्त्र भनिएको छ । तर, त्यसको कार्यान्वयनको पाटो हेर्दा सबै नियन्त्रित रहेको छ । अर्को कुरा सबैभन्दा समस्या देखिएको भनेको कुनै पनि दबाव प्रभावबिना काम गर्नु भन्नु भने त्यसको खुट्टा तान्न सुरु भइहाल्छ । यो निकै बलियो पनि देखिन्छ । खुट्टा तान्ने कुराका सुरुवात नै राजनीतिबाट हुन्छ । राजनीतिमा सक्रियहरूले नै खुट्टा तान्न सुरु गर्छन् । चाहे त्यो नेता होस् वा कार्यकर्ता होस् । यो भनेको आफ्नो प्रभाव राख्न खोजेको देखिन्छ । अर्को भनेको प्रशासनिक तबरबाट पनि यस्तो हुन्छ । यसरी राजनीति र प्रशासनबीचको नेक्ससको मार कसलाई पर्छ भन्दा व्यवसायीलाई ।

अहिले हामी जुन स्टार्टअप बिजनेसका कुरा गर्छौं, जुन नयाँ पुस्ताले ल्याएर आउने प्रकृतिका कामहरू । त्यसमा धेरै कम व्यक्तिहरू अधि आइरहेको अवस्था छ । जसले नयाँ सोचका साथ अधि बढ्न सक्छु भनिहेका छन् । यदि कुनै काम गर्न थाल्यो भने यो कानुनमा छैन भनेर रोक्नका लागि जो पनि तयार हुन्छ । हरेक कुरा कानुनमा लेख्ने होइन । कानुनले खुला छाडिदिने हो र एउटा पारामिटरभित्र रहेर त्यसलाई नाघ्यो भने मात्रै कारबाही गर्ने हो । जहिले पनि कानुनलाई देखाएर तर्साएर व्यवसायीलाई राख्ने हो भने गुम्सिए बस्छ । अर्को कुरा यस्तै कारणले गर्दा राजनीति यति हावी भयो व्यवसायमा कि केही सीमित व्यक्ति जसले जुनसुकै पार्टी आयो भने पनि, जुनसुकै नीति लिएका भए पनि त्यहाँ व्यक्ति हावी भइदिएको अवस्था छ । त्यो व्यवसायी व्यक्ति नै हो जसले हरेक ठाउँमा नियन्त्रण गरिदिन्छ ।

यो संविधानको सिप्रड होइन । संविधानको सिप्रड भनेको त राजनैतिक व्यक्ति राजनीतिक संरक्षणमा व्यवसाय गर्ने भन्ने होइन । राजनीतिले सिर्जना गरेको एउटा प्ले फ्रममा बसेर व्यवसाय गर्ने भन्ने हो । कानुनमा रहेर व्यवसाय गर्ने भन्ने हो । आजको दिन भन्न नसके पनि कुनै समयमा ठमेलको भन्नुहोस् या पुतलीसडकको भन्नुहोस् त्यहाँ खुल्ने बारहरूमा केही सीमित व्यक्तिहरूको लगानी हुन्थ्यो । त्यो समूहको त्यहाँ लगानी गर्ने पैसा कहाँबाट आउँथ्यो भने यस्तै

यस्तै तबरबाट आउँथ्यो । छद्म भेषमा त्यस्ता क्षेत्रमा लगानी भइरहेको अवस्था हुन्थ्यो । आज पनि कतिपय ठूला व्यवसायमा हामी सुन्छौं राजनीतिक रूपमा जेनेरेट भएको फण्डहरू प्रयोग भइरहेको छ । प्रशासनका व्यक्तिहरूले गलत रूपमा कमाएको पैसा पनि खल्तीमा राख्दैनन् । त्यो पनि बजारमा नै ल्याउने हो । जुन छद्म रूपमा प्रयोग भइरहेको हुन्छ ।

उनीहरूले त्यसलाई आफ्नो सुरक्षाको रूपमा राखेर त्यसलाई चुनौती दिने खालको व्यवसायलाई रोकिदिएको हुन्छ । राजनीतिक अनिर्णयको कारणले गर्दा अर्थतन्त्रको गति रोकिएर बसेको छ भन्ने कुरा उहाँहरूले नबुझेको पनि होइन तर आफ्नो प्रभुत्व देखाउनका लागि पनि रोकेर राख्ने काम भइरहेको छ ।

यी विषयमा सुधार आउन नसक्नुको कारण राजनीतिक प्रभाव वा प्रशासनिक प्रभाव कायम गर्नका लागि हो । अर्को भनेको उत्तरदायी हुन नपर्ने कारण पनि हो । उत्तरदायी हुनु नपर्ने भएपछि आफ्नो प्रभावलाई कायम राख्नका लागि निर्णय नगर्ने । अनिर्णयको बन्दी बनाउने र भइराखेका कामबाट पनि स्वार्थ पूरा गर्ने काम भइरहेको छ ।

व्यवसाय गर्नेभन्दा पनि व्यक्तिगत स्वार्थबाट नियन्त्रण गर्ने प्रवृत्ति बढ्यो । त्यो गर्नका लागि सबै भन्दा सजिलो कुरा केभन्दा आफ्नो पार्टी वा आफू निकटका व्यक्तिको भर्तीकेन्द्र बनाइदिने । उहाँहरूलाई जागिर दिने वातावरण बनाइदिने । त्यस्तो वातावरण निर्माणका लागि उहाँहरूले आफ्नो व्यक्तिलाई क्षमताले नभ्याएपनि त्यो

ठाउँमा लिइन्छ । ती व्यक्तिले गरेका काम कारबाहीको कहींबाट पनि यदि पारदर्शी रूपमा हुन सक्दैन भन्ने मूल्यांकन गर्नुपर्ने अवस्था रहेछ भने जे गरे पनि भयो । कुनै पनि गरेको कामको मूल्यांकन नै छैन । यदि राजनीतिक नियुक्ति हुन्छ तिनीहरूले के कुराचाहिँ हाँसिल गरे भन्नका लागि के कुरा गर्नुपर्थ्यो भन्ने कुराको लाइन बनाएर भनेन के गर्नु के गरेन भन्ने कुराको विषयमा डिमार्केसन हुन्छ । यहाँ त के कुरा गर्नुपर्ने भन्ने नै छैन । नियुक्ति पाइसकेपछि भाषणबाट नै हामीहरू देशलाई अर्थतन्त्रको सुधार गर्छौं र यसो गर्छौं र उसो गर्छौं भन्ने हो ।

कुनै पनि ठाउँमा पानी खसालिन्छ भने अलिकति ढल्केको ठाउँमा पानी आफैँ गइहाल्छ । त्यसलाई त्यसको विपरीत धारतर्फ लिएर जाने वातावरण बनाउने हो भने पो हुन्छ । नदी तल बगिरहेको हुन्छ । त्यहाँको पानी नहरमा ल्याएर नहालेसम्म त्यहाँबाट सिँचाई नगरेसम्म त त्यसबाट कुनै फाइदा लिन सकिँदैन । पानी बगेको बग्यै छ । हाम्रोमा यत्रो वर्ष भइसक्यो एउटा हाइड्रोपावरको विषयमा निर्णय गर्न पत्रो भने १० औँ वर्ष लाग्छ । मेलम्चीले त हाम्रो करको रकम खाएको खाँदै छ । तर, आजको दिन सम्म पनि थोपो पानी छैन । यस्तो अवस्थामा सबै भन्दा समस्या कहाँ देखिन्छ भने पहिलो कुरा मानव संसाधनको समयको मूल्यलाई राजनैतिक व्यक्तित्व वा प्रशासकीय व्यक्तित्वहरूले मूल्यांकन गर्न सकेनन् । एउटा ठाउँमा चार पटक कुनै व्यक्तिलाई जानुपर्ने अवस्था सिर्जना गरिदिने हो भने त्यो चारचौटी जाँदा खेरीको जति काम उसले गर्न सक्छ र सक्थ्यो वा सोच्न सक्थ्यो

त्यो बिग्रिएर गइरहेको छ । अनि मानिसहरू छिटो क्षेत्र परिवर्तनमा पनि लाग्छन् । एउटामा केही पैसा कमायो भने अर्कोमा गइहाल्छ । कुनै एउटा व्यवसाय राम्रो फस्टाउन लाग्यो भने त्यो व्यवसायलाई कसरी त्यहाँनै समात्न सकिन्छ कसरी त्यसलाई हिट गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको सानासाना कुरालाई समातेर पनि कारवाही गर्नेतर्फ लागिरहेको देखिन्छ । अनि बिचरा गल्फमा काम गरेर आएकाहरूले ५० ग्राम सुन ल्याएर आयो भने पनि भन्सारमा निकै दुःख पाइरहेको हुन्छ । अर्कोतर्फ ५० किलो सुन छिरिरहेको हुन्छ । यस्ता कुराहरू हामीले पटक पटक सुन्दै आइरहेका छौं । साना कुरालाई समातेर दुःख दिने । ठूला कुरामा ध्यान नजाने वा त्यस्तोबाट स्वार्थ पूरा गर्ने कामहरू भइरहेका छन् । त्यसले गर्दा हाम्रो एउटा नियमित प्रक्रियाको स्थायित्व भएको व्यवसाय जुन हामीले भन्ने सस्टेनेबल बिजनेसहरू देख्न पाइरहेको अवस्था छैन ।

गार्मेन्ट बिजनेस राइज गर्छ त्यसलाई एकै पटक कोल्याप्स गर्छ । कार्पेट बिजनेसले राइज गर्छ । त्यसबाट हामी क्वीक मनीतर्फ जान चाहान्छौं । किनभने ती व्यक्तिहरूलाई पनि आफूले गरेको आयलाई पनि यति धेरै ठाउँमा बाँड्नुपर्ने अवस्था हुन्छ कि उसले चाडै धेरै पैसा कमाऊ भनेर सोच थाल्छ । यसले गर्दा हाम्रो मानसिकता नै यति धेरै गलत मानसिकतातर्फ गइसकेका छौं कि हरेक व्यवसायमा राजनीतिक कट, प्रशासनिक कट अतिसम्म पनि सुनिएको छ कि सुरक्षाका लागि औपचारिक र अनौपचारिक सुरक्षाको कुरा पनि । अलिकति त्यस्ता किसिमका व्यक्तिहरूलाई हातमा लिइएन भने वा उनीहरूमाथि लगानी गरिने भने व्यवसाय चलाउने गाह्रो हुन्छ भन्ने कुरा पनि सुनिन्छन् । केही न केही बाहाना निकालेर व्यवसायलाई समस्यामा पार्ने न हो । बाहाना निकाल्नका लागि त के नै ठूलो कुरा भयो र । त्यस्तो प्रवृत्तिले राजनीतिक संरक्षण पाएको छ । राजनीतिक संरक्षणको आडमा प्रशासनिक संरक्षण पाएको कारणले गर्दा खेरी व्यवसायीहरू निर्भिक रूपमा काम गर्न सकेको अवस्था छैन ।

न्यायालयमा त आमूल परिवर्तनको नै खाँचो रहेको छ । अहिले हामी जुन सिस्टमबाट गइरहेका छौं त्यसले व्यवसायमा वा आर्थिक कारोबारको विषयलाई राम्रोसँग समेट्न सकेको अवस्था छैन । पहिलो कुरा मानव संसाधनको कमी हो । एक दिन वा दुई दिने वा एक हप्ताको तालिमले हामीहरू एकदमै राम्रा न्यायाधीशहरू

वा प्रशासनमा काम गर्ने व्यक्तिहरू जन्माउन सक्दैनौं । यस्ता विषय भनेका तल्लो तहबाट नै विकास गर्दै ल्याउनुपर्ने विषय पनि हुन् । हामीहरू तालिम दिन्छौं । तर त्यसका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधन नै उपलब्ध भइराखेको छैन । स्रोत भन्नाले आर्थिक स्रोत । आफूसँग हुँदैन सरकारले दिएको बजेटमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ । सरकारको बजेटमा मानव संसाधनको विकास भन्ने कुरा प्राथमिकतामा नै परेको छैन । दुई चारवटा कार्यक्रम गर्ने र कर्मचारीको तलब चिया खर्चबाहेक आफूले सोचेको काम गर्न सक्ने वातावरण समेत छैन । अदालतमा हेर्ने हो भने मानव संसाधनको कमी धेरै भइसक्यो । अदालतमा जुन किसिमबाट राजनीतिक नियुक्ति हुन थाल्यो त्यसपछि राम्रा कर्मचारी तथा न्यायाधीशहरू माथि आउने बाटो नै अड्किएर बसेको अवस्था छ । जसको प्रभावले पलायनको अवस्था सिर्जना गर्छ । यसलाई एउटा वेसको रूपमा हेर्ने अनि मौका आउनेबित्तिकै अर्को तिर गइहाल्ने प्रचलन बढ्दो छ । यस्ता प्रवृत्तिबाट हाटाउनका लागि त वास्तवमै न्यायालयलाई स्वतन्त्र बनाउनुपर्ने । त्यसपछि न्यायालयको कार्यविधिहरूका लागि भने र प्रविधिलाई बढी महत्व दिनुपर्ने ।

प्रविधिमा केही वर्षका लागि लगानी व्यापक बनाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । त्यो लगानी भएको केही वर्ष पछि मात्रै त्यसको उपलब्धी देखिन्छ । लगानी गरेको भोलिपट्टल उपलब्धि देखिँदैन । यो त प्रक्रियाको कुरा हो । आज लगानी गरियो भने आजको दुई वर्षपछि त्यसको परिणाम देखिन्छ ।

आर्थिक विषयका विवादहरू आजको आजै तत्काल भनेको एउटा रिजनेबल समय भित्र समाधान गर्न सकियो भने व्यावसायिले अदालतमा खर्च हुने समयमा त अरु काम गर्न पाउँछ । आर्थिक विषयका विवादहरू प्राथमिकतामा नै परेका छैनन् । आर्थिक विवादका विषयहरूलाई तत्कालै समाधान गर्नुपर्छ भन्ने विषयमा संरचना नै तयार भइसकेको अवस्था छैन । यो विषयमा कसैको पनि ध्यान पुगेको छैन । ध्यान पुगेकाहरूले पनि किन गरिराख्ने त्यसबाट हामीलाई के फाइदा छ भनिरहेको अवस्था छ । मलाई के फाइदा हुन्छ भन्ने सोच राखेर पदमा बस्ने व्यक्तिहरूले देशमा आर्थिक गति ल्याउन सक्दैनन् । तिनिहरूले देशलाई अधोगतितर्फ नै लैजाने हुन् । सबैले आफ्नै स्वार्थ हेर्ने हुन् ।

राजस्व सम्बन्धी विवादको कुरा गर्दा राजस्व न्यायाधीकरण ऐन र नियमावली हेर्ने हो

भने ऐनभन्दा नियमावली जेठो छ । नियमावली २०३० सालको छ किनभने त्यो अध्यादेशअन्तर्गत आएको थियो । ऐन २०३१ सालको छ । पछि २०५८ सालमा आयकर संशोधन भयो । मूल्य अभिवृद्धि कर २०५२ सालमा आयो । त्यसपछिको संरचनाले के भनोभन्दा प्रशासनिक पुनरावलोकनको व्यवस्था गर्नुपर्ने । संरचनागत रूपमा हेर्दा राजस्व न्यायाधीकरणलाई कसले अपनत्व लिइरहेको छ भन्ने नै द्विविधा रहेछ । एउटा उच्च अदालतको न्यायाधीश र बाँकी दुई जना नेपाल सरकारको तर्फबाट आउनु हुन्छ । दुवै जना द्वितीय श्रेणीका कर्मचारी हुन । जबकी उहाँहरूले हेर्ने मुद्दा कसको भन्दा खेरी राजस्वको नियामक निकायको । न्यायिक संरचनामा त यो मिल्दै मिल्दैन । त्यसको संशोधनको निमित्त धेरै प्रयासहरू भएका छन् । पटक पटक ड्राफ्ट नै भएका छन् । त्यसमा कसैको पनि प्राथमिकता छैन । किनभने त्यहाँ के छ र त्यो स्वार्थको कुरा हो चाँडोचाँडो गरिदियो भने खेलाउन पाइँदैन भन्ने हो ।

अर्को कुरा त्यसलाई चाँडो गर्नेतर्फ पनि लागिएको छैन । चाँडो गर्न सकिन्छ भन्नाका लागि ठूलो पैसा धरौटी राख्ने प्रवृत्ति छ । त्यसले गर्दा पनि व्यवसायीहरूको पैसा अड्कीने अवस्था आएपछि उनीहरूले वैकल्पिक मार्ग खोज्दै हिँड्ने रहेछ । किनभने त्यो पैसा ५ वर्ष १० वर्ष सम्म अड्किएर बस्यो भने त्यसबाट आउने ब्याज लगायतका कुराहरू नआउने भए । आजसम्म सरकारले बढी पैसा लिएकोमा फिर्ता दिएको सुनिएको छैन ।

केही सुरक्षा त हुन्छ सामान्य तवरले नियतबस गरेको हो वा होइन भनेर । यो कुरामा अदालतले सोच्न सक्छ । यो तिमीले पहिलेको फैसलाहरूको फल नपरेको हुनाले काम गर्ने प्रवृत्तिमा शंका गर्ने ठाउँ देखियो भनेर अदालतले सचेत गराउने बाटोहरू पनि छन् नभएका होइनन् । न्यायिक टिप्पणी नै गर्न सक्छ । कि अदालतको फैसलालाई तिमीले मान्नुपर्छ । कति मुद्दा त मैले कस्तो देखेँ भने पहिला भएको फैसलालाई अर्को न्यायाधीशले नमान्ने पनि देखिसकियो । नमान्ने भए हायर बेन्चमा पठाइदिनु पर्ने हो । त्यो पनि नगरेर अर्को तरिकाबाट फैसला भएको अवस्था पनि छ ।

यो के भएको हो त भन्दा व्यवसायलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा भएको एउटा पूर्वाग्रह हो । यस्तो कुरा भारतमा पनि थियो । सुरु-सुरुमा त्यहाँ पनि व्यवसाय गर्नेहरू बदमास वा चोर नै हो भन्ने गरिन्थ्यो । यस्तो कुरा हेरेक फिलडमा हुन्छ

कुनमा हुँदैनन् ? चाहे हामी राजनीतिक क्षेत्रमा हेरौं, प्रशासनिक क्षेत्रमा हेरौं, प्रहरी, सेनामा पनि चेन अफ कमाण्ड भए पनि यदाकदा आउँछ । यदाकदा भनेका कुराहरू अपवाद मात्र हुन् । तर, हाम्रोमा त त्यही कुरा हावी भएर बसेको अवस्था छ । अहिले व्यवसायी वा व्यवसायले हाम्रो देश चलाइहेको छ भन्ने कुरा कसैले पनि ग्रहण गरिरहेका छैनन् । मिडियाले पनि यो विषयमा भन्न सकिरहेका छैनन् । कुनै युट्युबमा बोल्नेले चर्को स्वरमा केही कुरा भनिदियो भने सबै त्यसमा लागेको अवस्था छ ।

व्यवसाय गर्ने व्यक्तिको मानमर्दन भइराखेको विषयमा कसैले पनि सहानुभूति देखाउँदैन । उसले कमाएको कुरा देखिन्छ तर उसले कमाउनुको पछि लगानी गरिएको समय, बजेट, त्यहाँबाट सिर्जना भएका रोजगारी, त्यसबाट अन्य कति व्यक्तिको पैसा व्यवसाय चलेको छ भन्ने विषय हेरिँदैन । कसैले सानो कुरालाई समात्थो भने पनि यसले त जम्मे यसै गरेको रहेछ भन्ने कुरा आउँछ । हामी धेरै नै जजमेन्टल भइहाल्छौं । मिडियाले पनि चाँडै जज गरिहाल्छ । आफैले निर्णय गरिहाल्ने परिपाटी देखिन्छ । जसले गर्दा ट्रोल भइहाल्ने अवस्था देखिन्छ । सामाजिक सञ्जालमा आउने कुरालाई नियन्त्रण गर्न सकिँदैन । आफैँ जज भइहाल्ने परिपाटी छ । आर्थिक विषयमा न्यायाधीश पनि डराएर बस्नुपर्ने अवस्था छ । किनभने ऊ मानिस पनि हो । न्यायपालिकाको नेतृत्वले विश्वास गरेर अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यो न्यायाधीशले बदमासी गरेको छ भन्ने कुरामा उहाँ अडिग बस्नु भएर न्यायपालिका पनि सपार्न सकिँदैन । यस्तो किन गरेको होला भनेर मिसिल नहेरे निर्णयमा पुगियो भने त्यो फर्मल जर्जमेन्ट मात्रै हुन्छ । यस्ता विषयहरूमा न्यायपालिकाको नेतृत्वमा रहनेले दरो रुपमा लिनु पर्ने हुन्छ । जुनसुकै मिडियामा जस्तो सुकै कुरा आयो भने पनि आर्थिक विषयको सम्बन्धमा इन्डिपेन्डेन्ट ओपिनियन दिन्छौं भनेर भन्न सक्नुपर्छ ।

अदालतले गरेको कुरा ठीक कि बेठिक भनेर सोच्ने हो भने हाम्रो तीन करोड जनसंख्यामा सबैको आ आफ्नो धारणा आउँछ । हरेक मुद्दामा हार्ने पक्षको पनि हितमा हुने ४ वटा प्रमाणहरू हुन्छन् । न्यायाधीशले हेर्ने के होभन्दा उसको त्यो प्रमाणलाई हेर्ने हो । उसले आफूले यो चारवटा प्रमाणका कारण हारेको हो भन्ने शतप्रतिशतका रूपमा हेरेर हराइयो भन्छ । अनि सञ्चारमाध्यमले त्यसैलाई हाइलाइट गरिरहेको हुन्छ । जित्नेले त मेरो प्रमाण थियो मैले जितिसकेँ भन्छ घरमा

बस्छ । उसले यसमा कुनै जस्टिफाइ नै गर्दैन । अनि हार्नेका साथीभाइ घर परिवार जम्मेले त्यसपछि न्यायाधीशको मानमर्दन गरिरहेको अवस्था देखिन्छ । यस्तो अवस्था आउनुमा जन चेतनाको कमी हो ।

भारतमा पनि पहिले व्यापारीहरूलाई जेनरलाइज गर्ने चलन थियो । त्यहाँ अहिले अवस्था फेरिएको छ । व्यवसाय गरेर नै अर्थतन्त्रले गति लिन्छ । त्यो गति लियो भने रोजगारी सिर्जना गर्छ । रोजगारीले अर्को भने अर्को पुस्ताका लागि शिक्षाको राम्रो वातावरण बनाइदिन्छ भन्ने हो । तर, हाम्रोमा कुनै व्यवसाय राम्रो चल्यो भने अंकुश लगाएर कहानेरबाट हुन्छ तानि दिने काम हुन्छ । जसले बदमासी गरेको हुन्छ उसलाई थाहा हुन्छ मैले कहाँनेर बदमासी गरेको छु भनेर । तर, राजनीतिक र प्रशासनिक प्रोटेक्सन लिने सोचेर आफ्नो बोटो लिइरहेको हुन्छ । हामीले यसलाई अल्पकालिन र दीर्घकालीन रूपमा नीति बनाउन जरूरी देखिन्छ । अर्कोतर्फ जनचेतना जगाउन पनि आवश्यकता छ । अल्पकालीन नीति के हो भने कोही अदालतमा कुनै विवाद कसैले ल्याउँछ भने विवाद ल्याएबापत उसलाई ५०० रुपैयाँ रिटमा मुद्दा हाल्ने मात्रै होइन । करको मुद्दामा अलिकति धरौटी राख्ने मात्रै होइन । करका मुद्दामा पुराका पूरा धरौटी राखेर आउँछ भने पनि त्यसमा नगदै फिर्ता पाउनुपर्ने वातावरण बनाइदिनुपर्छ । त्यो पैसा ब्लक भए बापत सरकारले पनि केही गर्नु पर्ने हुन्छ । पैसा माग्दा पनि अर्को वर्षको कर निर्धारणबाट चार गुणा पैसा असुली गर्छु भनेर धमक्याउने परिपाटी पनि छ ।

अर्कोतिर अदालतभित्र मुद्दा लिएर कसैले काम अड्याउँछ भने उसले भनेको कुरा ठहर भएर भने क्षतिपूर्ति व्यहोर्नु पर्ने व्यवस्था पनि गर्नुपर्ने हुन्छ । यो हाम्रो कानूनमा पनि व्यवस्था भएको विषय हो । तर कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन । रिटमा आउँदा वा निषेधाज्ञामा आउँदा खेरी कुनै एक पक्षको निवेदनबाट कुनै अन्तरिम आदेश जारी भयो र त्यसले अर्को पक्षलाई यदि कुनै नोक्सानी भएको छ भने उसले हार्दाको अवस्थामा नोक्सानी व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ भनेर अदालतले आदेश दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । तर, त्यो हामीले प्रयोग नै गर्दैनौं । सोकज नोटिसकै क्रममा यदि ठूलो आयोजनालाई रोक्ने प्रकृतिबाट यदि आएको छ भने त्यहाँनेर टोकन भए पनि हुन्छ । हामीसँगै धेरै ठूलो रकम त हुँदैन । तर ठूला आयोजनाहरूमा पीआईएल हुन्छ । पीआईएलको धेरै सकारात्मक पक्षहरू छन् । यसमा मुद्दा जेनुन रूपमा आएको

हो कि इन्टेनसनल रूपमा अर्को पक्षलाई रोक्ने गरी आएको हो भन्ने कुरा अदालतले छुट्टयाउन जरूरी छ । त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई अरु केही नभए पनि कानून व्यवसायीलाई लागेको खर्च मात्रै र अदालतमा धाउनु परेको खर्च मात्रै क्षतिपूर्तिबापत भराइदिने हो भने यो जथाभावी मुद्दा गर्ने वातावरण घट्ट विकास आयोजनाको सम्बन्धमा । आज कुनै पनि ठूलो आयोजना नभइकन देशको अर्थतन्त्रले गति लिन सक्ने अवस्था छैन । त्यो चाइन्छ नै ।

यो साना साना चटामरी बेचेको, तितउरा मस्यौरा बेचेर रुपान्तरण हुन सम्भव नै छैन । रुपान्तरणका लागि ठूला आयोजनाहरू निर्माण हुन जरूरी हुन्छ । त्यो पनि सबै क्षेत्रमा हुन जरूरी देखिन्छ । अहिलेको अवस्थामा कुनै जिल्लामा २० औं जलविद्युत् आयोजनाहरू सञ्चालन भइरहेको अवस्था पनि छ । जसले त्यहाँको सबैले फाइदा लिइरहेको अवस्था हुन्छ । तर अन्य क्षेत्रमा जाँदा कुनै पनि आयोजना छैन । तराइमा त माथिबाट आएको नदीले ल्याएको गिट्टी बालुवाले छोपिदिएको खेतीयोग्य जमिनलाई सफा गर्दा गर्दै उनीहरूको जिन्दगी सकिसकेको अवस्था छ । हाम्रो अर्थतन्त्रले कुनै पनि गति लिन सकेको अवस्था छैन । त्यसो भएकाले सबै संवेदनशील हुन किन जरूरी देखिन्छ भने प्रत्येक दिनको ढिलाइलाई एकाउन्टेबल बनाउनुपर्छ । अब अदालतलाई मात्रै कसरी भन्ने त्यो अवस्था पनि छैन । अदालतलाई आवश्यक न्यायाधीश नै नभएको अवस्था हुन्छ । जुन बेलमा संविधान बन्यो त्यो बेलामा नै ३० हजार मुद्दा विचाराधिन अवस्था हरेका थिए । त्यो मुद्दालाई २१ जनाले सिध्याउन सक्छ भन्ने अपेक्षा राख्ने व्यक्तिहरूको दरिद्रतामा नै प्रश्न उठ्छ । त्यतातर्फ कसैको पनि ध्यान दिएको छैन । यो विषयमा कसैले एक शब्द बोलेको छैन । मुद्दाहरू चलिरेहेको अवस्था छ संविधान बन्दै गर्दाखेरिको अवस्थामा एकै पटक नै यति प्रतिशत कसैको कैद भुक्तान भइसकेको रहेछ भने अदालतले हेरेर उनीहरूलाई माफि गरिदिने । मुद्दा चलिरेहेको अवस्था छ भने मुद्दा बन्द गरिदिने लगायतका उपायहरू त्यहाँनेर थिए ।

हामीले कति देखिरहेका पनि हुन्छौं १० वर्षको कैद भनिएको हुन्छ । ७ वर्षमा पुगेर सफाइ पाइरहेको हुन्छ । त्यस्ता कुरालाई उजागर गरेर हेर्ने मेकाजिनम नभएकाले हामीहरू पुरानै मेकाजिनममा हामी गर्थौं । त्यो नभएपछि नियुक्ति फेरि राजनीतिक हुन्छ ।

(सिन्हा सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश हुन्)

सार्वजनिक यातायातमा सरकारी लगानीको अपरिहार्यता

राज्य र निजी क्षेत्रले सार्वजनिक निजी साभेदारी (पीपीपी) मोडेलमा सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । राज्यको लगानी र नियन्त्रणबिना सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापन कुनै हालतमा सम्भव हुने देखिँदैन ।

नेपालमा ६० लाख भन्दा बढी सवारी साधनहरू दर्ता भएका छन् । यी मध्ये ३५ लाख सवारी साधनहरू संचालनमा रहेको अनुमान छ । आधिकारिक तथ्यांक नहुँदा हामीले अनुमानको भरमा काम चलाउनु पर्ने बाध्यता रहेको छ । यी सवारी साधनमध्ये जम्मा ४ प्रतिशत मात्र सार्वजनिक सवारी साधनको संख्या हो । जर्मनीमा सार्वजनिक यातायातको भल्युम कूल सवारीको संख्याको १० प्रतिशत रहेको तथ्यांकले देखाएको छ ।

हाम्रो सार्वजनिक यातायातमा निजी क्षेत्रको लगानी र नियन्त्रणमा रहेको छ । राज्यको लगानी साभ्भा यातायातको करीब एक सय वटा बसमा मात्र रहेको छ । सार्वजनिक यातायातको हकमा राज्यले दर्ता गर्ने, नवीकरण गर्ने, रुट तोक्ने, टिकट मूल्य तोक्ने, कर उठाउने, वातावरण कर उठाउने र नम्बर प्लेट दिने कार्य गर्दछ । निजी क्षेत्रले नियमको परिधिभित्र रही आफ्नै समय तालीका र आफ्नै नियन्त्रणमा सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने गर्छ ।

विकास भन्ने वित्तिकै हाम्रो मस्तिष्कमा राम्रो र फराकिलो सडक अनि वरिपरिको भिलिमिल तथा अग्ला घरहरूको प्रारूप आउँछ । बेलायतको आर्थिक क्रान्तिलाई पनि रेलको विकासले सहयोग गरेको थियो । जुनै पनि विकासको लागि न्यूनतम आधार भनेको सडक नै हो । विमानस्थल बनाउन होस वा जलविद्युत आयोजना बनाउन होस सबै कार्यका लागि सामान ढुवानी गर्न र कामदारहरूको ओसारपसार गर्न सडक नै चाहिने हुन्छ ।

सार्वजनिक यातायातका चुनौती

सार्वजनिक यातायात क्षेत्रमा निजी क्षेत्रले लगानी गर्दा आफूले लगानी गर्न नपरेकोमा राज्य खुशी रहेको अवस्था छ । यसले सार्वजनिक

यातायातमा सुधार हुन सकेको छैन । नेपालमा एकीकृत योजना, एकीकृत समय तालीका, एकीकृत टिकट सिस्टम, एकीकृत रुट सिस्टम लागू गर्न नसक्नु सार्वजनिक यातायातको मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ । राज्यको लगानी नहुँदा यसमा सुधारहरू गर्न सकिएको छैन । निजी क्षेत्रले लगानी गरी सार्वजनिक सवारी साधनहरू खरिद गर्ने र सार्वजनिक यातायातलाई 'सेवा' क्षेत्र भन्दा व्यावसायिक भनि परिभाषित गरी नाफा कमाउने उद्देश्यका साथ संचालन र व्यवस्थापन हुँदा समस्या भएको हो ।

निजी क्षेत्रको लगानीको ढाँचा

निजी क्षेत्रको सवारी साधनहरू समिति मार्फत संचालन भएकोमा कम्पनी मोडलमा गयो तर यसले कुनै प्रत्यक्ष देखिने सुधार भएन । एउटा सवारी साधन भएका सञ्चालक देखि १०० भन्दा बढी सवारी साधन भएका सञ्चालकहरू नेपालमा रहेका छन् । सार्वजनिक बस खरिद गर्ने, यातायात व्यवस्था विभाग वा अर्न्तगतका कार्यालयहरूबाट रुट स्वीकृति लिने र तोकिएको दरमा सार्वजनिक यातायात संचालन गर्ने गरिन्छ । टिकट बेचेको मूल्यबाट लगानीको प्रतिफल उठाउने मोडल नै नेपालमा लागू भइरहेको छ ।

निजी क्षेत्रलाई सार्वजनिक यातायात सञ्चालनका लागि कुनै समय तालीका मान्नु पर्ने बाध्यता छैन । त्यसैले यान्त्रिक नबोकुन्जेल एकठाउँमा रोकिराख्ने चलन रहेको छ । सवारी साधनमा कोचाकोच गरी असुरक्षित तवरबाट यात्रा गर्न हामी बाध्य छौं । समयमा गन्तव्यसम्म नपुग्ने र काठिन गरी यात्रा गर्नुपर्ने हाम्रो बाध्यता रहेको छ । बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, विरामी, वृद्धा, असक्तलाई सार्वजनिक यातायातमा यात्रा गराउन फलामको चिउरा चपाय सरह छ ।

आशिष गजुरेल

निजीक्षेत्र पनि असन्तुष्ट

निजीक्षेत्र जसले लगानी गरिरहेका छन्, उनीहरूबाट पनि नाफा छैन, राज्यले केही सहूलियत दिँदैन, राज्यबाट सहजीकरण हुदैन भने भाष्य नै सुनिन्छ। तर पनि सार्वजनिक यातायातमा नयाँ लगानी थपिरहनु पनि एउटा आश्चर्य नै छ। जसो तसो यात्रु कोचेर, कष्ट भएपनि आरामदायी यात्रा गरिरहेको आकलन गर्न सकिन्छ। नत्र किन निजी क्षेत्र लगानी गरिरहन्छ त ? जे होस्, निजी क्षेत्रको लगानी, संचालन र व्यवस्थापनले हाम्रो देशमा सार्वजनिक यातायात उपलब्ध हुनुलाई पनि उपलब्धि मान्नु पर्छ।

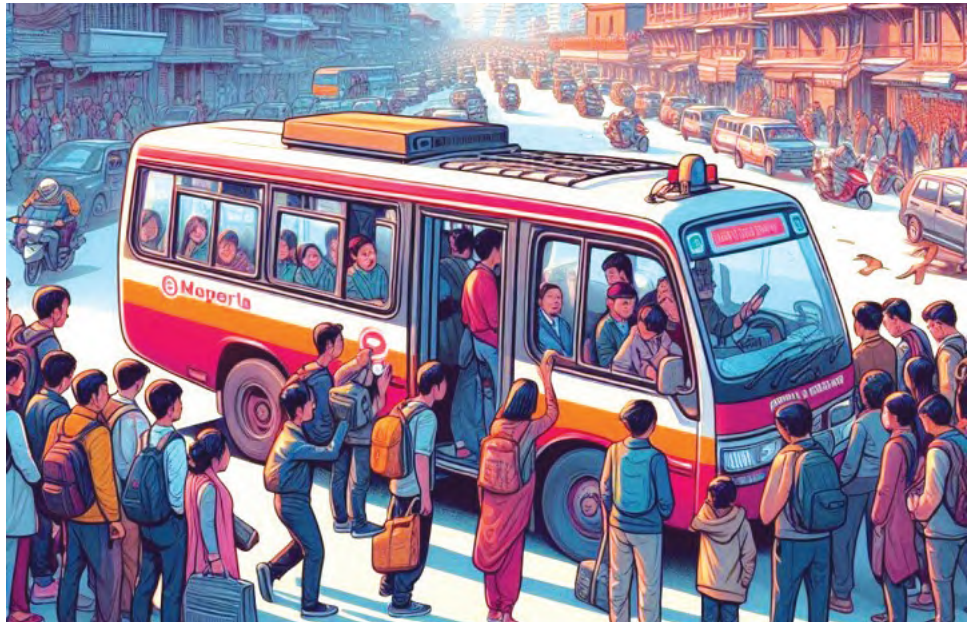
राज्यको लगानी

विक्रम सम्बत २०१८ मा स्थापना भएको साभा यातायात सार्वजनिक यातायात सेवा प्रदान गर्ने सहकारी संस्था हो। हाल यस संस्थामा ७१ वटा टूला डिजेल बसहरू संचालनमा छन् भने थप ४० विद्युतीय सवारी साधन रहेका छन्। यस संस्थाको माध्यमबाट राज्यले सार्वजनिक सवारीमा लगानी गरेको छ तर कूल सार्वजनिक यातायातमा यसको संख्या न्यून हो। यो बाहेक सार्वजनिक सवारीको हकमा एक, दुई नगरपालिकाहरूले बस खरीद गरी सार्वजनिक यातायातको रूपमा संचालन गरेको बाहेक अरु उदाहरण छैन। सार्वजनिक यातायातमा राज्यको उपस्थित नहुँदा, सर्वसाधारणलाई निजी सवारी किन्न बाध्यता जस्तो भएको छ। सार्वजनिक यातायातमा लगानी गर्दा सामाजिक तथा आर्थिक गतिविधि बढ्ने हुँदा राज्यको लगानी आवश्यक हुन्छ। राज्यले साभा यातायातमा ३ अर्ब रुपैयाँ लगानी गरेको छ।

अन्य देशमा के छ ?

भारतमा रेल तथा मेट्रो रेल राज्यको लगानी हो। सार्वजनिक बस पनि प्रादेशिक सरकार वा स्थानीय सरकारकै लगानीमा संचालन र व्यवस्थापन भएका छन्। निजी क्षेत्रको लगानी भए पनि राज्यको नियन्त्रणमा रहेको छ। जस्तै, दिल्ली परिवहन निगम वा कलकत्ता परिवहन निगम सरकारी स्वामित्वकै हुन्। जर्मनी लगायत यूरोपियन देशहरूमा राज्यकै लगानीमा सार्वजनिक प्राधिकरण मार्फत संचालन र व्यवस्थापन हुने गर्छन्। यस्ता प्राधिकरणमा निजी क्षेत्रलाई पनि लगानी गर्ने वातावरण मिलाइन्छ।

युरोपेली देश लक्जेम्बर्गमा सार्वजनिक यातायातलाई निशुल्क गरिएको छ। दिल्लीमा महिलाको रोजगारीमा सहभागिता बढाउन सार्वजनिक बस निशुल्क गरिएको छ। संसार

भरिने सार्वजनिक यातायातमा राज्यको लगानी र नियन्त्रणमा रहेको देखिन्छ।

सहरी यातायात व्यवस्थापनको लागि उल्लेख्य काम गरेको जर्मनीको न्युनिक यातायात प्राधिकरणको कार्यसम्पादनबाट पनि हामीले सिक्न सक्छौं। यस प्राधिकरणले सम्पूर्ण यातायातको नीति निर्माण, कार्यान्वयन, संचालन, व्यवस्थापन लगायतका काम स्वयमले अगाडि बढाई राखेको छ। म्यूनिकमा अपनाइएको एकीकृत यातायात अवधारणा अनुसार बस, ट्राम, लाईट रेल तथा मेट्रोको समन्वयात्मक समय तालिका, रुट योजना तथा टिकट निर्धारण गरी सार्वजनिक यातायात संचालन गर्न सकिएमा मात्र पनि हाम्रो मुलुकमा हाल संचालनमा आएका बस, मिनीबस, ट्याम्पु, माइक्रोवसलाई एकीकृतरूपमा परिचालन गरी सार्वजनिक यातायातलाई व्यापक सुधार गर्न सकिने छ।

नेपालमा के गर्ने ?

सर्वसाधारणको प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने सार्वजनिक यातायातको यो दुरावस्थालाई लामो समयसम्म रहन दिनु हुँदैन। नेपालमा सार्वजनिक यातायातको विकास, सुधार र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट जिम्मेवारीका साथ निकाय तोक्ने र स्पष्ट नीति तर्जुमा गर्ने काममा ढिलाई गर्नु हुँदैन। अहिले यातायात व्यवस्थापनको जिम्मा यातायात व्यवस्थापन विभाग र ट्राफिक बत्ती व्यवस्थानको जिम्मा सडक विभागको भए पनि यी निकायबीच तालमेल र समन्वय हुन नसक्दा यातायात क्षेत्रमा अन्यौल कायमै छ।

त्यसबाहेक काठमाडौं महानगरपालिका, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण, यातायात मन्त्रालय, र सडक विभागले पनि सार्वजनिक यातायातलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रमा राखेका छन्। यसरी एउटै क्षेत्र हेर्ने आधा दर्जन भन्दा बढी सरकारी निकायबीच जिम्मेवारी र अधिकार स्पष्ट किटान गरी उनीहरू बीच समन्वय कायम

गरेमा मात्र हालको ट्राफिक व्यवस्थापनको समस्याहरूलाई समाधान गर्न सकिने देखिन्छ।

२०७९/०६/०९ मा नेपालमा शहरी क्षेत्र सार्वजनिक यातायात (व्यवस्थापन) प्राधिकरण ऐन, २०७९ प्रमाणीकरण भएको छ। अब यस प्राधिकरण मार्फत सार्वजनिक यातायात कम्पनीहरू स्थापना गर्ने, स्थानीय सरकारहरू मिलेर देश भरी सार्वजनिक यातायात कम्पनीहरू स्थापना गर्ने, यस कम्पनीमा राज्य र निजी क्षेत्र दुवैले लगानी गर्ने। यस कम्पनी मार्फत एकीकृत योजना, एकीकृत टिकट, एकीकृत खट र एकीकृत समय तालिका अनुसार सार्वजनिक यातायात व्यवस्थापन गर्ने। राज्य र निजी क्षेत्रले सार्वजनिक निजी साभेदारी (पीपीपी) मोडेलमा सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ। राज्यको लगानी र नियन्त्रणबिना सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापन कुनै हालतमा सम्भव हुने छैन।

सार्वजनिक यातायातको राम्रो सुविधा हुने हो भने गरिब, मध्यमवर्गीय र धनी वर्गहरू सबैले यसको प्रयोग गर्ने कुरामा दुई मत रहँदैन। मोटरसाइकल चालकदेखि निजी कार चढ्नेहरूको पनि आफ्नै व्यथाहरू छन्। मोटरसाइकल सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट निकै जोखिमपूर्ण छ। पानी पर्दा, गर्मी हुँदा, जाडो मौसममा मोटरसाइकल चढ्नु अति नै कष्टदायक हुन्छ। कार चढ्नेलाई यातायात निकै महँगो हुन्छ। त्यसका साथसाथै सधै पार्किङ समस्या र जामले सताइरहन्छ। यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक यातायातले यस्ता समस्याको समाधान गरी दिन्छ। सार्वजनिक यातायातको विकास गरेर एकीकृत टिकट, एकीकृत समय तालिका, सफा, आरामदायी, भरपर्दो र सुरक्षित यातायातको माध्यम काठमाडौंमा सुरु गर्नेबाहेक अहिले अर्को उत्तम विकल्प छैन। यसप्रति राज्यले जति सक्दो छिटो आवश्यक पहल र विकास थाल्न जरुरी छ।

(गजुरेल सार्वजनिक यातायात विज्ञ हुन्)

हामी सबैको मतमा

बाझ बाझ

ORIGINAL TASTE SINCE 1984

आर्थिक कूटनीतिका उपलब्धि र चुनौती

गल्फ राष्ट्रहरूमा हाम्रो सफा, स्वस्थ र कञ्चन पानीको निर्यातका लागि उनीहरूलाई कसरी आकर्षित गर्न सकिन्छ भनेर हामीले आर्थिक कूटनीतिलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न सक्छौं । हाम्रा असीमित पानीका स्रोत, हिमाल र हाम्रा पर्यटकीय सम्पदाहरू उनीहरूका लागि कसरी आकर्षित गर्न सकिन्छ भनेर हेर्न सक्नुपर्दछ ।

डा. आरजु राणा देउवा

विश्वसामु नेपाललाई एक स्वतन्त्र, समुन्नत र विशिष्ट पहिचानयुक्त मुलुकको रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने दिशामा नेपालको परराष्ट्र नीति सञ्चालन हुँदै आएको छ । त्यसैले हाम्रो परराष्ट्र सम्बन्धको सार भनेको हाम्रो वृहत्तर हित र राष्ट्रिय स्वार्थसँग प्रत्यक्ष जोडिएको छ । विकसित विश्वका विविध आयामहरूसँगै वर्तमान समयमा परराष्ट्र सम्बन्ध बहुआयामिक, व्यापक र विस्तृत हुनुपर्दछ र हुँदै गइरहेको पनि छ । तर, हाम्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सञ्चालनको मूलमन्त्र भनेको स्वतन्त्र, असंलग्न र सन्तुलित परराष्ट्र नीति नै हो । यसका लागि हामीले विश्व रङ्गमञ्चमा कुनै शक्ति राष्ट्र वा समूहको पक्षधर नभई विश्व शान्ति र न्यायपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको वकालत गर्ने तथा मित्रराष्ट्रहरूको चासो र संवेदनशीलताको सम्मान गर्ने प्रयासमा सदैव सचेत रहेका छौं । यसैमार्फत् हामीले आफ्ना राष्ट्रिय हितलाई सशक्त रूपमा अघि बढाउँदै आएका छौं ।

दुनियाँमा कूटनीतिका कयौं आयाम र प्रकारको विकास र अभ्यास भइरहेको छ । त्यसैले हामी पनि परम्परागत कूटनीतिक सोचमा मात्र सीमित रहेर बस्नुपर्छ भन्ने मलाई लाग्दैन । हाम्रो भौगोलिक अवस्थिति, भूराजनीति एवं आर्थिक अवस्थाका कारण पनि हामीले समयानुकूल विविध कूटनीतिक आयामहरूको विकास र विस्तार गर्दै लैजानुपर्दछ भन्ने मेरो मान्यता रही आएको छ ।

विश्व परिवेशमा कूटनीतिलाई आफ्नो देशको लगानी र प्रतिफल, उत्पादक र उत्पादकत्वसँग जोडेर एक अर्को देशमा भ्रमण, सूचनाको आदानप्रदान र नीतिगत सहजीकरणका लागि प्रयासहरू हुने गर्दछन् । नेपालको हकमा छिमेकीहरूसँग आपसी र पारस्परिक सम्बन्ध, विश्वका प्रमुख शक्तिहरूसँग आर्थिक तथा विकासमा रणनीतिक सहकार्य एवं उदीयमान अर्थतन्त्रका साथै नेपालीहरूलाई रोजगारीका लागि

प्रदान गर्दै आएका देशहरूसँग श्रम सहजीकरण मार्फत काम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यो 'फ्रेमवर्क'भित्र रहेर मेरो व्यक्तिगत धारणाको कुरा गर्दा वेस्ट एसिया तथा कतिपय गल्फ राष्ट्रहरूमा अब हाम्रो परम्परागत कूटनीतिक सम्बन्धको निरन्तरताले मात्र पुग्छ जस्तो मलाई लाग्दैन । ती देशमा हाम्रा नेपाली लाखौंको सङ्ख्यामा हुनुहुन्छ । त्यहाँबाट मुलुकले प्राप्त गरिरहेको रेमिट्यान्स हाम्रो अर्थतन्त्रकै एक महत्वपूर्ण अङ्ग बन्ने गरेको पनि विदितै छ । ती मुलुकमा त्यति ठूलो सङ्ख्यामा रहेका हाम्रा नेपाली नागरिकको हित र सुरक्षाका पक्षमा नै हामीले हाम्रा कूटनीतिक पहलहरू अघि बढाउनु जरुरी छ भन्ने मेरो मान्यता हो । ती देशहरूमा हाम्रा नेपालीहरूको हित प्रवर्द्धन हुने पक्षबाट नै हामीले कूटनीतिक सम्बन्धहरूलाई अघि बढाउनुपर्छ । यसलाई हामी श्रम कूटनीतिको परिभाषा पनि दिन सक्दछौं । हाम्रो चासो भनेको नेपालबाट श्रम सम्भौता मार्फत त्यहाँ पुगेकाहरूको हितको रक्षा हुने, उहाँहरूलाई बढीभन्दा बढी लाभ पुग्ने, उहाँहरूको श्रमको सम्मान र व्यावसायिक हितको रक्षा हुने विषयमा केन्द्रित हुनुपर्ने देखिएको छ । जसका कारण उहाँहरूको लाभबाट मुलुकलाई पनि बढी मात्रामा रेमिट्यान्स भित्रिने खालको श्रम कूटनीतिको मान्यतालाई अघि सार्दै जानुपर्दछ । यसैमार्फत् ती देशसँगको सम्बन्धलाई पनि थप सुमधुर बनाउँदै लैजानुपर्दछ । यसरी हाम्रो उपस्थिति र अवस्थितिले हाम्रा कूटनीतिक सम्बन्धमा नयाँ नयाँ आयाम थप्दै जान सक्दछ । यहाँ मैले प्रस्तुत गरेको यो एक उदाहरण मात्र हो ।

कूटनीतिका माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक विकासका लागि पहल गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नु नै आर्थिक कूटनीति हो । आर्थिक कूटनीतिलाई विशेषगरी विदेशी राष्ट्रहरूले दिने सहयोग, त्यहाँ

रहेका लगानीकर्ताहरूको लगानी आकर्षित गर्न गर्ने, हाम्रा उत्पादनहरूका लागि बजारको पहिचान गर्ने र हामीसँग भएका जनशक्तिलाई रोजगारीको अवसरको खोजी गर्ने गरी चार भागमा वर्गीकरण गरेर हेर्न सकिन्छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

यसअन्तर्गत हाम्रा कूटनीतिक अड्डा तथा अवयवहरूले आफ्ना प्रतिनिधिमाफ्त मुलुकमा लगानी भित्र्याउने तथा मुलुकको उत्पादनलाई ती देश तथा स्थानविशेषहरूमा निर्यातका लागि सहजीकरण गरी मुलुकको आर्थिक गतिविधिलाई बढावा दिने नै हो । हाम्रो कूटनीतिक सम्बन्ध स्थापना भएका देशहरूमा कूटनीतिक प्रतिनिधिहरू माफ्त आर्थिक पहलहरूलाई पनि अघि बढाउने, ती देशका लगानीकर्ताहरूमाभ पुगेर हाम्रो देशमा उनीहरूले गर्न सक्ने लगानीका सम्भावनाहरूलाई उजागर गर्ने तथा हामीसँगको उत्पादनहरूलाई ती देश या स्थानको खाँचोअनुरूप निर्यातका लागि दुवै देश र त्यहाँका निजी क्षेत्रलाई सहजीकरण गर्ने काम पनि आर्थिक कूटनीतिमा पर्दछ । हामीले सोचिरहेको आर्थिक कूटनीतिको अवधारणा अन्तर्गत ती देशको लगानी नेपालमा कसरी आकर्षित गर्ने भन्ने योजना र रणनीति थप महत्वपूर्ण हुनेछ ।

यसै अन्तर्गत गल्फ राष्ट्रहरूमा हाम्रो सफा, स्वस्थ र कञ्चन पानीको निर्यातका लागि उनीहरूलाई कसरी आकर्षित गर्न सकिन्छ भनेर बनाउने कूटनीतिक योजनालाई यहाँनै हामीले आर्थिक कूटनीतिको कोटिमा राख्न सकिन्छ । हाम्रा असीमित पानीका स्रोत, हिमाल र हाम्रा पर्यटकीय सम्पदाहरू उनीहरूका लागि कसरी आकर्षित गर्न सक्छौं भनेर आर्थिक कूटनीतिकको कोणबाट हेर्न सक्नुपर्दछ ।

हाम्रो श्रम बजार उनीहरूको खाँचोमा परिरहेको छ । बर्सेनि यहाँबाट ठूलो सङ्ख्याको जनशक्ति त्यहाँ पुग्ने गरेको छ । यस्तो अवस्थामा उनीहरूले नेपालमै उनीहरूको आवश्यकता र बढी माग हुने क्षेत्रको कुनै टेक्निकल स्कुल या त्यस्तै इन्स्टिच्युट खोलेर त्यसैमाफ्त आफुलाई चाहिने जनशक्ति अनुसारको भोक्सासनल (व्यावसायिक) कोर्ष या तालिम दिन सक्छन् । यसप्रकारको टेक्निकल स्कुलको स्थापना गर्न सकिए यसले दुवैतर्फ फाइदा हुन जान्छ । नेपाली जनशक्तिले सीप आर्जन गर्न पाउँछ भने उनीहरूले पनि आफ्नो आवश्यकता अनुसारको सीप यहाँ सिकाएर दक्ष जनशक्ति तयार पारेर लैजान सक्छन् । मैले यहाँ यो आलेखमाफ्त यस प्रकारको लगानीका लागि प्रस्ताव गरेको नभएर आर्थिक कूटनीतिको कौशलता भित्र यस्ता विषयहरू पनि पर्दछन् भन्ने उदाहरण प्रस्तुत गरेको हो ।

विकास र समृद्धिको राष्ट्रिय आकांक्षालाई

परिपूर्ति गर्न परराष्ट्र मन्त्रालयले नीतिगत रूपमा नै आर्थिक कूटनीतिलाई समग्र कूटनीतिको प्राथमिकतामा राख्ने योजना बनाएको छ । जनसाङ्ख्यिक लाभ, शिक्षित र सक्षम जनशक्ति, प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धता, विद्युत तथा इन्टरनेट सेवाको पहुँच, बजारको उपलब्धता, पूर्वाधारको विस्तार, सेवा क्षेत्रको विकास तथा कृषि र पर्यटन क्षेत्रमा क्रमशः बढ्दै गएको व्यावसायीकरण नेपालको अर्थतन्त्रका सबल पक्ष हुन् । तर पनि पर्याप्त लगानीका लागि पूँजीको अभाव र उत्पादकमूलक क्षेत्रमा न्युन लगानी हाम्रो अहिलेका चुनौती नै हुन् । यसका अतिरिक्त न्युन रोजगारीको अवस्था एवं अन्तर्राष्ट्रिय भूराजनीतिक परिस्थितिका कारण समय समयमा सिर्जना हुने विविध नयाँ चुनौतीहरूले गर्दा मुलुकको अर्थतन्त्रले अपेक्षित गति लिन नसकिरहेको यथार्थ हामीसँग छ ।

यद्यपि, विकास सहायताको परिचालन, वैदेशिक लगानी, निर्यात प्रोत्साहन, पर्यटन प्रवर्द्धन लगायतका क्षेत्रमा केन्द्रित भई हाम्रा कूटनीतिक संयन्त्रहरूको क्षमता परिचालन गर्न सकेमा विकास र समृद्धिको राष्ट्रिय आकांक्षा हासिल गर्न सहज हुनेछ । मुलुकको विकासको आवश्यकता र उपलब्ध स्रोत-साधनहरूका बीचमा देखिएको खाडललाई पुर्न आर्थिक कूटनीतिको सशक्त परिचालन एक औजार हुनसक्छ । अबको हाम्रो परराष्ट्र नीतिलाई यसतर्फ परिलक्षित गर्ने योजनामा हामी छौं ।

नेपालका निर्यातयोग्य वस्तुहरूको अन्तर्राष्ट्रिय बजार पहिचान गर्न, सम्भाव्य लगानीकर्ताहरूलाई नेपालमा बढीभन्दा बढी लगानी गर्न अभिप्रेरित गर्दै नेपाललाई आकर्षक लगानी गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्न तथा प्राथमिक पर्यटन गन्तव्यका रूपमा विश्वमा नेपालको प्रचार र प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा नेपालका सबै मिसनहरू सक्रिय रहनुपर्दछ । यिनै अवधारणामा केन्द्रित रही नियोग माफ्त हुने आर्थिक कूटनीतिका कार्यक्रमहरूलाई उपलब्ध स्रोत साधन परिचालन गरी थप प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउने हाम्रो योजना छ ।

नेपालको व्यापारघाटा बढ्दो देखिएको छ । आयात प्रतिस्थापन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्न हाम्रा आर्थिक क्रियाकलापहरू केन्द्रित हुनुपर्दछ । यसबाट व्यापारघाटा क्रमशः कम गर्दै लैजान निर्यातमूलक आयोजनाहरूमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने नीति सरकारले लिएको पनि छ । निर्यातलाई बढावा दिई आयातलाई व्यवस्थापन गर्न हाम्रा सबै मिसनहरूलाई आवश्यक सहजीकरण गर्नु जरुरी छ । प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको अवस्था पछिल्ला वर्षहरूमा उत्साहप्रद नदेखिँदा लगानी प्रतिबद्धता र प्राप्तिबीचको खाडल बढ्दै गएको छ । अब हामीले त्यो खाडलको कारण खोज्नुपर्दछ र यो

खोजीका लागि पनि आर्थिक कूटनीतिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसका लागि नेपाल र सम्बन्धित देशका निजी क्षेत्रहरूसँगको सहकार्य र समन्वय अति जरुरी छ ।

वैदेशिक सहायतातर्फ समेत प्रतिबद्धता र प्राप्तमा खाडल रहेको छ । प्रतिबद्धता अनुसारको सहयोग प्राप्त भएको छैन । यसमा पनि हाम्रा कूटनीतिक नियोगहरूको भूमिका प्रभावकारी रहन्छ भन्ने कुरा आर्थिक कूटनीतिको माध्यमबाट मननु गर्नुपर्छ भन्ने मेरो मान्यता हो ।

पर्यटन हाम्रो देश विकासको प्रमुख आधार हो । हाम्रा पर्यटकीय सम्पदा र प्रकृति संसारकै आकर्षक छन् । तिनलाई विश्वका पर्यटक सामु उत्कृष्ट पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा सुपरिचित गराई गुणस्तरीय एवं दिगो पर्यटन विकास गर्न देशभित्र पर्यटन पूर्वाधार निर्माण जरुरी छ । नेपालमा हाल धेरै यस्ता पर्यटकीय पूर्वाधारहरू बनिरहेका पनि छन् । देशमा हाल दुई अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल नै तयार छन् भने होटल, केबलकार लगायतका पर्यटन पूर्वाधारहरूमा उल्लेख्य वृद्धि भएको पनि छ । जतिधेरै पर्यटन पूर्वाधार निर्माण भए त्यति नै विदेशी पर्यटकको बसाई लम्ब्याउन सहयोग पुग्नेछ । त्यसैले यी संरचनाहरूको उपयोगमाफ्त विश्वका पर्यटक भित्र्याएर विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा हाम्रो पर्यटन कूटनीतिको खाँचो छ । यसका लागि हामीले संसारका नेपाली मिसनहरूलाई समन्वयत्मक ढंगले परिचालन गर्ने र नेपाली डायस्पोरासँग सहकार्य गर्न सकिन्छ । नेपाल चिनाउने तथा हाम्रा प्रकृति र परम्पराको प्रचार गर्ने खालका मेला, महोत्सव तथा प्रदर्शनीहरूमाफ्त हाम्रा मिसनहरूले विदेशमा नेपाली पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्न सक्दछन् ।

भारत र चीनसँगको हाम्रो सम्बन्ध ऐतिहासिक र बहुआयामिक छ । हालैका दशकमा यी विशाल छिमेकीहरूले हासिल गरेका उपलब्धि र उनीहरूको ठूलो बजारबाट हामीले लाभ लिन सक्नुपर्दछ । छिमेकीहरूको अभूतपूर्व आर्थिक तथा प्राविधिक विकासबाट हामी कसरी लाभान्वित हुन सक्छौं भन्ने कूटनीतिको विकास हामीले नै गर्ने हो । हाम्रा छिमेकीको आर्थिक एवं सामाजिक प्रगतिबाट शिक्षा लिँदै लगानी, सीप, प्रविधि र ज्ञान भित्र याउने दिशामा हामी सक्रियताका साथ लाग्नुपर्दछ । छिमेकीको ठूलो जनसङ्ख्या हाम्रो प्रमुख पर्यटन बजार भएकाले त्यसतर्फ लक्षित पर्यटन कूटनीतिले हामीलाई लाभ प्राप्त हुने निश्चित छ ।

पर्यटनजस्तै उर्जाका क्षेत्रमा पनि कूटनीतिक अवधारणाका माध्यमबाट हामी अघि बढ्न सक्छौं । जस्तो कि हामीले भारतसँग उर्जा निर्यातको सुरुआत गरिसकेका छौं । म परराष्ट्रमन्त्री भएपछि भएको भारत भ्रमणका क्रममा नयाँ दिल्लीमा

मैले भारतीय प्रधानमन्त्री र विदेशमन्त्रीसँग गरेको भेटवार्तापछि सोही दिन भारतले नेपालका १२ वटा जलविद्युत् परियोजनाबाट थप २५१ मेगावाट विद्युत् खरिद गर्ने निर्णय गरेको थियो। अन्तरदेशीय व्यापार अर्न्तगत भारतीय प्राधिकरणले नेपालका १२ वटा जलविद्युत् परियोजनाबाट थप २५१ मेगावाट विद्युत् निर्यातका लागि स्वीकृति दिएको थियो। नयाँ निर्णयसँगै भारतले दिएको कुल स्वीकृत परिमाण त्यतिबेला ९४१ मेगावाट पुगेको थियो। योसँगै भारतले नेपालसँग १० वर्षमा १० हजार मेगावाट विद्युत् आयातका लागि गरेको पूर्व सहमतिको औपचारिक सुरुआत पनि भएको छ। मुलुकको परराष्ट्रमन्त्रीका हैसियतमा मैले गरेको पहिलो विदेश भ्रमणका क्रममा भएको यो पहललाई मुलुकको उर्जाका क्षेत्रमा भएको ठूलै उपलब्धि ठानेर मैले यहाँ यो प्रसङ्ग राखेकी हुँ। भारतका प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदी र विदेशमन्त्री एस जयशङ्करले भारतले नेपालबाट एक हजार मेगावाट विद्युत् आयात गर्न लागेकामा खुसी पनि व्यक्त गर्नुएको थियो।

हाम्रो ऊर्जा निर्यातका लागि भारतले खोलीदिएको यो ढोका हालका लागि भारतबाट केही पर बङ्गलादेशसम्म पुगिसकेको छ। अब हाम्रो ऊर्जा उत्पादनलाई विश्व बजारसम्म नै पहुँचयोग्य बनाउनु जरुरी छ। अर्थात् आज भारतले आयात सुरु गरेको विद्युत्को यो परिमाणलाई भोलिका दिनमा भारतको खाँचो बमोजिमकै अधिकतम तहसम्म कसरी पुऱ्याउने ? यसका लागि अहिल्यैदेखि हाम्रा कूटनीतिक प्रयास र पहलहरूलाई कसरी अघि बढाउने ? भारतसँग र भारतहुँदै अन्य बजारसम्म हाम्रो ऊर्जा व्यापारको दायरालाई बढीभन्दा बढी फराकिलो बनाउनका लागि हामीले उनीहरूसँगको कूटनीतिक क्षमता कसरी प्रदर्शन गर्ने ? हो, यसलाई उर्जा कूटनीतिका रूपमा लिएर हामी अघि बढनुपर्दछ। यस्तै क्रियाकलापहरूलाई हामीले आर्थिक कूटनीतिका रूपमा लिने र अभ्यास गर्ने हो।

धार्मिक एवं सांस्कृतिक क्षेत्र पनि हाम्रो आर्थिक कूटनीतिको एक बलियो पाटो बनाउन सकिन्छ भन्ने मलाई लाग्दछ। हाम्रा धार्मिक तथा सांस्कृतिक धरोहर र सम्पदाहरू अद्वितीय छन्। तिनलाई विश्वमै सुपरिचित गराउन सक्नुपर्दछ। हामीले आफूलाई यो संसारकै सबैभन्दा भाग्यमानी नागरिक किनपनि ठान्नुपर्छ भने हाम्रै देश लुम्बिनीमा भगवान गौतम बुद्धले जन्म लिनुभएको थियो। आजका दिनमा मलाई लाग्छ विश्वको भण्डै भण्डै एक तिहाई जनसङ्ख्या बौद्ध दर्शन अर्थात् बौद्धमार्गमा आस्था राख्दछन्। उनीहरूलाई जीवनमा कम्तीमा एक पटक लुम्बिनी पुगौं भन्ने सन्देश हामीले संसारभर कसरी फैलाउने

? धार्मिक एवं सांस्कृतिक पर्यटनका लागि पनि हामीले आफूना यी कूटनीतिक पहलहरूलाई अघि सार्दै लैजानुपर्दछ।

विश्वभर निकै ठूलो सङ्ख्यामा नेपाली डायस्पोरा छरिएर बसेको छ। म मन्त्री भएपछि जति देशमा गएँ त्यहाँ नेपालीहरू इमान्दार छन्, मेहेनेती छन्, उनीहरूले आफ्नो क्षेत्रमा राम्रो गरेका छन्, आफूले पाएको जिम्मेवारी निकै प्रभावकारी रूपमा निर्वाह र पूरा गर्छन् भन्ने मात्र सुन्ने गरेको छु। आफूना नागरिकका बारेमा विदेशीले दिएको यो फिड्ब्याक सुन्दा बडो आनन्द लाग्दछ। यो सबै नेपालीले नै बनाएको इमेज हो। त्यसैले विदेशमा बस्ने सबै नेपाली नागरिक नेपालका 'गुडविल एम्बेसडर' हुन् भनेर मैले भन्दै पनि आएको छु। उहाँहरूको काम र इमान्दारिताबाट नै हामीले यस्तो फिड्ब्याक पाएका हौं। नेपालीहरूले संसारका कुनाकापचामा पुगेर आफूना काम तथा क्षमताहरूको प्रदर्शन गर्नुभएको छ। उहाँहरूले ती देशमा रहेर ज्ञान, सीप तथा पूँजी आर्जन गर्नुभएको छ। उहाँहरूको त्यो सीपलाई नेपालको विकासमा कसरी लगाउने ? उहाँहरूले विश्वका ठूला तथा राम्रा विश्वविद्यालयमा आर्जन गरेको ज्ञानबाट नेपालले के लाभ लिने र कसरी लिने ? अनि उहाँहरूले विदेशमा आर्जन गर्नुभएको पूँजी मातृभूमिकै लागि लगानी गर्नुहोस् भनेर उहाँहरूलाई कसरी आकर्षित गर्ने ? यस विषयमा हामीसँग त्यस्तो कुनै योजना एवं कार्यक्रम रहेनछ। न त परराष्ट्रमा त्यस्तो कुनै 'विड' नै सञ्चालनमा छ। त्यसैले आर्थिक कूटनीतिका माध्यमबाट हामीले संसारमा छरिएर रहेका नेपालीहरूको यो सम्पत्तिको सदुपयोग कसरी गर्ने भन्ने बारेमा सोचिरहेका छौं।

आर्थिक अभाव र यसका कारण परराष्ट्र मातहत नियोगहरूमा जनशक्ति अभावका कारण पनि हामीले आर्थिक कूटनीतिको प्रवर्द्धन गर्न नसकेको महशुस मलाई भएको छ। यसलाई एक चुनौतीका रूपमा मैले लिएको छु। तर पनि परराष्ट्र मन्त्रालयको आवश्यकताका रूपमा रहेको थप जनशक्तिको परिपूर्ति गर्न हालसालैमात्र संगठन तथा व्यवस्थापन सर्भे गरिएको छ। यसबाट प्राप्त हुने थप जनशक्तिले परराष्ट्र मन्त्रालय र

नियोगमा कार्यसम्पादन चुस्त बनाइ मानवस्रोतको व्यवस्थापनमा सहयोग पुग्नेछ। नियोगहरूलाई यथाशक्य पर्याप्त बजेट व्यवस्थापन गर्न पनि मन्त्रालयले प्रयास थालेको छ। यसबाट नेपालको आर्थिक कूटनीतिको प्रवर्द्धन गर्न सजिलो पर्ने महसुस गरिएको छ।

मैले यहाँ अघि सारेको यो आर्थिक कूटनीतिको अवधारणालाई परराष्ट्र मन्त्रालयले मात्र कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्छ भन्ने होइन। यसमा आवश्यक सबै मन्त्रालय जस्तो कि अर्थ, पर्यटन, उद्योग वाणिज्य, ऊर्जा लगायत राज्यका आवश्यकता अनुसारका अन्य निकाय एवं निजी क्षेत्रको सहभागिता आवश्यक छ। यी सबैको संयुक्त सहकार्य एवं समन्वयबाट नै यो अवधारणालाई अघि बढाउन सकिन्छ। परराष्ट्रमा नै यसप्रकारको अलग्गै संरचना निर्माणका लागि हामीले सोचिरहेका छौं र यी सबैको संलग्नतामा निर्माण हुने यसप्रकारको निकाय अथवा भनौं संरचनाबाट हामीले आर्थिक कूटनीतिको अवधारणालाई हाम्रा समग्र नियोगमार्फत प्रवर्द्धन गर्ने योजना हामीले बनाएका छौं। यसरी हामी अघि बढ्यौं भने मैले आर्थिक कूटनीतिको सम्भावना मात्र देख्छु, चुनौती थोरै मात्र छन्।

यतिखेर हामी मानव जातिले पछिल्लो समय विकास गरेको अधिकतम विकसित प्रविधि आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (एआई) युगमा प्रवेश गरिसकेका छौं। प्रविधिको विकासको कालखण्डले नयाँ फड्को मार्ने युगमा हामी आइपुगेका छौं। विश्वलाई अहिलेको भन्दा अझै द्रुत गतिमा अगाडि बढाउन यी र यस्तै अन्य आविष्कारहरू प्रयासरत छन्। हामी त्यसको समेत लाभ लिन पछि पर्नु हुँदैन। विकसित पछिल्ला सबैखाले प्रविधि र ज्ञानबाट लाभान्वित हुँदै नेपाललाई एक समुन्नत राष्ट्र बनाई भावी पुस्तालाई सुम्पनु हामी सबैको कर्तव्य हुन आउँछ। राष्ट्रनिर्माणको यस कार्यमा रचनात्मक सुभावा प्रदान गरी सहकार्यका साथ अघि बढ्ने वातावरण निर्माण गर्न विद्वत वर्ग तथा समग्र प्रेस जगतको सहयोग सदैव अपेक्षित छ।

(राणा परराष्ट्रमन्त्री हुन्)

शुभारम्भ...शिवमसँग

शिवम्
सिमेन्ट
असली OPC सिमेन्ट
SINCE 2003

गुणस्तर प्रेरितः

सिमेन्ट जगतमै पहिलो पटक
NS QUALITY AWARD-2019
प्रथमबाट पुरस्कृत

आर्थिक स्थायित्व र वृद्धिको स्तम्भ बन्दै पुनर्बीमा

नेपालको पुनर्बीमा उद्योगको परिदृश्य थप मजबुत भएको छ । बजारको यस नयाँ प्रविष्टिले घरेलु पुनर्बीमा क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुका साथै नेपाललाई विश्व पुनर्बीमा बजारमा एक खेलाडीको रूपमा स्थापित गर्न पनि मद्दत गरेको छ ।

बीमाको दुनियाँमा जोखिम व्यवस्थापन नै सबै भन्दा मुख्य हो । बीमा कम्पनीहरूले व्यक्तिहरू तथा व्यवसायहरूलाई वित्तीय नोक्सानीबाट जोगाउने जिम्मेवारी लिन्छन् । तर, प्रश्न उठ्छ—विशेष गरी प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम भएका देशहरूमा, सम्भावित विनाशकारी नोक्सानीबाट यी कम्पनीहरूले आफूलाई कसरी सुरक्षित राख्छन् ? यसको उत्तर पुनर्बीमामा सन्निहित छ ।

पुनर्बीमा एउटा परिष्कृत प्रणाली हो, जसले बीमाकर्ताहरूलाई आफ्नो जोखिमको केही हिस्सा अन्य बीमा कम्पनीहरूमा स्थानान्तरण गर्न सक्षम बनाउँछ, जसलाई पुनर्बीमा भनिन्छ । यस्तो अभ्यासले बीमा कम्पनीहरूको वित्तीय स्थायित्वलाई बलियो बनाउन मद्दत मात्र गर्दैन, विशेष गरी नेपाल जस्तो भूकम्प, बाढी र पहिरोको उच्च जोखिमयुक्त देशमा, बीमा दाबीहरूको भुक्तानी क्षमतालाई समेत सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउँछ ।

उपासना पौडेल

कसरी बुझ्ने पुनर्बीमालाई ?

पुनर्बीमालाई 'बीमाको पनि बीमा'का रूपमा हेर्न सकिन्छ । यो एउटा जोखिम व्यवस्थापन रणनीति हो, जसमा बीमा कम्पनीले ठूला वा विनाशकारी दाबीहरूको वित्तीय बोझबाट आफूलाई जोगाउन पुनर्बीमाबाट 'कभरेज(बीमा)' खरिद गर्छन् । एक वा एक भन्दा बढी पुनर्बीमा कर्तासँग जोखिम साभेदारी गरी मूल बीमाकर्ता (जसलाई सिडिङ्ग कम्पनी भनिन्छ)ले आफ्नो क्षतिको जोखिमलाई सीमित गर्छ, जसले उसलाई ठूला दाबीहरूको सामना गर्नुपर्दा पनि आर्थिक रूपमा स्थिर रहने क्षमता प्रदान गरिदिन्छ ।

दृष्टान्तका लागि, सन् २०१५ मा नेपालमा गएको गोरखा भूकम्प वा अप्रत्याशित बाढीले पुर्याएको क्षतिजस्ता कुनै पनि ठूला प्राकृतिक विपत्ति आइपर्दा बीमा कम्पनीहरूलाई ठूलो आर्थिक असर पर्न सक्छ । यसमा बीमितहरूको दाबी अबै रुपैयाँसम्म पुन सक्छ, जुन एउटा बीमा कम्पनीले धान्न सक्नेभन्दा धेरै परको विषय हुन्छ । यस्तो अवस्थामा पुनर्बीमाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । पुनर्बीमा सम्झौताको माध्यमबाट सिडिङ्ग कम्पनी (बीमा कम्पनी)ले जोखिमको केही हिस्सा मात्र आफूले बेहोर्छन् भने बाँकीको ठूलो हिस्साको जिम्मेवारी पुनर्बीमाले लिन्छ । दायित्वको यस साभेदारीले बीमा कम्पनीलाई विपद्पछि पनि सञ्चालनमा रहन, दाबीहरूको भुक्तानी दिइरहन र नयाँ पोलिसी धारकहरूलाई कभरेज प्रदान गर्न सक्ने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्छ ।

नेपालको पुनर्बीमा क्षेत्र मुलुकको अर्थतन्त्र एवं बीमा उद्योगको एक महत्वपूर्ण घटकका रूपमा उदाएको छ । केही वर्षयता तीव्र आर्थिक वृद्धि, नियामकीय बदलाव र भूकम्प तथा बाढीजस्ता विपत्तिकारी घटनाहरूको बढ्दो जोखिमका कारण नेपालको पुनर्बीमाको परिदृश्यमा परिवर्तन आएको छ । बीमा उद्योगको क्षमता र दायरा दुवैमा वृद्धि भइरहँदा पुनर्बीमाको बलियो सहयोगको आवश्यकता पहिले भन्दा धेरै महत्वपूर्ण हुन पुगेको छ ।

नेपालको बदलिँदो पुनर्बीमा बजार

पछिल्लो समय नेपालको पुनर्बीमा बजारमा उल्लेख्य परिवर्तन आएको छ । देशको आर्थिक

विकाससँगै टूला र अधिक जटिल जोखिम पनि बढेका छन् । साथै, नियम, कानूनहरूको विकास र पूर्वाधारमा बढ्दो लगानीले पनि बीमा कम्पनीहरूलाई टूला जोखिम व्यवस्थापनका उपयुक्त समाधानहरू खोज्न उत्प्रेरित गरेको छ । यसैगरी, प्राकृतिक विपत्ति विशेष गरी भूकम्प र बाढीले बीमा क्षेत्रमा टूलो जोखिम थपेको छ, जसले दाबीको सम्भावित वृद्धिलाई व्यवस्थापन गर्न पुनर्बीमामा ठोस ढाँचाको आवश्यकतामा जोड दिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्म नेपालको बीमा उद्योगमा दुई पुनर्बीमा कम्पनी, १४ निर्जीवन बीमा कम्पनी, १४ जीवन बीमा कम्पनी र सात लघु बीमा कम्पनी सञ्चालनमा रहेका छन् । यी कम्पनीहरूमा परिचालित कुल इन्स्युरेन्स प्रीमियम १ खर्ब ९ अर्ब रुपैयाँ छ । यसमध्ये ५० प्रतिशत हिस्सा जीवन बीमाले ओगटेको छ भने बाँकी आधामा निर्जीवन बीमा, लघु बीमा र पुनर्बीमा कम्पनीहरूको हिस्सेदारी छ ।

सोही आर्थिक वर्षमा उद्योगले कुल प्रीमियम १ खर्ब ९७ अर्ब रुपैयाँ संकलन गरेको छ, जुन अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा ८ प्रतिशतले बढी हो । यो वृद्धिले बीमा उद्योगमा पुनर्बीमाको माग निरन्तर रूपमा बढिरहेको देखाउँछ। बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना 'प्रडक्ट' र बजारमा पहुँच विस्तार गर्ने क्रममा जोखिमलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न पुनर्बीमाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिन थालेका छन् ।

नेपालमा पुनर्बीमा क्षेत्रको विकास

नेपालमा पुनर्बीमाको इतिहास २०१४ (२०७१ साल) मा नेपाल पुनर्बीमा कम्पनी लिमिटेड (नेपाल रि) को स्थापनासँगै सुरु भएको हो। नेपाल रि को स्थापना देशको बीमा क्षेत्रमा एउटा महत्वपूर्ण कोशेढुंगा साबित भयो । यसले अत्यावश्यक घरेलु पुनर्बीमा क्षमता प्रदान गर्नुका साथै विदेशी पुनर्बीमा माथिको निर्भरता घटाउने काम गर्‍यो । नेपाल रि स्थापना हुनुअघि, पुनर्बीमा सम्बन्धी अधिकांश प्रीमियम विदेशी बजारमा भुक्तानी गरिन्थ्यो। यसले नेपालको वित्तीय प्रणालीबाट टूलो मात्रामा पुँजी बाहिरिने समस्या निम्त्याएको थियो। नेपाल रि को स्थापना भएपछिको सुधारले बीमा उद्योगलाई थप स्थायित्व र आत्मनिर्भरता प्रदान गरेको छ ।

सन् २०२१ (२०७८साल)मा हिमालयन पुनर्बीमा लिमिटेड (हिमालयन रि) को स्थापना भयो र योसँगै नेपालको पुनर्बीमा उद्योगको परिदृश्य थप मजबुत भएको छ । बजारको यस नयाँ

रकम (रु. अर्बमा)			
विवरण	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१
मार्केट प्रीमियम (बीमा कम्पनी)	१७८	१८३	१९८
पुनर्बीमा प्रीमियम (बीमा कम्पनी)	२७.६	२८.८	२७.९
रिटेन्सन अफ रिक्स (बीमा कम्पनी)	८४.५ प्रतिशत	८४.३ प्रतिशत	८५.९ प्रतिशत
कुल प्रीमियम (पुनर्बीमा कम्पनी)	१३.२	१३.९	१८.७
प्रतिशतमा हिस्सेदारी (पुनर्बीमा कम्पनी)	४८ प्रतिशत	४८ प्रतिशत	६७ प्रतिशत

प्रविष्टिले घरेलु पुनर्बीमा क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुका साथै नेपाललाई विश्व पुनर्बीमा बजारमा एक खेलाडीको रूपमा स्थापित गर्न पनि मद्दत गरेको छ । विशेष गरी हिमालयन रि ले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आफ्नो उपस्थितिबाट मुलुकभित्र विदेशी मुद्राको आप्रवाह बढाउनमा योगदान पुऱ्याएको छ भने देशको निम्ति राजस्वको नयाँ स्रोतहरू सिर्जना भएका छन् ।

प्रस्तुत तथ्यांकअनुसार गत तीन वर्षमा बीमा कम्पनीहरूले तिनै पुनर्बीमाको प्रीमियममा खासै उल्लेखनीय वृद्धि नभएको भए पनि मुलुकका पुनर्बीमा कम्पनीहरूमा गएका पुनर्बीमाका प्रीमियम आ.व २०७८/७९ मा ४७ प्रतिशत रहेकोमा त्यो बढेर २०८०/८१ मा ६७ प्रतिशत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० मा क्रमशः १३ अर्ब र १४

अर्ब रुपैयाँ पुनर्बीमाको प्रीमियम नेपाली पुनर्बीमा कम्पनीहरूमा रहेकोमा, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो बढेर १९ अर्ब रुपैयाँ पुगेको देखिन्छ । यसले पुनर्बीमा व्यवसायलाई देशभित्रै सुदृढ बनाउन मात्र सहयोग गरेको छैन, व्यवसायबाट प्राप्त हुने रकम पनि देशभित्रै रहने सुनिश्चित गर्दै नेपालको आर्थिक वृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको छ ।

अहिले दुई वटा पुनर्बीमा कम्पनी (हिमालयन रि र नेपाल रि)ले घरेलु बीमा बजारलाई सहयोग गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नरहेका छन् । यी कम्पनीले नेपाली बीमा कम्पनीहरूको क्षमतामा उल्लेखनीय वृद्धि गरेका छन्, जसले उनीहरूलाई स्वदेशमै थप बीमा जोखिम व्यवस्थापन गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय बजारतर्फ पुनर्बीमा प्रीमियमको बहिर्गमनलाई घटाउन समर्थ बनाएको छ । यो

परिवर्तनले नेपालका बीमा कम्पनीहरूको वित्तीय स्थितिलाई मजबुत मात्र बनाएको छैन, स्थानीय बजारमा थप स्थायित्व पनि ल्याएको छ ।

पुनर्बीमाको माध्यमबाट अर्थतन्त्रको मजबुतीकरण

नेपालमा पुनर्बीमा क्षेत्रको विकासले मुलुकको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव/योगदान गरिरहेको छ । विदेशी पुनर्बीमा कम्पनीहरूमा गइरहेको पुनर्बीमाको प्रीमियमलाई मुलुकभित्रै

राख्न सहयोग गरेर पुँजीको बहिर्गमनलाई घटाउँदै छ । यसरी अर्थतन्त्रमा पुँजीको परिचालनलाई कायम राखिदिएर स्थानीय परियोजना तथा विकासका पहलहरूमा थप लगानीको वातावरण तयार गरिदिने भएकाले यो परिवर्तन नेपालको आर्थिक स्थायित्वका लागि एकदमै महत्वपूर्ण छ ।

यसबाहेक नेपाल रि र हिमालयन रि जस्ता सबल घरेलु पुनर्बीमा कम्पनीहरूको उपस्थितिले बीमा क्षेत्रमा आत्मविश्वास जगाएको छ । यी कम्पनीले पुनर्बीमाको मजबुत आड उपलब्ध गराउने भएकोले नेपालका बीमा कम्पनीहरूले पूर्वाधार विकास, कृषि, जलविद्युत् आयोजना र पर्यटनसँग सम्बन्धित टूलो एवं जटिल जोखिमहरूको पनि आत्मविश्वासका साथ क्षलकगचबलभ कभरेज प्रदान गर्न सक्छन् । यो सक्षमताले अर्थतन्त्रका प्रमुख क्षेत्रको वृद्धिलाई मात्र सहयोग गर्दै प्राकृतिक प्रकोप वा अन्य टूलो दुर्घटनाहरूको कारण पर्न सक्ने वित्तीय आघातहरू सहन क्षमतालाई पनि अभिवृद्धि गर्छ ।

हिमालयन रि जस्ता कम्पनीको

सहजीकरणबाट अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपाली पुनर्बीमा कम्पनीहरूको प्रवेशले विदेशी मुद्राको प्रवाहमा योगदान पुऱ्याएको छ । यी पुनर्बीमा कम्पनीहरूले विश्व बजारमा आफ्नो पदचिह्न बढाउँदै जाँदा तीनले नेपालमा नयाँ राजस्व स्रोतको आधार बनाउछन् । देशको विदेशी विनिमय सञ्चितलाई सहयोग पुऱ्याउँछन् र वित्तीय क्षेत्रको समग्र स्थायित्वलाई नै बढवा दिन्छन् ।

नेपालमा पुनर्बीमाको आर्थिक प्रभाव

सबल पुनर्बीमा क्षेत्रको आर्थिक लाभ बीमा उद्योगसम्म सीमित नभई धेरै परसम्म विस्तारित छ । पुनर्बीमा प्रिमियमको ठूलो हिस्सा मुलुकभित्रै राखेर यो क्षेत्रले पुँजी बहिर्गमनलाई उल्लेखनीय रूपमा घटाएको छ, जसले नेपालको विदेशी विनिमय सञ्चित कायम राख्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । यसका साथै, पुनर्बीमा उद्योगले बीमाकर्ताहरूका लागि सुरक्षा जालोको काम गरेको छ। प्राकृतिक प्रकोपबाट उत्पन्न ठूला दाबीहरूको भुक्तानी गरेपछि पनि बीमा कम्पनीहरूले आफ्नो सञ्चालन निरन्तरता दिन सक्ने सुनिश्चितता पुनर्बीमाले प्रदान गर्दछ। यसले बीमा उद्योगलाई थप स्थिर र विश्वासयोग्य बनाउँदै आएको छ । हिमालयन रि जस्ता घरेलु पुनर्बीमा कम्पनीले आफूलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पनि विस्तार गरेका छन् । उनीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चालनमार्फत विदेशी मुद्राको आप्रवाह सिर्जना भएको छ । यसले नेपालको विदेशी विनिमय सञ्चितमा योगदान पुऱ्याउँदै र विदेशबाट प्राप्त हुने राजस्वको स्थिर स्रोत उपलब्ध गराउँदै नेपालको अर्थतन्त्रलाई मजबुत बनाउन मद्दत गर्छ ।

बलियो पुनर्बीमा बजारको उपस्थितिले अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्र जस्तै पूर्वाधार, कृषि, जलविद्युत र पर्यटनमा लगानीलाई पनि प्रोत्साहित गर्छ । ती परियोजनासँग सम्बन्धित जोखिमलाई पुनर्बीमामार्फत प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गरिएको थाहा पाएपछि लगानीकर्ताले यस्ता ठूला परियोजनामा लगानी गर्ने सम्भावना बढ्छ । यसले समग्र अर्थतन्त्रमै आत्मविश्वास बढाउँछ र दीर्घकालीन विकास लक्ष्यहरूको प्राप्तिमा सहयोग गर्छ ।

चुनौती र अवसर

नेपालको पुनर्बीमा बजारको वृद्धि आशातीत नै छ तर यो क्षेत्रले सम्बोधन गर्नुपर्ने थुप्रै चुनौतीहरू पनि छन् । विशेष गरी भूकम्प र बाढीको जोखिमलाई दृष्टिगत गर्दा विपत्तिकारी जोखिमको बढ्दो सामना एउटा प्रमुख चुनौती

हो । यी जोखिमको आवृत्ति र गम्भीरता दुवैमा वृद्धि हुँदै जाँदा पुनर्बीमाको माग पनि बढ्दै जानेछ, जसले पुनर्बीमा सेवा प्रदायकहरूलाई पर्याप्त पुँजी र जोखिम व्यवस्थापनका अभ्यासहरू कायम राख्न दबाव दिनेछ । यसबाहेक, यो क्षेत्रले विश्वका उत्कृष्ट अभ्यासहरूसँग कदम मिलाउनु पर्ने चुनौतीको पनि सामना गर्नुपर्छ । नेपालको पुनर्बीमा बजार बढ्दै जाँदा यसले जोखिम बहनका थप परिष्कृत मोडलहरू उपकरणहरू पनि अँगाल्दै जानु पर्छ, नियामकीय ढाँचामा सुधार गर्नु पर्छ र यसको निरन्तर विकास सुनिश्चित गर्न थप अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञता आकर्षित गर्नु पर्छ ।

ताथिपि, यी चुनौतीहरूसँगसँगै अवसरहरू पनि आउँछन् । नेपाल आर्थिक रूपमा विकसित हुँदै जाँदा बीमाको माग पनि बढ्नेछ, जसले पुनर्बीमाको आवश्यकतालाई अझै बढाउनेछ । नेपालमा बढ्दो सहरीकरण तथा पूर्वाधार विकासका कारण विशेष गरी ठूला परियोजना र बढ्दो मध्यम वर्गबाट नयाँ नयाँ जोखिम बीमाका मागहरू देखा पर्दै जाँदा पुनर्बीमाका लागि पनि महत्वपूर्ण अवसरहरू प्रदान गर्नेछ ।

नेपालमा पुनर्बीमाको भविष्य

नेपालमा पुनर्बीमाको भविष्य सम्भावनाले भरिपूर्ण देखिन्छ । नयाँ-नयाँ पुनर्बीमाको आगमन र अनुकूल नियामकीय वातावरणले यो क्षेत्रलाई निरन्तर वृद्धिको ठाउँ दिएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रको विविधीकरण र विकास हुँदै जाँदा पुनर्बीमा क्षेत्रले जोखिम व्यवस्थापन, बीमा कम्पनीहरूलाई सहयोग र आर्थिक स्थायित्वमा योगदान पुऱ्याउनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ । आगामी वर्षहरूमा हिमालयन रि र नेपाल रि जस्ता कम्पनीले आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय उपस्थिति विस्तार गर्दै जाँदा विश्वव्यापी पुनर्बीमा परिदृश्यमा नेपालको पुनर्बीमा बजारको थप एकीकरणको अपेक्षा गर्न सकिन्छ । साथै, यो क्षेत्रले जोखिम मूल्यांकन र व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउन डाटा

एनालिटिक्स तथा आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स जस्ता नयाँ प्रविधिहरू अँगाल्दै गएको स्थितिमा यो क्षेत्र थप बलियो बन्दै गएको छ ।

निष्कर्ष

नेपालको पुनर्बीमा क्षेत्रले देशको बीमा उद्योग र अर्थतन्त्रको भविष्यलाई आकार दिनमा रूपान्तरणकारी भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । गत केही वर्षमा पुनर्बीमा सापेक्षिकरूपमा एक शिशु उद्योगबाट वित्तीय स्थायित्वको एक प्रमुख स्तम्भको रूपमा विकसित भएको छ । यसले आन्तरिक बीमक र अर्थव्यवस्था दुवैलाई सहयोग गरिरहेको छ । हिमालयन रि जस्ता नयाँ पुनर्बीमा कम्पनीहरूको आगमन र नेपाल रिको निरन्तर वृद्धिसँगै यो क्षेत्र प्राकृतिक विपत्ति तथा अन्य ठूला घटनाहरूबाट उत्पन्न बढ्दो जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न अझ सुसज्जित हुँदै गएको छ ।

नेपालको बीमा उद्योग विकसित हुँदै जाँदा पुनर्बीमाको माग पनि बढ्दै जानेछ । प्राकृतिक एवं मानव सिर्जित दुवै खाले चुनौतीहरूको सामना गर्न नेपाल लचिलो (सबल) भएको सुनिश्चित गर्न यो क्षेत्रले आफूलाई बदलिँदो बजार गतिशीलता, नियामकीय सर्तहरू तथा बढ्दो जोखिमहरूसँग समायोजन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । धेरै भन्दा धेरै प्रिमियम देशभित्रै कायम राख्न सघाउँदै र आफ्नो विश्वव्यापी उपस्थिति विस्तार गर्दै लगेर नेपालको पुनर्बीमा क्षेत्रले आउँदा वर्षहरूमा देशको आर्थिक विकास र वित्तीय स्थायित्वमा अझ महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। नेपालको पुनर्बीमा बजार बढ्दै जाँदा यसले जोखिम बहनका थप परिष्कृत मोडलहरू उपकरणहरू पनि अँगाल्दै जानु पर्छ, नियामकीय ढाँचामा सुधार गर्नु पर्छ र यसको निरन्तर विकास सुनिश्चित गर्न थप अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञता आकर्षित गर्नु पर्छ ।

(पौडेल हिमालयन रिइन्स्योरेन्स कम्पनीका सीइओ हुन्)

Did You Know?

Common Electrical Hazards

Excessive Voltage Spikes

Damaged or Frayed Wiring

A Faulty Grounding System

Electrical Fire

Lack of Regular Inspections

**नेप्से अनलाइन ट्रेडिङ सिस्टम (NOTS) मार्फत शेयर खरिदबिक्री
गर्दा निम्न कुराहरुमा जानकारी राख्न हुन NEPSE सम्पूर्ण
लगानीकर्तामा अनुरोध गर्दछ :**

- नेप्सेको सदस्यताप्राप्त धितोपत्र दलाल कम्पनी/शाखाबाट नट्स प्रयोग गर्नका लागि युजरनेम (**USER NAME**) र पासवर्ड (**PASSWORD**) निःशुल्क प्राप्त गर्न सकिन्छ। धितोपत्र दलाल कम्पनीहरुको नाम, ठेगाना र फोन नम्बर नेप्सेको वेबसाइट www.nepalstock.com मा उपलब्ध छ।
- लगानीकर्तालाई ब्रोकर तथा नेप्सेको प्रणालीमा जोड्ने माध्यम टिएमएस हो जसबाट लगानीकर्ताले खरिद तथा बिक्री आदेश प्रविष्ट गराउन सक्छन्। प्रविष्ट गरिएको आदेशको हरेक अवस्थाको जानकारी **Order Book** मा गई प्राप्त गर्न सकिन्छ।
- अनलाइन युजरले ब्रोकर मार्फत वा आफैले खरिद बिक्री आदेश प्रविष्ट गरी कारोबार गर्न सक्छन्।
- लगानीकर्ताको एउटा हितग्राही खातालाई ब्रोकरसँग खोलिएको एउटा कारोबार खातासँग मात्र आवद्ध गरेपछि नट्समा कारोबार गर्न सकिन्छ। राफसाफ तथा फछ्यौट सम्बन्धी कार्य समेत यसैबाट हुन्छ।
- कारोबार गर्नको लागि ग्राहकले आफ्नो ब्रोकरसँग धितो जम्मा गर्नुपर्छ। धितो जम्मा गरेको आधारमा ब्रोकरले लगानीकर्तालाई कारोबार सीमा (**Trading Limit**) प्रदान गर्छन सोही कारोबार सीमाको अधिनमा कारोबार गर्न सकिन्छ।
- कारोबार सीमा तथा धितोपत्र खरिद पछिको राफसाफ तथा फछ्यौट कार्यका लागि टिएमएसबाट क्लियरिङ बैंकको e-Banking Portal मा गई लगानीकर्ताले ब्रोकरको Account मा **Fund/Collateral Transfer** गर्न सक्छन्। नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेडसँग आवद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट पनि यो सुविधा लिन सकिन्छ।
- धितोपत्र बिक्री पश्चात www.meroshare.cdsc.com.np मार्फत **MY EDIS** खोली **Transfer share** गर्नु पर्ने हुन्छ। यसरी Transfer share गरे पश्चात मात्र धितोपत्रको राफसाफ गर्न सम्भव हुन्छ।

नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि.

युएनआई शान्ति मार्ग, भद्रकाली, काठमाडौं।

बजार उदारीकरण: सेवा क्षेत्र र आर्थिक उत्पादकत्व

बजार उदारीकरणले नेपालको बैंकिङ, बीमा, पर्यटन, सञ्चार, र शिक्षा जस्ता सेवा क्षेत्रमा महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ । प्रतिस्पर्धी बजारको विकासले सेवा गुणस्तरमा सुधार गर्दै नयाँ प्रविधिको प्रयोग र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गरेको छ ।

कमलेशकुमार अग्रवाल

उदार अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा बजार अर्थनीतिलाई लिइन्छ । नेपाल लगायतका विकासशील राष्ट्रको अर्थतन्त्रमा बजार उदारीकरणले उल्लेख्य परिवर्तन ल्याएको छ । सन् १९९० को दशकबाट सुरु भएको नेपालको उदारीकरणको प्रक्रियाले निजी क्षेत्रको सहभागिता बढाउन एवं वैदेशिक लगानी प्रोत्साहन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । सरकारी नियन्त्रणलाई कम गर्दै अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको दायरा फराकिलो बनेको छ । विशेष गरी सेवा क्षेत्रको विस्तारमा उदारीकरणले महत्वपूर्ण योगदान दिएको । उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिमा समेत सहयोग पुऱ्याएको छ ।

बजार उदारीकरण र सेवा क्षेत्रको विस्तार

बजार उदारीकरणले प्रतिस्पर्धी बजारको विकास गरेको छ । बैंक, बीमा, सञ्चार, पर्यटन र शिक्षा लगायतका क्षेत्रलाई सहज बनाएको छ । यसले गर्दा नयाँ प्रविधिको प्रयोग, सेवा प्रवाह तथा नव प्रवर्तनलाई पनि प्रोत्साहन गरेको छ । नेपालमा विक्रम संवत् २०४० को दशकमा पहिलो पटक बैंकिङ क्षेत्रलाई उदारीकरणको नीति अनुरूप निजी बैंक सञ्चालन सुरु भएको थियो । पछिल्लो चार दशकमा जलविद्युत, बैंकिङ, दुरसञ्चार, सूचना प्रविधि, शिक्षा तथा पर्यटन क्षेत्रले ठूलो फड्को मारेको छ । फलस्वरूप कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपी)मा निजी क्षेत्रको हिस्सा करिब ८१ प्रतिशत पुग्न सफल भएको छ ।

२०४६ को राजनीतिक परिवर्तन पछि

गरिएको उदारीकरणको अभ्यासले उत्पादन क्षमतामा वृद्धि गरी आर्थिक उत्पादनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । प्रतिस्पर्धी बजारका कारण सेवा प्रदायकहरूले उपभोक्तालाई आकर्षित गर्न उच्च गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले दक्षता र उत्पादकत्वमा समेत सुधार ल्याइरहेको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा विशेषगरी बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा उदारीकरणको राम्रो प्रभाव देखिएको छ जसका कारण साना तथा मझौला उद्यमी व्यवसायीहरूलाई वित्तीय पहुँच सहज र सरल बन्दै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ग्रामीण क्षेत्रसम्म सेवा विस्तार हुनुले आर्थिक क्रियाकलापको विस्तारमा ठूलो सहयोग पुगेको छ ।

बजार उदारीकरण कुनै पनि अर्थतन्त्रलाई बाह्य प्रतिस्पर्धाका लागि खुला बनाउने प्रक्रिया पनि मानिन्छ । यसले सरकारी नियन्त्रण घटाएर निजी क्षेत्रको भूमिकालाई बढावा दिन एवं वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । नेपालले पनि सन् १९९० को दशकबाट उदारीकरणको अभ्यास सुरु गर्‍यो । नेपालको सन्दर्भमा विशेषगरी सेवा क्षेत्र, बैंकिङ, बीमा, सूचना तथा सञ्चार, पर्यटन क्षेत्रमा महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भयो । बजार उदारीकरणकै कारण सेवा क्षेत्रमा ठूलो प्रभाव पारेको छ, जसले गर्दा यी क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा, नव प्रवर्तन, र गुणस्तरीय सेवाहरूको विस्तारमा समेत योगदान पुगेको छ । यी सबैले आर्थिक उत्पादकत्व बढाउन र समग्र आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुऱ्याएको छ । तर, यस प्रक्रियासँग केही चुनौतीहरू पनि छन् ।

यस बिचमा सरकारी स्वामित्वका केही उद्योगहरू वीरगंज चिनी कारखाना, वीरगंज कृषि

औजार कारखाना, बाँसवारी छालाजुता, जनकपुर चरोट कारखाना, बुटवल धागो कारखाना लगायतलाई निजी क्षेत्रलाई सुम्पिएर दक्षता वृद्धि र प्रतिस्पर्धात्मक बजारको अभ्यास गरेको छ।

उदारीकरणले विदेशी लगानी कर्ताहरूलाई नेपालमा पुँजीको विकास एवं लगानी गर्न प्रोत्साहन गरेको छ। देशको सेवा क्षेत्रमा नयाँ प्रविधि र व्यावसायिक मापदण्ड ल्याउन मद्दत गरेको छ। सरकारी नियमहरू र प्रक्रिया सरल बनाउँदै प्रतिस्पर्धालाई प्रोत्साहन गर्न आवश्यक छ।

उदारीकरणपछि विभिन्न निजी बैंकहरूको आगमनले वित्तीय पहुँच वृद्धि भएको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा पनि बैंकहरूको पहुँच पुगेको छ जसले गर्दा वित्तीय समावेशितामा सुधार आएको छ। प्रतिस्पर्धा बढेसँगै बैंकहरूले गुणस्तरीय सेवामा ध्यान दिन थालेका छन्। बैंकिङ क्षेत्रमा प्राविधिको नवप्रवर्तन पनि भएको छ, जस्तै मोबाइल बैंकिङ र डिजिटल भुक्तानी प्रणालीहरूको प्रयोगले ग्राहकलाई सहजता प्रदान गरेको छ। उदाहरणको लागि, बैंकिङ क्षेत्रमा स्वचालित भुक्तानी प्रणाली, एटिएम, र डिजिटल बैंकिङ सुविधाले ग्राहकलाई छिटो र सरल सेवा प्रदान गर्न सक्षम बनाएको छ। सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित थुप्रै कम्पनीहरू स्थापना भएका छन्।

पर्यटन उद्योगको विस्तारको लागि पनि उदारीकरणले निकै ठूलो सहयोग पुऱ्याएको छ। विदेशी लगानीको आगमनले उच्चस्तरीय होटेल तथा रिसोर्टहरूको विकास गरेको छ, विदेशी पर्यटकलाई आकर्षित गरेको छ, विदेशी मुद्रा आर्जनमा वृद्धि भएको छ र रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरेको छ।

संचार क्षेत्रमा निजीकरण र उदारीकरणले मोबाइल सेवा, इन्टरनेट, डिजिटल मिडियामा प्रगति भएको। दूरसंचार क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाले सेवा गुणस्तरमा सुधार ल्याउनुका साथै मूल्य सुलभ भएको छ, जसले गर्दा धेरै जनताले यो सेवा उपभोग गर्न पाएका छन्।

प्रतिस्पर्धा बढेसँगै कम्पनीहरूले सेवामा नव प्रवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गर्छन्। बैंकिङ तथा बीमा क्षेत्रले प्रविधि नव प्रवर्तनमा विशेष ध्यान दिइरहेको छ। जसले ग्राहकलाई नयाँ र प्रभावकारी सेवाहरू उपलब्ध गराउन मद्दत पुगेको छ। यसले उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्दै सेवा क्षेत्रलाई अझ विस्तार गरेको छ।

वित्तीय क्षेत्रमा उदारीकरणले वित्तीय समावेशितालाई प्रोत्साहन गरेको छ। ग्रामीण क्षेत्रका जनताले वित्तीय सेवा उपयोग गर्न थालेपछि कृषिमा लगानी, साना व्यवसायको विस्तार, र कर्जामा वृद्धि भएको छ यसले समग्र आर्थिक उत्पादकत्वमा सुधार ल्याएको छ।

बजार उदारीकरणका चुनौतीहरू

बजार उदारीकरणसँगै केही चुनौतीहरू पनि देखिएका छन्। उत्पादन लागत, दक्ष जनशक्ति, आधुनिकीकरण एवं यान्त्रीकरणमा समस्या हुँदा उत्पादित बस्तुको प्रतिस्पर्धी क्षमता कमजोर देखिन्छ। यसको मूल कारण बजार उदारीकरण भने होइन। अर्कोतर्फ ठूला तथा विदेशी कम्पनीहरूको आगमनले मुलुकभित्रका साना तथा मझौला व्यवसाय तथा उद्योगहरूलाई प्रभावित बनाएको छ।

मुलुकको आर्थिक विकासका लागि सेवा क्षेत्रमा लगानी र उत्पादन क्षमतामा सुधार गर्नु अनिवार्य सर्त हो, यसका लागि सरकार र निजी क्षेत्र बीचको सहकार्यसँगै नीतिगत स्थिरताको खाँचो छ। सरकार र निजी क्षेत्रको सहकार्यले नै उत्पादन क्षमतामा वृद्धि एवं आयातलाई व्यवस्थित गर्दै निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ। निर्यातयोग्य वस्तुहरूको पहिचान र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ।

सबै क्षेत्रका व्यवसायको स्थायित्व र दीर्घकालीन विकासको मार्गमा अघि बढ्नका लागि पहिलो सर्त भनेको राजनीतिक स्थिरता र नीतिगत स्थायित्व नै हो। यहाँ हामी एकहदसम्म चुकेका छौं। उदारीकरणले ल्याएको अवसरलाई उपयोग गर्दै सेवा क्षेत्रको विकास एवं आर्थिक उत्पादकत्वलाई अझ माथि

साना व्यवसायहरूको संरक्षण, नियमनकारी निकायहरूको सुदृढीकरण, र ग्रामीण वित्तीय समावेशिता जस्ता उपायहरूको कार्यान्वयन आवश्यक छ । राजनीतिक स्थायित्व र नीतिगत स्पष्टताले मात्र दीर्घकालीन आर्थिक विकास सम्भव छ ।

पुन्याउन नेपालको दीर्घकालीन विकासका लागि अत्यन्तै आवश्यक छ । बजार उदारीकरणले केही क्षेत्रमा असमानता र बजार एकाधिकारको स्थिति सिर्जना गरेको पनि हुनसक्छ । ठूलो पुँजी भएका विदेशी कम्पनीहरूले घरेलु कम्पनीहरूलाई बजारबाट बाहिर निकाल्ने प्रयास गर्दा स्वदेशी उत्पादनहरूमा प्रभाव पर्न सक्छ । उदारीकरणपछि सेवा प्रदायकहरूले लागत कटौती गर्न सेवामा गुणस्तर घटाउन सक्छन् । यसले ग्राहकलाई कमजोर सेवा प्रदान गर्न सक्छ, र जसले ग्राहकको सुरक्षामा प्रश्न उठ्न सक्छ ।

बजार उदारीकरणको सफल कार्यान्वयनका लागि के गर्ने ?

साना व्यवसायहरूलाई संरक्षण गर्न प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू ल्याउन आवश्यक छ । यी व्यवसायहरूले स्थानीय रोजगारी तथा अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने भएकाले उनीहरूको दीर्घकालीन सुदृढीकरण महत्वपूर्ण छ । नियमन संस्थाको सुदृढीकरण बजारमा असमानता तथा मोनोपोलको खतरा कम गर्न नियमनकारी निकायलाई सुदृढ पारिनुपर्छ । बजार नियमनलाई पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउनुपर्ने नियमनकारी निकायलाई सुदृढ पारिनुपर्छ । प्रविधि तथा नव प्रवर्तनमा लगानी: सेवा क्षेत्रमा प्रविधि तथा नव प्रवर्तनलाई प्रोत्साहन दिन सरकारले विशेष योजना ल्याउनुपर्छ जसले देशलाई विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धामा अगाडि बढ्न मद्दत पुऱ्याउछ । स्थानीय तहमा वित्तीय पहुँच बढाउन सरकार र निजी क्षेत्रले सहकार्य गर्नुपर्छ । ग्रामीण क्षेत्रका जनतालाई वित्तीय सेवामा समेट्न सरकारले सहूलियत पूर्ण योजना ल्याउनु पर्छ ।

नेपाल जस्तो अतिकम विकसित मुलुकका लागि बजार उदारीकरणले आर्थिक वृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । विशेष गरी सेवा क्षेत्रको विकास र आर्थिक उत्पादकत्वमा सुधार ल्याउन सक्तियो भने दिगो आर्थिक विकासको जग बसाल्न सकिन्छ । तर, यसको साथमा आएको चुनौतीलाई पनि नजिकबाट विश्लेषण गर्नु जरूरी छ । साना व्यवसायहरूको संरक्षण, नियमकीय निकायहरूको सुदृढीकरण, तथा ग्रामीण वित्तीय समावेशितामा ध्यान दिएर मात्र बजार उदारीकरणलाई सफल बनाउन सकिन्छ । बजार उदारीकरणले नेपालको आर्थिक विकासलाई दीर्घकालीन रूपमा सघाउन सक्नेछ र सेवा क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धात्मक तथा प्रभावकारी बनाउनेछ ।

दशकयताको अर्थतन्त्र र आशावादी निजी क्षेत्र

विक्रम संवत् २०७२ सालको सुरुवातमा नै महाभूकम्पले देशलाई तहसनहस बनायो र अर्थतन्त्रमा ठूलो नकारात्मक असर पुऱ्यायो । काठमाडौँ र आसपासका जिल्लाहरूमा आएको यस विपत्तिले निजी क्षेत्रलाई पनि धेरै प्रभावित गर्‍यो । भूकम्पको कारण सरकारीसँगै निजी लगानीबाट बनाइएका जलविद्युत् आयोजना र अन्य संरचनाहरूको मर्मत र सम्भारको लागि ठूलो लगानी र धेरै समय खर्चनु पर्ने भयो । उद्योगधन्दा र सम्पत्तिमा ठूलो क्षति पुगेको थियो । यद्यपि, भूकम्पको विपत्तिपछि २०७२ असोज महिनामा नयाँ संविधान जारी भएकोले निजी क्षेत्रमा नयाँ ढंगको उत्साहको वातावरण निर्माण भयो ।

संविधानको घोषणाले नयाँ राजनीतिक मार्गदर्शन र स्थायित्वको आशा दियो । त्यतिबेला सरकारको नीति र ऐनमार्फत सहजीकरणका कार्यक्रमहरू पनि अघि बढाइयो । वित्तीय र मौद्रिक नीतिमा सुधारका कार्यक्रम ल्याइयो । व्यापार सहजीकरणका उपायहरू र भन्सारमा सहजीकरणका कार्यहरूले निजी क्षेत्रलाई राहत पुग्यो । त्यसपछि, ऊर्जा, पर्यटन, कृषि र खनिजजन्य उद्योगहरूमा पनि निजी क्षेत्र उत्साहित भएर अघि बढ्न थाले । यी सबै प्रयासहरूबाट सरकारले तय गरेको राजश्व लक्ष्यहरू पुरा गर्न पनि मद्दत पुग्यो ।

तर, पछि विश्वव्यापी कोभिड महामारीको प्रभावले अर्थतन्त्रलाई फेरि शिथिल बनायो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा लकडाउनले मुलुकका सबैजसो कारोबार रोकिए र यसले दैनिक २ अर्बको घाटा पुगेको थियो ।

अहिले निजी क्षेत्रलाई नीतिगत संरक्षण आवश्यक छ । निजी क्षेत्रले अहिले आफ्नो बलबुताले कामहरू अगाडि बढाउन प्रयास गरिरहे पनि नीतिगत सुधारको कछुवाको गतिमा मात्रै छ । जसले नतिजा पनि ढिलो हुँदै आएको छ । अबै पनि केही संकुचित प्रावधान कायमै रहेकाले समस्या समाधानमा कठिनाई भइरहेको छ । राजनीतिक अस्थिरताका बीच सम्पूर्ण राजनीतिक दलहरूले आर्थिक समृद्धिको मार्ग अवरुद्ध नगर्ने प्रतिबद्धता जनाए पनि अब प्रतिबद्धतामात्र होइन, आर्थिक क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर ठोस कार्यान्वयनमा लाग्न आवश्यक छ ।

(अग्रवाल नेपाल चेम्बर अफ कमर्सका अध्यक्ष हुन्)

SURYA NEPAL

P R I V A T E   L I M I T E D

ENDURING VALUE FOR ALL STAKEHOLDERS

प्रविधि अर्थतन्त्रको सम्भावना र राज्यसँग अपेक्षा

सूचना प्रविधि क्षेत्र यस्तो हो जुन संसारभर एउटै छ । एउटै भाषा छ । एउटै तरिका छ । त्यो सीप छ, जुन हामीले नेपालमै छिटो उत्पादन गर्न सकौं किनभने हामीसँग युवा जनशक्ति बल्कमा छ ।

प्रविधिकै कारण फड्को मार्न हामीलाई अर्को ३० वर्ष लाग्छ भन्ने होइन । प्रविधिको विकाससँगै पछिल्लो समय तीव्र चर्चा पाइरहेको आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (एआई)ले गर्दा अबको ५ देखि १० वर्षमा नेपाल ठूलो आईटी उद्योगको रूपमा विकास हुन सक्छ । जसले नेपालको ऊर्जा क्षेत्रलाई पनि उछिन्न सक्ने सम्भावना देख्छु । त्यो क्षमता हामीसँग छ ।

नेपालका अधिकांश टेक कम्पनीहरू सानो स्केलका छन् । २ हजार कर्मचारीभन्दा कम नै छन् । टेक ग्रोथको एकदमै सुरुआती चरणमा छौं । तर, सुरुआती चरण भन्दै गर्दा भर्खर सुरु गरिएको भन्ने होइन । सन् १९९० को अन्तिमतिर नै नेपाल सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा निकै अघि बढिसकेको थियो । त्यतिबेला स्टार्टअप, सफ्टवेयर डेभलपमेन्टमा एकदमै राम्रो गर्दै थियौं । तर, ऊर्जा संकट (लोडसेडिङ), माओवादी युद्धलगायतका विविध कारणले यी सबै काम रोकिए । ग्रो गर्न सकेनौं । एकदमै कम कम्पनी मात्रै यसबाट जोगिए । जसका कारण नेपाललाई स्टार्टअप, सफ्टवेयर डेभलपमेन्टलगायतको विषयमा उपयुक्त गन्तव्यको रूपमा हेरिएन । सरकारले पनि त्यो वातावरण बनाउन सकेन, जनशक्ति र स्रोतलाई जोगाउन सकेनौं, निजी क्षेत्रले काम गर्ने हिम्मत पनि गरेन ।

त्यसैले हामी सुरुआतमा छैनौं, यो व्यवसायमा लागेको लामो समय भइसक्यो । त्यसैले त नेपाली युवाहरू पनि ठूला कम्पनीहरू गुगल, फेसबुक, अमेजनलगायतमा वरिष्ठ तहमा काम गरिसकेका छन्, गर्दैछन् । म आफैँ पनि नेपालको सूचना प्रविधि क्षेत्रमा २० वर्ष बढीदेखि क्रियाशील छु । हामीले

नेपालको सूचना प्रविधि उद्योग ५० करोडबाट सुरु गरेता पनि ग्रोथ गर्न सक्यौं भने यो आँकडालाई तेब्बरले बढाउन हामी तयार हुनुपर्छ । दुई तीन वर्षमा यो लक्ष्य चुम्न सक्छौं ।

यी सबै पक्षभन्दा अघि आईटी क्षेत्रले अर्थतन्त्रमा छोड्ने प्रभाव बुझ्न जरुरी छ । विदेशी मुद्रा देशमा भित्र्याउने त छँदैछ । कुनै समय विदेशी मुद्रा सञ्चिति रित्तने अवस्थामा पुगेर आयात नै रोक्नुपर्ने स्थितिमा पुगेका थियौं । श्रीलंकाकै बाटोमा पुगेका थियौं । अहिले जसरी विदेशी मुद्रा सञ्चिति निकै बढेको छ, मलाई लाग्छ सूचना प्रविधि क्षेत्रले त्यसमा ठूलो भूमिका खेलेको छ । तर, यति मात्रै होइन ।

आईटीको स्रोत भनेकै जनशक्ति

सूचना प्रविधि क्षेत्रले प्रत्यक्षरूपमा समुदायमै प्रभाव पार्छ । आईटी सेक्टरको कच्चा पदार्थ वा भनौं स्रोत भनेकै जनशक्ति हो । यो न्यूनतम लागतमा तयार पार्न सकिन्छ । जस्तो पर्यटनको कुरा गर्दा होटल निर्माण गर्न निकै ठूलो पुँजी चाहिन्छ । निर्माणपछि त्यसको व्यवस्थापन, मार्केटिङ, मर्मतसम्भारमा पनि ठूलै पुँजी आवश्यक पर्छ । तर, आईटी कम्पनीको कुरा गर्दा एकदमै छिटो तयार गर्न सकिन्छ । खर्च नै कम पर्छ । सँगै त्यसबाट आयआर्जन गरेर प्रत्यक्षरूपमा अर्थतन्त्रमै जान्छ ।

कुनै पनि आईटी कम्पनीको मुख्य खर्च भनेकै कर्मचारीको तलबभत्ता हो । कुनै पनि आईटी कम्पनीको ५०-६० प्रतिशत आम्दानी कर्मचारीको तलबभत्ता शीर्षकमा जान्छ । कर्मचारीको तलबभत्ता

कर्भिका थापा

भनेको 'डिस्पोजेबल इन्कम' हो । टेक करियर भनेको निकै कम उमेरमा सुरु गर्न सकिन्छ । सानै उमेरमा घर बनाइहाली, जग्गा किनिहाली भन्ने सोच विकास भएको हुँदैन । उसको सोच भनेको गुणस्तरीय खाना खाउँ, एक्पेरियन्सियल ट्राभल गरौं जस्तो हाइकिङ, ट्रेकिङलगायतमा हुन्छ । जसरी हुन्छ, आफ्नो लाइफस्टाइल राम्रो गरौं भन्ने तिर खर्चिन्छ ।

आईटी क्षेत्रमै काम गर्ने भनेपछि अलि राम्रो कम्प्युटर किनौं भन्ने हुन्छ । 'वर्क फ्रम होम' गर्न गतिलो इन्टरनेटका साथै राम्रो लुगा तथा मोटरसाइकल चढौं भन्ने ध्यान हुन्छ । त्यसैले कर्मचारीले कमाएको ६० प्रतिशत त सिधै अर्थतन्त्रमा जान्छ । त्यो कर्मचारी बस्ने वरपरका भेण्डरदेखि अन्यमा आर्थिक गतिविधि बढाउन मद्दत पुग्छ । बजारमा डिमान्ड भएन भनेर चौतर्फी गुनासो भइरहेको अवस्थामा आईटी क्षेत्र भने त्यसलाई बढाउन प्रत्यक्ष भूमिका खेलिरेको छ ।

सूचना प्रविधि क्षेत्र यस्तो हो जुन संसारभर एउटै छ । एउटै भाषा छ । एउटै तरिका छ । त्यो सीप हामीले नेपालमै छिटो उत्पादन गर्न सक्छौं । किनभने हामीसँग युवा जनशक्ति बल्कमा छ । हामीले भण्डै ५०० जनालाई एउटै ठाउँमा राखेर तालिम दिन सक्छौं । उदाउँदो प्रविधिमा उनीहरूलाई पोख्त बनाउन सक्छौं । ३० हजार जनशक्ति हामीले एआईमा तयार गर्ने हो भने विश्वभरको स्रोत नै नेपाल आउँछ नि । त्यो क्षमता छ ।

यसमाफर्त हामी विश्व अर्थतन्त्र र इन्नोभेसनमा योगदान पुऱ्याउन सक्छौं । अहिले पनि नेपालका आईटी कम्पनीहरू विश्वका ठूला टेक कम्पनीसँग जोडिएका छन् । हामी नै पनि अमेरिकी कम्पनीसँग काम गरिरहेका छौं । ती कम्पनीहरूको इन्नोभेसनमा नेपालबाट प्रत्यक्ष योगदान पुगिरहेको छ । सीप भयो भने जहाँ बसेर पनि विश्वस्तरीय कम्पनीहरूमा उसले योगदान पुऱ्याउन सक्छ । सीप भयो भने कुनै पनि व्यक्ति जहाँ पुगेर पनि काम गर्न सक्छ । अरु फिल्डमा यति छिटो सीप सिकेर विश्वको जुनसुकै क्षेत्रमा पुनर्त्यात सजिलो छैन जस्तो लाग्छ ।

तेस्रो भनेको नेपालमा हामीले इन्नोभेसन त खोतलेकै छैनौं । इन्नोभेसनका लागि हामी नेपाली कम्पनी जसले विश्व प्रख्यात कम्पनीसँग काम गरेको अनुभव छ । हाम्रा डेभलपरहरूले त्यहीँबाट नयाँ/नयाँ स्टार्टअप, आईडिया वा इन्नोभेसनमा आफूलाई तयार गर्न सक्छन् ।

जसले नेपालको अर्थतन्त्रमा योगदान पुग्छ । त्यति मात्रै नभएर ग्लोबल अर्थतन्त्रसम्म आफ्ना प्रडक्ट निर्यातसम्म गर्न सक्छन् ।

अर्को भनेको 'ब्रेनगेन' को विषय हो । भारत, बंगलादेशले पनि आफ्नो जनशक्तिलाई सिलिकन भ्यालीलगायतबाट बोलाएर नै स्वदेशमा इन्नोभेसन सुरु गर्न फिर्ता लगेका छन् । ब्रेन ट्रेनबाट नआत्तिकन ब्रेन ग्रेन तिर आईटी उद्योगले ड्राइभ गर्न सक्छ । अरु क्षेत्रमा यो गर्न निकै कठिन छ ।

सरकारले के गर्न सक्छ ?

सबैभन्दा पहिले भनेको राज्यले स्रोत वा जनशक्तिमै केन्द्रित हुनुपर्छ । नेपालले जुन स्रोतमा लगानी गर्नुपर्ने हो त्यो न राज्यले गर्न सकेको छ, न निजी क्षेत्रले वा दातृ निकायले नै । हरेक मिनेट त्यसको क्षति पुगिरहेको छ । विश्व नै एआईको जनशक्ति खोजिरहेको छ । तर, हामीले पनि जनशक्ति तयार गर्न सकेका छैनौं । यसका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले मिलेर काम गर्नुपर्छ । साथै सरकारले मात्रै नभएर सबै क्षेत्र यसमा लाग्नुपर्छ । यो भनेको 'डिस्ट्रिक्टभ इमर्जिड' सेक्टर हो । यो भनेको ठूला ठूला ठाउँमा कम्पनीहरूको पहुँच हुन्छ ।

आफ्ना सेन्टर स्थापना गरिएका हुन्छन् । तर, केही त्यस्ता क्षेत्र जहाँ कम्पनीहरूको पहुँच हुँदैन त्यसलाई नै डिस्ट्रिक्टभ इमर्जिड क्षेत्र भनेर वर्गीकरण गरिन्छ । ती क्षेत्रहरूका लागि छुट्टै कार्यक्रम वा अभियान सञ्चालन हुन्थे । कुनै प्रडक्ट हामीले संसारभर लञ्च गर्दछौं भने अमेरिका, अष्ट्रेलिया, बेलायत वा युरोपमा एउटा रणनीति हुन्छ तर, इमर्जिड सेक्टरका लागि छुट्टै रणनीति तयार गरिन्छ । छुट्टै सेल्स टिम खडा गर्ने गरिन्छ । किनभने सेन्टर भएका ठाउँमा त उसको जनशक्ति हुन्छ तर, इमर्जिड सेक्टरमा त हुँदैन । त्यसैले सेल्स बढाउन ती क्षेत्रमा त लगानी गर्नुपर्छ । त्यसैले नेपालमा पनि राज्यले सूचना प्रविधि क्षेत्रलाई विशेषरूपमा हेर्नुपर्छ । यो सामान्य कुरा होइन । बजेटबाट गर्नु भनेर मात्रै पुग्दैन । हरेक मन्त्रालय, हरेक प्रदेश, हरेक स्थानीय तह एकजुट भएर लाग्नुपर्छ । दातृ निकायहरूलाई पनि सरकारले बनाएर नेपालको आईटी उद्योगमा सहभागी हुनुपर्छ भन्दै अनुरोध गर्नुपर्छ । यस्तै, स्कुल, कलेजहरूलाई पनि सामेल गराउनुपर्छ ।

सरकारले आईटी उद्योगलाई सबैभन्दा बढी सम्भावना भएको क्षेत्रको रूपमा परिभाषित गरेर

हरेक तह र तप्कामा महत्व बुझाउँदै जानुपर्छ । सबैजना सूचना प्रविधि क्षेत्रमा आफ्नो करियर नबनाउलान् तर विद्यालय शिक्षामै सूचना प्रविधिबारे एक्पोजर हुनुपर्छ । स्थानीय तहले त्यसलाई कसरी अघि बढाइरहेको छ भनेर समीक्षा तथा मूल्यांकन हुनुपर्छ । मैले सुनेको छु कि एउटा सरकारी विद्यालयमा १० जना विद्यार्थीका लागि एउटा कम्प्युटर छ । जसलाई अलिअलि कम्प्युटर चलाउन आउँछ उसले मात्रै त्यसको उपयोग गर्छ । यो स्तरदेखि नै ज्ञान र सीप विकास हुनुपर्छ । स्कुल स्तरदेखि गुणस्तर बढाउन विज्ञलाई सामेल गर्ने र पाठ्यक्रमलाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन स्थानीय तह बढी जिम्मेवार बन्नुपर्छ । कम्प्युटरसम्बन्धी कक्षामा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्छ । किनभने स्थानीयस्तरबाटै इन्नोभेसन आउने हो ।

प्रदेशको हकमा उसले आफ्नो क्षेत्रका सबै स्थानीय तहको रिपोर्टिङ हेर्नुपर्छ । स्थानीय तह कता बढी इन्नोभेसन भइरहेको त्यसलाई प्रदेशले पछ्याउनुपर्छ । त्यसलाई बढाउन र देशव्यापी बनाउँदै अरु प्रदेशका पालिकाहरूसँग समन्वयन गर्ने काम प्रदेशले गर्नुपर्छ । आवश्यक परे संघ सरकारलाई पनि त्यसमा सामेल गराउने वातावरण प्रदेशले गर्नुपर्छ । सक्सेस स्टोरीहरूलाई अरु पालिकामा पनि पुऱ्याउनुपर्छ । प्रदेशको भूमिका रोजगारीमूलक उत्पादनमा ध्यान दिनुपर्छ । प्रदेश सरकारले कस्तो कस्तो कम्पनीलाई कस्ता कर सहुलियत दिएर कसरी भित्ताउँ भन्नेमा ध्यान दिनुपर्छ । संघअन्तर्गत रहेका ठूला आईटी कम्पनीमध्ये ४/५ वटा आफ्नो प्रदेशमा ल्याउँछु भन्ने लक्ष्य प्रदेशसँग हुनुपर्छ ।

अब संघीय सरकारले प्रदेशसँग समन्वयन गर्नुपर्छ । उसले देशभित्रसँग मात्रै सम्बन्ध बनाएर पुग्दैन, अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रभाव जमाउनुपर्छ । नेपालका आईटी उद्योगले उत्पादन गरेका प्रडक्ट निर्यात र बजार खोज्न सहज हुने नीति तथा कार्यक्रम ल्याउनुपर्छ । कसरी ब्राण्ड नेपाल बनाउने, कसरी नेपाललाई डिजिटल अर्थतन्त्रमा विश्वको चित्रमा राख्ने, नेपाललाई आईटीको गन्तव्य भनेर चिनाउने काम संघ सरकारले गर्नुपर्छ । किन भारत जान्छन् भन्दा उनीहरूको प्रभाव बढी छ । किन बंगलादेश जान्छन् ? बंगलादेश अहिले वैकल्पिक गन्तव्यको रूपमा विकास भएको छ । भारत मन नभए बंगलादेश जान्छन् । उनीहरूले त्यसरी आफूलाई ब्राण्डिङ गरिरहेका छन् । नेपालले पनि त्यसरी नै आफ्नो ब्राण्डिङ गर्नुपर्छ ।

संसारभर आफ्नो मार्किटसम्बन्धी योजना बनाउनुपर्छ। सरकारले आफ्ना राजदूतावासहरूलाई परिचालन गर्नुपर्छ। नेपालका उत्पादनलाई सम्बन्धित देशको बजारसम्म पुऱ्याउन र आवश्यक समन्वयनका लागि दूतावास प्रयोग गर्नुपर्छ। हरेक दूतावासले नेपालको डिजिटल क्षेत्र व्यावसायिकीकरण गर्न कम्तीमा एउटा कार्यक्रम गर्न बजेट पठाउनुपर्छ। अथवा त्यहाँको कम्तीमा १० वटा टेक कम्पनीहरूलाई नेपाल ल्याउने पहल गर्नुपर्छ। त्यसैले राजदूतहरूको भूमिका ठूलो हुन्छ।

नीतिगत तहमा भने विदेशी लगानी भित्र्याउने, करमा सहूलियत दिने काम हुन सक्छ। किनभने हामी टेक कम्पनीहरूले धेरै मान्छे नियुक्त गर्छौं। सबैले आयकर तिर्छन्। आफ्नो पारिश्रमिकबाट खरिद गर्ने वस्तु तथा सेवामा पनि कर तिरेका छन्। गाडी तथा बाइक किन्छन्, ऋण लिन्छन्, सबैमा कर तिरेका छन्। कम्पनीलाई सरकारले करमा सहूलियत दिने हो भने उसले त थप जनशक्तिलाई रोजगारी दिन्छ। यसले बेरोजगारी दर घटाउन सहयोग पुग्छ। यसले युवा पलायनलाई नियन्त्रण गर्न सघाउँछ। कर घट्टा उनीहरूकै पारिश्रमिक बढाउन सक्ने अवस्था रहन्छ। आखिर त्यो पुँजी बजारमै पुग्ने हो।

करलगायतका नीतिगत अवरोधलाई चिर्दै धेरैभन्दा धेरै टेक कम्पनी खोल्न सरकारले वातावरण बनाउनुपर्छ। अहिले १ हजार छन् भने १० हजार पुगोस्। इन्भेसन्ट बढ्दै जाँदा भोलि माइक्रोसफ्टले नेपालका २-३ हजार कम्पनी किन्ला। सबै तहका सरकारले चलाउने इन्क्यूबेसन सेन्टरमा विदेशी विज्ञ ल्याउने काम पनि संघीय सरकारले गर्नुपर्छ। स्टार्टअपहरूसँग मिटिङ गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ। यो नयाँ कुरै होइन। भारतकै गुडगाउँ हाम्रा लागि सबैभन्दा नजिकको उदाहरण हो।

हामीले जतिसक्दो धेरै विदेशी लगानी ल्याउने वातावरण बनाउनुपर्छ। बंगलादेश गएर मलाई कम्पनीमा स्वामित्व नभइ बिजनेस गर्छु भन्ने सम्भव छ त? छैन नि। लगानीकर्ता आउनुपर्छ। नेपालको वातावरण बुझ्नुपर्छ, सिक्नुपर्छ। सूचनाहरू सजिलै उपलब्ध हुनुपर्छ। यी कारणले कुनै पनि देशमा विदेशी लगानी आउँछ। एउटा उनीहरू सजिलोसँग नेपालमा पुँजी ल्याउन सक्ने। सरकारले एकद्वार नीति भनेको छ। यसमा काम भइरहेको छ, अभै राम्रो गर्न सकिन्छ।

यहाँ विदेशी लगानीकर्ताको पैसा

सजिलोसँग निकालेर प्रयोग गर्न सकिने हुनुपर्छ। तेस्रो भनेको उसले पैसा लिएर जान सक्नुपर्छ। एक्जिट पोलिसी सहज हुनुपर्छ। म बुझ्छु एक्जिट गाह्रो छ। नेपालबाट धेरै राम्रा कम्पनीहरूले एक्जिट गरेका छन्। नगरेको होइन। त्यसलाई पनि सरकारले ब्राण्डिङ गर्नुपर्छ।

महत्वपूर्ण यो पनि हुन सक्छ। सरकारले शीर्ष २० आईटी कम्पनीहरूलाई छान्यो। जसको मापदण्ड सरकारले बनाओस्। डाइभिर्सिफाई होस् कम्पनीहरू। महिलाहरूले चलाएको होस्, प्रदेशपिच्छेका कम्पनी छनोट होस्, काठमाडौँबाट पनि होस्। धेरै देशहरूले यो अभ्यास गरेका छन्। छानेपछि ती २० वटा कम्पनीहरूलाई शतप्रतिशत रिसोर्स वृद्धि गर्न सरकारले सघाउने। मेरोमा अहिले २ सय जना कर्मचारी छन् भने त्यसलाई कसरी ४ वा ५ सय पुऱ्याउने भन्नेमा सरकारले सघाउने। यसले देशमा रोजगारीको दर एकैचोटि दोब्बर हुँदैन त। सरकारलाई आउने राजस्व दोब्बर भयो। अर्थतन्त्र गतिशील भएन र ? घरजग्गादेखि अरु उपभोग्य वस्तुको बिक्री हुने भयो। कृषिजन्य पदार्थको बिक्री बढ्ने भयो। त्यसरी सरकारले सोच्नुपर्छ। ओहो यसले कम्पनी खोलेको रहेछ त्यहाँ गएर अडिटको नोटिस दिउँ भन्ने मानसिकताले हुँदैन। सरकारले दिने आर्थिक सहायता मात्रै हुँदैन। अरु उपाय लगाएर पनि सहयोग र सहजीकरण गर्न सक्छ।

मेयरले आएर मलाई तपाईंले २ सय जनालाई रोजगारी दिनु भएको रहेछ, तपाईंले ५ सय जना पुऱ्याउन मैले के गर्न सक्छु भनेर छलफल गर्नुपर्छ। तीनै तहको सरकारसँग धेरै स्रोतसाधन छ। हामीले त अहिलेसम्म केही सहायता पाएका छैनौं सरकारबाट। दातृ निकायबाट पनि छैन। सरकारले सहजीकरण गरिदिने हो भने दातृ निकाय नै आउँछन्। मेयरले प्राथमिकता दिएका शीर्ष २० कम्पनीलाई कसरी सहयोग गर्न सकिन्छ भन्दा दातृ निकायहरूसँग कुरा गरेर एउटा एउटा देशलाई एउटा कम्पनीसँग नेगोसिएसन गरेर व्यापार बढाउने वातावरण बनाउन सकिन्छ। यसो हुँदा अर्को ५ सयदेखि १ हजार नयाँ अनुहारहरूलाई काम र सीप सिकाउन सकिन्छ्यो होला। सीपको विषयमा भलकुसारी होला।

त्यसैगरी, नेपालका आईटी कम्पनीहरूले भोगिरहेको अर्को मुख्य समस्या भनेको लजिस्टिक्स व्यवस्थापन हो। तुरन्तका तुरुन्तै ८०-१०० जना नयाँ कर्मचारी नियुक्त गर्नुपर्ने हुन्छ। अहिलेको भइरहेको ठाउँमा त पुग्दैन। अर्को ठाउँमा अफिस खोज्न जानुपर्छ। फर्निचरदेखि

अन्य उपकरण व्यवस्थापन गर्नुपर्छ। फेरि ती कर्मचारीको काम सकिएपछि बिदा गर्नुपर्दा लजिस्टिक्समा गरेको लगानी त खेर जान सक्ने जोखिम हुने भयो। यदि कुनै ठाउँमा वर्किङ सेन्टर भईदिएको भए मैले मेरो र टिमको समय आफ्नो काममा लगाउन पाउँथे न कि यी कुराको व्यवस्थापन गर्न।

सूचना प्रविधि कम्पनीमा महिला कर्मचारी नियुक्त गर्न रातको समयमा भरपर्दो सार्वजनिक यातायात नहुँदा समस्या थपिएको छ। हामीले अरु देशको टाइम जोनमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ। नेपालकै लागि काम गर्ने हो भने त ५ बजेसम्म महिला कर्मचारीलाई बिदा गर्दिन्यौं। उदाहरणका लागि हामी इजरायलको टाइम जोनमा काम गर्छौं। त्यहाँ ५ बजे भनेको हाम्रोमा पौने ९ हुन्छ। राति काम गर्नुपर्ने हुन्छ। तर, रातको समयमा सार्वजनिक यातायात नहुँदा उनीहरू सहजै घर पुग्न सक्दैनन्। राज्यले रातको समयमा पनि सार्वजनिक यातायात चलाइदिने हो भने धेरै सजिलो हुन्थ्यो। स्थानीय सरकारले पनि यसमा सोच्नुपर्छ।

यस्तै, काठमाडौँ बाहिरबाट यहाँ आएर आईटी कम्पनीमा काम गर्ने महिला कर्मचारीहरूलाई होस्टलको राम्रो सुविधा दिन सके धेरै जनशक्ति विकास गर्न सकिन्छ। 'ग्लर्स हाउजिङ/होस्टल' विकास हुनुपर्छ। अहिले निकै सीमित ठाउँमा मात्रै छन्। त्यो पनि पर्याप्त छैन। केटी मान्छेलाई जागिर गरेर खाने वातावरण बनाउनुपर्छ। भारत र चीनमा ग्लर्स होस्टल बनेका धेरै उदाहरणहरू छन्। घरको काममा धेरै केन्द्रित नभइ आफ्नो काममै लाग्न सहयोग पुग्यो। यसले इफिसियन्सी बढ्थ्यो।

सरकारले आईटी कम्पनीहरूलाई हेर्ने छुट्टै निकाय खडा गर्न ढिलो गर्नुहुन्न। हामीलाई कहिले राष्ट्र बैंक जाऊ भन्छ, कहिले अर्थ मन्त्रालय कहिले कता भनिन्छ। हामीलाई उद्योग भनेर छुट्टै पहिचान दिने काम भएको छैन। मलाई लाग्छ हामीलाई साना उद्योगभित्रै परिभाषित गरिएको छ। त्यहाँ पनि समस्या छन्। तपाईंको प्रडक्ट नै होइन भनेर दर्ता कसरी गर्ने भनेर भन्ने गरिन्छ।

सरकारले केही नगरेको पक्कै होइन। करमा सहूलियत दिनु भएको छ। निर्यात गर्ने आईटी कम्पनीहरूलाई भ्याट रिटर्नको सुविधा छ। अब नागरिक समाजलगायतलाई आईटी क्षेत्रको विकास र विस्तार गर्न चाहेका छौं भनेर सरकारले आह्वान र पहल गर्नुपर्छ।

(थापा सूचना प्रविधि उद्यमी हुन्)

HBL

साना तथा
मभौला
उद्यम कर्जा

व्यवसाय गर्न सिप र मेहेनत चाहिन्छ, पैसा हामी दिन्छौं

हिमालयन बैंकको
'साना तथा मभौला उद्यम कर्जा' सुविधा

१२ वर्ष सम्मको लागि १२ करोड सम्म

*शर्तहरू लागू हुनेछन् ।

QR SCAN
FOR MORE
DETAILS.

HBL

हिमालयन बैंक लिमिटेड

Himalayan Bank Ltd.

himal@himalayanbank.com | www.himalayanbank.com

Follow us on

f himalayanbankltd

@himalayanbanknp

Himalayan Bank Ltd.

Himalayan Bank (Viber)

भूमिको प्रतिफलदायी व्यवस्थापनका उपाय

अहिलेको चुनौती भनेको कृषियोग्य जमिनको संरक्षण हो । कृषिमा आधारित जनशक्तिलाई कसरी प्रोत्साहित गर्ने भन्ने हो । यसका लागि सिँचाई, मल, बिउविजन, बजार र बजारसम्मको पहुँचका लागि सडक सुविधा जस्ता आधारभूत विषयमा ध्यान दिनुपर्छ ।

गणेशप्रसाद भट्ट

नेपालमा पुरानो मध्येकै एक अड्डामा पर्छ भूमिसम्बन्धी अड्डा । वि.सं. १९७९ साल वैशाख १ गते 'पोता रजिष्ट्रेशन अड्डा'को स्थापना गरी जग्गा किनबेच हुँदा लिखत रजिष्ट्रेशन गरी अभिलेखीकरण गर्ने प्रचलनको सुरुवात भएको थियो । यसरी, जग्गाको स्वामित्व वा हकको औपचारिक रूपमा अभिलेखीकरण गरी हस्तान्तरण गर्न १०२ वर्षअघि सुरु भएको हो । उक्त अड्डा स्थापनाको एक शताब्दी पुगेको अवसरमा भूमिसँगसम्बन्धित मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायले विभिन्न कार्यक्रम गरी गौरवपूर्ण इतिहासको स्मरणमा २०७८ चैत ३० देखि २०७९ वैशाख २ गतेसम्म ३ दिवसीय उत्सवसमेत मनाइएको थियो । त्यसो त लिच्छवीवंशको शासनकालदेखि नै नेपालमा भूमिबाट राजस्व संकलन गरी शासन चलाउने गरिएको थियो भन्ने ऐतिहासिक कथनहरू समेत पढ्न र सुन्न पाइन्छ । त्यहाँदेखि हालसम्म आइपुग्दा विभिन्न कालखण्डमा भूमिलाई कसरी नियमन गर्ने, कुन निकायले हेर्ने, अभिलेख कसरी राख्ने भन्ने विषयमा अनेक कार्य प्रारम्भ भई भूमि प्रशासनको विकास र विस्तार हुँदै आएको पाइन्छ । यसरी हाम्रो गौरवपूर्ण र गर्विलो भूमिसम्बन्धी इतिहास निर्माण हुँदै आएको छ । यी तथ्यहरूलाई केलाउने हो भने जुनसुकै शासन कालमा पनि राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक राजस्वको प्रमुख स्रोत भूमि नै थियो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

आधुनिक जग्गा प्रशासन प्रणालीको पृष्ठभूमि

अहिलेको आधुनिक जग्गा प्रशासन

प्रणालीको स्थापना भने २०२२ सालपछि भएको हो । नेपालमा बिर्ता (बहादुरी देखाएबापत वा सेवाबापत सरकारलाई तिरो तिर्नुपर्ने गरी पाएको जग्गा), जागिर (राज्य शासकका तर्फबाट उच्च पदका भारदारलाई दिइने भूभाग), रकम (जग्गा धन), किपट (पूर्वी नेपालका माझ किराँत तथा पल्लो किराँतमा प्रचलित राई-लिबूहरूलाई लालमोहर गरेर दिइएको, कहिल्यै राजीनामा हुने नसक्ने अथवा जसका नाममा सो जग्गा लेखिएको छ, उसैका सन्तान-दरसन्तानले भोग चलन गर्नुपर्ने जग्गा) जस्ता प्रथाजनित भू-सम्बन्धहरू त्यसयता खारेज गरिए । यी यस्ता सबै जग्गालाई निजीकरण गरियो । पहिलो पटक तत्कालीन राजा महेन्द्र शाहले २०२२ सालमा पहिलो पटक देशव्यापी भूमि सुधार नीति लागु भएपछि अहिलेको जग्गा प्रशासन प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको हो ।

राजनीतिक परिवर्तनको आधार

हरेक राजनीतिक परिवर्तनको पृष्ठभूमिमा भूमिसम्बन्धी सवालहरू महत्वपूर्ण रहँदै आएको पाइन्छ । तत्कालीन राजा महेन्द्रको पालासम्म आइपुग्दा नेपालमा जमिनदारी प्रथा जबरजस्त रूपमा रहेको थियो । शासक-प्रशासकको निकटमा रहनेहरू जमिनदार हुन्थे । उनीहरूसँग सयौं, हजारौं बिगाहा जग्गा हुन्थ्यो । त्यसको कुनै औपचारिक तथा यकिन अभिलेख हुँदैनथ्यो । तर, किसानसँग भने खेतीका लागि त परै जाओस्, बासका लागि समेत जग्गा नभएर सुकुम्बासी बन्नुपर्ने अवस्था थियो । यही विडम्बनापूर्ण अवस्थाको अन्त्य गर्न राजा महेन्द्रले जमिनदारी प्रथाको अन्त्य

गरेर भूमिसुधार नीति लागु गरेका थिए । हजारौं बिगाहा जग्गा राख्ने जमिनदारको जग्गामाथि हदबन्दी लागु गरेर २५ बिगहामा फारियो । त्यसैताका मोहियानी हक सुनिश्चित गरियो । अभिलेखीकरण गरिएपछि जग्गामाथि मोहीहरूको अधिकार सुनिश्चित भएको हो । हदबन्दी लागू भएपछि जग्गाको उपलब्धता बढ्न गयो । त्यसपछि भने भूमिहीन तथा सुकुम्बासीले पनि जग्गामा बिस्तारै पहुँच पाउँदै गएका हुन् । अहिले पनि राजनीतिक दलहरूले सर्वसाधारणलाई खुसी पार्न भूमिसम्बन्धी विषयलाई बढी जोडतोडका साथ उठाउने गरिएको पाइन्छ । यसरी हाम्रो भूमि सुधारको नीतिहरू एकपछि अर्को आउँदै जाँदा अहिलेको आधुनिक जग्गा प्रशासन प्रणालीको विकास भएको पाइन्छ ।

तथ्यांकमा नेपाली भूमि

तथ्याङ्कहरू केलाउने हो भने हाम्रो देशमा तराईको समथर भूभाग जम्मा १७ प्रतिशत छ । हिमाली क्षेत्रले १५ प्रतिशत र पहाडी क्षेत्रले ६८ प्रतिशत भूभाग ओगटेको छ । यसमध्ये पनि बसोबासयोग्य भूमि जग्गा करिब २८ प्रतिशत छ । बाँकी, हिमाल, पहाड, वन, खोला-नदी, ताल-पोखरी, खोँच आदी रहेका छन् । देशको कुल भूभागमध्ये जम्मा २४ प्रतिशत भूमिमात्र कृषियोग्य भएको तथ्याङ्क छ । हाम्रो समाज पनि कृषिमै आधारित छ । मानव विकास तथा मानव सभ्यताको इतिहासलाई नै केलाउने हो भने पनि कृषिबाटै जीवन निर्वाह गरी मानव समाज विकसित हुँदै अघि बढेको पाइन्छ ।

पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार नेपालका भण्डै ६० प्रतिशत सक्रिय जनशक्ति कृषि पेशामा आधारित छन् । यद्यपि, कुल गाहस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा यसको योगदान करिब २४ प्रतिशतमा खुम्चिएको छ, यो अर्को बहसको विषय हो । जेहोस्, कुनै देशको ६० प्रतिशत जनशक्ति कृषिमा आधारित छ भने त्यो देशका लागि कृषियोग्य भूमिको महत्त्व कति छ भनेर बुझ्न गाह्रो छैन ।

अहिले पनि हामी गाउँघरमा गयौं भने अधिल्ला पुस्ताका बुबा-हजुरबुबाहरूले दुहुना के छ ? खेतिपाति कस्तो छ भनेर सोच्ने गर्नुहुन्छ । अझै पनि विवाहका लागि कन्या मान्न जाँदा तपाईंको जग्गा जमिन कति छ ? खेतिपाती कति छ भनेर सोच्ने गरिन्छ । यसको अर्थ हाम्रो जीवनयापनका लागि अर्थोपार्जनको पहिलो स्रोत नै कृषि हो, जो जमिनसँग जोडिएको छ । हामीसँग अलिकति मुष्ठ पैसा भयो भने पहिला

गत वर्ष मात्रै स्थानीय तहले लिने मालपोत बाहेक नै भूमिबाट ४५ अर्ब रुपैयाँ राजस्व उठाएका रहेछौं । हामीकहाँ बसोबास भएको र घडेरीमा प्रयोग भएकामध्ये करिब २५ प्रतिशत जग्गा ऐलानी छ । त्यस्ता जग्गामा बजार र सहर नै बसेको भए पनि सरकारले राजस्व पाइरहेको छैन ।

किन्न खोज्ने भनेको जग्गा हो । परदेशमा होस्, चाहे घरदेशमा, पेशा, व्यवसाय वा शारीरिक श्रम गरी पसिना चुहाएर कमाएको पैसाले काठमाडौंमा (वा शहरी क्षेत्रमा) पहिला जग्गा किन्ने सपना साँच्ने थुप्रै युवा छन् । आजका युवामध्ये केहीले 'पहिला कार किन्छु' भन्लान् तर अधिकांशको सपना भनेको जग्गा वा घडेरी नै हो । यही कारणले सामान्यतया अलिकति हुनेखाने वर्गका मानिसले काठमाडौं उपत्यका तथा अन्य ठूला शहरमा जग्गा अर्थात् घडेरी किनेका छन् ।

अर्कोतर्फ, काठमाडौं उपत्यकासहित हाम्रा

जति पनि शहरी क्षेत्र छन्, ती सबै कृषियोग्य उर्वर भूमिमा विकास भएका छन् । तराईमा बनेका सहर सबै कृषियोग्य उर्वर भूमिमा नै विकास भएका भएका छन् । काठमाडौं, पोखरा, हेटौँडा, दाङ, सुर्खेत जस्ता सबैजसो उपत्यकाहरू कृषिका लागि उर्वर भूमि हुन् । अहिले शहरीकरणले यी उर्वर भूमि 'सिमेन्टीकरण'को चपेटामा परेको छ । मानिसहरू सुविधायुक्त घडेरीका लागि उब्जाउ तथा उर्वर भूमिमा आउन थाले । यसले सिँचाइको पहुँच पुगेको वा पुग्न सक्ने, मलिलो माटो भएका तथा कृषिका लागि सुविधायुक्त भूमिहरू कम हुँदै गएको छ । परिणाम स्वरूप हामीलाई संविधानले दिएको खाद्य सुरक्षा र खाद्य सम्प्रभूताको अधिकार प्राप्तिको विषयलाई नै चुनौतीमा पाउँदै लगेको छ ।

जलवायु परिवर्तनको दुष्प्रभाव

पछिल्लो समय विश्वमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावसमेत उत्तिकै देखिन्छ । नेपालमा रहेका अनेकौं पानीको मुहान सुक्न थालेका छन् । सिँचाइ सुविधा घट्न थालेको छ । उब्जनी घटेको छ । एउटा युवाले कृषिमा लागेर परिवार पाल्न सक्ने, सन्तानलाई राम्रो शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन सक्ने सम्भावना कम भएको छ । यसले गर्दा अर्थोपार्जनका लागि युवा परदेश जान थाले । आश्रित अभिभावक पनि बालबालिका पढाउने शहर छिर्न थाले । गाउँमा जनसंख्या घट्यो । कृषियोग्य जमिन वनमा परिणत हुँदै गयो र अहिले वनको क्षेत्रफल बढ्न पुग्यो । नेपालमा करिब ४० प्रतिशत वनको क्षेत्रफल छ । तर, वनले ढाकेको जग्गाको क्षेत्रफल करिब ४५ प्रतिशत पुग्न लागेको तथ्यांकहरू आइरहेका छन् । यसले अधिकांश गाउँमा वन्यजन्तु र मानवबीचको द्वन्द्व बढेको छ । परिणाम स्वरूप गाउँ रिँतँदै गएको देखिन्छ । कयौं गाउँमा बाँदर आतंकका कारण मानिसले आफ्नै जमिनमा अन्न, फलफूल तथा तरकारी बालीको खेति लगाउन सक्ने अवस्था छैन । हात्ती, बँदेल, स्याल जस्ता अनेक जंगली जनावर अहिले गाउँबस्तीमा पस्न थालेका छन् । खेतिबाली तथा मानवीय क्षतिसमेत बढाएको छ । यसले हाम्रो कृषिमा आधारित जनजीवनको पहिचान नै संकटमा पारेको छ ।

यी यस्ता परिस्थिति र पृष्ठभूमिका कारण अहिलेको चुनौती भनेको कृषियोग्य जमिनको संरक्षण हो । र, कृषिमा आधारित जनशक्तिलाई कसरी प्रोत्साहित गर्ने भन्ने हो । यसका लागि

सिँचाइ, मल, बिउविजन, बजार र बजारसम्मको पहुँचका लागि सडक सुविधा जस्ता आधारभूत विषयमा ध्यान दिनुपर्छ। कृषि गरेर परिवार पाल्न सक्ने अवस्था भयो भनेमात्र मानिस कृषिमा आधारित नै भइरहेर अधि बढ्न सक्छन्। र, कृषियोग्य भूमि कृषि उपजको उत्पादनमै प्रयोग भइरहन र खाद्य सुरक्षा पनि प्राप्त हुन सक्छ।

हामीले पहिलो विषय भनेको कस्तो जग्गालाई कुन प्रयोजनमा लगाउने भन्ने नीति बनाएर कार्यान्वयनमा लानुपर्ने छ। अर्को चाँहिँ हरेक प्रकृतिको जग्गालाई कसरी बढी उत्पादनशील बनाउने भन्ने चुनौती पनि हामीसँग छ। यही विषयलाई ध्यान दिएर २०६९ सालमा एउटा 'भू-उपयोग नीति' तयार गरेका थियौं। तर, २०७२ वैशाखमा भूकम्प गयो। भूकम्प जस्तो प्रकोपबाट पनि त मानिस प्रताडित हुँदा रहेछन्। भूकम्पबाट बसोबासमा पर्नसक्ने असरको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने विषय उक्त भू-उपयोग नीतिमा विषय खासै उल्लेख गरिएको रहेन छ। त्यसकारण २०७२ मा फेरि अर्को नयाँ भू-उपयोग नीति ल्यायौं। त्यसको मुख्य ध्येय भनेको कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण थियो। तर, उक्त नीति कार्यान्वयनका लागि कानून बनाउन २०७६ सालसम्म कुनै पन्यो।

कानून आएपछि नियमावली बनायौं र अहिले हामी कार्यान्वयनका क्रममा छौं।

कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण गर्दै जग्गाको प्रकृतिअनुसार वर्गीकरण गरेर उपयोगमा लगाउनु पर्ने कानुनी व्यवस्था छ। तर, जग्गाको वर्गीकरण गरेर कृषियोग्य हो कि अन्य प्रयोजनको जग्गा हो भनी यकिन गरेर कानून कार्यान्वयनका काम स्थानीय तहहरूको जिम्मा छ। स्थानीय तहले जग्गाको वर्गीकरण कसरी गरिरहेका छन्, त्यसमै कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण पनि भरपर्ने देखिन्छ।

राजस्वको भरपर्दो स्रोत

भूमिमा राजस्वको पनि विषय छ। गत वर्ष मात्रै हामीले भूमिबाट प्राप्त हुने राजस्व ४५ अर्ब रुपैयाँ उठाएका रहेछौं। जबकी, स्थानीय तहले लिने मालपोत यसमा संलग्न छैन। अझै कयौं पालिकाले दशौं वर्षदेखि मालपोत नै उठाएका छैनन्। हामीकहाँ बसोबास भएको र घडेरीमा प्रयोग भएकामध्ये करिब २५ प्रतिशत जग्गा ऐलानी छ। ऐलानी जग्गाको पनि किनबेच हुन्छ। त्यस्ता जग्गामा पनि घर बन्छन्। बजार तथा शहर नै बसेको छ तर त्यसको राजस्व सरकारले पाइरहेको छैन। यसरी, भूमिबाट प्राप्त

हुने सबै किसिमका राजस्व संकलन हुने हो भने यसले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा ठूलो टेवा दिन सक्छ।

त्यसो हुँदा सरकारले अहिले भूमि आयोग गठन गरेको छ। यो आयोगले ३ वर्षभित्र यस्तो सबै जग्गाको खरिद-बिक्रीलाई औपचारिक माध्यममा ल्याउन सक्ने हो भने हामीले देशको ढुकुटीमा अबौं रुपैयाँ राजस्व बढाउन सक्छौं। जग्गालाई ऐलानीको रूपमा राख्नु नै गलत छ। त्यस्ता जग्गा भोग गरिरहेकाहरूको पहिचान गरी कि त लालपूर्जा दिन सक्नुपर्, कि भने राज्यले डोजर लगाई आफ्नो नियन्त्रणमा ल्याउन सक्नुपर्छ। अनि मात्रै भू-उपयोग नीतिको कार्यान्वयनमा सहजता आउने देखिन्छ। कृषि, उद्योग, विमानस्थलजस्ता ठूला पूर्वाधार, जलविद्युत् आयोजना, सडक, आवास, वन जस्ता प्रयोजनमा कति प्रतिशत जग्गा उपयोग गर्ने भन्ने विषय हामीले हाम्रो आवश्यकताको मूल्यांकन गरेर तय गर्न सक्छौं। त्यसपछि मात्रै सही अर्थमा भू-उपयोग नीतिको कार्यान्वयन सहज हुन्छ र भूमिबाट हामीले उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्नसक्ने गरी भूमिको उपयोग गर्न सक्छौं।

(भट्ट भूमिसुधार विज्ञ हुन्)

Kailash Helicopter Services

We fly the safest and most efficient high altitude Helicopters in the world

Services We Offer

Human
Sling

Sightseeing
Tour

Medical
Evacuation

Cargo Sling

Pilgrimage
Tour

Heli
Skiing

FOR MORE INFO

+977 9801908301/02/03

operation@kailashheli.com

www.kailashheli.com

समृद्धिका लागि सम्पत्ति निर्माण

अहिले देशमा वर्षको करिब १४ खर्ब रुपैयाको पुँजी निर्माण हुन्छ । हामीले कम्बोडिया, इथियोपिया वा रुवाण्डाजस्ता देशहरूको जतिमात्रै वृद्धि हासिल गर्ने हो भने पुँजी दोब्बर पार्नुपर्छ । यसमा सरकार र निजी दुवैले लगानी बढाउनुपर्ने हुन्छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को धारा २५ ले हामीलाई सम्पत्तिको हक दिएको छ । यो प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो । जुन सबै नागरिकलाई उपलब्ध अधिकार हो ।

संविधानको उक्त धारामा 'प्रत्येक नागरिकलाई कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ' भन्ने व्यवस्था छ । त्यससँगै जोडिएर तर राज्यले व्यक्तिको सम्पत्तिमा कर लगाउन र प्रगतिशील करको मान्यता अनुरूप व्यक्तिको आयमा कर लगाउन सक्नेछ । भने थप व्याख्या उक्त व्यवस्थामा गरिएको छ ।

यी दुवै विषय र यसंग सम्बन्धित अन्य विषयमा पनि यहाँ चर्चा गरिने छ । पहिले शुरूवात गरौं, किन नागरिकलाई सम्पत्तिको हक प्रदान गरिन्छ भन्ने आधारबाट । खुला अर्थव्यवस्था अवलम्बन गरेका मुलुकले सर्वसाधारणलाई सम्पत्ति माथिको अधिकार सुनिश्चित गरेका हुन्छन् । यसको पहिलो कारण सम्पत्ति आर्जन गर्नु र त्यसको स्वामित्व लिनु मानव अधिकारको विषय हो । दोस्रो र वृहद कारण यो विषय देश संचालन र सबैको समृद्धिका लागि आवश्यक र महत्वपूर्ण भएर यसलाई अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।

त्यसैले सम्पत्ति निर्माण सबै मुलुकको समृद्धिका लागि महत्वपूर्ण रहने गरेको छ । निजी सम्पत्ति माथि स्वामित्व नरहने हो भने सर्वसाधारणले मिहिनेत नगर्ने परिपाटिको विकास हुन्छ । बढी मेहनत गर्दा बढी आमदानी हुन्छ र त्यो आमदानीले सम्पत्ति जोडेर सहज जीवन यापन गर्न पाइन्छ भन्ने सुनिश्चितताले मात्रै सर्वसाधारणको

काम गर्ने प्रभावकारिता बढ्छ ।

सम्पन्न मुलुकका लागि सर्वसाधारणको सम्पत्ति निरन्तर बढिरहनुपर्छ । सर्वसाधारण सम्पत्ति बढ्नु भनेको नै प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा मुलुकको सम्पत्ति बढ्नु हो । मुलुकको सम्पत्ति बढ्नु देश धनी बन्नु हो र देश धनी बन्नसके त्यसको समानुपातिक वितरणबाट समावेशी विकास सम्भव हुन्छ । यो प्रमाणित तथ्य हो र धनी मुलुकहरूको सम्पन्नताको एउटा बलियो आधार यही हो ।

तर हाम्रो देशमा हामी सम्पत्ति निर्माण गर्न खोजिरहेका हुन्छौं । सँगसँगै बढी सम्पत्ति निर्माण गर्ने निजी क्षेत्रप्रति सकारात्मक धारणा पनि राख्दैनौं । यो समाजमा सबैतिर व्याप्त छ । अझ राज्य सञ्चालन संयन्त्रमा यो अझै बढी छ । जसले निजीक्षेत्र मैत्री वातावरण बन्न नसकेको हो ।

निजी क्षेत्र र सम्पत्ति

सम्पत्ति निर्माण जति बढी हुन्छ त्यति सबैलाई फाइदा हुन्छ भन्ने विषयको जानकारी नहुनु वा भएर पनि हुने पुर्वाग्रह वा अधिकारको प्रयोग वा अझ भन्नु दुरुपयोग गनुपर्ने मानसिकताले सम्पत्ति निर्माण यहाँ सहज छैन ।

सम्पत्तिको निर्माणले समग्र फाइदा हुने विषय संविधानको धारा २५ पछि को फुर्को अर्थात कर लाग्नेछ भन्ने व्यवस्थाले गरेको हुन्छ । जसले सम्पत्ति निर्माण गर्छ त्यो आमदानी वा सम्पत्ति सम्पूर्ण रूपमा उसको हुँदैन । जोखिम र लगानी सम्बन्धित व्यक्तिले गरेपनि त्यसको ठूलो हिस्सा उसले राज्यलाई बुझाउँछ, करको रूपमा ।

यसको अर्थ हो जति बढी आमदानी, त्यति

चन्द्रप्रसाद ढकाल

बढी कर अर्थात त्यति नै बढी राज्यको पनि आम्दानी। सर्वसाधारणले देशको साधन स्रोतको प्रयोग गरी आय आर्जन गर्ने भएको हुँदा त्यसको केही अंश राज्य चलाउनका लागि दिनुपर्ने मान्यताका आधारमा कर लगाउन थालिएको मानिन्छ। त्यसपछि करको आवश्यकता महत्व र औचित्य माथि धेरै व्याख्या भएका छन्।

यससँगै जोडिएको अर्को विषय सर्वसाधारण एवं उद्यमी व्यवसायीले राज्यलाई कर तिरवाफत केही आधारभूत सेवा र सुविधा पाउँछन् र पाउनुपर्छ। पहिलो हो सुरक्षा, दोस्रो हो अरुले दिन नसक्ने र दिन नमिल्ने केही सेवाहरूको उपलब्धता। यसबाहेक करबाट उठेको रकमलाई विभिन्न पुर्वाधार निर्माण र पछाडि परेका वा पारिएका वर्गको उत्थानमा पनि लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। जसले समन्यायिक समाजको विकास गर्छ।

यहाँनै हामीले बुझ्नुपर्ने वा मनन गर्नुपर्ने विषय भनेको सम्पत्ति निर्माणकर्तालाई निर्वाध काम गर्ने वातावरण बनाउनु हो। महासंघ र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमले गरेको एक अध्ययन अनुसार नेपाली अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको हिस्सा ८१ प्रतिशत छ। त्यसैले सम्पत्ति निर्माणकर्ता निजी क्षेत्र हो। अहिलेको अवस्थामा निजी क्षेत्र फस्टाउन केही नीतिगत र केही व्यवहारिक समस्या समाधान गर्नुपर्नेछ।

पछिल्लो तीन दशकमा नेपालको औसत आर्थिक वृद्धिदर चार प्रतिशत वा सो भन्दा तल रहेको छ। तर यो अवधिमा केही बर्ष अर्थतन्त्रको निक्कै तिव्र विस्तार पनि भएको छ। उदाहरणका लागि आर्थिक बर्ष २०५१/५२ मा ७.६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि भएको थियो।

त्यो २०४८ पछिको उदारीकरणको कारणले सम्भव भएको थियो। २०५७ मा पनि आर्थिक वृद्धि ६ प्रतिशत हाराहारी पुगेको थियो। द्वन्द्वको समयमा निर्वाचन भै शान्ति प्रक्रिया शुरु हुने अपेक्षाका साथ उक्त वृद्धि हासिल भएको थियो। त्यसपछि २०६२/६३ को आन्दोलन पछि निर्वाचनका समयमा पनि ६ प्रतिशत वृद्धि सम्भव भयो।

त्यसपछि उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि भण्डे डेढ दशक लाग्यो। संविधान जारी भएपछिका तीन बर्षको औसत वृद्धि ७.५ प्रतिशत थियो। त्यो हालसम्मकै उच्च वृद्धिको समय थियो।

यी सबै घटनाक्रममा एउटा विषय साभ्हा छ। त्यो यी समयमा राजनीतिक सुधारको अपेक्षा, नीतिगत स्थायित्व थियो। जसले निजी क्षेत्रलाई लगानी बढाउन मदत गर्‍यो र पूँजी

निर्माण भयो। अहिले देशमा वर्षको करिब १४ खर्ब रूपैयाँको पूँजी निर्माण हुन्छ। यदि हामीले क्याम्बोडिया, इथियोपिया वा रुवाण्डाजस्ता देशहरूको जतिमात्रै वृद्धि हासिल गर्ने हो भने पूँजी दोब्बर पार्नुपर्छ।

यसमा सरकार र निजी दुवैले लगानी बढाउनुपर्ने हुन्छ। पछिल्लो अनुभवले सरकारले एक रूपैयाँ खर्च गर्दा निजी क्षेत्रले पाँच रूपैयाँ खर्च गरेको देखिन्छ। नेपालको सिमेन्ट उद्योगको कुरा गर्ने हो भने सरकारले प्रवर्द्धनका लागि एक अर्ब खर्च गर्दा निजी क्षेत्रले करिब १८ अर्ब लगानी गरेको देखिन्छ।

त्यसैले सरकारले नीतिगत र केही प्रोत्साहनका रूपमा मात्रै लगानी गर्दा पनि निजी क्षेत्र निक्कै उत्साहित भएर लगानी गर्ने गरेको छ। अहिले विश्वमा तिव्र आर्थिक विस्तार गरिरहेका देशहरूमा सरकार र नीति निर्माताहरूको यही सहयोग पाइएको छ।

नीतिगत सुधारको सकस

अहिले करिब डेढ दर्जन निजी क्षेत्र सम्बद्ध कानूनहरू संघीय संसदमा छलफलको क्रममा छन्। ती कानूनहरू हुवहु पास भएमा अर्थतन्त्रमा नै समस्या पर्ने देखिएको छ। उदाहरणका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन। बैंक वित्तीय संस्थामा उल्लेख्य स्वामित्व जसलाई एक प्रतिशत भन्दा बढी लगानी भएको व्यक्तिले कहाँ कतैबाट कर्जा लिन नपाउने व्यवस्था हो।

हामीले मुलुकको निजी क्षेत्र र बैंकिङ क्षेत्रको विकासक्रम हेर्नुपर्छ। नेपालमा पहिलो बैंक स्थापना भएको ८७ वर्ष नाघे पनि निजी क्षेत्रको सहज प्रवेश भएको तीन दशकमात्रै भएको छ। उदारीकरणको शुरुवात पनि त्यही समय भएको हुँदा निजी क्षेत्र विस्तार हुने अवस्थामा छ।

उद्यमी व्यवसायीले बैंकमा स्वामित्व भएको कारण अन्यत्र लगानी गर्न नपाउने हो भने हामीकहाँ उत्पादन र रोजगारी सिर्जना कसरी हुन्छ। वैदेशिक लगानी कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको शुन्य दशमलब २ प्रतिशत मात्रै छ। स्वदेशी लगानीकर्ताहरू यही र यस्तै कानूनका कारण लगानी गर्न नपाउने अवस्थामा छन्।

नेपालको बैंकिङ क्षेत्र व्यवस्थित छ। नियमन र सुपरिवेक्षण दरिलो छ। कर्जाको दुरुपयोग हुन नदिने ग्यारेन्टी गरौं तर लगानीकलाई निषेध र नियन्त्रण नगरौं। यसमा निजी क्षेत्रका अन्य साथीहरूले पनि आफ्नो धारणा राख्नु नै हुनेछ।

महासंघ नेपालको एकमात्र रोजगारदाताहरूको छाता संस्था हो। पछिल्लो पाँच सात वर्षयता श्रम सम्बन्धमा उल्लेख्य सुधार भएको छ। संयुक्त टेड युनियनसंग एमओयू नै गरेर सहकार्य गरिरहेका छौं। तर यही बीचमा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धी ८७ अनुमोदन गर्ने विषय आएको छ।

यस अनुसार विशेष आर्थिक क्षेत्रमा पनि टेड युनियन खोल्न पाउने व्यवस्था छ। सचिवज्यूहरू पनि टेड युनियनमा रहने व्यवस्था गरिएको छ। निक्कै मिहिनेत गरेर सुधार भएको सम्बन्धलाई यसले खल्बलाउनेछ। हामी श्रमिकको सामाजिक सुरक्षाका विषयमा निक्कै सम्बेदनशील छौं। कोष स्थापना भएको छ। तर लगानीको वातावरण पनि विग्रिनु भएन। लगानी नभए रोजगारी पनि गुम्ने विषय हामीले बुझ्नु पर्छ।

विद्यालय शिक्षा विधेयकले निजी लगानीलाई निरुत्साहित गरेको छ। गुणस्तरीय शिक्षाको ग्यारेन्टी सरकारले गर्छ भने त्यो उत्तम हो। तर सरकारले बजेटको १० प्रतिशत बढी शिक्षामा खर्च गर्छ तर गुणस्तरमा सधैं समस्या छ। कसैले आफ्नै पैसा तिरेर बाल बच्चालाई शिक्षा दिक्का दिन चाहन्छ भने त्यसका लागि निजी विद्यालय हुन्छन नै।

अब भैरहेको शिक्षा बिगार्ने कि सार्वजनिक शिक्षालाई सुधार गर्ने। सार्वजनिक शिक्षामा किन सुधार हुन सकेन त्यसमा वहस गरौं। निजीले पनि गुणस्तरमा सम्भौता गरेको छ भने त्यसको नियमन गरौं। सुपरिवेक्षण गरौं। तर निजी लगानीलाई यत्तिकै नियन्त्रण गर्नु उपयुक्त हुँदैन।

सामाजिक न्यायसहितको खुला अर्थतन्त्र हामी सामाजिक न्याय सहितको खुला बजार अर्थतन्त्र अपनाएको मुलुक हौं। निजी क्षेत्रलाई काम गर्न दिऔं। उसले नाफामा कर तिर्छ। उक्त करलाई पछाडि परेको वर्ग वा समुदायलाई सरकारले माथि उठाउन सहयोग गर्छ। सामाजिक न्याय भनेको त्यही हो। त्यो राज्यको भूमिका हो। नीति निर्माताले त्यसमा सोच्नुपर्छ।

हैन भने बजारमा नाफा माग र आपूर्तिले निर्धारण गर्छ। नाफामा कर तिरेको छ भने त्यो वैधानिक भयो। अत्यावश्यककीय वस्तुमा नियमन गर्न सकिन्छ। तर सबैको नाफा नियन्त्रण गर्ने हो भने लगानी हुँदैन। निजी क्षेत्रको भूमिका संकुचित बनाउने गरी कानूनहरू बनिरहेका छन्। महासंघले नीति निर्माण तहमा गरिरहेको प्रतिनिधित्व घटाउने प्रयास भैरहेको छ। जस्तो कि धितोपत्र बोर्ड लगायतका संस्थामा आइक्यान

र महासंघका सदस्य हटाउने कानून बनिरहेको छ।

महासंघ सबै ठाउँमा व्यवसायिक प्रतिनिधित्व गराउने प्रतिवद्धता जनाउँछ। व्यक्तिगत स्वार्थमा हामी काम गर्दैनौं। तर समग्र निजी क्षेत्रको हित संरक्षण हाम्रो काम र हामी त्यसमा प्रतिवद्ध छौं।

संविधानमा समाजवाद उन्मुख भनेको पनि सामाजिक न्याय सहितको खुला अर्थतन्त्र नै हो। होइन फरक हो भने भनिदिनुपर्छ निजी क्षेत्रले पनि सोही अनुसार निर्णय गर्छ। हामीले निजी क्षेत्रको धारणा किन सुन्नुपर्छ भन्छौं भने, नेपालको हकमा विश्व बैंक र महासंघले गरेको अध्ययन अनुसार अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको योगदान अर्थतन्त्रमा ८१ प्रतिशत छ। ८६ प्रतिशत रोजगार हामीले दिइरहेका छौं। विद्युत् वाहेकको सबै निर्यात निजी क्षेत्रको हो।

निजी क्षेत्र सरकारको सहयात्री

निजी क्षेत्रले काम गर्न नसक्दा समस्या भएको दृष्टान्त त हामीले देखि नै सक्यौं। विगत दुई वर्षमा राजश्वको अवस्था हामीले भनिरहनु पर्दैन। गत वर्ष लक्ष्यभन्दा साढे तीन खर्ब कम राजश्व उठेको छ। यस वर्षको तीन महिनामा करिब ८० अर्ब कम भएको छ। ऋणको भार बढ्दै गैरहेको छ। साधारण खर्च धान्न पनि ऋण लिनुपर्ने अवस्था आउनु भनेको उचित होइन।

निजी क्षेत्र राजस्व तिर्न चाहन्छ। विद्धत पाठक वर्गलाई सम्भन्ना हुनुपर्छ, कोभिडको समयमा पनि महासंघले सूचना जारी गरेर सक्ने व्यवसायीलाई राजस्व बुझाउन आग्रह गरेको थियो। जबकि त्यसबेला अदालतको निर्णयले पर सार्न सकिने सम्भावना थियो। फलस्वरूप संशोधित लक्ष्य अनुसार राजश्व उठ्यो।

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघको आचारसंहिता पनि छ। अवैध व्यवसायलाई महासंघले कहिल्लै पनि प्रश्रय दिंदैन। हामी कानूनसम्मत व्यवसाय गर्न चाहन्छौं। संगसंगै, कानून बनाउँदा नै हामी लगानीलाई प्रोत्साहन हुने कानून बनाउन आग्रह गरिरहेका छौं।

निजी क्षेत्रले निर्वाध काम गर्न सकिने वातावरण बनाउन आग्रह गरिरहेका छौं। व्यावहारिक समस्या समाधान गरिदिन आग्रह गरिरहेका छौं। जस्तो अहिले सानो व्यवसाय दर्ता गर्न कम्तीमा पाँच ठाउँ जानुपर्ने वाध्यता छ। त्यसलाई एकै ठाउँ गर्न सकिए सहज हुन्थ्यो।

यो प्रक्रियागत समस्याका कारण पनि युवाहरू यहाँ काम गर्न चाहिरहेका छैनन्। राजश्व बुझाउन पनि सास्ती खेप्नु पर्छ। त्यसैले अवसर

जता छ युवाहरू त्यता जाने नै भए। अहिले बार्षिक करिब तीन लाख व्यक्ति स्थायी रूपमा बाहिर बस्ने गरि मुलुक छोडिरहेका छन्। यो निराशाको अवस्था हो।

सुधारका संकेतहरू

यसबीचमा केही सुधार पनि भएका छन्। महासंघको पहलमा भएका यी सुधारले हामीलाई उत्साहित पनि बनाएको छ। अर्थतन्त्र सुधारको लागि सम्बद्ध क्षेत्रका बीचमा उचित समन्वय र सहकार्यको अभाव, नीति निर्माण तहमा निजी क्षेत्रको सिमित पहुँच र अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक सुधार गरी नयाँ चरणको आर्थिक सुधारको लागि दीर्घ आर्थिक विकास हासिल गर्न महासंघले सरकार समक्ष निजी क्षेत्रको समेत संलग्नतामा उच्चस्तरीय आयोग गठनको माग निरन्तर गर्दै आएको थियो।

महासंघको यो मागलाई सम्बोधन गर्दै सरकारले चालू आवको बजेट र अर्थ मन्त्रालयको सय दिने कार्ययोजनामा उल्लेखित प्रतिवद्धता अनुसार नयाँ चरणको आर्थिक सुधारका लागि “उच्चस्तरीय आर्थिक क्षेत्र सुधार सुझाव आयोग” गठन गरेको छ। आयोगमा हाल निजी क्षेत्रलाई पनि यसमा सहभागी गराइएको छ।

सरकार प्रमुख लगायत उच्चस्तरीय नीति निर्माणकर्ताहरूसंगको निरन्तरको भेटघाट, सम्वाद, गहकिला तथ्यहरू पेश गरेपछि राज्य व्यवस्था समिति यस विषयमा सम्बेदनशिल भई राजनीतिक दलहरूले अख्तियारले निजी क्षेत्र हेर्न पाउने व्यवस्था हटाउने निर्णय गरेका छन्।

महासंघको निरन्तरको पहलबाट यो सम्भव भएको हो।

महासंघको पहलमा डेडिकेटेड फिडर र ट्रकलाइन विवादको समाधान गर्न सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश गिरिशचन्द्र लालको अध्यक्षतामा नेपाल सरकारबाट आयोग गठन भएको थियो।

लाल आयोगको शिफारिसको आधारमा उक्त विवादको समाधान हुनु पर्ने महासंघको स्पष्ट अडान रहेको र सोही अनुसार सम्बन्धित निकायहरूमा वहास पैरवी गर्दै आएकोमा २०८१ कार्तिकमा सम्बन्धित उद्योगहरूको पुनः विद्युत आपूर्ति काटिएकोमा महासंघले सम्बन्धित उद्योगहरूमा विद्युत सुचारु गरी लाल आयोगको प्रतिवेदन अनुसार विवादको समाधान गर्न मिति २०८१/७/१९ मा प्रेश विज्ञप्ती प्रकाशित गरिएकोमा, नेपाल सरकारले लाल आयोगको शिफारिसको आधारमा महसुल लिन र उद्योगहरूको विद्युत जोड्न निर्णय गरी उद्योग सञ्चालन सुचारु भएको छ।

यी केही महासंघको पहलमा भएका सुधारका उदाहरण हुन्। तर सुधार निरन्तरको प्रक्रिया हो। हामी कहाँ उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल नगरी अब निराशा कम गर्न सकिंदैन। निजी क्षेत्रले निर्वाध काम गर्न सकेन भने उच्च वृद्धि र उच्च ज्याला सहितको रोजगारी सम्भव छैन। महासंघ सामाजिक न्याय सहितको उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि सरकार लगायत अन्य सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य गर्न तत्पर छ।

(ढकाल नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघका अध्यक्ष हुन्)

कुमारी बैंक लिमिटेड
KUMARI BANK LIMITED
सबैका लागि, सधैंका लागि

कुमारी
परिवार सुरक्षा
बचत खाता

रु. २६
लाख
सम्मको बीमा सुरक्षा

हरेक परिस्थितीको लागि
खुशी साथ बचत गरौं ।

For any queries and support,
Please call us at 01-5970499

कुमारी बैंक लि. डिजिटल बैंकिङ्ग
प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्दछ ।

नेपालमा दूरसञ्चारमा एफडीआई : अनुभव, चुनौती र निवारणका उपाय

दूरसञ्चार कम्पनीहरूको लाइसेन्स शुल्क र नवीकरण शुल्क उच्च रूपमा असमान छ ।
वार्षिक आयको निश्चित प्रतिशतका आधारमा वैज्ञानिक रूपमा शुल्क निर्धारण गर्नु अधिक
न्यायसंगत हुनेछ भने त्यसले सञ्चालनगत लागत पनि घटाउनेछ ।

जाब्बोर कायुमोभ

विगत दुई दशकमा नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रमा उल्लेखनीय वृद्धि एवं रूपान्तरण भएको छ । सरकारी स्वामित्वको त्यो पनि सिमित पहुँचसहितको एकमात्र सेवा प्रदायक विद्यमान रहेको अवस्थाबाट प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (एफडीआई)मार्फत् अधिक गतिशील र प्रतिस्पर्धी बजारतर्फको यात्रा कम क्रान्तिकारी होइन । अहिले दूरसञ्चार सेवाहरू देशव्यापी रूपमा उपलब्ध छन्, जसले दूरदराज र ग्रामीण क्षेत्रका लाखौं मानिसलाई मोबाइल सञ्चार, मोबाइल इन्टरनेट सेवा तथा आधुनिक प्रविधिमा पहुँच सुनिश्चित गरेको छ । विदेशी लगानीले यो क्षेत्रको विकासलाई मलजल गरेको छ । दूरसञ्चारको विकासले पूर्वाधार, सेवा वितरण र ग्राहक अनुभवमा प्रगति हासिलका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । 'डिजिटल नेपाल'को आकाङ्क्षा पूरा गर्न दूरसञ्चार नेटवर्क एउटा पूर्वशर्त नै हो ।

थुप्रै फोरमहरूमा एनसेल नेपालमा एफडीआई कम्पनीको उत्कृष्ट उदाहरणका रूपमा प्रशंसित हुँदै आएको छ । कुनै पनि अर्थतन्त्रको विकासको लागि लगानी आधारभूत कुरा हो । नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा एफडीआईले पुँजी निर्माण तथा प्रविधि हस्तान्तरणबाट नेपालको आर्थिक वृद्धि एवं समृद्धि सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । दूरसञ्चार क्षेत्र र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीले सिर्जना गरेका ठोस प्रभावहरू उल्लेख गर्दा सार्वजनिक वित्त पोषण, रोजगारी सिर्जना, नयाँ प्रविधिमा पहुँच तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा गरेको योगदानलाई छुटाउन सकिँदैन । दूरसञ्चार क्षेत्रले मात्र होइन, सहज सञ्चारका कारण अन्य क्षेत्र पनि लाभान्वित भएका छन् ।

दूरसञ्चार ती थोरै क्षेत्रहरूमध्ये एक हो जसमा नेपालले अन्य विकासशीलका साथै विकसित राष्ट्रहरूसँग समेत कदम मिलाउन सफल छ र यो मुख्यतः एनसेलजस्ता निजी कम्पनीहरूका कारण सिर्जित प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणबाट सम्भव भएको हो । अहिले राजस्वमा धेरै योगदान गर्ने कम्पनीहरूको सूचिका टेलिकम कम्पनीहरू पनि रहेका छन् । नेपाल टेलिकम र एनसेल दुवै सेवाप्रदायक हरेक वर्ष सरकारलाई सबैभन्दा बढी कर तिर्ने करदाताको सूचीमा पर्दै आएका छन् ।

यो क्षेत्रले यो प्रगतिको बावजुद अनेक चुनौतीहरूको सामना गर्नु परिरहेको छ । यो क्षेत्रको विकासलाई निरन्तरता दिन र नेपालभर दूरसञ्चारका उन्नत सेवाहरूमा निरन्तर पहुँच सुनिश्चित गर्न ती समस्याहरूको सम्बोधन गर्नेपर्छ ।

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रको विकासक्रम

नेपालको दूरसञ्चार इतिहास काठमाडौं र भारतलाई जोड्ने पहिलो दूरसञ्चार लाइन स्थापना भएपछि सन् १९०० को दशकको प्रारम्भताकाबाट सुरु भएको देखिन्छ । यद्यपि, यो क्षेत्रको वास्तविक विकास सन् २००० को दशकको सुरुमा निजी क्षेत्र र एफडीआईको प्रवेश पछि मात्रै भएको हो । दूरसञ्चार बजारको उदारीकरण हुनुअघि नेपालको सञ्चार पूर्वाधार सरकारको नियन्त्रणमा थियो भने सेवामा पहुँच अत्यन्त सीमित थियो । अधिकांश जनसंख्या, विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूसँग टेलिफोन सेवाको पहुँच थिएन ।

सहरी क्षेत्रमा पनि फिक्सड-लाइन टेलिफोनहरू नै विलिखितामा गनिन्थे । सन् २००४ मा सरकारले दूरसञ्चार क्षेत्र निजी कम्पनीहरूका लागि पनि खुला गर्ने निर्णय गरेपछि त्यो महत्वपूर्ण मोड

सावित भयो । एकाधिकारको अन्त्य भयो । यो कदम प्रतिस्पर्धा बढाउने, सेवाको गुणस्तर सुधार्ने र मूल्य घटाउने उद्देश्यले गरिएको वृहत नीतिगत परिवर्तनकै एक हिस्सा थियो । बजारको उदारीकरणले नयाँ सेवा प्रदायकहरूको लागि ढोका खोलिएको, विशेषगरी एनसेल (साविक स्पाइस नेपाल प्रा.लि.) जुन जीएसएम-आधारित मोबाइल नेटवर्क सहित बजारमा प्रवेश गरेको थियो, गेम चेन्जर सावित भयो । यसले सुलभ दरमा मोबाइल सेवा प्रदान गर्नुका साथै पहिले सेवा नपुगेका क्षेत्रहरूमा समेत नेटवर्क कभरेजको तिब्ररूपमा विस्तार गर्यो । बजारमा सीडीएमए प्रविधिमा आधारित टेलिफोन सेवा प्रदान गर्ने युनाइटेड टेलिकम लिमिटेड (युटिएल) भित्रियो ।

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रमा एनसेलको सुरुवातले बढ्दो प्रतिस्पर्धा, सुधारिएको ग्राहक सेवा र सुलभ मूल्यमा व्यापक सेवाहरू सहितको नयाँ युगको सुरुवात गर्‍यो । संचालनको पाँच वर्षको अवधिमा एनसेलले पहुँच विस्तार र सर्वसाधारणमात्र सेवालाई थप सुलभ बनाउन सफल भएको थियो । सन् २०१० मा यसले मानिसहरूलाई 'बफरिड' बिना नै भिडियो सामग्री हेर्न सक्षम बनाउने श्रीजी सेवा शुरु गर्यो । यी विकासक्रमले देशमा मोबाइल क्रान्तिको जग बसाल्यो । मोबाइल फोन विलासिताको सञ्चालन आवश्यकता बन्न पुग्यो भने दूरसञ्चार सेवाहरू आम जनताका लागि अधिक पहुँचयोग्य भए । सन् २०१५ सम्म आइपुग्दा नेपालमा मोबाइल फोनको पहुँचमा उल्लेख्य वृद्धि भैसकेको थियो ।

समयक्रमसँगै सन् २०१७ मा फोरजी सेवाको सुरुवातका साथै मोबाइल डाटाको खपत सहित यो क्षेत्र थप विकसित भयो । मोबाइल डाटा सेवाहरू थप सुपुग भएपश्चात इन्टरनेटको पहुँच पनि बढ्न थाल्यो । सुलभ इन्टरनेट तथा मोबाइल सेवाहरूको उपलब्धताले मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल भुक्तानी तथा डिजिटल अर्थव्यवस्थाको उदय भएर आर्थिक विकासका नयाँ अवसरहरू सिर्जना गर्‍यो ।

दूरसञ्चारमा एफडीआईको भूमिका

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रको विकासलाई आकार दिनमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । एनसेल जस्ता निजी कम्पनीहरूको प्रवेश प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीबाट नै सम्भव भएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय सेवा प्रदायकहरूसँगको साभेदारीले मुलुकमा अत्यावश्यक पूँजी, प्रविधि र व्यवस्थापकीय विशेषज्ञता भित्र्यायो, जसले देशको दूरसञ्चार

पूर्वाधारलाई द्रुत गतिमा आधुनिकीकरण गर्न मद्दत गर्यो । विदेशी लगानीको माध्यमबाट पूँजीको उपलब्धताले सेवा प्रदायकहरूले सीडीएमए, श्रीजी र फोरजी नेटवर्क जस्ता प्रविधिहरूमा लगानीको सक्षमता प्रदान गर्‍यो । यसले जनसंख्याको ठूलो हिस्सालाई मोबाइल सेवा र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीमा अधिक पहुँचयोग्य बनायो ।

एनसेल होस या युटिएल वा स्मार्ट टेलिकम, विदेशी लगानीकर्ताले दूरसञ्चार सेवासुधारका लागि ज्ञान भित्र्याए अनि उनीहरूको लगानीमार्फत एनसेलजस्ता कम्पनीहरूले व्यापक ग्राहकलाई आकर्षित गर्ने गरी 'इनोभेटिभ प्राइसिङ मोडल (मूल्य निर्धारणको नविन मोडल)' र नविन प्रडक्टहरू ल्याउन सके । हामी यूटीएल र स्मार्ट टेलिकम जस्ता कम्पनीको असफलतालाई नीतिगत असफलताको रूपमा हेर्छौं । यसैले यी कम्पनी किन र कसरी सञ्चालनमा रहन असफल भए भन्ने कुरा सरकारका लागि विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण विषय हो ।

एफडीआईले अत्यावश्यकिय पूर्वाधार तथा प्रविधि प्रदान गर्नुका साथै प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्षरूपमा हजारौं हजार रोजगारी सिर्जना गर्नमा योगदान पुऱ्याएको छ । दूरसञ्चार कम्पनीहरूले आफ्ना सञ्जाल र सेवाहरू विस्तार गर्दै जाँदा नेटवर्क निर्माण र मर्मतसम्भारदेखि ग्राहक सेवा र बिक्रीलागायत क्षेत्रमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरेका छन् । एनसेलले मुलुकभर करिब २५ हजार व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा रोजगारी प्रदान दिएको छ । यसबाहेक, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीका कारण दूरसञ्चारका सेवामा पहुँच वृद्धिले व्यापार, व्यवसायको उत्पादकत्वमा सुधार भएको छ, इ-कमर्स सम्भव बनाएको छ भने मोबाइल बैंकिङ र भुक्तानीका सेवाहरूमार्फत् वित्तिय सहजीकरण गरेको छ । यसरी, यसले नेपालको व्यापक अर्थतन्त्रमा नै सकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

दूरसञ्चार क्षेत्रका चुनौती

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रले विगतका वर्षहरूमा उल्लेखनीय फड्को मारेको छ, यद्यपि अनेकौं चुनौतीहरूले यसको थप विकास र वृहत्तर आर्थिक विकासलाई अगाडि बढाउने यसको क्षमतामा अवरोध पुऱ्याउँदै आएका छन् । नेपालको सार्वभौम साख रेटिङ गरेको फिच रेटिङ्सले नेपाललाई स्थिर परिदृष्यसहित 'बीबी-लड-टर्म फरेन-करेन्सी इस्युअयर डिफ्ल्ट रेटिङ (आईडीआर)' प्रदान गरेको छ । यसले भविष्यमा

विदेशी लगानीको आशा जगाएको पनि छ । यो रेटिङले विशेषगरी विदेशी विनिमयका सम्बन्धमा लगानीकर्ताको विश्वास बढाउनेछ । तथापि धेरै भन्दा धेरै प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्न सरकारले यो क्षेत्रले साक्षात्कार गरिरहेका प्रमुख नियामकीय एवं सञ्चालनगत चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्नमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ ।

सरकारले विदेशी लगानीको संरक्षण गर्ने, प्रतिफल सुनिश्चित गर्ने र मुनाफा लैजान सहजीकरण गर्ने आश्वासन दिँदै आए पनि उल्लेख्य अडचनहरू कायमै छन् ।

फिच रेटिङकै अनुसार पनि मुनाफा लैजान पुरा गर्नुपर्ने भन्फटिला प्रक्रियाहरूका साथै बाह्य कारोबारहरूका सम्बन्धमा अनेक नियम, कानूनहरूले एफडीआई आप्रवाहलाई उल्लेखनीय रूपमा बन्धित गरेको छ । यसको अर्थ सम्बन्धित निकायहरूले अग्रसरता लिएर काम गर्नुपर्नेछ । निजी तथा विदेशी लगानी प्रवर्द्धनका लागि शासकीय मापदण्ड र नियमनमा सुधारको खाँचो छ । दूरसञ्चार क्षेत्रको सुधार गर्न ओभर द टप (ओटीटी) नियमन, स्पेक्ट्रमको उपयोगका साथै करलाई तर्कसंगत बनाउनु पर्ने जस्ता मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्नु पर्छ ताकि लगानीकर्ताहरूको लागि अधिक अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न सकियोस् ।

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रको एउटा प्रमुख चुनौती भनेको खण्डित लाइसेन्स संरचना (फ्रयागमेन्टेड लाइसेन्सिङ स्ट्रक्चर) पनि हो । हाल फिक्सड लाइन, जीएसएम, इन्टरनेसनल लड डिस्टेन्स (आईएलडी) र इन्टरनेट सर्भिस प्रोभाइडर (आइएसपी) जस्ता विभिन्न सेवाका लागि छुट्टाछुट्टै अनुमतिपत्रको व्यवस्था छ । यसको सट्टा एकीकृत अनुमतिपत्र अधिक प्रभावकारी हुन्छ । यसले प्रशासनिक भन्फट घटाउनुका साथै कम्पनीहरूलाई विस्तृत दायराका सेवा प्रदान गर्न अनुमति दिन्छ । यसबाहेक, दूरसञ्चार कम्पनीहरूको लागि लाइसेन्स शुल्क र यसको नवीकरण शुल्क असमान रूपमा उच्च छ । वार्षिक आयको निश्चित प्रतिशतका आधारमा वैज्ञानिकरूपमा शुल्क निर्धारण गर्नु अधिक न्यायसंगत हुनेछ भने त्यसले सञ्चालनगत लागत पनि घटाउनेछ ।

हालैमात्र भएको दूरसञ्चार नियमावलीको संशोधनले अनुमतिपत्र लिँदाको बखत जम्मा पुँजी लगानीको ५० प्रतिशतसम्म एफडीआई भएका दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्ने कम्पनीलाई २५ वर्ष पूरा भएपछि पुनः अनुमतिपत्र लिन सकिने व्यवस्था गरेको छ । तर, यो संशोधनले अनुमतिपत्र लिँदाको समयमा ५० प्रतिशतभन्दा

बढी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी रहेको एनसेलजस्ता सेवा प्रदायकको नवीकरण प्रक्रियालाई सम्बोधन गर्न सकेको छैन । यस्तो कानूनी अस्पष्टताले लगानीकर्ताको आत्मविश्वासलाई कमजोर पार्छ भने भविष्यको वृद्धिको लागि चुनौती खडा गर्छ ।

सेवाको सहजीकरण र वक्यौता असुलीका सम्बन्धमा स्पष्टता नदेखाएको भन्दै नियामक निकायको आलोचना समेत हुने गरेको छ । उदाहरणका लागि २१०० मेगाहर्ज व्यान्डमा लिलामीमार्फत स्पेक्ट्रमको बाँडफाँड र त्यसको लिलामी भन्दा पहिला नै वितरण गरिएको स्पेक्ट्रमको शुल्कसम्बन्धी विवादका कारण एनसेलले आफ्नो सेवामा सुधार र विस्तार गर्न कठिनाइको सामना गरिरहेको छ । समयमै समाधान दिन नसक्दा यो क्षेत्रको विकास अवरुद्ध भएको छ । नियामकले दूरसञ्चारका सेवा सञ्चालनको लागि दिगो मोडेल सिर्जना गर्न भारत जस्ता देशका उत्तम अभ्यासहरू अपनाउदै सहजकर्ताको रूपमा काम गर्नुपर्छ ।

अर्को समस्या भनेको दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरू र ट्विटर, फेसबुक, मेसेन्जर र भाइबर जस्ता ओभर द टप (ओटीटी) प्लेटफर्महरू बीचको असन्तुलन हो । यी प्लेटफर्मले दूरसञ्चार सेवा प्रदायकका पूर्वाधारहरूमार्फत आफ्ना सेवा दिन्छन् तर त्यस्ता पूर्वाधारहरूको मर्मत सम्भारलगायतमा केही योगदान दिँदैन । अहिले नेपालको भ्वाइस सेवाको बजारमा ओटीटीले करिब ४० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ । निष्पक्षता र समानता सुनिश्चित गर्न यी प्लेटफर्महरूको पनि टेलिकम कम्पनीहरू सरह नै नियमन गरिनुपर्छ । नियामकीय शुल्क र कर पनि समान नै हुनुपर्छ । पूर्वाधार विकासमा ओटीटीको समुचित हिस्सा योगदान सुनिश्चित गर्न समान सेवा, समान नियम (एसएसएसआर) को सिद्धान्त लागू गरिनुपर्छ ।

दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरूले अत्याधिक करको पनि सामना गरिरहेका छन्, जसले सेवालालाई उपभोक्ताहरूका लागि महँगो र व्यवसायहरूको लागि बोझिलो बनाएको छ । उदाहरणका लागि, दूरसञ्चार कम्पनीहरूलाई आईएसपीहरूलाई भन्दा बढी कर तथा शुल्कहरू लगाइन्छ, जसले सेवा प्रदायकहरूबीच समान व्यवहार नरहेको तथ्यलाई उजागर गर्छ । करको संरचना टेलिकमलाई उद्योगको रूपमा व्यवहार गर्ने गरी र सेवा प्रदायक र अन्तिम उपभोक्ता दुवैको लागत कम गर्ने गरी थप वैज्ञानिक रूपमा निर्धारित हुनुपर्छ । रोयल्टी र फ्रिक्वेन्सी शुल्क जस्ता दोहोरो करको विश्लेषण गरी सुधार गर्नुपर्छ । नियमनका ढाँचाहरू पुराना भईसकेका छन्, जसले नवप्रवर्तन र विकासमा

बाधा पुऱ्याएको छ । बजार भ्वाइसमा आधारित सेवाबाट डाटा-संचालित सेवातर्फ परिवर्तन भइरहेको सन्दर्भमा सरकारले दूरसञ्चारको परिदृश्यलाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी नियम, कानूनहरू पनि अद्यावधिक गर्नु पर्छ । दृष्टान्तका लागि, २० वर्ष भन्दा पहिले तय भएको अनुमतिपत्र नविकरण शुल्क वर्तमान बजारका लागि उपयुक्त छैन । यी चुनौतीका बावजुद सरकारले दूरसञ्चार नियमावलीको संशोधनलगायत नियामकीय विषयलाई सम्बोधन गर्न केही प्रयास भने गरेको छ । तथापि, डिजिटल इनोभेसनलाई प्रोत्साहित गर्न, टेलिकम सेवा प्रदायकहरूका लागि लेभल प्लेइङ्ग फिल्ड अर्थात समान व्यवहारको सृजना गर्न र सेवा प्रदायकहरूमाथि नियामकीय बोझ कम गर्न सरकारबाट थप सुधारहरू आवश्यक छन् । नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रको विकासलाई प्रवर्धन गर्न र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न स्पष्ट र अग्रगामी नियामकीय ढाँचा आवश्यक छ । यो बिना यो क्षेत्रले उच्च गुणस्तरको, सुलभ दूरसञ्चार सेवाहरूको राष्ट्रव्यापी बढ्दो माग पूरा गर्ने आफ्ना प्रयासमा अवरोधहरूको सामना गरिरहेको छ ।

निराकरणका उपाय

यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न र नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रको निरन्तर वृद्धि सुनिश्चित गर्न न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ । पहिलो र सबैभन्दा महत्वपूर्ण, नियामक ढाँचा अद्यावधिक गर्न आवश्यक छ । गत दुई दशकमा भएका प्रविधिगत प्रगति र बजारको विकासलाई ध्यानमा राखेर दूरसञ्चार ऐनलाई परिमार्जन गरिनुपर्छ । यसले टेलिकम कम्पनीहरूको लागि अधिक अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्नेछ, उनीहरूलाई आफ्ना सेवाहरू कुशलतापूर्वक नवप्रवर्तन र विस्तार गर्न अनुमति दिनेछ । लाइसेन्स प्रक्रियालाई सरल र व्यवस्थित गर्नाले प्रशासकीय अवरोधहरू पनि कम हुनेछन्, जसले गर्दा दूरसञ्चार कम्पनीहरूलाई नयाँ सेवाहरू अझ छिटो परिचालन गर्न सक्षम बनाउनेछ ।

यसबाहेक, टेलिकम कम्पनीहरूमाथिका वित्तीय बोझलाई सम्बोधन गर्नु पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । सरकारले टेलिकम सेवा प्रदायकहरूलाई सुलभ हुनेगरी अनुमतिपत्र शुल्क, नविकरण र फ्रिक्वेन्सी शुल्कको संरचनामा परिमार्जनबारे विचार गर्न सक्छ । सेवा नपुगेका क्षेत्रमा सेवा विस्तार गर्ने दूरसञ्चार कम्पनीहरूलाई वित्तीय प्रोत्साहन प्रदान गर्दा पूर्वाधारमा लगानी प्रोत्साहन भएर डिजिटल खाडल भर्न मद्दत पुग्छ ।

प्रडक्ट तथा सेवाहरू सुरु गर्न बजारमा टिक्न सक्नेगरी नियामकबाट लचकता र सहजीकरण

हुनुपर्छ । प्रडक्ट एण्ड ट्यारिफको अनुमति दुई दशक भन्दा पनि बढी पुराना सिद्धान्तहरूमा आधारित छ । जसले सेवा प्रदायकहरूलाई असर गरिरहेको छ । सम्भवतः दूरसञ्चार सेवामात्र एउटा यस्तो सेवा हो जसको मुद्रास्फीतिअनुसार मूल्य पुनरावलोकन कहिल्यै गरिएको छैन । समयानुकूल समायोजन नगरिदा मूल्य फनफन तलभर्दै गएको छ । प्रतिस्पर्धा तीव्र भएको र ग्राहक वर्गअनुसार ल्याइने प्रोडक्टहरूको संख्यामा पनि वृद्धि भएको अवस्थामा ट्यारिफ फ्रेमवर्कले सेवा प्रदायकहरूलाई भारत र अन्य बजारहरूमा जस्तै प्रचलित बजारको अवस्था अनुसार ट्यारिफ डिजाइन गर्ने स्वतन्त्रता दिनुपर्छ । साथै, दूरसञ्चार क्षेत्रको दिगोपनाका लागि सरकारले प्रतिबद्धतामा आधारित सेवा उपभोग मोडेल (कमिटेन्ट बेस्ड मोडेल अफ सर्भिस कन्जम्सन)को कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउनु पनि अति आवश्यक हुन्छ । टेलिफोन, पानी, विद्युतलगायत फिक्स्ड लाइन सेवाहरूमा यो मोडेल लागू भइसकेको छ ।

अन्तमा, ओटीटी प्लेटफर्महरू व्यवस्थापन गर्न अधिक सहकार्यात्मक दृष्टिकोण आवश्यक छ । यी प्लेटफर्महरूले सञ्चारलाई रूपान्तरण गरेका छन् तर टेलिकमका पूर्वाधार निर्माण एवं तीनको मर्मतसम्भारसँग सम्बन्धित लागतमा उनीहरूको पनि योगदान हुनुपर्छ, जुन नियामक फ्रेमवर्कहरूमार्फत प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसले ओटीटी प्लेटफर्महरूलाई पनि दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरूलाई जस्तै कर लगाइने कुराको सुनिश्चित गर्छ ।

नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रले प्रविधिगत प्रगति, सेवाको पहुँच र आर्थिक प्रभावका हिसाबले लामो यात्रा तय गरेको छ । यस क्षेत्रको विकास धेरैहदसम्म एफडीआई प्रेरित छ, जसले पूँजी, प्रविधि र विशेषज्ञता भित्र याएको छ । तर, नियामकीय ढाँचा, पूर्वाधार विकास, वित्तीय व्यावधान, लाइसेन्सिङ, ट्यारिफ र ओटीटी प्लेटफर्महरूबाट प्रतिस्पर्धाको क्षेत्रमा चुनौतीहरू यथावतै छन् । लक्षित निवारणका उपायहरू लागू गरेर नेपालले आफ्नो दूरसञ्चार क्षेत्रको निरन्तर वृद्धि सुनिश्चित गर्न सक्छ । सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई सेवाहरूमा सहज र सुलभ पहुँच प्रदान गर्न र देशको समग्र आर्थिक विकास र डिजिटल नेपालको लक्ष्यमा योगदान पुऱ्याउन सक्छ । सही लगानी र नीतिगत सुधारहुँदा नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्र आगामी वर्षहरूमा नवप्रवर्तन र वृद्धिको प्रमुख संवाहकबन्ने सम्भावना प्रबल रहेको छ ।

(जाब्वोर एनसेलका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत तथा प्रबन्ध निर्देशक हुन्)

नेपालकै पहिलो

गुणस्तरीय बेकरी सर्टेनिङ
सम्पूर्ण बेकरी आइटमहरूमा
उपलब्ध छ ।

जलविद्युत विकासमा निजी क्षेत्रको संलग्नता

नेपालमा उत्पादित बिजुलीले भारतीय बजार पाउने बित्तिकै यहाँका हाइड्रो प्रोजेक्टमा वैदेशिक लगानी स्वतः आकर्षित हुनेछ ।

डा. जुगल भुर्तेल

अजङ्का पहाडलाई चिदै उत्तरबाट दक्षिणतिर बगेका करिब छ हजार साना-ठूला नदीनालामा रहेको अथाह शक्तिले हरेक नेपालीको घरमा बिजुलीको प्रकाशमात्र होइन देशभरि समृद्धिको उज्यालो फैल्याउन सक्छ भन्ने थाहा भएको सय वर्षभन्दा धेरै भइसक्यो । वि.सं. १९६८ मा बनेको फर्पिङ विद्युतगृहबाट निकालिएको बिजुलीले काठमाडौंका दरबार भलमल्ल हुँदैगर्दा संसारका धेरै देश अझै लाल्टिन बालिरहेका थिए । प्रकृतिले उदारतापूर्वक दिएको यस्तो वरदानलाई सदुपयोग गर्नुपर्छ भन्ने सोचलाई विकासको मूलधारसम्म ल्याउन हामीले कति लामो समय व्यतित गरेछौं ? आज पर्यन्त राज्यको नीतिनिर्माण तहमा यो प्राविधिक रूपले जटिल क्षेत्रको उत्थानका लागि अपेक्षित नीतिगत कुशलता र चाहिएको गतिमा कार्यान्वयन गर्ने अग्रसरता देखिँदैन ।

यद्यपि हामीले विगतमा भोगेको विकराल ऊर्जा संकटले जनतालाई सचेत तुल्याएकोले 'विद्युत' अब प्राविधिकहरू माभमात्र छलफल गरिने दुर्बोध्य विषय रहेन । नेपालको ऊर्जा उत्पादनको स्थिति, लागत, प्रसारण लाइनको विस्तार, सरकारले लिएका नीति, कार्यान्वयनको गति आदिमा जनताको चासो र चिन्ता बढेको छ । फलस्वरूप, नेपालका प्रायः सबै सरकारहरू आ-आफ्ना बजेटमार्फत ऊर्जा उत्पादनमा नयाँ नयाँ रेकर्ड बनाउने घोषणा गर्न बाध्य छन् । प्राविधिक दृष्टिले त्यो असंभव होइन, तर विद्युत विकास गर्ने जिम्मेवारी पाएका राज्यका संरचना 'बिजुली निकाले खेर जान्छ' भन्ने मान्यताले अझै पनि यसरी प्रभावित छन् कि त्यसबाट मुक्त नभएसम्म पार्टीहरूको चुनावी वाचा वा सरकारी

बजेटका कर्णप्रिय नारामा सीमित हुने घोषणाहरू हाम्रा मनोरञ्जनका विषय मात्र रहने छन् । स्पष्टै छ, जुन देशका जनताले बढी विद्युत खपत गर्छन् तिनै देश विकसित छन् । विश्वको प्रतिव्यक्ति ऊर्जा खपतको सूचिमा हामी लगभग पुछारमा छौं र उपभोग गरिहेको ऊर्जाको गुणस्तर पनि त्यही स्तरको छ ।

निजी लगानीका तगारारू

सरकारले नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई देशभित्रका सबै निजी र सार्वजनिक जलविद्युत परियोजनाको विद्युत खरिद सम्भौता गर्ने तथा विद्युत प्रसारण एवं बिजुली-वितरणमात्र होइन आफैँ जलविद्युत आयोजनाको निर्माण गर्ने अधिकार समेत दिएको छ । अर्थात्, बिजुलीको बजारमा उसको स्वच्छन्द एकाधिकार छ । प्राधिकरणद्वारा निर्माणाधीन आयोजनामा उत्पादन लागत र निर्माण अवधिपनि असामान्य ढंगले बढी हुने गरेको छ । तर सरकारी संरक्षणका कारण निजी क्षेत्रलाई जस्तो उसलाई पूँजीको चिन्ता भने छैन । यो एकाधिकारलाई तोड्नेगरी प्राधिकरणलाई अनबण्डलीड गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढेको भए पनि त्यसमा उत्पन्न भएका प्राविधिक जटिलताका कारण अपेक्षित परिणाम प्राप्त हुन सकेको छैन ।

निजी क्षेत्रले एकातिर प्राधिकरणसँग निर्माणमा प्रतिस्पर्धा गर्नु परेको छ भने, अर्कोतिर तिनले उत्पादन गरेको बिजुलीको क्रेता पनि उही नै हो । आफ्नै उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै आफैँलाई बेचन आएको व्यवसायीप्रति प्राधिकरण केही अनुदार हुनु त स्वभाविकै भयो, तर बिडम्बना त्यो

अनुदारता प्रायः जनस्तरमा पनि प्रतिविम्बित हुन्छ र लाइसेन्स ओगट्ने र लगनशील उद्यमीबीच विभेद नगर्नाले जलविद्युतमा लगानी गर्ने सबै 'भोलामा खोला ओगट्ने जलमाफिया' हुन् भन्ने आम धारणा बनेको छ । समग्र निजी क्षेत्रमा यदाकदा देखिने अवाञ्छित प्रवृत्तिबाट निश्चय नै यो उद्योग पनि मुक्त छैन । तर अन्यत्र भैं जलविद्युतमा पनि राम्रो, नराम्रो अर्थात् निर्माण गर्ने र लाइसेन्स ओगट्ने दुवै प्रवृत्ति छ । पछिल्लो समय लाइसेन्स ओगट्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्ने थुप्रै कानूनी प्रावधान दृढतापूर्वक लागु हुन थालेपछि यो समस्या क्रमशः घट्दैछ र अब कडाइका साथ यसलाई निर्मूल पार्ने कदम चालिएका छन् ।

आयोजना निर्माणका लागि चाहिने मानव संसाधनदेखि निर्माण सामग्री, ढुवानी र अन्य यावत बस्तु र सेवाको मूल्यमा नसोचेको वृद्धि भइसक्दा पनि विद्युत खरिद-बिक्री दरमा समयानुकूल परिमार्जन हुन नसक्नु अर्को दुर्भाग्यपूर्ण अवस्था हो । धेरै वर्षदेखि हिउँदमा प्रति युनिट ८ रुपियाँ ४० पैसा र बाँकि अर्वाधि ४ रुपियाँ ८० पैसा मै खरिद-बिक्री भइरहेको बिजुलीले अब न पुराना लगानीकर्तालाई धेरै उत्साहित तुल्याउँछ, न त नयाँलाई आकर्षित गर्छ ।

जलविद्युत आयोजनाको परिकल्पना र सर्वेक्षणदेखि निर्माणको चरणसम्म लाग्ने अवधि अन्य क्षेत्रको तुलनामा अत्यन्त लामो हुन्छ । प्रक्रियागत भ्रष्टाचलले विलम्ब गराउने काम त छँदैछन्, निर्माण स्वयंपनि अरु कुनै उद्योगको तुलनामा ज्यादै कठीन हुन्छ । त्यो अवधिमा ऋणको ब्याज दरमा बृद्धि र निर्माण सामग्रीको भाउ बढेर लागत बढ्ने, अप्रत्यासित भूगर्भीय समस्याका कारण निर्माण लम्बिने, आयोजना स्थलमा प्राकृतिक वा सामाजिक अवरोध आउने जस्ता जोखिमको सामना गर्नु पर्ने हुन्छ । पछिल्लो समयमा बाढी, पहिरो, भूकम्प, महामारीजस्ता प्राकृतिक विपदको सघनता बढेको छ, जसले आयोजना निर्माणको अवधिलाई अनिश्चित बनाइदिन्छ । त्यसको सम्पूर्ण भार प्रवर्द्धकले बोक्नु पर्ने हुन्छ । जलविद्युत आयोजना स्थल प्रायः बाटोघाटो नपुगेको निर्जन स्थानमा हुने भएकोले थुप्रै आधारभूत संरचनाको निर्माण नगरी आयोजना बनाउन सकिन्न । खोलासँग सम्बन्धित भरोसायोग्य सरकारी तथ्याङ्क नहुने हुँदा अध्ययनमा धेरै लामो समय खर्चिनु पर्ने बाध्यताका कारण टूला आयोजनामा पाँच वर्षे सर्वेक्षण अवधि अपर्याप्त भई लाइसेन्स नै खारेज हुन सक्ने जोखिम पनि उत्तिकै हुन्छ । यस्तो अमैत्रिपूर्ण वातावरणमा पनि नेपालको

विद्युत विकासमा निजी क्षेत्रले दिएको योगदान उल्लेखनीय छ ।

सम्भावना र सुधारको बाटो

टूलाटूला राजनीतिक परिवर्तनले मुलुक नै जुर्मुराएर समुन्नतिको बाटोमा दौडिरहेको हुनु पर्नेमा धरिधरि बन्ने र भत्किने सरकारहरू देख्दा देश अन्नतकालसम्मै राजनीतिक संक्रमणमा बाँच्न अभिशप्त छ कि जस्तो लाग्छ । यस्तो अस्थिरका माभ गम्भीर विदेशी लगानिकर्ताहरू आकर्षित हुन सक्दैनन् भन्ने प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको तथ्याङ्कले प्रष्टै देखाउँछ । त्यसैले अहिलेलाई विदेशी लगानीका लागि अधिकतम प्रयास गर्दै आन्तरिक पूँजीबाट गर्न सकिने काममा केन्द्रित हुनु नै बुद्धिमानी हुन्छ । प्राधिकरणद्वारा निर्माण गरिएको ४५६ मे.वा. क्षमताको माथिल्लो तामाकोसी र सय मेगावाटभन्दा अधिक क्षमताका मध्य भोटेकोसी, रसुवागढी जस्ता आयोजना हुन् वा निजी क्षेत्र कै निर्माणमा जान तयारी गरिरहेका आंशिक जलाशययुक्त २५६ मेगावाट क्षमताको अपर तमोर वा ३४१ मेगावाटको बुढीगण्डकी आयोजनाहरूले स्वदेशी पूँजीमै गतिलो काम गर्न सकिने आत्मविश्वास बढाएका छन् ।

साना आयोजना निर्माण गरेका प्रवर्द्धकहरू भन्भन् टूला आयोजनाका लागि तयार हुँदैछन्, किनकि जलविद्युत विकासमा विगत तीन दशकभन्दा बढीको संलग्नताले नेपालको निजी क्षेत्रले टूला परियोजना बनाउने सक्ने प्राविधिक र आर्थिक आत्मविश्वास हासिल गरिसकेको छ । अब यही उद्योगमा वर्षौं काम गरेका प्रसस्त अनुभवी इन्जिनियर, ठेकेदार र अन्य प्राविधिक छन्, जसको वृद्धि, तालिम र एक्पोजरमा निजी लगानीका स-साना प्रोजेक्टहरूकै अहम् भूमिका छ । नेपाली सर्वसाधारण र बैंकहरूपनि लगानी गर्न उत्सुक हुँदै गएको अवस्था छ । टूला बैंकहरूले हाइड्रोपावर बुझ्ने प्राविधिक क्षमतामा निकै सुधार गरेको देखिन्छ, जसका कारण यस क्षेत्रमा तिनको लगानी विस्तार हुँदै गएको मात्र नभई सर्वसाधारणको लगानीलाई सुरक्षित गर्न समेत मद्दत पुगेको छ । यिनै साना टूला उपलब्धिका कारण सन् २००० मा खिम्ती जलविद्युत आयोजना बनाएर भित्रिएको निजी क्षेत्रले दुई दशक भित्रै मुलुकमा जडित क्षमताको करिव ६५ प्रतिशत विद्युत उत्पादन गरिसकेको छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तथ्यांक अनुसार हाल सञ्चालनमा रहेका प्राधिकरणको स्वामित्वका जलविद्युत गृहबाट ५८३ मेगावाट, प्राधिकरणका सहायक कम्पनीहरूबाट ४९३ र

अन्य स्वतन्त्र ऊर्जा उत्पादकहरूद्वारा १९१५ गरी करिव ३००० मेगावाट विद्युत उत्पादन भइराखेको छ । जलविद्युत उत्पादनमा सय वर्षभन्दा बढीको इतिहास बोकेको देशमा यो उपलब्धि सन्तोषजनक नभए पनि उकालो चढिरहेको यस्तो तथ्याङ्कले निजी क्षेत्रको उत्साहजनक सहभागितालाई छर्लङ्ग पार्छ ।

विद्युत विकास विभागको रेकर्डमा हालसम्म २८० स्वतन्त्र ऊर्जा उत्पादकहरूले लगभग १०,१३५ जडित क्षमता भएका आयोजना निर्माणका लागि अनुमतिपत्र प्राप्त गरिसकेका छन् भने कूल ८०६५ मेगावाट क्षमताका १०४ जलविद्युत आयोजनाका लागि विभिन्न कम्पनीले सर्वेक्षण अनुमतिपत्र लिएर काम गरिरहेका छन् । प्राधिकरणको अर्को तथ्याङ्कले विद्युत खरिद-बिक्री सम्भौता भएर हाल प्राधिकरणका ९ वटा सहायक कम्पनीहरूले ६२७ मेगावाट तथा १२२ निजी कम्पनीहरूले ३२२६ मेगावाट क्षमताका आयोजना निर्माण गरिराखेको देखाउँछ । ऋण सम्भौतालगायत प्रक्रियागत कार्यान्वयनको विभिन्न चरण रहेका आयोजनाहरूको कूल जडित क्षमता करिव ३८३० मेगावाट छ । समग्रमा अहिलेसम्म नेपाल विद्युत प्राधिकरणको ४५५ कम्पनीहरूसँग विद्युत खरिद-बिक्री सम्भौता सम्पन्न भइसकेको छ, जसको कूल जडित क्षमता १०,३०१ मेगावाट छ र यो तथ्याङ्क अत्यन्त गतिशील छ । नेपाल सरकारले सन् २०३५ सम्ममा मुलुकको कूल जडित क्षमता २८,००० मेगावाट पुऱ्याएर आन्तरिक खपत र निर्यात दुवैको परिमाणमा व्यापक वृद्धि गर्ने महत्वाकांक्षी लक्ष्य राखेको छ ।

यो अभूतपूर्व जागरणलाई अब मूर्त रूप दिन आवश्यक नीतिगत सहजीकरण गरी वित्तीय स्रोतको सही परिचालन हुन सकेमा मुलुकमा औद्योगिक विकासको सूर्योदय गराउने क्षेत्र यही नै हुनेछ । यद्यपि निकै जोखिमयुक्त प्रचुर लगानी, लामो समयपछि मात्र प्राप्त हुने प्रतिफल, सामाजिक र पर्यावरणीय जोखिम, आदिका कारण ऊर्जाको विकासमा वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन सर्वाधिक चुनौतीपूर्ण पाटो हो । अब बन्ने जलविद्युत परियोजनाहरू प्रायः टूलो जडित क्षमताका हुनेछन् र त्यही मात्रामा पूँजीको आवश्यकता पर्नेछ । नेपाली लगानीकर्ताहरूको वित्तीय क्षमताको आधारमा अनुमान गर्दा त्यस्ता टूला प्रोजेक्टको निर्माणमा सामुहिक लगानी अपरिहार्य हुनेछ । घरेलु स्रोत, वैदेशिक लगानी र अन्तर्राष्ट्रिय अनुदान आदि सबैतिरको योगदान आवश्यक छ र त्यसका लागि अधिकतम प्रयत्न पनि हुनुपर्छ । तर माथि चर्चा गरिए भैं

हाम्रो राजनीतिक अस्थिरता र भूराजनीतिक संवेदनशीलता वैदेशिक स्रोतका लागि हाल अनुकूल देखिँदैन । त्यसमाथि, 'दक्षिण एसिया मै सबैभन्दा उदार प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी नीति भएको देश' भनेर विदेशीलाई लगानी आह्वान गर्न जति सजिलो छ, यही देशभित्रको ब्युरोक्रेसीलाई त्यो नीति बुझाउन गाह्रो छ ।

सारांशमा आन्तरिक स्रोतको प्रभावकारी परिचालन नै हाम्रो वर्तमान रणनीति हुनुपर्छ । हामीले बिजुली निर्यात गर्न थालेको परिप्रेक्षमा त्यसबाट हुने आमदानीलाई ऊर्जा विकासमा नै खर्च गर्ने नीति लिनुपर्छ र त्यस्तो पूँजीमा निजी क्षेत्रको पहुँचलाई पनि सुनिश्चित गर्नुपर्छ । हाम्रा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ऊर्जाको विकासमा लगातार बढाउँदै लगेको लगानी आशलाग्दो छ । गत असोज मसान्तसम्मको तथ्याङ्कले वाणिज्य बैंकहरूले समग्रतामा यो उद्योगमा करिब चार खर्ब रुपैयाँ ऋण लगानी गरिसकेका छन् । निर्माण अनुमति लिएर बसेका वा ऋण सम्भौताका लागि प्रयासरत आयोजनाहरूको प्रगति एवं बैंकहरूको अर्भै लगानी गर्न सक्ने क्षमतालाई हेर्दा आगामी पाँच वर्षमा प्रवर्द्धकहरूको स्वपूँजी सँगै ऋण लगानीको यो रकम उल्लेख्य ढङ्गले बढ्ने निश्चित छ । तर त्यसका लागि अर्भै पनि पुरातन परम्परा र दृष्टिकोणमा अडिक्एको बैंकिङ सेक्टरमा सुधारको खाँचो भने छ । हाइड्रोपावरको प्रारम्भिक लगानी तुलनात्मक रूपमा केही बढी भए पनि संचालन खर्च धेरै हुँदैन । त्यसैले बैंकको ऋण अर्धसम्म विभिन्न राहत दिएर लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्नु पर्छ । बैंक कर्जाको ब्याजदर स्थिर राख्नु एकदमै महत्वपूर्ण छ । आयोजना निर्माणमा एक-दुई हप्ता विलम्ब हुँदा फेरि त्यही लय समात्न महिनौं लाग्ने पीडा न बँकरहरूले बुझेका छन्, न त सरकारी संयन्त्रले ।

बीमा उद्योगसँग सम्बन्धित यस्तै प्रकारको तितो अनुभव प्रायः सबै प्रवर्द्धकहरूले गर्ने गरेका छन् । अहिले कुनै पनि बीमा कम्पनीले हाइड्रोपावर प्रोजेक्टको जोखिम बहन गर्ने साहस देखाउँदैन वा चर्को प्रिमियम लिएर मात्र गर्ने गरेका छन् । बैंकले आफ्नो लगानीको जोखिम बहन सुनिश्चित गरेरमात्रै कर्जा दिने हुँदा 'बीमा नभई ऋण नमिल्ने, ऋण नभई काम अघि नबढ्ने' चक्रमा फँसेर धेरै आयोजनाको लागत बढ्ने गरेको छ ।

विश्वभरि संख्यात्मक र गुणात्मक रूपले बढ्दै गएको नेपाली डायस्पोरासँग यथेष्ट सामुहिक शक्ति छ भन्ने यथार्थलाई हाम्रो

सम्बन्धनले नै आत्मसात गरिसकेको छ । तिनले जलविद्युतमा सामुहिक लगानी गर्न थालेको एक दशक बढी भइसकेको पनि छ । निजी लगानीकर्ताहरूको व्यक्तिगत सम्बन्ध र पहलले हुँदै आएको त्यस्तो लगानी मूलतः विदेशमा बसोबासरत नेपाली नागरिकहरूबाट आउने गरेको छ ।

नेपाली मूलका विदेशी नागरिकको हकमा गैरआवासीय नेपाली नागरिकताको संवैधानिक व्यवस्थाले तिनलाई नेपाली नागरिक सरह सामाजिक र आर्थिक अधिकार दिइता पनि अर्भै थुप्रै कानूनी व्यवधान छन्, जसको निराकरण नभई तिनको बढ्दो आर्थिक सम्पन्नताबाट मुलुक लाभान्वित हुन सक्दैन । विदेशमा आफ्नो सामाजिक र राजनीतिक पहुँच बढाउँदै गएको नेपाली डायस्पोरा अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने सबैभन्दा प्रभावशाली माध्यम पनि हो । दुर्भाग्यवश, डायस्पोरालाई हेर्ने दृष्टिकोण दलीयकरणको विकृत जञ्जालमा फँसेर दयनीय स्थितिमा पुगेको गैरआवासीय नेपाली संघको क्रियाकलापबाट प्रभावित हुने गरेको छ । नेपाली समाज कै विस्तारित रूप भएकोले यहाँको विसंगति त्यहाँ पनि छ, तर संघको राजनीतिमा आवद्ध जमात र वृहत्तर नेपाली डायस्पोराबीच विभेद गर्न जरूरी छ ।

लामो समयपछि मात्र प्रतिफल दिने जलविद्युतको लगानीले नीतिगत स्थिरताको माग गर्छ । सरकारले दिएका आर्थिक सुविधा र राहत दीर्घकालीन हुन्छ भन्ने अनुमानका आधारमा कुनै आयोजनाको लागत मूल्यांकन गरिन्छ र त्यसै अनुसार वित्तीय व्यवस्थापनको योजना बनाइन्छ । तर विगत केही वर्षदेखि सरोकारवालाहरूसँग कुनै छलफल नै नगरी हरेक बजेटमै नीतिगत परिवर्तन हुने गरेको छ । सरकारले उपकरणमा दिइएको भ्याट र भंसार राहत प्रोजेक्ट अर्धभर अपरिवर्तनीय हुनुपर्छ । अन्य निर्माण सामाग्रीमा पनि त्यस्तो सुविधा दिएमा जलविद्युत परियोजनामा सबैभन्दा खर्च हुने सिभिल खण्डको लागतमा केही राहत हुन्छ । जलविद्युत क्षेत्रले सृजना गरेको हजारौं रोजगारी, जनस्तरमा निर्माण गरेका सयौं किलोमिटर बाटो, विद्यालय, शिक्षकहरूको व्यवस्था, स्वास्थ्य केन्द्र, खानेपानी, सिँचाईका आयोजनाहरू, पुल-पुलेसा, निर्माण र इन्जिनियरिङ व्यवसाय, आदिलाई उपेक्षा गर्ने हो भने पनि अबीको लगानीले अर्थतन्त्रमा गरिरहेको योगदानलाई कसरी उपेक्षा गर्न सकिन्छ ?

क्षेत्रीय बजार

जलविद्युतलाई नविकरणीय, स्वच्छ र ऊर्जाका अन्य विकल्पका तुलनामा कम खर्चिलो मानिन्छ । हरितगृह ग्यास उत्सर्जनका कारण थर्मल र विकराल मानवीय जोखिमका कारण आणविक स्रोत लोकप्रिय विकल्प रहेनन् । वायु, सौर्य जस्ता नविकरणीय ऊर्जाको विकासमा तीव्रता आए पनि अर्भै हाइड्रोपावर नै ऊर्जाको बढी विश्वासनीय र भरोसायोग्य स्रोत मानिन्छ । तसर्थ हाम्रो जलविद्युत क्षमतालाई क्षेत्रिय स्तरमा प्रयोग गर्न सकिने प्रचूर संभावना छ । सौभाग्यवश, प्रकृतिले हामीलाई पानी मात्र होइन पहाडपनि दिएको छ । तुलनात्मकरूपले न्यून पर्यावरणीय र सामाजिक क्षति पुऱ्याउने र सहजै निर्माण गर्न सकिने जलप्रवाहमा आधारित 'रन-अफ-रिभर' प्रविधिका परियोजना नेपालको पहाडी भेगका लागि निकै उपयुक्त छन् । यद्यपि वहावमा आधारित हुने भएकोले खोलामा धेरै पानी हुँदा धेरै र थोरै हुँदा थोरै बिजुली उत्पादन हुने समस्या छ । अर्थात्, देशमा जलप्रवाहमा आधारित विद्युत परियोजना धेरै भएभने वर्षामा माग भन्दा अधिक बिजुली उत्पादन भएर उपयोग नहुने र हिउँदमा अत्यन्त कम उपलब्ध हुने समस्या आउँछ । यसको दीर्घकालीन समाधान त निश्चित संख्यामा बहुदेशीय जलाशाययुक्त आयोजना नै हुन् ।

विश्व रंगमञ्चमा राजनीतिक र आर्थिक प्रभाव बिस्तार गर्दै गएको छिमेकी भारत नै हाम्रो ऊर्जाको आधारभूत क्षेत्रिय बजार हो । भारत सरकारको केन्द्रीय विद्युत प्राधिकरणको तथ्याङ्क अनुसार हालसम्म त्यहाँको कूल जडित क्षमता लगभग ४५५,००० मेगावाट छ र यसमा क्रमशः वृद्धि भई नै रहेको छ । विकासलाई मूलमन्त्र बनाएर निरन्तर विजय हासिल गर्दै गएको भारतीय जनता पार्टीको सरकार आक्रामक आर्थिक वृद्धिमार्फत यो दशकभित्रै भारतलाई विश्व कै तेस्रो ठूलो अर्थतन्त्र बनाउने दिशातिर प्रयत्नशील छ । त्यसका लागि चाहिने ऊर्जाको मागलाई उपलब्ध स्रोतको दोहन मात्रले पूर्ति गर्न निश्चय नै कठीन हुनेछ । त्यसमाथि हाल उपलब्ध जडित क्षमताको ५५ देखि ६० प्रतिशत बिजुली कोइला र अन्य तेलजन्य इन्धनबाट उत्पादन हुन्छ । आजको सचेत विश्वमा त्यसको वातावरणीय असरलाई अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिराष्ट्र बन्ने महत्वाकांक्षा बोकेर प्रभाव विस्तार गरिरहेको भारतले उपेक्षा गरिरहन सक्दैन । तसर्थ स्वच्छ ऊर्जाका लागि जीवाश्म इन्धनमाथिको निर्भरतालाई घटाउनु पर्ने प्रतिबद्धताका कारण

भारतले २५ वर्षभन्दा पुराना थर्मल प्लाण्टलाई बन्द गर्ने योजना बनाइसकेको छ र बाँकी पनि क्रमशः विस्थापित गर्दैजाने कुरामा कुनै द्विविधा छैन । त्यसका लागि उपलब्ध सबै विकल्पमा ध्यान दिने क्रममा भारतमा नविकरणीय ऊर्जाको लगानी व्यापक ढङ्गले बढिरहेको छ ।

नेपाल-भारतबीच आगामी दश वर्षमा नेपालबाट १०,००० मेगावाट बिजुली खरिद गर्ने सम्झौता भई नेपाली बिजुली भारतमा निर्यात हुन थालिसकेको छ । त्यसैगरी नेपाल-भारत-बाङ्गलादेशबीच भएको त्रिपक्षीय सम्झौता अन्तर्गत केही समय अघिमात्र नेपालबाट भारतीय प्रसारण लाइनमार्फत ४० मेगावाट विद्युत बाङ्गलादेश पुर्‍याएर दक्षिण एसियामा बहुप्रतीक्षित ऊर्जा सहकार्यको ऐतिहासिक कदम चालिसकेको छ । ऊर्जा आपूर्तिको कठीन समस्या भोगिरहेको बाङ्गलादेशले नेपालबाट आगामी १५ वर्षभित्र ९,००० मेगावाट विद्युत खरिद गर्ने पहल शुरु गरिसकेको छ । यसरी नेपाल-भारत एवं नेपाल-बाङ्गलादेशबीच विद्युत व्यापारको सहमतिमात्र होइन त्यसका लागि आवश्यक न्यूनतम पूर्वाधार बनेर हामीले निर्यात नै गर्न थालिसकेका छौं । यो वर्ष हामीले आयातभन्दा बढी बिजुली निर्यात गरेर नयाँ कोसेढुङ्गा राखिसकेका छौं । यसलाई अझ व्यापक र दिगो बनाउने उद्देश्यका साथ ढल्केबर-मुजफ्फरपुर ४०० केभी द्विदेशीय प्रसारण लाइन बाहेक अन्य दुई स्थानमा पनि त्यही क्षमताको नेपाल-भारत प्रसारण लाइन निर्माणको प्रक्रिया शुरु भएको छ । तसर्थ, हामीसँग वर्षायाममा देशमा आवश्यकता भन्दा अधिक हुने बिजुली निर्यात गर्ने जुन अवसर र माध्यम छ, त्यो भन्नु विस्तारित हुँदै जानेछ ।

नेपालमा उत्पादित बिजुलीले भारतीय बजार पाउने बित्तिकै यहाँका हाइड्रो प्रोजेक्टमा

वैदेशिक लगानी स्वतः आकर्षित हुनेछ । भारतमा करिब ७५ प्रतिशत ऊर्जाको उपयोग उद्योग र व्यवसायिक क्षेत्रले गर्ने भएकोले र राष्ट्रिय ग्रिडको व्यापकताले गर्दा हामीकहाँ जस्तो वर्षामा विद्युत खेर जाने समस्या छैन, जुन हाम्रा जलविद्युत परियोजनाका लागि महत्वपूर्ण अवसर हो ।

नेपालको माग थोरै भएकोले 'खेर' जाने बिजुली निकाल्नु हुँदैन भन्ने अचम्मको मान्यता सरकारी संयन्त्रमा अझै पनि घर गरेर बसेको छ । तर हाम्रो मागको निर्धारण कसरी गरिन्छ ? विद्युत प्राधिकरणले प्रक्षेपण गर्ने मागले हाम्रो औद्योगिक विकासको सम्भावनालाई न्यूनीकरण गर्छ । लोडसेडिङमुक्त गुणस्तरीय ऊर्जाको निर्बाध आपूर्तिले उद्योगधन्धा मात्र होइन जनताको घरमै पनि बढी विद्युत खपत हुने प्रमाणित भइसकेको छ । आपूर्तिलाई सहज तुल्याउन विभिन्न प्रसारण लाइन निर्माणका लागि वैदेशिक ऋण आइरहेको छ, प्राधिकरण स्वयंले पनि यसमा धेरै लगानी गरिरहेको छ । देशैभरि विभिन्न स्थानमा ४००, २२०, १३२ केभी प्रसारण लाइनहरू बनिरहेका छन् । यो निकै उत्साहजनक विस्तार हो । जमीन, वन, वातावरण सम्बन्धी प्रक्रियामा गम्भिर सुधार र निजी क्षेत्रलाई पनि विद्युत प्रसारणमा संलग्न गर्ने हो भने ग्रिड बिस्तार र विद्युत वितरणले निकट भविष्यमा व्यापक राष्ट्रिय स्वरूप हासिल गर्नेछ ।

अन्त्यमा,

समग्र राजनीति नसुधी एउटा मात्र क्षेत्रमा आश्चर्यजनक प्रगतिको अपेक्षा राख्नु युक्तिसंगत नभएपनि ऊर्जाको विकासमा निजी क्षेत्रले देखाएको उत्साह प्रशंसनीय छ । अब जनता विकासको मूल कहिले फुट्ला भनेर

अनन्तकाल सम्म कुर्न तयार देखिँदैनन् । र, विकासको मूलको पहिलो सर्त पर्याप्त ऊर्जा उपलब्धता नै हो । यो पृष्ठभूमिमा मुलकभित्र तीव्र गतिमा बढ्दै गएको जलविद्युत उत्पादनले आशाको किरण देखाएको छ र यस क्षेत्रमा संलग्न निजी प्रवर्द्धकहरूको आर्थिक क्षमता, प्राविधिक दक्षता र लगानी गर्ने उत्सुकतालाई प्रमाणित गरेको छ । विगतमा बिजुलीको खासै वास्ता नगर्ने दलहरूका चुनावी मेनिफेस्टोमा विद्युत विकासको हासिल गर्न सकिने लक्ष्य सहितका प्रतिबद्धता पढ्न पाइन्छ । दलहरूले ती प्रतिबद्धतालाई गम्भीरतापूर्वक कार्यान्वयन गर्ने बाटोमा पाइला चाले भने सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको सहकार्यमा नेपालमा शुरु भएको विद्युत विकासको अभियानले महत्वपूर्ण फड्को मार्नेछ । त्यस्तो सामुहिक प्रयत्नबाट उत्पन्न हुने उज्यालो प्रकाशमा देखिने नेपाल नै शायद समुन्नत नेपाल हो !

सन्दर्भ सामग्री:

Annual Report of FY 2023/2024, Nepal Electricity Authority, August 2024.

Nepal's Energy Sector Vision 2050 A.D., Government of Nepal, November 2013.

Executive Summary on Power Sector, Central Electricity Authority, Government of India, October 2024.

Energy Statistics of Nepal, Independent Power Producers' Association Nepal, 2024.

(भुर्तेल जलविद्युत क्षेत्रका अध्यक्षता हुन्)

Fund Manager

Anchor Investor

NIMB ACE
CAPITAL LIMITED
Managing Shares. Managing Investments.

NIMB
नेपाल इन्भेस्टमेन्ट मेगा बैंक लि.
NEPAL INVESTMENT MEGA BANK LTD.

NIBL EQUITY PARTNERS

ALREADY INVESTING IN THE SECONDARY MARKET?

NOW GROW MORE. WELL, THAT IS SIMPLE WITH US.

Expand your Portfolio. Get access to exclusive investment opportunities in fast-growing companies ahead of IPO. You don't need to switch from your everyday PMS because we make it easy for you to invest and get an excellent return for your money that needs to grow.

Learn More

✉ investments@niblacecapital.com

☎ +977-1-4525280,+977-1-4005080

Investment in NIBL Equity Partners is illiquid, involves significant risk, and should be considered only after a thorough review of offer documents and relevant documents related to fund.

असीमित स्रोतको उचित व्यवस्थापनबाटै जुमुराउन सक्छ पर्यटन

नेपालको समस्या खर्चालु पर्यटक (हाइइण्ड टुरिष्ट)मा पहुँच नपुग्नु, गन्तव्यको प्रवर्द्धन हुन नसक्नु र अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म हामी पुग्ने नसक्नु नै हो । यसले गर्दा हामीले पाउनुपर्ने प्रतिफल पनि पाइरहेका छैनौं ।

पर्यटन व्यवसायमा निजी क्षेत्र प्रत्यक्ष रूपमा लागेको ६५ वर्षभन्दा बढी भइसकेको छ । विगत ६ दशकको अवस्थालाई हेर्ने हो भने पनि राज्यको अग्रसरता र उत्सुकताभन्दा निजी क्षेत्रको संलग्नता यसमा बढी देखिन्छ । लामो समयसम्म पर्यटन भनेकै विदेशी पर्यटकमा निर्भर रहेको नेपालको पर्यटन पछिल्लो कालखण्डमा भने विदेशीमात्र नभएर आन्तरिक पर्यटन पनि उदीयमान विधा भएको छ ।

नेपालमा विदेशी पर्यटकको अकार्षण बढ्दै जानु र विस्तारै नेपाल रोजाइमा पर्नुलाई लामो हवाई दूरी (लड हउल)बाटै भएको देखिन्छ । नेपालमा पर्यटनको सुरुवात पनि लामो दूरीका गन्तव्यबाट आउने पर्यटकबाट बढी जोड दिएर भएको देखिन्छ । यसका लागि नेपालमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व नेपाल आएको देखिन्छ । ती पर्यटकले पुस्तकमार्फत, स्टोरी, विभिन्न प्रकारका रेकर्डबाट नै नेपाललाई चिनाएको पाइन्छ । जसले नेपालप्रतिको आकर्षण बढेको र नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा चिनाउने काम भएको पाइन्छ । जसको फलस्वरूप नेपालमा विदेशी पर्यटक बढ्दै जान थालेको हो ।

दीपकराज जोशी

निजी अगाडि, राज्य पछाडि

पर्यटकहरू आउन थालेपछि हामीले पनि निजीक्षेत्रसहितबाट सेवा दिन थालेका छौं । अहिलेको अवस्थामा पर्यटनको विभिन्न कम्पोनेन्टमार्फत प्रवर्द्धन भइरहेको छ । पर्यटक आइसकेपछि उनीहरूलाई सेवा दिने काम अर्को महत्वपूर्ण काम हो । हामीले पर्यटकलाई सेवा दिने काम होटल, होमस्टे, ट्रेकिङ, ट्राभलसहितबाट गरिरहेका छौं । सरकारले पर्यटन विकास र प्रवर्द्धनकै लागि विभिन्न

निकाय गठन गरेका पनि छ । पर्यटन बोर्ड, विभिन्न पर्यटनकमा विंडसहरू र तारागाउँ पर्यटन विकास समितिसहितबाट पनि सेवा प्रवाह भएको पाइन्छ ।

पर्यटकलाई आकर्षित गर्ने र सेवा प्रभावकारी दिने भनेर राज्यले नै सुरु गरेका निकायबाट भने सुरुवाती वर्षहरूमा काम गर्न खाजेको जस्तो देखिए पनि आजका दिनमा ती निकाय खासै भिजिबल हुन सकेका छैनन् । निजी क्षेत्रको दबाव होस् वा सरकारी संयन्त्रले काम अब्बल हुन नसक्दा होस् । आखिरीमा सरकारले पर्यटकीय सेवा र सुविधाका लागि सुरुवात भएका सरकारी निकाय कमजोर हुँदाको घाटा समग्र पर्यटन क्षेत्रलाई भइरहेको छ ।

पछिल्लो समय पर्यटन क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थागत हिसावले हेर्ने हो भने निजी क्षेत्रको सक्रियता बढ्दै गएको देखिन्छ । ट्रेकिङ, ट्राभल, एयरलाइन्स, होटल, पर्वतारोहणसहितका संस्थाहरूको योगदान उल्लेख्य देखिन्छ । कतिपय पर्यटनमा सक्रिय संस्थाहरू पर्यटन मन्त्रालय स्थापना हुनुभन्दा पनि अगाडि स्थापना भएका र सेवा दिन थालेका पनि छन् । ती संस्थासँग सरकारी निकायको उपस्थिति जोडेर हेर्ने हो भने निजी क्षेत्र अलि बढी आक्रामक छ भने सरकारी प्रक्रिया सुस्त देखिन्छ ।

नीतिगत उदारताको प्रतिफल

नेपालमा सन् १९७० को दशकपछि पर्यटनको महत्व देखेर सरकारले नै सहजीकरण गर्न थालेको र पर्यटन मन्त्रालय स्थापना गरेर सन् १९७२ मा पर्यटनको गुरु योजनासमेत बनेको देखिन्छ । सरकारले पर्यटनमा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने भनेर नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन

प्रतिष्ठान (नाथम)को सुरुवात गर्नेदेखि पर्यटन विभाग स्थापना गरेर नियमनको भूमिका खेल्न थालेसम्मको अवस्थालाई अहिले जोडेर हेर्ने हो भने राज्यले सक्रियता देखाउन खोजको मात्रै देखिन्छ। पर्यटकीय संस्थालाई इजाजतपत्र दिने र नियमन गर्ने भन्ने सैद्धान्तिक विषयमा सरकारी क्षेत्रको भूमिका देखिन्छ त्यसको प्रभावकारी र निरन्तरता अर्को पाटो मानिएको छ।

पूर्वाधार विकासमा पनि सरकारले निजी क्षेत्रमैत्री र खुला अर्थतन्त्रको नीति लिएर हवाई यातायात, पर्यटन यातायातसहित विभिन्न क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको लगानी खुला गरिदिएको छ। यसले निजी क्षेत्रको अपनत्व बढेको छ भने सरकारले गर्ने सहयोगको दायरासमेत बढेको देखिन्छ। पछिल्लो दिनमा सरकारले नीतिगत क्षेत्रमा गर्नुपर्ने काममा राम्रो गरिदिएको कारणले पनि पर्यटन क्षेत्रको विकासमा सहजता पक्कै भएको महशुस गर्न सकिन्छ। राज्यले पर्यटन विकास र सहजीकरणमा गरेको प्रयाश अन्तर्गत छुट्टै पर्यटक प्रहरी, हरियो प्लेटका सवारीको व्यवस्था, पर्यटनका लागि गुणस्तरी सेवा दिने पर्यटकीय संस्थाले विदेशबाट ल्याउने सामानमा कर छुट, पर्यटकीय सवारी किन्दा दिने छुटसहितको काम निकै सहानीय छ।

सरकारले क्षेत्रगत सुधारको लागि समेत काम गरेको छ। सरकारले नेपालको पर्यटन क्षेत्रको विकासका लागि क्षेत्रगत रूपमा पर्यटकीय महत्व पक्कै दिएको छ। पर्यटनको विकास तथा सहजीकरणको लागि छुट्टाछुट्टै क्षेत्रलाई समेटेर नीतिगत व्यवस्थासमेत गरेको छ। पछिल्लो दिनमा हामीले हेर्ने हो भने नेपाललाई पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने र साभेदारीका हिसावले समेत सक्रिय भूमिका खेल्ने भनेर नै नेपाल पर्यटन बोर्ड स्थापना भएको देखिन्छ।

सरकारले गर्न खोजेको काम जति अग्रसरता लिएर गएको देखिन्छ त्यसलाई राज्यले बनाउने पूर्वाधार भएन भने भएकै पर्यकीय गतिविधिका काम समेत देखिँदैनन्। राज्यले अहिले पनि पर्यटन पूर्वाधारमा उच्च प्राथमिकता नदिएको भन्ने गुनासो आइ नै रहेका छन्। यसका लागि राज्यले पूर्वाधार निर्माणमै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसो त निजी क्षेत्रको अपेक्षा अनुसारको पूर्वाधार विकास र गन्तव्य प्रवर्द्धन भने पक्कै हुन सकेको छैन। यसका लागि राज्यको प्रशासनिक तथा राजनीतिक दुबै तहले काम गर्नुपर्ने हुन्छ। पर्यटनको बारेमा बुझाई मात्रै राम्रो भएर पक्कै हुँदैन। अस्थिर सरकार, कर्मचारीको छिटोछिटो सरुवा हुने, आवश्यकता अनुसारको

गन्तव्य विकास र प्रवर्द्धनको पाटोमा अझै धेरै कमजोरी छ।

कमजोर पूर्वाधारको मारमा पर्यटन

राज्यले अगाडि बढाएका धेरै पूर्वाधारका कार्यक्रम राम्रोसँग अगाडि बढ्न सकेका छैनन्। राष्ट्रिय गौरवकै आयोजनाको सूचीमा हेर्ने हो भने दुई दर्जन आयोजनमध्ये ५/७ वटा त पर्यटन मन्त्रालय अन्तर्गतकै पर्यटकीय पूर्वाधार बनाउने भन्ने खालका छन्। यी आयोजनालाई द्रुत गतिमा काम गर्ने जिम्मेवारी राज्यले लिनुपर्ने हुन्छ। यस्ता आयोजना कार्यान्वयनतर्फ बढी जोड दिनु पर्छ। अस्थिर भएका आयोजनालाई स्थिरतातर्फ लैजाने र सक्रिय बनाएर बढीभन्दा बढी प्रतिफलमूख बनाउँदै कार्यान्वयनतर्फ नै जोड दिनुपर्ने हुन्छ। यस्ता आयोजनाको गम्भिर छलफल गर्ने, प्रभावकारिता र प्रतिफलका निम्ति अलि बढी जोड दिने हो भने पक्कै यसको नतिजा राम्रो आउँछ।

पर्यटन भनेको प्राविधिक विषय पनि हो। पर्यटनका कतिपय आयोजना विकास गरेर निजी क्षेत्रलाई नै दिनुपर्ने छ भने कतिपय काम राज्यकै आग्रसरतामा मात्रै हुनुपर्ने छ। यस्ता विषयमा समेत गम्भिरताका साथ लामुपर्ने हुन्छ। अहिले कतिपय पर्यटनका गतिविधि प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् भने यसलाई गतिशीलसमेत बनाउन नसकिएको देखिन्छ।

पर्यटन क्षेत्रमा प्रशस्त संघ संस्था त छन् तर पर्यटनको बारेमा गम्भिर भएर लामे चाहिँ कम भए। जति संघ संस्थाले काम गरेका छन्, तिनीहरूबाट प्रभावकारी नतिजा देखिएको छैन। यसको कारण पर्यटनको बारेमा नबुझेने र काम गर्नु भन्ने नेतृत्वलाई पनि सरकारी तहबाट हुनुपर्ने सपोर्ट कम भइरहेको देखिन्छ। नीतिगत पक्ष फितलो हुनु र सरकारी नेतृत्वकर्ताको परिवर्तन छिटोछिटो हुनुले पनि पर्यटन क्षेत्रको विकास, प्रवर्द्धन र प्रतिफल अपेक्षा अनुसारको हुन पक्कै नसकेको हो।

रणनीतिक योजनाका असफलताको पाठ

लामो समयसम्म प्रभावकारी काम हुन नसक्नुमा सरकारी कमजोरी पक्कै छ। यस अघि सन् २०११ को पर्यटन वर्ष सकिन नपाउँदै भिजन २०२०, २०१६-२५ को लागि पर्यटन विकासको रणनीतिक योजना, २०२३-३० को पर्यटन दशक, पाँच/पाँच वर्षे आवधिक योजना पनि तय भएकै थिए। तर, ती तय भएका योजना

र कार्यक्रम तथा पर्यटनमा दीर्घकालिन काम गर्ने भनेर आएको योजनाको कार्यान्वयन पक्ष भने फितलो बन्यो। पर्यटन मन्त्रालय अन्तर्गत बन्ने योजना र पर्यटनका विभिन्न निकायले बनाउने योजनाले प्रभावकारी कामै गर्न नसक्नु, भएका नेतृत्वसँग पुरानो विषयवस्तुको जानकारी नहुने र जानकारी लिन भन्दा आफैँ नयाँ योजना बनाएर जान खोज्ने अभ्यास प्रशस्त छ। यस्ता अभ्यासले भएकै योजना पूरा नहुने र नयाँले पनि प्रभावकारी काम गर्न सकेको छैन। एउटा भिजन अनुसारको कार्यक्रम बन्छ तर त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने बेला राजनीतिक नेतृत्व परिवर्तन भइसक्यो। जसका कारण त्यो कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने पक्ष निकै कमजोर भइरहेको छ।

आजको दिनमा हाम्रो पर्यटनको दिशाविहीन (डिरेक्सनलेस) हुनुको कारण पनि राजनीतिक अस्थिरतादेखि भएकै योजनाका प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएर भएको हो। नेपालको पर्यटन अब कता जाने ? कस्ता निकायसँग वास्तविक समन्वय गर्ने भन्ने विषय नै 'डिरेल' भएको अवस्था छ। यसलाई छिटो ट्याकमा ल्याउनुपर्छ। एकैपटक धेरै कम गर्नुपर्छ भन्ने होइन, काम कम गरौँ तर त्यसलाई वास्तविक र मूर्त रूप दिनुपर्छ भन्ने हुनुपर्छ। पर्यटन प्रवर्द्धनको कामलाई राम्रोसँग गर्ने, पूर्व तयारी गर्ने र प्रशस्त गृहकार्य गरेर मात्रै अगाडि बढ्ने हो भने पर्यटनलाई हामीले भनेजस्तै अथाहा सम्भावना भएको क्षेत्र हो भनेर पुष्टि गर्न सकिन्छ। नेपालको लागि पर्यटनले जति दिने दिर्घकालीन लाभ दिने अरु क्षेत्र नै हुन छैन र हुन पनि सक्दैन।

दीर्घकालीन लाभ दिनकै लागि निजी क्षेत्र अभ्यस्त छन्, सबैले गर्नुपर्छ र प्रवर्द्धन गर्ने पनि भनिन्छ तर प्रभावकारी काम हुन्छ पनि भनिरहेका छन्। पर्यटनमा भएको योजनाले प्रतिफल दिन सकिरहेको छैन। यसको कारण सरकारले लामो समयको कामलाई बिना योजना अगाडि बढ्नु नै अहिलेसम्म भएको कमजोरी हो। राजनीतिक नेतृत्वले आफ्नो कार्यकालको लागि काम गर्ने मात्रै भनेर पन्छनु पक्कै हुँदैन। यसले पछिसम्मको अपनत्व बढ्दैन।

प्रभावकारी पर्यटन विकासका लागि र प्रतिफलमुखी काम गर्न यस अघि आएका कार्यक्रमभन्दा पर्यटन प्राथमिकताका दशकको रूपमा नयाँ कार्यक्रम ल्याउनुपर्छ। पर्यटन प्राथमिकताका दशकमा के गर्ने भन्ने विषय पक्कै पहिल्याउनुपर्छ। पर्यटन पूर्वाधारमा राज्यले गर्ने लगानी, निजी क्षेत्रले गर्ने लगानी, पर्यटक भित्र्याउने लक्ष्य, त्यसका लागि आवश्यक

जनशक्तिसहितका विषयलाई अहिले नै निकर्षित गरेर अगाडि बढ्नुपर्छ । कति होटल चाहिन्छ, कति ट्राभल, ट्रेकिङ, टुर गाइड अबको दशकमा आवश्यक छ भन्ने आकलन गरेर अहिले नै तयारी गरेर जान सकिन्छ । यसको लागि पक्कै राज्य संयन्त्रकै सक्रियता चाहिन्छ भने निजी क्षेत्र त मुख्य साभेदार भइहाल्यो । पर्यटकीय क्षमता र त्यसलाई प्रवर्द्धन गर्ने कार्यक्रम पनि तय गरेर जान सकिन्छ । कार्यक्रम ल्याउने तर त्यसको अपनत्व राज्य वा निजी क्षेत्र कसैले पनि नलिने चाहिँ हुनु भएन ।

पर्यटनमा अबको बाटो

पर्यटनमा संलग्नताको हिसावले काम गर्ने रफ्तार पक्कै देखिन्छ । बजेट पनि खर्च भइरहेको छ । तर हामीलाई चाहिने कार्यक्रममा बजेट खर्च भएन, गन्तव्य विकासको कार्यक्रम भएन । आगामी वर्ष भित्र्याउने पर्यटक र त्यसको लागि गर्ने प्रवर्द्धनको काम हुनुपर्छ । नेपालको लागि वास्तवमा भन्ने हो भने राज्य तथा निजी क्षेत्रले भएकै गन्तव्यको विकास र प्रवर्द्धनमा मात्रै लगानी गरे पुग्छ । भएकै गन्तव्यको विकास गर्ने हो भने पनि अबको कम्तिमा २० वर्षको लागि नयाँ गन्तव्य खोजिरहनु पर्ने छैन । जे छ त्यही गन्तव्यको विकास गर्ने र प्रवर्द्धन गर्ने हो भने पनि हामीसँग अहिलेकै पर्यटन गन्तव्य यथेष्ट छन् । तर, हामीकोमा भएका गन्तव्य जुन अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका छैनन् त्यतातर्फ ध्यान गएको छैन भने नयाँ गन्तव्य पनि प्रवर्द्धन गर्न सकिरहेका छैनौं । यसैका लागि हामीले राम्रो होमवर्क गर्ने, सही टीम छनोट गर्ने र फोकस भएर काम गर्ने हो भने तीन देखि पाँच वर्षमै भिजिबल चेन्ज पर्यटनमा ल्याउन पक्का सकिन्छ ।

पर्यटनमा काम गर्ने निश्चित संस्थाहरूको निश्चित दायित्व हुन्छ । त्यो अनुसार संस्थागत काम हुन नसक्दा पर्यटन बोर्डले पूर्वाधार विकास गरिदेओस् अनि प्रवर्द्धन पनि गर्छ भन्ने भइरहेको छ । तर, साना पूर्वाधार विकास गर्ने काममा अल्भनुभन्दा दीर्घकालीन महत्वका काम गरेर जानु उपयुक्त हुन्छ । त्यसका लागि पर्यटन मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायलाई पुनरावलोकन गर्दै पनि गर्नुपर्छ । मन्त्रालय भित्र पर्यटन, संस्कृति र उड्डयनका निकाय छन् । यी निकायहरूको कामको मात्रै रिभ्यू गर्ने र टार्गेटसहितको जिम्मेवारी दिने मात्रै हो भने पनि पक्कै नतिजामुखि काम छोटो समयमा नै देखाउन सकिन्छ ।

अहिले त पर्यटन मन्त्रालयका केही महाशाखा, पर्यटन मन्त्रालय, बोर्ड र निजी क्षेत्रका

नेपालको लागि राज्य तथा निजी क्षेत्रले भएकै गन्तव्यको विकास र प्रवर्द्धनमा मात्रै लगानी गरे पुग्छ । भएकै गन्तव्यको विकास गर्ने हो भने पनि कम्तिमा अबको २० वर्षको लागि नयाँ गन्तव्य खोजिरहनु पर्ने छैन । जे छ त्यही गन्तव्यको विकास गर्ने र प्रवर्द्धन गर्ने हो भने पनि हामीसँग अहिलेकै पर्यटन गन्तव्य यथेष्ट छन् ।

कामसमेत दोहोरोपना हुने गरेको छ । त्यसलाई पनि पुनरावलोकन गरेर नजितामुखी बनाउने गरी पक्कै जिम्मेवारी दिनुपर्छ । पर्यटन विकास गर्दा निजी क्षेत्रलाई छोडेर जान भने सकिँदैन ।

निजी क्षेत्रसँग जोडिएको कारण नेपालको पर्यटन अहिलेको अवस्थासम्म आइपुगेको हो । निजी क्षेत्रको पर्यटन विकासमा पक्कै सहाहननीय यो योगदान छ । अहिले जे जति पर्यटन आगमनको नतिजा देखेका छौं, त्यो सरकारले निजी क्षेत्रलाई गरेको समर्थनकै कारणले भएको हो । छोटो समयमा नै प्रतिफल हासिल गरेर जान राज्य र निजी क्षेत्रकै सहकार्य चाहिन्छ । राज्यले निजी क्षेत्रले गरेको मागलाई पक्कै पूरा गर्दै आएको छ । राज्यले पर्यटन विकासको लागि जति अपेक्षा गरेको छ र निजी क्षेत्रले दिनसक्ने योगदान जति छ त्यो पक्कै कम भएको भने हुनसक्छ । अन्तर्राष्ट्रिय सफल अभ्यासलाई निजी क्षेत्रले पनि जोड्दै जाने र अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गर्दै जान नसक्नु अपेक्षा अनुसारको नतिजा नपाउनु पनि हुन सक्छ ।

निजी क्षेत्र जति सक्रिय भएको छ त्यति लाभ पाउन सकेको अवस्था पनि देखिँदैन । अहिले हामीसँग जे जति पर्यटकीय गन्तव्य र आगमन छ त्यसले गरेको खर्च सन्तोषजनक छैन । अहिले विदेशी पर्यटकले गर्ने दैनिक खर्च ४०/४५ डलर प्रतिदिनमा मात्रै सीमित छ । हामीसँग भएको गन्तव्य र क्षमताको हिसावले हेर्ने

हो भने यो खर्च निकै कम हो । भएकै गन्तव्यबाट बढी लाभ लिन सक्ने, होटलहरूले प्रिमियम चार्ज लिने अवस्था छैन ।

नेपालको समस्या खर्चालु पर्यटक (हाइइण्ड टुरिष्ट)मा पहुँच नपुग्नु, गन्तव्यको प्रवर्द्धन हुन नसक्नु र अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म हामी पुग्ने नसक्नु नै हो । यसले गर्दा हामीले पाउनुपर्ने प्रतिफल पाइरहेका छैनौं । यसका राम्रो होमवर्क नै नपुगेको हो । यसका लागि राज्यले पूर्वाधार छिटोभन्दा छिटो सुधार गर्ने, अध्यामनको भिसा सहजीकरण गर्ने, भएकै अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल थप प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । अहिले काठमाडौंसँगै इन्सेन्टिभ दिएर भए पनि भैरहवामा चहलपहल देखिन थालेको छ । भएकै अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भैरहवा र पोखरा सञ्चालन दीर्घकालीन रूपसम्ममा हुने गरी जानुपर्छ । राज्यले नीतिगत व्यवस्था हेरिदिनुपर्छ भने निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धनमा राज्यले भूमिका खेल्न सक्छ । यसका लागि निजी क्षेत्रले गतिविधि सिर्जनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ । नयाँ सन्देशसहित अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा जाने हो भने खासै समस्या पनि छैन र सम्भावना पनि ज्यादा छ । त्यसले राज्य र निजी क्षेत्र दुबैलाई राम्रो प्रतिफल दिन्छ ।

गुणस्तरीय खर्च गर्ने व्यवस्था बढाउन पनि कि त राज्यले नियन्त्रण गर्नुपर्छ अन्यथा ठूलो लगानी भएको निजी क्षेत्रको नियन्त्रणमा हुनुपर्छ । त्यसो भयो भने खर्च गर्ने पर्यटक बढ्ने अधिक लाभ लिन सकिने हुन्छ । अहिले त मिश्रित रणनीतिमा काम भइरहेको अवस्था छ । जसले गर्दा खर्चालु र बजेट टुरिष्ट दुबैलाई एउटै एजेन्सीले ह्याण्डल गरिरहेको छ । हामीले गर्ने कामयक्रम पनि गुणस्तरीय पर्यटक लक्षित हुनुपर्छ । भएकै गन्तव्यको विकास गर्ने र सेवा सुविधामा केन्द्रित हुनुपर्छ । यसको प्रयासरूप पर्यटन बोर्डले काम गर्दै आएको र बजेट खर्च पनि पर्यटकीय सेवा र सुविधामै बढाउदै लगीरहेको पनि छ ।

अहिलेकै अवस्थाको पूर्वाधार र क्षमताबाट पनि नेपालले गुणस्तरीय पर्यटक भित्र्याउन सक्छ । गुणस्तरीय पर्यटक भित्र्याउने मामलामा एउटा पक्ष भुटानको जस्तो राज्य नियन्त्रित पर्यटकको अपेक्षामा छन् भने अर्को पक्ष यूरोपको जस्तो बिजनेसमा राम्रो होल्ड गर्न निजी क्षेत्रको राम्रो उपस्थिति छ । त्यसले गर्दा गुणस्तरीय पर्यटक भित्र्याउन सकिएको छ । त्यसैले हामीले पनि अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गर्ने नभएर स्वस्थ प्रतिस्पर्धा नै बढाउनुपर्ने हुन्छ ।

(जोशी नेपाल पर्यटन बोर्डका कार्यकारी प्रमुख हुन्)

यो चाडपर्व *IME* गरी उद्यमी बनौं

२० जना

दैनिक
Ultima Earbud
प्रत्येक दिन, 1 जनालाई

१२ जना

प्रत्येक हप्ता
DHI का उपहारहरू, 1 जनालाई

३ जना

प्रत्येक महिना
iPhone 16, 1 जनालाई

बम्पर

DOST STRONG PICKUP

विदेशबाट पठाएको रकम IME PAY वालेट,
आइएमई काउण्टर वा बैंक खाता
मार्फत प्राप्त गरौं र जितौं आकर्षक उपहारहरू

यो योजना २०८१ मंसिर मसान्तसम्म मात्र लागू रहनेछ ।

एडिटेड काठमाडौं

IME
International Money Express
Fast, Reliable And Secure Remittance

GME
REMITTANCE

IME
pay

GET IT ON
Google Play
Download on the
App Store

SCAN & DOWNLOAD

पूर्वाधार निर्माणमा वित्तीय व्यवस्थापनका चुनौती

सरकारले निजी क्षेत्रलाई पूर्वाधारमा लगानी गर्नका लागि लगानी ल्याउने वातावरण सिर्जना गरिदिनुपर्छ । पूर्वाधार बन्ड जारी गर्ने योजनाहरू अहिलेसम्म घोषणामै सीमित भएका छन् । जबकि अहिलेको भुक्तानी समस्यालाई समाधान गर्न पनि पूर्वाधार बन्ड जारी गरेर समाधान गर्न सकिने उपायहरू छन् ।

नेपालको निर्माण क्षेत्र अहिले सुस्त गतिमा रहेको छ । देशको आवश्यकताअनुसार निर्माण क्षेत्रले जुन गति पाउनुपर्ने हो, त्यो प्राप्त गर्न सकेको छैन । यसको अर्थ यो होइन कि विगतमा निर्माण क्षेत्रमा कुनै चुनौती नै थिएनन् । यथार्थ यो हो कि विगतमा चुनौतीहरू भएपनि निर्माण क्षेत्र अहिलेको जस्तो सुस्त थिएन, काम भइरहेका थिए । अहिलेको अवस्था भने ठिक उल्टो छ, किनकी निर्माण क्षेत्रलाई गतिशील बनाउने मध्यको एक वित्तीय व्यवस्थापन व्यवस्थित हुन सकेको छैन । वित्तीय व्यवस्थापनको चक्र बिग्रिएको कारणले अहिले निर्माण क्षेत्र समस्यामा परेको छ ।

निकोलस पाण्डे

भुक्तानी नै मुख्य समस्या

निर्माण व्यवसायीले कुनै निर्माणको काम गर्नका लागि पहिले गरेको कामको भुक्तानी हुन अनिवार्य हुन्छ । पुरानो कामको भुक्तानी नभएसम्म नयाँ काम सुरु गर्न सकिँदैन । तर अहिले समस्या के आयो भने नयाँ काम थपिएका छन् तर पुरानो कामको भुक्तानी हुन सकेको छैन । किन पनि यो समस्या भयो भने अधिकांश निर्माण व्यवसायीले उधारोमा काम गरेका हुन्छन् । जब गरेको कामको भुक्तानी हुँदैन, तब उनीहरू समस्यामा स्वभाविक रूपमा पर्ने भए । भुक्तानी भएपछि मात्र डन्डी सिमेन्टलगायत अन्य निर्माण सामग्रीको रकम सम्बन्धित उद्योगलाई तिर्न सक्छन् र नयाँ पूर्वाधार परियोजना निर्माणका लागि ती आवश्यक सामग्री पुन खरिद गर्न वा उधारोमा ल्याउनका लागि बाटो खोल्न सक्छन् । जबकि पुरानो सामानको रकम भुक्तानी नभएसम्म उद्योगहरूले निर्माण सामग्री उपलब्ध गराउँदैनन् ।

यति मात्र होइन, बैंकबाट लिएको कर्जाको साँवा वा ब्याज नतिरेपछि बैंकले पनि पत्याउँदैनन् ।

यसले गर्दा नेपाली निर्माण व्यवसायीहरू दिनप्रतिदिन समस्यामा पर्दै गएका छन् । आउँदो पुस मसान्तसम्ममा कालोसूचीमा पर्ने व्यवसायीको संख्या अझ बढ्ने देखिन्छ । यसले निर्माण व्यवसायी मात्र होइन सिमेन्ट, रड, डन्डी जस्ता निर्माण सामग्री उत्पादन गर्ने कम्पनीहरू पनि समस्यामा पर्ने अवस्था देखिँदैछ । अन्य उद्योगभन्दा सिमेन्ट देशभित्रै उत्पादन भइरहेको निर्माण क्षेत्रको कच्चा पदार्थ हो । यो स्वदेशी उद्योगलाई पनि समस्या आइरहेको देखिन्छ । अबौं र खबौं लगानी भएको र स्वदेशी कच्चापदार्थ प्रयोग गरेर उत्पादन भइरहेको सिमेन्ट उद्योग अहिले २० देखि ३० प्रतिशत क्षमतामा मात्र सञ्चालन हुनुको कारण वित्तीय व्यवस्थापनको श्रृङ्खलामा आएको अवरोध हो । यो प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा वित्तीय व्यवस्थापनसँग जोडिएको छ ।

नयाँ व्यवसायीलाई बढी समस्या

धेरैवटा सरकारले निर्माण क्षेत्रको वित्तीय व्यवस्थापनमा भइरहेको अवरोधलाई न्यूनीकरण गर्ने र पुरानो बक्यौता भुक्तानी गर्ने बताउँदै आएका छन् । तर यथार्थमा गरेको कामको भुक्तानी लामो समयदेखि निर्माण व्यवसायीले पाउन सकेका छैनन् । यसले स्थापित निर्माण व्यवसायीलाई तुलनात्मक रूपमा कम असर पुगे पनि यस क्षेत्रमा केही गछौं भनेर आएका नयाँ र स्थापित हुन संघर्ष गरिरहेका व्यवसायीलाई भने ठूलो धक्का लागेको छ । सरकार पुरानो बाँकीलाई भुक्तानी गर्ने भन्छ तर पुराना पूर्वाधार परियोजनाको भुक्तानी हुनुपूर्व नै नयाँ योजनाहरूलाई ल्याइरहेको छ । यसले के समस्या ल्याएको छ भने नयाँ घोषणा गरिएका आयोजनाहरू पनि निर्माण गर्ने भनेका यिनै निर्माण व्यवसायीले हो । जबकि यी निर्माण व्यवसायीहरू पुराना परियोजना निर्माणको भुक्तानी

नपाए समस्यामा छन् । यस्तो अवस्थामा नयाँ परियोजनामा काम गर्न नै सक्दैनन् । राजनीतिक नेतृत्वले पुरानोको भुक्तानी दिनुभन्दा पनि आफैले घोषणा गरेका र जनतामाभ्रम प्रतिबद्धता जनाएका र आफूना रोजाईका परियोजनालाई अगाडि बढाउनमा इच्छुक भइरहेको देखिन्छ । यो सही कदम भने होइन किनकि सम्पन्न भइसकेका परियोजनाको भुक्तानी नगरेसम्म नयाँ परियोजना अगाडि बढाउन सकिने अवस्था छैन ।

निर्माण व्यवस्थापन कौशलको अभाव

वित्तीय व्यवस्थापनमा अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको निर्माण व्यवस्थापन हो । यो राजनीतिक नेतृत्व वा मन्त्रालयको प्रशासनिक नेतृत्व भन्दा पनि परियोजनामा नेतृत्व लिएको आयोजना प्रमुख र सम्बद्ध कर्मचारीतन्त्र पर्छ । परियोजनालाई कसरी व्यवस्थित गर्दा तोकिएको बजेटमा अपेक्षित परिणाम निकाल्न सकिन्छ भन्ने सीपको अभाव छ । किनकि कुनै पनि मन्त्रालयलाई छुट्ट्याएको बजेटको पूर्ण परिचालन वा उपयोग हुन सकेको देखिँदैन । यसो हुनुमा परियोजना कार्यान्वयनमा चुस्त व्यवस्थापन नभएको र त्यसको नेतृत्व गर्ने नेतृत्वकर्ता प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ । किन यस्तो भइरहेको छ भने कतिपय परियोजनामा बजेट छ तर काम भइरहेको छैन । कतिपय परियोजनामा काम भइरहेको छ तर अफसोच त्यहाँ अपेक्षित बजेट छैन । यी विषय हेर्दा सामान्य देखिए पनि यसबाट आउने परिणाम गम्भीर र दूला हुन्छन् भनेर बिर्सनु हुँदैन ।

सरकारसँग उपलब्ध पुँजीलाई प्रभावकारी उपयोग गर्न सकिएको छैन यो समस्या त छँदैछ । अर्कोतर्फ सरकारसँग पूर्वाधार परियोजनामा लगाउने पुँजीको अभाव छ । किनकि सरकारले राजस्व उठाउने जुन लक्ष्य राखेको छ त्यसअनुरूप उठाउन सकिरहेको छैन । यसकारण हामीसँग उपलब्ध भएको सीमित बजेटलाई पनि विनियोजन गर्न सकिरहेका छैनौं । काम हुने ठाउँमा बजेट नै नराख्ने र परिणाम नआउने र काम गर्न नसकिने ठाउँमा धेरै बजेट राख्ने समस्या छ । यसले के समस्या ल्यायो भने बजेट छ तर काम नहुँदा त्यो अड्केर र थुप्रेर बसेको छ । यो विडम्बना निर्माण क्षेत्रले भोगिरहेको छ ।

अर्थ मन्त्रालय केन्द्रीत नीति

यो अवस्था त थियो नै अर्कोतर्फ रकमान्तर गर्ने विषयलाई पनि अहिले कठिन बनाइयो । यसले पनि काम गर्नका लागि अप्ठ्यारो थपेको छ । उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालय

अन्तर्गतको सडक विभागको कुनै सडक परियोजनाका लागि विनियोजन गरेको रकम त्यो परियोजनामा खर्च नहुने अवस्था देखिएमा अर्को खर्च हुन सक्ने परियोजनामा रकमान्तर गर्न सहज हुनुपर्छ । त्यसको लागि भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालय मार्फत नै हुने हो भने समयावधिको हिसाबले छिटो हुने थियो । तर रकमान्तर गर्न अर्थ मन्त्रालय पुनुपर्छ । त्यसैगरी पहिलो त्रैमासिकसम्म रकमान्तर नै गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ । दोस्रो त्रैमासिक, जुन काम हुने समयमा रकमान्तर गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसको पनि लामो विधि र प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्छ । त्यो भन्नुभेटिलो छ ।

यसले सम्बन्धित विकास मन्त्रालयको सचिवलाई नै विश्वास नगरे जस्तो पनि देखिन्छ । सबै काम अर्थ मन्त्रालयबाट मात्र हुने प्रक्रियाले पनि ढिलाई गरेको छ । वास्तवमा आधार कारण र वस्तुस्थिति हेरेर सम्बन्धित मन्त्रालय मार्फत नै रकमान्तर गर्ने हो भने धेरै काम सहज बन्न सक्छ । हरेक वर्ष सरकारले निर्माणको कामलाई सहज र चुस्त बनाउने भनेर भन्छ तर अन्तिममा त्यो काम अझ बढी प्रक्रियामुखी, अझ बढी तहगत र ढिला गर्ने भ्रमेला थपे भइरहेको छ । सम्बन्धित विकास मन्त्रालयको सचिवलाई जिम्मेवारपूर्ण बनाउने र वित्तीय व्यवस्थापन सही तरिकाले भएको छ वा छैन भन्ने विषय अर्थ मन्त्रालयले हेर्ने हो भने धेरै विषयहरू सहज हुन सक्छन । तर त्यतातिर धेरैलाई चासो छैन, आफ्नो नियन्त्रणमा राख्ने वा अर्थ मन्त्रालय सबैभन्दा शक्तिशाली हो भनेर देखाउन खोजेजस्तो मात्र देखिन्छ । यो समग्र निर्माण क्षेत्रको लागि असहज परिस्थिति हो ।

पछिल्लो समय कुनै परियोजनाको रकम तानेर अर्को परियोजनालाई पठाइएको छ भने त्यसरी पठाउने परियोजनाले थप रकम माग गर्न नपाउने भनिएको छ । यो तर्कपूर्ण छैन किनकि कुनै परियोजनामा आर्थिक वर्षको पहिलो छ महिनामा कुनै काम नहुन पनि सक्छ । तर बाँकी रहेको समयमा प्रक्षेपण गरिएको भन्दा राम्रो काम भयो भने थप रकम स्वभाविक रूपमा मागनुपर्छ । यस्तो अवस्थामा काम गरे पनि थप रकम माग्न नपाएपछि त्यो परियोजना निर्देशकलाई थप काम गर्ने कुनै उत्साह हुँदैन । रकम नआउने भएपछि निर्माण व्यवसायीले पनि तोकिएको भन्दा थप काम गर्न जाँगर देखाउँदैन । जबकि सरकारको भूमिका भनेको धेरै भन्दा धेरै काम गर्ने र सम्बन्धित पक्षहरूलाई उत्साहित बनाउनुपर्ने हो ।

वित्तीय व्यवस्थापनमा कमजोरी हुनुमा सरकारी कर्मचारीको मात्र हात छ भन्न पनि सही हुँदैन । कतिपय अवस्थामा योजना गरिएका कुराहरू भनेजस्तै गरी कार्यान्वयन नहुन सक्छ । भनेजस्तै

गरी कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा बनाएको योजनालाई सुधार वा संशोधन गर्नुपर्छ । कुनै पनि मन्त्रालयलाई यति रकम भनेर छुट्ट्याइसकेपछि त्यो रकम खर्च गर्नका लागि सम्बन्धित मन्त्रालयलाई जिम्मेवार तर स्वतन्त्र छोड्नुपर्छ भन्ने हो । त्यसरी काम गर्न खोजियो भने उपलब्धिमूलक हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

दक्ष र अनुभवी कर्मचारीको खडेरि

हाम्रो परियोजना सञ्चालनमा महत्वपूर्ण पक्ष के हो भने सरकारी इन्जिनियर र विशेषगरी आयोजना कार्यान्वयनमा संलग्न हुने कर्मचारीहरूलाई तालिमको आवश्यकता देखिन्छ । त्यो पनि खरिद वा करार प्रशासनसम्बन्धी जानकारी मात्र होइन ज्ञान हुन आवश्यक छ । त्यसको लागि करार प्रशासन सम्बन्धी तालिम वा प्रशिक्षणको जरुरी देखिन्छ । सबैले सरकारलाई गाली गर्ने गरेका छन् । तर समस्या के छ भने त्यहाँ पनि काम गर्ने मानिसमा परियोजना प्रशासन प्रभावकारी रूपमा हाँक्न सक्ने सामर्थ्यमा कमी देखिन्छ । सामर्थ्य कहाँबाट आउँछ भन्दा अनुभव र ज्ञानबाट, त्यसको लागि तालिम र प्रशिक्षण चाहिन्छ । परियोजनाको जिम्मेवारी लिएको परियोजना प्रमुखसँग त्यो आयोजना अगाडि बढाउनका लागि आवश्यक पर्ने योजना निर्माण गर्न सक्ने, त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न सक्ने र सरकारले राखेको लक्ष्यलाई पूरा गरी परिणाम दिन सक्ने क्षमता अत्यावश्यक छ । मूलतः कुनै पनि परियोजनाको सबैभन्दा पहिले योजना बनाउने, त्यसलाई चुस्त व्यवस्थापन गर्ने र प्रभावकारी प्रशासकको रूपमा कार्यान्वयन गराउने काम हो । त्यसो गर्न सकियो भने मात्र पूर्वाधार निर्माणका कामबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ । यसमा सरकारी निकाय फितलो देखिन्छ ।

कमजोरी स्वीकार तयार छौं

निर्माण व्यवसायीमा पनि उत्तिकै कमजोरी रहेका छन् । करारलाई अवलम्बन गर्ने विषयमा निर्माण व्यवसायीको अवस्था अझ दयनीय छ । यसको अर्थ सबैतिर सुधारको आवश्यकता छ । परियोजनाको खरिद तथा करार सम्बन्धी व्यवस्थालाई अनुसरण गर्ने र त्यसलाई सबैले मान्ने हो भने पनि सहजता हुँदै जान्छ । कुनै पनि परियोजनाको सरकारी पक्षसँग करार प्रशासन लाई प्रभावकारी रूपमा चलाउन सक्ने क्षमता ल्याउनुपर्नेछ । निर्माण व्यवसायीले निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित बनाउनुपर्नेछ । त्यसो भयो भने मात्र निर्माण कार्य प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढ्छ । तोकिएको समय र विनियोजन गरेको बजेटमा परियोजनाको काम सम्पन्न हुन्छ ।

यसको लागि नीतिगत पूर्वाधार अर्को जरूरी पक्ष हो । नीतिमा प्रष्टता भयो भने त्यसभन्दा तलका विषयहरू पनि स्पष्ट हुँदै जान्छन् । हामी कहाँ नीतिगत अस्पष्टताले पनि कतिपय कामलाई अवरोध गरेको छ, भ्रमेलायुक्त बनाएको छ, यसमा सुधार गर्नु आवश्यक छ । कतिपय अवस्थामा सजिलो र सहजै हुने कामलाई पनि गाह्रो र अर्ध यारो बनाएको छ ।

वित्तीय व्यवस्थापनलाई सहज कसरी बनाउने ?

सर्वप्रथम त जुन विकासे मन्त्रालयका लागि जति पुँजीगत बजेट छुट्याइएको छ, त्यही मन्त्रालयअन्तर्गत जिम्मेवारीपूर्ण तर स्वतन्त्र र पारदर्शी रूपले खर्च हुने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । धेरै अवस्थामा आयोजनाका लागि यति धेरै बजेट थियो तर यति थोरै मात्र खर्च हुन सक्थो भन्ने गुनासो र आवाज सुनिन्छ । यहाँ बुझ्नुपर्ने कुरा के छ भने बजेट कुनै परियोजनाका लागि छुट्याउनु र खर्च हुनुमा ठूलो अन्तर हुन्छ । मानिसको अपेक्षा १० करोड रूपैयाँ खर्च गर्ने हुन्छ । तर यथार्थमा उसको क्षमता भनेको पाँच करोड मात्र खर्च गर्न सक्ने हुन सक्छ । यस्ता विषयलाई पनि ध्यानमा राख्नुपर्छ अर्कोतर्फ आयोजना मात्रै फिँजाउने होइन । त्यसरी फिजाइएका आयोजनाका लागि पुने बजेट छ कि छैन भन्ने हेक्का राख्नुपर्छ । आयोजना थप्दै जाने बजेट विनियोजन नहुने र विनियोजन नै भएपनि थोरै हुने भयो भने धेरै आयोजनाहरू रुन बन्दै जान्छन् । यसतर्फ पनि सबै पक्षको ध्यान जानुपर्छ ।

फितलो वित्तीय व्यवस्थापन

अर्कोतर्फ साधारण खर्च र विकास खर्चको अनुपात हेर्नुपर्छ, विकास खर्चको लागि प्राप्त हुने स्रोतहरू सुनिश्चित गरेर मात्र बजेट विनियोजन गरिनुपर्छ । वित्तीय व्यवस्थापन नै नभइकन बजेट राख्ने चलनले पनि धेरै आयोजनालाई समस्यामा पारेको छ । रकम आउने बाटोहरू स्पष्ट भएपछि मात्र खर्च गर्ने ठाउँ तोक्नुपर्छ । खर्च गर्ने ठाउँ पहिले तोक्ने तर वित्तीय व्यवस्थापन नहुने हो भने त्यसले दीर्घकालीन रूपमै सबै पक्षलाई अर्ध यारोमा पार्छ ।

जनशक्ति खै ?

अहिलेको अर्को जटिल चुनौती भनेको जनशक्ति हो । हामीसँग भएको जनशक्ति दक्ष छैन । काम गर्नु नजानेका र थोरै जानेका जनशक्ति मात्रै छन् । गुणस्तरीय निर्माण राम्रो निर्माण सामग्री हालेर

हरेक वर्ष सरकारले निर्माणको कामलाई सहज र चुस्त बनाउने भनेर भन्छ तर अन्तिममा त्यो काम अझ बढी प्रक्रियामुखी, अझ बढी तहगत र ढिला गर्ने भ्रमेला थप्दै भइरहेको छ । सबै काम अर्थ मन्त्रालयबाट मात्र हुने भएकाले सम्बन्धित विकासे मन्त्रालयको सचिवलाई विश्वास नै नगरे जस्तो पनि देखिन्छ ।

मात्र हुँदैन । त्यसलाई सही तरिकाले मिलाएर हाल्न सक्ने जनशक्ति आवश्यक हुन्छ । उदाहरणको लागि पुल निर्माण गर्दा अत्यावश्यक पर्ने पाइलिङ गर्ने काम गर्नका लागि बंगलादेश भारतबाट सीपयुक्त जनशक्ति ल्याएर काम गरिरहनुपरेको अवस्था छ । हेर्दै जाने हो भने जोखिमपूर्ण काम गर्नका लागि आफ्नै देशमा दक्ष जनशक्तिको अभाव छ । वित्तीय व्यवस्थापन राम्रो नै भएछ भने पनि काम गर्ने जनशक्ति अभाव अर्को महत्वपूर्ण चुनौतीको रूपमा उभिएको छ । निर्माण क्षेत्रमा आवश्यक जनशक्ति स्वदेशमै नहुनु र भएको जनशक्तिलाई पनि यही रोकेर राख्न सकिएको छैन । निर्माण काम गर्ने कामदार मात्र होइन अहिले त इन्जिनियर पनि पाउन छाडिसकेको छ ।

फरक र विशेष खालका पूर्वाधार परियोजनालाई आवश्यक पर्ने विशेष क्षमता र सीप भएका इन्जिनियरहरू नै पाइँदैन । आयोजना विशेषलाई हेरेर इन्जिनियरहरू समेत बाहिरबाट ल्याउनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुँदै गएको छ । यसो हुनुको मुख्य कारण भनेको आफ्नै देशमा भएका जनशक्ति विदेशिनु हो । कोही परियोजनामा काम गर्न आएको छ भने पनि छ महिनादेखि एक वर्षभित्रमा काम छोडेर खाडी मुलुक हानिसकेको हुन्छ । रोकेर राख्न सकिएको छैन यहाँ रोकेर

राख्न नसक्नुको एउटा कारण भनेको हामीले कामदारलाई दिने ज्याला वा सुविधा खाडी मुलुकहरूको तुलनामा न्यून छ । अहिले वास्तवमा विदेशमा दक्ष कामदार पठाउनको लागि तालिम केन्द्रको रूपमा नेपालका निर्माण कम्पनीहरू उपयोग भइरहेका छन् । यसलाई अझ व्यवस्थित बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ । कोही विदेश नै जान्छ भने पनि नेपालमा सीप र अनुभव हासिल गरेर जाओस् । जसको कारण बढी सेवा सुविधा प्राप्त गर्न सकोस् । । तर, देशभित्र नै निर्माण क्षेत्रलाई विकास गर्न सक्तियो भने यसले ठूलो रोजगारी सिर्जना गर्न सक्छ ।

पूर्वाधारमा निजी लगानी

वित्तीय व्यवस्थापनको चुनौतीहरूलाई सामना गर्नका लागि सरकारसँग रकम छैन भनेर मात्र पनि भएन । सरकारले पनि निजी क्षेत्रलाई पूर्वाधारमा लगानी गर्नका लागि लगानी ल्याउने वातावरण सिर्जना गरिदिनुपर्छ । त्यसको लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत व्यवस्थाहरू र भ्रष्टाचल र प्रक्रियागत विषयहरूलाई सहजीकरण सुधार र संशोधन गर्नुपर्छ । कुनै पनि परियोजना निजी क्षेत्रले बनाउँछ भने निजी लगानीकर्ताले कति नाफा कमाउन सकिन्छ भन्ने विषय केन्द्रमा राखेको हुन्छ । त्यसैगरी सरकारले त्यो परियोजना पूरा भइसकेपछि देशको अर्थतन्त्रलाई अभिवृद्धि गर्न के कस्तो सहयोग पुग्यो भन्ने विषयलाई केन्द्रित गर्छ सरकारसँग तत्काल लगानी नभएको अवस्थामा निजी लगानी ल्याउने वातावरण बनाउने र त्यसका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोगलाई अघि बढाउनुपर्नेछ ।

सरकारसँग लगानी योग्य पुँजी नहुँदैनमा पूर्वाधार निर्माण रोकियो हुँदैन । निजी क्षेत्रको संरचनालाई बढाउँदै लैजाने र निजी क्षेत्रलाई पनि नाफा कमाउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने र स्वदेशी निर्माण सामग्रीहरूको उपयोगलाई बढाउने र अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनेतर्फ अघि बढ्नुपर्छ । सरकारले विभिन्न समयमा पूर्वाधार बन्द जारी गर्ने भनेर बजेट र अन्य विभिन्न समयमा घोषणा गरेको छ । ती घोषणामै सीमित भएका छन् । जबकि अहिलेको भुक्तानी समस्यालाई समाधान गर्न पनि पूर्वाधार बन्द जारी गरेर समाधान गर्न सकिने उपायहरू छन् । त्यसतर्फ सरकारको ध्यान जानु पर्छ ।

(पाण्डे कालिका कन्स्ट्रक्सनका कार्यकारी निर्देशक हुन्)

सानिमा सुनौलो बचत खाता

सानिमा बैंक

निःशुल्क सुविधाहरू*

डेबिट कार्ड

मोबाइल बैंकिङ्ग

डिम्याट खाता

मेरो शेयर

eCard जारी (पहिलो वर्षका लागि निःशुल्क टप अप)

* पहिलो वर्षका लागि

अन्य विशेषताहरू

कुनै पनि मिसा नेटवर्क ATM बाट निःशुल्क नगद मिकन सकिने (महिनामा १ पटक)

पहिलो बर्षका लागि लकर सुविधामा छुट

(उपलब्धताको आधारमा)

- सानो लकर सेवामा १००% छुट
- मध्यम र ठूलो लकर सेवामा ५०% छुट

* शर्तहरू लागू हुनेछन्।

बीमा सुविधाहरू

- रु १० लाखको दुर्घटना बीमा सुविधा
- रु १० हजारसम्मको ओ.पि.डि भुक्तानी शुल्क सहित रु ५० हजारसम्मको औषधी उपचार बीमा (नेपाल र भारतमा गरिने उपचारमा)

बीमा प्रदायक

सिद्धार्थ प्रिमियर इन्स्योरेन्स लि.
Siddhartha Premier Insurance Ltd.

TRUST AND SECURITY

थप जानकारीका लागि ०१-५८७०१३३ मा सम्पर्क गर्नुहोला ।

SCAN TO APPLY
ONLINE ACCOUNT

गुणस्तरीय शैक्षिक व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्र अब्बल

निजी विद्यालयहरू अभिभावकबाट कम्प्लेन आउँछ भनेरै त्राहित्राही भएर काम गर्छन् ।
एउटा अभिभावक आएर केही भन्यो भने निजी विद्यालयको व्यवस्थापन नै हल्लिन्छ ।

एउटा परम्परागत भनाइ छ, 'जग बलियो भए पो घर बलियो हुन्छ ।' व्यक्तिको जीवन होस् वा मुलुकको भविष्य, त्यसको आधार शिक्षा हो । नेपालमा विद्यार्थीहरूको आधार बलियो बनाउन निजी क्षेत्रले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। शिक्षा भनेको मात्र परीक्षा परिणामको मापन होइन; यो त खुसीसँग बाँच्न सिकाउने, आफ्ना क्षमताअनुसार जीवनको हाँसो र सन्तोष महसुस गर्न सिकाउने प्रक्रिया हो ।

सरकारले शिक्षामा निजी क्षेत्रको आवश्यकता महसुस गरेरै निजी स्वामित्वका विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गरेको छ । शिक्षामा निजी क्षेत्रले धेरै छलाड मारिसकेको छ । तथाकथित अंग्रेजीमाध्यमका स्कुलदेखि अधिकांश विद्यालयहरू विश्वव्यापी रूपमै काम गर्ने भैसकेका छन् ।

विद्यालय शिक्षा विश्व विद्यालय शिक्षाभन्दा पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यो हरेक बालबालिकाको भविष्यको आधारशिला हो। विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक, मूल्य मान्यता र भावनात्मक विकासदेखि भविष्यको मार्गीचित्रसम्म विद्यालय शिक्षामा केन्द्रित हुन्छ । त्यसैले मान्छेको जीवन जिनका लागि विद्यालय शिक्षा पर्याप्त हुनुपर्छ ।

विद्यालय शिक्षा भनेको केवल डाक्टर वा इन्जिनियर बनाउने मात्र होइन, जीवन चलाउन र समाजमा नेतृत्व गर्न आवश्यक आधारभूत ज्ञान र सिप प्रदान गर्ने हो । शिक्षाले व्यक्तिलाई व्यवहारिक रूपमा नै सक्षम बनाउनुपर्छ । जस्तै, ३ हजार स्ववायर फिटको घर बनाउन कति बजेट लाग्छ भने जस्ता विषयमा जानकार हुनुपर्छ। यसका लागि गणित, विज्ञान, र भाषाले अध्ययनको क्रममा व्यवहारिक ज्ञान दिनुपर्छ। कुनै ग्याजेट किनेर

ल्याउँदाको म्यानुअल पढ्न सक्ने स्तरको सिपले जीवन बुझ्न र अघि बढ्न सहयोग पुऱ्याउनुपर्छ । विद्यालय शिक्षाले जीवनसँग प्रत्यक्ष जोडिएर व्यक्तिलाई सक्षम र व्यवहारिक बनाउनुपर्छ ।

विश्वको सबैभन्दा राम्रो शैक्षिक प्रणाली भएको देश फिनल्यान्ड मानिए पनि मानवीय नैतिकताको दृष्टिले नेपाल अब्बल छ । ती मुलुकको शैक्षिक गुणस्तर राम्रो भएकाले हामीले त्यसलाई नक्कल गर्न खोजिरहेका छौं । तर राम्रा शैक्षिक प्रणाली अपनाउन खोज्दा ती मुलुकहरूको शिक्षाको समाजमा परेको प्रभाव पनि ध्यान दिनुपर्छ। अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई उत्कृष्ट मान्दै हामी धेरै कुरा उनीहरूकै भल्कोमा लिन प्रयास गरिरहेका छौं । यस प्रक्रियामा हाम्रो मौलिकता र मूल्यहरू हराउने जोखिम छ, जसले भविष्यमा हाम्रा बालबालिकामा मानवता र नैतिकताको अभाव निम्त्याउन सक्छ ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गुणस्तर शिक्षक जरूरी छ । यसको लागि हामीलाई पेसागत उद्देश्यमा शिक्षक चाहिन्छ । उत्कृष्ट शिक्षा भनिएका मुलुकका तुलनामा हामीले न्यून स्रोत साधनमा पनि निजी विद्यालयलाई राम्रोसँग सञ्चालन गरेका छौं । तर अन्य मुलुकमा शिक्षकको उद्देश्य राखेर यो पेसामा आउने गर्छन् तर नेपालमा अरू कुनै पेसा, व्यवसायमा संलग्न हुन नसकेपछि अन्तिम विकल्प शिक्षक हुने गरेको पाइन्छ । यद्यपि पछिल्लो समय यस्तो प्रवृत्ति केही परिवर्तन हुन पनि थालेको छ । तर पनि शिक्षक पेसालाई सामान्यीकरण गरेकाले यसलाई अबै सही स्थान दिन सकिरहेको छैन ।

हाम्रो समाजमा आमाबुबाले बालबालिकालाई डाक्टर, इन्जिनियर वा पाइलट बनाउने

पवित्रा लिम्बु

सोच राख्छन्, तर शिक्षक बन्न भने प्रोत्साहन गर्दैनन्। उदाहरणका लागि, पूर्णबहादुरको सारङ्गी चलचित्रमा पात्रले मरेर गए पनि डाक्टर नै बनायो, तर शिक्षक बनाउन खोजेन। यो हाम्रो समाजमा जागिरको 'सोसियल भ्यालु' कस्तो छ भन्ने स्पष्ट प्रतिबिम्ब हो।

जबसम्म गुणस्तरीय शिक्षक हुँदैनन्, तबसम्म गुणस्तरीय शिक्षा सम्भव छैन। आकर्षक विद्यालय भवन र सुविधाले मात्रै शिक्षा गुणस्तरीय हुँदैन। यद्यपि, राम्रो पूर्वाधार र सुविधा उपयोगी हुन सक्छ, शिक्षाको केन्द्रबिन्दु भने शिक्षककै भूमिका हो। परापूर्व कालमा राम्रो भवन नभएको अवस्थामा पनि राम्रा शिक्षकहरू आएर बालबालिकालाई उत्कृष्ट शिक्षा प्रदान गरे। त्यति बेला शिक्षकलाई महान् मानिन्थ्यो, किनभने उनीहरू रहले यो पेसा अँगाल्थे र मनदेखि पढाउँथे। अहिले भने शिक्षा भवन, खेल मैदान, र सुविधामै सीमित भइरहेको छ, तर शिक्षाको मेरुदण्ड कक्षाकोठामा शिक्षकले पढाउने तरिकामा भर पर्छ।

आज शिक्षक बन्ने आकांक्षासाथ धेरै कम व्यक्ति आउँछन्। शिक्षकहरूले कक्षाकोठामा सुपरभाइजर र मोनिटरको भूमिका कसरी प्रभावकारी बनाउने भन्ने आधारभूत ज्ञानसमेत अभाव देखिन्छ। यो अवधारणा नै थुप्रै शिक्षण संस्थामा प्राथमिकतामा छैन। प्रधानाध्यापकहरूसँग कुरा गर्दा प्रायः शिक्षकहरूलाई कसरी उत्प्रेरित गर्ने भन्ने प्रश्न उठ्छ। तर, शिक्षक बन्ने निर्णय गरेका व्यक्तिले आफैँ प्रेरित भएर आउनुपर्छ। शिक्षाको ज्योति फैलाउँदै समाजलाई सकारात्मक रूपमा प्रभावित पार्ने सोचसहित यस क्षेत्रमा प्रवेश गर्नपर्ने हो।

तर यहाँ शिक्षणका लागि 'मोटिभेसनल स्पिकर'को बजार चलिरहेको छ। वास्तविकता भने, शिक्षक बन्ने इच्छाशक्ति र प्रेरणा नै शिक्षाको प्रभावकारिताको मुख्य आधार हो। शिक्षण पेसा रह र जिम्मेवारी दुवैका साथ अँगालेर मात्र समाजमा सकारात्मक परिवर्तन सम्भव हुन्छ।

प्रधानाध्यापक वा शिक्षासम्बन्धी सेवा दिने संस्थाहरू प्रायः शिक्षक व्यवस्थापन र उनीहरूलाई मैदानमा कसरी तयार गर्ने भन्नेमा केन्द्रित हुन्छन्। तर, कति कक्षाका शिक्षकलाई व्यवस्थापन गरे मात्रै समस्या समाधान हुन्छ भन्ने सोच नै गलत अभ्यास हो। यस्तो दृष्टिकोणले शिक्षण प्रक्रियामा दीर्घकालीन सुधार ल्याउन सक्दैन। यसलाई "हार्ने खेल" मान्न सकिन्छ।

शिक्षण पेसाप्रति शिक्षकहरूको मानसिकता नै परिवर्तन गरी आफैँ प्रेरित भएर आउने वातावरण सिर्जना गर्न अत्यावश्यक

छ। शिक्षकले रह र जोससहित शिक्षण पेसा अँगाल्नुपर्छ। त्यस्तो भयो भने मात्रै शिक्षण प्रभावकारी हुन सक्छ। जुनसुकै विषय—गणित, विज्ञान, इतिहास, भूगोल, वा मानव विकास—पढाउन शिक्षकले बुझाउने र उपयोगी सिकाइ दिन सक्ने क्षमताको विकास गर्नपर्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा शिक्षण प्रभावकारी हुनुको मुख्य कारण शिक्षकले आफ्नो सोख र रुचिबाट प्रेरित भएर ज्ञान बाँड्ने प्रक्रिया हो। सोखबाट प्रेरित ज्ञान र बाध्यताबाट दिइने ज्ञानमा ठूलो अन्तर हुन्छ। सोखले भरिएको शिक्षकले विद्यार्थीलाई रमाइलो, बुझिने र व्यावहारिक ढंगले पढाउन सक्ने सामर्थ्य राख्छ। त्यसपछिको निरन्तर मिहिनेतले शिक्षकलाई ज्ञान र सिप दुवैमा अब्बल बनाउँछ।

हाल शिक्षकलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले थुप्रै सेमिनार र तालिमहरू आयोजित गरिएका छन्। तर, यो प्रयासबाट अपेक्षित सुधार भएको देखिँदैन। यति धेरै समय र स्रोत लगानी गर्दा पनि परिणाम किन आएन भन्ने प्रश्न उठ्छ। विद्यालयका सञ्चालक, निर्देशक, प्रधानाध्यापक, वा वडा अध्यक्ष सहायक भूमिकामा मात्रै हुन्छन्। विद्यार्थीको शैक्षिक गुणस्तर उकास्ने प्रमुख व्यक्ति भनेकै शिक्षक हुन्।

त्यसैले, शिक्षण पेसाप्रति रह र प्रेरणा भएको व्यक्तिले मात्रै यो क्षेत्र रोज्ने संस्कार विकास गर्नपर्छ। यस्तै मानसिकता र उद्देश्यले भरिएका शिक्षकले मात्र विद्यार्थीको शैक्षिक यात्रामा वास्तविक परिवर्तन ल्याउन सक्छन्।

गुणस्तरीय शैक्षिक व्यवस्थापनमा अभिभावक

शिक्षा उपभोग गर्ने भनियो। त्यसपछि मान्छेले शिक्षा किन्न थाल्यो। बिक्न थाल्यो शिक्षा। अन्य मुलुकमा सरकारले नै शिक्षामा ठूलो लगानी गरेको छ। तर नेपालमा सरकारको तुलनामा निजी क्षेत्रको लगानी ठूलो छ। सरकारले व्यवस्थापन गर्न नसकेपछि निजी विद्यालयहरू आएका हुन्। यो वास्तविकता हो। निजी क्षेत्र पनि बाँच्नु पर्‍यो। यसपछि ती संस्थाले शिक्षा बेच्न थाले। कुनै पनि कुरा बेच्नको लागि गुणस्तरीयता कायम गर्नु पर्‍यो। नत्र त शिक्षा विक्रम हुने। बजार उपभोक्ताहरूले नियन्त्रण गर्न थाले। विदेशमा पढेका व्यक्तिले स्वदेश फर्किएर आफ्ना सन्तानलाई त्यही स्तरको शिक्षा दिन चाहनु स्वाभाविक हो। बाहिरको अनुभव र शिक्षाबाट प्रेरित भएर स्वदेशमा केही गर्ने भावना राख्नेहरू प्रशस्त छन्। कतै कसैको

आवश्यकता मेरो व्यवसाय बनेको होला, तर निजी विद्यालयको समाजप्रतिको उत्तरदायित्व उच्च हुने भएकाले यो केवल व्यावसायिक पाटो मात्र होइन।

सरकारले निजी विद्यालयलाई "आफ्नै लगानी गर, कर तिर्दैऊ, हामी जिम्मा लिँदैनौं" भन्ने नीति अपनाएपछि निजी विद्यालय स्वतन्त्र तर बजारबाट नियन्त्रित बने। निजी क्षेत्रमा पैसा बढी देखिन सक्छ, तर यसको मूल उद्देश्य ज्ञान दिने र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न हो। यसका लागि शुल्क लिइन्छ, जुन अन्ततः गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि लगानी गरिन्छ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि व्यवस्थापन र अभिभावक दुवैको बराबर भूमिका हुन्छ। बालबालिकाले अभिभावकलाई शिक्षित गरेपछि अभिभावकले विद्यालय व्यवस्थापनलाई प्रतिक्रिया दिन्छन्, र व्यवस्थापनले फेरी अभिभावकलाई शिक्षित गर्छ। यो हातेमालो प्रक्रियाले निजी विद्यालयमा व्यवस्थापन समावेशी र पारदर्शी बनेको छ।

पिटिसी (प्यारेन्ट-टिचर मिटिङ), अभिभावक सर्वेक्षण, र उनीहरूको प्रतिक्रियालाई व्यवस्थापनमा समेट्ने अभ्यास निजी विद्यालयमा राम्रोसँग लागू भएको छ। अभिभावकहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता र पारदर्शिताका कारण व्यवस्थापन पाटो थप निखारिएको छ।

सरकारी विद्यालयमा अभिभावकको प्रत्यक्ष लगानी नभएकाले यो सहभागिता तुलनात्मक रूपमा कमजोर भएको हुन सक्छ। सरकारी शिक्षामा सबैको करबाट लगानी भए पनि सचेतना र उत्तरदायित्वको स्तर त्यति स्पष्ट छैन। निजी विद्यालयको अनुभवले शिक्षा व्यवस्थापनमा पारदर्शिता र समन्वयको महत्त्व उजागर गरेको छ।

निजी विद्यालय भन्नासाथ पैसाको कुरा लिइन्छ। तर यो मात्रै भने होइन। त्यहाँ कम्युनिकेसन कसरी गरिन्छ भन्ने महत्त्वपूर्ण पाटो हो। बच्चादेखि अभिभावकबाट आएको गुनासो सम्बोधन गरिन्छ। बेवास्ता गरिँदैन। निजी विद्यालयहरू अभिभावकबाट कम्प्लेन आउँछ भनेर त्राहित्राही भएर काम गर्छन्। एउटा अभिभावक आएर केही भन्यो भने निजी विद्यालयको व्यवस्थापन नै हल्लिन्छ। यो भनेको विद्यालयले अभिभावकप्रति गर्ने आदर हो। तर सरकारी विद्यालयमा त्यसो देखिँदैन। अप्रत्यक्ष रूपमा भए पनि सरकारलाई पैसा तिरिएको छ त।

सही व्यवस्थापनका लागि सही नीति

व्यवस्थापन पाटो सुदृढ बनाउन प्रभावशाली नीति र सिद्धान्त अपरिहार्य हुन्छन्। प्रत्येक पक्षका लागि नीतिगत व्यवस्था आवश्यक छ। शुल्क निर्धारणदेखि सुरक्षासम्म, खाना, खाजालगायत सबैका लागि छुट्टाछुट्टै नीति र मार्गदर्शन तयार गरिनुपर्छ।

जस्तै, सिसिटिभी कहाँ राख्ने, यसको पहुँच कसलाई दिने, विद्यार्थीको स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि खानेपानीको गुणस्तर कसरी मापन गर्ने, रिपोर्ट कहिले र कसरी उपलब्ध गराउने, शौचालयको सरसफाइको जाँच र प्रतिवेदनको जिम्मा कसलाई दिने भन्ने सबैका लागि स्पष्ट मापदण्ड हुनुपर्छ।

प्रत्येक स-साना सेवाका लागि नीति, मार्गदर्शन, र मापदण्ड परिभाषित गर्नाले संस्थाको कार्यसम्पादन व्यवस्थित र पारदर्शी हुन्छ। यी सबै सेवाहरू सञ्चालन कसरी गर्ने, मोनिटरिङ र रिपोर्टिङको प्रक्रिया कस्तो हुने भन्ने कुरा पनि स्पष्ट निर्धारण हुनुपर्छ। साथै, आफ्ना सदस्यहरूलाई शिक्षित र प्रशिक्षित गर्ने विधि र उपायसमेत परिभाषित गरिनुपर्छ।

यस प्रकारका व्यवस्थित व्यवस्थापनका कारण केही हदसम्म गुणस्तरीय शिक्षा दिन निजी विद्यालयहरू सफल भएका हुन्। शिक्षा व्यवस्थापनमा स-साना पक्षहरूलाई समेत महत्त्व दिएर काम गर्दा समग्र शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार आउन सक्ने स्पष्ट संकेत देखिन्छ।

निजी क्षेत्रको राम्रो पक्ष को नेतृत्व एकदमै राम्रो हुनु हो। भिजिनरी लिडरसीप अर्थात बलियो नेतृत्व पन्यो भने केही समयमै उसले छलाड मार्न सक्छ। तर त्यसको डाउन साइडमा मात्रै निहित हुनै होइन। नीति, मार्गदर्शन, मापदण्डलाई बनाएर लागू गर्न'पर्छ। यसो भएन भने मान्छेसँगसँगै संस्था पनि धराशायी हुन्छ। यसको अभ्यास निजी संस्थाहरूमा राम्रो छ। जस्तै प्रिमियर स्कुलमा स्पष्ट गाइडलाइन छ। हामी हरेक वर्ष समीक्षा गर्छौं। समाज समयअनुसार परिवर्तन भइरहेको हुन्छ, सोही अनुसार विद्यालयको गाइडलाइन पनि परिवर्तन गरिरहेका हुन्छौं।

गुणस्तरीय शिक्षा नतिजामा मात्रै होइन, खुसी भएर बाँच्न सिकाउनु हो।

व्यवस्थापन राम्रो गर्न' भनेको नै नतिजा राम्रो लिनका लागि हो। यो भनेको शिक्षाको नतिजा मात्रै होइन। त्यो परिणाममा औसत आउनु पनि सफल हुनसक्छ। पढेर धेरै नम्बर ल्याउनु मात्रै ठूलो भन्नु भएन। सबैले उत्कृष्ट नतिजाको आधारमा मात्रै विद्यार्थी भर्ना गर्ने हो भने अरू विद्यार्थी कहाँ जानु ? यस मामिलामा हामी स्पष्ट छौं। हामी सामान्य विद्यार्थीलाई पनि समावेश गर्छौं।

गुणस्तरीय शिक्षाको मापन परिणाम होइन। किनभने जस्तो बच्चा छ, त्यही अनुसार विद्यालयले सहायता गर्न सक्छ की सक्दैन त्यो नै गुणस्तरीय शिक्षा हो। अब विद्यालय

तथा अभिभावकले बुझ्नुपर्छ पढाइ नम्बरमा मात्रै होइन गरिखाने शिक्षा, बाँची खाने शिक्षा, हाँसी खाने शिक्षा, खुसी हुने शिक्षा दिन सक्नु नै गुणस्तरीय शिक्षा हो।

कुनै बच्चामा अटिजम भए पनि उसले शैक्षिक दृष्टिले खुसी र सन्तुष्टि प्राप्त गर्ने वातावरण पाउनु महत्त्वपूर्ण छ। उसले अब्बल नम्बर ल्याउन नसके पनि, यदि उसलाई पढ्न र खुसी हुनको लागि पहुँच मिल्छ भने, त्यही गुणस्तरीय शिक्षा हो।

यसैले, गुणस्तरीय शिक्षा केवल नतिजामा आधारित हुनु हुँदैन। शिक्षा भनेको एक व्यक्तिको समग्र विकास र जीवनमा खुसी भएर बाँच्न सिकाउने प्रक्रिया हो। यसले उसलाई आफ्नो क्षमताअनुसार हाँस्न र रमाइलो गर्न पनि मद्दत पुऱ्याउँछ।

गुणस्तरीय शिक्षा भन्नाले विद्यार्थीलाई केवल पुस्तकको ज्ञान मात्र नदिएर, जीवनका लागि आवश्यक मानसिक र भावनात्मक क्षमता पनि प्रदान गर्न'पर्छ, जसले उनको जीवनलाई पुरा र सन्तुष्ट बनाउँछ।

(लिम्बु नेपाल मन्टेश्वरी एसोसिएसनकी अध्यक्ष हुन्)

हाव्रु बचतकर्कु सकवडान र सही लकाणी

बचत देखि लकानीसककुकु यात्रा
हेरुनका लागि Scan गर्नुहोस

लक्यकन सङग-सङ्गै

01-5970684, 4217070
www.laxmisunrise.com

Connect with us

Laxmi Sunrise

उदारवादी, अनुदारवादी र उदरवादी

हाम्रा मुख्य तीन दलहरूको एउटै सिद्धान्त 'उदरवाद' हो । आफू, आफ्नो परिवार, आफ्नो दल र आफ्ना हनुमानहरूका लागि यी सबै दल कुनै पनि सम्झौता गर्न तयार छन् ।

प्रतीक प्रधान

आर्थिक पत्रकारहरूको सबैभन्दा ठूलो संस्थाको संस्थापक अध्यक्षको नाताले यो प्रश्न राख्नु आफैमा कति स्वभाविक वा अतिरिक्त देखिन्छ यो लेखकले ठोक्नु गर्न सक्दैन । तर, विगत केही समयदेखि नेपाल कुन प्रकारको आर्थिक व्यवस्थाबाट सञ्चालित अर्थतन्त्र हो भन्ने कुराको निर्यात गर्न नसकेको कारणले यो लेख लेख्दैछु । के नेपाल उदार आर्थिक व्यवस्था अपनाएको अर्थतन्त्र हो ? कि सरकारको धेरै भूमिका चाहने र निजी क्षेत्रलाई किसिलो बन्धनमा बाँधेर आफैलाई उदार अर्थतन्त्रको हिमायती हुँ भनेर विश्वका उदारवादीहरूको समर्थन प्राप्त गर्न उद्दत देश हो ?

नेपाल समाजवादी अर्थतन्त्र र लाइसेन्स राजबाट चलेको सामन्तीवादी देशको रूपमा लामो समय रह्यो । राजा वीरेन्द्रको पालामा पनि पुरातनः नियन्त्रणमुखी अर्थतन्त्रबाट देशले मुक्ति पाउन सकेन । लण्डनको इटन र अमेरिकाको हार्वर्ड कलेजमा अध्ययन गरेका राजाले जनतालाई अधिनायकवादी शैलीमा नै शासन गर्नु उपयुक्त देखे । तथापि २०४२ सालतिर पञ्चायतले 'लाइसेन्स प्रथा' हटाउन केही कार्यक्रम अघि ल्याएको थियो ।

२०४८ सालमा गिरिजाप्रसाद कोइरालाको सरकार आएपश्चात नेपाल उदार अर्थतन्त्रको राजमार्गमा अगाडि बढेको हो । त्यसैबेला हो, नेपालको बैंकिङ, एयरलाइन्स, सेयर बजार, इन्सुरेन्स, आयातलगायतका क्षेत्रमा उदारीकरणको घाम पसेको । नेपाली कांग्रेसले धेरै सरकारी संस्थानहरूलाई निजीकरण गर्‍यो र सरकारले व्यापार र व्यवसायबाट आफ्नो उपस्थिति कम

गर्दै लैजाने संकेत गर्‍यो । तर, सत्तारूढ नेपाली कांग्रेसको आन्तरिक विग्रहका कारणले नेपालको आर्थिक उदारीकरणको बहाव धेरै अघि बढेन ।

२०५१ सालमा भएको मध्यावधि निर्वाचनबाट नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) सबैभन्दा ठूलो दलको रूपमा अल्पमतको सरकारसहित सत्तारूढ बन्यो । त्यसबेला एमालेको प्रमुख एजेण्डा निजीकरणलाई रोक्नु थियो । एमालेको सरकारमा प्रवेशपछि उदारीकरणको प्रारूप परिवर्तन हुँदै गयो । अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा आफूलाई उदारीकरणको हिमायती देखाउने एमालेले कार्यकर्ताको दबाव र उसको आफ्नै राजनीतिक सिद्धान्तका कारणले गिरिजाप्रसाद कोइरालाले सुरु गरेको आर्थिक उदारीकरणको कार्यक्रममा क्रमशः भाँजो हाल्दै गयो ।

एमालेको नौ महिने सरकारले विश्वासको मत नपाएपछि अनेक थरिका गठबन्धन सरकारहरू बन्न थाले । युवा नेता शेरबहादुर देउवा २०५२ साल भदौमा पहिलोपल्ट प्रधानमन्त्री बने । यी दुई राजनीतिक दलका खेलाडीहबीच सत्ता निम्न भएका घमासान संघर्षले नेपालको राजनीतिमा कसरी पैसा र अपराधले प्रवेश पायो भन्ने विषयमा छुट्टै किताब बन्छ । तर, कांग्रेसभित्रकै आन्तरिक कलह र राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीको एउटा खेमासँग घाँटी जोडेको एमालेले देउवालाई डेढ वर्षभन्दा बढी सरकारमा बस्न दिएन । भर्खरै जनताबाट तिरस्कृत राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी संसदीय दलका नेता लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई एमालेले प्रधानमन्त्री बनायो । नेपाली कांग्रेस पनि के कम, चन्दलाई २० ९ दिनमै अविश्वासको प्रस्तावद्वारा हटाउँदै उसले पनि राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीकै अध्यक्ष सूर्यबहादुर

थापालाई प्रधानमन्त्रीको कुर्सीमा बसायो। अनि, कांग्रेसले थापालाई १९० दिन मात्र प्रधानमन्त्रीको कुर्सीमा बस्न दियो। २०५४ चैतको अन्तिमसाता कांग्रेस सभापति गिरिजाप्रसाद कोइराला आफैं प्रधानमन्त्री बने।

यो सबै राजनीतिक बेलीबिस्तार किन लगाएको हो भने नेपालमा आर्थिक उदारीकरणका लागि त्यही बेला ठूलो पर्खाल खडा भइसकेको थियो। निजीकरण र उदारीकरणलाई एमालेले यति बिघ्नविरोध गर्‍यो कि २०५६ सालको निर्वाचनसम्म पुदा नपुदै नेपाली कांग्रेसभित्र आफैं 'न्याडिकल सेन्टर'बाट विस्तारै 'लेफ्ट अफ सेन्टर'तिर पुगिसकेको थियो। एमालेले आफ्ना कार्यकर्तालाई यति धेरै लडाकू बनायो कि नेपाली कांग्रेस समेत 'मास बेस्ट' पार्टी (सर्व-साधारणको समर्थन भएको दल) बाट 'क्याडर बेस्ट' पार्टी (कार्यकर्ताको बलमा उभिएको दल) बन्ने प्रक्रियामा अघि बढ्यो।

जब कुनै पनि राजनीतिक दल कार्यकर्ताको भरमा अडिन चाहन्छ, तब उसले सबै जनताका लागि एक सरहले व्यवहार गर्न सक्दैन। कार्यकर्तालाई खुसी पार्न जुन दल सरकारमा पुग्छ उसले जागिर, नियुक्ति, व्यापार, ठेक्का, सहयोग, एजेन्सी, विज्ञापन, सरुवा, बढुवा जस्ता राज्यबाट जनताले पाउने सुविधा सबै आफ्नै कार्यकर्तालाई मात्र पोस्छ। कुनै राजनीतिक दलको आशिर्वाद नपाएका बृहत्तर जनसमुदाय सरकारबाट पाउनुपर्ने सेवा र सुविधाबाट सधैं बञ्चित रहन्छ।

अनि, जनताको राजनीतिक दलप्रतिको रुष्टता बढेर जान्छ। आफूले आफ्ना कार्यकर्तालाई मात्र पोसेकाले जनताले निर्वाचनमा सघाउँदैनन् भन्ने तथ्य बुझेर गिरिजाप्रसाद कोइरालाले २०५६ सालको निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेसको भावी प्रधानमन्त्रीका उमेदवारका रूपमा सन्त नेता कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई अघि सारे। नभन्दै भट्टराईको नेतृत्वमा देश जान्छ भनेपछि जनताले नेपाली कांग्रेसलाई सुविधाजनक बहुमतसहित देशको शासनभार पनि बुझाए। तर, अफसोच, गिरिजाप्रसाद कोइरालाले परिवारवाद, नेतावाद, आफन्तवाद, गुटवाद छाडेनन्। उनले आफू ना गुटका सांसदहरू उचाउँदै प्रधानमन्त्रीको कुर्सीमा बसेको दश महिनासम्म नपुदै कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई बेइज्जतीपूर्ण ढंगले बर्हिगमन गराए।

यो सबै राजनीतिक लुछाचुँडीका कारण देशको विकास वा अर्थतन्त्रको उदारीकरणमा कसैको ध्यान पुग्ने अवस्था रहेन। नेपाली कांग्रेसको कमजोरी र अक्षमताले देशमा देखिएको आर्थिक समस्या, बेरोजगारी र खस्कंदो

पछिल्लो कालखण्डमा
नेपालबाट हरेक दिन
किन युवाहरू हजारौंको
संख्यामा विदेशिनु
परेको छ भन्ने प्रश्नको
उत्तरमा हामीले ठीक
आर्थिक नीति अपनाउन
सकेनौं भनेर कुनै पनि
दलले भन्न सकेका
छैनन्।

उत्पादकत्वलाई निजीकरण र उदारीकरणको प्रतिफल हो भन्ने भाष्य स्थापित गर्न एमाले सफल भयो। परिणामतः अधिकांश नेपाली जनता आर्थिक उदारीकरणलाई नकारात्मक तवरले हेर्ने मनस्थितिमा पुगे। त्यही राजनीतिक उथल-पुथलमा नेकपा-माओवादीले २०५२ सालमा सशस्त्र विद्रोह सुरु गरिसकेको थियो। एकदलीय कम्युनिष्ट अधिनायकवादको नारा लिएको माओवादीको सशस्त्र उद्दण्डताले नेपालमा आइसकेका धेरै वैदेशिक लगानीहरू क्रमशः फर्कन थाले भने बसेकाले पनि आफ्नो व्यापार व्यवसाय फैलाउन चाहेनन।

२०५८ साल जेठ १९ गते राजा वीरेन्द्रसहित १० जना राजपरिवारका सदस्यको हृदयविदारक हत्याले सम्पूर्ण देशलाई त्रस्त बनायो। दिवंगत राजाका भाइ ज्ञानेन्द्र शाह राजा बनेपछि अनुदारवादले औपचारिक छाता पायो। नेपाली कांग्रेसलाई दुई टुक्रा बनाउँदै तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाले बलिको बोका बनाउँदै राजा ज्ञानेन्द्र शाहले अधिनायकवादको भयावह व्यवस्था लादने प्रयास गरे। उनको प्रत्यक्ष शासन १५ महिना पनि चलेन तर त्यो शासनको फाइदा नेकपा (माओवादी)लाई भयो।

माओवादीले राजनीतिक र सामाजिक क्षेत्रमा समानुपातिक, समावेशी, गणतन्त्र र संघीयता ल्याए, त्यसले देशलाई कति राम्रो भयो वा भएन त्यो समयले बताउँला तर समाजको

तल्लो तहमा लोकतान्त्रिक अधिकारलाई पुऱ्यायो। तर, माओवादीको आर्थिक सिद्धान्त अनुरूप ठूलो सरकार र जनताको जीवनमा हरेक कामको जिम्मेवारी सरकारले नै लिनुपर्छ भन्ने सोचका कारण पनि देशमा उदारीकरणले फस्टाउन पाएन। सरकार अनावश्यक ढंगले निकै ठूलो, आफूलाई सबैको अभिभावक ठान्ने तर तिनको हितमा केही नगर्ने र जनताको सम्पत्ति केही सीमित व्यक्तिको पोल्टोमा पुग्ने अवस्था आयो।

पछिल्लो कालखण्डमा नेपालबाट हरेक दिन किन युवाहरू हजारौंको संख्यामा विदेशिनु परेको छ भन्ने प्रश्नको उत्तरमा हामीले ठीक आर्थिक नीति अपनाउन सकेनौं भनेर कुनैपनि दलले भन्न सकेका छैनन्। बजार अर्थतन्त्र र उदारवादी अर्थतन्त्रले रोजगारी सिर्जना गर्छ। अर्थतन्त्रको वृद्धि हुन्छ र नेपालीले नेपालमै बसेर आफ्नो जीवन सुखपूर्वक बिताउन सक्छन् भन्ने दल छैनन्। सबैलाई समाजवादमा पुऱ्याउनेको छ र त्यो समाजवाद कसरी आउँछ भन्ने विषयमा कोही पनि स्पष्ट देखिएका छैनन्।

उदारीकरणले देशको भलो हुँदैन भन्नेमा नै धेरैको सोच अडेको देखिन्छ। शिक्षा र स्वास्थ्यमात्र होइन ट्याक्सी चलाउने र चामल बेच्ने काममा पनि सरकार प्रत्यक्ष संलग्न हुनुपर्छ भन्नेहरूको बिगबिगी छ। कुनै एउटा 'छुचो अभियन्ता'ले क्यामरा बोक्दै कुन स्थानमा कति रुपैयाँमा खानेपानी बेच्नुपर्छ भन्ने भिडियो बनायो भने त्यो भाइरल हुन्छ। व्यवसायी र उद्यमी समेत 'पानीको त्याति धेरै त लिन नहुने हो,' भन्न थाल्छन्। सरकारको बजार अनुगमन गर्ने समूह आफैं रेष्टुरेन्टमा गएर पानीको पैसा धेरै लिन पाउँदैन भनी जरिवाना तिराउँछ।

खुला बजार अर्थतन्त्रमा यदि सरकारले तोकै फलानो-फलानो खाद्य सामानको मूल्य यतिसम्म हुन्छ भनेर तोकिएको छैन भने व्यवसायीले आफूले तोकैको मूल्यमा बिक्री गर्न पाउनुपर्छ। एक प्लेट मःमः को मूल्य कति लिन उचित हो? कसैले थोरैमा बेचेर पनि नाफा कमाउँछन् वा घाटा खान्छन् भने कसैले धेरैमा बेचेर पनि ग्राहक पाउँछन् वा डुब्छन्। के थोरै मूल्यमा बेच्नेलाई सरकारले अनुदान दिन्छ? हो, धेरैमा बेच्नेले धेरै कमायो भने उसले कमाएको रकमबाट सरकारले पाउनुपर्ने कर भने लिनै पर्छ।

भन्न खोजेको के हो भने यदि हामी खुल्ला बजार अर्थतन्त्रमा बस्ने हो भने देशलाई कुनै प्राकृतिक प्रकोप परेको बेला, लडाईं भएको बेला, भुखमरी, महामारी भएको समयमा सरकारले

केही सामानको मूल्य तोकिदिनुपर्ने हुनसक्छ । तर, साधारण समयमा र एउटाले बेचेको सामान अर्कोले पनि बेच्न सक्ने वा त्यस बस्तुको व्यवसाय गर्न कतैबाट बाधा व्यवधान छैन भने बजारको मूल्य आफैँ उचित दरमा आएर बस्छ । खाद्य पदार्थको हकमा सरकारले गुण नियन्त्रण गर्नसक्छ तर मूल्य नियन्त्रण गर्न जरूरी छैन, गर्नु हुँदैन । तर, हामी खुल्ला बजार अर्थतन्त्रमा छौं भनी सत्तामा बस्नेहरूले बुझनुपर्ने, अनि त्यही अनुसार व्यवहार पनि गर्नुपर्ने ।

हालको अवस्था भनेको सरकारमा बसेकाले व्यवसायीलाई कुनै न कुनै बहाना बनाएर प्रताडित गर्ने र उसबाट मोटो रकम असुलेर राजनीतिक नेता र कर्मचारी धनी हुने व्यवस्था बनेको छ । ठमेलको प्रख्यात क्लब एलओडीबाट बाहिर निस्केका एक व्यक्तिले त्यहीबाट गएको एक युवतीमाथि व्यभिचार गर्नु भन्ने उजुरी आएको भएमा उक्त क्लबका मालिकलाई प्रहरीले हिरासतमा लान्छ । संसारमा कहीं पनि यस्तो उदाहरण सुनायो भने कति हास्यास्पद होला ? तर, नेपालमा त्यसै गर्नुलाई सरकारको जिम्मेवारी ठानिन्छ ।

एकजना पत्रकारले कुनै सिमेन्टले बनाएको भन्दा भत्क्यो भनेर उजुरी गरेको भएमा सिमेन्ट उद्योगका मालिकलाई समालन प्रहरी दौडिन्छ । किन ? हजारौँ घर भत्केको हो ? सो सिमेन्टका विरुद्ध सयौँ उजुरी आएको हो ? तथापि प्रहरी किन दौडिन्छ भने ठूला व्यापारीलाई कसैगरी पक्राउ गर्ने मौका पाउने हो भने उसबाट मोटो रकम झार्न सकिन्छ भन्ने स्वार्थ तिनमा हाबी हुन्छ । सरकारले २०४९ सालमा ललिता निवासको जग्गा सुवर्ण शमशेरका छोरा र बुहारीको नाममा फिर्ता गर्ने निर्णय लियो र फिर्ता पनि दियो । तिनले जग्गाको लालपुर्जा पनि लिए । उक्त जग्गा नामसारी भएको दुई दशकभन्दा पछि कुनै व्यवसायीले किन्यो भने सो व्यवसायी कसरी दोषी हुन्छ ? तर, स्वार्थको खेल मिल्यो भने जे पनि हुन्छ ।

कुनै कम्पनीले सरकारसँग भण्डै चालीस वर्षअघि सम्झौता गरेर त्यसबेलाको कौडीको मूल्यको जग्गा स्विकार गरेर सरकारले बुझाउनुपर्ने सेयर स्वीकार गर्छ । अब यतिबेला आएर त्यो जग्गा सरकारलाई घुस खुवाएर जर्बजस्ती लिइयो भनी व्यवसायीमाथि अभियोग लगाइन्छ । कानुनी रूपमा अभियोग लगाउन नपाइने होइन, तर ललिता निवास जस्तो वा बाँसबारी छालाजस्तो मुद्दामा व्यवसायीलाई थुनेर प्रताडित गर्नु भनेको निश्चित रूपमा सरकारले खुल्ला अर्थतन्त्रलाई अघि बढाउन खोजेको होइन भन्ने सन्देश स्पष्ट जान्छ । अझ सरकारले गरेका ठूला काममा यस्ता कामलाई पनि उल्लेख गरेको देखेका उदेक

लाग्छ । हामी कयौँ लगानी सम्मेलन गर्छौँ तर उक्त सम्मेलनमा गरिएको प्रतिबद्धता कति पूरा भयो भन्ने हिसाब-किताब नगरी अर्को लगानी सम्मेलन गर्छौँ । उदाहरणका लागि पहिलो लगानी सम्मेलनमा १४ खर्बको लगानी प्रतिबद्धता आयो तर लगानी ३ अर्ब मात्र आयो । धन त्यति आएछ । दोस्रो लगानी सम्मेलनमा १७ खर्बको प्रतिबद्धताबाट केवल १ खर्ब १८ अर्ब मात्र लगानी आयो । तेस्रोमा लगानीकर्तानै कम आए, आशयपत्र आव्हान गरिएका १२ परियोजनामा दुईमा मात्र लगानीकर्ता इच्छुक देखिए । त्यो पनि लगानी आउने हो कि होइन भविष्यले बताउला ।

वैदेशिक लगानी त कसरी आउला जहाँ नीतिको निरन्तरता छैन ? एकजना मन्त्री आउँदा स्क्र्याप आइरनलाई भन्सार यति कम लगाइदिन्छन् कि बिलेट आइरन आउने अवस्था रहँदैन । बिलेटबाट फलामको रड बनाउने कम्पनीहरूले सबैले सकी नसकी करोडौँ खर्चेर मेलिटड युनिट लगाए । अब अर्को सरकार आउँदा बिलेट र स्क्र्यापमा फेरि नियम उल्टाए । नेपालमा आयात हुने ब्याट्रीबाट चल्ने सवारी साधनमा हरेक वर्ष कति भन्सार लगाउने भन्ने निधो हुँदैन । वर्षेनी दर अलि अलि होइन पुरै उलटफेर गर्छन् नीति बनाउनेहरू, आफ्नो नजिकको व्यापारीको हित अनुसार ।

यस्तो किन हुँदछ ? किनभने हामी कुन प्रकारको अर्थ व्यवस्थामा छौँ भन्ने कसैलाई केही पनि मतलब नै छैन । यदि उदार अर्थ-प्रणालीमा हुन्थ्यौँ भने खुल्ला बजारलाई सधैं प्रोत्साहन गर्ने नीति अघि बढ्दै जान्थ्यो, आज भन्दा भोलीको नीति अझ सुधारत्मक अझ गतिशील हुन्थ्यो । त्यसो हुँदा पो लगानीकर्ता बजारमा आफ्नो श्रम र सीप खन्याउन धक मान्दैनथेँ । अहिले त आज के हुन्छ, भोलि के हुन्छ कसैलाई थाहा छैन ।

वास्तवमा नेपाल परम्परागत आर्थिक प्रणालीबाट बाहिर निस्कन सकेको छैन । परम्परागत व्यवस्थामा कृषिलाई सबैभन्दा ठूलो आर्थिक क्षेत्र मानिन्छ र अर्थ उपार्जनमा सबैतिर खेती, किसानको मापदण्ड लागू हुन्छ । संसारका धेरै अतिकम विकसित राष्ट्रहरूमा यस्तो आर्थिक व्यवस्था छ । हाम्रोमा त्यो तथ्यलाई स्वीकार नगरेर पनि सरकारको रवैया त्यस्तै देखिन्छ । नयाँ क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्ने, सुविधा दिने, सहयोग गर्ने र तिनबाट नयाँ रोजगारी सिर्जना गर्ने कुरामा कसैको ध्यान गएको देखिएन ।

परम्परागत आर्थिक प्रणालीबाट अलिकति अघि बढेको निर्देशित आर्थिक प्रणालीका पनि मुख्य मुख्य गुणहरू हाम्रो अर्थतन्त्रमा देखिन्छ । सरकारले हरेक क्षेत्रमा आफ्नो पकड कायम

राख्ने र आर्थिक रूपमा समृद्धि प्राप्त गर्नेलाई समाजको दुस्मनका रूपमा गणना गर्ने जुन प्रचलन नेपालमा देखिएको छ, त्यसले हाम्रो आर्थिक रुपान्तरणको मार्ग अझ धेरै कष्टकर छ भन्ने बुझाउँछ ।

त्यसैले हामी अनुदारवादी आर्थिक प्रणालीको चपेटमा छौँ । माओवादीहरू भन्ने गर्छन् जबसम्म पुँजीवादको विकास उन्नत चरणमा पुग्दैन तबसम्म समाजवाद आउँदैन । तर, हामी पुँजीवादको बाटोमा छैनौँ, उदारवादको बाटोमा पनि छैनौँ । हामी वास्तवमा परम्परागत र निर्देशित अर्थतन्त्रबाट उदारवादी अर्थतन्त्रमा मात्र प्रवेश गरेका छौँ ।

के हो उदारवाद ?

उदारवाद भनेको एक प्रकारको सामन्तवाद नै हो । गरिबलाई राज्यका सेवा, सुविधाबाट बञ्चित गराउने र सधैं गरिबै राख्ने र आफ्ना मान्छेहरूलाई हरेक प्रकारका सुविधा दिएर धनी बनाउने, मोटो बनाउने व्यवस्थालाई उदारवादी व्यवस्था भन्न सकिन्छ । उदार अर्थात् भुँडी । नेपाल भुँडीवादी व्यवस्थामा छ । भैरव अर्यालले करिब पाँच दशकअघि लेखेको 'जय भुँडी' निबन्ध भन्दा हामी धेरै टाढा पुगेका छैनौँ ।

उदारवाद अहिलेको व्यवस्था हो भन्ने कुरा हरेक प्रकारका राजनीतिक सिद्धान्तका दलहरू कुनैपनि अर्को दलसँग सँगै सुत्न कुनै मोलाहिजा राख्दैनन् । किनभने उनीहरूलाई देश कसरी विकास गर्ने, के गर्दा जनताका हक, हितको रक्षा हुन्छ, कुन कुराले नेपालीपन र नेपालीत्व सशक्त हुन्छ भन्नेसँग कुनै वास्ता छैन । नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमाले र नेकपा माओवादी आर्थिक नीतिको हकमा कुन कुन कुरामा एक स्थानमा छन् भन्ने अभैसम्म प्रष्ट छैन । तर ती सबै समय अनुसार एक अर्कासँग मिलेर सत्ताभोग गर्न लालायित छन् ।

हाम्रा मुख्य तीन दलहरूको एउटै सिद्धान्त 'उदारवाद' हो । आफू, आफ्नो परिवार, आफ्नो दल र आफ्ना हनुमानहरूका लागि यी सबै दल कुनैपनि सम्झौता गर्न तयार छन् । तर देशको अर्थतन्त्र कसरी अघि बढाउने भन्ने एक आर्थिक सिद्धान्त अंगीकार गर्नुपर्छ र उक्त सिद्धान्त मिल्ने दलहरूले त्यो सिद्धान्त अघि बढाउने काम गरे भनेमात्र देशको विकास हुन्छ भन्नेमा कसैले वास्ता गरेको देखिएन ।

त्यसैले नेपालको अहिलेको आर्थिक नीति भनेको उदारवाद, अनुदारवाद केही होइन केवल परम्परागत अर्थतन्त्र निभाउँदै उदारवादलाई अघि बढाउने उपक्रम मात्र हो ।

(प्रधान सेजनाका संस्थापक अध्यक्ष हुन्)

Proud title sponsor of NPL #SBLNPL

खेलकुदमा राज्यको लगानी र प्रतिफल

अहिले राज्यले भौतिक पूर्वाधारमा नै लगानी गर्नु पर्ने छ । लगानी अगाडि बढाएका धेरै संरचनाहरू पूरा भइसकेका छैनन् । अभै पनि हामी राति प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न सक्ने अवस्थामा छैनौं ।

सरकारले खेलकुद क्षेत्रमा लगानी क्रमशः बढाउँदै गएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा खेलकुद मन्त्रालयका लागि ३ अर्ब ५० करोड ४८ लाख बजेट छुट्याइएको छ, जुन गत वर्षभन्दा ६२ करोड ९ लाखले धेरै हो । मन्त्रालयको कुल बजेटको ८५ प्रतिशत खेलकुदका क्षेत्रमा छ ।

खेल बजेटमध्ये सबैभन्दा धेरै प्राथमिकता क्रिकेटले पाएको छ, जसका लागि १ अर्ब ३० करोड बजेट छुट्याइएको छ । काठमाडौंको मुलपानी क्रिकेट रंगशाला र विराटनगरको गिरिजाप्रसाद कोइराला क्रिकेट रंगशाला राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा समावेश गरिएका छन् । यो सुधारको सकारात्मक सुरुवात हो ।

केही वर्ष अलमलमा परेको चितवनको भरतपुर क्रिकेट रंगशाला पनि निर्माणको चरणमा छ । यो रंगशाला पनि राष्ट्रिय गौरवको आयोजनामा छानिएर तीनै तहका सरकारले मिलेर अगाडि बढाएका छन् । कीर्तिपुर क्रिकेट रंगशालाको स्तरोन्नतिको काम भइरहेको छ । खेलकुदमा राज्यको सबैभन्दा प्राथमिकतामा क्रिकेट नै देखिएको छ भन्दा फरक पर्दैन ।

अन्य खेलसँग सम्बन्धित काम पनि हुन पर्ने जति नभएको होला । तर, केही काम भने भइरहेका छन् ।

कर्णालीको सुर्खेतमा अर्को वर्ष हुने १० औं राष्ट्रिय खेलकुदका लागि तयारी धमाधम भइरहेको छ । बजेटको अभाव नहुने हो भने यो प्रतियोगिताले खेल क्षेत्रमा अर्को आशा जगाउने छ । अहिले सरकारले ८० वटा खेलका लागि लगानी गर्ने भनेको छ ।

खेलकुदमा राज्यको लगानी पूर्वाधार विकासमा मात्रै होइन । अन्य पनि धेरै छन् । सम्बन्धित खेलका लागि आउने बजेट र पाउने सेवा सुविधा छँदैछन् ।

अहिले निजी क्षेत्रहरूको आकर्षण पनि खेलकुद क्षेत्रमा बढ्दै गएको छ । यो वर्ष नेपालले दोस्रो पटक टी-२० विश्वकप क्रिकेट खेल्यो । केही दिनअघि मात्रै यू-१९ महिला क्रिकेट विश्वकपका लागि छानिएर फर्कियो । फुटबल र भलिबलमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय र स्थानीय प्रतियोगिताहरू सञ्चालन भइरहेका छन् ।

अन्य खेलले पनि अन्तर्राष्ट्रिय उपलब्धि हासिल गरिरहेका छन् । कतिपय खेलमा भने राज्यको लगानी भन्दा प्रतिफल धेरै छन् । राज्यले बेवास्ता गरेका खेलाडीहरू अन्तर्राष्ट्रिय अर्वाइड लिएर फर्किएका छन् । यी क्षेत्रका लागि राज्यले सोच्न जरुरी छ । लगानी बढाउन आवश्यक छ । राज्यले लगानी गरे अनुसार नै प्रतिफल पाउँदै जाने हो । कतिपय लगानीको प्रतिफल प्राप्त हुन समय लाग्ला । तर, त्यसका लागि सुरुमा राज्यले लगानी गरेर आधार खडा गर्नुपर्छ ।

हामीले आज गर्ने लगानी भनेको भोलिको प्रतिफलको लागि हो । सरकार मात्रै लागेर भने पुँदन सँगसँगै सम्बन्धित खेलकुदका जिम्मेवार निकायले पनि योजना बनाएर लाग्न जरुरी छ । राम्रा योजना निर्माणमा हामीले ध्यान दिनु पर्छ । हामीले राम्रो योजना दिने हो भने सम्बन्धित निकायले त्यसमा चासो दिन्छ र लगानी पनि गर्छ । हामी नै अलमलिन पुग्यौं भने अगाडी जान सकिँदैन ।

पारस खड्का

नेपाली क्रिकेटको व्यावसायिकता र नयाँ आयाम

नेपाल क्रिकेट संघ (क्यान) पहिलो पटक आफैँ नेपाल प्रिमियर लिगको आयोजना गरेको छ । क्यानले आयोजना गरेको यो प्रतियोगिता घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरकै सबैभन्दा ठूलो प्रतियोगिता हो ।

नेपाल प्रिमियर लिगलाई भव्य बनाउन क्यानका सम्पूर्ण साथीहरू एक वर्षदेखि अनवरत लागिरह्यौं । हामी यसरी अगाडि बढ्दा सबै क्षेत्रबाट सकारात्मक प्रतिक्रिया र साथ सहयोग पाएका छौं । आगामी दिनमा यो नेपाल प्रिमियर लिगलाई र नेपाली क्रिकेटलाई अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा हामी महत्वपूर्ण रूपमा चिनाउन चाहन्छौं ।

२० वर्षअघि नेपाली क्रिकेटरहरूको जुन पारिश्रमिक थियो अहिले धेरै फेरबदल भइसकेको छ । क्रिकेटर ३०/४० जनामा मात्रै अब सीमित रहने छैनन् । क्यानले जिल्ला जिल्लामा पुर्‍याउने खाका कोरिरहेको छ ।

यसभन्दा अगाडि पनि एभरेस्ट प्रिमियर लिग, धनगढी प्रिमियर लिग र पोखरा प्रिमियर लिग गरि तीनवटा फ्रेन्चाइज क्रिकेट लिग भएका छन् । त्यसबखत केही टिमले बाहेक धेरैले आर्थिक रूपमा फाइदा उठाउन सकेनन् । यस पटक लगानी पनि बढी भएको छ । नेपाल क्रिकेट संघले एनपीएल किन भिन्न तरिकाले सञ्चालन गर्ने प्रयास गरिरहेको छ ।

अहिले नेपाल क्रिकेट संघ र टिमहरूले जुन लगानी गरेका छन् त्यो लगानी हेर्दा सयअधिको प्रतियोगिताको लगानी निककै कम देखिन्छ । हामीले अहिले मात्रै एउटा प्रतियोगिता आयोजना गर्न लागिरहेका हौं । देशमा नै एउटा खेलकुदको संस्कार बसाल्नुपर्छ भनेर अगाडी बढेका छौं । अहिले बनेका फ्रेन्चाइज टोलीहरूलाई हामी प्रदेश र जिल्लासम्म जोड्ने प्रयासमा छौं । हरेक फ्रेन्चाइज टोलीले आफ्नै एकेडेमी खोल्न सक्छन् ।

अहिलेका आठ वटा फ्रेन्चाइज टोलीमध्ये तीनवटा प्रदेशका नाममा र बाँकी सहरका नाममा जोडिएका छन् । नेपाल क्रिकेट संघले लामो छलफलपछि यी टोली बनाएको हो । तर, हामीलाई थाहा जति पनि टोलीहरू छन्, त्यसका लगानी कर्ताले केही वर्षसम्म यी टोलीबाट आर्थिक लाभ पाउन सक्नुहुन्न । हामीले टोली लिने र लिन चाहने लगानी कर्ताहरूलाई तीनदेखि चार वर्षसम्ममा गर्नु पर्ने लगानीका बारेमा प्रस्ट बनाइसकेका छौं । यी यी क्षेत्रमा ताईहरूले लगानी गर्नुपर्छ भनिसकेका छौं ।

खेलकुदले पर्यटन,
स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगार
सिर्जना, सामाजिक
एकता र आत्मबलमा
सकारात्मक प्रभाव पार्छ ।
यसले राष्ट्रिय एकता,
अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल
विस्तार, र स्थानीय
अर्थतन्त्रलाई समेत टेवा
पुर्‍याउँछ ।

नेपाल प्रिमियर लिगका लागि टिम किन्न १६ वटा लगानी कर्ताले इच्छा देखाउनु भएको थियो । यो भनेको नेपाली क्रिकेटले प्राप्त गरेको ठूलो उपलब्धि हो । हामीले ६ वटा टोलीबाट सुरु गर्ने सोचेका थियौं । तर हामीले यस्तो उत्साह देखेपछि ८ बनायौं । हामीले देशका सबै ठाउँलाई समेट्ने प्रयास पनि गरेका छौं । भविष्यमा जुन लगानीको कुरा छ सम्पूर्ण फ्रेन्चाइज टोलीका लगानी कर्ताहरूलाई धन्यवाद भन्नुपर्छ । राम्रो पक्ष अर्को के पनि हो भने ८ वटा फ्रेन्चाइजको साथसाथै अर्को ८ वटा फ्रेन्चजीहरू पनि बाहिर हुनुहुन्छ । जसले नेपाल प्रिमियर लिगको फ्रेन्चाइज लिनको लागि र फ्रेन्चाइज टोलीसँग जोडिन रुची देखाएका छन् ।

पहिलो संस्करणपछि हामीलाई पनि नयाँ खाका के आउनेछ भने फ्रेन्चाइजमा मोडलमा एउटा टिमले कति खर्च गरेर आफूलाई टिकाउन सक्छ हामीले खाका बनाएका छौं, जुन १० वर्षसम्मको छ । १० वर्षको अवधिसम्म हरेक वर्ष गरेको लगानीको आमदानी कसरी फिर्ता पाउँछ भनेर हामीले आकलन गरेका छौं ।

सुदूरपश्चिमका हरेक क्रिकेट फ्यानले सुदूरपश्चिम हाम्रो क्रिकेट टिम हो भनेर जर्सी किनुन् । जस्तो, आईपीएलमा रोयल च्यालेन्जर्स बैंगलोरले अहिलेसम्म उपाधि जित्न सकेको छैन । तर यो टिम सबैभन्दा बढी ब्राण्ड भ्याल्यु बोकेको टिम हो ।

हामीले आर्थिक रूपमा गरेको लगानीको प्रतिफल ग्रासरूट क्रिकेटसम्म पर्ने छ । भोलि बच्चाहरूले त्यो ठाउँको टोलीसम्म जोडिए

क्रिकेटमा आबद्ध हुनेछन् । यसको प्रभाव लामो समयसम्म रहिरहनेछ । अहिले लगानी गरेर आजको भोलि मात्रै फाइदा हेरेर हुँदैन ।

नेपाल क्रिकेट संघको लगानी मैदानमा मात्रै होइन मैदानभन्दा बाहिरका गतिविधिबाट पनि देख्न सक्नुहुनेछ । हामीले अहिले नेपाल प्रिमियर लिगलाई हामीले आत्मनिर्भर बनाउने हिसाबले अगाडि बढाएका छौं । सबैभन्दा ठूलो स्टेकहोल्डर भनेको हाम्रो लगानीकर्ता हो । जसलाई हामीले पहिल्यै भनिसकेका छौं, पहिलो तीन वर्ष फाइदा लिन सक्नुहुन्न । थाहा भएर पनि उहाँहरूले सहयोग गर्नुभएको छ ।

खेलकुदको आर्थिक प्रभाव र रोजगारी

अब खेलकुदका गतिविधि बढ्दै जाँदा अन्य क्षेत्रमा पनि यसको असर देखिन थाल्छ । यसको सकारात्मक असर रोजगारीमा पनि देखिने छ । खेलाडीहरूले त खेल्ने मात्रै हो । अन्य तयारीका लागि अन्य व्यक्तिको लागि रोजगारी सिर्जना हुन्छ । राज्यले लगानी बढाउँदै जाँदा खेलकुदका लागि पूर्वाधारहरू बन्दै जानेछन् । हामीले आमदानी गरेपछि जिल्ला जिल्लामा लगानी बढाउने छौं । त्यहाँ पनि नयाँ रोजगारी बढ्छ ।

आज केन्द्रका उत्कृष्ट २५ खेलवाडीहरूले पाँच वर्ष खेल्दा जीवन निर्वाहका लागि चिन्ता नगर्नु पर्ने अवस्था बनिस्केको छ । यो अवस्था भोलि प्रदेश र जिल्लामा पनि विस्तार हुन्छ ।

हामी कुनै पनि एउटा प्रतियोगिता आयोजना गरेर यसको नाफाघाटा मात्रै हिसाब गर्न सीमित हुन चाहँदैनौं । यसको प्रभाव राष्ट्रकै विकासमा परोस भनेर सोही अनुसारको लगानी चाहन्छौं । अहिले क्रिकेट एउटा उचाइमा पुगेको छ । यसले अरू खेललाई पनि प्रभाव पार्न सक्छ ।

आज भलिबलका कवर्ड हल भरिन थालेको छ । फुटबलमा रंगशाला पहिल्यैदेखि दर्शकले भरिन्छ । खेलकुदले पर्यटकलाई पनि आकर्षण गर्छ । नेपालमा अरु धेरै इभेन्टसहरू छैनन् । यस्ता खेलहरू नेपाली दर्शकले कुरेर बस्छन् । यो क्रम विस्तार हुँदै जानेछ ।

आगामी वर्षहरूमा काठमाडौं बाहिर पनि प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न सकिएको खण्डमा त्यहाँ पनि दर्शकहरू भरिभराउ हुनेछन् । पूर्वाधार तयार भइसकेपछि हामी यस्ता प्रतियोगिता काठमाडौं बाहिर पनि गर्नेछौं ।

अहिले राज्यले भौतिक पूर्वाधारमा नै लगानी गर्नु पर्ने छ । लगानी अगाडि बढाएका धेरै संरचनाहरू पूरा भइसकेका छैनन् । अभै

पनि हामी राति प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न सक्ने अवस्थामा छैनौं, अर्को वर्षको नेपाल प्रिमियर लिग फ्लडलाइटमा गर्न सकिन्छ भन्ने हामीलाई विश्वास छ । यसका लागि ३० करोड रूपैयाँ आवश्यक छ । यस्तै मुलपानी क्रिकेट मैदानमा पनि थप लगानीको आवश्यकता छ ।

राज्यले हाल खेलकुद क्षेत्रमा लगानी बढाएको छ र पूर्वाधारलाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा समेटेको छ । यद्यपि, यो लगानी पर्याप्त नभएकोले पूर्वाधार विकास, प्रशिक्षण, र युवा सहभागितामा अभि सुधार आवश्यक छ ।

नेपाली क्रिकेटको भविष्य

नेपाली क्रिकेटमा गत वर्षहरूमा भन्दा तुलनात्मक रूपमा लगानी बढेको छ । निजी क्षेत्र क्रिकेटमा लगानी गर्न उत्सुक देखिन्छ । खेलकुद प्रतियोगितामा राम्रो प्रायोजन प्राप्त भइरहेको छ । खेलाडीहरूमा पहिले भन्दा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष दुवै रूपमा लगानी बढेको छ । यो चाहे सेवा सुविधामा होस, प्रशिक्षण वा व्यक्तिगत प्रायोजनमा । हिजो र आजको अवस्था पक्कै पनि फरक भइसकेको छ । तर, यस परिवर्तनलाई दीर्घकालीन रूपमा कसरी टिकाई राख्ने यो चुनौती पक्कै छ ।

नेपाली क्रिकेटको भविष्य उज्ज्वल देखिन्छ । युवा प्रतिभाको प्रस्फुटन, व्यावसायिक लिगको

सुरुवात र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राम्रो प्रदर्शनले नेपाललाई आगामी वर्षहरूमा उत्कृष्ट क्रिकेट राष्ट्रका रूपमा चिनाउने सम्भावना छ ।

हामीले सञ्चालन गर्ने नेपाल प्रिमियर लिगमा पनि यसलाई ध्यान दिएका छौं । हरेक टिममा अन्तर्राष्ट्रिय प्रभावशाली खेलाडीदेखि स्थानीय प्रतिभावान खेलाडीहरू समेटिएका छन् । यसले नयाँ आउने खेलाडीहरूलाई अनुभव र ऊर्जा दिन्छ । निखारिने मौका मिल्छ ।

राज्यले दीर्घकालीन खेलकुद रणनीति बनाउनु, बजेटको उचित व्यवस्थापन गर्नु, स्थानीय तहहरूमा खेल सुविधाहरू विस्तार गर्नु, र विभिन्न सफलता दिन सक्ने खेलहरूको पहिचान गरी ती खेलहरूको विकासका लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ । खेलाडीहरूको भविष्य सुरक्षित गर्न सामाजिक सुरक्षा र व्यावसायिक अवसरहरू पनि थप्नुपर्छ ।

खेलकुदको बहुआयामिक योगदान

खेलकुदमा लगानीले राष्ट्रको प्रतिष्ठा बढाउँछ । यसले राष्ट्रको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्नुका साथै युवा शक्तिलाई सकारात्मक दिशामा लैजान र देशको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउँछ । यहाँ हुने खेलकुद गतिविधि नियाल्न विदेशी पर्यटकहरू भित्रिन्छन् । त्यसको फाइदा खेल क्षेत्रलाई मात्रै होइन अन्य क्षेत्रलाई

पनि उत्तिकै हुन्छ । यो भनेको राज्यले पाउने फाइदा नै हो । हामीले खेलकुदलाई जित र हारको रूपमा मात्रै हेर्नै भन्ने न्याय हुँदैन ।

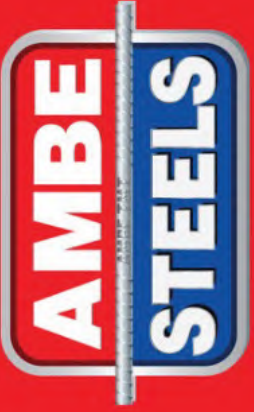
खेलकुदले पर्यटन, स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगार सिर्जना, सामाजिक एकता र आत्मबलमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ । यसले राष्ट्रिय एकता, अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल विस्तार, र स्थानीय अर्थतन्त्रलाई समेत टेवा पुऱ्याउँछ ।

राज्यले दीर्घकालीन सोचका साथ खेलकुदमा व्यावसायिक र संरचनात्मक लगानी गर्नुपर्छ । युवा प्रतिभा पहिचान र विकासमा ध्यान दिँदै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सुविधाहरू निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

नेपाली क्रिकेटलाई थप सशक्त बनाउन हामीले दीर्घकालीन लक्ष्य अनुसारका कार्यक्रमका साथै आधारभूत सुविधाहरू विस्तार गर्ने प्रयास गरिरहेका छौं । पुरुष क्रिकेटसँगै अब महिला क्रिकेट खेलाडीहरू तथा ग्रासरोट क्रिकेट विकासमा विशेष ध्यान केन्द्रित गरेका छौं । आईसीसीको पूर्ण राष्ट्र बन्नका लागि चाहिने सम्पूर्ण मापदण्डहरू अनुसार काम गरिरहेका छौं । नेपाली क्रिकेटलाई थप उचाईमा लम्ने प्रयासमा हामी निरन्तर लागेका छौं । सबैको साथ सहयोग लिएर आगामी दिनमा पनि हाम्रो प्रयास जारी रहन्छ ।

(खड्का क्यानका सचिव हुन्)

दीर्घायु भवः

AMBE
GROUP

आम्बे स्टील्स

जे बन्ध, दिगो बन्ध

8mm देखि 32mm सम्मको
Size मा नेपाल गुणस्तर
प्रमाण बिन्दुद्वारा सम्मानित।

ने. गु. १११

Fe500 Fe500D UTM
gradesteels gradesteels TESTED

शिक्षामा राज्यले गरेको लगानीको प्रतिफल खै ?

निजी क्षेत्रमा अभिभावकको पनि लगानी छ । त्यो चाहिँ ६ खर्ब रहेछ । त्यसमा वार्षिक रूपमा विद्यार्थी शुल्कमार्फत जम्मा कारोबारचाहि २ खर्ब मात्रै रहेछ । त्यसमा लगानी र कारोबारलाई हेर्दा हामीले निजी क्षेत्रलाई पनि केही नियमन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

विद्या भट्टराई

विगत पाँच वर्षमा कूल राष्ट्रिय बजेटको १०.९५ प्रतिशतदेखि ११.६४ प्रतिशत राज्यको लगानी शिक्षा क्षेत्रमा भएको छ । यसअघि त १७ प्रतिशतसम्म लगानी भएको देखिन्छ । हामीले शिक्षामा प्राथमिकताका क्षेत्रहरू छुट्ट्याएका छौं । अहिलेकै अवस्थालाई हेर्ने हो भने विपन्न परिवार शिक्षामा अभै प्रवेश गर्न सकेको छैन । अहिले पनि हामीसँग यस्ता धेरै मुद्दाहरू छन् । त्यसलाई सम्बोधन गर्न लगानीको वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो देखिन्छ ।

सरकारले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा स्वीकार गर्दै लगानीलाई बढाउनुपर्छ भनेको छ । हामीले यसैका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको लगानीमा अभिवृद्धि गर्दै आएका छौं । हाम्रो संविधानले नै शिक्षालाई राज्यको दायित्वका रूपमा परिभाषित गरेको छ । हामीले शिक्षामा लगानी र त्यसको प्रतिफलको कुरालाई हेर्ने हो भने मुख्य गरेर लोककल्याणकाली राज्य भित्रको शिक्षाका आधारमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

आजको अवस्था

शिक्षामा कुल बजेटको ९० प्रतिशत अंश नेपाल सरकारले र बाँकी १० प्रतिशत मात्रै विकास साभेदारहरूमार्फत अर्थात गैरसरकारी क्षेत्रको लगानी भइरहेको छ । हाम्रो अद्यावधिक तथ्याङ्कले कुल शिक्षा बजेटको ६९ प्रतिशत विद्यालय शिक्षामा, १०.६ उच्च शिक्षामा, ६.९९ प्रतिशत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा, ०.८९ प्रतिशत साक्षरता अर्थात अनौपचारिक शिक्षामा र ११.७३ प्रतिशत शैक्षिक व्यवस्थापनमा छ । त्यसैगरी ०.७९ प्रतिशत

क्षमता विकासमा खर्च भएको देखाउँछ ।

विद्यालय शिक्षा स्थानीय तहको अधिकार हो भन्ने कुरालाई संवैधानिक मान्यता र अनुसूचि ८ ले समेत व्याख्या गरेको छ । त्यसैका आधारमा स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाउन स्थानीय तहमै बजेट विनियोजन गरेर जानुपर्छ भनेर कुल बजेटको ७० प्रतिशत बजेट स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण भएको अवस्था छ ।

स्थानीय तहमा विनियोजित बजेट मध्ये ७८.२ प्रतिशत तलबमा, ६ प्रतिशत दिवा खाजामा, २.७ प्रतिशत स्यानेटरी प्याडमा र १.४ प्रतिशत छात्रवृत्तिमा अनि १.३ प्रतिशत सञ्चालन व्यवस्थापनमा खर्च हुँदै आएको अवस्था छ । यस्तै, १.४ प्रतिशत ल्याब व्यवस्थापन र १.५ प्रतिशतचाँहि सिकाई सामग्री व्यवस्थापन गरी जम्मा ९३.५ प्रतिशत अनिवार्य दायित्वमा खर्च हुने रहेछ । हामीले यो तथ्यलाई हेर्ने हो भने अनिवार्य दायित्वमै धेरै खर्चभएका कारण एकातिर प्रतिफल कमजोर भएको अवस्था छ । त्यसैका कारण कतिपय चुनौती पनि थपिदिएको छ । हामीले योजना बनाउँदा यी कुरालाई पनि ध्यान दिन आवश्यक छ ।

शिक्षामा राज्यको लगानी

सरकारले कक्षा-९ देखि १२ सम्म सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई निशुल्क पाठ्यपुस्तक पनि दिँदै आएको छ । विद्यार्थीको हात-हातमा पाठ्यपुस्तक पुऱ्याउनका लागि मात्रै पनि तीन अर्ब ८२ करोड रकम वार्षिक रूपमा खर्च हुँदै आएको छ । यस्तै, पाठ्यपुस्तक प्राप्त गर्ने विद्यार्थीको संख्या हेर्ने हो भने ४३ लाख

पुगेको छ । पूर्वप्राथमिक तहदेखि कक्षा-५ सम्म अध्ययनरत करीब ३६ लाख विद्यार्थीले दिवा खाजा प्राप्त गरेका छन् । यसका लागि मात्रै सरकारले ८ अर्ब ४७ करोड विनियोजन गरेको छ । यो पनि राम्रो लगानी हो । विद्यालयदेखि उच्च शिक्षासम्मका विद्यार्थीका लागि ७ खर्ब ६१ करोड रकम छात्रवृत्तिका लागि विनियोजन गरेको छ । दुई खर्ब ३१ अर्ब विद्यालय शिक्षा, ५ खर्ब ११ अर्ब चिकित्सा शिक्षा र बाँकी उच्च र प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिमका लागि खर्च गर्दै आएको छ । यसबाट २६ लाख भन्दा विद्यार्थी लाभान्वित हुँदै आएका छन् । यसले पनि सरकारले धेरै लगानी शिक्षाम गरेको छ भन्ने देखाउँछ । अर्बौं चिकित्सा शिक्षामा हरेक वर्ष करीब १ अर्बका दरले दायित्व थपिँदै गएकोले निशुल्क छात्रवृत्तिका सम्बन्धमा वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

त्यस्तै महिनावारीका समयमा सबै छात्रालाई निशुल्क स्यानेटरी प्याडका लागि १ अर्ब ३९ करोड रकम व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । त्यसमा पनि अर्बौं डिस्पोजल मिमिन र सरसफाइका लागि प्रयाप्त नभएको भन्ने गुनासो आउने गरेको छ । आगामी नीति तथा कार्यक्रममा त्यसतर्फ पनि हाम्रो ध्यान जानेछ । विद्यालय शिक्षा भित्र निजी क्षेत्रको पनि केही लगानी छ । हामीले अहिले पनि विद्यालयको कुरा गर्दा सामुदायिक र संस्थागत भनेर वर्गीकरण गर्दै र भन्दै आएका छौं । हाम्रो ऐनले पनि अहिलेसम्म त्यसलाई निषेध गरेको छैन ।

निजी क्षेत्रमा अभिभावकको पनि लगानी छ । त्योचाँहि ६ खर्ब रहेछ । त्यसमा वार्षिक रूपमा विद्यार्थी शुल्कमार्फत जम्मा करोडबाराँहि २ खर्ब मात्रै रहेछ । त्यसमा लगानी र करोडबाराँहि हेर्दा हामीले निजी क्षेत्रलाई पनि केही नियमन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यसतर्फ पनि सरकारले केही काम अवश्य गर्ने छ ।

शिक्षक अनुदान सहयोगको कोटासहित सामुदायिक विद्यालयमा मात्रै शिक्षकको सङ्ख्या अहिले २ लाख २४ हजार ९७२ छ । उहाँहरूको तलबका लागि मात्रै करीब १ खर्ब ६० करोड रकम खर्च हुन्छ । यो ठूलो लगानी हो । त्यस्तै उच्च शिक्षातर्फ १० हजार शिक्षक हुनुहुन्छ । त्यहाँ सरकारले १४ अर्ब ३२ करोड ३९ लाख ८९ हजार लगानी गर्दै आएको छ । विभिन्न प्रशिक्षकहरूलाई पनि थप लगानी गर्नुपरेको अवस्था छ । सरकारले यति धेरै शिक्षक र विद्यार्थीमा लगानी गर्दा पनि प्रतिफल किन आएन ? यो गहकिलो प्रश्न पनि ।

अहिलेको सन्दर्भमा
विद्यार्थी टिकाउने विषय
पनि महत्वपूर्ण छ ।
हाम्रो लगानी कहाँ-कहाँ
भाएको छ र त्यो लगानी
गरेको जनशक्तिलाई
टिकाउन हामीले कस्तो
नीति बनाउनु पर्छ भन्ने
कुरामा बढी केन्द्रित
हुनुपर्ने देखिन्छ ।

प्रतिफल प्राप्त गर्न के गर्नुपर्छ ?

यति धेरै लगानी गर्दा पनि प्रतिफल नआउनुका कारण के-हो ? हामी यसबारे छलफल गरिरहेका छौं । प्रतिफलका लागि सबै भन्दा पहिला शिक्षकहरूलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्छ । शिक्षकहरूले पनि आफ्नो कर्तव्य के-हो ? भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्छ । स्थानीय तह, प्रदेश र संघीय सरकारले पनि शिक्षकलाई मर्यादित र जिम्मेवार बनाउने भूमिकालाई विर्सिनु हुँदैन यस्मा केही कमी अवश्य देखिएको छ । शिक्षकलाई प्रोत्साहन भन्दा पनि निरुत्साहित गर्ने काम भैरहेको छ । यस्तो सौँच बदल्नुपर्छ । विश्वविद्यालयले पनि कस्तो शिक्षक चाहिन्छ भनेर आँकलन गर्न नसकेको अवस्था छ ।

शिक्षकहरू कुनै पार्टीको, कुनै एनजिओ-आइएनजीओको सदस्य होइन विद्यार्थीको अभिभावक भएको अवस्थामा धेरै परिवर्तन गर्न सकिन्छ । शिक्षकले म दलको कार्यकर्ता, अभियन्ता, एनजीओ, आइएनजीओको सहजकर्ता भन्दा माथि उठेर विद्यार्थीको अभिभावक हुन आवश्यक छ । यी सबै कुरालाई व्यवस्थित गर्न विद्यालय शिक्षा विधेयक छिटो पास गरेर अघि बढ्नुपर्छ । त्यो भयो भने शिक्षा क्षेत्रलाई धेरै सुधार गर्न सकिन्छ । अहिलेका आवाजलाई समावेश गरेर विधेयक निर्माण गरी पास गरेको अवस्थामा धेरै कुरा सुधार गर्न सकिन्छ ।

अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा ऐन

अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा ऐनले शैक्षिक कोष र शिक्षा योजनालाई अनिवार्य रूपमा लागु

गर्न भनेको छ । त्यसैगरी ऐनले शैक्षिक कोष र शिक्षा योजना हरेक पालिकामा हुनुपर्छ भनेको छ । त्यसैगरी ऐनले अहिलेसम्म हामीले विनियोजन गरेको बजेटमा स्थानीय तह, प्रदेश र संघीय सरकारको दायित्व अनिवार्य रूपमा भनेको छ । त्यसैगरी संविधानमा पनि विद्यालय शिक्षाको पूर्णरूपमा अनुगमन गर्ने, त्यसको जिम्मेवारी लिने स्थानीय तहले भनेको छ भने दायित्वचाँहि तीन वटै सरकारको भन्ने कुरालाई भनेको छ । प्रदेश सरकारले पनि शिक्षा कोषमा दायित्व पूरा गर्नुपर्ने व्याख्या गरेको छ । तर, अहिलेसम्म हामी त्यसरी गएका छैनौं । शिक्षाकोष बनाएर कोषमार्फत हामीले बजेट विनियोजन गरेर जाने हो भने शिक्षालाई थप व्यवस्थित बनाउन सकिन्छ ।

मैले मन्त्रालयको जिम्मेवारी सम्हालेपछि अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा ऐनको योजना तयार गरेका छौं । कार्ययोजनामा हामीले मुख्य गरेर शैक्षिक योजना र शिक्षा कोष दुवै स्थानीय तहले बनाउनुपर्छ र शिक्षा कोषका लागि संघ र प्रदेशले निश्चित प्रतिशत रकम पठाउनुपर्छ भनेका छौं । सकेसम्म छिटो त्यहि कोषमार्फत सबै विद्यालयहरूमा बजेट विनियोजन गर्नुपर्छ भन्ने अवधारणालाई लागु गर्ने तयारी पनि हामीले गरेका छौं ।

लक्षित समूहमा केन्द्रित छात्रवृत्ति

विद्यालय शिक्षाको छात्रवृत्तिलाई लक्षित समूहमा केन्द्रित बनाउन यो वर्षदेखि हामीले विपन्न लक्षित छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेका छौं । त्यसलाई हामीले 'मेरिट'का आधारमा छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था गर्ने छौं । दिवाखाजा, स्यानेटरी प्याड, विपन्न लक्षित छात्रवृत्तिलगायतले भर्ना दर बढेको देखिन्छ । अहिले करीब ९७ प्रतिशत भर्ना भएको अवस्थामा छौं । पाँच कक्षासम्म खाजा दिने कुराले विद्यार्थी टिकेको देखिन्छ । त्यो भन्दा माथि भने टिकेको अवस्था समस्याग्रस्त रहेछ ।

त्यसैले माध्यमिक तहसम्म विद्यार्थीलाई टिकाउने हो भने आधारभूत तहसम्म अनिवार्य र निशुल्क शिक्षा, माध्यमिक तहसम्म निशुल्क शिक्षालाई सरकारले कार्यान्वयन गर्नु भन्ने प्रतिवद्धताले मात्रै नपुग्ने रहेछ । प्रतिवद्धतासहित कार्यान्वयनमै ल्याउनुको अर्को विकल्प देखिँदैन । हामीले सरकार भन्ने वित्तिकै संघीय सरकार मात्रै बुझ्नु हुँदैन । ती नै तहका सरकार यसमा जवाफदेही हुनुपर्छ । पछिल्लो समय विद्यालय तहको शिक्षा स्थानीय तहको मात्रै हो भन्ने ढंगले बुझिएको छ । ऐनले तीन वटै तहको सरकारले शिक्षाको जिम्मा लिनुपर्छ भन्छ । त्यसमा पनि पूर्ण जिम्मेवारचाँहि स्थानीय तह भनेको हो । प्रदेशले

उच्च शिक्षाको जिम्मा लिने र स्थानीय तहले जिम्मा लिएको विद्यालय तहको शिक्षाको सुधार कार्यक्रममा प्रदेश र संघले पनि उल्लेखीय योगदान गर्ने कुरालाई त्यसले रोकेको छैन ।

लोककल्याणकारी शिक्षा

शिक्षा क्षेत्रलाई सैद्धान्तिक अवस्थाबाट हेर्दा एउटा सरकारले जिम्मा लिएको शिक्षा क्षेत्र र अर्कोचाँहि व्यवसायिक क्षेत्रले जिम्मा लिएको शिक्षा अर्थात् निजी क्षेत्र रहेछ । शिक्षा क्षेत्रको सैद्धान्तिक अवस्था जे भए पनि हामीले विद्यार्थीलाई दिने भनेको लोककल्याणकारी शिक्षा र लोककल्याणकारी व्यवहार नै हो । अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐनलाई हेर्ने हो भने त्यहाँ पनि 'व्यवसायिक क्षेत्रले पनि निश्चित योगदान गर्नुपर्छ' भनेर स्पष्टसँग भनेको छ ।

ऐनले शिक्षामा लोककल्याणकारी सौँच अर्थात् नाफा कमाउने उद्देश्य हुँनुहुँदैन र उसले छात्रवृत्ति अनिवार्य दिनुपर्छ भनेको छ । त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने कुरामा हामीले अनिवार्य भूमिका खेल्नुपर्ने आवश्यक छ । ऐनले निजी क्षेत्रको शिक्षालाई निषेध गर्ने भनेको छैन । यद्यपि, लोककल्याणकारी बनाउनका लागि योगदानलाई बढाऊ भनेको छ । त्यसैले निजी क्षेत्रको केही योगदान बढाऊ भन्ने वित्तिकै निषेध गर्न खोज्यो भने ढंगले बुझ्नु हुँदैन, त्यो बुझाई गलत छ । ऐनले भनेको कुरालाई हामीले कार्यान्वयन गरेर जाने हो भने सरकार र व्यवसायिक क्षेत्रको योगदानले शिक्षा क्षेत्रलाई थप सुदृढ र सुधारोन्मुख बनाउन सकिन्छ भन्नेमा म पूर्ण आशावादी छु ।

दक्षिण एसियाको औसत प्रति विद्यार्थी लगानी

दक्षिण एसियाको औसत प्रति विद्यार्थी लगानीलाई हेर्ने हो भने ३ सय ५८ डलर रहेछ । त्यो भनेको नेपाली करीब ४७ हजारको हाराहारी हुन जान्छ । हामीलाई त्यो देख्दा हाम्रो देशले कहाँ धान्न सक्छ ? भन्ने पनि लाग्न सक्छ । हाम्रोमा पनि लगानी नभएको होइन । हामीले तीन वटा श्रेणीलाई आधार मानेर हेर्ने हो भने संघीय सरकारको विनियोजनमा मात्रै आधारित भएर हेर्दा १ देखि ५ कक्षासम्ममा प्रतिवर्ष १० हजार १ सय ४५, ५ देखि ८ सम्म २५ हजार तीन सय ६२ र ९ देखि १२ सम्म ३० हजार ९ सय ९२ देखिने रहेछ । यो संघीय सरकारको मात्रै हो । प्रदेश र स्थानीय तहले विनियोजन गरेको रकम समेत जोडेर हेर्ने हो भने लगानी अझै बढ्छ । यो तथ्याङ्कलाई हेरेर हामीले कहाँनेर अपुग भयो भन्ने कुराको खोजि गर्न आवश्यक

छ । राज्यले गरेको यो लगानीको प्रतिफल प्राप्त गर्न सकियो कि सकिएन भन्ने कोणबाट पनि अध्ययन आवश्यक छ ।

राम्रा विद्यार्थी टिकाउने चुनौती

एकातिर राम्रा विद्यार्थी बाहिरिए भन्ने छ भने अर्कोतर्फ हामीले शिक्षामा गरेको लगानीबाट प्रतिफल राम्रो भएन भन्ने पनि छ । यो गम्भीर प्रश्नका विचमा हामीले हाम्रा नागरिकलाई कुन दृष्टिकोणबाट हेर्ने ? हामीले यसलाई विश्वव्यापी वा स्थानीय दृष्टिकोणबाट हेर्ने ? हामीले जति लगानी गरेका छौं त्यसले विश्वव्यापी रूपमा उसले योगदान गर्न सकेको छ भनेर हेर्नुपर्ला । हामीले स्थानीय रूपबाट हेर्दा हामीले लगानी गर्छौं । जनशक्ति उत्पादन पनि भयो । तर, त्यो जनशक्तिलाई यहाँ टिकाउन सकेनौं भन्ने पनि हुन्छ । अहिलेको सन्दर्भमा कुरा गर्दा विद्यार्थी टिकाउने कुरा हाम्रा लागि महत्वपूर्ण हो । हामीले टिकाउनका लागि लगानी कहाँ-कहाँ भएको छ र त्यो लगानी गरेको जनशक्तिलाई टिकाउन हामीले कस्तो नीति बनाउनु पर्छ भन्ने कुरामा बढी केन्द्रित हुनुपर्ने देखिन्छ ।

हामीले जबरजस्ती होइन विद्यार्थीमा उत्प्रेरणा दिएर सेवा गर्ने वातावरण निर्माण गर्नेतर्फ ध्यान दिन आवश्यक छ । म मेरै देशमा बस्छु, म मेरो देशको माटोका लागि योगदान गर्छु भन्ने ऊर्जा दिने अवस्था राज्यले सिर्जना गर्न सक्नुपर्छ ।

अनलाइन शिक्षा

अनलाइन शिक्षामार्फत पनि शिक्षामा केही सुधार गर्न सकिन्छ कि भनेर हामी लागेका छौं । पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार ग्रामिण भेगमा विद्यार्थीको सङ्ख्या घट्दो क्रममा छ । मानिसहरूको बसोबास पनि सहरउन्मुख भएको छ । हामीले त्यो अनुसार शिक्षा नीति बनाउनुपर्छ । जस्तै तराईमा जनघनत्व बढी छ । अफ सहरमा हेर्ने हो भने जनघनत्व फन बढी छ । हामीले यो कुरालाई ख्याल गरेर नीति बनाउन आवश्यक छ । त्यसका लागि जनघनत्व बढी भएका ठाउँमा ठूलो विद्यालय निर्माण गर्ने र त्यहाँ छात्रवासको व्यवस्था गरी टाढाबाट आउने विद्यार्थीलाई प्राथमिकतामा राखेर पठनपाठन गर्ने योजना अनुसार अघि बढ्नुपर्छ ।

तथ्याङ्क अनुसार हामीसँग २७ हजार ९ सय ९० मध्ये ५८.१ प्रतिशत विद्यालयमा सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिको माध्यमबाट पठन-पाठन गराउने पूर्वाधार रहेछन् । ब्रोडब्याण्ड इन्टरनेट जडान भएका विद्यालयको संख्या मात्रै पनि ४३ दशमलब १ प्रतिशत रहेछ । हामीले कम्तिमा पनि ती विद्यालयलाई लक्षित गरेर त्यहाँबाट

अरु विद्यार्थीहरूले सुविधा पाउने गरी योजना बनाउनुपर्छ । त्योसँगै विजुलीको बैकल्पिक स्रोत भएका विद्यालयको सङ्ख्या पनि ६९ बढी रहेछ । यो आजको पूर्वाधारको अवस्था हो । यो अवस्थालाई हेरेर थप योजनासहित अघि बढ्नु पर्ने छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सुधार

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षा राम्रो छैन भन्ने भाष्य निर्माण भैरहेँदा पनि पाँच लाख बढी विद्यार्थी त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत छन् । यो तथ्याङ्कले पनि के देखाउँछ भने अहिले पनि त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्ययन गर्नेको आकर्षण घटेको छैन । त्यहाँ अध्ययन गर्नेको आकर्षण नघट्नुको एउटा प्रमुख कारण न्यूनतम शुल्कमा अध्ययन गर्न पाउनु पनि हो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विद्यार्थीले गर्ने लगानी र अरुतिरको तुलना गर्ने हो भने त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा निकै सस्तो छ । जसका कारण विपन्न र महङ्गा विश्वविद्यालयमा अध्ययन गर्ने सामर्थ्य नभएका विद्यार्थीहरू पढ्ने ठाउँ त्रिभुवन विश्वविद्यालय बनेको छ । हामीले अहिले एउटा नीति ल्याएका छौं । त्यो भनेको इन्टर्नसीप पनि गर्ने र त्यो सँगै अध्ययन पनि गर्ने । अहिलेसम्म सरकारसँग मात्रै सहकार्य भैरहेको अवस्थामा अब उद्योगी र अध्ययन गर्नेहरूबीच पनि सहकार्य आवश्यक छ । त्यो भयो भने उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई स्वदेशमै रोक्न सकिन्छ । हामीले त्यसैका आधारमा काम गर्न खोजिरहेका छौं । जहाँ अभिभावकको चासो बढी देखिन्छ त्यहाँ प्रतिफल पनि राम्रो आएको हामीले देखेका छौं ।

'बोर्ड अफ ट्रष्टी' मोडल

सरकारले स्थानीय, प्रदेश र संघमा सबै तहमा अभिभावकसँग सहकार्य गरेर अघि नबढ्ने हो भने लगानी अनुसारको प्रतिफल प्राप्त हुँदैन । त्यो भनेको सरकार असफल हुनु हो । अभिभावकको प्रतिनिधित्व गराउन हामीले प्राज्ञिक व्यक्तिकै नेतृत्वमा संरक्षक परिषद् (बोर्ड अफ ट्रष्टी) मोडलमा जान आवश्यक छ । नयाँ विश्वविद्यालयहरू बोर्ड अफ ट्रष्टी मोडलमा गए पनि पुराना विश्वविद्यालयहरू जान सकेका छैनन् । यसमा केही परिवर्तनको आवश्यक अवश्य छ । अहिले दाताहरू पनि लगानी गर्न इच्छुक छन् । उनीहरूको लगानीलाई शिक्षाकोष मार्फत योजना बनाएर जाने हो भने धेरै सुधार गर्न सकिन्छ ।

(भद्राई शिक्षामन्त्री हुन्)

FESTIVE OFFER

नबिल ढुक्क घर कर्जा

आफनै घरको चाहना अब हुनेछ पुरा

नबिल भए ढुक्क

वार्षिक ब्याजदर

७.९९%

७ वर्षका लागि निश्चित रहने

निःशुल्क क्रेडिट कार्ड जारी

कर्जा चुक्ता अवधि:
30 वर्षसम्म

NABIL BANK®

TOGETHER AHEAD

☎ 01-5970015

✉ customercare@nabilbank.com

🌐 www.nabilbank.com

कस्तो हुनुपर्छ नेपालका सहरहरू ?

सहरी मापदण्ड नपुगी नगरपालिका घोषणा गरिएका थुप्रै स्थान छन् । सहरीकरणको मापदण्ड अनुसार अहिले वास्तविक सहरमा बस्नेको संख्या २७ प्रतिशत मात्र हो, ७३ प्रतिशत त अबै गाउँमा बस्छन् । त्यसैले सहरीकरणको कुरा गर्दा, योजना बनाउँदा यो तथ्यलाई बिर्सन हुँदैन ।

शास्त्रीय परिभाषा अनुसार गैरकृषिजन्य अर्थतन्त्रको प्रधानता भएको, भौतिक पूर्वाधार भएको, बढी जनघनत्व भएको बस्ती नै सहर हो । आधुनिक सहरमा पछिल्लो विज्ञान प्रविधिले ल्याएका सेवा, सुविधा उपलब्ध हुनुपर्छ । मान्छेहरूको भौतिक आवश्यकता पूर्ति गर्ने तथा रोजगारीको उपलब्धताको साथै सर्वसाधारणको जीवनयापन गर्ने सुविधा सहरले दिनुपर्छ ।

त्यस्तै मान्छेलाई खुसीपन, स्वच्छ र शारीरिक बनावट अनुसारको वातावरणमा बाँच्ने आकर्षण पनि सहरले पूरा गर्नुपर्छ । राम्रो सहर हुनका लागि पर्यावरणको संरक्षण गरिनुका साथै भौतिक सुविधा, मान्छेको आत्मिक खुसी सम्बोधन गरिएको हुनुपर्छ, जुन विशेषता विश्वका राम्रा सहरहरूमा पाइन्छन् । नेपालमा पनि यस्ता पक्षलाई ह्याल गर्दै सहरीकरणको विकास गर्नु अहिलेको आवश्यकता हो । जुन काम योजनाबद्ध नीति र प्रक्रियाबाट गर्न सकिन्छ ।

डा.बाबुराम भट्टराई

सहरीकरणको प्रक्रिया

गाउँ होस् वा सहर मान्छेहरूको जीवन पद्धति अर्थात् आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौतिक जीवन त्यसमा अभिव्यक्त भइरहेकै हुन्छ । प्रारम्भिक समयमा धेरै मान्छे खेतीपाती, निर्वाहमुखी अर्थतन्त्रमा सीमित थिए । जसका कारण मान्छेको प्राथमिकता जमिन हुन्थ्यो र बस्ती प्रणाली पनि सोही कारण छरिएको हुन्थ्यो । हजारौं वर्षसम्म मान्छेहरू त्यसरी नै छरिएर बसे ।

जब व्यापारिक युग आयो र मान्छेहरूमा व्यापार गर्ने चेतनाको विकास भयो त्यसपछि

पहाडका घाटी, चौबाटो, समुन्द्रका किनार, बन्दरगाह जस्ता स्थानमा मान्छेको बाक्लो बसोबास हुन थाल्यो । त्यस्तै राज्य विस्तारको क्रममा पनि विभिन्न मुकामको आवश्यकता पर्‍यो । प्रशासनिक केन्द्रहरू थपिँदै गए ।

सुरुमा बस्तीको विकास व्यापारिक दोबाटो, चौबाटो, समुन्द्रका किनारबाट भयो । भुम परेका बस्तीमा तुलनात्मक रूपमा अलि बढी मान्छे बस्न थाले र विकासक्रम पनि सोही अनुसार नै भयो ।

सोही क्रममा गैरकृषिका क्षेत्रहरूलाई सहर भन्न थालियो भने जो कृषिमै आश्रित थिए, उनीहरू ग्रामीण बस्ती नै भएर रहे । मानव सभ्यताको सुरुवातमा यसरी नै सहर र गाउँ छुट्टिने प्रक्रिया देखियो । सुरुमा त सबै बस्तीहरू गाउँ मात्र थिए । पछि आर्थिकलगायतका विविध खाले जीवन पद्धतिले गर्दा सहरहरूको विकास भएको हो ।

यसै विकासक्रमलाई हेर्दा नेपाल पनि लामो समयसम्म कृषि प्रणालीमै रहन पुग्यो । काठमाडौं चाहिँ प्राचीन कालदेखि नै भारत र चीन (तिब्बत) बीचको व्यापारिक केन्द्र थियो र जसका कारण सहर बन्न पुग्यो । भारतीय सामान चीन लैजाँदा होस् वा चिनियाँ सामान भारत पुऱ्याउँदा त्यो बेला काठमाडौं व्यापारको केन्द्र थियो । नेपालका अधिकांश बस्ती गाउँ भइरहँदा काठमाडौं भने धेरै अगाडि सहर बनिसक्नुको कारण व्यापारिक केन्द्र भएर हो । भौगोलिक एकीकरणपछि प्रशासनिक केन्द्र र फौजी किल्लाहरू प्रारम्भिक सहरजस्ता बन्न थाले । पछिल्लो समय अर्थात् आधुनिक वा पूँजीवादी युगमा प्रवेश गर्दैगर्दा भारतमा अंग्रेज आइसकेपछि युरोपकै ढाँचामा मुम्बई, कोलकाता, चेन्नई जस्ता स्थान सहरमा परिवर्तन हुन पुगे । ती

स्थानमा रेल चल्न थाल्यो । पछि भारतभरि नै रेलको नेटवर्क विस्तार गर्ने क्रम चल्यो । रेल गुडाउन पटरीको आवश्यकताले नेपालबाट टूलो मात्रामा काठ लिन थालियो । यसले नेपालका सीमावर्ती क्षेत्रलाई पनि सहर बस्तीमा विकास गर्न मद्दत पुऱ्यायो । नेपालको काठलगायतका सामान भारत लैजाने र उताबाट निर्मित वस्तु भित्र्याउने क्रममा सीमाना नाकाहरू विराटनगर, वीरगन्ज, भैरहवा, नेपालगन्ज जस्ता स्थानहरूमा मान्छेहरू भरिन थाले । विकासक्रमको दोस्रो चरणमा नेपालको सहरीकरणको प्रक्रिया यसरी बढेको हो । सँगसँगै अर्थतन्त्र अघि बढ्दा गैरकृषिजन्य कारोवारका अन्य स्थानमा व्यापारिक, प्रशासनिक केन्द्र पनि बन्दै गए र ती स्थान सहरी क्षेत्रमा रूपान्तरित हुँदै गए ।

नाम मात्रका सहर

नेपालमा कृषि क्षेत्रमा आश्रित जनसंख्यालाई आधार मान्ने हो भने अझै पनि ६० प्रतिशत जनसंख्या गाउँमै बस्छन् । यद्यपि पछिल्लो समयमा कैयन ग्रामीण क्षेत्रलाई नगरपालिकामा वर्गीकरण गरिएको छ । तर सहरीकरणको परिभाषा अनुसार ती पनि ग्रामीण क्षेत्र नै हुन् । उदाहरणको लागि नेपालको सबभन्दा पिछ्छो जिल्लामध्ये बाजुरा एक हो । तर बाजुरामै चारवटा नगरपालिका छन् । जबकि त्यहाँ सहरी मापदण्डबाट हेर्दा एउटा पनि नगरपालिका बन्न सक्ने देखिँदैन । त्यसैले नगरपालिकाको नाम दिँदैंमा सहर हुन सक्दैन भन्ने कुरालाई बेवास्ता गर्न सकिँदैन । सहरी मापदण्ड नपुगी नगरपालिका घोषणा गरिएका थुप्रै स्थान छन् । सहरीकरणको मापदण्ड अनुसार अहिले वास्तविक सहरमा बस्नेको संख्या २७ प्रतिशत मात्र हो । ७३ प्रतिशत अझै गाउँमा बस्छन् । त्यसैले सहरीकरणको कुरा गर्दा, योजना बनाउँदा यो तथ्यलाई बिर्सन हुँदैन ।

पछिल्लो समयमा हामीले आधुनिकीकरण गर्न नसक्दा कृषि अर्थतन्त्र धराशायी भएर गयो । यसले बेरोजगारी दर ह्वात्तै बढायो । भएका सहरहरूमा औद्योगिकीकरण हुन नसक्दा आप्रवासनको क्रम बढ्यो । सोही दुष्क्रले श्रम निर्यात गर्ने र वस्तु आयात गर्ने अवस्था सृजना भयो । आप्रवासनपछि विप्रेषणमा आएको बढोत्तरीले थोरै भएपनि सहरीकरणमा भने योगदान गरेको छ । आप्रवासनमा गएका व्यक्तिले सके टूला सहर नभए स्थानीय तहका केन्द्रमा परिवार राख्ने क्रम बढ्दै गएको छ । उनीहरूको गुजाराको माध्यम विप्रेषण भइरहेको छ । उत्पादनलाई जोड दिने भन्दा पनि विप्रेषणले

विभिन्न वस्तु आयात गरेर उपभोग गर्ने क्रम बढ्दै गइरहेको छ । यसले गर्दा केही केन्द्रहरूमा परनिर्भर बस्ती विस्तार भएको छ ।

सुरुदेखि अहिलेसम्मको विकासक्रम हेर्ने हो भने सही अर्थको सहरीकरण खासै भएको छैन । गाउँबाट मान्छेहरू विस्थापित भएर सहरमा शरणार्थी भै बस्न आएको जस्तो मात्र भइरहेको छ । सहरहरूको आर्थिक, सांस्कृतिक चरित्र हेर्ने हो भने विदेशबाट वस्तु आयात गरेर उपभोग गर्ने अनि राज्यले सञ्चालन गर्ने प्रशासनिक केन्द्र मात्र भइरहेका छन् । यतिकै भरमा कुनै पनि क्षेत्र सहर हुन सक्दैनन् । अहिले भइरहेको सहरीकरण वास्तविक सहरीकरणको मर्मअनुसार भइरहेको छैन । गाउँको फोहोर सहरमा ल्याएर थुपारे जस्तो भइरहेको छ । सबै घटनाक्रम हेर्दा सहरीकरण भन्दा पनि सहरी क्षेत्रको ग्रामिणीकरण भइरहेको छ । गाउँमा सेवा, सुविधा पुऱ्याएर बस्नयोग्य बनाउनु र गाउँको सहरीकरण गर्नु पर्नेमा हामीकहाँ सहरी क्षेत्रको ग्रामिणीकरण गर्ने काम मात्र भइरहेको छ । यस्तो अभ्यास नेपालमा लामो समयदेखि रहँदै आएको छ र पछिल्लो ४० वर्षयता पनि यसमा सुधार हुन सकेको छैन । सही अर्थको योजनाबद्ध वस्ती विकास गर्ने काममा हामी निकै पछाडि परेका छौं ।

कहाँ चुकिरहेका छौं हामी ?

व्यवस्थित सहर निर्माणका लागि म आफू सहरी तथा क्षेत्रीय विकास योजनाको विद्यार्थी हुनुको नाताले पनि अर्थमन्त्री, प्रधानमन्त्री भएको बेला व्यवस्थित ढंगले काम गरौं भनेर केही पहल गरेको थिएँ ।

व्यवस्थित सहरीकरणले आन्तरिक रूपमा सयौं वर्षदेखि कुण्ठित भएर बसेको र बाह्य रूपमा श्रम निर्यात र वस्तु आयात गरेर परनिर्भरतामा पुगेको हाम्रो अर्थतन्त्रमा समेत सुधार होस् भनेर तत्कालै टूलो परिवर्तन ल्याउन नसकिए पनि केही विषयलाई केन्द्रित गर्दा बस्ती प्रणालीको विकास गर्न सकिन्छ भनेर मैले प्रधानमन्त्री हुँदा महत्वपूर्ण पहल गरेको थिएँ । त्यसमध्ये एउटा काम सहरी विकास मन्त्रालयको स्थापना हो । यो मन्त्रालय बनाउनुको मुख्य कारण आमजनताको जीवनमा असर पार्ने बस्ती प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने, आधुनिक अर्थतन्त्रको विकास गर्ने भन्ने थियो । सहरलाई व्यवस्थित गर्न छुट्टै मन्त्रालयको आवश्यकता पर्छ, जुन अभ्यास अमेरिकालगायतका मुलुकहरूले गरिरहेका छन् ।

नेपालमा सहरको मुख्य उद्गम थलो काठमाडौं उपत्यका हो । जहाँ देशकै राजधानी

भएलगायतका विभिन्न कारणले भइरहेको तीव्र र अव्यवस्थित सहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न छुट्टै निकाय चाहिन्छ भनेर काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण पनि म प्रधानमन्त्री हुँदा नै स्थापना गरिएको हो । यसको उद्देश्य काठमाडौंलाई नमुनाको रूपमा सहरी विकास गर्ने भन्ने थियो । यसैको सिको अरु सहरहरूले पनि गर्नु भन्ने थियो । किनकि प्राधिकरण स्थापना हुँदै गर्दा देश संधीयतामा जाने क्रममा थियो । यसले गर्दा मुलुकका अन्य सहरहरूले पनि काठमाडौंको योजनाबद्ध विकासको सिको गर्ने सम्भावना थियो ।

यस्तै, म प्रधानमन्त्री हुँदा अघि सारेको अर्को अवधारणा कृषि अर्थतन्त्रलाई औद्योगिक र सेवाप्रधान अर्थतन्त्रमा रूपान्तरण गर्न निश्चित पूर्वाधार विकास गर्नुपर्छ भन्ने थियो । सोही अवधारणा अनुसार योजनाबद्ध सडक पूर्वाधार महत्वपूर्ण हुन्थ्यो । नेपालको टूलो भूगोल पहाडी क्षेत्र भएका कारणले देशलाई आर्थिक रूपमै एकताबद्ध गर्न सडक पूर्वाधारको भन्ने बढी आवश्यकता हुने गर्छ । किनकि द्रुत गतिको सडक भएन भने आर्थिक कारोबार गर्न र मान्छेहरूलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जान काठन पर्छ । त्यही भएर संसारका थुप्रै मुलुकले रणनीतिक द्रुत गतिका सडक पूर्वाधारलाई महत्व दिएका छन् । नेपालमा पनि पूर्व-पश्चिम जोड्न मध्य पहाडबाट, तराईको परम्परागत हुलाकी मार्गबाट र अनि अर्को चूरेको फेदीबाट सडक सञ्जाल निर्माण गर्ने र भारत तथा चीनसँग जोड्न कोशी, गण्डकी र कर्णाली जलाधार क्षेत्रको आधारमा उत्तर दक्षिण जोड्ने द्रुतमार्ग कोरिडोर चाहिन्छ । त्यस्तै मधेसलाई काठमाडौंसँग जोड्ने फास्ट ट्रायाक, भैरहवा, पोखरा जस्ता विमानस्थलको अति नै आवश्यकता हुन्छ भनेर मेरो पालामा ती टूलो आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाका रूपमा घोषणा गरिएको हो । काठमाडौंको बस्ती निकै बाक्लो भइसकेकाले अन्य स्थानमा पनि सहरीकरण होस् भन्ने उद्देश्य अनुसार फरक ढंगले काम होस् भनेर ती सबै प्रयास गरिएको थियो । तर, छिटो छिटो सरकार परिवर्तन हुँदा पछिल्लो समयमा ती कार्यलाई त्यति महत्व दिइएन । जसले गर्दा अहिलेसम्म व्यवस्थित रूपमा सहरीकरण हुन सकेन ।

सहरी विकास मन्त्रालय, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण भिनामसिना काममा सीमित भए । देश संधीयतामा गएदेखि नै काठमाडौंलाई सांस्कृतिक राजधानी कायम गरी प्रशासनिक राजधानी अन्यत्रै बनाउने र प्रदेशका राजधानीलाई महानगरको रूपमा विकास गर्ने तथा ७५३ स्थानीय तहमा मध्यम स्तरका

सहर बनाउने र वडाका केन्द्रलाई प्रारम्भिक तहका सहर बनाउनुपर्छ भन्ने अवधारणा मेरो थियो । सन् २०१५ मा गएको भूईँचालोले क्षति पुऱ्याएपछिको पुनर्निर्माण गर्दा एकीकृत बस्ती विकासको आवश्यकतामा बहस हामीले चलाइएकै हो । त्यसो हुँदा पुनर्निर्माण गरिएका बस्तीलाई उदीयमान सहरको रूपमा विकास गर्न सकिन्थ्यो । तर, गरिएन ।

नेपालको जुन अवस्था (जातीय, क्षेत्रीय, आर्थिक, भौगोलिक) छ, त्यसको आधारमा बस्ती प्रणालीको विकास गर्न सकिन्छ भन्ने मेरो अर्को अवधारणा हो । हिमाली भेकमा छरिएका बस्तीलाई अलि समतल भूमिमा भारे एकीकृत बस्ती बनाउन सकिन्छ । मध्यपहाडमा कृषिको आधुनिकीकरण गरेर उद्योग र सेवा क्षेत्रको विस्तार तथा शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा दिने हो भने थुप्रै स्थानहरू सहरको रूपमा रूपान्तरण हुन सक्छन् । त्यस्तै तराई क्षेत्रमा सुरुमा सीमावर्ती नाकामा विकास भएका सहर बस्तीलाई चुरे क्षेत्रसम्म फैलाउन सकिन्छ । तर, यी सबै काम गर्न राष्ट्रिय स्तरमा नै बस्ती प्रणाली विकास योजना बनाउनु उपयुक्त हुन्छ । तीनै तहका सरकारको सहकार्यमा राष्ट्रिय बस्ती विकास योजना बनाउन अब ढिला गर्नु हुँदैन । देश संघीयतामा गइसकेपछि एकीकृत ढंगले काम गर्न सजिलो पनि भएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कस्ता सेवा प्रवाह हुने भन्नेबारे बेलमा यकिन गरेर योजना बनाइनुपर्छ ।

उदाहरणको लागि केन्द्रीय प्रशासन र सुरक्षा निकाय, विश्वविद्यालय, ठूला अस्पताल, अनुसन्धान केन्द्र जस्ता विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्ने निकाय संघमा हुन सक्छन् । ती भन्दा फरक मध्यमस्तरका सेवा दिने निकाय प्रदेशमा र प्रारम्भिक स्तरका सेवा दिने स्थानीय तहमा हुन सक्छन् । के नेपालमा यसरी नै योजनाबद्ध रूपमा सहकार्यका साथ काम भइरहेको छ त ? भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण छ । साथै सहरिकरणको प्रक्रियासँगै आर्थिक विकास कसरी भइरहेको छ भन्ने कुराले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्न त्यतिकै मान्छेलाई बोलाउँदैनौं । सहर भइसकेपछि सहर सेवासुविधासहित हुनुपर्छ । सहरले यथेष्ट रोजगारी दिन सक्नुपर्छ । अबको युग कृषिको मात्र हुन सक्दैन । गैरकृषिजन्य रोजगारी सृजना र सेवा क्षेत्रमा आधारित रोजगारीका अवसर सिर्जना गरिनुपर्छ । विडम्बना ! राजनीतिक अस्थिरताले यी सब योजना ठीक ढंगले कार्यान्वयन भइरहेका छैनन् । काठमाडौँकै उदाहरण दिने हो भने

काठमाडौँ मौलिक सभ्यताको प्राचीन सहर हो । तर, पछिल्लो समयमा व्यवस्थित बस्ती प्रणाली नहुँदा र ठूलो जनसंख्या अनियन्त्रित ढंगले ओझैँदा अनेक समस्या आएको देखिन्छ ।

अव्यवस्थित बस्ती प्रणाली कायम रहने हो भने काठमाडौँ उपत्यका केही दशकमा पूरै क्रिकेटको जंगलमा परिणत हुने कुरामा कुनै शंका छैन । जथाभावी बस्ती प्रणालीकै कारण यही वर्ष (२०८१ असोज) बाढीपहिरोले काठमाडौँमा नराम्रोसँग क्षति पुग्यो । यसको मूल कारण अव्यवस्थित सहरिकरण नै हो । यसबाट पाठ सिकेर काठमाडौँले जनसंख्याको चाप घटाउनेलगायतका योजनाहरू सहरिक विकासका थुप्रै काम गर्नुपर्छ । काठमाडौँको जनसंख्यालाई विकेन्द्रीकृत गर्न फास्ट ट्रयाक, निजगढ विमानस्थल जस्ता रणनीतिक पूर्वाधार निर्माणका काम चाँडो सकिनुपर्छ ।

काठमाडौँ उपत्यकाभित्र जथाभावी निर्माण गर्ने क्रम रोकिनुपर्छ । खाली ठाउँ देखेबित्तिकै भवन निर्माण गर्नुभन्दा पनि भूउपयोग योजना अनुरूप निर्माण गरिनुपर्छ । काठमाडौँलाई दीर्घकालसम्म सुरक्षित गर्न वरपरका डाँडाकाँडाको संरक्षण गर्नुपर्छ । काठमाडौँ बाहिरका सहरलाई पनि राज्यले ध्यान दिएर योजनाबद्ध रूपमा विकास गर्ने हो भने यसको प्रभाव सबैतिर पर्छ । प्रदेशहरूलाई अधिकार दिएर बस्ती विकास प्रणालीको विकास गर्ने हो भने सबैतिर नमुनायोग्य सहरको विकास गर्न सकिन्छ ।

तर, हामीले अहिलेसम्म योजनाबद्ध सहरिकरणको काम गर्ने सकेनौं । योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा अलमलिएका छौं । पूरै काम राज्यले गर्नुपर्छ भन्ने होइन तर कम्तीमा यस्ता काममा राज्यले दिशानिर्देश गर्न सक्नुपर्छ । त्यो हुन सकिरहेको छैन । सुविचारित योजना बनाएर मात्र काम गर्न सक्ने हो भने धेरै गर्न सकिन्छ भन्ने उदाहरण थुप्रै छन् । यसका लागि बेलायतको राजधानी लन्डनलाई नै हेर्न सकिन्छ । लन्डन विश्वको सबभन्दा पुरानो मध्येको र ठूलो सहर हो । त्यति हुँदाहुँदै पनि लन्डन अहिलेसम्म धेरै हरियाली र खुला स्थान भएको सहरमा पर्छ ।

बेलैमा बुद्धि पुऱ्याएर काम गरेर व्यवस्थित सहरिकरण गर्न सकिन्छ । हामीलाई त त्यस्ता पुराना सहरबाट सिक्ने प्रशस्तै मौका छ । विश्वका पुराना सहरको तुलनामा हाम्रो सहरिकरणको विकास निकै छोटो छ । त्यसैले थोरै बुद्धि पुऱ्याउँदा पनि नेपालमा धेरै काम गर्न सकिन्छ ।

यसका बाबजुद नेपालमा त्यतातिर पर्याप्त ध्यान गइरहेको छैन । सहरिकरण भनेको सबैले गाउँ छाड्ने र २/३ आना जग्गामा घर बनाएर कोचिएर बस्ने जस्तो मात्र भइरहेको छ । त्यो सोच र प्रवृत्ति ठीक होइन ।

निष्कर्ष

सहर भनेका मान्छे बस्ने ठाउँ मात्र होइन, उन्नत मानव सभ्यताका केन्द्र पनि हुन् । युग अनुसार तिनीहरूको चरित्र फेरबदल हुँदै जान्छ र अर्थतन्त्रको प्रणाली, मान्छेको आकांक्षा, विश्वसँगको अन्तरनिर्भरतामा पनि सहरिकरणको प्रकृति भरपर्छ । आगामी दशकहरू नेपालको तीव्र विकास र सहरिकरणको समय हुन सक्छन् । दुई ठूला अर्थतन्त्र भएका मुलुक चीन र भारतको बीचमा रहेकाले तीव्र विकास गर्ने अवसर नेपाललाई छ । चीन र भारतबीचको गतिशील साँघु बन्न सक्थौं भने बस्ती प्रणालीको विकास पनि त्यसै अनुसार हुन सक्छ । साथै नेपालको ठूलो भूभाग हिमाली र पहाडी क्षेत्र हुनाले पर्यावरणीय संरक्षणको मुद्दालाई गम्भीरताका साथ ख्याल गर्नुपर्छ । सहरिकरण वा विकासको कुरा गरिरहँदा नेपालको संवेदनशील भूबनोट र जैविक विविधतालाई बिर्सन हुँदैन । वातावरण संरक्षणलाई ध्यान दिँदै दिगो बस्ती प्रणालीको विकास गर्न सक्थौं भने नेपाल हरित बस्ती प्रणालीको विश्वमै उदाहरण बन्न सक्छ । त्यसनिमित्त यी सबै काम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले समन्वयमा गर्न सक्छन् र गर्नुपर्दछ ।

भूउपयोग योजना बनाएर आवासीय क्षेत्र, कार्यालय क्षेत्र, शैक्षिक तथा संस्थागत क्षेत्र, औद्योगिक तथा कृषि क्षेत्र आदिको व्यवस्थासहित भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरियो भने मात्र व्यवस्थित सहर बन्न सक्छन् । त्यस्तो केही पनि नगरी जग्गा कारोबार गर्नेहरूले मनपरी प्लटिड गरेकै भरमा बस्ती विकास भइरह्यो भने भयंकर दुर्दशा हुनेछ । राज्यले बेलैमा यो विषयलाई गम्भीरताका साथ बुझेर कडाइका साथ व्यवस्थित सहरिकरणको नीति लागू गर्नुपर्छ । सहरिक विकास मन्त्रालयलगायतका संस्थाहरू बनाएकै व्यवस्थित सहरिकरणका लागि हो । भोलिका स्मार्ट सहरमा आजका मान्छेहरू मात्र नभई पुस्तौँपुस्तासम्म नयाँ युगका नयाँ मान्छेहरू बसोबास गर्ने भएकाले राज्यले अहिलेदेखि नै व्यवस्थित सहरिकरणमा विशेष ध्यान दिनैपर्छ ।

(भद्राई पूर्व प्रधानमन्त्री हुन्)

NSBL

MSME Loan

MSME LOAN को साथ आफ्नो व्यवसायको सुरुवात

नेपाल एसबिआई बैंकको सरल **MSME Loan** लिई
आफ्नो उद्यमको सोचलाई साकार पार्नुहोस् ।

*सर्भिकताको लागि हेर्नुहोस् ।

नेपाल एसबिआई बैंक लिमिटेड
NEPAL SBI BANK LTD.

THE MOST PREFERRED BANK FOR A TRANSFORMING NEPAL

विस्तृत जानकारीका लागि नजिकैको शाखा कार्यालयमा सम्पर्क
वा nsbl.statebank मा लग अन गर्नुहोस् ।
NSBL Call Center 16600120012 01-5970333

स्थानीय सरकारः सेवा र सुशासन

कामको जिम्मेवारी अनुरूप अहिले नै संघले राजस्व उठाउने अधिकार प्रदेश र स्थानीय तहलाई दिनु हुँदैन । आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर स्थान्तरण गर्न गाह्रो छ ।

संघीयताले मुलुकमा तीन तहका सरकारलाई जन्माएको छ । अहिले एउटा संघीय, ७ प्रदेश र ७५३ वटा स्थानीय गरी ७६१ वटा सरकारले शासन गरिरहेका छन् । जनताबाटै निर्वाचित भई बनेका यति धेरै सरकारका कामकाजमा पारदर्शिता जबाफदेहिता र सुशासनकै समस्या प्रमुख रूपमा देखिएको छ ।

संविधान र कानूनले यी तिनै वटै सरकारलाई दिएको जिम्मेवारी अनुरूप काम र स्रोतबीचको बेमेल हटाउन राजस्व बाँडफाँट, सशर्त अनुदान लगायतका विभिन्न वित्तीय हस्तान्तरण स्थानीय तह र प्रदेश तहमा गरिदैं आएको छ । संघले राजस्व उठाएर प्रदेश र स्थानीय तहलाई अन्तर सरकार वित्तीय हस्तान्तरणको माध्यमबाट साधन स्रोतको बाँडफाँट गर्ने संवैधानिक प्रावधान अनुरूप कार्य भइरहेको हो ।

कुन काम कुन तह र सरकारलाई दिँदा राम्रो हुन्छ त्यसै अनुरूप जिम्मेवारी दिइएको छ । प्रदेशले गर्दा राम्रो हुने काम प्रदेशलाई दिइएको छ । कतिपय राजस्व संघीय सरकारले नै उठाउँदा प्रभावकारी हुने देखिएर त्यो जिम्मेवारी संघलाई दिइएको छ । काम गर्ने अधिकार र दायित्व फरक- फरक र त्यही शीर्षकमा राजस्व उठाउने क्षमता पनि फरक- फरक भएकाले यसो भएको हो । त्यसैले पनि संविधान निर्माणकर्ताबाटै खर्च र उनीहरूको आवश्यकताको आधारमा राजस्व उठाउन नसक्ने परिस्थितिमा अन्तर सरकार वित्तीय हस्तान्तरणको माध्यमबाट त्यस्तो अन्तरलाई परिपूर्ति गर्ने हिसाबबाट बन्दोबस्त गरिएको हो । त्यसै अनुकूल नै संघले राजस्वबाट उठाएको पैसा र ऋण लिएर जम्मा गरेको पैसा प्रदेश र स्थानीय

सरकार मार्फत खर्च गर्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ । ती स्रोत कसरी निष्पक्ष पारदर्शी हिसाबले बढ्दा उत्तम हुन्छ भन्ने उद्देश्यका लागि नै राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, संवैधानिक आयोग खडा भएको हो । तीन तहकै सरकारको बीचमा बसेर यो काम गर्ने जिम्मेवारी आयोगलाई दिइएको छ ।

समानिकरण अनुदानलाई वस्तुपरक बनाउनुपर्छ

समानिकरण अनुदान संघीयताको आधारभूत पक्ष हो । काम र स्रोत बीचको असमानता हटाउन राजस्व बाँडफाँट, रोयल्टी, सशर्त अनुदान लगायत विभिन्न वित्तीय हस्तान्तरणका व्यवस्था गरिएको छ । यद्यपि, कार्य जिम्मेवारी र स्रोतबीचको वित्तीय अन्तर अझै पनि विद्यमान छ, जसलाई सन्तुलनमा राख्न समानिकरण अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ । यो अनुदान आफैँमा महत्वपूर्ण छ, तर यसलाई यथार्थपरक बनाउन वित्तीय अन्तरको विश्लेषणलाई थप यथार्थपरक र वस्तुगत बनाउनु आवश्यक छ ।

सशर्त अनुदानको सन्दर्भमा, वित्त आयोगले सिफारिस गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ। तर आयोगले दिएका आधार उल्लेख नगरी संघ र प्रदेश सरकारले विनियोजन गरिरहेका छन् । सशर्त अनुदान पठाउने प्रक्रिया व्यवस्थित नभएको कारण समानिकरण अनुदान पनि वस्तुपरक नभएको भन्ने आलोचनालाई थप बल मिलेको छ ।

तीन वटै तहका सरकारले काम गर्ने ठाउँ र जनता उही नै छन् । भूगोल पनि खिचिन्छ ।

बालानन्द पौडेल

जनसंख्या पनि खप्टिन्छ। काममा स्पष्टता भएन भने दोहोरोपन हुन जाने र खर्चको दक्षतामा कमी आउन जाने हुन्छ। यदाकदा यस्तो दोहोरोपन भएको पाइएको छ। त्यसले खर्चको दक्षता घटाएको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार मिलेर ककसको जिम्मामा के काम पर्छ त्यसमा स्पष्टता हुनु पर्छ। यो अहिलेको महत्वपूर्ण सवाल हो।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ को परिच्छेद ८ मा वित्तीय अनुशासनको व्यवस्था गरिएको छ, जसमा आर्थिक र वित्तीय नीतिको पालना गर्नुपर्ने कुरा स्पष्ट छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारले नेपाल सरकारको आर्थिक र वित्तीय नीतिको अनुसरण गर्दै बजेट व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, अनुदानको रकम सोही प्रयोजनमा खर्च गर्नुपर्ने, र पुँजीगत खर्चलाई चालु खर्चमा रकमान्तर गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ। बजेट विनियोजनदेखि खर्चसम्म पारदर्शिता कायम गर्नुपर्ने कुरा ऐनमा उल्लेख छ। यद्यपि, प्रदेश र स्थानीय तहमा जाने अनुदान र बजेटमा वित्तीय अनुशासन र सुशासनका प्रश्न उठिरहेका छन्।

हामीले सशर्त अनुदानका लागि आधारहरू दिन्छौं, त्यो आधारबाट वितरण गर्ने,

सामान्यीकरण अनुदानले समान गर्ने भनिएको छ त्यसलाई थप सहयोग गर्नु कि भत्कायो त्यो कुरा महत्वपूर्ण छ। तर, अमुक पालिका वा अरू प्रदेशलाई किन कम गयो भन्ने कुरा हामीले दिएका आधारका आधारमा बाँडफाँट गरिएको हो भन्ने देखाउन संघ सरकारलाई अनुरोध गर्नुपर्ने, तर संघबाट त्यो आधारमा अनुदान वितरण भएको वा नभएको केही थाहा पाउन अबै पनि सकेका छैनौं। के कसरी वितरण भएको छ त्यसको आधार हामीले सरकारसँग मागिरहे पनि उपलब्ध गराइसकेको भने छैन।

बजेट बनाउने क्षमता बढाऔं

प्रदेश र पालिकामा चाहिँ बजेट बनाउने योजना बनाउने क्षमतालाई चाहिँ स्थान दिँदै सहयोग र प्रोत्साहन गर्नु पर्छ। उनीहरूलाई यो हैसियत बढाइदिनु पर्छ। संघले पनि तोकिएको, प्रदेशले पनि तोकिएको हो भने त स्थानीय सरकारले समेत तीन वटा सरकारबाट उही काम हुने अवस्था रहन्छ। कामको प्राथमिकीकरण नै तीन ठाउँबाट हुने भयो। तर, क्षेत्र चाहिँ तोकन सकिन्छ। यो शिक्षाको लागि हो, शिक्षामा गर्ने काम के-के छन् तिमी नै प्राथमिकीकरण गर यति कुरा चाहिँ हुनुपर्छ। संघ सरकारले मानकको

बारेमा भन्न सक्छ र निर्देशिकाहरू दिन सक्छ। नीतिहरू दिन सक्छ। प्राथमिकताका अरू आधारहरू दिन सक्छन्। राष्ट्रिय मापदण्डहरू भन्न सक्छ। तर ट्याक्कै आयोजना चाहिँ भन्न मिल्दैन। हाम्रो कारणले नै उनीहरूको क्षमता क्षयीकरण भएको छ। क्षेत्रसम्म भनौं तर आयोजना नै चाहिँ तोकन आयोगले हरेक वर्ष प्रतिवेदन मार्फत सरकारलाई सिफारिस गरेको छ। सबैले अनुशासनमा बस्न प्रोत्साहित गर्नु पर्छ। आयोग पनि अब बढी पारदर्शी हुने ठाउँ छन् भने पारदर्शी बन्दै जानु पर्छ।

एकातिर प्रदेश र स्थानीय तहमा जाने पैसा खर्च गर्ने क्षमतामा प्रश्न छ भने अर्को अनुदानको रकम सही सदुपयोगको विषय उठेको छ। महालेखा परीक्षकको कार्यालयको ६१ औं वार्षिक प्रतिवेदनले प्रदेश, स्थानीय सरकार र संघमा सुशासनका सम्बन्धमा प्रश्न उठाएको छ। बेथिति र अनियमितताको शृङ्खलाले थप समस्या उत्पन्न गरेको छ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई कानूनी दायित्व अनुरूप चल्न प्रोत्साहित गर्नु आवश्यक छ। आयोगले महालेखाले उठाएका विषयलाई कार्य सम्पादन सूचकमा समावेश गरेर, वित्तीय हस्तान्तरणको आधारमा कसलाई बढी र

कसलाई कम रकम दिने भने विषयमा काम गरिरहेको छ। कार्य सम्पादन राम्रो गर्नेलाई बढी रकम हस्तान्तरण हुनेछ, र नराम्रो कार्य गर्नेलाई कम रकम। हामी बिस्तारै सूचकको दायरा बढाउँदै, तथ्यांकको उपलब्धताको आधारमा सुधारको लागि काम गर्ने छौं।

प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले समेत अवण्डा बजेट राख्ने कार्य सामान्यतया राम्रो होइन। कतिपय विशेष अवस्थामा भइपरी आउने कार्यका लागि भनेर यदाकदा राख्न सकिन्छ। प्रदेशको स्वविवेकमा खर्च गर्ने, स्थानीय पालिकाको प्रमुखको स्वविवेकमा खर्च गर्ने, प्रदेशका मन्त्रीको स्वविवेकमा खर्चका लागि अवण्डा बजेट राख्नु कुनै पनि हिसाबले मिल्दैन। तर यसलाई सामान्य हिसाबले लिइएको छ। जो जसले अवण्डा बजेट राखेको छ त्यो अदक्ष बजेट हो। यसले अदक्षतातिर लैजान्छ र स्रोतको उचित प्रयोगलाई प्रोत्साहित गर्दैन।

प्रदेश र स्थानीय तहमा जाने अनुदान बापतको रकम खर्च गर्ने क्षमतामा पनि प्रश्न उठिरहेको छ। गत आर्थिक वर्षमा स्थानीय तहमा पुँजीगत खर्च जम्मा २९.५५ प्रतिशत थियो। त्यस्तै प्रदेशमा ६६.८८ प्रतिशत थियो। कतिपय स्थानीय तहमा जनशक्तिको अभाव, दक्षता र ज्ञानको अभावले, कतिपय पार्टीगत चुनाव लड्ने कारणले प्रभाव पारेको पाइन्छ। जनप्रतिनिधिको निर्णय क्षमता नहुँदा पनि समस्या देखिएको छ। यसको अलावा संघ सरकारले बजेट निकासी अन्तिम समयमा आएर मात्रै पठाउने गरेका कारण पनि यस्तो भएको हो। सशर्त अनुदान पठाउँदा अध्ययन नगरीकन जानकारी नभएका आयोजना पनि राखिदिने, स्थानीय तह र प्रदेश सरकारको प्राथमिकतामा नपरेका आयोजना पनि समावेश भइरहेका छन्।

वित्तीय अनुशासन कायम गरी सुशासन कायम गर्न आवश्यक ऐन कानून नभएका होइनन् तर कार्यान्वयन तथा त्यसको मूल्यांकनमा समस्या देखिएको छ। संघले बनाइदिएका सार्वजनिक खरिद र वित्तीय पारदर्शिताका कानूनहरू प्रदेश र स्थानीय तहले स्वामित्व लिनुपर्ने र कार्यान्वयन गर्नु पर्नेमा समस्या देखिएको हो।

स्थानीय तहमा एकै वर्षमा १ खर्ब २७ अर्ब ७४ करोड बेरुजु थप भएको छ। कुल बेरुजुको हिसाबमा यो २.७२ प्रतिशत हिस्सा हो। प्रदेशमा पनि बेरुजु बढेको छ। गत वर्ष मात्रै प्रदेशमा ७ अर्ब ४० करोड ८९ लाख ३६ हजार बेरुजु थप भएको हो। देशको

जम्मा बेरुजुमा प्रदेशले २.७२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ।

कतिपय संघ र प्रदेशबीच पनि सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने कार्यको अभ्यास भएको पाइन्छ। तर, ती सरकारहरूलाई बलियो र दिगो बनाउन गर्नुपर्ने काम अरू धेरै छन्।

बनेका ऐनहरूको कार्यान्वयनका लागि प्रोत्साहित गर्ने निकायहरूको आवश्यक पहल र कदम चासो आवश्यक छ। आगामी दिनमा आयोगले पनि वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धी निर्णयहरू गर्दै गर्दा ढाँचा बनाउँदै गर्दा त्यस विषयलाई अभ्र बढी व्यवस्थित गराएर लैजानमा पहल गर्नेछ। संघ सरकारका संयन्त्रहरूले पनि उनीहरूलाई त्यसमा प्रोत्साहित गर्नुपर्ने हुन सक्छ। संवैधानिक आयोगहरूले पनि यसमा चासो दिएर थप काम गर्नुपर्ने हुन्छ। उनीहरूलाई पारदर्शी बनाउँदै लैजानका लागि स्थानीय जनसमुदाय अर्थात् मतदाताले पनि प्रश्न गर्ने वातावरण बनाउनु पर्छ। जनतालाई समावेश गर्ने कार्य प्रक्रिया र ढाँचा बनाएर सहभागिता बढाउँदै लगियो भने मात्रै स्थानीय सरकार जबाफदेही हुन सक्छन्।

अनुदानको होस् केन्द्रीय आयोजनाको बजेट नै अन्तिम समयमा पैसा निकासी हुने गर्दछ। राज्यको कोषमा पैसा अर्थात् कर कसरी संकलन हुन्छ, कसरी प्रवाह हुन्छ ती कुराबाट खर्च गर्ने क्षमता निर्धारण गर्दछ। बजेटमा समावेश भएका कार्यक्रम र योजना जति सबै साउनबाटै सुरु गर्नका लागि सरकारसँग पैसा हुँदैन। राजस्व उठ्दै जाने र खर्च हुँदै जाने प्रचलन छ। आर्थिक वर्षको मध्यतिर मात्रै टेन्डर भएर काम सुरु हुन्छ। वर्षको अन्तिममा आएर राजस्वहरू उठ्ने र भुक्तानीको पनि अन्तिम समयमै दबाव पर्छ। पैसा बच्ने भयो भनेपछि अन्तिममा काम गर्ने प्रवृत्ति छ। अन्तिम समयमा आएर विकासका काम हुन्छ। तर गुणस्तरमा पूरै सम्भ्रौता गरिन्छ। साथै पारदर्शितामा पनि प्रश्न उठ्ने गरेको छ। यसले विकासका कामको गुणस्तर र दिगोपनमा समस्या निम्त्याएको छ। त्यसैले यसलाई कानुनी र प्रक्रियागत हिसाबबाटै बन्द गर्नु पर्छ।

स्थानीय तह स्वनिर्भर कहिले ?

अहिले स्थानीय तहले आर्थिक स्रोत मामले र संघले चाहिँ दिने काम भइरहेको छ। यसरी संघीयतामा स्थानीय सरकार बलियो र स्वनिर्भर बन्न सक्लान् त भन्ने प्रश्न पनि आमरूपमा उठिरहेको छ। कामको जिम्मेवारी अनुरूप अहिले नै संघले राजस्व उठाउने अधिकार

प्रदेश र स्थानीय तहलाई दिनु हुँदैन। आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर स्थान्तरण गर्न गाह्रो छ। भारतकै अभ्यास हेर्दा पनि समस्या देखिएको छ। कर संकलनका कार्य प्रदेश वा स्थानीय तहमा दिन पनि सकिन्छ। तर यसरी स्थानीय तहलाई दिँदा संघले भन्दा प्रभावकारी ढंगले कर उठाउने सुनिश्चितता हुन्छ भने बिस्तारै त्यसमा जान सकिन्छ। अहिले नै भने विद्यमान व्यवस्थालाई टेकेर काम गर्नु उचित हुन्छ।

स्थानीय र प्रदेश सरकारलाई आफ्नो कर क्षमता पूर्ण रूपमा उपयोग गर्नका लागि प्राविधिक हिसाबबाट संघ सरकारले सहयोग गर्नु पर्छ। कानुनी र अरू हिसाबले उनीहरूलाई त्यतातिर जान प्रोत्साहित गर्ने पाटो त छदैन। लामो समय वित्तीय अन्तर पूरा गर्न हामी संघबाट अनुदान वितरणका काम गर्नुपर्ने हुन सक्छ। अहिलेलाई अनुदान वितरण कार्य बन्दै गर्न सम्भव छैन। उनीहरूको स्वआर्जन बढाउने क्षेत्रहरू खोज्नलाई पनि सघाउने पाटोमा अलि बढी नै काम गर्नु पर्छ।

सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई दिएको कामको जिम्मा छ, त्यस आर्थिक अन्तरलाई पूरा गर्नु सरकारको दायित्व हो। वित्तीय हस्तान्तरणको मूल मर्म नै त्यही हो। सामान्यीकरण अनुदान बाँड्दा त्यस्तो अन्तरलाई हेर्ने प्रयास आयोगले गरेको छ। त्यस्तो अन्तरको गणना गर्दा अरू वैज्ञानिक र अभ्र वस्तुनिष्ठ, अभ्र बढी पारदर्शी र बोधगम्य बनाउन सकिन्छ कि भनेर निरन्तर हामी काम गर्न खोजिरहेका छौं। तर अनुदान त्यस्ता अन्तरलाई हेरेर दिनुपर्नेमा सशर्त अनुदानमा पनि केही बेथिति अवश्य देखिन्छ।

स्थानीय तहलाई संविधानले शक्तिशाली बनाएको छ तर ती अधिकार र दायित्व पूरा गर्न भने वित्तीय खाडल छ। उनीहरूले स्रोतका हिसाबले काम गरिरहेका छन् तर प्राथमिकीकरणका हिसाबले चाहिँ समस्या अवश्य छन्। कतिपय पालिकामा काम भएको छैन। स्रोत सम्पन्न भएका काठमाडौं महानगरपालिका भित्र पनि उसलाई दिइएको दायित्व संविधानको अनुसूची ८ अनुरूपका काम गर्न सकेको छ छैन भनेर अध्ययन नै गर्नुपर्ने हुन्छ। सहकारी पनि स्थानीय सरकारकै जिम्मामा छ। त्यसैले संविधानको अनुसूची ८ का विषयलाई हेरेर स्थानीय सरकारको कार्यसम्पादन के भयो मूल्यांकन गर्नुपर्ने हुन्छ।

सम्पूरक अनुदान, विशेष अनुदान, सशर्त अनुदानले फिक्सकल ग्यापमा काम गर्दैन भन्ने पनि छ। त्यो पनि वित्तीय अन्तरमा काम गर्ने औजार नै हो। त्यसो भएकाले पनि वित्तीय

स्थानीय
सरकारलाई
सेवाग्राहीसँगै
जोडिदिनु
पर्छ । संघ वा
प्रदेशबाट नियन्त्रण
गर्ने होइन ।
संघले अनुगमन
र नियन्त्रण गर्न
सम्भव पनि हुँदैन ।

अन्तरलाई हेरेर काम नगर्ने अवस्थामा चाहिँ बाँडफाँट गरिएको रकमलाई वित्तीय अन्तर घटाउने गरी र अनि सामान्यीकरण अनुदान बाँडफाँट गर्नु पर्‍यो भन्ने विज्ञहरूको सुझाव छ । संघबाट समपूरक र विशेष अनुदान गइरहेकै छ । शिक्षाको दर कम रहेको पालिकामा शिक्षाको स्तर सुधार्न विशेष अनुदान दिने भनियो भने ठिक हुन्छ । विशेष अनुदानको आधार र निर्देशिकाले त्यस्तो विशेष उद्देश्य र आधार चाहिँ तय गरेको छैन । सामाजिक क्षेत्रमा विशेष अनुदानबाट र पूर्वाधारमा चाहिँ समपूरक अनुदानबाट वित्तीय व्यवस्था गर्ने भनिएको छ ।

समपूरक अनुदानमा जाँदा पनि प्रदेश र स्थानीय तहले सामान्यीकरण अनुदानको पैसा हालेको देखिन्छ । बाँड्न के कसरी बढियो त्यो एउटा पाटो भयो । तर सामान्यीकरणको उद्देश्य के कति भेटाउन सक्छ त रु आयोगले सामान्यीकरण अनुदानका लागि पठाएको आधार वा त्यसलाई पनि यी कार्यले प्राथमिकीकरणलाई अरु खिच्ने काम गर्दछ ।

स्थानीय तह पुनर्संरचनाको विषय

स्रोतको अन्तर, सार्वजनिक वस्तु र सेवाको आवश्यकता र वित्तीय क्षमतामा धेरै विविधता स्थानीय तहमा छन् । तर ७५३ वटा पालिकाको संख्या चाहिँ आवश्यकता भन्दा ज्यादा हो भनेर हामीले स्थानीय तह पुनर्संरचनाताकै भनेका थियौँ । कामका लागि जसरी वर्गीकरण भएको छ त्यस आधारमा तहलाई धेरै विभाजित र खण्डीकरण गर्‍यो भने संघीयतालाई न्याय गर्न सक्दैन भनेर हामीले उति बेला भनेको कुरा अहिले पुष्टि हुँदै गएको छ । मनाङको नार्पाभूमी जस्तो गाउँपालिका पनि बनाउनु पर्‍यो । पुनर्संरचनाकाताक त्यो पालिकाको जम्मा ३ सय ७६ जनसंख्या मात्रै थियो । करिब १० लाख जनसंख्याको महानगरपालिका पनि छ । हामीले भूगोलमा २४ सय वर्ग किलोमिटरको हुम्लाको नाम्खा गाउँपालिका बनायौँ । ७ वर्ग किलोमिटरको भक्तपुर नगरपालिका पनि बनायौँ । पालिकाहरूमा यस्तो विविधता छ । यसले एउटा जिल्लालाई एउटा पालिका बनाउन पनि मिल्थ्यो । पुनर्संरचनाको मूल मर्म अनुरूप चाहिँ त्यस बेला पुनर्संरचना हुन नसकेकै हो । तत्कालीन अध्यक्षको हैसियतले मैले यसको जिम्मा लिन्छु पनि । अब संविधान संशोधनको बहस चलिँरहेको मेसोमा यी विषय पनि मिलाउनु पर्छ ।

स्रोत परिचालनका लागि आन्तरिक क्षमता बढाउने विषयमा र वित्तीय खाडल पुर्न संघबाट

न्यायोचित व्यवहार नभएको भन्ने गुनासो पनि सुनिन्छ । आयोगको अनुदान वितरण र राजस्व बाँडफाँट गर्ने कार्य फर्मुलामा आधारित छन् । भार कम वेसीमा केही सुझावहरू छन् । संघका र पालिकाको पनि आफ्नै बनाइ छन् । मानव विकास सूचकांकलाई दिएको मिल्थ्यो वा मिलेन भूगोललाई दिएको भार मिल्थ्यो मिलेन । जनसंख्यालाई दिएको भार मिल्थ्यो मिलेन । यस्ता सुझावहरू छन् । त्यस सुझावका आधारमा हामीले अरु बढी वस्तुनिष्ठ बनाउन, समन्यायिक बनाउन सकिन्छ । त्यसलाई निरन्तर सुधार गर्दै हेर्नु पर्छ । त्यसका लागि सुझाव पनि लिइरहेका छौँ । हामीलाई स्पष्टसँग भनेका छौँ यो आधारमा बाँडिएको हो । हामीलाई आधारको बारेमा कुरा गर्दछन् । पैसा बढी देऊ चाहिँ भन्दैनन् । उनीहरूको एउटै गुनासो त्यो भारमा सुधार गर्नु पर्‍यो भन्ने नै छ । समपूरक र सशर्त र विशेष अनुदानको पाटोमा यस्तो समस्या छ ।

संवैधानिक आयोग भए पनि हामीले सरकारलाई सिफारिस गरेकाहरू केही विषय चाहिँ कार्यान्वयन भएका छैनन् । संघीय सरकारले मात्रै होइन हाम्रा सिफारिसहरू प्रदेश र स्थानीय तहले पनि पालना नगरेको देखिन्छ । जुन हामीले प्रतिवेदनमा स्पष्ट भनेका छौँ । तर कार्यान्वयन गराउन हामीले निरन्तर दबाव दिने नै छौँ ।

सामाजिक लेखा परीक्षण जस्ता विषयलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्छ । स्थानीय जनताको गुनासो र सुझावलाई आत्मसाथ गर्ने संस्कार बसाल्नु पर्छ । स्थानीय सरकारलाई सेवाग्राहीसँगै जोडिदिनु पर्छ । संघ वा प्रदेशबाट नियन्त्रण गर्ने होइन । संघले अनुगमन र नियन्त्रण गर्न सम्भव पनि हुँदैन । सार्वजनिक सुनुवाइ बढी गर्नु पर्छ । स्थानीय सरकारका हरेक गतिविधि सार्वजनिक गर्ने र जनताले प्रश्न गर्ने कार्यलाई जोड दिनु पर्छ । स्थानीय सरकारलाई स्थानीय जनताको नियन्त्रण भित्र राख्नु पर्छ । यो नै सुशासन कायम राख्ने सबभन्दा उत्तम उपाय हो ।

विगतमा हामी कहाँ आमा समूह, संरक्षित क्षेत्र जोगाउन समुदाय समूह, वा विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट केही राम्रा अभ्यास भएका थिए । ती समूहका अभ्यास, अनुभव र ज्ञानलाई पनि सँगसँगै लिएर जानु पर्छ । विकसित बाह्य संघीय मुलुकहरूमा पनि सुशासन निकै राम्रो छ । यस्ता पक्षलाई आत्मसाथ गर्न सकेको खण्डमा मात्रै तीन वटै सरकार आर्थिक रूपले सबल बन्छन् र संघीयता दिगो बन्न सक्छ ।

(पौडेल प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त
आयोगका अध्यक्ष हुन्)

MILLION FANS ONE LOVE

2pm CUP NOODLES
JUST ADD HOT WATER

TASTE OF KOREA AT YOUR HOME

Authentic Korean KIMCHI Ramen
Soupy Noodles
IT'S HOT. IT'S SOUR.

WITH SAUCED KOREAN SAUSAGE, KIMCHI, CHEESE, DEHYDRATED VEGETABLES

Authentic Korean KIMCHI Ramen
Soupy Noodles
IT'S HOT. IT'S SOUR.

LIKE PASTA LIKE NOODLES

2pm Napolitana Pasta

LIKE PASTA LIKE NOODLES

INTRODUCING NEPAL'S FIRST

2PM THAI SEAFOOD NOODLES

With Dehydrated Fish Cake & Seaweed

A SEA OF FLAVOURS

AKHABAR CHICKEN VALHARA VEG CURRY

Proudly from Farm to Fork

2pm Noodles

Masala Curry Chicken Curry

THE TASTIEST COMBO

2pm Mushroom Cheese

Classic soup noodles FOR THE CLASSIC YOU.

eat classic. live classic.

2pm Snacks

WIDE RANGE OF FUN

PUNJABI PAKODA

TASTE THE TADKA

HOTTEST TWIGS IN YOUR LIFE!

LEMON MINT STIX VERY VERY FANTASTIX

LET'S PLAY WITH FIRE

CHEESY, CRISPY OUTSIDE MELTS INSIDE

CRISPY CRACKER, CHICKEN SNACKER

SHRIMP THE BEST

MASALA MUNCH STIX VERY VERY FANTASTIX

THE LORD OF THE RINGS

FIRE UP YOUR TASTE BUDS!

बीमा व्यवसायको दीर्घकालीन व्यवस्थापन

नयाँ प्रविधि प्रयोगका लागि बीमा प्राधिकरणले पनि अलिकति जोड दियो भने बीमाको पहुँच पुऱ्याउन सहज हुन्छ । बीमा प्राधिकरणले पनि परम्परागत रूपमा नै शाखा, उपशाखा खोल् भन्न थाल्यो भने बिमितलाई फाइदा पुऱ्याउनेमा मलाई शंका छ ।

नेपालमा बीमाको इतिहास लामो भएपनि बिभिन्न कारणले यसले गति लिन सकेन । नेपालको बीमाको विकास क्रमलाई हेर्दा हामी चार चरणमा हेर्छौं । नेपालमा नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनी स्थापना भयो । तत्कालिन समयमा नेपाल बैंकको लागि नेपाल माल तथा ढुवानी अड्डा भनेर स्थापना भएको थियो । त्यसले 'क्याटिभ बिजनेस' गर्दथ्यो । त्यो नेपालमा बैकिङ सुरु भएको १० वर्षपछि स्थापना भएको हो ।

त्यसपछि राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना भयो । यसलाई हामीले दोस्रो चरणको रूपमा लिने गरेका छौं । त्यसपछि निजी क्षेत्रका बीमा कम्पनीहरूलाई स्थापना गर्न दिइयो । त्यसलाई तेस्रो चरण भन्ने गरेका छौं । यो चरणमा नेशनल लाइफ इन्स्योरेन्स लगायतका कम्पनीहरू खुले । चौथो चरण तीन चार वर्ष अघि लाइसेन्स पाएका कम्पनीलाई लिने गरेका छौं । यसरी हामीले नेपालको बीमाको विकासलाई हेर्ने गरेका छौं ।

विजयबहादुर शाह

काम गर्ने तौरतरिका उस्तै

बीमा कम्पनीहरूले काम गर्ने तौरतरिकामा तात्विक फरक केही पनि छैन । ती सबैले एउटै किसिमको 'प्रोडक्ट सेल' गर्छन् । म त तीनवटा कम्पनीमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नै भएँ । मैले दुई कार्यकाल करिब ९ वर्ष एनएलजी इन्स्योरेन्समा पनि काम गरे । नेपाल इन्स्योरेन्समा एक कार्यकाल काम गरे । जुन इन्स्योरेन्स नेपालको पहिलो इन्स्योरेन्स कम्पनी हो । हिमालयन एभरेष्ट बीमा कम्पनीमा काम गरेर म भर्खरै त्यहाँ छोडेको अवस्था हो ।

मैरो निजी र सरकारी बीमा कम्पनीमा काम गरेको लामो अनुभव छ । त्यो अनुभवका

आधारमा सरकारी लगानीमा र निजी क्षेत्रबाट स्थापना भएका कम्पनीको 'प्रोडक्ट सेल' गर्ने तौरतरिकामा खासै फरक छैन । निजी क्षेत्रबाट स्थापना भएका इन्स्योरेन्स कम्पनीले सेवाग्राहीलाई उच्चतम सेवा दिन्छौं । लगानीकर्तालाई उच्चतम प्रतिफल दिने दिन्छौं भनेर स्थापना भएका निजी बीमा कम्पनीहरूको काम गर्ने तौरतरिका सरकारी स्वामित्वमा स्थापना भएका इन्स्योरेन्स कम्पनीको भन्दा खासै फरक छैन ।

किन फरक हुन सकेन ?

हाम्रा सबै इन्स्योरेन्स कम्पनीले 'ट्रेडिसनल मेथड' लाई नै 'फलो' गरेका छन् । त्यहाँ 'प्रोडक्ट' को बारेमा नयाँ 'इनोभेसन' छैन । त्यहाँ विवरणको बारेमा नयाँपन छैन । 'डिजिटलाइजेशन'का बारेमा त्यस्तो ठूलो प्राथमिकतामा आजका दिनसम्म अगाडि सारेको अवस्था छैन । नयाँ तरिकाका काम हुन नसकेपछि सबै बीमा कम्पनी एउटै गतिमा चलेका छन् । सबै बीमा कम्पनीको एउटै किसिमको विकास भएको छ ।

अब पनि बीमा कम्पनीहरूले नयाँ 'प्रोडक्ट' आएनन् र ती नयाँ 'प्रोडक्ट'लाई उचित तरिकाले वितरण गरेनन् भने पछि पर्न सक्छन् । बीमा कम्पनीहरूले सेवाग्राहीको आवश्यकता अनुसारका 'प्रोडक्ट' ल्याएनन् भने पछि पर्ने अवस्था आउन सक्ने सम्भावना अब देखिएको छ । सेवाग्राहीको आवश्यकता अनुसार जुन बीमा कम्पनी अगाडि आउँछ, त्यसैले नेतृत्व गर्ने सम्भावना मैले देखेको छु । अरु व्यवसायमा जस्तै बीमा कम्पनीहरूले पनि ग्राहकको चाहना अनुसार व्यवसाय विस्तार गर्नु पर्छ । जसले नयाँ प्राविधि अनुकूलको काम गर्दै जान्छ उही बीमा कम्पनीले 'लिड' गर्छ, अरु

बीमा कम्पनीहरू पछि पर्दै जाने छन् ।

कति चाहिन्छ पुँजी ?

नयाँ परिवेश अनुसारको काम गर्नका लागि पुँजीको आवश्यकता पनि पर्छ । आजको दिनसम्म जीवन र निर्जीवन बीमा कम्पनी दुबैको जुन पुँजी छ, त्यो पर्याप्त छ । ५ अर्ब र २ अर्ब ५० करोड चुक्ता पुँजी भएको हाम्रो देशमा चानचुने रकम होइन । त्यसबाहेक सेयरधनीको फन्डमा पुँजी मात्रै हुँदैन, सेयरधनीको फन्ड हुन्छ । सेयर क्यापिटल हुन्छ । अवितरित नाफा हुन्छ । नियामक निकायले तोकेका विभिन्न किसिमका 'रिजर्भ फन्ड'हरू हुन्छन् ।

२ अर्ब ५० करोडका चुक्ता पुँजी भएका निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको पनि ५ अर्बसम्म रकम हुन्छ । जीवन बीमा कम्पनीको हकमा त त्यो अझ ठूलो छ । आजका दिनमा बीमा कम्पनीमा थोरै धेरै 'टेक्निकल मेनपावर' छन् । नयाँ पिढीमा केही सिकौं भन्ने अपेक्षा छ । त्यति हुँदा हुँदै पनि नयाँ पिँढीलाई नयाँ प्रविधिको साथ छ ।

हाम्रो पालामा त 'डिस्नेरी' पनि मानिसका हातमा हुन्थे । आज त हात हातमा मोवाइल छन् । गुगल गर्न सक्छन् । नयाँ प्रविधिको माध्यमबाट समाधानका उपाय खोज्न सकिन्छ ।

अहिलेको चुनौती

नयाँ प्रविधिलाई प्रयोग गरेर ग्राहकमात्र बीमाको जानकारी कसरी पुऱ्याउने र बीमा गराउने भन्ने चुनौती अहिले छ । अब बीमा गर्ने मान्छे बीमा कम्पनीको ढोका ढोका जानु पर्दैन । प्रविधिको सहायताले आफू बसेको ठाँउबाट बीमा गर्न सक्छन् । आफू बसेकै ठाँउबाट भुक्तानी दिन्छन् । कथम कदाचित नोक्सानी भयो भने आफू भएकै ठाँउबाट जे घटना भएको छ, त्यो घटनाको तथ्य सहित बीमा कम्पनीलाई जानकारी गराउँछन् । बीमा कम्पनीहरूले पनि त्यही अनुसार समस्याको समाधान गर्छन् ।

प्रविधिमा लगानी

अब बीमा कम्पनीहरूले नयाँ प्रविधि भित्र याउन लगानी गर्नुपर्छ । प्रविधिले नै समस्याको पहिचान गर्छ । विश्वका अरु देशमा नयाँ प्राविधिको प्रयोग भइरहेको छ । नेपालका बीमा कम्पनीले पनि त्यस्तो नयाँ प्रविधिलाई कसरी आत्मसाथ गर्छन् ? जति राम्रोसँग आत्मसाथ गर्न सके त्यति 'सर्भाइव' हुने हो । होइन भने

नयाँ प्रविधिको अरु कसैले उपयोग गर्छ । त्यसको फाइदा पनि त्यसैले लिन्छ ।

अब धेरै छिटो सूचना चाहिन्छ । सूचनाका लागि पनि प्रविधिको भर नपरी हुँदैन । हिजोका दिनसम्म बीमा कम्पनीले दुई किसिमले रिपोर्टिङ गर्थे । एउटा बीमा प्राधिकरणले तोकेको 'फरम्याट' अनुसारबाट रिपोर्टिङ हुन्थ्यो । अर्को चाँहि एनएफआरएस अनुसार हुन्थ्यो ।

अब बीमा प्राधिकरणले आइएफआरएस १७ लागू गर्ने भनेर बीमा कम्पनीहरूलाई तयार गरेको अवस्था छ । आइएफआरएस १७ ले प्रत्येक 'ट्रान्जेक्सन'लाई एक्चुरियल दृष्टिकोणबाट हेर्छ । भोलिको दिनमा त्यसमा पर्न सक्ने दायित्व कति हो ? पर्न सक्ने दावी कति हो ?

लगानी छ भने पनि त्यसले 'रिटर्न' दिने कति हो ? प्रत्येकमा एक्चुरियल दृष्टिकोणबाट हेर्ने भएको हुनाले हिजोको जस्तो 'क्यालकुलेटर' मा बसेर हिसाब निकालेर मेरो नाफा नोक्सान यति हुन्छ भनेर भन्न सक्ने अवस्था छैन ।

त्यसैले प्रविधिले बीमा कम्पनीमा मात्रै होइन अरु कम्पनीमा पनि प्रविधिको हावी हुन्छ । प्रविधि सबैभन्दा माथि रहन्छ ।

एआईको प्रयोग

प्रत्येक व्यापारमा अहिले एआई (आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स) को प्रयोग भएको छ । कतिपय प्रक्रियाहरूलाई मानिसले होइन मेसिनले प्रतिस्थापन गरेको छ । बीमा व्यवसायमा एआई लागू हुने क्रममा छ । बीमा व्यवसाय २४ सैं घन्टा खुला राख्नु पर्छ । हाम्रो नियामक निकायले राष्ट्र बैंकको क्यालेन्डर

फलो किन गराउँछ ? सरकारले सार्वजनिक बिदा दिएको दिन बीमा कम्पनीलाई पनि बिदा दिने काम किन गर्छ, त्यो मैले बुझ्न सकेको छैन । बीमा त २४ सैं घन्टा ३६५ दिन नै चाहिने चिज हो नि ?

बीमा पोलिसीहरू दिउँसो सुरु भएर रातीको १२ बजे समाप्त हुन्छन् । रातीको ११ बजे बीमा पोलिसी किन्नु भन्नेले किन किन्न नपाउने ? किन उसले दुई अगाडि किन्नु पर्ने ? आजका दिनमा कसैले पनि यस्तो प्रश्न गरेका छैनन् । बीमा पोलिसी र अन्य टिडिएस कामहरूमा एआईको प्रयोगको ठूलो सम्भावना देख्छु । प्रविधिले अब डोप्याउने काम गर्छ ।

बीमाको क्लेम प्रक्रिया, बिमको सेवा विस्तार, डाँटाहरू एलालाइस, २४ सैं घन्टा सेवा दिने कार्यमा एआईको प्रयोगको आवश्यकता देखेको छु ।

बीमाको सचेतना

नेपालमा बीमाको सचेतना छैन भन्ने गरिन्छ । मेरो १६-१७ वर्ष कार्यकारी अधिकृत भएको अनुभवको आधारमा नेपाली बिमितहरूलाई दुई तरिकामा बिभाजित गर्छु ।

एकथरीका कतिपय बीमा सम्बन्धी ज्ञान नभएका तर बीमा गरिरहेका छन् । ऋण लगेका होला अरु केही गरेको छ भने उसलाई बाध्यात्मक छ जग्गाको तिरो तिरेजस्तो बीमा गरेर पैसा तिरेको तिरै छ । अर्को मैले कस्तो पनि पाए भन्दा अति जान्ने । बीमालाई जोखिम बाडँफाँड होइन कि नाफा कमाउने औजारको रूपमा पनि लिने मानिसहरू पनि पाए । अति जान्नेले बीमालाई नाफा कमाउने रूपमा पनि

लगेका छन् । अर्कोचाँहि कति पनि थाहा नपाएको ।

आजको दिनमा पनि बीमा जसलाई अत्यधिक आवश्यकता छ, त्यसकोमा पुग्न सकेको छैन । जसले अलिकति नोक्सान भयो थुप्रै सक्छ भन्नेकोमा बीमा पुगेको छ । शहर वा शहर नजिकका बीमाका प्रतिनिधि पुग्ने ठाँउमा बीमा पुगेको छ । तर, जसलाई बीमाको आवश्यकता छ, बीमा भएर र केही भवितव्य भयो भने फेरि आफ्नो जीवन पुनस्थापना गर्नका लागि आवश्यक पर्छ । ती व्यक्ति माफ बीमा पुग्न सकेको छैन । ती मानिसहरू बीमाबाट बन्चित छन् ।

बीमा कम्पनी त्यहा पुग्न पर्छ । बीमा कम्पनीका प्रतिनिधि त्यहा पुग्दा लागत र आमदानीको कुरा हुन्छ । हिडेरै जान पनि नसक्ला । प्रविधिको प्रयोग भयो भने त्यहाका मानिसहरूले बीमाको सुविधा पाउँछन् ।

म एकपटक कर्णालीको चौरजहारीमा कार्यक्रममा सहभागी भएको थिएँ । त्यहा धेरै जनाको सहभागिता थियो । बीमाको प्रतिनिधि जादा खर्च बढी हुन्छ भनेर त्यहा प्रविधिकहरूमा नक्सांकन गर्छौं । सेटेलाईटबाट फोटो खिच्छौं, यति घर छन् भनेर नम्बरिङ गरिदिन्छौं । त्यसपछि हामीले मूल्यांकन गर्छौं र बीमा गर्छौं । भोलिको दिनमा बाढी पहिरो वा अन्य प्रकृतिक प्रकोपले नोक्सान भयो भने हामीसँग तस्वीरहरू हुन्छन् र त्यसको आधारमा मेसिनले नै गन्छ । त्यसरी गन्दा यो काल्पनिक होइन यथार्थ हो भने पनि हामीले तिर्छौं भनेर एक चरणमा कुराकानी भएको थियो । तर, अहिलेसम्म कसैले त्यो काम गरेको छैन ।

त्यसकारण सरकार पनि दीर्घकालिन सोचाई राखेर अगाडि बढ्नु पर्यो । सरकारले पनि अग्रगामी सोच राखि दिनु पर्यो । अलिकति व्यवसायीहरूले पनि त्यसमा लगानी गर्थे भने त्यहाँ बीमा गर्न सकिन्थ्यो । यो त मैले उदाहरणका लागि चौरजहारी भनेको हुँ । यसैपाली आएको बाढी पहिरोले त्यत्रो नोक्सान गर्थे । कतिपय मानिस घरवारविहीन हुन पुगे । ती मानिसलाई आफू पुरानो अवस्थामा फर्किन समय लाग्छ । तीनीहरू ४-५ वर्ष पछाडि धकेलिए ।

सानो रकम ३-५ हजार रूपैयाँ बीमा शुल्क तिरेको भए तीनीहरूको नोक्सानी बीमा कम्पनीले बेहोर्थ्यो । एक करोडको घर भएकाले ५ हजार तिरेको भए हुन्थ्यो । त्यो रकम तिर्न त एउटा भाले बेच्यौं भने पुग्थ्यो । अरु केही गर्ने पढैनथ्यो । बीमा गर्न एउटा भाले बेच्यो

बीमा कम्पनीले अरु कम्पनी जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन, होटल, जलविद्युत, बैकलगायतका उद्योगमा लगानी गर्नुपर्छ । ताकि उनीहरूले ति क्षेत्रमा लगानी गर्दा नाफा होस् र त्यो नाफा सेयरधनीलाई वितरण गर्न सक्नु । बीमा कम्पनीहरू इन्भेष्टमेन्ट कम्पनी भएर पनि आउनुपर्छ ।

भने पुग्थ्यो । त्यो दिन दिनै तिर्ने पनि होइन् । बीमा गरेको भए चिन्ता मुक्त हुन्थे ।

बीमाको पहुँच

बीमाको पहुँच पुर्याउन र बिमितलाई खुशी पार्नका लागि पनि प्राविधिको दूलो हात रहन्छ । त्यसका लागि केही लगानी पनि चाहियो । अबको भविष्य नै प्राविधिको उचित प्रयोग हो । अब हिजोका दिनमा जस्तो ५ सय शाखा खोल्छु, ५ सय कर्मचारी राख्छु भनेर मात्रै हुँदैन । परम्परागत रूपमा त्यसरी नै भइराखेको हो । तर, अब चाँहि पुरानो परम्परा पुरानै भइसक्यो । नयाँ प्राविधिको प्रयोग गरेर बीमा नपुगेको ठाँउमा सहजै पुर्याउन सकिन्छ ।

नयाँ प्राविधि प्रयोगका लागि बीमा प्राधिकरणले पनि अलिकति जोड दियो भने बीमाको पहुँच पुर्‍याउन सहज हुन्छ । बीमा प्राधिकरणले पनि परम्परागत रूपमा नै शाखा, उपशाखा खोल भन्न थाल्यो भने बिमितलाई फाइदा पुर्‍याउनेमा मलाई शंका छ ।

व्यापार विस्तार देश बाहिर

अहिलेसम्म स्वदेशी घरामा मात्रै बीमा व्यवसाय गरिरहेका छन् । रिइन्स्योरेन्स कम्पनीले स्वदेशमा मात्रै होइन विदेशमा पनि बीमा व्यवसाय गर्न थालेका छन् । साफ्टा लगायतका बिभिन्न देश सम्मिलित संस्था छन् । ती देशहरूमा पनि बीमा कम्पनीले व्यापार गर्नुपर्छ । अहिले नै त्यो सम्भव नभएपनि

त्यतातर्फ पनि सोच्नु पर्ने बेला भइसकेको छ । सुरुमा रि इन्स्योरेन्स कम्पनीले व्यापार गर्ने र विस्तारै अरु बीमा कम्पनीले पनि विदेशमा बीमा व्यवसाय विस्तार गर्नु पर्दछ ।

बीमा व्यवसाय सामाजिक उद्योग

बीमा व्यवसायलाई सामाजिक उद्योगको रूपमा पनि लिइन्छ । बीमाले समाजका लागि पनि केही गरिरहेको हुन्छ । सामाजिक उद्योग मात्रै भन्थे भने व्यवसाय फस्टाउँदैनन् । त्यसमा रहेका जोखिमहरू हस्तान्तरण हुँदैनन् । यद्यपि बीमा कम्पनी धेरै नाफा कमाउने उद्योग पनि होइन । बीमा कम्पनी सञ्चालन गर्नका लागि धेरै प्रोभिजन बीमा प्राधिकरणले तोकिदिएको छ । धेरै कमाए भने भने पनि सबै बाँड्ने काम बीमा कम्पनीले गर्दैनन् । अप्ठ्यारो परेको बेलामा तिर्नका लागि धेरै कोषमा रकम राखेका हुन्छन् । नियमकीय प्रावधानले गर्दा पनि बीमा कम्पनीले बिभिन्न कोषमा रकम राख्नु पर्ने हुन्छ ।

यति हुँदा हुँदै पनि सेयरधनीलाई नाफा खोज्छन् । अरु क्षेत्रमा लगानी गर्दा नाफा पाउने तर बीमा कम्पनीमा लगानी गर्दा नाफा नपाउने अवस्था आयो भने यो क्षेत्रले थप लगानी पाउँदैन । बीमा कम्पनीले अरु कम्पनी जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन, होटल, जलविद्युत, बैकलगायतका उद्योगमा लगानी गर्नुपर्छ । ताकि उनीहरूले ति क्षेत्रमा लगानी गर्दा नाफा होस् र त्यो नाफा सेयरधनीलाई वितरण गर्न सक्नु ।

बीमा कम्पनीहरू इन्भेष्टमेन्ट कम्पनी भएर पनि आउनुपर्छ । यतातिर बीमा कम्पनीहरू गइरहेका छन् । नयाँ प्राविधिको प्रयोग गरेर आजका दिनमा पहुँच नपुगेको ठाँउमा पहुँच पुर्‍याउने तर्फ पनि बीमा कम्पनी लाग्नुपर्छ ।

बीमाको भविष्य

हिजोको दिनमा जसरी बीमा भएको थियो, अबको दिनमा त्यो भन्दा फरक ढंगबाट बीमा हुन्छ । औषधि र बीमा उस्तै हुनुपर्छ । हिजोका दिनमा औषधि लिन औषधि पसलमा नै जानु पर्दथ्यो । आजका दिनमा औषधि पसलले औषधि घरमा पनि ल्याइदिन्छन् । औषधिको वितरणमा दूलो परिवर्तन भएको छ ।

बीमामा पनि त्यस्तै परिवर्तन हुनु जरुरी छ । भोलिका दिनमा पनि बीमा गर्न कार्यालय वा शाखामै जानु पर्ने ? अब त्यो हुँदैन । त्यसैले बीमा कम्पनी मात्रै होइन अरु कम्पनीहरू पनि ग्राहकको घर दैलोमा पुग्नुपर्छ । बीमा व्यवसायमा धेरै प्राविधिको प्रयोग हुनु पर्ने मैले देखिरहेको छु ।

(शाह विमा विज्ञ हुन्)

स्रोत परिचालनको मुद्दा

राणाकालको सामाजिक सुरक्षा भनेकै थोरै कर थिए । कर नलगाउने र सकेसम्म आन्तरिक तथा बाह्य सुरक्षाको प्रबन्ध गर्नेमा राणाहरूको ध्यान थियो ।

गएको केही वर्षदेखि नेपाली अर्थतन्त्रमा स्रोत परिचालनको मुद्दाले अहमता पाउँदै गएको छ । पञ्चायतकालमा अधिकांश समय मुलुकको जिडिपीको दश प्रतिशत भन्दा कम मात्र राजश्व परिचालन गर्न सकेकोले पनि सरकारी ध्यान यो मुद्दामा धेरै थियो । जनसंख्याको अधिकांश हिस्सा कृषिमा लागेको, कृषिको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण हिस्सा रहेकोले कर उठाउने ठाउँहरू सीमित थिए । करको 'इलास्टिसिटी' खासै नभएकोले करका दरहरू बढाए पनि कर धेरै उठ्ने प्रत्याभूति थिएन । गैरकृषि क्षेत्रलाई उठाउन मेहनत गरिरहेको बेला त्यहाँ लगेर करको भार थुपार्दा एकातिर मुलुकको कृषिप्रधान चरित्र रूपान्तरण गर्न सकिँदैनथ्यो भने अर्कोतिर त्यसले राजश्व धेरै उठ्ने सम्भावना पनि खासै थिएन । त्यो अन्यमनस्कताभित्र दिशाहीन भएको पञ्चायती अर्थतन्त्रले मुलुकको रूपान्तरणको लागि सन् १९८० को दशकमा विकासको मूल फुटाउने स्रोत खोज्दै जाँदा वैदेशिक ऋणमा जोड दियो र कालान्तरमा त्यसले पञ्चायतको परनिर्भरता बढायो ।

विश्व पौडेल

नब्बेको दशकको एउटा महत्वपूर्ण परिवर्तन स्रोत परिचालनलाई राजस्वको नेतृत्वमा मात्र सीमित राख्नु हुँदैन भन्ने बोध नीति निर्मातालाई हुनु थियो । 'प्राइभेट सेक्टर लेड ग्रोथ' को ज्ञान पञ्चायतकालीन अर्थ मन्त्रालयलाई नै थियो । तर यसलाई उन्मुक्त रूपमा सरकारले अंगिकार भने नब्बेको दशकमा गयो । यसको पछाडि एउटा साधारण बुझाई थियो: सरकारले मात्र विकास गर्ने वा लगानी गर्ने हैन । मुलुकको अर्थतन्त्रको २० प्रतिशत भन्दा कम हिस्सा मात्र सरकारी खर्चले धानेको हुन्छ । सरकारको भूमिका यसैले सवैतिर आफ्नो मात्र लगानीगत 'फूटप्रिन्ट' छोड्नुमा हुनुहुँदैन । सरकारले घाटामा जाने फ्याक्ट्री चलाउने वा व्यापार कम्पनी चलाउने हैन । साथै सरकारले अनावश्यक रूपमा आर्थिक गतिविधि रोक्ने गरी लाइसेन्स राज गर्नु पनि हुँदैन ।

सन् २००० को पहिलो दशकमा स्रोत परिचालनको मुद्दा कम उठ्यो । विप्रेषण र त्यसले गर्दा भएको उच्च आयातले गर्दा पनि विसं २०६४ देखि २०७४ सम्म औसत २१.५% को राजश्व वृद्धिदर भएको ले यो मुद्दा लगभग सेलायो । जिडिपीको लगभग तिस प्रतिशतको राजश्व उठ्दा त्यो भन्दा धेरै कर उठाउनु राम्रो हो भन्ने पनि धेरैमा विश्वास थिएन । भूकम्प पछि भने एकातिर

राज्यको आवश्यकता बढ्यो, अर्कोतिर कोरोना, संघीयता जस्ता घटनाले राज्यको व्ययभार बढाए, तर त्यही अवधिमा अर्थात् विसं २०७४-२०८० मा राज्यको राजश्व असुली क्षमता घट्यो । त्यति मात्र नभएर राज्यको ऋण पनि हवातै बढ्यो । यो दोहोरो दबाबको बीच अहिले फेरि राज्यको स्रोत परिचालनको मुद्दा फेरि उठेको छ ।

खासमा देश चलाउन कति रकम चाहिन्छ?

सरकारलाई दुई वटा चरम ध्रुवबाट हेर्न । एक, त्यस्तो सरकार जुन सानो छ, जहाँ सानो सुरक्षा संयन्त्र छ, छिमेकीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध वा सन्धि गरेकोले तुलो रक्षा खर्च छैन, स्थानीय तह तथा जातिगत पञ्चायतहरूलाई धेरै न्यायिक तथा अन्य अधिकार दिइएकोले सरकारी खर्च खासै छैन । सरकारले निजी क्षेत्रलाई विद्यालय, अस्पताल खोल्न दिएको छ र आफूले केही रिसर्च केन्द्र मात्र चलाउँछ । योगदानमा आधारित पेन्सन फन्डहरू निजी क्षेत्रलाई खोल्न दिएको छ । यस्तो सरकारले ऊर्जा र सडकमा निजी क्षेत्रलाई लगानी गर्न प्रोत्साहन गरेको छ तथा आफूलाई ट्रान्समिसन लाइन बनाउन र केही प्रमुख राष्ट्रिय सडक बनाउन सीमित गरेको छ । राष्ट्र बैंक मार्फत मौद्रिक व्यवस्था सञ्चालन गरेको छ । तुला राष्ट्रिय जंगल (राष्ट्रिय निकुञ्ज)हरू चलाउँछ । यस्तो सरकार जहाँ अनावश्यक आयोगहरू बनाइएका छैनन्, कम सरकारी कर्मचारी छन् तथा कुनै पनि निर्वाचित प्रतिनिधि, जसलाई १०-५ जागिर गर्नुपर्दैन, ले तलब पाउँदैनन् । (अर्थात् मन्त्री, मेयर ले तलब पाउँछन्, तर सांसदहरूले पाउँदैनन् ।)

दुई, अर्को त्यस्तो सरकार, जहाँ जनताको क्याडल टु ग्रेभ जिम्मा सरकारले लिन्छ । उदाहरणको लागि सबै विद्यालयहरू सरकारी छन्, अस्पतालहरू सरकारी छन्, सबै कम्पनीहरू सरकारी छन्, धेरै सरकारी कर्मचारी छन् । सार्वजनिक बसहरू सरकारले चलाउँछ, सडक सरकारले नै बनाउँछ । मानिसहरू काम गर्दा तलबको तुलो हिस्सा कर तिर्छ र रिटायर्ड भएपछि सबै जिम्मा सरकारले लिइदिन्छ ।

हाम्रो मुलुकको दुई सय साठी वर्ष जतिको इतिहासको दुई वटा उदाहरण हेर्न । राणाकालमा सरकारको खर्च नियन्त्रित थियो । वास्तवमा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक सुरक्षामा सरकारी खर्च एकदमै न्यून थियो । सरकारी खर्च प्रमुखतः राष्ट्रिय सुरक्षामा थियो । नगदमा आधारित करको

दरको सेटलमेन्ट जंगबहादुरको पालामा गरेपछि बीचमा निकै कम चलाइएको थियो । यसैले अन्नको भाउ बढ्दै गर्दा दरहरू बिस्तारै न्यून हुँदै गएका थिए । तर अर्कोतिर सरकारले दिन पनि केही दिँदैनथ्यो । सडक आदि बनाउन चासो कम थियो ।

त्यसको ठिक उल्टो अहिलेको स्थिति र नेपालको एकीकरण कालको स्थिति थियो । अहिले कर बढेको छ र दायित्व पनि । एकीकरणको बेलाको युद्धकालमा सेना धेरै राख्नुपरेकोले किसानहरूलाई कर धेरै लगाइएको थियो । अहिले शिक्षा, स्वास्थ्यमा सरकार इतिहासकै धेरै संलग्न छ । निःशुल्क शिक्षा, दिवा खाजा, पाठ्यपुस्तक उपलब्धता तथा आधारभूत शिक्षामा सरकारको संलग्नता इतिहासकै धेरै छ । वृद्धकालमा नेपालीहरूले अहिले जस्तो धेरै आर्थिक सहायता कहिल्यै पाएका थिएनन् । सेना लगायत सुरक्षा निकायका सदस्यहरू पनि नेपालमा अहिले जित्तिको धेरै इतिहासमै थिएनन् । तर यी सबै कारणले सरकार निकै ठुलो भएको छ र सरकारको आयको स्रोत आयातमा लगाइने राजश्व र भ्याट भएकोले सरकारले यो ठुलो आकार धान्न सक्छ कि सक्दैन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण बन्दै गएको छ ।

राणाकालमा भने मुलुकको समष्टिगत आर्थिक स्थिति नराम्रो थिएन भनिन्छ । वास्तवमा प्रथम विश्वयुद्ध र दोस्रो विश्वयुद्धमा मुलुकले बेलायतलाई आर्थिक सहयोग समेत गरेको थियो भने बेलाबेला तिब्बतसँग लड्न पनि तुरुन्त स्रोत निकाल्न सक्ने स्थितिमा थियो । सरकारले थोरै जिम्मेवारी लिएको थियो, तर समग्र अर्थतन्त्र स्थिर बनाएर राखेको थियो, चिप्लिने खतरा थिएन । सरकारले लिएको थोरै जिम्मेवारी नै अन्ततोगत्वा उनीहरूको पतनको कारण बन्यो । शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात सबै क्षेत्रमा मुलुक पछाडि पयो । यसैले के स्पष्ट छ भने न्यूनतम आकारको सरकार पनि त्यति राम्रो हैन । संभवत यी दुई आकारका सरकारको बीचमा नै उत्तम सरकारको आकार छ ।

सुरुमा सानो सरकार भएको राम्रो हो, किनकि त्यो बेलामा उद्योगहरूलाई बढ्दैन सहूलियत दिन सकिन्छ जस्तो देखिन्छ । तर यो कुरा भन्दा मात्र सजिलो हो । एक त, सानो आकारको सरकार ले राम्रो काम गर्छ नै भन्ने पनि कुनै प्रत्याभूति छैन । राणाकालमा उद्योगको लागि सहूलियत विसं १९९४ तिर आएर मात्र सुरु हुन सक्यो । कमजोर र गरिब देशमा अशान्ति कम गर्न, विद्रोहहरू दबाउन, मुलुकलाई बचाउन पनि धेरै सेना चाहिन्छ, साथसाथै सकेसम्म धेरै सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम पनि चाहिन्छन् ता कि जनविद्रोहहरू नहुन । राणाकालको सामाजिक सुरक्षा भनेकै थोरै

कर थिए । कर नलगाउने र सकेसम्म आन्तरिक तथा बाह्य सुरक्षाको प्रबन्ध गर्नेमा राणाहरूको ध्यान थियो । राणाहरूले तराईमा सहरहरू बसाउन कोसिस गरेर निजी क्षेत्रको विकास गर्न खोजेका थिए । तर लोकतन्त्रको अभाव हुनु, सम्पत्तिको तथा सैनिक सक्तीको केही परिवारमा अत्यधिक केन्द्रीकरण हुनुले गर्दा सानो आकारको सरकार मार्फत नेपाल राज्य गर्ने उनीहरूको शासकीय स्वरूप विसं २००७ मा आएर असफल भयो ।

अर्कोतिर सरकार सुरुमा ठुलै हुने र बिस्तारै सानो हुँदै जाने गर्दा पनि हुन्छ भन्ने उदाहरण चीन र केही हदसम्म भारतले पनि दिएका छन् । सन १९८० को दशकको चिनियाँ सरकारले जनताको लगभग सबै “जिम्मा” आफूले लिएको थियो । त्यसको साथसाथै उठाएको राजश्वलाई चीन सरकारले सार्वजनिक पूर्वाधारहरू निर्माण गर्न त्यसको दुई दशकसम्म नै प्रयोग गर्‍यो, तर उसको कमजोर उपस्थिति भएको ग्रामीण क्षेत्रको सामाजिक सुरक्षा खर्च भने सो अवधिमा सरकारले खासै बढाएन । आज चीनीभित्र आन्तरिक बजारको विस्तार र पुँजीवादी संरचनाको विशाल उपस्थिति भएसँगै चीनको पहिलेको विशाल सरकार खुकुलो र सानो बन्दै जाने मार्गमा पनि छ ।

चीनमा निजी क्षेत्रले प्रबन्ध गर्ने पेन्सन फण्ड, बीमा कम्पनीहरूदेखि विश्वविद्यालय, एक्सप्रेस वे, बन्दरगाह आदि त्यसका उदाहरण हुन । मुलुक विकसित र पठित हुँदै जाँदा निजी क्षेत्रको क्षमता बढ्ने र उनीहरू यस्ता कम्पनीहरू आफैँ चलाउन सक्ने हुने हुँदा विकसित देशहरूले यस्ता जिम्मेवारी क्रमशः निजी क्षेत्रलाई दिएर मुलुकको सरकारको आकार सानो बनाउन सक्छन् । अमेरिकामा पहिले सरकारले मात्र हेर्ने अन्तरिक्ष उद्योगमा अहिले निजी क्षेत्रको राम्रो उपस्थिति छ । यो पनि सरकारको काम र संस्थागत संरचना कसरी

परिवर्तन हुँदै जान्छ भन्ने एक उदाहरण हो ।

नेपालमा गएको केही वर्षमा जुन स्रोत परिचालनको समस्या देखिएको छ, त्यसलाई यो परिप्रेक्ष्यमा हेर्ौं । हामी सुरुमा आर्थिक व्यवस्थापन गर्न तथा शासकीय दक्षता हासिल गर्न एक सानो सरकार तर्फ लागेर तात्कालिक स्रोत परिचालनको समस्या हल गर्दै बिस्तारै ठुलो सरकार बन्नतिर जान सक्छौं । एक निश्चित समयपछि जब जनता नै सरकारका दायित्व लिन सक्षम हुन्छन्, फेरी ठुलो भएको सरकारको आकार सानो बनाउने मार्गीतिर लाग्न सक्छौं ।

अन्धाधुन्ध सरकारको आकार बढाउनुतिर लागेर केही हुँदैन भन्ने राम्रो उदाहरण अहिले मात्र हैन, विसं २०६५ देखि २०७० मा पनि हामीले पाएका थियौं । करको वृद्धिदर एकदम उच्च भएको उक्त अवधि सरकारले धेरै खर्च गर्‍यो तर अर्थतन्त्र समग्र वृद्धिदर ४ प्रतिशत पनि कहिल्यै नाघेन । अर्थतन्त्र वृद्धि हुन्छ कि हुँदैन भन्ने कुरा त्यसैले सरकारको आकारले नभै सरकारले लिने आर्थिक नीतिले तय गर्छ । कर थोरै उठाएको र सामाजिक सुरक्षा खर्चीतिर खासै मतलब नगर्ने सानो आकारको राणा सरकारको पालामा पनि अर्थतन्त्र खासै बढेन । राणाकालमा व्यक्तिको सम्पत्तिमा सुरक्षा थिएन, प्रतिस्पर्धी बजार पद्धति थिएन । अर्कोतिर वि.सं. २०४८-५१ मा सरकारी आकार खासै बढेन तर ती अवधिका नीतिगत सुधारले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई दीर्घकालीन टेको दिए ।

आजको दिनमा त्यसैले सरकारले राजश्वको मुद्दालाई नीतिगत सुधारको मुद्दा सँगसँगै राखेर हेर्नुपर्छ । अन्यथा खर्च कटौती गरे पनि वा सरकार ठूलो तथा वितरणमुखी भए पनि अर्थतन्त्र भित्रको प्रमुख समस्या जस्ताको तस्तै रहनेछ ।

(पौडेल अर्थशास्त्री हुन्)

देशैमरी पाइने, सुरक्षित नि मइने

टोल फि हेल्पलाइन:
०१-४१२२४४६/४१२२४४७

EVEREST
—GAS SANSAR—

**नेपालकै सबै मन्दा ठूलो
ग्याँस उद्योग समुह**

एउटै धातामति ७
विभिन्न ब्रान्डहरू

१० लाख भन्दा बढी
सिलिन्डर सिलिन्डर
संस्था भएको

देशैमरी ३ हजार भन्दा
बढी डिस्त्रिब्युटर्सको
रजाल भएको

नेपाल गुणस्तर
चिन्ह प्राप्त

अत्याधुनिक प्रविधिक
सुरक्षित रूपमा
रिफिलिङ्ग गरिने

एक करोडसम्मको
दुर्घटना बिना भएको

हाम्रो विभिन्न ब्रान्डका ७ वटा ग्याँसहरू:

एमरेष्ट ग्याँस | सुगम ग्याँस | सैपाल ग्याँस | त्रिधुल ग्याँस | साहारा ग्याँस | प्रिमा ग्याँस | कामस्था ग्याँस

EVEREST
—GAS SANSAR—

SG House, Dhobighat-3, Lalitpur,
Tel: 5429926, 5429927,
Website: www.sgorg.com.np;
Email: info@everestgas.com.np

A subsidiary of:
SG GROUP

नयाँ औद्योगिक नीतिका एजेण्डा

नीति निर्माताले आयातले औद्योगिकीकरणलाई उत्तेजित गर्न सक्छ भन्ने तथ्यलाई बेवास्ता गरे । दुर्भाग्यवश, यो दृष्टिकोणबाट अर्थतन्त्रको आत्म-पराजय गर्ने नीति अपनाए र आयातलाई अत्यन्तै कडा प्रतिबन्ध लगाए ।

नेपालमा आर्थिक नीतिको छलफलमा वित्तीय र मौद्रिक गरी दुई नीतिले प्रमुखता पाउने गरेका छन् । तर देशको आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष योगदान गर्ने हिसाबले उत्तिकै महत्वपूर्ण औद्योगिक नीतिको सार्वजनिक बहस लामो समयदेखि रोकिएको छ । हालको औद्योगिक नीति २०६७ बनेको करिब दुई दशक हुन थालेको छ र त्यस भन्दा अगाडिका नीति जस्तै आशातित् परिणाम दिन सकेको छैन । देशको आर्थिक वृद्धिको एजेन्डालाई यदि हामी गम्भीरतापूर्वक लिन चाहन्छौं भने नयाँ औद्योगिक नीतिमा खुला र परिणाम केन्द्रित छलफल सुरु गर्न आवश्यक छ । यस्तो नयाँ औद्योगिक नीतिले भारत र चीनको आर्थिक महाशक्तिको रूपमा उदय भएको भू-राजनीतिक वास्तविकता, विश्वव्यापी आपूर्ति-श्रृंखलामा आएको परिवर्तन र तीव्र गतिमा विकास भइरहेको प्रविधिलाई लाई ध्यानमा राख्नुपर्छ । यो लेखले विगतका नेपालको औद्योगिक नीतिको संक्षिप्त विवेचना गर्दै नयाँ नीतिमाथि छलफलको एजेण्डालाई अधि सार्ने प्रयास गर्दछ ।

विशाल चालिसे

औद्योगिक नीति के हो ?

औद्योगिक नीति भनेको कुनै देशको सरकारद्वारा औद्योगिक क्षेत्रलाई प्रोत्साहन, निर्देशन, र नियमन गर्न अपनाइने रणनीतिहरूको संयोजन हो । त्यस्तो नीतिले कुनै विशिष्ट क्षेत्र, उद्योग, वा आर्थिक गतिविधिको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य राख्छ । औद्योगिक नीतिले आर्थिक वृद्धि, रोजगारी, र प्रतिस्पर्धात्मकता सुधार गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई विश्वव्यापी बजारसँग जोड्नका लागि निर्देशित गरेको हुन्छ । त्यसको लागि आर्थिक संरचनामा रूपान्तरण ल्याउने र उत्पादनशीलता वृद्धि गर्ने, दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ । यसरी हेर्दा औद्योगिक नीति कुनै देशको दीर्घकालीन आर्थिक समृद्धिको मार्गचित्र हो ।

विश्वव्यापी रूपमा औद्योगिक नीतिको विकासको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हेर्दा, औद्योगिक क्रान्ति यसको पहिलो आधारशिला मानिन्छ । १८औँ शताब्दीमा युरोपमा भएको औद्योगिक क्रान्तिले उत्पादन प्रक्रियामा ठूलो रूपान्तरण ल्यायो, जसले संरचित औद्योगिक नीतिको आवश्यकता महसुस गरायो । विकसित पश्चिमा देशहरूको आर्थिक विकासमा औद्योगिक नीतिको ठूलो भूमिका छ, जुन आज पर्यन्त जारी छ । अमेरिकाको 'चिप्स' ऐन वा

युरोपियन इन्वेसन काउन्सिल यसैको उदारहण हो । दोस्रो विश्वयुद्धपछि जापान र दक्षिण कोरियाजस्ता देशहरूले उत्पादन क्षेत्रमा आधारित औद्योगिक नीतिको माध्यमबाट आफ्नो अर्थतन्त्रलाई पुनःनिर्माण गरे । एक्काइसौँ शताब्दीको आधुनिक औद्योगिक नीतिले प्राविधिक विकास, नवप्रवर्तन, र हरित ऊर्जालाई प्राथमिकता दिएको छ ।

औद्योगिक नीतिको आर्थिक प्रभावको सँगसँगै यसको राजनीतिक आयाम उत्तिकै महत्वपूर्ण छ । अर्थतन्त्रका कतिपय क्षेत्रहरू अरूभन्दा विकासका लागि बढी लाभदायक हुन्छन् । तर सबै अवस्थामा स्वतन्त्र बजारले उचित रूपमा स्रोतहरूको वितरण गर्न असफल हुन्छ । बजारको यस्तो असक्षमताले नै गर्दा औद्योगिक नीति आवश्यक पर्छ जसले राज्यको हस्तक्षेपले अर्थतन्त्रको संरचना परिवर्तन गर्ने कार्यलाई सैद्धान्तिक वैधानिकता प्रदान गर्छ । फलस्वरूप, स्रोतहरू थप प्रभावकारी रूपमा बाँडफाँड गर्न र आर्थिक वृद्धिको लागि आवश्यक पूँजी परिचालन गर्न व्यापक सरकारी हस्तक्षेप आवश्यक हुनेछ ।

तर, यस्तो हस्तक्षेपको अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरू बिचमा स्रोतको वितरणमा प्रभाव पर्दछ । साथै श्रमिकहरू र पूँजीको मालिकहरूलाई फरक असर गर्छ । अर्को अर्थमा औद्योगिक नीतिले अर्थतन्त्रमा औद्योगिक नीतिले अर्थतन्त्रमा विजेता र हार्नेहरूको समूह सिर्जना गर्छ । विजेता समूहका लाभहरू र लाभार्थीहरू प्रायः विशिष्ट र प्रत्यक्ष देखिने हुन्छन्, जबकि तिनीहरूको लागतहरू प्रायः अर्थतन्त्र भरि फैलिएका हुन्छन् । यसले गर्दा कुन क्षेत्र वा पात्रलाई विजेता बानाने भन्ने कुरा राजनीतिक घटकहरूको निर्णयमा भर पर्छ । त्यसकारण जब औद्योगिक नीतिको कुरा आउँछ, राजनीतिक र आर्थिक शक्तिहरू अनिवार्य रूपमा एक अर्कासँग जोडिएका हुन्छन् । वास्तवमा भन्नुपर्दा औद्योगिक नीतिको ढाँचा, कार्यान्वयन र प्रभावकारिता बारेमा आशंका गर्ने हरेको तर्क आर्थिक औचित्यको बारेमा कम र राजनीतिक हस्तक्षेपहरूको बारेमा बढी छ ।

नेपालमा पहिलो चरणको (वि.सं. १९९३ - २०४७) औद्योगिक नीतिको गलत अर्थशास्त्र

नेपालको औद्योगिक विकासको प्रारम्भिक चरण प्राकृतिक स्रोतको आधारित अर्थतन्त्रमा केन्द्रीत थियो । तर, समयक्रममा त्यसबाहेकका उद्योग क्षेत्रको विकासलाई लाई पनि प्राथमिकता दिइएको छ । नेपालमा औद्योगिक क्रियाकलापहरू १९९० को दशकमा प्रारम्भिक रूपमा सुरु

भए । त्यसबेला काठमाडौं उपत्यकामा साना र घरेलु र बाहेक केही ठूला उद्योगहरूको स्थापना भएको पाइन्छ । औपचारिक रूपमा औद्योगिक विकासको जग बसाल्न २०११ सालमा औद्योगिक नीति लागू गरियो । यो नीति अन्तर्गत औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको स्थापना गर्न, श्रमशाक्ति विकास, र साना उद्योगहरूको प्रवर्द्धन गर्न आवश्यकता औल्याइएको थियो । नेपालको पहिलो योजना (२०१३-२०१८) को समयदेखि उद्योग क्षेत्रलाई थप प्राथमिकता दिइयो । यो अवधिमा निजी उद्योगहरूको वित्तीय सहायता र प्रवर्द्धनमा काम गर्‍यो । त्यस पछिका करिब ३ दशक कृषिमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना र आयात प्रतिस्थापनको प्रवर्द्धनको उद्देश्य थियो । तर, जुन प्रकार र रफ्तारको आद्योगिक विकासको कल्पना गरिएको थियो त्यो प्राप्त हुन सकेन । यसका कारण आद्योगिक नीतिको यो गलत अर्थशास्त्र हो ।

दोस्रो विश्वयुद्धपछि आधुनिक अर्थतन्त्रको निर्माणको क्रममा नेपाल लगायतका धेरै विकासशील देशहरूले मिश्रित आर्थिक प्रणाली अपनाए जसको प्रतिबिम्ब औद्योगिक नीतिमा पनि देखिन्थ्यो । नेपालमा पनि २०२०, ३० र ४० को दशकमा आयात प्रतिस्थापन औद्योगिक नीतिको प्रमुख उद्देश्य थियो । सामान्यरूपमा भन्नुपर्दा, आयात प्रतिस्थापनको मुख्य तर्क देशले स्वदेशी उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्न उत्पादित वस्तुको आयातलाई निरुत्साहित गर्न पर्छ र त्यसका लागि विदेशी सामानहरूको व्यापारमा निर्भरता घटाउनु पर्छ भन्ने नै हो । यसै कारणले अधिल्ला आद्योगिक नीतिहरूले स्वदेशी उद्योगहरूलाई 'शिशु उद्योग' को रूपमा व्यवहार गरियो । त्यस्ता उद्योग उच्च शुल्क र कोटा प्रतिबन्धहरूद्वारा विदेशी प्रतिस्पर्धाबाट सुरक्षित गरियो । त्यसैगरी सरकार प्रत्यक्षरूपमा अर्थतन्त्रमा संलग्न भएर अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरू उपलब्ध गराइएको थियो ।

उदाहरणका लागि, साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई 'शिशु उद्योग' को रूपमा संरक्षण दिने औद्योगिक नीतिमाथि विचार गरौं । यो रणनीति प्रारम्भिक अवस्थाका उद्योगहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाबाट बचाउन र तिनको दीर्घकालीन विकासलाई सुनिश्चित गर्न राज्यद्वारा लिइने नीति हो । सैद्धान्तिक रूपमा आयात शुल्क संरक्षणको सीमित अर्वाधि जस्ता अस्थायी नीतिले घरेलु मूल्य बढाउनेछ, जसले उत्पादकहरूलाई आफ्नो क्षमता विस्तार गर्न, प्रतिस्पर्धात्मक दक्षता विकास गर्न, र दीर्घकालमा आत्मनिर्भर हुन सहयोग गर्छ । यस बिन्दुमा, घरेलु उद्योग प्रतिस्पर्धात्मक हुन्छ र नीति बन्द हुन्छ ।

तर, नेपालको हकमा औद्योगिक नीतिले

त्यस्तो सरकारी प्रतिबद्धताको अभावमा शिशु उद्योग नीति अनुत्पादक भयो । त्यस्ता उद्योगहरूले सरकारले नीतिलाई अनिश्चित कालसम्म विस्तार गर्नेछ भन्ने विश्वास गरे । उनीहरूले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बन्न आवश्यक लागत घटाउन वा प्रविधिको प्रयोगमा लगानी गरेनन् र सधैं शिशु उद्योग बनेर सरकारी फाइदा लिनमात्र तल्लिन रहे । शिशु उद्योगलाई संरक्षण गर्दा उपभोक्ताहरूले सस्तो अन्तर्राष्ट्रिय उत्पादनहरू प्रयोग गर्न नपाउने र महँगो घरेलु उत्पादनमा निर्भर रहनुपर्ने हुन्छ । सरकारी अनुदान र संरक्षणले कतिपय अवस्थामा भ्रष्टाचार र झोतको दुरुपयोगलाई प्रोत्साहित गर्न सक्छ । शिशु उद्योगलाई संरक्षण गर्ने औद्योगिक नीति प्रारम्भिक आर्थिक विकास र आत्मनिर्भरताको लागि महत्वपूर्ण छ तर, यस्तो संरक्षण दीर्घकालसम्म जारी राख्नुभन्दा निश्चित समय सीमाभित्र ती उद्योगहरूलाई आत्मनिर्भर र प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन आवश्यक छ । प्रभावकारी नीति निर्माण, निगरानी, र चरणबद्ध संरचनाले मात्र शिशु उद्योग संरक्षण नीति सफल बन्न सक्छ ।

निर्यात प्रतिस्थापन नीतिले घरेलु बजारलाई उत्पादनको प्राथमिक गन्तव्य मान्छ । यदि घरेलु बजार सानो छ भने उत्पादनले अर्थपूर्ण विस्तार गर्न सक्दैन । घरेलु माग सीमित हुँदा उद्योगले ठूलो मात्रामा उत्पादन गर्न नसक्ने भएकाले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकास गर्न कठिन हुन्छ । धेरै विकासोन्मुख देशहरूमा आधुनिक प्रविधि र पूँजी अभावका कारण उत्पादनको गुणस्तर बढाउन कठिन हुन्छ । यो नीतिले घरेलु उद्योगलाई प्रोत्साहन दिन विदेशी उत्पादन र लगानीलाई सीमित गरी देशले केही निश्चित क्षेत्र (जस्तै, कृषि वा कच्चा पदार्थ) मा मात्र ध्यान केन्द्रित गरेर निर्यात प्रतिस्थापन नीति लागू गर्छन् । यही सन्दर्भमा आयात प्रतिस्थापनको सोचाई नै विदेशी व्यापार रणनीतिको रूपमा रह्यो । आर्थिक वृद्धिले स्वाभाविक रूपमा आयात प्रतिस्थापन निम्त्याउँछ भन्ने धारणा राखिएन । यस्तो अवस्थामा, आर्थिक विशेषीकरण र विविधीकरणको अभावले दीर्घकालमा अर्थतन्त्रलाई कमजोर बनाउँछ ।

त्यसैगरी, आद्योगिक नीतिले अर्थतन्त्रको लागि निर्यात महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरालाई प्राथमिकतामा राखेन । स्वदेशी लगानीका लागि अत्यावश्यक मेशिन लगायतका पुँजीगत वस्तुको आयातलाई भुक्तानी गर्न आवश्यक पर्ने विदेशी मुद्रा कमाउनु पर्दछ जुन निर्यातबाट मात्र सम्भव हुन्छ । निर्यात र औद्योगिकीकरणबीचको सम्बन्धलाई ध्यान दिनुको सट्टा देशको आर्थिक अविकसितताको लागि आयातलाई दोष दिने सोचबाट औद्योगिक नीतिको सञ्चालन भयो । नीति निर्माताले आयातले औद्योगिकीकरणलाई

उत्तेजित गर्न सक्छ भन्ने तथ्यलाई बेवास्ता गरे । दुर्भाग्यवश, यो दृष्टिकोणबाट अर्थतन्त्रको आत्म-पराजय गर्ने नीति अपनाए र आयातलाई अत्यन्तै कडा प्रतिबन्ध लगाए । यस्तो आयात प्रतिस्थापनको नीतिले निर्यात क्षेत्रबाट झोतहरू टाढा लियो र आयात प्रतिस्थापनमा महँगो र असक्षम उत्पादन निम्त्यायो । फलस्वरूप यसले अर्थतन्त्रमा वास्तविक आम्दानी र घरेलु बचत कम गर्‍यो । निश्चित क्षेत्रमा निश्चित समयको लागि आयात प्रतिबन्धले सन्तुलित आन्तरिक लगानीको नीतिमा सहयोग पुऱ्याउन सक्छ भन्ने कुरालाई नकार्न सकिँदैन, तर वास्तविक आम्दानी र सम्भवतः बचतमा त्यसको प्रतिकूल असरलाई रहरिन्छ ।

तर ४० को दशको अन्त्य सम्ममा उक्त किसिमको नीति र परिणामहरू आयात प्रतिस्थापन, विचारको बारेमा शंका बढ्यो । नेपालले उदारीकरणको आर्थिक नीति लिए सँगै औद्योगिक नीतिमा पनि परिवर्तन भयो ।

नेपालमा दोस्रो चरणको (वि.सं.

२०४८-२०८१) औद्योगिक नीतिको

गलत राजनीतिशास्त्र

सन् १९९० को दशकमा प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनासँगै औद्योगिक नीतिमा नयाँ परिवर्तन आयो । १९९२ मा औद्योगिक नीति लागू गरियो, जसले उदारीकरण, निजीकरणमा जोड दियो । त्यसमा केही हदसम्म निर्यात-उन्मुख औद्योगिक विकास आवश्यक छ भन्ने बोध भएकै छ । यसका साथै विदेशी लगानी प्रोत्साहन गर्ने प्रविधिको हस्तान्तरण सम्बन्धी कानून बन्यो । पछिल्लो चोटी २०७१ सालमा नयाँ औद्योगिक ऐन ल्याइएको हो । यस नीतिले साना, मझौला, र ठूला उद्योगहरूलाई समेट्दै पर्यावरण मैत्री औद्योगिक विकासलाई प्रोत्साहन दिन खोजेको छ ।

२०४६ को परिवर्तन पछि देशले अवलम्बन गरेको नवउदारवादी नीतिहरूले औद्योगिक नीतिमा गहिरो प्रभाव पारेको छ । यस अवधारणामा चालिएका खुला बजार, निजीकरण र आर्थिक उदारीकरण जस्ता कार्यक्रमले सरकारको भूमिका घटाउने र बजारलाई स्वतन्त्रता दिने कुरा प्राथमिकता दिएको थियो । सार्वजनिक क्षेत्रको प्रभुत्व घट्दै निजी क्षेत्रलाई बढावा दिइएको थियो । जसका कारण देशमा उद्योगहरूको संरचना र अर्थतन्त्रमा सरकारको भूमिकामा महत्वपूर्ण परिवर्तनहरू आएका छन् ।

अर्को महत्वपूर्ण परिवर्तन व्यापार उदारीकरणमा देखा पर्‍यो । भन्सार शुल्क घटाउने, आयात-निर्यातका प्रतिबन्ध हटाउने र विदेशी

लगानीलाई आकर्षित गर्ने नीतिहरूको विकास भयो। यसले विकासशील देशमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीमा वृद्धि गरेको भए पनि यसले घरेलु उद्योगहरूलाई अन्तर्राष्ट्रियसँग प्रतिस्पर्धा गर्न पनि थप चुनौती बढायो। तर, बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको प्रभुत्व बढ्दै जाँदा घरेलु उद्योगलाई कमजोर बनायो। यद्यपि, यसले आर्थिक वृद्धिमा योगदान पनि पुऱ्यायो।

यसकारण उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्न यस अवधिमा विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको अवधारणा पनि विस्तार भयो। विशेष आर्थिक क्षेत्रलगायत निर्यातमा सरकारले कर छुट र कम नियमनको सुविधा उपलब्ध गराउन थाल्यो। तर पनि दोस्रो चरणको औद्योगिक नीतिले पनि आशातित् परिणाम दिन सकेको छैन।

यसमा राजनीति अवस्था त्यसमा पनि राज्य संरचनालाई बलियो बनाउनु भन्दा हस्तक्षेप गरेर खटनपटन चलाउन खोज्नु मुख्य कारक तत्व हो। विश्व अनुभवले देखाए अनुसार दोस्रो विश्व युद्धपछि औद्योगिकीकरणमार्फत दीर्घकालीन विकास गरेका देशहरूको पछाडि तीनका राज्यको क्षमता महत्वपूर्ण कारक तत्व हो। त्यसैले ऐतिहासिक रूपमा हाम्रा औद्योगिक नीति किन असफल भए भन्ने कारण खोज्न राज्यको क्षमताको बारेमा सोच्न आवश्यक छ। यो क्षमता बाहिर बाट टुप्लुक्क ल्याएर राख्ने कुरा होइन। आजका सफल औद्योगिक नीति भएका देशहरूले त्यो क्षमता विरासतमा प्राप्त गरेका होइनन्। बरु सुरुवाती कालमा तीनमा पनि राजनीतिक रूपमा निराश र प्राविधिक रूपमा पिछडिएको राज्यसंरचना नै थियो।

नेपालको हकमा, कमजोर विकास प्रशासनले निर्यात प्रवर्द्धनमा केन्द्रित रणनीतिहरूलाई अघि बढाउन अवरोध खडा गरेको छ। यद्यपि सुधारका केही प्रयासहरू भए पनि, नेपालले प्रभावकारी विकास प्रशासन निर्माणमा पर्याप्त लगानी गर्न सकेको छैन। नेपालमा पनि राजनीतिक अस्थिरताले आर्थिक प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउने प्रयासलाई कमजोर पारेको छ। विशेष गरी, नेपालमा सरकारहरूको ढिलो गति र राजनीतिक प्रभावले विकाससम्बन्धी निकायहरूलाई आफ्नो उद्देश्यप्रति केन्द्रित हुनबाट रोक्दै आएको छ। यी निकायहरू प्रायः दोहोरोपनाले ग्रस्त छन् र प्रायः राजनीतिक संरक्षणवादका साधनका रूपमा प्रयोग गरिएका छन्। विकास निकायहरूको संरचना खण्डित र असंगठित छ। उदाहरणका लागि, नेपालमा औद्योगिक रणनीतिको प्रभावकारी अनुगमन र स्पष्ट कार्यसम्पादन मापदण्ड लागू गर्न चुनौती भेट्दै आएको छ। त्यसैले, राजनीतिक स्थिरता, प्रभावकारी विकास प्रशासन, र स्पष्ट नीति

मापदण्डले मात्र नेपालको औद्योगिक रणनीतिलाई सफल बनाउन सक्छ। अन्यथा, औद्योगिक रणनीति राजनीतिक संरक्षणवाद र संरचनात्मक कमजोरीकै कारण प्रभावित हुन सक्छ।

औद्योगिक नीति कार्यान्वयन गर्न प्रशासनिक क्षमताको आवश्यकता पर्छ, अर्थात् राजनीतिज्ञहरूले चयन गरेका नीतिहरूलाई कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने एक प्रशासनिक निकायको क्षमता। यसका लागि प्रशासनलाई श्रोत, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि, र ज्ञान जस्ता साधनहरूको आवश्यकता पर्छ। औद्योगिक नीतिहरू कार्यान्वयनमा विशेष गरी क्षमताको गहन आवश्यकताको माग गर्दछ। किनभने यसले आफूले सम्बोधन गर्ने बजार र उद्योगहरूको गहिरो ज्ञान, नियमित तथ्यांकको संकलन र विश्लेषण, प्राविधिक दक्षता, र अन्य आवश्यक संरचना आवश्यक पर्छ।

राष्ट्रिय औद्योगिक विकासलाई अघि बढाउन प्रभावकारी, सक्षम, र ज्ञान सम्पन्न प्रशासनिक संरचना अपरिहार्य हुन्छ, किनभने कमजोर प्रशासनले नीति निर्माण र कार्यान्वयनको प्रक्रियालाई कमजोर बनाउँछ। यसैले, नेपालको सन्दर्भमा, गुणस्तरीय प्रशासनिक प्रणाली निर्माण गर्न दीर्घकालीन आर्थिक विकासको आधार हो।

त्यसैले विगतका संरचनागत कमजोरीहरूबाट पाठ सिक्दै वैकल्पिक औद्योगिक नीतिहरूको कार्यान्वयनको संरचना खोजी गर्न जरुरी छ। त्यसबाहेक नयाँ नीतिको उद्देश्य स्वदेशी उद्योगको सुदृढीकरण गरि अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउन, घरेलु श्रोतको अधिकतम उपयोग गरेर मूल्य सिर्जना गर्न, नविन प्रविधि र विश्व बजारमा विकसित नयाँ मूल्य श्रृंखला पहिचान गर्न र त्यसमा जोडिन सक्षम हुने हुनुपर्छ।

नयाँ औद्योगिक नीति

आजको विश्वव्यापी अर्थतन्त्रमा औद्योगिक नीति चार प्रमुख पक्षहरूसँग गासिएको छ। पहिलो, डिजिटल युग र औद्योगिक क्रान्तिले उद्योगहरूलाई कृत्रिम बुद्धिमत्ता, रोबोटिक्स, र ब्लकचेन प्रविधिमा आधारित बनाउँदैछ। दोस्रो, वैश्विक आपूर्ति शृंखलाले देशहरूलाई आपसी व्यापार र उत्पादन प्रक्रियामा बढी परनिर्भर बनाएको छ। तेस्रो, जलवायु संकटलाई सम्बोधन गर्न हरित ऊर्जा र वातावरणमैत्री उत्पादन प्रणालीलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने आवश्यकता छ। अन्ततः, सामाजिक समावेशितालाई प्रवर्द्धन गर्दै क्षेत्रीय असमानता र बेरोजगारीलाई कम गर्ने नीतिहरू आवश्यक छन्।

नेपालजस्तो विकासशील देशको सन्दर्भमा भने औद्योगिक नीतिको प्राथमिकता केही फरक छ। नयाँ औद्योगिक नीति देशमा रहेको अद्वितीय

हाम्रा औद्योगिक नीतिहरू किन असफल भए भन्ने कारण खोज्न पहिले राज्यको क्षमताको बारेमा सोच्न आवश्यक छ। यस्तो क्षमता बाहिरबाट टुप्लुक्क ल्याएर राख्ने कुरा होइन।

चुनौतीहरू र अवसरहरूलाई सम्बोधन गर्न निर्देशित हुनुपर्छ। अर्थतन्त्र अनौपचारिक, साना स्तरको निर्वाहमूखी सेवा क्षेत्रमा निर्भर छ भने रोजगार प्रायः कृषिमा आधारित छ। औद्योगिक क्षेत्र कमजोर पूर्वाधार, सीमित प्राविधिक पहुँच, र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धामा अभाव जस्ता समस्याहरूबाट ग्रसित छ। त्यसकारण, नयाँ औद्योगिक नीति उत्पादनशीलता वृद्धि गर्ने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, र दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्ने दीर्घकालीन दृष्टिकोणमा आधारित हुनुपर्छ।

नेपालको औद्योगिक विकासको प्रारम्भिक अवस्था भएकाले आधारभूत आर्थिक पूर्वाधार निर्माण, स्वदेशी कच्चा पदार्थको उपयोग, र साना तथा मझौलाबाट फड्को मारेर ठूला हुनसक्ने उद्योगको प्रवर्द्धनमा जोड दिनु आवश्यक छ। नेपालले विश्वव्यापी प्रवृत्तिहरूलाई ध्यानमा राख्दै आफ्नो स्थानीय सन्दर्भलाई अनुकूल पारेर औद्योगिक नीति तयार गर्नपर्छ।

भारत र चीन जस्ता छिमेकी राष्ट्रहरूबाट आर्थिक फाइदा लिनको लागि एक सुदृढ र रणनीतिक औद्योगिक नीति अपनाउन आवश्यक छ। भारत र चीनमा जैविक कृषि उत्पादनको माग उच्च छ। यो क्षेत्रमा लगानी गर्न नेपालले ठूलो फाइदा लिन सक्छ। त्यसैगरी, भारत र चीनसँग जोडिने प्रमुख मार्गहरू (जस्तै रेल र सडक) मा लगानी बढाउनुपर्छ। सुकखा बन्दरगाह र ट्रान्जिट व्यवस्थामा सुधार गरी लागत घटाउनुपर्छ।

निष्कर्षमा, विश्व परिप्रेक्ष्यमा औद्योगिक नीति कुनै पनि देशको आर्थिक रणनीतिको मेरुदण्ड हो। यो नीतिले प्राविधिक प्रगति, रोजगारी सिर्जना, प्रतिस्पर्धात्मकतालाई पनि सुनिश्चित गर्दछ। यसरी मात्र नेपालले दीर्घकालीन आर्थिक समृद्धि र दिगो विकास हासिल गर्न सक्छ।

(चालिसे प्राध्यापक हुन्)

NMB
**Premium Super
Talab Khata**

तपाईंको आम्दानी र बचत गर्ने बानीको लागि एनएमबि बैंकको सुविधायुक्त तलब खाता

- ▶ उच्चतम ब्याजदर
- ▶ रू १८ लाख सम्मको बिमा सुविधा
- ▶ रू १५ लाख सम्मको Collateral Free तलब कर्जा सुविधा
- ▶ निःशुल्क Mobile तथा Internet Banking सेवा

शुभकामना साथै हुनेछन्

Insurance Partner: एनएलजी इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेड
NLG INSURANCE COMPANY LIMITED

थप जानकारीका लागि: 📞 ०१-५१७०१५० 📧 call@nmb.com.np

 NMB BANK
एनएमबि बैंक
समृद्ध नेपालको लागि

A JOINT VENTURE WITH
FMO
Entrepreneurial
Development
Bank
The Netherlands

Member of
 Global Alliance for
Banking on Values

 The Banker
Bank of the Year 2021
ASIA

Bank of the Year, ASIA 2021
Bank of the Year, Nepal
2017, 2018, 2020 & 2021

संघीयताले डेलिभरी दिन थालेको छ

संघ सरकारले पनि फजुल खर्च घटाउने प्रयत्न गर्नु पर्छ । राष्ट्रिय स्रोतलाई आर्थिक वृद्धि
गराउने र परिणाममुखी कार्यका लागि खर्च गर्ने परिपाटीको विकास गर्नुपर्छ ।

विष्णुप्रसाद पौडेल

दोस्रो जनआन्दोलन २०६२/६३ पछि मुलुकमा उल्लेख्य परिवर्तनहरू भएका छन् । सात दशक लामो राजनीतिक लडाइँले मुलुकमा गणतन्त्र आयो । गणतन्त्र स्थापना राजनीतिक परिवर्तनको सबैभन्दा ठूलो प्रतीक हो । यो नेपालको इतिहासमै दुर्लभ अवसर हो । यसैगरी, संविधानसभामार्फत जारी भएको संविधानले मुलुकको शासकीय स्वरूपमा ठूलो परिवर्तन गरेको छ । २०७२ सालमा जारी भएको संविधानले जनतालाई सार्वभौमसत्ता सम्पन्न बनाएको छ । जनताले आफ्नो इच्छाबमोजिम जनप्रतिनिधि चुनेर राज्य सञ्चालन गर्ने प्रणाली स्थापित भएको छ ।

संविधानले मुलुकलाई संघीयतामा प्रवेश गरायो । संघीयता एकभन्दा धेरै तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट हुने व्यवस्था हो । बहुतहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट भए पनि संविधानले तीन वटै तहका सरकारहरू सहकार्य, सहअस्थित्व र समन्वयको आधारमा चल्ने व्यवस्था गरेको छ । अर्को तरिकाले भन्नु पर्दा संघीयता जनताको अधिकार र कर्तव्यको सन्तुलित संयोजनमा सञ्चालन हुने व्यवस्था हो ।

नेपालको सन्दर्भमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ । संविधानको धारा ५६ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना मानेको छ । यसै गरी धारा ५७ ले तीन वटै तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरेको छ । धारा ५७ को अनुसूचीहरूमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरू उल्लेख गरिएको छ । संविधान जारी भए पछि दुई वटा आवधिक निर्वाचनहरू सम्पन्न भए । तीन वटै तहमा सरकारहरू क्रियाशील छन् । विगतको केन्द्रीकृत र एकात्मक व्यवस्थाभन्दा उन्नत शासकीय अभ्यास गरिरहेका छौं ।

संघीयता र खर्च संरचनामा परिवर्तन

मुलुक संघीयतामा प्रवेश गरे पछि सार्वजनिक खर्चमा उल्लेख्य परिवर्तन आएको छ । संविधानको धारा ५६ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई राज्यको मूल संरचनाको रूपमा व्याख्या गरेको छ । यसै गरी धारा ५७ ले तीन वटै तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरेको छ । धारा ५९ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई आर्थिक अधिकार दिएको छ । यही अधिकार अन्तर्गत रहेर तीन वटै तहका सरकारले आफ्नो क्षेत्राधिकारमा रहेर कानून बनाउने, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने, वार्षिक बजेट बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने अभ्यास गरिरहेका छन् ।

संविधानको धारा ६० ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्व स्रोतको बाँडफाँटको स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यसअनुसार, प्रत्येक तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा संविधानद्वारा प्रदान गरिएको अधिकारका आधारमा कर लगाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

संविधानले समपूरक, सशर्त, विशेष, र वित्तीय समानीकरण अनुदान प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्ने प्रावधानसहित राजस्व बाँडफाँटको आधार तयार पारेको छ । यसै अनुरूप, संघ सरकारले संकलन गरेको कूल राजस्वमध्ये करिब ४० प्रतिशत र कूल बजेटको करिब एक तिहाइ हिस्सा प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आफ्नो आवश्यकता अनुसार योजना छनोट गर्ने, बजेट निर्माण गर्ने, र खर्च व्यवस्थापन गर्ने अभ्यासको सुरुआत भइसकेको छ । यसले राजस्वको प्रभावकारी

परिचालन र क्षेत्रीय विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

देखिने गरी परिवर्तनहरू भए पनि संघीयता कार्यान्वयनको संक्रमण पूरा भएको छैन । प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय स्रोत अझै पनि संघले नै बेहोर्नु पर्ने अवस्था छ । प्रदेश र स्थानीय तहलाई स्रोत जुटाउने सन्दर्भमा सक्षम बनाउने संघको योजना छ । साथै प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी समायोजन, क्षमता विकास, पूर्वाधार निर्माणजस्ता धेरै काम गर्न बाँकी नै छ । बाँकी रहेका अभिभारा पूरा गर्न संघ कटिबद्ध छ ।

यस्तै संक्रमणमा देखिएका केही विषयहरूको चर्चा गरौं ! प्रदेश र स्थानीय तहको क्षमता विकास नगरी स्रोत हस्तान्तरण गर्नु कि भन्ने कुरा उठेको छ । अवसर नभई क्षमताको विकास हुँदैन । अर्को, स्रोत हस्तान्तरणले नै स्रोत व्यवस्थापनको क्षमता बढाउँछ । स्रोत नै नभई स्रोत व्यवस्थापन गर्नु पर्छ भन्ने हुँदैन । त्यसमाथि संविधान र कानूनले पनि स्पष्टसँग स्रोत हस्तान्तरणको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैले प्रदेश र स्थानीय तहलाई स्रोत हस्तान्तरण गरेर गल्ती गरियो भन्ने लाग्दैन ।

सञ्चित कोषमा बढ्दो दबाव र कारण

पछिल्ला वर्षहरूमा संघीय सरकारको सञ्चित कोषमा दबाव छ । यसका केही खास

कारणहरू छन् । जस्तै, पछिल्ला वर्षहरूमा राजश्व परिचालनको सूचकहरू कमजोर अवस्थामा छ । राजश्वलाई उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गराउन खर्च गर्ने अवस्थामा हामी पुग्न बाँकी छ । राजश्व साधारण खर्च धान्नमा सीमित छ । राजश्व परिचालनलाई बलियो बनाएर सञ्चित कोषमाथिको दबाव हटाउनु आजको आवश्यकता हो । यस्ता समस्याहरूलाई क्रमिक रूपमा सुधार्दै लैजान सरकार प्रतिबद्ध छ ।

हाम्रो संघीयताले राज्यशक्तिको बाँडफाँट तीन तहमा गरेको छ । यसैले लागत केही बढ्नु स्वाभाविक हो । तर, लागत केही बढ्दैमा जनताले आफ्नो इच्छाअनुसार जनप्रतिनिधि चुनेर राज्य सञ्चालन गर्ने व्यवस्था चाहिँदैन भन्न मिल्दैन । संघीयताले राज्य सञ्चालनको लागत केही बढाएको सत्य हो । तर, अहिलेको सञ्चित कोषमा परेको दबावलाई संघीयतासँग जोडेर बुझ्न हुँदैन । सञ्चित कोषमा परेको दबावका कारण अरु नै छन् । जस्तो कि राजश्व परिचालनमा समस्या देखिएको छ । यस्तै केही अन्य कारण पनि छन् । वित्त व्यवस्थापनको सामर्थ्यलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको बजेटलाई प्रभावकारी ढंगले परिचालन गरे अहिलेको समस्या हल हुन्छ । साथै, प्रदेश र स्थानीय तहलाई स्रोत परिचालनमा दक्ष बनाएर संघीय

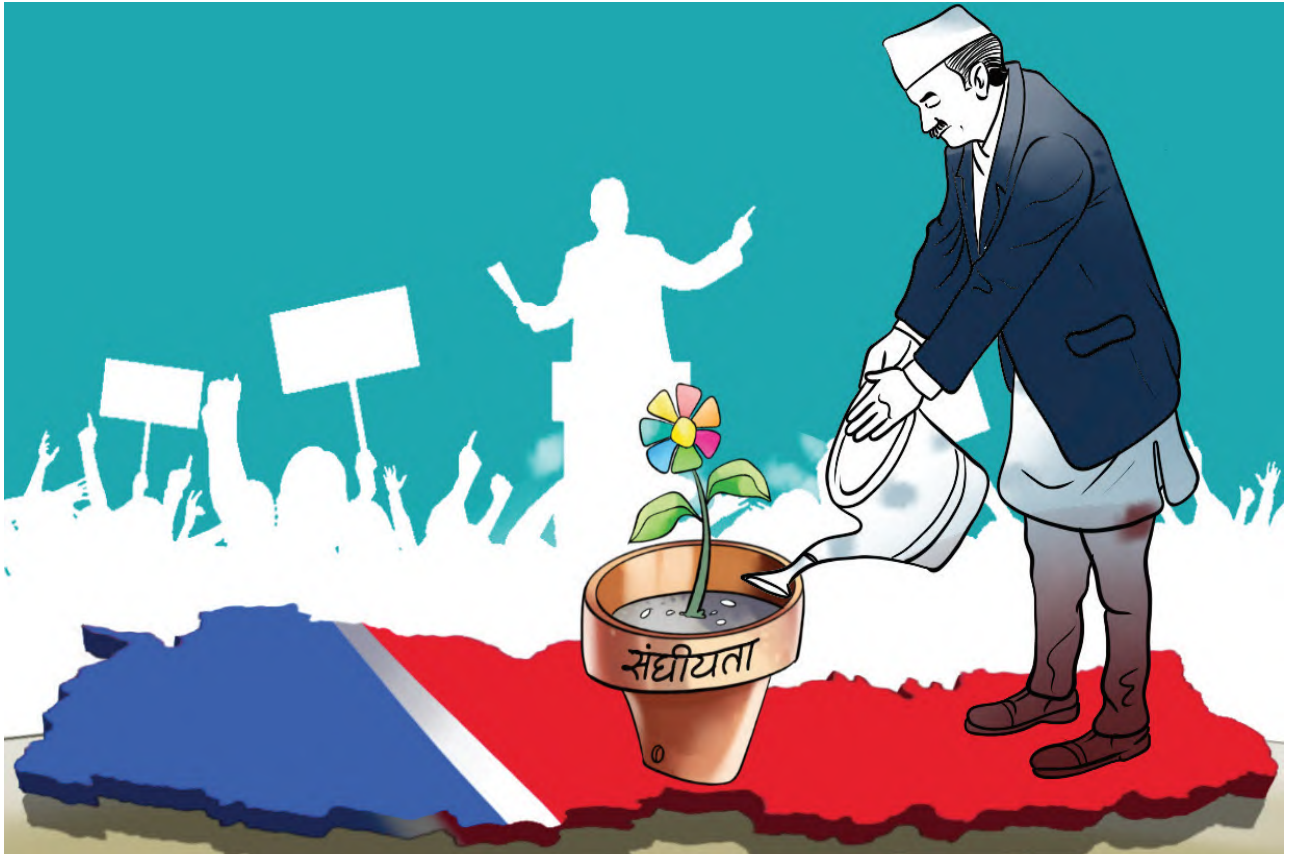
सञ्चित कोषमाथिको निर्भरतालाई न्यून गर्नु पर्छ ।

संघ सरकारले पनि फजुल खर्च घटाउने प्रयत्न गर्नु पर्छ । राष्ट्रिय स्रोतलाई आर्थिक वृद्धि गराउने र परिणाममुखी कार्यका लागि खर्च गर्ने परिपाटीको विकास गर्नुपर्छ । यसकालागि अर्थ मन्त्रालय प्रयासरत छ ।

गर्नेपर्ने कामहरूको लामो सूची

कर्मचारी समायोजनमा गर्नु पर्ने केही काम बाँकी छन् । यद्यपि समायोजनको काम प्रदेश र स्थानीय तह गठन भएदेखि नै हुँदै आएका छन् । कर्मचारी समायोजनमा केही समस्या भए पनि हल गर्ने नसक्ने अवस्थामा छैनौं । परम्परागत तरिकाले चल्दै आएको कर्मचारीतन्त्रलाई नयाँ ढाँचामा परिचालन गर्न केही समय लाग्नु स्वाभाविक हो । समायोजन प्रक्रियासँगै कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्दै लैजानु पर्नेछ । यसले संघीय सरकारको कार्य बोझ त घटाउँछ नै, प्रदेश र स्थानीय तहको सञ्चालनलाई थप प्रभावकारी बनाउने छ । यसका लागि पनि संघीय सरकार गम्भीर छ ।

यसैगरी सबै स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत खटाउने व्यवस्था हुनु पर्छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत लेखा उत्तरदायी अधिकारी त हो नै, पालिकाको

समग्र कार्यसम्पादन, सर्भिस डेलिभरी, आन्तरिक नियन्त्रण गर्ने प्रमुख अधिकारी पनि हो । स्थानीय तहमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत पठाउने विषयमा हामी गम्भीर छौं । यसको शीघ्र समाधानतर्फ लाग्छौं ।

प्रदेश र स्थानीय तहको लेखा, जिन्सी, योजना छनोट तथा कार्यान्वयनमा कार्यदक्षताको अभाव रहेको गुनासो पनि आउँछ । यसका लागि सम्बन्धित सरकारहरूले आफूलाई कुन कार्यदक्षताको आवश्यकता छ, त्यसलाई पहिचान गरेर कार्यक्रम बनाउनु पर्छ । त्यस्ता कार्यक्रमका लागि सबै प्रदेश र स्थानीय तहसँग स्रोत अभाव छ भन्ने लाग्दैन । स्रोत सम्पन्न सरकारले आफैँले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छन् भने स्रोत नभएका प्रदेश र स्थानीय तहलाई सहयोग गर्न अर्थ मन्त्रालय तयार छ ।

सार्वजनिक खर्च कटौतीको सकस

अब सार्वजनिक खर्च कटौतीको कुरा गरौं ! सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगले २०७५ सालमै केही सुभावहरू दिएको थियो । त्यसयता केही समय व्यतीत पनि भइसकेको छ । सार्वजनिक खर्चलाई नतिजासँग सम्बन्धित हुनु पर्दछ । आवश्यकताका आधारमा सार्वजनिक संस्थाहरूको समायोजन, हस्तान्तरण र विगठन हुनु पर्छ । यसै गरी सार्वजनिक संस्थानहरू उपदेयता, क्षमता, आवश्यकता र औचित्यलाई पनि सूक्ष्म ढंगले अध्ययन गरिरहेका छौं । सार्वजनिक संस्थानहरूको समस्या समाधान गर्न हाम्रो गहिरो ध्यान केन्द्रित छ । बन्द र रूप अवस्थामा रहेका संस्थानहरूलाई पुनर्जीवित गर्न गहन अध्ययन गरी प्रभावकारी र परिणाममुखी सञ्चालनको योजना बनाउँदै छौं ।

संघ र प्रदेशमा पहिल्यै रहेका वा नयाँ गठन भइरहेका मन्त्रालय, समिति, प्रतिष्ठान र आयोगहरूको औचित्य, प्रभावकारिता, र परिणामको गहिरो विश्लेषण आवश्यक छ । यदि नयाँ गठन नगरी वर्तमान संरचना प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भने, त्यसलाई सुदृढ गर्नु उचित हुनेछ ।

सरकारले चलाइरहेको संस्था अर्को सरकारलाई हस्तान्तरण गर्दा थप परिणाममुखी देखिन्छ भने, त्यसलाई किन हस्तान्तरण नगर्ने? नतिजा नदिने र मात्र खर्च बढाउने संस्थाहरू किन खारेज नगर्ने? साथै, नयाँ संस्था गठन गर्दा प्रभावकारी नतिजा सुनिश्चित हुने हो भने, त्यसलाई किन नबनाउने? यस प्रकारका निर्णयमा सरकार गम्भीरतापूर्वक लागिपरेको छ ।

संविधानअनुसार संघ, प्रदेश, र स्थानीय तह बेग्लामेग्लै सरकार हुन् । तर, यी तीनै तहले शासन गर्ने जनता र भूगोल एउटै भएकाले सहकार्य, समन्वय, र सहअस्तित्वमा आधारित सरकार सञ्चालन गर्नुपर्ने संविधानको स्पष्ट प्रावधान छ ।

केही स्थानीय तहमा लेखा परीक्षण नहुनु वा बजेट नल्याउने समस्या देखिँदै आएको छ । यस्तो समस्या भट्ट हेर्दा स्थानीय तहको मात्र हो जस्तो लाग्न सक्छ, तर संघीय सरकारले यसलाई आफ्नै समस्याका रूपमा लिँदै आएको छ । यस्ता चुनौती समाधान गर्न संविधानले तीन तहबीच सहकार्य र समन्वयको आवश्यकता औँल्याएको हो ।

सरकारले रेल, राजमार्ग, सुरुङ मार्गको मात्रै कुरा गच्यो, किसान र साना उद्यमीलाई बजारसँग जोड्ने कृषि सडक, साना तथा छोटो पुलहरू निर्माण गर्न ध्यान दिएन कि भन्ने गुनासो पनि आउँछ । संविधान र कानूनले खर्च र राजश्वका अधिकारसँग कुन काम कुन तहको सरकारले गर्ने भनेर पनि स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका आयोजनाहरू संघले, प्रादेशिक महत्वका आयोजनाहरू प्रदेश र स्थानीय महत्वका आयोजना पालिकाले बनाउने ढाँचामा जानु पर्छ । काम गर्दा स्रोत अपुग भएमा, कुनै नीतिगत जटिलता देखा परेमा सहजीकरण गर्न संघीय सरकार सधैं तत्पर छ । संविधानको मर्मअनुसार तहगत सरकारहरूले पूर्वाधारहरू निर्माण गरे मुलुकभित्रै अवसरको सृजना हुनेछ । त्यसले नेपाली युवाहरू अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारमा पुग्नु पर्ने बाध्यतालाई धेरै हदसम्म न्यूनीकरण गर्न सक्छ ।

स्थानीय तह र प्रदेशमा सार्वजनिक खर्च अनुत्पादक क्षेत्रमा भएको गुनासो सुनिन्छ । खर्चको औचित्य र त्यसले दिने नतिजालाई आधार मान्दै नीति तथा योजना बनाउन आवश्यक छ । सीमित स्रोतसाधनका बीच असीमित आवश्यकताहरू पूरा गर्नुपर्ने दबाव भएकाले योजना कार्यान्वयन गर्दा खर्चको औचित्य र परिणामलाई प्राथमिकता दिनु जरूरी छ । यसले नागरिकलाई अधिकतम लाभ पुग्छ ।

संघीयताले डेलिभरी दिन थालेको छ

२०४६ सालदेखि अहिलेसम्म विकसित घटनाक्रमहरू हेर्दा प्रजातन्त्र प्राप्त पछि छोटो समयमै सरकार बन्ने र ढल्ने खेलले राजनीति अस्थिर हुन पुग्यो । त्यसपछि १० वर्ष मुलुक सशस्त्र द्वन्द्वको भुमरीमा फस्न पुग्यो । त्यहीबीच

राजसंस्थाको अनावश्यक महत्वकांक्षाले राजनीतिलाई थप गिजोल्यो । २०६३ मा वृहद शान्ति सम्झौता भए पनि सेना समायोजन, तराई मधेसको आन्दोलन, अन्तरिम संविधान लेखनजस्ता विषयमा अलमलियो । यसै गरी संविधान लेखनको प्रक्रिया पूरा हुन १० वर्ष लाग्यो । संविधान जारी भए पछि बल्ल मुलुक राजनीतिक स्थिरताको बाटोमा हिँड्न थालेको छ । संविधान जारी भए पछि दुई पटक संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भइसकेको छ । यी निर्वाचनहरूले जनताको सार्वभौम अधिकारलाई स्थापित गरेको छ । कुनै पनि शासकीय व्यवस्था परिपक्व भएर प्रभावकारी 'डेलिभर' गर्न केही समय लाग्न सक्छ । सहकार्य, समन्वय र सहअस्तित्वका आधारमा चल्नु पर्ने नेपालको संघीयताले डेलिभरी त दिन थालेको छ । अबै प्रभावकारी बनाउन बाँकी छ ।

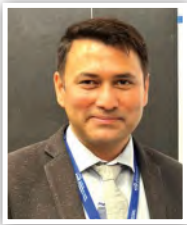
२०४६ सालपछिको अवस्थालाई हेर्दा 'आफ्नो गाउँ, आफैँ बनाउँ' कार्यक्रममार्फत राष्ट्रिय स्रोतसम्म जनताको पहुँच पुऱ्याएका हुँ । सामाजिक सुरक्षा भत्तामा सुधार गर्नु विषय पनि छन्, यद्यपि वृद्धभत्ताबाट असह्य नागरिकलाई राज्यले संरक्षण गर्ने काम हामीले नै सुरु गरेका हुँ । मातृ शिशु मृत्युदरमा उल्लेख्य सुधार पनि यही बीचमा भएको हो । यस्ता कुरा सुधारहरू भएका छन् । मुलुक संघीयतामा प्रवेश गर्नु अघि र अहिलेको समयलाई मात्र तुलना गर्ने हो भने पनि उल्लेख्य सुधारहरू भइरहेका छन् । एक दुई लाख रूपैयाँ लागतका योजनालाई जिविस र सिंहदरबारसम्मै धाउनु पर्ने बाध्यता हटेको छ । आज जनताले आफ्नै टोलमा बसेर योजना छान्ने र पालिकाबाट बजेट पास गर्न सक्छन् । यसरी हेर्दा हामीले निराश हुनु पर्ने देखिदैन । शासकीय प्रक्रियामा समस्याहरू देखिनु स्वाभाविक हो । तर समस्यालाई हल गर्न शासकीय कौशल चाहिन्छ । बहुतहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट भएको संघीय व्यवस्थामा संविधानले निकृष्ट गरेको अन्तरसरकार समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वले मात्रै शासकीय कौशल भल्किन्छ । त्यसैले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच नडर र मासुको जस्तै सम्बन्ध हुनु पर्छ । यसै गरी नागरिक समाज, कर्मचारी, निजी क्षेत्र, प्राज्ञिक वर्ग, सहायत्री र विपक्षी दलहरूको सुझबुझपूर्ण सल्लाह सुझाव र स्वस्थ आलोचनाको आवश्यक पर्छ । यसका लागि अर्थ मन्त्रालय सबैलाई स्वागत गर्दछ ।

(पौडेल अर्थमन्त्री हुन्)

जलवायु परिवर्तनका कारण संकटमा अर्थतन्त्र

क्लाइमेट एनालिटिक्सले गरेको अध्ययन अनुसार हालको जस्तै पृथ्वीको तापक्रममा निरन्तर वृद्धि भएमा, नेपालको कूल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा सन् २०५० सम्ममा १८ प्रतिशतले र सन् २१०० सम्ममा ६० प्रतिशत भन्दा बढीले असर गर्ने उल्लेख गरेको छ ।

पछिल्लो समय जलवायुजन्य विपद्का घटनाहरू बढिरहेको छ। हामीले कल्पना नै नगरेका विपद्हरूको सामना गर्नुपरेको छ। अर्थात् विपद्को स्वरूप नै परिवर्तन हुँदै गइरहेको छ। जसले प्राकृतिक विपद् बाढी, पहिरो, हिमपहिरो, डुबान, हिमताल बिस्फोट जस्ता घटनाहरूको तीव्रता र पुनरावृत्तिमा आएको वृद्धिले हाम्रो जीवन नै खतरामा पारिरहेको छ। जसले गर्दा अर्थतन्त्रमा समेत ठूलो क्षति पुऱ्याइरहेको छ।

मञ्जित ढकाल

जलवायुले निम्त्याएको जोखिमका ज्वलन्त उदाहरणहरू अझै हामीसँग ताजै छ। यही साउन ३२ गतेको दिउँसो साढे १ सोलुखुम्बु जिल्लाको खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिकाको थामेमा अचानक लेदेसहितको आएको बाढी पनि जलवायुजन्य विपद्को ताजा उदाहरण हो। उक्त विपद्ले सगरमाथा क्षेत्रमा रहेको थामे गाउँ पूर्ण नष्ट भएको र त्यहाँको विद्यालय र स्वास्थ्य चौकीमा समेत असर गरेको थियो।

यस्तै, गत असोज १०, ११ र १२ गते काठमाडौं उपत्यका लगायतका मुलुकका अधिकांश स्थानहरूमा भारी वर्षाले ल्याएको विपद् अर्को उदाहरण हो। राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणको तथ्यांकअनुसार तीन दिनकै अवधिमा दुई सय ५० जनाले ज्यान गुमाएका छन् भने १८ जना अझै वेपता छन्। १७८ जना घाइते भएका र भन्डै छ हजार निजी आवासमा क्षति पुगेको प्राधिकरणको तथ्यांकमा उल्लेख छ।

तीन वर्षअघि नै मनसुन सुरुवातीकै समयमा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका मेलम्ची र इन्द्रावती नदीमा आएको बाढीका कारण मेलम्ची खानेपानी

आयोजनालाई नै क्षति गरायो। २ अर्बभन्दा बढी क्षति पुगेको मेलम्ची खानेपानी विकास समितिको तथ्यांक छ।

क्लाइमेट एनालिटिक्सले गरेको अध्ययन अनुसार हालको जस्तै पृथ्वीको तापक्रममा निरन्तर वृद्धि भएमा, नेपालको कूल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा सन् २०५० सम्ममा लगभग १८ प्रतिशतले र सन् २१०० सम्ममा ६० प्रतिशत भन्दा बढीले असर गर्ने उल्लेख गरेको छ। त्यस्तै, एसियाली विकास बैंक (एडीबी) को अनुसन्धानले जलवायु परिवर्तनको प्रभावले विकासशील एशिया र प्रशान्त क्षेत्रमा कूल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) लाई सन् २०७० सम्ममा १७ प्रतिशतले घटाउन सक्ने देखाएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय एकीकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (इसिमोड)को अध्ययनअनुसार हिन्दुकुश हिमालय क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनको असर विश्वकको औसतको तुलनामा तीन गुणा बढी छ। इसिमोडका अनुसार उक्त क्षेत्रमा सन् २०११ देखि सन् २०२० को एक दशकमा त्यसअघिको तुलनामा हिमनदी फल्ने क्रम ६५ प्रतिशतले बढी छ।

नेपाल सरकारले आगामी ३० वर्ष (सन् २०२१-२०५० वा वि.स. २०७८-२१०८) का लागि तयार गरेको राष्ट्रिय अनुकूलन योजनामा विगतका तुलनामा वर्षामा आएका कमीले गर्दा नदी खोलाका पानीका बहाव कम भएकाले आ.व. २०७७/२०७८ मा ६.९ प्रतिशत जलविद्युत् उत्पादन घटेको उल्लेख भएको छ। हामी ऊर्जा व्यापारमा जाने तयारी गरिरहेका छौं। पानीको स्रोत नै घटेमा ऊर्जा उत्पादन समेत घट्दै जाने छ।

बढ्दो तापमान बृद्धिसँगै न त हाम्रो हिमाल सुरक्षित छ। न त हाम्रा पानीका स्रोतहरू नै सुरक्षित

बन्न सकेका छन्। पिउने पानीको अभाव मात्रै हुँदैन कि सिँचाईमा समेत अभाव देखिएर कृषि उब्जाउ कम हुँदै जाने छ। जलविद्युत् उत्पादन कम हुने अर्को डरलाग्दो सम्भावना त छँदैछ।

जल तथा मौसम विज्ञान विभागले बिगत ४४ वर्षको तापक्रमको रेकर्डलाई विश्लेषण गर्दा, नेपालमा औषत अधिकतम तापक्रमका वृद्धिदर वार्षिक ०.०५६ डिग्री सेल्सियस रहेको छ। हिन्दकुश हिमालयका मूल्यांकन प्रतिवेदन अनुसार विश्व तापक्रमका वृद्धि पेरिस सम्झौता बमोजिम १.५ डिग्री सेल्सियस कायम गर्न सकिनेमा पनि हिमालय क्षेत्रका तापक्रम त्यो भन्दा औसतमा ०.३ दरि ०.७ डिग्री सेल्सियस बढी हुने देखाएको छ। तापक्रम वृद्धि १.५ डिग्री सेल्सियसमा कायम राख्न सकिने पनि एकाइसौं शताब्दीका अन्त्यसम्म हिमालय क्षेत्रबाट ३६ प्रतिशत हिउँ पल्लने अध्ययनले देखाएको छ।

जलवायु परिवर्तनको असरका कारण कृषि, पर्यटन, जलविद्युत् जस्ता अर्थतन्त्रको मुख्य मेरुदण्ड मानिने क्षेत्रहरूमा ठूलै असर गर्न सुरु गरिसकेको र त्यस्ता असरहरू अझ वृद्धि हुने देखिन्छ। समग्रमा हेर्दा, हालको वृद्धिदर भन्दा धेरै बढी हिमालयका हिउहरू पल्लने, भविष्यमा समुद्र सतह अझ बढ्ने, वन डढेलो र अन्य जलवायु जन्य घटनाहरूको तीव्रता र पुनरावृत्ति बढ्ने सम्भावनाहरू देखिन्छ।

नेपालको भूमिका नगन्य रहे पनि नेपालले जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारक हरित गृह ग्यास उत्पादन कम गर्दा, हाम्रै अर्थतन्त्रलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ। उदाहरणको लागि, हाम्रो कुल आयातको ३३ प्रतिशत हिस्सा पेट्रोलियम पदार्थले ओगटेको छ। ३ वर्षअघि नेपालले २ खर्ब १५ अर्ब र केही वर्ष अघि कोरोनामा मारमा अर्थतन्त्र सिधिल हुँदा पनि १ खर्ब ६५ अर्बको पेट्रोलियम पदार्थ आयात भएको छ। गत वर्ष पेट्रोलियम पदार्थ आयातमा २ खर्ब ६८ अर्ब खर्च हुँदा, देशको कुल निर्यात भने १ खर्ब ५२ अर्बको मात्र थियो। यसलाई वार्षिक एक-दुई प्रतिशतले मात्र कम गर्दै जाने हो भने वार्षिक रूपमै अबै रकम जोगाउन सकिन्छ। साथै, कार्बन उत्सर्जन कम हुनुका साथै, वायु प्रदूषणका कारण हुने रोगहरू पनि कम हुने छ। साथै यसले ब्यापार घाटामा पनि कमी ल्याउने छ।

कोपमा के भयो ?

अजरबैजानको बाकुमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि (युएनएफसीसीसी) का पक्ष राष्ट्रहरूको २९औं सम्मेलन (कोप-२९) मा पनि जलवायु परिवर्तनका

कारण हाम्रो अर्थतन्त्र सिधिल हुन सक्ने भन्दै आवाज उठाएका थियौं।

कोप वार्ता प्रकृयाको उपलब्धिमा जलवायु वित्तको नयाँ लक्ष्य (एनसिक्वूजि) का वारेमा बिकसित देशहरूले बिकासोन्मुख देशहरूलाई वार्षिक तीन सय बिलियन डलर सम्म उपलब्ध गराउने सहमति भए पनि, यो बिकासोन्मुख देशहरूलाई आवश्यक भन्दा निकै कमी हो। बिकासोन्मुख राष्ट्रहरूको आवश्यकता र माग वार्षिक १.३ ट्रिलियन डलर भएको समेत उल्लेख गरिएको छ। साथै जलवायु वित्तमा सहज पहुच हुनु पर्ने मागमा सामान्य प्राप्ति मात्र भएको छ। क्षति र नोक्सानीलाई जलवायु वित्तको नयाँ लक्ष्यका समावेश गराउने वारे पनि स्पष्टता पाएको छैन।

कार्बन उत्सर्जन घटाउनुपर्ने एजेण्डामा भने धेरै कार्बन उत्सर्जन गर्ने मुलुकहरू सकरात्मक भने देखिएनन्। यस पटक कार्बन उत्सर्जन घटाएर पृथ्वीको तापमानलाई एक दशमलव ५ डिग्री सेल्सियसमा सन्तुलन ल्याउने विषयको छलफलमा धेरै प्रगति हुन सकेन। यसमा विशेष गरि पेट्रोलियम उत्पादन र बिक्रिमा आम्रित अर्थतन्त्र भएका देशहरूको भूमिका असहयोगी रह्यो।

हाम्रो जस्तो देशका लागि जलवायुजन्य असरहरू बढ्दो क्रममा रहेको र पृथ्वीको तापमानलाई १.५ डिग्रीमा सन्तुलन ल्याउन अत्यन्त जरुरी छ। यसका लागि धेरै कार्बन उत्सर्जन गर्ने देशहरू जिम्मेवार हुन जरुरी रहेको छ। यसबारेको छलफल अर्को वर्ष जुन महिनामा फेरि छलफल हुने गरी टुंगिएको छ।

कार्बन ब्यापारका लागि आवश्यक नीति नियमहरू सम्बन्धी विषयको छलफलमा धेरै वर्ष पछि सहमति भएको छ। बजारमा आधारित कार्बन ब्यापार र द्विपक्षीय सहमतिमा गरिने कार्बन ब्यापारलाई अघि बढाउने बाटो खुलेको छ। समग्रमा केही विषयमा प्रगतिसँगै, केही विषयको छलफललाई निरन्तरता दिने सहमति गर्दै, बाकु जलवायु सम्मेलन सामान्य प्रगतिका साथ सम्पन्न भएको छ।

जलवायु परिवर्तनका मुख्य मुद्दाहरू

जलवायुको मुख्य मुद्दा भनेकै विकासको होडमा विश्व जगतले प्रकृति माथि गरेको दोहन हो। विगतमा बिकसित देशहरूले निम्त्याएको समस्या भए पनि, हाल आएर केहि द्रुत गतिमा विकास भई रहेका बिकशिल देशहरू पनि कार्बन उत्सर्जन धेरै गर्ने देशहरूको सूचीमा अग्रस्थानमा रहेका छन्। यसरी उत्सर्जन भएको कार्बन वायुमण्डलमा लामो समय सम्म रहने भएकाले, यसले पृथ्वीको तापमान बढाउन निरन्तर योगदान

गर्ने गर्दछ। आर्थिक तवरले सम्पन्न देशहरूले निम्त्याएको समस्या भए पनि पृथ्वीका औसत तापमान बढनाले निम्त्याएको जलवायु जन्य प्रकोपहरूका कारण, हाम्रो जस्तो बिकासशील देशहरूले धेरै मार भोग्नु भरेको अवस्था छ।

विगत १०० वर्ष जतिको अवधिमा पृथ्वीको औसत तापमान १.४ डिग्रीले वृद्धि भई सकेको अवस्था छ। यसले गर्दा विभिन्न क्षेत्रमा असरहरू देखिन थालेको छ। विशेष गरी वर्षाको चरित्रमा फेरबदल आएको हुनाले, थोरै समयमा धेरै ठूलो पानी पर्ने र लामो समय सम्म सुख्खा खडेरी हुने अवस्थाहरूमा वृद्धि भएको छ। यसका साथै, नयाँ नयाँ किसिमका जलवायु जन्य घटनाक्रमहरूमा वृद्धि भइरहेका छन्। नेपालको हकमा, बाढी, पहिरो, हिमताल बिस्फोट र अन्य जलवायु जन्य बिपत्तीहरूको क्रममा अत्याधिक वृद्धि भएको अवस्था छ। यसका साथै, वर्षाको चरित्रमा फेरबदल आएको हुनाले, विशेष गरी कृषि, पर्यटन, उर्जा उत्पादनका क्षेत्रहरूमा यसका असरहरू प्रत्यक्ष देख्न सकिन्छ।

हालसम्म भएका घटनाक्रमलाई हेर्दा, साथै वैज्ञानिक विश्लेषणहरू अनुसार, प्राकृतिक विपत्तीहरू पहिले पनि हुने गरेको भए पनि, हाल यस्ता घटनाक्रमहरू र यसले पार्ने असरहरू बाढिरहेको छन्।

तीन वर्ष अघिको मेलन्चीमा भएको घटनालाई निहाल्दा, त्यहाँ, लेदो सहितको बाढी आउनुमा अन्य धेरै कारणहरू सगै जलवायु परिवर्तन पनि एउटा मुख्य कारण रहेको देखिन्छ। वर्षाको चरित्रमा आएको फेरबदलले, सो घटना हुनु भन्दा केही समय पहिला, माथिल्लो तटीय क्षेत्रमा अचानक ठूलो पानी पर्ने पनि घटनाको कारक रहेको तथ्य प्रकाशमा आएको छ।

काठमाडौं लगायत क्षेत्रमा गत असोज १२ गते आएको बाढी जलवायुजन्य विपद् भए नभएको निक्कैल गर्न घटनाको लगत्तै वर्ल्स वेदर एट्रिब्युसन नामक अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले गरेको अध्ययनले मानवजन्य गतिविधिका कारण सिर्जित जलवायु परिवर्तनले वर्षाको सम्भावना, प्रवृत्ति र तिब्रतालाई बढाएको निष्कर्ष निकालेको थियो। अध्ययनले भारी वर्षाको घटना परम्परागत भए-नभएको निक्कैल गर्ने क्रममा पहिलाभन्दा वर्षाको गति १८ प्रतिशतले तिब्र बनेको देखाएको छ। साथै जलवायु अध्ययन मोडलहरूमा आधारित जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा, अध्ययनले यस्तो विपद् जन्य घटना भविष्यमा १० प्रतिशतले बढ्ने र ७० प्रतिशतले त्यस्तो सम्भावना बढाएको देखाएको छ।

साथै, यस्ता नया किसिमका र अनुमान

नगरेका घटनाहरू भविष्यमा अभ्र बढ्ने सम्भवना देखिन्छ। यी र यस्ता घटनाहरूमा जलवायु परिवर्तनको केही न केही भूमिका रहेका अब नकार्न सकिन्न। त्यसैले, अब यी र यस्ता घटनाहरू जलवायु परिवर्तनले गर्दा भएका हुन या हैनन् भन्ने भन्दा पनि, यसको रोकथाम र समस्या समधान गर्ने तर्फ केन्द्रित हुनु जरुरी छ।

न्यूनीकरणका उपायहरू

जलवायु परिवर्तनका समस्याहरूलाई न्यूनीकरण गर्ने मुख्य उपाय भनेको कार्बन लगायत अन्य हरित गृह ग्यासहरूको उत्पादन कम गर्ने हो। यसमा विशेष जिम्मेवारी धनी देशहरू जस्तै: अमेरिका, युरोपियन देशहरू र अन्य कार्बन उत्सर्जन बढी गर्ने देशहरू जस्तै: चीन, भारत र अरब मुलुकहरूको भूमिका महत्वपूर्ण भएको देखिन्छ।

समग्रमा, उर्जा उत्पादनमा प्रयोग हुने कोइला साथै अन्य पेट्रोलियम पदार्थको प्रयोग, उद्योग, लगायतका क्षेत्रहरू वाट धेरै कार्बन लगायत अन्य हरित गृह ग्यासहरूको उत्पादन भइरहेको हुनाले, यी क्षेत्रहरूमा स्वच्छ ऊर्जाको प्रयोग बढाउन अपरिहार्य देखिन्छ।

कार्बन उत्सर्जनलाई न्यूनीकरण गर्न होस् या अन्य जलवायु परिवर्तनका समस्यालाई समधान गर्न सरकारको विशेष भूमिका छ। सबै देशहरूले आगामी केही दशक भित्रमा शून्य कार्बनको रणनीति लिन जरुरी छ। पहिले प्राथमिकतामा कार्बन उत्सर्जन नै कम गर्ने र त्यसपछि बाँकी रहेको कार्बनलाई सोस्ने उपायहरू जस्तै वृक्षरोपण लगायतका उपायहरू अवलम्बन गर्न जरुरी छ।

स्थानीय र प्रादेशिक सरकारी स्तर वाट जलवायु जन्य प्रकोपहरूसँग जुध्न र यसको असर कम गर्ने योजना र कार्यक्रमहरू ल्याउन पनि उत्तिकै जरुरी छ। जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई छुट्टै अघि बढाउने भन्दा पनि, विकासका योजनाहरू सँगसँगै अघि बढाउदा लागत पनि कम लाग्ने हुँदा, हरेक विकासका कार्यक्रमहरूलाई जलवायुमैत्री तवरले अघि बढाउन जरुरी छ।

पेरिस सम्झौतामा भएको प्रावाधान अनुरूप सम्पूर्ण देशहरूले प्रत्येक ५/५ वर्षमा राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन योजना तयार गरी बुझाउनु पर्ने हुन्छ। नेपालले सन् २०१६ मा पहिलो र २०२० मा दोस्रो योजना बुझाएको थियो। हाल तेस्रो योजना तयार गर्ने क्रममा रहेको छ। यी योजनाहरूले जलवायु परिवर्तनलाई प्रत्येक देशहरूले कसरी प्राथमिककरण राखेका छन् भन्ने देखाउनुका साथै, सम्पूर्ण देशहरूले बुझाएको यस्ता योजनाहरू पेरिस सम्झौताले निर्धारण गरेको पृथ्वीको तापमानलाई

नेपालले कार्बन उत्सर्जन घटाउने आफ्नै लागि हो। यातायात क्षेत्र र खाना पकाउन देशमै उत्पादित विद्युत् प्रयोग गर्दा, नेपाललाई नै फाइदा हुने हो। सस्तोमा स्वच्छ ऊर्जा (जलविद्युत्) बेच्नु भन्दा देशमै खपत बढाउन सके दीर्घकालीन रूपमा फाइदा हुने देखिन्छ।

१.५ डिग्रीमा सिमित गर्ने लक्ष्य प्राप्त गर्न पर्याप्त छ या छैन भन्ने मूल्यांकन हुनेछ। नेपालले प्रस्तुत गरेको राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन योजनामा उल्लेखित कार्यहरूको कार्यान्वयनमा पनि विशेष जोड दिनुपर्छ।

यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरू पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन भए कि भएनन् भनेर लेखाजोखा गर्ने सम्झौता अनुरूप नै छुट्टै प्रक्रिया हुन्छन्। त्यस्ता प्रक्रियाहरूमा नेपालले गरेको कामहरू सन्तोषजनक रहेको प्रतिवेदनहरूले देखाएको छ। साथै, राष्ट्रिय स्तरमा हामीले जलवायु परिवर्तनको प्रकोपबाट बच्न र जनतालाई सुरक्षित राख्न के कति पहल गरेका छौं, साथै जलवायु मैत्री विकासको अवधारणालाई कतिको अवलम्बन गरेका छौं भन्ने मूल्यांकन पनि उत्तिकै जरुरी छ।

पूर्वतयारीका हिसाबले केही नमुना कार्यक्रमहरू पनि भएका छन्। नेपाली सेनाको नेतृत्वमा इम्जा हिमतालमा पानीको सतह घटाउने कार्य सँगै, त्यो पानीको सतह बढ्दा पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना गरिएको छ। साथै, नेपालका सबै प्रमुख नदीहरूमा पानीको सतह बढ्ने बित्तिकै स्थानीय जनस्तरमा जानकारी दिने पूर्वसूचना प्रणाली स्थापना गरिएको छ। बाढी पहिरो र अन्य जलवायु जन्य प्रकोपहरूलाई कसरी कम गर्ने र त्यस्ता प्रकोपहरूबाट कसरी बच्ने भन्ने बारेमा जनचेतना जगाउन केही पहल भएका छन् र तिनलाई जनस्तरमा पुऱ्याउन उत्तिकै आवश्यक छ।

अब सरकारी स्तरमा र विशेष गरी स्थानीय सरकारहरूले, जलवायुजन्य प्रकोपहरूको लेखाइ

कन गरी, त्यसै अनुरूप योजनाहरू तर्जमा गर्न जरुरी छ। यस्ता प्रकोपहरूसँग जुध्न विशेषगरी स्थानीय तहहरूको भूमिकालाई संघीय सरकारको सहयोग अपरिहार्य देखिन्छ।

जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा नेपालले लामो समय आफूलाई गरिब देश र जोखिममा रहेको देश, त्यसैले अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले नेपाललाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ भन्ने भनाई प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। यो गरिब र दुःखको कथाबाट बाहिर निस्किए, अब नेपाल जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा मोडल देशको रूपमा चिनाउन जरुरी छ। गरिबी र दुःखको कथा सुनेर कसैले आफै सहयोग गर्ने आउने पनि होइन। आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने बिकसित देशहरूको जिम्मेवारी भए पनि अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट प्राप्त हुने सहयोगहरू सरल र सहज तवरले उपलब्ध हुँदैनन्।

त्यसैले, यदी नेपालले कार्बन उत्सर्जन घटाउने हो भने, नेपालकै लागि हो। माथी भनिए भै, हामीलाई कार्बन उत्सर्जन घटाउँदा फाइदा हुने क्षेत्रहरू जस्तै यातायात क्षेत्र र खाना पकाउन देशमै उत्पादित विद्युत् प्रयोग गर्दा, नेपाललाई नै फाइदा हुने हो। सस्तोमा स्वच्छ ऊर्जा (जलविद्युत्) बेच्नु भन्दा देशमै खपत बढाउन सके दीर्घकालीन रूपमा फाइदा हुने देखिन्छ। त्यसैले, अब विश्व सामु अनुकूलन र न्युनिकरणका क्षेत्रमा नविनतम कार्यहरू गरी, जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा उदाहरणिय मुलुकको पहिचान बनाउन जरुरी छ।

जलवायु संकटसँग जुध्दै जलवायुमैत्री कार्यहरूको कार्यान्वयनबाट मुलुकको अर्थतन्त्र मजबुद बनाउन जरुरी छ। जलवायु परिवर्तनबाट निम्तन सक्ने संकटबाट बच्न अनुकूलनका प्रभावकारी कार्यक्रम संचालन गर्न र क्षति र नोक्सानीलाई सम्बोधन गर्न पनि उत्तिकै आवश्यक रहेको छ। यसैगरी अब जलवायुमैत्री पूर्वाधार निर्माण गरेर विपद्बाट पूर्वाधारमा गरिएका अबौं लगानी जोगाउनु आवश्यक छ। यसो गरेन सकिएन भने जलवायु परिवर्तनको असरका कारण मुलुकको अर्थतन्त्र संकटमा पर्दै जाने छ। नेपालमा जलवायु परिवर्तनका चुनौतीहरूका बाबजुद जलवायुजन्य ऋयाकलाप मार्फत आर्थिक समृद्धि र दिगो विकासका अवसरहरू प्रशस्त छन्। नागरिकको दिगो र समृद्ध भविष्य सुनिश्चित गर्न अर्थतन्त्रका मुख्य क्षेत्रहरूमा यसले पारिरेहेको र दुरगामी रूपमा पार्ने असरहरूलाई ध्यानमा राखी, जलवायु मैत्री कृयाकलाप वाट हुन सक्ने अवसरहरूको सदुपयोग गर्नमा हाम्रा प्रयासहरू अघि बढ्न सके देशलाई फाइदा हुनेछ।

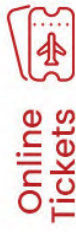
(ढकाल जलवायु विज्ञ हुन्)

EBL TOUCH 24

Now with added features for
a truly digital experience

Self Registration

Customer Care Center

Toll Free No: 16600171718 / 18102171718

Email : customercare@ebi.com.np

परियोजना लागि वित्तीय व्यवस्थापनका चुनौती

सरकारी स्रोत सीमित भएपछि परियोजनाका लागि लगानी व्यवस्थापन गर्न वैकल्पिक उपायहरू अपनाउनुपर्ने हुन्छ । यद्यपि, ती उपायहरूमा पनि आफ्नै चुनौतीहरू छन् । परम्परागत शैलीको वैदेशिक सहायता सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणमा सहायक त हुन्छ, तर यसले खर्च गर्ने क्षमतामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्दैन ।

मधुकुमार मरासिनी

सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणका लागि वैकल्पिक वित्तीय उपायहरूको खोजी गर्नुपर्ने समय आएको छ । अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन सरकारी खर्च र ढूला परियोजनाको लगानी महत्वपूर्ण रहने गर्छ । तर, कोरोना महामारी पछिको आर्थिक सुस्तताले अर्थतन्त्र भन्ने संकुचित हुनपुग्यो । जसको कारण सरकारी स्रोत संकलनलाई नै प्रभावित हुनपुग्यो । सरकारी स्रोत संकलन नै खुम्चिएपछि परियोजनाहरू निर्माणको लागि स्रोत व्यवस्थापन भन्ने जटिल बन्ने नै भयो ।

ढूला खालका सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणका लागि विगतका वर्षहरूमा भन्दा कोरोना महामारी पछि स्रोत जुटाउन थप जटिल बनेको यथार्थलाई स्वीकार गर्नु विकल्प छैन । पछिल्ला वर्षहरूमा परियोजनाका लागि स्रोत जुटाउने भन्दा पनि सरकारलाई चालु खर्चका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्न समेत हाम्रो हाम्रो पर्यो । आर्थिक गतिविधिमा देखिएको सुस्तताले सरकारी राजस्व संकलनमा पनि कमी भयो । त्यसका असर सरकारी सञ्चित समेत देखियो । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा संघीय सञ्चित २ खर्ब २५ करोड रूपैयाँ ऋणात्मक भयो ।

नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा राजस्व संकलन दक्षिण एसियामा सबैभन्दा राम्रो छ, हुँदाहुँदै र कुनै समय नेपालको राजस्व संकलन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २३ प्रतिशतसम्म पुग्दापनि पछिल्ला वर्षहरूमा भने यो गतिले निरन्तरता पाउन सकेन । उच्च आयातको कारण विदेशी मुद्रा सञ्चितीमा आएको गिरावट र 'श्रीलंका फोबिया'ले गर्दा आयातमा गरिएको प्रतिबन्धले राजस्व संकलनमा असर पुगेको छ । साथै लामो

समय सम्म कायम राखिएको कसिलो मौद्रिक नीतिले गर्दा व्यापार तथा लगानीमा परेको असरले समग्र राजस्व परिचालन प्रभावित भयो । त्यो असर अबै पनि बाकी छ । राजस्व संकलनका दृष्टिले हामी अहिले पनि कमजोर अवस्थामै छौं ।

सरकारले गर्ने लगानी तथा खर्चको कुरा गर्दा स्रोत संकलनको विषयलाई पनि विश्लेषण गर्न जरुरी हुन्छ । सरकारले राजस्व संकलन, वैदेशिक सहायता (अनुदान तथा ऋण), वाइल्याटरल वा मल्टील्याटरल बैंक र एक्जीम बैंकहरूबाट स्रोत व्यवस्थापन गर्न सक्छ । एक्जीम बैंकहरूबाट लिइएको वित्तीय स्रोत विश्व बैंक तथा एशियाली विकास बैंकको तुलनामा महँगो हुन्छ । त्यसका साथै प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र आन्तरिक निजी क्षेत्रको वित्तीय स्रोतलाई पनि परिचालन गरिएको हुन्छ ।

देश संधीयतामा गइसकेपछि साधारण खर्च बढ्न गयो । सरकारले चालु आर्थिक वर्षका लागि १८ खर्ब ६० अर्ब रूपैयाँको बजेट ल्याएको छ । त्यसमध्ये पुँजीगत खर्च भनेको जम्मा तीन खर्ब ५७ अर्ब रूपैयाँ मात्र हो । यो रकम पनि विगतका वर्षको तुलनामा उच्च हो । तर, यसरी पुँजीगत खर्चका लागि छुट्टयाएको रकम पनि पुरा खर्च नहुने समस्या छ । सरकारले समयमा खर्च गर्न नसक्दा पनि अर्थतन्त्र चलायमान हुन तथा राजस्व बढाउन नसकिएको हो ।

सरकारले गर्ने खर्चले समग्र अर्थतन्त्र नै चलायमान हुन्छ । सरकारले एक सय रूपैयाँ खर्च गर्दा पाउनेले ८० रूपैयाँ खर्च गरेर २० रूपैयाँ मात्रै बचाउँछ । त्यसरी बचेको रकम बैंकमा जाने भयो । त्यसबाट फेरी अर्को लगानी हुन्छ । खर्च गरेको

रकम पनि बजारमा आउछ । यसरी अर्थतन्त्र चलायमान हुन्छ । अर्थतन्त्र चलायमान भएसँगै सरकारले संकलन गर्ने राजस्व स्वतह बढ्छ ।

सार्वजनिक ऋण बढ्दो क्रममा भएकाले पनि परियोजनाहरूको लगानी प्रभावित हुन थालेको छ । सार्वजनिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४४.२३ प्रतिशत पुगेको छ । यो ऋणको वार्षिक सावाँ ब्याज भुक्तानी पुँजीगत खर्च भन्दा धेरै छ । सार्वजनिक ऋण बढ्नु आफैँमा नराम्रो होइन, यो एक प्रकारको लगानी हो । तर, त्यसरी लिइएको ऋण कहाँ खर्च भइराखेको छ भन्ने कुराले महत्व राख्छ । त्यो रकम पुँजी सिर्जनामा गएको अवस्थामा गुणक प्रभाव (मल्टिप्लायर इफेक्ट) पर्ने भएकाले सकारात्मक हो ।

हामीकहाँ अहिले सबै काम सरकारले गरिदिनु पर्छ भन्ने भाष्य छ । आधारभूत पूर्वाधारदेखि नगरे पनि हुने काम समेत सरकारले नै गर्नु भन्ने परेको अवस्था छ । त्यसका साथै देश संघीयतामा गएको भएपनि हाम्रो मानसिकता केन्द्रीकृत नै छ । पालिका र प्रदेश सरकारबाट हुन सक्ने कामका लागि पनि केन्द्रमै धाउने र भनसुन गर्ने प्रवृत्ति कायम नै छ । यसले गर्दा पनि पुराना परियोजना पूरा गर्ने भन्दा पनि नयाँ ल्याउनु पर्ने दबाबले स्रोत अपुग हुने गर्छ । यस कारणले पनि वित्तीय व्यवस्थापनमा कठिनाइ हुने गरेको छ ।

खास गरेर भूकम्प पछिको पुनः निर्माणमा अलि धेरै कर्जा लिनु पर्ने अवस्था आयो । त्यसले गर्दा सार्वजनिक ऋण बढ्न गयो । विगतको तुलनामा राजस्व संकलन तथा वैदेशिक सहायतामा आएको कमीलाई परिपूर्ति गर्नका लागि अन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्‍यो । वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न दातासँग प्रारम्भिक वार्ताबाट अन्तिम सम्झौता सम्पन्न गर्नेसम्मका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू कुशलतापूर्वक सम्पन्न गर्नु आवश्यक छ । तर, आन्तरिक ऋण लिन त्यो प्रक्रिया अबलम्बन गर्नु परेन । सरकारले पनि मेहनेत गरेर भन्दा पनि सहज स्रोत जुटाउने तर्फ जाँदा पनि सार्वजनिक ऋण बढेको हो ।

चालु आर्थिक वर्षमा पहिलो त्रैमास अर्थात् असोजसम्ममा एक खर्ब १५ अर्ब आन्तरिक ऋण उठाइसकेको छ । सरकारले चालु आर्थिक वर्षमा कुल ३ खर्ब ३० अर्ब आन्तरिक ऋण उठाउने लक्ष्य राखेकोमा पहिलो त्रैमासमा नै करिब ३५ प्रतिशत उठाइसकेको हो । तर, सो अवधिमा वैदेशिक ऋण भने २१ अर्ब ३१ करोड रूपैयाँ मात्र उठाएको छ । यो विदेशी

विकल्पको रूपमा सोभरेन वेल्थ फण्ड मार्फत पनि परियोजनाका लागि स्रोत जुटाउन सकिन्छ । यस सन्दर्भमा चालु आर्थिक वर्षको बजेटमा समेत उल्लेख गरिएको छ । रेमिट्यान्सलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा पचाउन गर्न सोभरेन वेल्थ फण्ड स्थापन गर्न सकिन्छ ।

ऋण लक्ष्यको ९.८२ प्रतिशत मात्रै हो । चालु आवमा सरकारले २ खर्ब १७ अर्ब विदेशी ऋण उठाउने लक्ष्य राखेको छ । यो तथ्यांकलाई हेर्दा पनि स्रोत संकलनका सहज मध्यमको खोजी गरेको स्पष्ट देखिन्छ । त्यसले पनि आन्तरिक ऋण बढेको हो ।

त्यसैगरी विदेशी स्रोत संकलनदेखि वितरणसम्मकै क्षमता घट्दो छ । वैदेशिक सहायताको प्रसोचन क्षमता दाताले राख्ने सर्त तथा मापदण्डका कारणले समेतले घटेको हो । जसमा हाम्रो आन्तरिक क्षमता पनि उत्तीकै जिम्मेवार छ । वैदेशिक सहायता जुन रूपमा उपलब्ध छ, सो अनुसार खर्च गर्न नसक्दा प्रोजेक्टहरू आइरहे पनि खर्च नहुने समस्या छ । साथै खर्च गर्ने निकायले पनि सजिलो पैसा खोज्ने प्रवृत्ति छ । नेपाल सरकारको भए सहज भयो । तर, विदेशीको पैसा खर्च गर्दा तोकिएका सर्त तथा मापदण्ड पूरा गर्नु पर्ने हुन्छ । जुन मापदण्ड नेपाल सरकारले राख्ने भन्दा निकै फरक र कसिला छन् । त्यसले गर्दा खर्च पनि गर्न गाह्रो हुने गरेको हो । त्यसैले सरकारी राजस्वमा नै धेरै चाप परेको छ ।

त्यसैगरी नेपालको सन्दर्भमा समाजिक सुरक्षाको दायित्व धेरै भएकाले पनि चुनौती बढेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४ प्रतिशत समाजिक सुरक्षाका लागि खर्चनु पर्ने अवस्था छ । यो भनेको अत्यन्तै धेरै हो । यसले पनि परियोजनाको लगानी क्षमता साँघुरो बनाएको अवस्था छ ।

सरकारी स्रोत सीमित भएपछि परियोजनाका लागि लगानी व्यवस्थापन गर्न वैकल्पिक उपायहरू अपनाउनुपर्ने हुन्छ । यद्यपि, ती उपायहरूमा पनि आफ्नै चुनौतीहरू छन् । परम्परागत शैलीको वैदेशिक सहायता सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणमा सहायक त हुन्छ, तर यसले खर्च गर्ने क्षमतामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्दैन ।

निजी क्षेत्रको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी

ल्याउनका लागि केही दिन अघिसम्म हाम्रो कन्ट्री रेटिङ भइसकेको थिएन । त्यसले गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त बजारबाट पैसा उठाउने अवस्था पनि असहज बनेको थियो ।

बजारबाट पैसा ल्याएर पनि लगानी गर्ने विषयमा स्पष्टता छैन । अहिले बैंकहरूले ल्याउने र बैंकहरू आफैँले आवश्यकता अनुसार परिचालन गर्ने गरेका छन् । साना तथा मझौला परियोजनामा त्यस्तो रकम परिचालन भएको छ । तर, ठूला परियोजनामा त्यस्तो स्रोत आइसकेको छैन । आएको खण्डमा पनि बैंकहरूले आफ्नो सम्पर्कको आधारमा ल्याएका छन् । अहिले देशको कन्ट्री रेटिङ भएको छ, नतिजा पनि राम्रो देखिएको छ । यसले निजी क्षेत्रको स्रोत परिचालन गर्न आगामी दिनमा सहज हुनेछ ।

प्रदेश र स्थानीय सरकारले पनि लगानीका वैकल्पिक उपायहरूको खोजी गर्नुपर्नेमा केन्द्रबाट आउने स्रोतमा भर परेको देखिन्छ । आफ्नो क्षेत्र भित्र प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले पनि स्रोतको खोजी गर्नु पर्ने हुन्छ । मेहनत गर्ने भन्दा पनि स्रोत संकलनको सहज उपायलाई मात्र हेरिएको हुनाले पनि परियोजनाहरूमा वित्तीय लगानीको अभाव देखिएको हो । अपर अरुण, बुढीगण्डकी, नौमुरे दूधकोसी लगायतका ठूला परियोजनाहरू स्रोत व्यवस्थापन हुन नसक्दा निर्माणको प्रक्रियामा जान सकेका छैनन् । यी योजनाहरू सरकारी स्रोतको कमी, पुराना योजनालाई पूरा गर्नेभन्दा पनि नयाँ ल्याउने प्रवृत्ति तथा वैकल्पिक स्रोत व्यवस्था हुन नसक्दा अन्योलमा छन् ।

अहिले जलविद्युत् योजनाहरू बन्ने तर आवश्यक प्रसारण लाइन नहुँदा उत्पादन भएको विद्युत बिच्री वितरणका लागि ठूलो समस्या छ । विद्युत प्राधिकरणले खालि पुर्ण रूपमा सरकारको मुख ताक्छ । व्यक्तित्व रूपमा पनि प्राधिकरणको नेतृत्वलाई धेरै पटक बण्ड निष्कासन गरेर पुँजी संकलन गरी प्रसारण लाइनमा लगानी

गर्न सुभाएको भएपनि सो अनुसार काम हुन सकेको छैन ।

भारतको उदाहरण हेर्ने हो भने हालसालै 'हाइब्रिड एन्यूइटी मोडेल' को सुरुवात गरिएको छ । भारतका सडक यातायात र राजमार्गमन्त्री नीतिन गड्करीले विभिन्न स्थानहरूमा सडक निर्माण योजनाहरू यही मोडेलमार्फत अधि बढाएका छन् । यस मोडेलमा ४० प्रतिशत लगानी सरकारको हुने गर्छ, जबकि बाँकी ६० प्रतिशत लगानी निजी क्षेत्रले गर्छ । विशेष कुरा के छ भने, सीमित अवधिमा निजी क्षेत्रले लगानी गरेको ६० प्रतिशत हिस्सा पनि सरकार आफैले किस्ताबन्दीमा भुक्तानी गरिदिन्छ । यस व्यवस्थाले निजी क्षेत्रलाई टोल संकलन गर्नुपर्ने वा ठेक्का गर्नुपर्ने जस्ता अतिरिक्त भन्फटबाट मुक्त गराउँछ । त्यसैगरी, सरकारलाई पनि राजस्वको दबाब पर्न नदिई सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणमा सहजता प्रदान गर्छ । यस मोडेलमा, ठेक्का पाएको ठेकेदार आफैले निजी क्षेत्रको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ, जसले सरकारी प्रक्रियालाई पनि सरल बनाउँछ ।

हाम्रो देशमा पनि यो प्रणाली लागू गर्ने सम्भावनाबारे सोचन थालिएको छ । चालु आर्थिक वर्षको बजेटमा यसलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्दै भविष्यमा यो मोडेल प्रयोग गर्न सकिने संकेत गरिएको छ । यस्तो प्रणालीले सार्वजनिक-निजी साझेदारीलाई थप व्यवस्थित बनाउन मद्दत पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

त्यसैरी प्रदेश सरकार तथा नगरपालिकालाई पनि आन्तरिक ऋण उठाउने अधिकार छ । तर, यो हालसम्म पनि अभ्यासमा आउन सकेको छैन । अभ्यासमा नआउनुको कारण प्रदेश तथा

स्थानीय सरकारको क्षमतामा शंका लागेर पनि हुन सक्छ । नगरपालिकाले पनि म्यूनिसिपल डेभलपमेन्ट बण्ड, हाइड्रो बण्ड जारी गरेर पुँजी संकलन गर्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि अष्ट्रेलियाको सिड्नीमा रहेको हार्बर ब्रिज सिड्नी म्यूनिसिपालिटीले बेलायको मर्चेन्टहरूबाट ७० वर्षका लागि ऋण लिएर बनाएको हो । यही प्रकृतिको काम नेपालमा पनि हुन सक्छ । त्यसतर्फ अधि बढ्ने भन्दा पनि सहज वित्तीय स्रोतको पछि लाग्दा पनि परियोजनाका लागि आवश्यक स्रोत जुटाउन समस्या भएको हो ।

अर्को विकल्पको रूपमा 'सोभरेन वेल्थ फण्ड' मार्फत पनि परियोजनाका लागि स्रोत जुटाउन सकिन्छ । यस सन्दर्भमा चालु आर्थिक वर्षको बजेटमा समेत उल्लेख गरिएको छ । रेमिट्यान्सलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा पचालन गर्न सोभरेन वेल्थ फण्ड स्थापन गर्न सकिन्छ । यो कोषलाई सार्वजनिक पूर्वाधार लगानीको परिपूरकको रूपमा स्पेशल पर्पस भेहिकलको मार्फत प्रयोग गरिन्छ ।

चालु आर्थिक वर्षको असोज अन्त्यसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकसँग १७.६ महिनाको वस्तु आयात धान्न पर्याप्त १६ अर्ब ६० करोड अमेरिकी डलर विदेशी मुद्रा सञ्चित रहेको छ ।

यद्यपि, यस्तो उल्लेख्य सञ्चित पुँजी सृजनामा परिचालन गर्न सकेको देखिँदैन । सामान्यतया, ६ देखि ७ महिनाको आयात धान्न सकिने सञ्चित पर्याप्त मानिन्छ, तर हाम्रो केन्द्रीय बैंकमा रहेको ठूलो विदेशी मुद्रा सञ्चित अधिकांशतः रेमिट्यान्सबाट संकलित हो । यसलाई सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणमा लगानीका लागि उपयोग गर्न 'सोभरेन वेल्थ

फण्ड' स्थापना गर्न सकिने सम्भावना छ । सोभरेन वेल्थ फण्ड सामान्यतः तेल उत्पादक देशहरूले तेलबाट प्राप्त आम्दानी सुरक्षित राख्न स्थापना गर्ने गर्छन् । तर, यस्तो फण्डमा तेलको आम्दानी मात्रै राख्नुपर्ने कुनै बाध्यता छैन । नेपालका सन्दर्भमा, रेमिट्यान्सको केही हिस्सा, विदेशी सञ्चितको एक अंश, सरकारी संस्थाबाट आएको लाभांश, वा सार्वजनिक सम्पत्ति बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई यस फण्डमा राखेर ठूलो कोष निर्माण गर्न सकिन्छ ।

यो कोषको रकमलाई रणनीतिक रूपमा परिचालन गर्दै ठूला पूर्वाधार परियोजनाहरू निर्माण गर्न सकिने सम्भावना छ, जसले दीर्घकालीन आर्थिक विकासलाई गति दिनेछ । त्यसैले परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको चुनौति कम गर्नका लागि बैकल्पिक स्रोतको फण्ड स्थापना गर्न जरूरी छ । पुराना परियोजना पुरा गरेर मात्र नयाँ थप गर्नु पर्ने हुन्छ । पुँजी बजारलाई पनि चलायमान बनाएर प्रयोग गर्न सकिन्छ । स्पेशल पर्पस भेहिकल बनाएर कुनै प्रोजेक्टको लागि आवश्यक लगानी जुटाउन सकिन्छ । त्यसका लागि धितो पत्र ऐनमा थप व्यवस्थित र समय सापेक्ष बनाउनु आवश्यक छ । धेरै राजनीति हस्तक्षेप भएपछि सर्वसाधारणको पैसा सकाउछन् भन्ने डरले पनि कसैले जोखिम लिएर वैकल्पिक उपायको सञ्चालन गर्न नसकेको हुनसक्छ ।

(मरासिनी राष्ट्रिय योजना आयोगका सचिव हुन्)

NimbusBazar.com

**"Household Shopping Made Easy
Just a Click Away!"**

↓ **DOWNLOAD**

#ReferandEarn

Download our app to get
Rs 100 on download and **Rs 50**
per referral download

**"Unlock Profits with Purpose: Become
a Franchise Partner Today!"**

Franchise Opportunity

9828091691

9828091691

customer@nimbusbazar.com

संघीय व्यवस्थामा मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन

मुलुक संघीय व्यवस्थामा गइसकेपश्चात् केन्द्रीय बैंकले पनि मौद्रिक नीतिको संचालन लक्ष्य र उपकरणहरूमा समयसापेक्ष सुधार गर्दै लगेको छ । मौद्रिक र वित्तीय क्षेत्रसँग अन्तरसम्बन्धित थुप्रै सवालहरू संघीयतासँग जोडिएका हुन्छन् ।

१. विषय प्रवेश

मुद्राको माग र आपूर्तिको समूचित व्यवस्थापनका माध्यमबाट मूल्य स्थिरता तथा वाह्य क्षेत्र स्थायित्वमार्फत समग्र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न केन्द्रीय बैंकले तर्जुमा गर्ने नीति नै मौद्रिक नीति हो । मौद्रिक नीतिको उद्देश्य, प्राथमिकता र उपकरणहरू खासगरी मौद्रिक अधिकारीले प्राप्त गर्ने कानूनी व्यवस्था अर्थात् म्यान्डेट अनुसार हुने गर्दछ । मौद्रिक नीतिले मुख्यतः अर्थतन्त्रमा मुद्राको आकार र लागत व्यवस्थापन गर्दै अल्पकालमा हुने आर्थिक भट्कालाई व्यवस्थापन गरी दीर्घकालमा आर्थिक वृद्धिलाई सघाउने उद्देश्य राखेको हुन्छ । यसका लागि आवश्यकतानुसार सरकारको वित्त नीतिसँग तादात्म्यता कायम गर्दै समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वलाई मौद्रिक नीतिले केन्द्रमा राखेको हुन्छ ।

महाप्रसाद अधिकारी

नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं. २०२३ साल साउन ३१ देखि मौद्रिक उपकरणमार्फत बजार व्यवस्थापन गर्न सुरु गरेको थियो । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ द्वारा प्रदत्त मूल्य स्थिरता, वित्तीय क्षेत्र र वाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्दै समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने उद्देश्य रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि वार्षिक रूपमा मौद्रिक नीति जारी गर्दै आएको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०६०/६१ देखि अर्ध वार्षिकरूपमा र २०७३/७४ देखि त्रैमासिकरूपमा मौद्रिक नीतिको समीक्षा गर्दै आएको छ ।

२. कानूनी व्यवस्था र उपकरणहरू

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४४ ले यस बैङ्कलाई नेपालको मौद्रिक नीति निर्माण गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र गराउने पूर्ण अधिकार दिएको छ । त्यसैगरी, ऐनको दफा ९४ मा “बैङ्कले अधिल्लो वर्ष अवलम्बन तथा लागू गरेको मौद्रिक नीतिको सिंहावलोकन र मूल्याङ्कन” का साथै “बैङ्कले आगामी वर्ष अवलम्बन तथा लागू गर्ने मौद्रिक नीतिको

औचित्य र सोको विवेचना” सहितको मौद्रिक नीति समावेश गरी प्रत्येक वर्ष मौद्रिक नीति सम्बन्धी प्रतिवेदन सार्वजनिक जानकारीको लागि प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्ने कार्यलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले “मौद्रिक नीति तर्जुमा कार्यविधि, २०७३” बनाई सोही कार्यविधि बमोजिमका प्रक्रिया अवलम्बन गरी मौद्रिक नीति सार्वजनिक गर्ने गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग रहेको अधिक तरलतालाई मौद्रिक नीतिको सञ्चालन लक्ष्य लिदै आएकोमा सोलाई परिमार्जन गर्दै ब्याजदर करिडोरको व्यवस्थामार्फत अन्तरबैंक दरलाई संचालन लक्ष्य बनाएको छ । यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न ब्याजदर करिडोर र खुला बजार कारोबारका उपकरणहरूमा उल्लेख्य सुधार गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ क्षेत्रको तरलता व्यवस्थापनका लागि ब्याजदर करिडोर, खुला बजार कारोबार र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकमा कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य नगद मौज्जात र वैधानिक तरलता अनुपातलाई मुख्य उपकरणका रूपमा अबलम्बन गर्दै आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर करिडोर मार्फत अल्पकालीन ब्याजदरमा हुने उतारचढावलाई न्यूनीकरण गरी दीर्घकालीन ब्याजदर स्थायित्व प्रदान गराउँदछ भने नीतिगत दरमार्फत बजार ब्याजदरको दिशा तय गराउने गर्दछ ।

३. संघीय संरचनामा मौद्रिक नीति

नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने मौद्रिक नीतिले समष्टिगत अर्थतन्त्रलाई प्रभाव पार्ने गर्दछ । नेपालको संविधान, २०७२ को अनुसूचीमा अन्य मुलुकहरूको अभ्यास अनुरूप नै केन्द्रीय बैंक र मौद्रिक तथा वित्तीय नीति संघीय सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र

राखिएको छ । मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिमार्फत् तरलता र ब्याजदर प्रभावित गराई निक्षेप र कर्जाका माध्यमबाट वित्तीय प्रणालीको समग्र मुद्राप्रदायलाई नियमन गर्ने मौद्रिक नीतिको उद्देश्य हुने हुँदा संघीय संरचनामा मौद्रिक व्यवस्थापन अलग्गै हुन आवश्यक नहुने हुन्छ । तर पनि, मौद्रिक र वित्तीय क्षेत्रसँग अन्तरसम्बन्धित थुप्रै सवालहरू संघीयतासँग जोडिएका हुन्छन् । यी सवाललाई कानुनी दायरामा बसी यस बैंकले सम्बोधन गर्दै गएको छ ।

सर्वप्रथम, मुलुक संघीय संरचनामा गईसकेपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै प्रदेशहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यालय रहने व्यवस्था गरी प्रदेशहरूसँग समन्वय गर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै, यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत आफ्ना कार्यालयहरूलाई प्रादेशिक संरचनामा रूपान्तरण गर्दै प्रदेश हेर्ने मुख्य शाखा तोक्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी तोकिएको प्रादेशिक कार्यालयले आफू मातहतका शाखा कार्यालयहरूको कामकारवाहीको अनुगमन, निरीक्षण तथा लेखापरीक्षणका अतिरिक्त केन्द्रीय कार्यालयले तोकिएका अन्य प्रशासनिक कार्यहरू समेत गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यी व्यवस्थाले प्रदेश स्तरबाटै वित्तीय सेवा अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुगेको छ ।

वित्तीय सेवालाई स्थानीय तहसम्मै पुऱ्याई वित्तीय पहुँच र समावेशिता सुनिश्चित गर्ने सरकारको नीतिबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले हरेक स्थानीय तहमा कम्तिमा एउटा वाणिज्य बैंकको शाखा खोल्ने निर्देशन जारी गरेपश्चात् हाल मुलुकका सबै ७५३ स्थानीय तहहरूमा वाणिज्य बैंकका शाखा कार्यालय स्थापना भई सञ्चालनमा आएका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सबलीकरण गर्दै वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्नका लागि लिइएको मर्जर र प्राप्तिको नीति कार्यान्वयनको चरणमा समेत प्रादेशिक र क्षेत्रगत सन्तुलन सुनिश्चितताको लागि आवश्यक व्यवस्थाहरू गरिएको छ । राष्ट्रियस्तर बाहेकका “ख” र “ग” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई क्रमिकरूपमा कुनै एक प्रदेश भित्र मात्र आफ्नो कार्यक्षेत्र कायम गर्नुपर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो मुनाफाको निश्चित रकम संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा छुट्याई वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन गर्ने लगायतका क्रियाकलापलाई प्रोत्साहित गर्दा प्रत्येक प्रदेशमा न्यूनतम १० प्रतिशत हुनेगरी खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यी व्यवस्थाहरूले वित्तीय सेवाका साथै क्षेत्रीय स्तरमा समेत सामाजिक विकासमा सन्तुलन कायम हुने विश्वास लिइएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगत लामो समयदेखि आर्थिक, वित्तीय र मौद्रिक क्षेत्रको तथ्यांक समावेश हुने आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तर्जुमा गरी नियमित रूपमा प्रकाशन गर्दै आएको छ । मुलुक संघीय संरचनामा रूपान्तरण भएपश्चात् आर्थिक विकासको प्रादेशिक र क्षेत्रगत अवस्थालाई स्थलगत रूपमासमेत अध्ययन गर्दै देशका सातै प्रदेशहरूको आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशन गर्दै आएको छ । सो प्रतिवेदनमा सम्बन्धित प्रदेशको कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको स्थिति तथा ती क्षेत्रहरूमा देखिएका विद्यमान समस्या/चुनौती र सम्भावनाका बारेमा विश्लेषणसमेत समावेश गर्ने गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि उपभोक्ता मूल्य सूचकांक गणना गर्ने आधार वर्ष परिवर्तन गर्दै उपभोग्य वस्तुहरूको बजार मूल्य संकलनका लागि तोकिएका बजार केन्द्रहरूलाई ग्रामीण र शहरी क्षेत्रका साथै प्रत्येक प्रदेशको प्रादेशिक उपभोक्ता मूल्य सूचकांक र तलब तथा ज्याला सूचकांक गणना गरी प्रकाशन गर्न शुरू गरेको छ । यी व्यवस्थाबाट प्रादेशिक सार्वजनिक नीति निर्माण र अनुसन्धानका लागि सहज हुने विश्वास लिइएको छ ।

४. मौद्रिक नीतिहरूको प्रभावकारिता र अबको आवश्यकता

पछिल्ला वर्षहरूमा विश्व अर्थतन्त्र तथा मुलुकको अर्थतन्त्रमा देखापरेका विविध उतारचढाव र घटनाहरूले मौद्रिक र वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन चुनौतिपूर्ण देखिदै आएको छ । मूल्यतः विश्वलाई नै आक्रान्त पार्ने गरी फैलिएको कोभिड-१९ को अवस्थाबाट पुनः जागृत हुदै गरेको नेपालको अर्थतन्त्रलाई रूस युद्ध र मध्यपूर्वी देशहरूमा देखिएको भूराजनैतिक अस्थिरताले गर्दा वाट्य क्षेत्र व्यवस्थापनमा चुनौति सिर्जना गरेको छ । कोभिड महामारीको अवस्थामा शून्यप्रायः रहेको आर्थिक गतिविधिलाई चलायमान बनाउन केहि गैर-परम्परागत मौद्रिक उपायहरू समेत अबलम्बन गरिएको थियो । ती उपायहरूको परिणामस्वरूप आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा २.३७ प्रतिशतले संकुचन भएको आर्थिक वृद्धिदरमा सुधार भई त्यसपछिका वर्षहरूको औसत वृद्धिदर देशको औसत वृद्धिदरभन्दा माथि रहेको छ ।

यस बैंकले लिएका नीतिहरूको परिणामस्वरूप मुद्रास्फीतिको चाप लामो समय रहन पाएन र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा लाक्षित सीमाभित्र नै रहन गयो । साथै, अर्थतन्त्र चलायमान बनाउनका लागि कर्जा प्रवाह लाई कोभिड-१९ को शुरूका केही वर्ष सहज बनाउने नीति लिइएको

थियो । तर यसको नकारात्मक असर सम्पत्तिको मूल्य र वाट्य क्षेत्र स्थायित्वमा देखिन थाल्यो । घट्टो विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्थालाई सम्बोधन गर्न यस बैंकले समेत अत्यावश्यक बाहेकका बिलासिताका वस्तुहरूको आयातमा वाणिज्य बैंकहरूले कायम गर्नुपर्ने नगद मार्जिनको व्यवस्थामा कडाई गरेको थियो । फलस्वरूप तीव्रदरमा क्षयीकरण हुँदै गएको मुलुकको विदेशी विनिमय सञ्चितिमा सुधार आई विदेशी विनिमय सञ्चिति पर्याप्तता मौद्रिक नीतिले लिएको लक्ष्य अनुरूप कायम भएको थियो । यसरी मौद्रिक नीतिलाई बजारले प्रतिक्रिया जनाउने हुँदा यसको प्रभावकारीता बढ्दै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ । मुलुक संघीय व्यवस्थामा गैसकेपश्चात् यस बैंकलेसमेत मौद्रिक नीतिको संचालन लक्ष्य र उपकरणहरूमा समयसापेक्ष सुधार गर्दै लगेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक नेपाल सरकारको आर्थिक सल्लाहकार भएका नाताले संघीय सरकारलाई विभिन्न नीति तर्जुमा, आर्थिक विश्लेषण तथा योजना तर्जुमामा यस बैंकले सहयोग र समन्वय गर्दै आएको छ । यसका लागि विभिन्न समिति र उपसमितिहरूमा बैंकको प्रतिनिधित्व हुने गरेको छ । साथै, नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋण परिचालनको कार्यसमेत यस बैंकले गर्दै आएकोमा अधिल्लो आर्थिक वर्ष नेपाल सरकार मातहतको निकायमा हस्तान्तरण भएको छ । यद्यपि, आन्तरिक ऋण परिचालनका विषयमा हुने विषयहरूमा यस बैंकको प्रतिनिधित्व हुने गरेको छ । तर प्रदेश सरकारका लागि यस्तो संस्थागत समन्वय र प्रतिनिधित्व कमजोर देखिन्छ ।

५. निष्कर्ष

मौद्रिक नीतिले मुलुकको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वलाई ध्यान दिने गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक तथा वित्तीय नीति तर्जुमामा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको छ र यसले मौद्रिक नीतिको प्रभावकारीता अभिवृद्धि हुँदै गएको छ । मुलुक संघीय संरचनामा गईसकेपश्चात् प्रादेशिक संस्थागत व्यवस्था, प्रादेशिक तथ्यांक, आर्थिक गतिविधि, अध्ययन तथा अनुसन्धान एवम् नीतिगत समन्वयलाई बढावा दिँदै आएको छ । खासगरी सन्तुलित प्रादेशिक विकासका लागि सन्तुलित वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशिता सुनिश्चित गर्न सार्थक पहल गरिएका छन् र परिणामहरू देखिएका छन् । संघीय संरचनामा संघीय सरकारप्रति यस बैंकको भूमिकामा खासै फेरबदल नभएतापनि प्रदेश सरकार र प्रादेशिक वित्तीय विकासमा बैंकको भूमिका भन्ने बढेको छ ।

(अधिकारी नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नर हुन्)

Bank Anytime Anywhere with NIC ASIA

MoBank App

NEA

Flight ticket

Government
payment

Apply For
share

TV

Water

Internet

Topup

Insurance

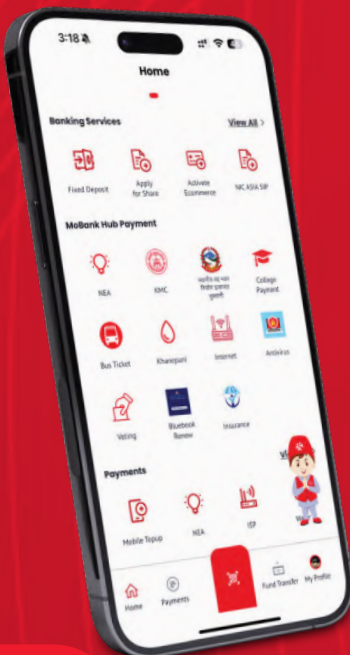
EMI

School

Cardless
withdraw

Fund transfer

Credit card

Demat

**SCAN to
DOWNLOAD**

जनशक्ति अभावले निर्यात संकुचन

अहिले भएको निर्यातको कम्तीमा ५ गुणा बढाउन सकियो भने मात्रै देशको अर्थतन्त्रलाई सुधार गर्न सहयोग पुग्नेछ र निर्यात क्षेत्रले पनि अर्थतन्त्रलाई टेवा दिइरहेको छ भनेर गर्व गर्न सकिन्छ ।

महेश्वर श्रेष्ठ

नेपालको अर्थतन्त्रको आकार विश्वका ठूला मुलुकहरूको तुलनामा अवश्य पनि सानो छ। विगतमा विश्व अर्थतन्त्रमा आउने उतारचढावको प्रत्यक्ष असर यहाँ नपर्ने भए पनि पछिल्ला वर्षहरूको अनुभव त्यस्तो रहेन। रुस र युक्रेनबीच चलेको लामो युद्धको प्रत्यक्ष मारमा हामी पनि पर्छौं भने मध्यपूर्व लगायत धेरै मुलुकमा बेलाबखत देखिने तनावको मारमा हामी पर्ने गरेका छौं। बाह्य अर्थतन्त्रसँग जोडिने वित्तिकै त्यहाँको प्रभाव हामीसम्म आइपुग्नु अस्वाभाविक होइन। हामीले गर्नेपर्ने चाहिँ त्यस्ता समस्याहरूको असर कसरी कम गर्न सकिन्छ भनेर नै हो। यसका निमित्त आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र भन्ने गरिए पनि त्यति ठूलो विषयमा म प्रवेश गर्न चाहान्छु र यत्तिमात्र भन्न चाहान्छु कि साना मझौला उद्योगको विकास र विस्तारले नै अर्थतन्त्रको दिगो विकास सम्भव छ। यसबाट वाह्य संकटको असर पनि तुलनात्मक रूपमा कम पर्ने गर्दछ र त्योभन्दा पनि महत्वपूर्ण चाहिँ हाम्रो जस्तो मुलुकमा निर्यात वृद्धिको अचुक अस्त्र भनेकै यस्ता व्यवसायहरू हुन्।

हामीले एभरेष्ट फेसनसहित चार कम्पनी सञ्चालन गरिरहँदा गत वर्षमात्र १०.५ मिलियन डलर बराबरको निर्यात गर्न सक्यौं। निर्यातमा सधैं एकनास अवस्था हुँदैन। हाम्रो कम्पनीको निर्यात वार्षिक सात मिलियन डलर हाराहारीमा छ। तीन दशकको मेहनत र अनुभवले आज हामी सन् २००९ देखि उत्कृष्ट निर्यातकर्ताको रूपमा सम्मानीत भइरहेका छौं। हामीले निर्यात त बढाउँदै लैजाउँला तर देशको निर्यात व्यापार भने साँघुरो घेराबाट माथि उठ्न नसकेको देख्दा हामीलाई सन्तुष्टि पटककै छैन। हामी नीति निर्माता होइनौं र नीति

कार्यान्वयनको तहमा पनि छैनौं तर निर्यात क्षेत्रमा हाम्रो अनुभव चाहिँ नीति निर्माताभन्दा केही बढी भएकाले हाम्रो कुरा उहाँहरूले सुनिदिए हुन्थ्यो भन्ने लाग्दछ।

सानामझौला उद्योग नै निर्यातको आधार

कुनै पनि बस्तु उत्पादन गरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्नु एउटा उद्यमीका लागि मात्रै नभएर समग्र देशका लागि गर्वको कुरा हो। अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा देशको छविलाई चिनाउने प्रभावकारी माध्यम निर्यात बन्न सक्छ। जापान, चीन लगायतका देशको निर्यात धेरै छ भने उनीहरूको आर्थिक अवस्था पनि राम्रो छ। अहिले चीनका सामान नपुगेको विश्वको साथै कुनै मुलुक होला। यही जगमा चीनमा भएको विकास पनि संसारकै लागि उदाहरण बन्न सफल भएको छ। भारत पनि तीव्र आर्थिक विकासको गतिमा दौडिरहेको छ। दुई विशाल अर्थतन्त्र भएका मुलुकको बीचमा अविस्थित नेपालको अर्थतन्त्रले पनि उत्तिकै सम्भावना बोकेको छ। स्वाभाविक रूपमा हाम्रो अर्थतन्त्र सानो भए पनि यहाँको व्यावसायिक वातावरण उपयुक्त भएकोले उद्यम व्यवसायका लागि अत्यन्त सम्भावना भएको देश हो भन्न सकिन्छ।

हामीकहाँ विशेषगरी हस्तकलाका सामग्री, फेल्टजन्य सामग्रीदेखि कलात्मक मुर्तिहरू लगायतका सामानहरू निर्यातका लागि धेरै सम्भावना बोकेका छन्। यस्ता उद्योगमा ठूलो लगानी भन्दा पनि साना मझौला व्यवसायमार्फत नै अहिलेसम्म हामीले सफलता हात पारिरहेका छौं। हाम्रा सामानहरू अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बेच्ने भएकोले

गन्तव्य मुलुकहरुको नियम कानून, उनीहरुको इच्छा चाहाना र बजारको ट्रेन्डलाई अध्ययन गरेर उत्पादन गरियो भने अवश्य पनि अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सफल बन्न सकिन्छ ।

उदाहरणको निमित्त फेल्ट अरु सामानको तुलनामा निर्यात त राम्रो छ तर हामीले अपेक्षा गरेअनुसारको उत्पादन भने गर्न सकिएको छैन । अहिले फ्रन्डै साढे ७ अर्ब बराबरको फेल्ट निर्यात भएको छ भने केही वर्षमा १२ अर्बको निर्यात पुऱ्याउने लक्ष्य छ । निजी क्षेत्रबाट हामीले मिहनेत गरेका छौं । समग्रमा नेपालको निर्यात परिमाण नै निकै सानो छ । त्यसमा फेल्ट, हस्तकला, ऊनी गलैँचा, तयारी पोशाखक लगायतका सामानले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । अहिले भएको निर्यातको कम्तीमा ५ गुणा बढाउन सकियो भने मात्रै देशको अर्थतन्त्रलाई सुधार गर्न सहयोग पुग्नेछ । जसका लागि विदेशी क्रेतासँग नियमित बैठक गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय मेलाहरुमा सहभागी हुने लगायत बीटुबी मार्फत हुने काम हामीले गरिरहेका छौं ।

नीतिगत सुधार खै ?

नेपालको निर्यात व्यापार बढ्न नसक्नुका पछाडि देशको राजनीति नै मुख्य कारक हो भन्ने मेरो बुझाई छ । अमेरिका भनी वा चीनका व्यवसायी र नेपालको उद्यमी व्यवसायीमा केही पनि फरक छैन । उनीहरु भन्दा पनि हामी अझ बढी मेहनती छौं भन्ने लाग्छ । अहिलेको समय भनेको कुनै सामान मन पऱ्यो भने अनलाइन वा अफलाइन जताबाट भए पनि तत्काल किन्ने जमाना हो । तर हाम्रा नीति नियमहरुले समयको माग बुझ्दैनन् । हामी निकै पुरानो शैलीमा छौं । पेपरमा हामीले निर्यात बढाउने भनेर बर्सेनि भन्छौं तर त्यसका लागि के गरियो त ? सुधार के गरियो भन्ने महत्वपूर्ण हो । केबल नाराका लागि निर्यात बढाउने, बजेटमा बुँदा थप गर्न निर्यात बढाउने र फ्रट्ट हेर्दा कार्यक्रम आर्कषक बनाउन मात्रै निर्यातका सवालहरु राख्ने होइन वास्तविकता सुधार गर्ने गरी बनाइनुपर्छ ।

मेरो अनुभव सेयर गर्ने हो भने विगत १४ वर्षदेखि हरेक वर्ष मैले टप एक्सपोर्टर अवार्ड पाएको छु । यो क्षेत्रमा भएका समस्या भएको त वास्तविक उत्पादकले बढी बुझ्न सक्छ, निर्यातकर्ताले बुझ्न सक्छ । यसैले उसले भोगेको समस्यालाई कसरी समाधान गर्ने भन्नेतर्फ पो विचार गरिनुपर्छ । यसका लागि नीति बनाउने ठाउँमा उद्यमीको प्रतिनिधित्व गराउनुपर्छ ।

नीतिगत रुपमा बस्नेहरुलाई वास्तविक समस्या नै थाहा छैन भने उनीहरुले बनाएका नीतिहरु कसरी व्यावहारिक हुन्छन र निर्यात बढ्न सक्छ भनेर अपेक्षा गरिनु कति सान्दर्भिक छन् ? निजी क्षेत्र नाफामुखी हुन्छ र नीति निर्माणमा उनीहरुलाई सहभागी बनाइयो भने त उसले आफ्नो फाइदामात्र हेर्छ भन्ने मनोविज्ञानबाट माथि उठेर निजी क्षेत्र माथि उठ्यो, निर्यात बढ्यो भने त देश स्वतः माथि उठ्छ भन्ने मनोविज्ञानको विकास हुनु पऱ्यो । यसैले आगामी दिन शुभ बनाउनका लागि यी विषयमा सरकार, निजी क्षेत्र लगायत सरोकारवालाले सोचन ढिला भइसकेको छ ।

गन्तव्य मुलुकको विविधीकरण

नेपालबाट निर्यात हुने सामग्रीहरुमध्ये अधिकांश हस्तकला, फेल्ट लगायतका छन् जुन तुलनात्मक रुपमा महँगो पनि छन् अर्थात ति मुलुकमा पनि लकजरियस प्रडक्टमा गनिन्छन् । त्यसैले धनी देशहरु युरोप, अमेरिका अष्ट्रेलिया, चीन, कोरिया, जापान, क्यानडा भारत लगायतका देशमा निर्यात हुँदै आएका छन् । हाम्रो उद्योगबाट मात्रै २५ भन्दा धेरै देशमा सामग्री निर्यात हुने गरेको छ भने अन्य साथीहरुलगायत यस क्षेत्रमा काम गर्ने उद्यमीहरुबाट गरी ४५ भन्दा धेरै देशमा नेपाली सामान निर्यात हुन्छ । अहिले चीनमा तुलनात्मक रुपमा कम निर्यात भएको अवस्था छ । देश ठूलो र सम्भावना धेरै हुँदाहुँदै पनि चीनमा निर्यात बढाउन सकिएको छैन यसतर्फ ध्यान दिनुपर्ने छ । चीनले भनेअनुसारको सामान दिन सक्ने हो भने अमेरिकामा निर्यात हुने बस्तुको ५ गुणा बढी निर्यात बढाउन सकिन्छ । भारतमा पनि हाम्रो लागि संभावना छ । ब्राजिल रसियालगायतका देश उच्च संभावना भएका देश हुन् । हरेक देशको आयात नीति फरक फरक छ । सो नीतिलाई अध्ययन गरेर सामान पठाउन सकियो भने राम्रो लाभ लिन सकिने अवस्था छ । अर्थतन्त्र जुन देशको सबल छ त्यो देशमा लबिड बढाउन सकियो भने नेपाली सामान निर्यात गर्न सकिन्छ । सम्पन्न देशले नै भेराइटी खोज्ने हो, गरिब देशका लागि त आवश्यकता पूरा गर्दैमा ठिक्क हुन्छ । निर्यातका लागि बजार खोज्दा पनि यहि रणनीति नै प्रभावकारी हुन्छ । निजी क्षेत्रले मात्र बजार खोज्न सम्भव छैन । सरकारी निकायहरुलाई यसमा अध्ययन अनुसन्धानमा लगाउन सकेमा प्रभावकारी नतिजा प्राप्त हुनसक्छ ।

विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नतिपछिको आशंका

संयुक्त राष्ट्रसंघको ७६ औं महासभाले नेपाललाई अतिकम विकसित मुलुकको सूचीबाट विकासशीलमा स्तरोन्नति हुने प्रस्ताव अनुमोदन गरिसकेको छ । सन् १९७१ देखि राष्ट्रसंघको अतिकम विकसित राष्ट्रको सूचीमा रहेको नेपाल २०२६ पछि भने विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुँदैछ । दुई वर्षअघि नै नेपाल स्तरोन्नति हुँदैछ भन्ने सुनिश्चित हुँदा पनि खासगरी नेपालको निर्यात व्यापारमा यसको असर र प्रभाव के पर्छ भनेर अहिलेसम्म ठोस अध्ययन भएको पाइँदैन । नेपाल, बंगलादेश र लाओसले विकासशीलमा स्तरोन्नति हुन पाएको ५ वर्षको तयारी अर्वाध त्यत्तिकै खेर जाने हो कि भन्ने आशंका पनि छ । निजी क्षेत्रका संस्थाहरुले नेपालको निर्यातको अंक कम रहेको र स्तरोन्नतिपछि निर्यातमा भन्साररहित विभिन्न सुविधा कटौती हुनेलगायत कारण देखाउँदै स्तरोन्नतिप्रति विमति जनाउँदै आएका थिए । सरकारी पक्षले भने स्तरोन्नति भए विश्व समुदायमाभन्ने नेपालको प्रतिष्ठा बढ्ने, त्यसका आधारमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी, विश्व बजारबाट निजी क्षेत्रबाट ऋण ल्याउन सकिने लगायतका तर्क दिइरहेको छ । यद्यपि, यस विषयमा भन्नुपर्दा हाम्रा सामग्री लक्षित गरि अध्ययन नै त भइसकेको छैन तर समग्रमा हेर्दा हाम्रा उत्पादनहरुले हालको तुलनामा बढी प्रतिस्पर्धी बन्नुपर्ने देखिन्छ । अहिले अमेरिकाले धेरै प्रडक्टमा 'इम्पोर्ट ड्युटी' शून्य बराबर दिएको छ । युरोपमा पनि फ्रन्डै शून्य बराबर नै छ । ड्युटी कम हुनासाथ नेपाली सामानको मूल्य कम हुन्छ र क्रेताले नेपाली सामान खोज्छन् । हामी एलडीसीमा स्तरोन्नति भएपछि यी सुविधा पाउन सकिँदैन भन्ने सुनेको छु तर अध्ययन नै गरेर कति असर पर्ने, बजारमा प्रभाव हुने र निर्यात व्यापारले कस्तो रुप लिने भन्ने विषय निकर्बल भइसकेको छैन । यसमा गम्भीर भने हुनैपर्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि र जनशक्ति पलायनको पेचिलो विषय

निर्यात भन्नेवित्तिकै मूल्य अभिवृद्धिको विषय निकै पेचिलो बन्ने गरेको छ । हाम्रो अनुभवमा नेपालबाट निर्यात हुने सामानमा अत्याधिक भ्यालू एड हुने भनेको फेल्ट नै हो । करिब ९५ प्रतिशतसम्म भ्यालू एड गरेर फेल्टका सामान निर्यात गर्न सकिन्छ । गलैँचामा पनि ५०

प्रतिशत भन्दा धेरै नै भ्यालू एड भइरहेको छ । यस्तै, चाँदीमा पनि ७० प्रतिशतसम्म भ्यालू एड गर्न सकिन्छ । तयारी पोशाकमा पनि ५० प्रतिशतभन्दा धेरै भ्यालू एड गर्न सकिन्छ । हामीले काम गरेको क्षेत्रबाट ५० प्रतिशत भन्दा धेरै नै भ्यालू एड गरेर निर्यात भइरहेको अवस्था छ । भ्यालू एड उच्च हुने सामानमा जनशक्ति धेरै लाग्छ । फेल्ट भनेको आर्ट एण्ड ग्राफ दुवै हो । यस क्षेत्रको ठूलो समस्या के हो भने बल्लतल्ल जनशक्ति निर्माण हुन्छन् तर उनीहरूमा विदेश पलायनको डरलाग्दो रूप छ । आउने १० वर्षमा नेपालमा जनशक्ति नपाउने समस्या भयावह भएर जाने निश्चित जस्तै भएको छ । अहिलेकै अवस्थामा ठूलो माग आयो र तत्काल निर्यात गर्नुपर्ने भयो भने थप सय जना मान्छे पनि पाउन सक्ने अवस्था छैन । यसैले जनशक्ति उत्पादन र टिकाइराख्ने खालको नीति हाम्रोमा हुनुपर्छ । एकातिर युवा बेरोजगार रहने र अर्कोतर्फ सीपयुक्त जनशक्ति टिकाउन नसकिने असन्तुलित अवस्थाको अन्त्यका लागि सरकार, निजी क्षेत्र र दातृ निकास समेतको सहकार्य आवश्यक देखिन्छ ।

यसरी बढाउन सकिन्छ निर्यात

निर्यात जगाउन मूलतः उत्पादन बढाउनु पर्छ । उत्पादन नै नभए के निर्यात गर्ने ? यसैले उत्पादन बढाउन हामीले निकै मेहनत गर्नुपर्ने देखिन्छ । अहिलेको अवस्थामा हाम्रो आन्तरिक जनशक्तिलाई स्वदेशमै रोक्न सकौं । मलाई त हिजोआज एयरपोर्ट जाँदा त्यहाँको भीड देखेर डर लाग्छ । दैनिक २ हजारभन्दा बढी युवा काम गर्न विदेश जाने अनि ५ सयभन्दा बढी चाहिँ पढ्न जाने गरेका हामीले देखेका छौं । देश नै युवाविहीन हुने हो कि भन्ने चिन्ता छ । अहिले नै हामीलाई जनशक्ति अभाव समस्या भइसक्यो । युवा पलायनको समस्या निर्यातका लागि मात्र नभै देशकै लागि बिकराल भइसकेकाले जसरी हुन्छ उनीहरूलाई स्वदेशमै टिकाउन सक्ने कार्यक्रम जरुरी छ ।

जनशक्तिमै मैले जोड दिइरहेको छु । हामीले 'स्कील ट्रान्सफर' गर्नेपर्छ । यसका निमित्त संसार घुम्नेपर्छ तर काम नेपालमै गर्नुपर्छ । युवाहरूलाई यही रूपमा अभिप्रेरित गर्न सक्छौं । नेपालमै कमाउने, विदेश घुम्न पठाउने पनि गर्न सकिन्छ । उनीहरूलाई काममै इन्टरटेन गर्नसक्ने अवस्थाको सिर्जनाका लागि पनि सरकार र निजी क्षेत्रले सहकार्यमा केही गर्न सकिन्छ ।

निर्यातमा अर्को महत्वपूर्ण आवश्यकता भनेको पूर्वाधार विकास नै हो । राम्रो पूर्वाधार

विगत १४ वर्षदेखि हरेक वर्ष मैले ठप एक्सपोर्टर अवार्ड पाएको छु । यो क्षेत्रमा भएका समस्या त हामीजस्ता वास्तविक उत्पादक र निर्यातकर्ताले नै बुझ्न सक्छ । नीति निर्माताले त हामीले भोगिरहेको समस्यालाई कसरी समाधान गर्ने भन्नेतर्फ पो बिचार गर्नुपर्छ । यसका लागि नीति बनाउने ठाउँमा उद्यमीको प्रतिनिधित्व गराउनुपर्छ ।

भयो भने अधि भनेको युवालाई पनि देशमै बसोबासो लाग्न सक्छ भने निर्यात क्षेत्रमा यसले लागत सस्तो पर्न गएर हाम्रा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढ्दै जान्छ । पूर्वाधार भनेको बाटो, बत्ति, पानी, एयरपोर्ट र स्थल बन्दरगाहसँगै परीक्षणका लागि गुणस्तरीय प्रयोगशालासम्म हो भनेर वृहत अर्थमा बुझौं । यसका लागि पनि हामीले लगानी गरौं ।

निर्यातका पूर्वाधार निर्यात क्षेत्रले मात्र नभै देशले नै उपभोग गर्ने हो ।

हामीले निर्यात बढाउने कागजी कार्यक्रममात्र बनायौं तर निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने खालको नीतिगत परिवर्तन भने गर्न सकेनौं । निर्यातमा अहिले पनि भुक्तानी प्रणाली पुरानै छ । जसका कारण संसारका धेरै मुलुकभन्दा हामी पछाडि परिसकेका छौं । प्रतीतपत्र अर्थात एलसी प्रणाली संसारका धेरै मुलुकबाट फेजआउट भैसकेको छ । अब पहिलेजस्तो पैसा वा बैंक ग्यारेन्टी पठाएर सामान पठाउँला भनेर नसोचे पनि हुन्छ । उनीहरू पनि आफ्नो मुलुकको सिस्टममा चलेका हुन्छन् र उनीहरूले हाम्रा लागि नीतिगत परिवर्तन गर्दैनन् । यसैले क्रेता मुलुकको भुक्तानी प्रणालीसँग हामी जोडिनुपर्छ र नीतिगत सामान्यजस्यता कायम गरिनुपर्छ ।

निर्यातमा नदेखिएका सानातिना कम्प्लायन्सहरूको पनि ठूलो भूमिका हुन्छ । जस्तो: 'फेयर ट्रेड'लाई हामीले सामान्य रूपमा लिन्छौं तर यसले हाम्रा वस्तुको बजारीकरणमा ठूलो अर्थ राख्छ । हाम्रो कम्पनीको आन्तरिक वातावरण, लैंगिकमैत्री, मजदुरको सुरक्षा, हाम्रो काम गर्ने अभ्यास र शैली लगायतका विषय निकासीमा महत्वपूर्ण हुन्छन् । यीनमा सुधार गर्न सक्थौं भने हामीले सोही विषयलाई बजारीकरणको अस्त्र बनाउन सक्छौं । हामी निजी क्षेत्र र सरकारले गर्नुपर्ने थुप्रै विषयहरू छन् । सरकारले पनि गर्नुपर्छ र हामीले पनि गर्नुपर्छ । एउटाको जिम्मेवारी अर्कोको टाउकोमा थोपेर पन्छिन्छ खोज्यौं भने हामी कहिले पनि पुग्दैनौं ।

(श्रेष्ठ निर्यात व्यवसायी हुन्)

मुक्तिनाथ विकास बैंक

MUKTINATH BIKAS BANK

“जनता बैंकमा होइन, बैंक जनतामा जानु पर्दछ”

बचत

शब्द छोटो अर्थ मिठो

Winner of
EUROPEAN
MICROFINANCE
AWARD 2020

scan to know more

Toll Free Number :16600149999

राजनीतिक दलको आर्थिक व्यवस्थापन, पारदर्शिता र लोकतन्त्र

निर्वाचन आयोगले उम्मेदवारको खर्चका लागि तोकेको सीमा व्यावहारिक छैन । अहिलेको जमानामा मेयरलाई ५ लाख, वडाध्यक्षलाई १ लाखजस्ता पत्याउनै नसकिने खालको खर्च सीमा राखिदिने अविश्वसनीय अवस्था रहनु भएन ।

मीन विश्वकर्मा

राजनीतिक दलहरूको आर्थिक व्यवस्थापन र पारदर्शिता लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा अत्यन्तै महत्वपूर्ण अर्थ राख्छ । बदलिंदो जनअपेक्षाको परिप्रेक्ष्यमा, दलहरूको आन्तरिक आर्थिक गतिविधि, यसका स्रोत र खर्चको सही व्यवस्थापन र पारदर्शिताका विषयले हाम्रो राजनीतिक संस्कार देखाउँछ । यस लेखमा, मैले राजनीतिक दलहरूले आर्थिक व्यवस्थापन, पारदर्शिता, अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू र यसले लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा पर्ने असरका विषयमा चर्चा गरेको छु ।

मुख्यतया दलहरू कसरी सञ्चालन भएका छन् र हुनुपर्छ भन्ने सवालमा आर्थिक स्रोत र खर्चको पारदर्शिता, जनताको विश्वास निर्माण, दलहरूको आन्तरिक निगरानी र आर्थिक रिपोर्टिङका, सुधारका प्रयास तथा आगामी योजनाको विषयमा चर्चा गरिएको छ ।

दल सञ्चालन

सामान्यतया राजनीतिक दल सञ्चालनको लागि पाँचवटा 'ब' महत्वपूर्ण हुन्छन् । विचार, विधान, बैठक, व्यवस्थापन र बजेट । बजेट छ विचार छैन त्यो पार्टी मानिँदैन । विचार छ विधान छैन बैठक पनि बस्दैन त्यो पनि दल मान्न सकिँदैन । विचार छ, विधान छ, बैठक पनि बस्छ, बजेट पनि छ तर, बजेटको पारदर्शिता छैन भने त्यसलाई जनताको विश्वास टिकाउन गाह्रो हुन्छ ।

म आवद्ध पार्टी नेपाली कांग्रेसको स्थापना जहानीय राणा शासन कालमा भएको हो । मानिसहरूको आर्थिक क्षमता निकै कमजोर थियो । कुनै दल विशेषलाई सहयोग गर्न पनि सक्दैनथे ।

यद्यपि, प्रवासमा बसेका सुवर्ण शमशेरका साथै प्रवासमा भएका व्यापार गर्ने तथा आमदानीको स्रोत भएका व्यक्तिहरूले आर्थिक सहयोग गरेर नै पार्टी स्थापना भएको थियो । पछि, नेपालको राजनीति शासन प्रणाली परिस्कृत हुँदै जादा नागरिकको चेतनास्तर पनि बढ्दै गयो । जनताहरू संगठित हुँदै गए, हाम्रो मात्रै होइन अन्य देशको बारेमा पनि बुझ्न थाले, क्रमशः व्यक्ति, संस्था, राजनीतिक दलसँगै राज्यको शासन प्रणालीको व्यवस्थापन र पारदर्शिताको विषयमा चासो राख्न थाले । अतः अहिले व्यक्ति, संघ-संगठन, राजनीतिक दल र राज्य सामु पनि पारदर्शिताको सुई घुमिरहेको हुन्छ ।

कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो आयस्रोत कसरी गरेको छ ? उसले नयाँ घर कसरी बनायो ? नयाँ गाडी कसरी किन्यो ? लगायतका विषयमा चासो राखिएको हुन्छ । दलहरूसँग पनि यसै गरी प्रश्न उठाइएको हुन्छ । र यो सोध्नुपर्ने हुन्छ । यी विषयलाई मध्यनजर गरेर दलहरू पनि आफ्नो पारदर्शिताको प्रश्नमा जवाफदेही बन्नुपर्छ । अब म आवद्ध पार्टी कांग्रेसकै विषयमा चर्चा गर्छु ।

नेपाली कांग्रेस नेपालको पहिलो र पुरानो पार्टी हो । यो विधिको शासनको माग गरेर नै राजनीतिक पार्टीका रूपमा आएको हो । मुलुक सञ्चालन गर्नका लागि कानून चाहिन्छ, हुकुमी शैलीबाट मुलुक सञ्चालन हुन सक्दैन भनेर अभियान अघि बढाइएको हो । कानुनी शासन भनेको कानूनमा लेखेअनुसार मात्रै शासकले गर्न पाउँछ, उसको मनलाग्दी हुँदैन भनिएको हो ।

त्यसैले अरु पार्टीलाई पनि मार्गदर्शन गर्ने गरी हाम्रो पार्टी पारदर्शी बन्नुपर्छ भन्ने मान्यता म राख्छु । पार्टी स्थापनाका सुरुका दिनहरूमा दलमाथि

प्रतिबन्ध रहेको थियो । हाम्रो पार्टीको आय स्रोतका रूपमा पार्टीसँग आवद्ध हुने खाने व्यक्त तथा पार्टीका सदस्यहरूले हुनु भयो, उहाँहरूले सहयोग गर्नुभयो? हामीले कहिले पनि पार्टी सदस्य तथा पार्टीलाई मन पराउनेबाट बाहिर गएर रसिद काटेर चन्दा उठाएँौ ।

पार्टीले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमको लागि, भवन निर्माणको लागि अथवा अन्य गतिविधिका लागि हामीले कहिले पनि बजारमा रसिद बेच्दै हिँडेँौ । पार्टीभित्रकै केही सम्पन्न व्यक्ति अर्थात् सहयोग गर्न सक्ने व्यक्तिहरूले पार्टीले आग्रह गरेअनुसार सहयोग गर्नु भयो ।

हाम्रो पार्टी सञ्चालनको लागि पाँच करोडको अक्षय कोष छ । ठूला कार्यक्रम गर्न वा विपदका समयमा सहयोग गर्न (भूकम्पको समय, बाढी पहिरोको समय वा पार्टी स्वयमले सञ्चालन गर्ने बिपी साहित्य महोत्सव, क्रान्तिदेखि शान्तिसम्म लगायत) हामीले पहिले अक्षय कोष प्रयोग गर्छौं । पार्टी बैठक राखेर फेरि अक्षय कोषबाट खर्च भएको रकम जम्मा गर्छौं । यतिसम्म बाढी पहिरोको समयमा निश्चित समय राखेर सरकारलाई चेक दिइयो र हाम्रा पार्टी आवद्ध साथीहरूसँग बैठक गरेर आफू-आफूले पैसा उठाइयो । यति ठूलो पार्टी भवन निर्माणको लागि पनि हामी पार्टी सदस्यभन्दा बाहिर गएँौ, पार्टीका साधारण सदस्य र क्रियाशील सदस्यले प्रतिव्यक्ति १०० रूपैयाँका दरले सहयोग गर्नुभएको थियो । जो साथीहरू पार्टीभित्र आर्थिक रूपमा सम्पन्न हुनुहुन्थ्यो उहाँहरूले अलि धेरै रकम सहयोग गर्नुभयो ।

पारदर्शिताको प्रश्न

मैले हाम्रो पार्टी तुलनात्मक रूपमा बढी पारदर्शी नै भएको पाउँछु । यद्यपि, समग्र धारणा दलहरूको पारदर्शिताको विषयमा राम्रो पाउँदैन । पारदर्शिता, विधिको शासन खोजेर राजनीतिक गरेका पार्टीहरूलाई जव सोही विषयमा प्रश्न उठाइन्छ वा अविश्वास गरिन्छ यसले उन्नत लोकतन्त्रको निर्माणमा असर पार्न सक्छ । यी विषयमा हामीले जहिले पनि जनताको मन जित्नु पर्छ ।

पार्टीको आयस्रोत के हो? रकम कसरी संकलन भएका छन् प्रश्न उठ्ने नै गरेका छन् । यसप्रति दलहरू जवाफदेही पनि बन्नुपर्छ ।

पहिले कांग्रेसकै कुरा राख्छु, मुख्यतयः तीनवटा आयस्रोतहरू अर्थात् आएका स्रोतहरू छन् एउटा, साधारण सदस्यता वितरण जो हामीले

दल सञ्चालनकै
क्रममा
अपारदर्शिता
देखियो भने
अपारदर्शी
दलबाट निर्वाचित
भएर गएका
जनप्रतिनिधिले
कसरी शासन
प्रणालीलाई
पारदर्शी बनाउन
सक्छन् भन्ने
प्रश्न स्वाभाविक
रूपमा उब्जन्छ ।

५० रूपैयाँमा दिन्छौं । अर्को, पार्टीका विभिन्न समितिमा बस्ने साथीहरूले लेबी बुझाउनुहुन्छ तथा सदस्यता नवीकरण गर्दा संकलन हुन्छ । पार्टीको प्रतिनिधित्व गर्दै लाभको पदमा पुग्ने नियमित आय गर्ने जस्तो सांसदको तलब मन्त्रीको तलब यस्तो मासिक वा वार्षिक आयमा १० प्रतिशत लेवी बुझाउने व्यवस्था गरेका छौं ।

यो लेबी पार्टीका वडा तहदेखि केन्द्रतहसम्म खर्च गर्ने गरिन्छ । १० प्रतिशत १० प्रतिशत २० प्रतिशत २५ प्रतिशत हुँदै केन्द्रमा ४० प्रतिशतका दरले वितरण हुन्छ । अर्को कार्यसमितिमा बसेबापतको लेबी पनि संकलन हुन्छ । त्यो लेबी भने जुन जुन तहमा संकलन हुन्छ र त्यही खर्च गरिन्छ ।

कहाँ कुन विषयमा कति खर्च भएको छ र यस्तो खर्च कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ । वा पार्टीको खर्च र आम्दानी कसरी भएको छ । पार्टीको लेखा समितिले व्यवस्थित गरेर राखेको हुन्छ । यस्तो लेखा व्यवसायिक (मान्यता प्राप्त) लेखा व्यवसायीबाट परीक्षण गरिन्छ र केन्द्रिय समितिले पास गरेको हुन्छ ।

हामीले यसरी स्रोत जुटाएका छौं । व्यवस्थित ढंगले खर्च पनि गरेका छौं । यसको लेखा जोखा पनि राम्रो छ । तर पनि समग्र रूपमा

हामीले विश्वास जित्न सकेका छैनौ ।

एउटा वास्तविकता के हो भने जे हुनुपर्ने हुँदैन कि जस्तो लाग्छ त्यो हुनुपर्छ भनिन्छ । जे नहुनु पर्ने हुन्छ हुन्छ कि जस्तो लाग्छ त्यो हुनुहुँदैन भनिन्छ । जस्तो: बाइक चोरी हुन्छ त्यसैले हामी चोरी गर्नु हुँदैन भनेर पढाएका हुन्छौं । अपराधीले ज्यान मार्छन् त्यसैले हामीले ज्यान मार्नु हुँदैन भनेर कानुन बनाएका हुन्छौं । यस्तै गरी पारदर्शिताको अभाव देखिरहेको हुन्छ कतिपय अवस्थामा पारदर्शिता हुँदैन त्यसैले पारदर्शी हुनुपर्छ भनिएको हो ।

मैले माथि नै उल्लेख गरे पारदर्शिता भएर भने जनताको विश्वास टिकाइराख्न सकिँदैन । जव जनताको विश्वास हुँदैन दल दल बन्न सक्दैन । राजनीतिक दल सञ्चालन भनेको अलि सरकार सञ्चालनको स्टेज हो ।

दलका प्रतिनिधिले दलको विश्वासको आधारमा चुनाव जित्छ र तीनै दलबाट जितेका जननिर्वाचितले सरकार सञ्चालन गर्छन् । यदि दल सञ्चालनकै क्रममा अपारदर्शिता देखियो भने अपारदर्शी दलबाट निर्वाचित भएर गएका जनप्रतिनिधिले कसरी शासन प्रणालीलाई पारदर्शी बनाउन सक्छन् भन्ने प्रश्न उब्जन्छ, वास्तवमा सक्दैनन् पनि । त्यसैले विहानीले दिनको संकेत गर्दछ भनेजस्तै ती दलहरू सञ्चालन पारदर्शी बनाउनु पर्ने हुन्छ ।

कसरी ?

अहिले हामीकोमा दलहरूको पारदर्शिताका विषयमा आरोप प्रत्यारोप तथा विभिन्न प्रश्नहरू उब्जिने गरेका छन् । तर, हामीले हरेक वर्ष दलहरूको पारदर्शिता अथवा स्रोत कसरी संकलन भएको छ र यसको खर्च कसरी गरिएको छ भन्ने विषयमा पब्लिक बहसहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ यसको नेतृत्व नागरिक समाजले गर्नुपर्छ ।

हाम्रा पार्टीहरूको आर्थिक स्रोतको एउटा पाटो चन्दा संकलन छ । यस विषयमा पनि विभिन्न कुराहरू उठ्ने गरेको छ । कहिले अन्य स्वार्थका लागि त कहिले बलजपती भने जस्ता कुराहरू पनि उठ्छन् । मलाई के लाग्छ भने धर्म र राजनीतिक दल आस्थावानहरूले निर्माण गर्ने हो ।

धर्ममा आस्था राख्ने व्यक्तिले मन्दिर बनाउनका लागि सार्वजनिक चन्दा उठाएर चन्दा संकलन गरेर हिँड्ने होइन । त्यो त्यस धर्मका भक्तजनहरूले उठाउनु पर्छ । मन्दिर, मस्जिद वा अरू कुनै भक्तजनहरूले सो प्रति आस्था राख्नेहरूले नै बनाउने हो । दलको संरचनामा

पनि त्यो दलले बनाउनुपर्ने हुन्छ । त्यसका सदस्यहरूले बनाउनुपर्ने हुन्छ ।

बजारमा सार्वजनिक रूपमा चन्दा उठाउने गरिन्छ । सम्बन्धित दललाई नरूचाएर पनि भोलि कतै अप्ठेरो पार्ने हुन् कि भन्ने चिन्तनको आधारमा वा धम्काएको आधारमा चन्दा दिएको गुनासो हामीले सुनिरहेका हुन्छौं । यसरी सबैबाट सार्वजनिक रूपमा चन्दा उठाइनु नै गलत छ । यी विषयमा हामी सबै दलले सोच्नुपर्ने हुन्छ । तर, कांग्रेसले सार्वजनिक रूपमा चन्दा उठाउने गरेको भने छैन ।

म फेरि यो विषय दोहोर्‍याउछु, यो विषय हामी सबैले मनन गर्नु नै पर्छ । मन्दिर सोही धर्मका भक्तजनहरूले बनाउने हो, पार्टी आस्थावानहरूले यसले गर्दा जवाफदेहिता थप बढ्छ ।

भएको खर्च र आयको पारदर्शिताको विषयमा दलहरूले नियमित रूपमा लेखा परीक्षण गरेका छन् कि छैनन् ? यसलाई अनिवार्य गराइएको छ कि छैन ? वा कसरी अनिवार्य गराउनुपर्छ भन्ने प्रश्न उठ्ने गर्छ । यो विषय पार्टीले आफ्नो विधानमा नै व्यवस्थित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका साथै हाम्रो राजनीतिक दल सम्बन्धी कानून पनि छ, यसले पनि केही व्यवस्था गरेको छ । प्रत्येक दलको आमदानी र खर्चको विवरण अधिकार प्राप्त अर्थात् वैधानिक लेखा परीक्षणबाट परीक्षण भई कार्यसमितिले अनुमोदन गरेको हुनुपर्छ ।

यस्तै निर्वाचनको बेला उम्मेदवारको लागि खर्चको सीमा तोकिएको छ । बढी खर्च गर्थे भने जरिवाना हुने व्यवस्था पनि गरिएको छ ।

कांग्रेसले पारदर्शिताका विषयमा लेखा परीक्षणका विषयमा अथवा खर्चका विषयमा गरेका आफ्ना विषयहरू ठिकै लागेको छ । तर, अझै यसमा पनि केही परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । दलहरूलाई आर्थिक अपारदर्शिताको आरोप लागिरहेको हुन्छ र यसबाट मुक्त हुनका लागि निर्वाचन आयोग अथवा महालेखा परीक्षाको कार्यालयबाट सार्वजनिक धारणा बनाएर एउटा मापदण्ड लागू गराउनुपर्ने हुन्छ । राजनीतिक दल र राजनीतिक दलमा आवद्ध दुवै अत्यन्तै पारदर्शी बन्नुपर्ने हुन्छ ।

हामीले सुन्ने नै गरेका छौं, 'यी दलका नेताहरू लामो समयदेखि राजनीति गरिरहेका छन्, कति धेरै खर्च छ, जागिर गरेका छैनन्, आमदानी गर्ने स्रोतहरू देखिँदैनन् । तर, यिनीहरू कसरी चलेका छन् ।' एकखालको कुण्ठा नै भनी वा आक्रोश र दलहरूप्रतिको अविश्वास बढेको देखिन्छ । त्यसैले दलको आमदानी यसरी हुन्छ

है भनेर हामीले सरकारी कार्यालयहरूले जारी गर्ने दलहरूले पनि स्वेतपत्र जारी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

कांग्रेस पार्टी कार्यालयमा यो बडापत्र जारी गर्ने सोच बनाएका छौं । यद्यपि, अझै लागू हुन सकेको छैन । हाम्रो आमदानी यसरी हुन्छ र हाम्रा खर्चका स्रोतहरू यस्ता छन् यो खर्च यहाँ खर्च हुन्छ, भन्ने किसिमको विषय राखिदिनुपर्छ आकस्मिक खर्चका हकमा यस्तो गर्छौं भन्ने विषय पनि उल्लेख गर्नुपर्छ ।

व्यक्ति वा नेताको विषयमा पनि हामीले पार्टीको केन्द्रीय कार्यसमितिलाई सम्पत्ति विवरण माग गरेका हुन्छौं । पदीय दुरुपयोग गरेर गैरकानुनी आए पनि गर्न सक्छ त्यसैकारणले हामीले प्रत्येक वर्ष सम्पत्ति विवरण माग गरेका हुन्छौं । सम्पत्ति विवरण मात्रै बुझाएर हुँदैन विश्वास जगाउन सकिँदैन ।

हुन त, प्रत्येक व्यक्तिको आर्थिक अवस्था, व्यक्तिको सम्पत्तिको विषयमा गोपनीयताको कुरा पनि आउछ । तर दलको नेता सार्वजनिक व्यक्ति नै हो । ऊ कसरी चलेको छ भने उठ्ने चासो र उसले पदको दुरुपयोग गर्ने विषयमा हामी सचेत बन्ने पर्छ ।

अहिले नै दलमा आवद्ध नेताहरूलाई लागेको आरोप हराउँ न, कोही सहकारी ठिगको आरोपमा अनुसन्धानमा छन् । कसैलाई मानव बेचबिखनको आरोप लागेको छ । कसैलाई अवैध कारोबारको आरोप लागेको छ । कुनै एक दलमा लागेको मानिस आफू बाँचलाई वा धेरै कमाउनका लागि गैरकानुनी काममा संलग्न हुन्छ भने उसले छवि ध्वस्त बनाउछ । जनताको जनविश्वास घटाउँछ ।

लोकतन्त्र र जनविश्वास

हामीले गरेर स्थापित गरेको बहुदलीय संसदीय व्यवस्थामा जनताको विश्वास घट्दै गयो भने शासन प्रणालीमा अविश्वास बढ्ने गर्छ । त्यो भनेको अर्को व्यवस्था पनि माग गर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ । त्यसैले हामी जनतासँग छर्लङ्ग हुनुपर्ने हुन्छ । दलहरूका विषयमा अहिले एकदमै दूलो कालो बादल मढारिएको अवस्था छ । दलहरू अत्यन्तै राम्रो गर्छन् भनेर रातदिन दौडिरहेको अवस्था छ ।

नागरिक पक्षहरूले दलहरूले गलत गरे भनेर रातदिन सरापिरहेको अवस्था छ । दलहरू दौडिरहेको विषय बुझाउन नसक्नु पनि दलको कमजोरी हो । दलहरूलाई नबुझिकन आरोप प्रत्यारोप लगाउनु पनि त्यो नागरिक तहको कमजोरी हुन सक्छ ।

नागरिकहरू पनि भ्रममा कुरा गरिरहने र दलहरू पनि नागरिकले गरेका कुराहरूलाई स्पष्ट रूपमा बुझाउन नसक्ने नचाहने । गलत कामको भागीदार जो पनि हुनुपर्छ र भइरहेको अवस्था पनि छ । अहिले सरकारले यसमा काम गरिरहेको पनि देखिन्छ । यद्यपि, नागरिक तहबाट आफ्नालाई बचाए अरुलाई कारबाही गरे भन्ने किसिमका कुराहरू पनि सुन्ने गरिएको हुन्छ । यो अविश्वास पनि रहन दिनु हुँदैन । यसको लागि मैले सरकारसँग एउटा प्रस्ताव नै राखेको छुं ।

सरकारले छ महिना एउटा अभियान नै चलाउनुपर्ने हुन्छ । विगतमा जुनसुकै समयमा जस्तासुकै आरोप भएका व्यक्तिहरूको लिखित उजुरी छ भने पत्राउ गर्ने अभियान चलाउनुपर्ने । त्यो अभियानमा कसैलाई सोधेर मात्रै घर पठाउन मिल्छ होला । कसैलाई एक दिन राख्नुपर्छ अनुसन्धानमा राख्नुपर्ने हुन्छ होला । कसैलाई एकरात अनुसन्धानमा राख्नुपर्ने हुन्छ होला । कसैलाई एक हप्ता राख्नुपर्ने हुन्छ होला । कसैलाई अदालतमा मुद्दा नै चलाउनुपर्ने हुन्छ होला ।

यो अभियान चलाउन सक्थे भने दलप्रतिको विश्वास बढाउन सहयोग गर्छ । साथै हामी जसरी बागमती सफाई अभियानमा छौं । त्यसैगरी दलहरूको मात्रै शुद्धीकरण होइन, जति पनि विसङ्गति भ्रष्टाचार अनियमितता आर्थिक अपचलन जस्ता कुराबाट सरसफाई गर्नु पर्छ । यो भनेको जुनसुकै तहको जस्तो सुकै कमजोरी गरेको व्यक्तिहोस् त्यही प्रकारको कानुनी कारवाही गर्नु पर्छ । कसैले आरोप मात्रै लगाएर कोही प्रताडित छ भने उ माथि पनि समयमा छानविन भएर मुक्त बनाउनु पर्छ । यसको लागि सबै उजुरी भएका र उजुरी दिइने व्यक्तिलाई ६ महिने गिरफ्तार अभियान नै आवश्यक पर्छ । दलहरूलाई पनि यो काम हुँदा राम्रो हुन्छ । सम्बन्धित व्यक्तिको लागि आरोपको स्पष्टीकरण दिने मौका पनि मिल्छ । तर स्पष्टीकरण पनि ढाँट्ने छल्ने होइन ।

'भ्रममा होइन तथ्यमा बोलौं' नारा नै बनाएर आरोप लगाउने व्यक्ति पनि तथ्यमा बोल्नुपर्ने हुन्छ । अहिले नागरिक तहमा पनि डिसइन्फर्मेसनहरू पनि बढी गएको पाइन्छ । नागरिकलाई पनि यो तहको चेतना दिने गरी र दलहरूप्रतिको विश्वास बढाउने गरी यस प्रकारको अभियान चलाउन आवश्यक छ । नागरिकको विश्वासलाई दलहरूले पुनर्जागरण गर्न अहिलेको आवश्यकता छ । सरकारले सुशासनका लागि कुनै पनि कसरत बाँकी राख्ने

छैन भन्ने विश्वास त हामीले दिलाउनै पर्छ । यसको लागि सरकारले जुनसुकै चौकीमा उजुरी छ भने पनि नसोधी गिरफ्तारी गर्नु भन्न सक्नु पर्‍यो । यसो हुँदा जनतामा सरकारले काम गर्न खोजेको छ अब बदमाशी गर्नेहरूको खैरियत छैन भन्ने हुन्छ । कुनै पनि रूपमा उनीहरू संरक्षण हुन सक्दैनन् भन्ने जनविश्वास हुन्छ । त्यस्तै आरोप लगाउनेहरूको पनि म तथ्यमा बसेर आरोप लगाएको छु वा छैन भन्ने कुराहरू पनि रहन्छन् ।

उन्नत लोकतन्त्रको लागि पारदर्शितामा जनविश्वास

उन्नत लोकतन्त्रका लागि राजनीतिक दलहरूको पारदर्शिता अत्यन्तै जरूरी पर्छ र जनताहरूको जनविश्वास बढाउनुपर्ने हुन्छ । दलहरूले कमजोरी गर्दैनन्, उनीहरू व्यवस्थित काम गर्छन् भने जस्ता विषयहरू पहिले प्रष्ट पार्न सक्नुपर्छ । हाम्रा कानूनहरूमा नै शून्य सहनशीलता हुनुपर्छ । कतिपय कानूनहरू यसरी बनाइए पनि कार्यान्वयनको पक्षमा सुन्ने सहनशीलता हुन सकेको देखिँदैन ।

जस्तो, स्थानीय तहमा निर्वाचन भएका जनप्रतिनिधिले आफूले चुनावमा गरेको खर्चको विवरण निर्वाचित भएको महिना दिनभित्र निर्वाचन आयोगमा पेश गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था छ । तर, धेरै पार्टीका कार्यकर्ताहरूलाई त्यो

मिनाहा नै गरियो । एक डेढ वर्षपछि मात्रै त्यो पेश गर्नुभयो । अर्को विषय निर्वाचन आयोगले उम्मेदवारको खर्चका लागि जुन किसिमको सीमा तोकेको छ त्यो व्यावहारिक छैन । अहिलेको जमानामा पत्याउनै नसकिने खालको खर्च राखिदिने मेयरलाई ५ लाख राखिदिने वडाध्यक्षलाई १ लाख राखिदिने यो अलि पत्याउन सकिने देखिँदैन एउटा यो विषयहरू व्यवहारिक बनाउनु पर्‍यो र अर्को आयोगले बनाएका कानूनहरू कार्यान्वयनका पक्षमा अनुगमन गर्ने निकाय तथा संयन्त्रहरू बन्नुपर्‍यो ।

यदि म चुनाव लड्ने भने मैले गरेको खर्च कहाँ अप्रत्याक्षित भयो त्यस आधारमा पनि परीक्षण गर्नुपर्‍यो । एक, व्यवहारिक रूपमा यो उम्मेदवारले खर्च गर्न पाउने सीमा चाहिँ पुनरावलोकन गर्नुपर्छ । दुई, चुनावताका अर्थात् पार्टी सञ्चालनको क्रममा बेलाबेलामा अनुगमन गर्नुपर्ने हुन्छ । तीन, स्रोत जुटाउँदाखेरि यो यो भन्दा बाहिर जान नपाउने भनेर निर्वाचन आयोगले तोकिदिनुपर्ने हुन्छ ।

यो भयो भने दलहरू हौसिएर जोसँग पनि चन्दा लिने उठाउने गर्ने गर्न पाउँदैन । हामीले दल सञ्चालनका क्रममा अन्य बहसहरू पनि गर्न सक्छौं । विकसित मुलुकहरूले के गरेका छन् र त्यो प्रणाली कति सहज छ हामीले कसरी लागू गर्न सक्छौं भन्ने विषयमा पनि बहस आरम्भ गर्नुपर्ने हुन्छ ।

जस्तो, विकसित देशहरूमा निर्वाचनमा प्राप्त गरेको मतका आधारमा त्यो दलको व्यवस्थापन सम्बन्धी बजेट राज्यबाट नै प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । हामी पनि यो विषयमा बहस अगाडि बढाउन सक्छौं । एसियामा भने यस्तो व्यवस्था छैन । त्यसैले हामी यस विषयमा निकै सचेतना सचेत रहनुपर्ने पनि देखिन्छ । किनकि त्यो प्रणाली आउँदा हामी व्यवस्थापन गर्न सक्छौं सक्दैनौं यसले अन्य कस्ता जोखिम निम्त्याउछ भन्ने विषयमा पर्याप्त बहस गरिनु पर्छ । विगत हामीले हेर्ने भने सामान्यतया नागरिकले टेलिफोन लाइन जोड्न नपाउने तर दल विशेष स्थानीयलाई एउटा दिने दललाई एउटा दिने केन्द्रलाई पाँचवटा दिने जस्ता विकृतिहरू देखिएका थिए ।

यद्यपि राज्यबाट बजेट लिने र अन्यबाट अन्य बाहिरी निकायबाट अनियन्त्रित ढंगले आउने रकम रोक्नका लागि हामीले छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ । आम नागरिकलाई दुःख नदिने गरी र दलहरू सञ्चालन गर्नका लागि दलमा आबद्ध व्यक्तिहरू नै जिम्मेवार हुनेगरी स्पष्ट कानुनी प्रावधान प्रावधान गरिनु पर्ने छ । यसो गरियो भने नागरिकहरूमा दलप्रतिको वितृष्णा पनि बढ्दैन । जनविश्वास बढ्छ र समथुर सम्बन्ध बन्छ । यसले उन्नत लोकतन्त्र निर्माणको लागि सहयोग पुऱ्याउँछ ।

(विश्वकर्मा कांग्रेसका नेता हुन्)

हरित सवारी र नेपालको भविष्य

सरकारले कम्तीमा १०/१५ वर्षका लागि स्थिर नीति बनाउनु पर्छ । ईभीमा कर कति लगाउने हो, निश्चित वर्षसम्म एउटै हुनुपर्छ । जसले व्यवसायी र उपभोक्ता दुवैलाई ईभीको प्रयोग बढाउन प्रोत्साहन गर्छ ।

विश्वभर तापक्रम वृद्धि चिन्ताको विषय बनेको छ । विकासोन्मुख मुलुकदेखि विकसित सबैखाले देश जलवायु परिवर्तनको असरको शिकार बनेका छन् । बढ्दो वातावरणीय प्रदूषणले हावामा रहेको ग्रीनहाउस ग्यासको स्तरमा वृद्धि भइरहेको छ ।

पृथ्वीको तापक्रम बढ्नुको प्रमुख कारणमध्ये एक हो वायु प्रदूषण । र, वायु प्रदूषणको मुख्य कारण हुन्, सवारी साधन । हाल विश्वव्यापी रूपमा ८५ प्रतिशत सवारी फोसिल फ्युलबाट चल्ने गरेका छन् । ती सवारीमा पेट्रोल, डिजेल प्रयोग हुन्छ । जसबाट निस्कने धूवाँले वातावरणमा कार्बन डाइअक्साइड, नाइट्रस अक्साइड जस्ता हानीकारक ग्यासहरूको उत्सर्जन बढाउँछ । यसको असर अहिले पुस्ताले भोगिरहेको छ भने भविष्यको पुस्ताले समेत व्यहोनुपर्ने देखिएको छ ।

पछिल्लो समय तापक्रम नियन्त्रणका लागि विश्वभर हरित सवारीको अवधारणा अघि बढाइएको छ । हरित सवारी भन्नाले वातावरणलाई कम मात्रामा प्रदूषित गर्ने भन्ने बुझिन्छ । अर्थात् पेट्रोल र डिजेलको सट्टा विद्युतीय ऊर्जा, हाइड्रोजन, बायोफ्युलबाट चल्ने सवारी साधन हुन् । जसमा अहिले विद्युतीय सवारी (ईभी) प्रमुख हरित सवारी हो । विद्युतीय सवारीमा चार्ज गरिएका ब्याट्रीबाट ऊर्जा प्राप्त हुन्छ । यसले प्रदूषण घटाउँछ ।

अहिले विश्वका अधिकांश देशले शून्य कार्बन उत्सर्जन नीति अघि सारेका छन् । सोही अनुसार हरित सवारीको प्रयोग बढाइरहेका छन् भने फोसिल फ्युल सवारीको प्रयोग घटाउने घोषणा गरेका छन् । विश्वभर कार्बन-न्युट्रल

कारको अवधारण र उत्पादनलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । सन् २०१५ मा भएको पेरिस सम्झौताले सन् २०५० सम्म युरोपियन युनियनलाई कार्बन-न्युट्रल बनाउने प्रष्ट योजना अघि सारेको छ । नेपालको उत्तरी छिमेकी चीनले सन् २०६० र भारतले २०७० सम्म कार्बन उत्सर्जन शून्य बनाउने प्रतिबद्धता जनाएका छन् ।

नेपालले पनि सन् २०४५ सम्म कार्बन उत्सर्जन शून्य बनाउने लक्ष्य राखेको छ । सोही अनुसार नेपालमा पनि हरित सवारी अवधारण व्यापक बन्दै गएको छ भने हरित सवारीको प्रयोग तीव्र बनाइएको छ । काठमाडौं विश्वकै धेरै वायु प्रदूषण हुने सहर भित्र पर्न थालेको छ । यसको न्यूनीकरण गर्न पनि हरित सवारी प्रयोग अपरिहार्य छ ।

नेपालमा हरित सवारीको प्रयोग

विश्व इतिहासमा इलेक्ट्रिक कार १९ औं शताब्दी मै बनेको पाइन्छ । तर, यसको व्यापक प्रयोग भने २१ औं शताब्दीको सुरुआतदेखि भएको हो । नेपालमा विद्युतीय सवारीको इतिहास झण्डै ५ दशक लामो छ । सार्वजनिक सवारीको रूपमा वि.सं. २०३२ सालमा चीन सरकारको सहयोगमा टुलीबस स्थापना भयो । त्यसपछि ६० को दशकमा सफा ट्याम्पु आयो । प्राइभेट भेहिकलको रूपमा नेपालमा विद्युतीय सवारी सन् २०१७ तिर भित्रिएको हो भने यसको लोकप्रियता सन् २०१९ देखि बढ्न थालेको हो । पछिल्लो २/३ वर्ष यता भने ईभीको प्रयोग हवात्तै बढेको छ ।

नेपाल सरकारले पेट्रोल, डिजेलको प्रयोग

यशना श्रेष्ठ

कम गर्न ईभीको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ । ईभीको प्रयोग बढाउन आयातमा भन्सार छुट दिएको छ । जसले कम्बस्चन गाडीको तुलनामा ईभी सस्तो भएको छ र सर्वसाधारणको पहुँचमा पुगेको छ ।

निजी क्षेत्रका सवारी आयातकर्ताले ईभीलाई पहिलो प्राथमिकतामै राखेका छन् । अहिले नेपालमा आयात हुने कुल सवारीमध्ये दुईतिहाई (करिब ६५ प्रतिशत) हिस्सा ईभीको छ । गत वर्ष मात्रै भण्डै ८ हजार बढी ईभी नेपाल आए भने यस वर्ष पहिलो त्रैमासमै भण्डै साढे २ हजार ईभी भित्रिएका छन् । अहिलेको बजारको माग हेर्ने हो भने आगामी दिनमा ईभीको आयात भन्ने बढ्ने देखिन्छ । हाल नेपाली सडकमा १८ हजार बढी ईभी कार गुड्न थालिसकेका छन् ।

यद्यपि, चारपाँचे ईभीको प्रयोग जुन रफ्तारमा बढेको छ, दुईपाँचे भने सो अनुसार बढ्न सकेको देखिँदैन । आवश्यक चार्जिङ पूर्वाधारको अभाव र थोरै रेन्जका कारण दुईपाँचे ईभीको प्रयोगले व्यापकता पाउन नसकेको देखिन्छ ।

नेपाल विश्वमै 'ईभी एसेप्टेन्स रेट हाइ' भएको देशमा पर्छ । तर, यसका बाबजूद ईभी आममानिसको पहुँचमा पुग्न सकेको छैन । प्राइभेट भेहिकलको रूपमा प्रयोग बढ्दो भए पनि पब्लिक भेहिकल अति न्यून छ । चार्जिङ स्टेशनहरूको अभाव, ईभीको मूल्य महँगो हुनु, सरकारको स्थिर र प्रभावकारी नीतिगत निर्णयको अभाव, वातावरण प्रति जनचेतनाको कमी, सहज र सहूलियत फाइनान्स सुविधाको कमी लगायत कारण समग्रमा ईभीको प्रयोग अझै न्यून छ । नेपालमा हरित सवारीको भविष्य उज्ज्वल भए पनि निकै चुनौतीपूर्ण छ ।

हरित सवारी प्रयोगको चुनौती र समाधान

१. दीर्घकालीन स्थिर नीति

नेपाल सरकारले हरित सवारीलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ । तर पर्याप्त छैन । ईभी आयातमा भन्सार छुट दिएको छ, तर वर्षेपिच्छे करका दर हेरफेर भइरहन्छ । यसले व्यवसायी र उपभोक्ता दुवै दुक्क हुने अवस्था छैन । आज अबौं लगानी गरेका व्यवसायी राज्यकै नीतिको कारण आफ्नो लगानी डुब्ने पो हो कि भन्ने चिन्तामा हुन्छन् । उपभोक्ता पनि वर्षेपिच्छे गाडीको भाउ महँगिने/सस्तिन हुँदा किनिहाल्न आँट गर्दैनन् । यस्तोमा सरकारले कम्तीमा

सार्वजनिक यातायातमा हरित सवारीको प्रयोग नगण्य मात्रामा छ । अझै पनि यातायात व्यवसायीले नयाँ बस किन्दा फोसिल फ्युलवाला नै किन्छन् । जसको प्रमुख कारण हो: मूल्य । डिजेलबाट चल्ने बसको तुलनामा ईभी बस निकै महँगो छ ।

१०/१५ वर्षका लागि स्थिर नीति बनाउनु पर्छ । ईभीका कर कति लगाउने हो, निश्चित वर्षसम्म एउटै हुनुपर्छ । जसले व्यवसायी र उपभोक्ता दुवैलाई ईभीको प्रयोग बढाउन प्रोत्साहन गर्छ ।

अर्कोतर्फ विद्युतीय गाडीहरूको लागि नयाँ मापदण्ड र मोडलहरू तयार पार्नुपर्छ । नेपालमा ईभीका नयाँ ब्राण्ड थपिने क्रम बढ्दो छ । यस्तोमा निश्चित मापदण्ड तोक्न आवश्यक छ । अहिले केही उपभोक्ताले गाडी किनेपछि सर्भिसिड सुविधा नपाएको गुनासो सुनिन्छ । ग्राहकको हित सुनिश्चित हुने स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्छ । जसले ईभीप्रतिको क्रेज बढाओस् ।

२. चार्जिङ पूर्वाधारको विकास

विद्युतीय सवारी साधन प्रयोग बढाउन चार्जिङ स्टेशन विस्तार पहिलो शर्त हो । नेपालमा अहिले सीमित मात्रामा चार्जिङ स्टेशन छन् । व्यक्तिगत सवारीलाई चार्जिङको खासै समस्या नभए पनि दैनिक सयौं किमी गुड्ने सार्वजनिक सवारीलाई समस्या छ । जति धेरै चार्जिङ स्टेशन निर्माण हुन्छ, त्यति धेरै ईभीप्रति आकर्षण र प्रयोग बढ्छ । चार्जिङ स्टेशनको उपलब्धता पेट्रोल पम्प जतिकै हुनुपर्छ । अझ चोकचोकमा चार्जिङ स्टेशन हुनुपर्छ ।

विगतको तुलनामा अहिले चार्जिङ स्टेशन निर्माण तीव्र क्रममा बढिरहेको छ । तर, अझै पर्याप्त छैन । यस्तोमा राज्य र निजी क्षेत्र दुवैले व्यापक रूपमा चार्जिङ पूर्वाधार लगानी गर्नुपर्छ । राज्यले अहिले केही सहूलियत दिएको छ । यसको निरन्तरता जरुरी छ । व्यवसायीले पनि अनिवार्य चार्जिङ पूर्वाधार निर्माण गर्नुपर्ने नीति अबलम्बन गर्नुपर्छ । अझ पीपीपी मोडलमा चार्जिङ स्टेशन बनाउने अवधारणा विकास गर्नुपर्छ । देशभर विद्युतीकरण भइसकेकाले चार्जिङ स्टेशन निर्माणमा सहजता समेत छ । पछिल्लो समय व्यवसायीले गाडी आयात गर्नुअघि नै चार्जिङ नेटवर्क बनाउने योजना बनाउन थालेका छन् । यो निकै सकारात्मक छ ।

साथै, ईभीको सर्भिसिड सहज, सरल र सस्तो बनाउनुपर्छ । ईभीको इको सिस्टम र पूर्वाधार विकासले नै बजारको दायरा फराकिलो बनाउँछ भने आममानिसमा सहज चार्जिङको अनुभूत दिलाउँछ । जसले ईभीको प्रयोग व्यापक बढाउन सक्छ ।

३. हरित सार्वजनिक सवारी

सार्वजनिक सवारीले नै देशको परिचय दिन्छ । यो सरल, सहज र पहुँच योग्य हुनुपर्छ । तर, नेपालमा सार्वजनिक सवारी अव्यवस्थित, असहज र कतिपय अवस्थामा कष्टकर समेत छ । लाखौं संख्यामा रहेका बस, ट्रकले वायु प्रदूषण बढाउन ठूलो भूमिका खेलेका छन् । यसको न्यूनीकरण गर्न निर्विकल्प हरित सार्वजनिक सवारीको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

हाल नेपालमा सार्वजनिक यातायातमा हरित सवारीको प्रयोग नगण्य मात्रामा छ । अझै पनि यातायात व्यवसायीले नयाँ बस किन्दा फोसिल फ्युलवाला नै किन्छन् । जसको प्रमुख कारण हो मूल्य । डिजेलबाट चल्ने बसको तुलनामा ईभी बस निकै महँगो छ । व्यवसायीले नाफा हेर्ने भएकाले विद्युतीय बसमा लगानी गर्दा पाउने प्रतिफल कम देख्छ । यस्तोमा विद्युतीय बसप्रति आकर्षण बढाउन राज्यले नगद अनुदान तथा ब्याजदरमा छुट दिई प्रोत्साहन नीति अबलम्बन गर्नुपर्छ । यातायात व्यवसायीले पनि क्षणिक मुनाफाभन्दा दीर्घकालीन लाभका लागि हरित सवारी खरिदलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ ।

सार्वजनिक यातायातमा निश्चित मापदण्ड तोकेर कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । राज्यले साना, पुराना गाडी हटाई तिनको सट्टा ठूला विद्युतीय बस संचालन गर्ने नीति लिन

ढिला गर्नहुन्छ । सार्वजनिक यातायात सहज, सुविधायुक्त र छिटो भए व्यक्तिगत सवारी साधन प्रयोग गर्ने घट्छन् । यसले सवारीको संख्या घटाउनुको साथै ट्राफिक जाम घटाउने समेत सहयोग गर्छ । सार्वजनिक यातायातमा हरित सवारीको प्रयोग बढ्दा वायु प्रदूषण घट्नुका साथै डिजेल, पेट्रोल आयातका लागि वर्षेनी विदेशिने खर्चीकै रूपैयाँ बचत हुन्छ ।

सरकारले ईभीसँगै हाइब्रिड भेहिकललाई पनि प्रोत्साहन गर्नुपर्छ । अहिले हाइब्रिडमा कम्बस्चनकै जति कर लाग्छ । त्यसमा पुनर्विचार गर्न जरुरी छ ।

नेपाल हरित ऊर्जा उत्पादनमा अग्रणी स्थानमा छ । तुलनात्मक रूपमा उत्पादन लागत निकै सस्तो छ । अहिले नै ३ हजार मेगावाट बढी विद्युत् उत्पादन भइसकेको छ भने सन् २०३५ सम्म २८ हजार ५०० उत्पादन गर्ने लक्ष्य छ । नेपाल औद्योगिक मुलुक नभएका उत्पादित सबै बिजुली खपत हुने अवस्था छैन । कहाँ बेचे भने चिन्ता छ । यस्तोमा विद्युतीय सवारीको प्रयोग व्यापक बनाउन सके विद्युत् खपत गर्ने मुख्य माध्यम बन्न सक्छन् । ईभीको संख्या

लाखौंमा पुऱ्याउने हो भने दैनिक हजारौं मेगावाट बिजुली खपत हुन्छ । जसबाट राज्यलाई दोहोरो फाइदा हुन्छ । एकातिर फोसिल फ्युल आयातमा खर्च हुने खर्चीकै रूपैयाँ बचत गराई व्यापार घटा घटाउन सहयोग पुग्छ । अर्कोतर्फ आफ्नो उत्पादन आफैले प्रयोग गरिन्छ । विगतमा जस्तै नाकाबन्दी भए पनि इन्धनका लागि भौतारिनु पर्दैन । त्यस्तै, डिजेल, पेट्रोल सवारीको तुलनामा हरित सवारीको संचालन खर्च निकै कम छ । हरित सवारीको प्रयोगले दैनिक करोडौं रूपैयाँ बचत गर्न सकिन्छ । यसबाट लाखौं व्यवसायी लाभावित हुन पुग्छन् । हरित सार्वजनिक सवारी सस्तो, सुरक्षित र प्रदूषणमुक्त यातायातको निर्विकल्प हो । यसको प्रयोग बढाउन राज्यले अब ढिला गर्न हुँदैन ।

४. जनचेतना वृद्धि

बढ्दो वायु प्रदूषणका कारण काठमाडौं लगायत नेपालका सहरहरू विश्वका प्रदूषित सहरको सूचीमा शीर्ष स्थानमा आउन थालेका छन् । यसले जनस्वास्थ्यमा ठूलो संकट निम्त्याउँछ ।

वायु प्रदूषण नियन्त्रणका लागि जनतालाई हरित सवारीको महत्व बुझाउन आवश्यक छ । हरित सवारी र फोसिल फ्युल सवारीको दैनिक संचालन खर्चमा ठूलो अन्तर छ । यी कुरा राम्रोसँग बुझाउन सरकार र व्यवसायी दुवै मिलेर व्यापक रूपमा जनचेतनामूलक अभियानहरू संचालन गर्नुपर्छ । हरित सवारीको प्रयोगबाट हुने आर्थिक र वातावरणीय फाइदा बुझाउन सके नागरिकले यसको लाभ लिन प्रेरित हुन्छन् ।

निष्कर्ष : नेपालमा हरित सवारीको भविष्य निकै उज्ज्वल देखिन्छ । यो प्रगतिको बाटोमा छ । यसले विद्युत् खपत बढाउन, व्यापार घाटा घटाउन, वायु प्रदूषण कम गर्नका साथै नेपालको पर्यावरणीय दिगो विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । सही नीति र योजनासहित अघि बढेमा हरित सवारीबाट नेपालले चौतर्फी लाभ लिनसक्छ । यद्यपि, यसका लागि सरकार, निजी क्षेत्र र सर्वसाधारण सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट निःशर्त योगदान गर्नु अनिवार्य छ ।

(श्रेष्ठ साइमेक्स इंकका प्रवन्ध निर्देशक हुन्)

खाना पकाउने ग्याँस (एल.पी. ग्याँस) प्रयोगकर्ताहरूलाई सुरक्षा सम्बन्धी

नेपाल आयल निगम लि. को

अति आवश्यक जानकारी

एल.पी. ग्याँस अत्यन्तै प्रज्वलनशिल पेट्रोलियम पदार्थ भएकाले यसको प्रयोगमा पर्याप्त सतर्कता एवं सावधानी अपनाउनु जरूरी हुन्छ । त्यसैले खाना पकाउने ग्याँसको चुहावटले हुने दुर्घटनाबाट बच्न देहायका कुरामा विशेष ध्यान पुऱ्याउन सम्पूर्ण उपभोक्तावर्गमा नेपाल आयल निगम अनुरोध गर्दछ ।

दुर्घटनाबाट बच्न ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

१. सिलिण्डर ल्याउदा लैजादा नगुडाऔं । भान्सामा सिलिण्डर सँधै ठाडो राखी प्रयोग गरौं । सुताएर, घोट्टाएर प्रयोग नगरौं ।

२. रेगुलेटर, रवर, पाइप, चुलोजस्ता उपकरणहरू गुणस्तर भएको मात्र प्रयोग गरौं । साथै हरेक दुई वर्षमा ग्याँसको पाइप फेरौं ।

३. काम सकेपछि सँधै रेगुलेटर बन्द गर्न नबिसौं ।

४. खाना पकाउदा सँधै भ्याल ढोका खुल्ला राखौं र सुतीको कपडा लगाएर मात्र खाना पकाउने गरौं ।

ग्याँस चुहावट भएमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

१. खाना पकाउने स्थानमा एल.पी. ग्याँसको तिखो गन्ध आइरहेको छ भने ग्याँस चुहिएको भन्ने बुझ्नु पर्दछ । ग्याँस लिक भएमा पहिले रेगुलेटरको र पछि चुल्होको नव बन्द गरौं ।

२. भ्याल ढोका खुल्ला राखौं र भिल्का निस्कने बस्तुहरू जस्तै ग्याँस चुल्हो, सलाई, लाईटर, धुप आदि नबालौं । विद्युतजन्य उपकरणको प्रयोग नगरौं ।

३. ग्याँस लिक भएमा रेगुलेटरलाई सिलिण्डरबाट छुटाई सिलिण्डरमा सेफ्टी क्याप लगाइ बाहिर खुल्ला स्थानमा राखौं र यथाशिघ्र नजिकको ग्याँस विक्रेता अथवा ग्याँस उद्योगमा सम्पर्क गरौं ।

“सचेत र सावधान हुनु नै सुरक्षित हुनु हो ।”

उपभोक्ता जनहितका लागि जारी

नेपाल आयल निगम लि.

केन्द्रीय कार्यालय, बबरमहल, काठमाडौं, नेपाल

०१-४२६३४८५, ४२६३४८९

सुशासन र राज्यव्यवस्था

भ्रष्टाचार सरकारी निकायहरू र संस्थाहरूमा गहिरो रूपमा फैलिएको छ, जसले विकास परियोजनाहरू र सार्वजनिक सेवामा प्रभाव नपार्ने मात्र होइन, नागरिकहरूको विश्वास पनि घटाएको छ ।

रमेश अधिकारी

नेपालको संविधान २०७२ ले राज्यको स्वरूप संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको रूपमा परिभाषित गरेको छ। यसअनुसार, नेपाल १ संघ, ७ प्रदेशहरू, ७७ जिल्लाहरू र ७५३ गाउँपालिकाहरू र नगरपालिकाहरू छन्। यसमा संघीय र प्रदेश सरकारमा कार्यकारी, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको व्यवस्था छ। स्थानीय सरकारमा कार्यपालिका रूपमा कार्यकारी र व्यवस्थापिकाको रूपमा परिषद्हरू कार्यरत छन्। नेपालको संविधान २०७२ को धारा ५१ ख (४) ले राज्यका नीतिहरूले राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्दै सार्वजनिक प्रशासनलाई निष्पक्ष, सक्षम, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जबाफदेही र सहभागितामूलक बनाउने गरी सुशासन सुनिश्चित गर्ने उल्लेख गरेको छ।

सुशासन ऐन २०६५ ले देशको सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी, जबाफदेही, पारदर्शी, समावेशी र सहभागितामूलक बनाई त्यसको परिणाम आम जनतालाई उपलब्ध गराउन सुशासनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था गर्न आवश्यक भएको उल्लेख गरेको छ। यसले कानूनको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त र चुस्त प्रशासन, वित्तीय अनुशासन र सार्वजनिक कार्य तथा स्रोतसाधनको दक्ष व्यवस्थापन गरी छिटो र कम खर्चिलो ढङ्गले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको वातावरण सिर्जना गर्ने कुरामा जोड दिन्छ।

ऐनको धारा ८ ले सरोकारवाला निकायको कर्तव्य सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले यस ऐन वा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम देशको प्रशासनिक कार्य छिटोछरितो गरी त्यसको परिणाम जनतालाई समयमै उपलब्ध गराउने हुने उल्लेख गरेको छ। नेपालमा सुशासन नीतिको सरोकार तल्लो तहका जनतालाई प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्नु हो। सरकारले सुशासनलाई एक नीतिगत प्राथमिकताका रूपमा उच्च महत्त्व दिएको छ।

राज्यव्यवस्थामा सुशासन अचुक उपाय

सुशासन प्रत्यक्ष रूपमा सकारात्मक आर्थिक वृद्धिसँग जोडिएको कुरा विभिन्न देशमा गरिएको अनुसन्धानले देखाएको छ। नेपालको हकमा भने यस्ता अनुसन्धानहरू भेटिएका छैनन्। तलका केही उदाहरणले सुशासन कसरी राज्यव्यवस्था प्रभावकारी बनाउन अचुक उपाय हुन्छ भन्ने प्रमाणित गर्छ।

क. विश्व बैंकको विश्वव्यापी शासन सूचकांकले शासनका छ वटा आयामहरू, १. जनताको आवाज र जबाफदेहिता, २. राजनीतिक स्थिरता, ३. सरकारी प्रभावकारिता, ४. नियामक निकायको गुणस्तर, ५. कानूनको शासन र ६. भ्रष्टाचार नियन्त्रण।

सन् २०१८ को विश्व बैंकको एक अध्ययन अनुसार, शासन सूचकांकमा केवल एक अंकको सुधारले वार्षिक प्रति व्यक्ति जिडिपीमा १.६ प्रतिशतको वृद्धि गर्न सक्छ, जुन आफैमा उत्साहजनक तथ्याङ्क हो। यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि यदि कुनै देशले आर्थिक विकास गर्न चाहन्छ भने, पहिलो प्राथमिकता सुशासनमा ध्यान दिनु आवश्यक छ।

ख. अर्को उदाहरणमा, १९९४ को नरसंहार पछि, रूवान्डामा भ्रष्टाचार कम गर्ने उपायहरू, नियामक संयन्त्रको गुणस्तर र सरकारी प्रभावकारितालाई प्राथमिकता दिँदै संस्थागत सुधारमा मनग्य लगानी गर्‍यो। नतिजा स्वरूप, त्यहाँको अर्थतन्त्र सन् २००० देखि २०२० सम्म औसत ७.५% वार्षिक दरले बढ्यो, र देश विश्व बैंकको व्यापार गर्ने पूर्वी अफ्रिकामा शीर्ष स्थान हासिल गर्‍यो। यस रूपान्तरणले शासनलाई “सु” बनाउँदा कसरी आर्थिक लचिलोपन

र वृद्धिलाई बढवा भएर समग्र मुलुक नै अगाडी बढ्छ भनेर उदाहरण बनेको छ।

ग. यसै गरी दक्षिण कोरिया र ताइवान दुवै देशले १९५० को दशकपछि, पारदर्शिता, नियामक प्रभावकारिता र औद्योगिक नीतिमा केन्द्रित सुधारहरू लागू गरे। उदाहरणका लागि, दक्षिण कोरियाको सरकारले उद्योगहरूमा कडा निगरानी राखेको थियो र प्रतिस्पर्धालाई प्रोत्साहन गर्ने नियमहरू लागू गरेको थियो। नतिजा स्वरूप, यी देशहरूले उच्च स्तरको जिडिपी वृद्धि हासिल गरे र १९९० को दशकसम्म उच्च आय अर्थतन्त्रमा रूपान्तरण भए। एसियामा उक्त देशहरू विकासका नमुना भएका छन्।

घ. आर्थिक सहयोग र विकास संगठनका अध्ययनहरूले देखाउँछन् कि सुशासन भएका देशहरूले बढी विदेशी प्रत्यक्ष लगानी प्राप्त गर्छन्। सुशासनले लगानीकर्ताहरूका लागि जोखिम कम गर्दै, कानूनको शासन कायम राख्दै, नियमहरू पारदर्शी बनाउँदै र दृढ प्रतिबद्धता भएको वातावरण सिर्जना गर्दा स्रोत साधनमा लगानी गर्न थप इच्छुक बनाउँछ। उदाहरणका रूपमा, चिलिले आफ्नो पारदर्शी नियामक प्रणाली र स्थिर शासनका कारण उल्लेखनीय प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गरेको छ र २००० र २०१५ को बीचमा औसत ४-५ प्रतिशत जिडिपी वृद्धि हासिल गरेको छ, जुन मुख्यतया यस्ता लगानीहरूका कारण हो, जसले ल्याटिन अमेरिकाको सबैभन्दा स्थिर अर्थतन्त्रको उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ।

सुशासनमा नेपालको राज्य व्यवस्था कहाँ छ?

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को चौतिसौं वार्षिक प्रतिवेदनमा नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्दै गएको देखाएको छ। त्यसलाई कम गर्न नीतिगत तथा कानूनी, शासकीय संरचना सुधार, सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सुशासन, योजना तर्जुमा र बजेट विनियोजन, सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन, आयोजना व्यवस्थापन, सदाचार र नैतिक

आचरण प्रवर्धन, सूचना प्रविधिको उपयोग, निर्वाचन प्रणाली सुधार, तथा मानव पुँजी व्यवस्थापन जस्ता सुझाव दिए पनि सुधार हुने सम्भावना कम छ।

संघीयता कार्यान्वयनमा केही सुधारहरू भएका छन्, तथापि भ्रष्टाचार, गरिबी र पूर्वाधारको अभाव जस्ता चुनौतीहरू अझै कायम छन्। नागरिक समाज सक्रिय भए पनि राजनीतिक ध्रुवीकरण, दातामा परनिर्भरता र जातीय विभाजनका समस्याहरू यथावत् छन्। केही सूचकांकले देशले प्रगति गरेको देखाए पनि, दिगो र समतामूलक विकास हासिल गर्नका लागि महत्त्वपूर्ण संरचनात्मक र राजनीतिक चुनौतीहरू अझै उपस्थित छन्। शासन परिदृश्यमा संरचनात्मक अवरोधहरू छन्, जसलाई राजनीतिक नेतृत्वको सीमित क्षमता र स्वार्थका कारण थप जटिल बनाइएको छ। गठबन्धन सरकारहरूको बारम्बार गठनले दीर्घकालीन नीतिहरूको निर्माण र कार्यान्वयनमा अवरोध पुऱ्याएको छ। भिन्न विचार र घोषणा पत्र लिएर चुनावमा भाग लिएका दलहरूको चुनावपछि भनिएका साभ्ना एजेन्डा कार्यान्वयनमा अन्योलमा देखिन्छन्। राजनीतिक क्षेत्रमा गन्न सकिने व्यक्तिहरूको वर्चस्व, अलोकतान्त्रिक व्यक्तित्व-केन्द्रित राजनीति र गुटबन्दीले प्रभावकारी शासनमा थप बाधा पुऱ्याएको छ।

नेपाल भ्रष्टाचार अनुसन्धान सूचकांकमा १८० देशमध्ये १०८ औं स्थानमा छ। महालेखा परीक्षकको कार्यालयले गरेको लेखा परीक्षणबाट भएको वर्ष मात्र १ खर्ब १९ अर्ब ७८ करोड बेरुजु देखिएको छ। त्यसभन्दा अघिल्लो वर्ष

यस्तो रकम १ खर्ब १५ अर्ब ५ करोड ५० लाख रुपैयाँ थियो। हालसम्मको बेरुजु रकम भने ९ खर्ब ५९ अर्ब ७९ करोड पुगेको छ। सबभन्दा गम्भीर विषय भनेको बेरुजु गत वर्षको तुलनामा १५.७५ प्रतिशतले वृद्धि भएको महालेखाको विवरणमा उल्लेख छ।

यसरी हेर्दा सुशासनको समस्याहरू प्रमुख रूपमा भ्रष्टाचार र राजनीतिक अस्थिरतामा निहित छन्। भ्रष्टाचार सरकारी निकायहरू र संस्थाहरूमा गहिरो रूपमा फैलिएको छ, जसले विकास परियोजनाहरू र सार्वजनिक सेवामा प्रभाव नपार्ने मात्र होइन, नागरिकहरूको विश्वास पनि घटाएको छ। नागरिकका आक्रोश सडक देखि सामाजिक सन्जालहरूमा सर्वत्र देख्न सकिन्छ। सरकारी निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता र उत्तरदायित्वको कमीले गर्दा भ्रष्टाचारको स्तर नघट्ने गरी अगाडी बढेको छ। राज्यका प्रमुख निकायहरूबीच समन्वयको अभाव र नीति कार्यान्वयनमा ढिलाइले विकास प्रक्रिया र सेवा वितरणमा अड्कन पुऱ्याएका प्रमाणहरू अनगिन्ती छन्।

राजनीतिक अस्थिरता, दलहरूको आन्तरिक तथा बाह्य द्वन्द्व र विवादहरूले सरकारको स्थायित्वमा त्यसको नकारात्मक छिटा पुगेको र जसको कारण नीति निर्धारण र कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा कठिनाई भएको छ। समाजमा अझै पनि जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक असमानताहरू कहाँ कतै देखिन्छन् र समावेशी र न्यायपूर्ण राज्य निर्माणमा गर्नु पर्ने प्रयास अझै बाँकी छन्।

नेपालमा राज्यव्यवस्था र सुशासन सुदृढीकरणका लागि पाँच “न”

नेपालमा सुशासन र राज्यव्यवस्था सुदृढ गर्नका लागि सबै पक्षबाट समग्र सुधारको आवश्यकता छ । सरकारले, निजी क्षेत्र, नागरिक समाजले संस्थागत रूपमा काम गर्नुपर्ने अवस्थामा, राज्यको संरचनामा सुधार ल्याउन र सार्वजनिक सेवा व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन पाँच प्रमुख आयामहरूमा (५ न) मा काम गर्नुपर्ने हुन्छ । कतिपय ठाँउमा रूपान्तरण र कतिपय आयामहरूमा परिवर्तनको आवश्यकता छ ।

१. नीतिको सबलीकरण

सुशासन र राज्यव्यवस्था सुदृढीकरणका लागि पहिलो र प्रमुख कदम भनेको नीति र विधि-व्यवस्थाको सबलीकरण गर्नु हो । २०७२ मा संविधान प्राप्त भएसकैपछि नयाँ राज्य प्रणालीमा संघीयतालाई कार्यान्वयन गर्न तीनै तहका सरकारहरूले हजारौं नीतिहरू बनाए र अभै कतिपय नीतिहरू बनाउनु पर्ने देखिन्छ । बनेका नीतिहरू कार्यान्वयनको चरणमा कमजोर छन्, कार्यान्वयनमा शक्ति र सत्ताको प्रभाव र असर हुँदा स्पष्टरूपमा विकास कार्यहरू प्रभावित भएका छन् । यसका लागि बनाउन बाँकि नीतिहरू सहभागितात्मक हिसाबले एक समग्र, बहुपक्षीय र दीर्घकालीन दृष्टिकोण अपनाउन आवश्यक छ । नीति निर्माणमा सबै वर्गका नागरिकहरूको चासो र आवश्यकताहरू समेटिनका लागि पारदर्शिता र समावेशिता सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ । बनेका नीति र कानूनी कार्यान्वयनमा निष्पक्षता, चुस्त पार्न, प्रभावकारी निगरानी र मूल्यांकन प्रणाली लागू गर्न पनि महत्त्वपूर्ण छ ।

२. नेतृत्वको इमान्दारिता र क्षमता

कुनै पनि देश विकासका लागि नेतृत्वको इमान्दारिता र क्षमता सुदृढ सुशासनका आधार स्तम्भ हुन् । नेपालमा विभिन्न तहका नेतृत्वमा भएका व्यक्तिगत स्वार्थ, नातावाद, कृपावाद र पार्टीवादले राज्यव्यवस्थाको कार्यान्वयनमा ठूलो समस्या ल्याएको छ । राजनीतिक स्थिरता र योजनाहरूको निरन्तरता राख्नका लागि सक्षम र ईमान्दार इमान्दारनेतृत्व आवश्यक हुन्छ । यसको लागि, नेतृत्वलाई सशक्त, इमान्दार र पारदर्शी बनाउन, एकातिर प्रशिक्षण र क्षमता अभिवृद्धि

गतिविधिहरूलाई लगातार प्राथमिकता दिई रहनु पर्छ भने अर्को तीर नागरिक समाज र मिडियाको लगातार खबरदारी पनि उत्तिकै आवश्यक छ ।

३. राज्यव्यवस्थाका निकायहरूको सुदृढीकरण

राज्यव्यवस्था सुदृढीकरणका लागि नेपालका प्रमुख सरकारी निकायहरूको सुदृढीकरण अपरिहार्य छ । कार्यकारी, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको प्रभावकारितामा प्रशस्त प्रश्नहरू छन् । त्यसैले, यी निकायहरूलाई स्वायत्तता, राजनीतिक दलहरूको हस्तक्षेप कम र यथोचित जिम्मेवारी दिई, प्रत्येक निकायहरूको आन्तरिक सुधारका तुरुन्तै गर्नु पर्ने देखिन्छ । कार्यपालिका र व्यवस्थापिका बीचको समन्वय घनिभूत बनाउन र न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्नका लागि थप कानूनी र संरचनागत सुधारको आवश्यकता छ । यसका साथै, सरकारी सेवा प्रदायक संस्थाहरूलाई प्राविधिक र व्यावसायिक दक्षतासम्म पुनका लागि प्रशिक्षण र स्रोतहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यसका लागि विद्युतीय सुशासनको अवधारणालाई तीनै तहका सरकारमा स्थापित गर्ने जसले सेवा प्रवाहलाई द्रुत, पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले भ्रष्टाचारलाई कम गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । जब सरकारी सेवाहरू अनलाइन प्लेटफर्ममार्फत उपलब्ध गराइन्छ, नागरिकहरूले सजिलै र बिना कुनै मध्यस्थको सेवा प्राप्त गर्न सक्छन्, जसले प्रत्यक्ष हस्तक्षेप र मिलेमतोको सम्भावनालाई घटाउँछ । पारदर्शिता बढाउने, सेवा प्रक्रिया र समय सीमा स्पष्ट बनाउने र डिजिटल ट् र्याकिङद्वारा प्रत्येक गतिविधि निगरानी गर्न सकिने हुँदा भ्रष्टाचारको जोखिम घट्छ । यसले सरकारी निकायहरूको उत्तरदायित्व बढाउँछ र नागरिकहरूको सिकायत समाधान गर्न सस्तो र छिटो उपाय प्रदान गर्दछ, जसले समग्र सेवाको गुणस्तर र सरकारी कामकाजी प्रणालीमा सुधार ल्याउँछ ।

४. नेतृत्वको नियत

सरकारी नेतृत्वको नियतमा पारदर्शिता र जबाफदेहिता सुनिश्चित गर्न जनताले सशक्त निगरानी गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक छ । नेपालमा कहिलेकाहीँ सरकारको नेतृत्व, राजनीतिक नियुक्ति र प्रशासनिक निकायहरूको निर्णयमा जनताको समावेशिता र चासोको कमी देखिन्छ । यसबाट भ्रष्टाचार र तानासाही प्रवृत्तिहरू बढ्न सक्छन् । यसका लागि, नागरिक

समाज, मिडिया र अन्य निगरानी संस्थाहरूको सशक्त भूमिका महत्त्वपूर्ण छ । सरकारका निर्णय र कार्यहरूमा जनताको सहभागिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने प्रणाली ल्याउन पर्छ, जसले जनताको विश्वास पुनः निर्माण गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

५. नियमन निकायहरूको सशक्तीकरण

राज्यको कार्यान्वयनका लागि नियमन निकायहरू एक महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । यी निकायहरूले सरकारी योजनाहरू र नीति कार्यान्वयनलाई निगरानी र मूल्यांकन गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्छन् । नेपालमा यी निकायहरूको प्रभावकारिता र स्वायत्तता प्रायः कमजोर छ । यसलाई सुधारका लागि नियमन निकायहरूको स्वायत्तता र कानूनी अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु पर्छ, ताकि तिनीहरूले सरकारको कामकाजको प्रभावकारी निगरानी गर्न सक्नु । यसका लागि सशक्त र प्रशिक्षित कर्मचारीहरू, समुचित स्रोतहरू र प्रविधिको प्रयोग आवश्यक छ ।

नेपालको राज्यव्यवस्था र सुशासन सुदृढीकरणका लागि यी पाँच “न”आयामहरूको कार्यान्वयन अनिवार्य छ । नीति निर्माणमा सुधार, नेतृत्वको क्षमता र इमान्दारिता, राज्यव्यवस्थाका प्रमुख निकायहरूको सुदृढीकरण, निगरानी निकायहरूको सशक्तीकरण र नेतृत्वको नियतमा पारदर्शिता ल्याउनका लागि कदम चाल्नु पर्छ । यी सबै प्रक्रिया सफलतापूर्वक कार्यान्वयनमा ल्याइएमा नेपालमा सुशासन र प्रजातान्त्रिक संरचनाका मूल्यहरू मजबुत हुनेछ, जसले समृद्ध र समानताको दिशा तय गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

सन्दर्भ सुची

नेपालको संविधान २०७२

सुशासन ऐन २०६५

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को चौतिसौं वार्षिक प्रतिवेदन

Corruption Precipitin Index, 2023, Transparency International महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदन, २०८१

Worldwide Governance Indicator, The World Bank

Sustainable Investment, OECD

(अधिकारी सुशासन विज्ञ हुन्)

DISCOVER AND
EXPERIENCE

MANAKAMANA CABLE CAR

औद्योगिकीकरणका लागि आर्थिक सुशासन

सन् २००४ (आर्थिक वर्ष २०६०/६१) मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा उद्योगको योगदान १७३ प्रतिशत थियो | सन् २०२३ सम्म आइपुग्दा १२.५ प्रतिशतमा झरेको छ | अझ उत्पादनमुलक उद्योगको योगदान ४८७ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ |

राजेशकुमार अग्रवाल

कुनै पनि मुलुकको आर्थिक समृद्धिको भरपर्दो आधार औद्योगिकीकरणलाई लिने गरिन्छ। विकसित मुलुकहरूले पनि औद्योगिकीकरणलाई नै आत्मसात गर्दै प्रगति हासिल गरेका हुन्। नेपालीको समृद्धिको उच्च चाहना प्राप्तिका लागि स्वदेशी उत्पादनको प्रवर्द्धन गर्दै परनिर्भरता घटाउन पनि औद्योगिकीकरण आवश्यक छ। औद्योगिक उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि, स्रोत साधनको उचित प्रयोग, रोजगारी सिर्जना गर्दै आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्न औद्योगिक क्षेत्रमा निजी स्वदेशी तथा विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने गरी औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ।

देशमा उत्पादन कम हुनु र दैनिक उपभोग्य वस्तुमा समेत परनिर्भरता बढ्दा हाम्रो अर्थतन्त्रले सधैं चुनौतीको सामना गरिरहनु परेको छ। त्यसैले परनिर्भरता घटाउँदै लैजान आन्तरिक उत्पादन बढाउनुपर्ने छ भने उत्पादन बढाउन मुलुकलाई औद्योगिकीकरणमा लै जानुको विकल्प छैन। सरकारले औद्योगिकीकरणलाई बल पुऱ्याउन नीतिगत र कानुनी तथा प्रक्रियागत सुधारमा व्यापक जोड दिन आवश्यक छ। राज्य ढिलै भए पनि मुलुकलाई औद्योगिकीकरणमा लैजान चाहन्छ भने यी विषयलाई केन्द्रमा राखी सुधार गर्नुपर्दछ। उद्योगहरूको विस्तार नगरी, उनीहरूलाई प्रतिस्पर्धी बन्न प्रेरित गर्ने वातावरण नदिई चाहेअनुरूप औद्योगिकीकरण गर्न सम्भव छैन। औद्योगिक विकास नगरी रोजगारी सिर्जना गर्न, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्न तथा आयात प्रतिस्थापन गर्दै निर्यात प्रवर्द्धन गर्न कठिन छ।

नेपालमा उद्योग स्थापनाको इतिहास लामो छैन भन्ने गरिन्छ। तर मलाई त्यस्तो लाग्दैन।

वि.सं. १८८२ मा नै उद्योग परिषद्को स्थापना भई उद्योग स्थापनाको आवश्यकता लिखित रूपमै महसुस गरिएको पाइन्छ। त्यसअघि पनि लिच्छवीकालदेखि नै घरमै बुनेर बनाइने कपडा, हाते कागज, बाँसबाट विभिन्न वस्तु तथा फलामबाट उत्पादित वस्तु, काठ तथा ढुंगा कुँदने कलाहरूजस्ता घरेलु उद्योगको विकास भएको विभिन्न अध्ययनमा पाइन्छ। राणाकालमै जुट मिल स्थापना भइसकेको थियो। उद्योग स्थापनाको इतिहास हेर्दा देशमा उद्योग स्थापना गर्न सहज पक्कै थिएन। लाइसेन्सराजको अवस्था थियो। २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि २०४८ सालमा प्रजातान्त्रिक व्यवस्था आरम्भ भएपछि मुलुकले खुला बजार र उदार अर्थनीति अबलम्बन गर्यो, यो समयदेखि उद्योगहरूको स्थापना नयाँ चरणमा प्रवेश गर्यो। २०४८ सालपछि राज्यले अवलम्बन गरेको उदार अर्थनीतिपछिको करिब ३३ वर्षको अवधिमा नेपालमा निजी क्षेत्रले ठूलो लगानी गरेको छ। यसैलाई मात्रै आधार मान्ने हो भने पनि तीन दशक बढीको समय छोटो होइन। यो अवधिमा जति गर्न सक्यौं त्यो राम्रो नै भयो। थप राम्रो गर्न सकिने अवस्था समेत थियो, तर कहीं न कहीं हामी चुक्यौं।

हामीसँगसँगै जस्तै उद्योग विकासमा उदायका मुलुकहरूले अझ कम अवधिमा नै उल्लेख्य प्रगति हासिल गरिसकेका छन्। तर, कतिपय अवस्थामा हामी आत्मरतिमा रमाउँदा, आफ्नै उद्योगहरूलाई धरासायी बनाउन हामी आफै लाग्दा र उद्योग स्थापना गर्नुभन्दा राज्य सञ्चालनका लागि सरल रूपमा राजस्व संकलन गर्न सकिने क्षेत्रलाई नीतिगत रूपमै प्रोत्साहित गर्दा हामी औद्योगिक विकासमा

धेरै पछाडि परेका छौं । राणाकालीन समय होस्, शाहकालीन समय होस् वा प्रजातान्त्रिक समय नै किन नहोस् राजनीतिक क्षेत्रको पहिलो आक्रमणको शिकार उद्योग नै भइरहका छन् । वैचारिक रूपमा मुलुकलाई आर्थिक रूपमा बलियो बनाउन उद्योगधन्दा, कलकारखाना स्थापना गरिनुपर्छ, त्यसैबाट रोजगारी सिर्जना गर्न सकिन्छ भन्ने भाष्य अगाडि आइरह्यो, तर व्यावहारिक रूपमा त्यसो हुन सकेन । प्रक्रियागत भन्फटिलो व्यवस्थासहित कानूनी रूपमा समेत सहजीकरण गर्नुको सट्टा नियन्त्रण गर्न खोजियो । अझ औद्योगिक प्रवर्द्धन गर्न सहज नीति अबलम्बन गरिनुपर्नेमा आयातलाई सहज हुने नीति अबलम्बन गरिदा भएका उद्योग पनि बन्द गरी व्यापारमा लाग्न फाइदा हुने अवस्था सिर्जना गरिएको छ । जसका कारण आजका दिनमा पनि उद्योगमा सक्रिय व्यक्तिहरू व्यापारमा समेत लागेका छन् । यो कुनै उद्योगीको दोष होइन । देशमा उद्योग स्थापना हुनुपर्छ, उनीहरूलाई नियन्त्रण गर्ने होइन नियमन मात्रै गर्नुपर्छ भन्ने सोचको कमी भएकाहरूबाट लिइएको नीति नै प्रमुख दोषी देखिन्छ । यसको स्पष्ट उदाहरण हो, एउटा उद्योगलाई हेर्न दर्जनौं निकायनिकाय हुनु ।

विगत केही वर्षलाई हेर्ने हो भने अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको योगदान क्रमिक रूपमा खस्कंदो छ । सन् २००४ (आर्थिक वर्ष २०६०/६१) मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा उद्योगको योगदान १७.३ प्रतिशत थियो । सन् २०२३ सम्म आइपुग्दा १२.५ प्रतिशतमा भरेको छ । अझ उत्पादनमुलक उद्योगको योगदान ४.८७ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ । नेपालको अर्थतन्त्र र केही समय अगाडिसम्म उत्पादनमुलक क्षेत्रको योगदान हाम्रो जस्तै करिब समान भएका भारत, बंगलादेश, कम्बोडिया, भियतमानलाई हेर्दा हामी धेरै पछाडि परिसकेका छौं । सोही अवधिमा भारतमा उत्पादनमुलक क्षेत्रको योगदान १५.८३ प्रतिशत थियो भने सन् २०२३ मा १२.८४ प्रतिशत रह्यो । यस्तै बंगलादेशमा आर्थिक वर्ष सन् २००४/०५ मा २८.४ प्रतिशत योगदान उद्योग क्षेत्रको थियो भने आर्थिक वर्ष २०२२/२०२३ मा २४.९५ प्रतिशत भयो । सन् २००२ मा कम्बोडियाको अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको योगदान २६.२ प्रतिशतबाट बढेर सन् २०२२ मा ३७.९ प्रतिशत पुगेको छ ।

नेपालमा उद्योगको विकासका लागि कुनै प्रयास नभएको भने होइन । तर, हामी जुन रूपमा अगाडि बढ्नुपर्ने थियो, त्यस अनुरूप अगाडि बढ्न नसकेको अथार्थ भने सबैले स्वीकार गर्न जरुरी छ । औद्योगिक विकासका

लागि औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड (आईडीएमएल), विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेज) जस्ता संरचना स्थापना भएकै छन् ।

वि.सं. २०४५ सालमा स्थापना भएको औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेडले तत्कालिन समयमा आन्तरिक बजारमा केन्द्रित भई उत्पादकत्व तथा आन्तरिक उत्पादन वृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापनमा समेत राम्रो योगदान पुर्याएकोमा विद्यमान १० वटा औद्योगिक क्षेत्रबाहेक नेपाल सरकारले पटक पटक घोषणा गरेका दर्जनौं थप औद्योगिक क्षेत्रहरू निर्माण तथा संचालन गर्न सकिरहेको छैन ।

यस्तै निर्यातमूलक उद्योग र यस्ता उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने गरी विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेज) स्थापना गरिएको छ । नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य राष्ट्र भएपछि निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने उद्योगहरू स्थापना गरी उनीहरूलाई निर्यातमा प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्य राखेर सेज स्थापना भएको थियो । सेज प्राधिकरणअन्तर्गत भैरहवा र सिमरामा सेज निर्माण भएतापनि यी क्षेत्रमा उद्योगहरू स्थापना हेर्दा दयनीय अवस्था छ । भैरहवामा हालसम्म कुल २३ वटा उद्योगहरूले अनुमति प्राप्त गरे पनि ६ वटा उद्योगहरू मात्रै सञ्चालनमा छन् । यस्तै सिमरा सेजमा २२ वटा (आईईई/टीओआर स्वीकृतीको चरण समेत) उद्योग स्थापनाको अनुमति दिइएकोमा हालसम्म एउटा उद्योग मात्रै सञ्चालनमा आएको छ । आजसम्मको अवस्थामा सेज असफल भएको मैले महसुस गरेको छु । उद्योगहरूलाई सहुलियत तथा सुविधा दिएर निर्यात प्रोत्साहन गर्दै अर्थतन्त्रलाई बढावा दिन सहयोगी बन्नुपर्ने संस्था फेल हुनु दुखद् हो ।

कहाँ चुक्यौं ?

मुलुकको विकासको क्रममा कृषि क्षेत्रको विकास पछि औद्योगिक क्षेत्रको विकास हुनुपर्नेमा त्यसो नभई सेवा क्षेत्रको विकास हुन थाल्यो । यसरी नेपालले समयभन्दा अगावै “प्रिम्याच्योर डिइन्डस्ट्रियलाइजेसन” को सामना गर्न पुग्यो । विशेषगरी, १९९७ पछि जीडीपीमा उद्योग क्षेत्रको हिस्सा घट्दै गयो । सन् १९९७/९८ को अवधिमा, उद्योग क्षेत्रको जीडीपीमा योगदान २१.९% थियो भने सेवा क्षेत्रको योगदान ३९.३% थियो । तर त्यसपछिका वर्षहरूमा, सेवा क्षेत्रको योगदान अत्यधिक वृद्धि भई २०२३/२४ मा ६२.९% पुगेको छ, जबकि उद्योगको हिस्सा १२.५% मात्र रहेको छ ।

उद्योगको विकासका लागि नीतिगत

स्थिरता एवं उद्योगलाई संरक्षण गर्ने नीतिको आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखिएको छ । नीति स्थिर हुने, उत्पादनमूलक उद्योगलाई संरक्षण गर्ने र उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहन गर्ने हो भने औद्योगिकीकरणका माध्यमबाट हामी निकै अगाडि बढ्न सक्छौं । सरकारले नीतिगत रूपमा सामान्य सुधार गरिदिदा अहिले सिमेन्ट निर्यात भइरहेको छ । हामीसँग अथाह रहेको प्राकृतिक स्रोतको उचित प्रयोग नै गर्न सकिरहका छैनौं । यहाँ उत्पादन हुन सक्ने वस्तुहरू यहाँ उत्पादन गर्न प्रोत्साहित गर्ने, धेरै लगानी गरेर पनि प्रतिफल दिन नसक्ने वस्तुहरू मात्रै आयात गर्न दिने नीति लिन आवश्यक छ । आयातलाई कडाई गर्ने, आन्तरिक उत्पादन प्रोत्साहन गर्ने, सबै क्षेत्रमा स्वदेशमा उत्पादित वस्तुहरूको उपभोगलाई जोड दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

अबको बाटो

औद्योगिकीकरणबिना उच्च रोजगारी सिर्जना, उत्पादनवृद्धि, आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिदैन भन्ने विषयमा सबै सरोकारवालाहरू सहमत छन् भन्ने लाग्छ । औद्योगिकीकरण देशको आवश्यकता हो भन्ने विषयमा पनि द्विविधा छ जस्तो लाग्दैन । औद्योगिकीकरणका लागि सबै क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ भन्ने पनि छैन । तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी ती क्षेत्रहरूको विकास तथा सम्बर्द्धनका लागि क्षेत्रगत/उद्योगगत रणनीति तर्जुमा गरी त्यस्ता वस्तुहरूलाई प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।

नेपालमा दैनिक उपभोग्यलगायतका वस्तुहरूको आयात उच्च छ । सरकारले राजश्वलाई प्राथमिकतामा राखी उद्योग भन्दा आयात वा व्यापार प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्बन गर्दा बजारमा उच्च माग भएका वस्तुहरूको समेत आन्तरिक उत्पादन हुन सकिरहेको छैन । स्वदेशमै उत्पादनको सम्भावना भएका वस्तुहरूको आयात निरुत्साहित गरी उद्योग स्थापनाका लागि प्रोत्साहन गर्ने नीति लिने हो भने उद्योग क्षेत्रमा लगानी बढ्नेछ । यसको उदाहरणका रूपमा इनर्जी ड्रिङ्स, भुजा भुजिया तथा चिप्स, टायललगायतका उद्योगहरू नेपालमा स्थापना हुनुलाई हेर्न सकिन्छ । राज्यको आवश्यकता औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा उत्पादन वृद्धि हो भने निम्न विषयमा गम्भिर ध्यान दिन आवश्यक छ ।

क) कानूनी सुधार एवं नीतिगत स्थायित्व

औद्योगिकीकरणका लागि कानूनमा सुधार एवं नीतिगत स्थायित्व अति महत्वपूर्ण हुन्छ ।

स्वदेशी वा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न नीतिगत स्थिरता अनिवार्य सर्त नै हो । लगानीकर्ताले लगानी गर्दा सो मुलुकले उद्योगका लागि कस्तो नीति लिएको छ भन्ने विषयलाई धेरै गहनताका साथ हेरेका हुन्छन् । एउटा कानूनले सुविधा दिने अर्को कानूनले नमान्ने, आज एउटा नीति लिने केही समयभित्रै सो नीति परिवर्तन गर्ने र उद्योगलाई समस्यामा पार्ने हो भने विदेशी तथा स्वदेशी लगानी समेत विस्थापित हुन्छन् । सरकारले लिने कुनै पनि नीति अप्रत्याशित हुनुहुँदैन, उद्योग व्यवसायलाई असर पार्ने नीति न्यूनतम समय तोक्यो लागू गरिने व्यवस्था कायम गरिनुपर्दछ ।

कानूनहरू पनि लगानी प्रोत्साहन गर्ने खालका हुनुपर्छ । लगानी निरुत्साहन गर्ने कानूनहरूमा सुधार आवश्यक छ । अहिले पनि करिब ५० वर्ष पुराना ऐनबाट व्यवसायलाई नियन्त्रण गर्न खोजिरहेका छौं । औद्योगिक प्रवर्द्धन गर्न लगानीसँग सम्बन्धित कानूनमा सुधार आवश्यक छ । नेपाल उद्योग परिसंघ कुन कुन कानूनमा सुधार आवश्यक छ, कुन कुन कानून खारेज नै गर्नुपर्छ र कुन कुन कानून नयाँ ल्याउनुपर्छ भन्ने विषयमा विस्तृत अध्ययनसहितको पुस्तिका नै सरकार एवं सरोकारवाला निकायहरूलाई उपलब्ध गराइसकेको छ ।

ख) कर प्रणालीमा सुधार

औद्योगिकीकरणसँग प्रत्यक्ष जोडिएको अर्को क्षेत्र हो, कर प्रणाली । हाम्रो कर प्रणालीमा सुधार आवश्यक छ । नेपालको सबैभन्दा ठूलो व्यापार भारतसँग भईरहेको छ भने व्यापार घाटा पनि भारतसँगै बढी छ । खुला सिमानाका कारण भारतबाट नेपालतर्फ हुने अवैध व्यापारको प्रवाह पनि उच्च छ । अवैध व्यापार हुनुको प्रमुख कारण करसँग पनि सम्बन्धित छ । नेपालमा भएको १३ प्रतिशत मुल्य अभिवृद्धि करका कारण वस्तु महंगो भएको छ भने भारतमा सोही वस्तुमा ५ प्रतिशत मात्र कर लाग्दा उताको बजारमा सस्तो पर्दा खुला सिमानाको प्रयोग गरी अवैध व्यापार भईरहेको छ । नेपालले बहुदरको भ्याट लगाइ भारत समान करको दर बनाउने हो भने वस्तुको मूल्य समान हुन गइ अनधिकृत व्यापारमा कमी आउने देखिन्छ ।

नेपालमा एक हजार एक सय ५१ वटा वस्तुहरूमा मुल्य अभिवृद्धि करमा छुट रहेको छ । नेपालमा छुट पाएका पाँच सय ९४ वस्तुहरूमा भारतमा जीएसटी लाग्ने गरेको देखिन्छ । त्यसैले बहुदर भ्याट प्रणाली अवलम्बन गर्न ढिला गर्न हुँदैन । हाम्रो सोचाई नै बढी कर लगाउँदा बढी

राजश्व उठ्छ भन्ने छ, जुन गलत हो । करको दायरा बढाई करको दर कम गरी धेरै भन्दा धेरैलाई कर तिर्ने वातावरण बनाउन आवश्यक छ । कर प्रणालीमा व्यापक सुधार गरी अगाडि बढ्न आवश्यक छ ।

ग) कर्मचारीमा जिम्मेवारीबोध

सरकारी सेवा प्रदान गर्ने निकाय र यस्ता निकायमा काम गर्ने कर्मचारी वास्तविक सेवक हुन् । कतिपय सरकारी कर्मचारीमा सेवाग्राहीलाई प्रभावकारी रूपमा सेवा दिनुपर्छ भन्ने भावना रहेको पनि पाइन्छ तर काम गर्ने कर्मचारीमा ओभरसाइट एजेन्सीका कारणले नियम संगत निर्णय गर्न पनि कर्मचारी डराइरहेको अवस्था छ । जसका सार्वजनिक सेवा प्रभावकारी बन्न सकिरहेका छैनन् । कर्मचारीहरूमा एक प्रकारको डर पैदा भएको छ । कर्मचारीहरू जिम्मेवारबोध पनि छन् तर कतिपय अवस्थामा डर तथा त्रासको वातावरण बनाइदा समस्या उत्पन्न भएको देखिन्छ । यसमा तत्काल सुधार आवश्यक छ ।

घ) नियन्त्रण वा नियमन होइन, सहयोग

उद्योग स्थापना गर्ने काम आफैमा सहज होइन । यसमा लामो मेहनत, काममा लगनशिलता, निरन्तरता, तत्कालिक लाभ भन्दा दीर्घकालिन उपलब्धीलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । उद्योग स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्ने, सुविधा दिने, र गलत गर्न पनि सक्छ भनेर सचेत हुनुपर्छ । अहिले हाम्रो मुलुकमा उद्योग व्यवसाय गर्नेलाई सहजीकरण गर्ने भन्दा नियमन तथा नियन्त्रण गर्ने प्रवृत्ति रहेको जस्तो देखिन्छ । एउटा उद्योगलाई हेर्ने दर्जनौं नियामक निकाय छन् । हाम्रो राज्य प्रशासन आफैले स्थापना गरेको कुनै एक निकायलाई विश्वास नगरी एक पछि अर्को गर्दै दर्जनौं संख्यामा नियामक निकाय स्थापना भएका छन् । यस्ता अनेकन नियामक निकाय हुँदा समेत औद्योगिक विकासमा पनि अवरोध सिर्जना भएको छ ।

ङ) प्रक्रियामा सरल र सहजीकरण

उद्योगको स्थापना, सञ्चालन देखि बन्द गर्नेसम्मको प्रक्रिया सरल हुनुपर्छ । उद्योगको प्रकृति हेरी उद्योग दर्तादिख लगानी स्वीकृति, वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनलगायतको प्रक्रियालाई छोटो तथा सरल बनाउन आवश्यक छ । एउटा निकाय र अर्को निकायबीच प्रभावकारी समन्वय हुन आवश्यक छ । लगानीकर्तालाई एकद्वारबाट सेवा दिने घोषणा गरी केही निकायहरूबाट सोही अनुरूप सेवा प्रवाह भएतापनि अझै एकद्वार सेवा केन्द्रमा महत्वपूर्ण डेस्कहरू खाली छन् । उद्योगीहरूलाई सेवा तथा सुविधा उपलब्ध गराउन यी डेस्कहरूमा समेत जनशक्ति उपलब्ध हुनुपर्छ

जसले उद्योगी तथा व्यवसायीहरूको समस्या तत्काल समाधान गर्न सक्नु ।

च) लागत घटाउनुपर्ने

हाम्रो देशमा उद्योग क्षेत्रको चुनौतीहरू मध्ये उच्च लागत एक प्रमुख चुनौती हो । हालको विश्वव्यापी रूपमा प्रतिस्पर्धी बजारमा हाम्रा उत्पादनले समेत प्रतिस्पर्धी गर्न सक्ने गरी प्रतिस्पर्धी बनाउन सक्नुपर्छ । पिछ्ल्ला वर्षहरूमा आफै जग्गा खरिद गरी उद्योग स्थापना गर्नु भनेर कल्पना समेत गर्न नसकिने अवस्था भइसकेको छ । जग्गा अति महँगो हुनु, उद्योग स्थापना पछि बस्ति बस्नु र त्यो बस्ति नै उद्योगका लागि समस्या बन्नु, सडक पूर्वाधार राम्रो नहुँदा ढुवानी महँगो हुनु, कच्चा पदार्थ आयात गर्न पर्ने अवस्था रहनु, उद्योगका लागि विद्युत महँगो हुनु, दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनुलगायत उद्योगका चुनौतीहरू हुन् । यस्ता चुनौतीहरूलाई समाधान गर्न ठूला औद्योगिक क्षेत्र, तालिम केन्द्रहरू, वेयरहाउस तथा गोदामहरू आदिको सहज उपलब्धता हुन आवश्यक छ ।

छ) छुट सुविधाको कार्यान्वयन

सरकारले विभिन्न ऐन तथा कानूनहरूमार्फत उपलब्ध गराएका छुट तथा सुविधाहरू उद्योग तथा व्यवसायीहरूले समयमै सहज तरिकाले प्राप्त गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गरिनुपर्दछ । उदाहरणका लागि औद्योगिक व्यवसाय ऐनले दिएको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वमा गरिएको खर्चको कटौती, ड्यूटी ड्र ब्याकको सुविधा आदि । निर्यातमा उपलब्ध गराइएको नगद अनुदानको सुविधा, भ्याटलगायतका करहरू फिर्ताको सुविधा, आवश्यक भन्दा बढी भुक्तान भएको अग्रिम आयकरलगायतका सुविधा ।

ज) सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग

पिछिल्लो समयमा विश्वव्यापी रूपमा नै आर्थिक सुशासन र सूचना प्रविधि एकअर्काका परिपूरक भइसकेका छन् । आर्थिक सुशासन सूचना प्रविधिसँग अन्तरनिहित हुन पुगिसकेको छ । आर्थिक सुशासनलाई बढावा दिने हो भने सार्वजनिक निकायमा करदाता/लगानीकर्ता र कर प्रशासकबीच भौतिक भेट नै गर्न नपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । जुन जुन मुलुकमा उद्योगीले 'फेसलेस' र 'कन्ट्याक्टलेस' सेवा सार्वजनिक निकायबाट पाइरहेका छन्, त्यस्ता मुलुक आर्थिक सुशासनमा निकै अगाडि छन् । हामीले पनि सूचनाको प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी औद्योगिक वातावरण निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्नुपर्छ ।

(अग्रवाल सिएनआईका अध्यक्ष हुन्)

योजना निर्माणमा राजनीतिक रुचिलाई बेवास्ता गर्न सकिँदैन

नेपालमा परियोजनालाई विगतमा बहुवर्षीय बनाउन बढी होडबाजी गरियो । बहुवर्षीय सकेसम्म कम गर्ने हो भने आयोजना कार्यान्वयनमा रहेका ढिलासुस्ती कम हुन्छन् ।

प्रा.डा. शिवराज अधिकारी

सबैजसो मुलुकले योजनागत विकास बनाएर काम गरिरहेका हुन्छन् । नेपालमा भने कहिलेकाहिँ योजना किन आवश्यक पर्थ्यो, यसको भन्फट सिर्जना गर्छ अथवा मुलुक संघीयतामा गइसकेपछि योजना आयोगको के काम भन्ने गरेको पनि सुनिन्छ । मेरो अनुभवमा भने राष्ट्रिय रूपमा बन्लान् वा नबन्लान्, तर सबै मुलुकले कुनै न कुनै प्रकारको योजना बनिरहेकै हुन्छ । हरेक क्षेत्रमा योजना बनेकै हुन्छन् । सबै मुलुकले आफ्नो आवश्यकताका आधारमा योजना बनाउँछन् ।

नेपालमा योजनावद्ध विकासको सुरुवात भएको सात दशकभन्दा धेरै भइसकेको छ । यस अवधिमा बनेका योजनाहरूका आआफ्नो प्रकारका विशेषता पनि छन् । कहिले योजना महत्वकांक्षी बन्छन् । कहिलेकाँही जनताको आवाज र आशा बुझ्ने प्रयास गरिन्छ । त्यसबेला स्रोतको वास्ता गरेको देखिन्छ । कहिलेकाँही आर्थिक पक्षले कम स्थान पाउँछन् । यो सधैंभरी हुन्छ भन्ने होइन । कहिलेकाँही विनियोजन राम्रोसँग हुने, कहिलेकाँही राम्रोसँग अनुमान गर्ने काम हुन्छ ।

राम्रोसँग व्यवस्थित गरेर कुशल विनियोजन गर्न सकियो भने योजनाबाट राम्रो प्रतिफल प्राप्त हुन्छ । सरकारसँग जोडिएका कतिपय विषयले योजना कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्छ । हाम्रो काम गर्न शैली, सोच्ने शैली, कामको अवधारणाले पनि योजना कार्यान्वयन कस्तो हुने भन्नेमा प्रभाव पार्छ । जनताले काम नगर्ने तर राज्यसँग बढी अपेक्षा गर्ने प्रवृत्ति समेत रहेको छ । कतै आफैँ काममा सक्रिय भएर राज्यलाई भक्भक्काउने काम समेत हुने गर्छ । कुनै बेला राज्यप्रति बढी अपेक्षा गर्ने

तर विश्वास नगर्ने विरोधावासा पनि जनतामा हुने गर्छ । यी पक्ष कार्यान्वयनलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू हुन् । यी सैद्धान्तिक तत्व पनि हुन् ।

व्यवहारमा हेर्दा कार्यशैली र सोच्ने शैलीले नै धेरै प्रभाव पार्छ । कामलाई प्रक्रियामा रूपमा मात्र हेर्ने की लक्ष्य प्राप्तीलाई प्राथमिकता दिने समस्या देखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पनि प्रक्रियामुखी काम बढी देखिन्छ । त्यसकै असरले अपेक्षाकृत विकास हुन नसकेको हो । यसको मतलब हुँदै नभएको भन्ने पनि होइन । अपेक्षाको तुलना वा अन्य मुलुकको तुलनामा कम भएको निश्चित हो । तर, विगतको कुनै कालखण्डसँग तुलना गर्ने हो भने अहिले राम्रै रफ्तारमा विकास भएको देखिन्छ ।

योजनावद्ध विकासको आवश्यकता

कहिलेकाँही प्रश्न उठ्छ, अहिले जति विकास भएको छ, यो सबै योजनाकै प्रतिफल हो त ? त्यो नहुन पनि सक्छ । किनकी हाम्रोमा योजनावद्ध विकासबाट कति बन्थ्यो, बिनायोजना कति काम भयो भनेर अहिलेसम्म हेरिएको छैन । योजना नभए पनि स्वतः विकास हुन सक्छ । आर्थिक वृद्धिदर वा खर्चलाई मात्र हेरियो भने योजनाबिना काम गर्दा अझ राम्रो पनि हुन सक्छ । योजनाले वृद्धिदर र खर्चलाई मात्र हेर्दैन, खर्च ठिक ठाउँमा भयो की भएन भनेर हेर्ने गर्छ । समानुपातिक विकास भयो की भएन भनेर हेर्ने काम पनि योजनाकै हो । गरिबी निवारण, असमानता घटाउने जिम्मेवारी पनि योजनाकै हो ।

नेपालको सन्दर्भमा पूर्वदेखि पश्चिमसम्म असमानता व्याप्त छ । उदाहरणका लागि आज

भन्दा करीब दुई दशक अगाडिको एक अध्ययनले पूर्व र पश्चिमका बीचमा भण्डै ९९ वर्षको अन्तर थियो । त्यो अन्तरः आजका दिनमा आइपुग्दा घटेको छ । यो घट्नुको अर्थ योजनावद्ध विकास नै हो । योजनावद्ध विकास नभएको भए राज्यको स्रोत पिछडिएको स्थानसम्म पुग्ने थिएन । किनकी स्रोत जहाँ विकास छ, त्यतितर्फ जान्छ । असमानता हटाउन योजनाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । योजनाले दुर्गम र पिछडिएको क्षेत्रमा लगानी गर्न उत्प्रेरित मात्र गर्दैन, राज्यलाई बाध्य पनि गराउने काम गर्छ ।

पूर्वाधार नै योजनाको मूल पक्ष

योजनामा समेटिने सबैभन्दा महत्वपूर्ण पाटो पूर्वाधार हो । पूर्वाधार विकासले आर्थिक वृद्धिसँगै जिवनस्तर उकास्न समेत सहयोग गर्छ । यातायातका माध्यमबाट पिछडिएका बस्तीलाई विकासको मुलधारसँग जोड्ने काम गर्छ । आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणमा पूर्वाधार आधारभूत तत्व हो । यसका लागि सबैभन्दा बढी योजनाको खाँचो पर्छ । पूर्वाधारले सधैँ आर्थिक वृद्धि र विकासमा सहयोग गर्छ भन्ने हुँदैन । एउटा बिन्दुसम्म गइसकेपछि पूर्वाधारले आर्थिक विकासमा जति योगदान गर्छ, त्यो घट्न थाल्छ । किनकी निश्चित पूर्वाधार भइसकेपछि मानवीय विकास, गुणस्तरीय जिवन, उत्पादन, रोजगारीमा ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ ।

पूर्वाधारसँगै वातावरण संरक्षण जोडिएर आउँछ । जब पूर्वाधार निर्माणको काम अगाडि बढ्छ, त्यसपछि वातावरणमा केही न केही असर पर्छ । वातावरणमा कमभन्दा कम क्षतिमा पूर्वाधार बनाउने उद्देश्यबाटै वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनको काम गरिन्छ । तर, त्यसको दायरा कम हुन्छ । पूर्वाधार बन्दा ऊर्जा खपत बढ्छ, त्यसले तापक्रम वृद्धिमा योगदान गर्छ । यी सबै समस्या स्वाभाविक रूपमा आउँछ । विश्वको ट्रेण्ड हेर्ने हो भने तापक्रम वृद्धि र यसको न्यूनीकरणमा गर्नुपर्ने खर्चले गर्दा आर्थिक वृद्धिदरमा एक देखि डेढ प्रतिशतसम्म कमी ल्याउने गर्छ ।

वातावरणको कुरा गर्दा भने विश्वव्यापी सम्पत्ति वा सार्वजनिक वस्तु हो । अन्य मुलुकले गर्न गतिविधिले हाम्रोमा पनि प्रभाव पार्छ । जब अरु मुलुकका कारण वातावरणमा नकारात्मक असर पर्छ, त्यसको असर हामीले पनि भोग्नु पर्छ । विगतमा विकसित मुलुकले वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन नगरी वातावरणको व्यापक दोहन गरी विकास गरे । अहिले हामीले वातावरणीय प्रभाव न्यूनीकरणका काम गर्दा विकास महंगो पर्न थालेको छ । त्यसको क्षतिपूर्ति कसले दिने

? हामीले वातावरण संरक्षण गर्ने, महंगो मूल्य तिरेर विकास गर्ने, यो परिपाटी पक्षपातपूर्ण छ । अब कतै न कतै हामीले पनि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्छ । त्यो गर्न सकियो भने सबै मानव विकासको समान बाटोमा जान सक्छन् । एक पक्षले विनास मात्र गर्ने र अर्कोले संरक्षण मात्र गर्ने भन्ने हुँदैन ।

नेपालको हिमाली बस्तीले हिमाल संरक्षणमा ठूलो भूमिका खेलेको छ । पारिस्थितिक प्रणाली सूचारु राख्न यसले ठूलो सहयोग गर्छ । त्यो सेवा विदेशी नागरिकले पाउँछ । हामीले संरक्षण गरेको हिमालले विश्वको ठूलो जनसंख्यालाई स्वच्छ खानेपानी मात्र उपलब्ध गराउँदैन, भारतबाट खरानीसहित आउने विशालु हावालाई पनि छेक्ने काम गरेको छ । तर, यसले हाम्रो हिमाल पगालिरहेको छ । यसबारे अब गम्भीर हुनुपर्ने छ ।

योजना निर्माणका कमजोरी

मुलुक भित्र पूर्वाधारको क्षेत्रमा हाम्रो प्राथमिकता र कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा कमजोरी देखिन्छ । हामीले वातावरण संरक्षणमा धेरै काम गरेका छौं । तर, कतै कतै अन्धाधुन्ध विकासको क्रम पनि देखिन्छ । विकासको मोडलमा केही फरक गर्नुपर्ने छ । दोस्रो सन्दर्भ हाम्रोमा परियोजनाको संख्या धेरै भयो । यसले लागत बढाउने काम गरेको छ । समय बढेको छ । वातावरण क्षयीकरण बढेको छ । मान्छेले दुख पाएको छ । प्रतिफल छुटिरहेको छ । अबको योजना विकासमा यी कुरालाई ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

योजना आयोगले योजनाको प्रक्रिया, लागत, नीति र कार्यक्रममा एउटा योजना र अर्को योजनाबीचको घनिष्ठतामा बढी ध्यान दिने गरेका छौं । हाम्रो ध्यान योजनाबाट मुलुकले थप फाइदा प्राप्त गर्न सक्नु भन्ने नै हो । कतै कतै एउटा कार्यक्रम र अर्को कार्यक्रमबीच विरोधाभास समेत भेटिन्छ । यसले अवाञ्छित नतिजा निकाल्छन् । यसलाई हटाउनु पर्नेछ । विगतको अभ्यासबाट पाठ सिकेर आगामी दिनमा योजना विकासमा निखारिनुको विकल्प छैन । अब योजना विकासमा छुटाउने नहुने पक्ष भनेको नयाँ प्रविधि, बिचार र आईडियाहरूलाई समावेश गरी त्यसबाट लाभ लिनु हो । त्यसमा सरकार, निजी क्षेत्र वा समुदाय मात्र अगाडी बढ्छु भनेर हुँदैन सबैले एकसाथ अगाडि बढ्नु पर्छ । संघीयता भइसकेपछि केन्द्र मात्र नभई प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच समन्वय गर्दै, एक अर्कासँग दोहोरो नपर्ने गरी योजना बनाउनु पर्ने चुनौती छ ।

योजनाहरूलाई मध्यमकालिन खर्च संरचना मार्फत बजेटसँग जोड्ने हो । विगतमा यो काम त्यति प्रभावकारी भएको देखिँदैन । अब यसमा सुधार गर्न खोजिरहेका छौं । हामीले दुई वटा कुरालाई जोड्ने काम गरेौं । प्राथमिकता विश्वभर नै एउटा प्राविधिक र अर्को राजनीतिक तवरबाट तय हुन्छ । हाम्रोमा प्राविधिक तहमा बढी केन्द्रित भयौं, राजनीतिक तवरको प्राथमिकतालाई योजनामा समेट्ने सकेनौं की । त्यसकारण हामी पटक पटक मन्त्री वा सचिवले आयोजनामा हस्ताक्षेप गरे भनिरहेका छौं । त्यो पक्ष पनि सम्बोधन गर्नुपर्छ । यसको अर्थ राजनीतिक कार्यक्रम वा योजना भनेर जे पनि समेट्नु पर्छ भन्ने होइन । राजनीतिक रुचि र विषयलाई बेवास्ता गरेर योजना बनाउने भन्ने हुँदैन ।

यसमा प्राविधिक र राजनीतिक दुबै पक्षलाई ब्यालेन्स गर्न सक्नु नै बुद्धिमानी मानिन्छ । यसमा छुट्टै बहस पनि चलाउनु पर्ने छ । विगतमा के भएको थियो भनेर नकारात्मक बहस गर्नु भन्दा त्यसबाट पाठ सिकेर अगाडी बढ्नुको विकल्प हामीसँग छैन । इमानदारीपूर्वक काम गर्दा त्यसमा सबैको समर्थन पनि हुन्छ ।

प्राथमिकता तयको सन्दर्भमा समपुरक अनुदानमा रहेको असमानता हटाउन योजना आयोगले काम थालिसकेको छ । अहिले समपुरक अनुदानमा ५० प्रतिशत केन्द्र सरकार र ५० प्रतिशत सम्बन्धित स्थानीय सरकारले हाल्ने प्रावधान छ । तर, क्षमता हुन पालिकाले त ५० प्रतिशत राखेर योजना प्रस्ताव गर्न सक्छन् । तर, त्यो क्षमता नहुनेले त योजना नै राख्न सकेनन् । यसले असमानता बढायो । यो हिजो राजनीतिक योजना थियो होला, अब यो प्राविधिक तवरबाट सच्याउनु पर्ने भएको छ । हामी त्यसतर्फ अग्रसर भएका छौं ।

नेपालमा परियोजनालाई विगतमा बहुवर्षीय बनाउन बढी होडबाजी गरियो । बहुवर्षीय सकेसम्म कम गर्ने हो भने आयोजना कार्यान्वयनमा रहेका ढिलासुस्ती कम हुन्छन् । बहुवर्षीय हो भने त्यो कति वर्षको हो भन्ने पनि निश्चित गर्नुपर्छ । तर, आयोजना धेरै लामो समयसम्म लाम्बिनरहने भएको छ । यो सुशासनको पाटो हो । यसमा कानून, काम गर्ने शैली, पद्धति, फाइलहरू अड्किने समस्यामा सुधार चाहिएको छ । अर्कोतर्फ निजी क्षेत्र र निर्माण क्षेत्र पनि प्रतिस्पर्धी तथा सक्षम नहुँदा आयोजना कार्यान्वयनमा समस्या दोहोरिएका छन्, यसलाई सच्याउनुको विकल्प छैन ।

(अधिकारी राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष हुन्)

www.machbank.com

हाओ
माछापुच्छे बैंक
जहिले छ हाओ साथ...

 माछापुच्छे बैंक

सबसे, उत्कृष्ट एंव. विस्तारित

बहुवर्षीय आयोजनाको दुष्चक्र र व्यवस्थापन

निर्माण व्यवसायीहरू ठूलो ठेक्का भएकाले ऋण लिएर काम गर्छन् । तर, भुक्तानी समयमा नहुँदा समस्या विकराल बन्छ । परिणामस्वरूप, केही व्यवसायीले ऋण तिर्न नसकेर आत्महत्यासम्म गरेका घटनाहरू समाचारमा आउँछन् ।

सरकारले आफ्नो आवश्यकता र राजनीतिक अभिष्ट पूरा गर्न प्रयोग हुने प्रकारको खर्च वृद्धिको काम जारी राखेको छ । हाम्रो जस्तो देशमा बजेटको ठूलो हिस्सा चालु खर्चमा विनियोजन हुनु र पुँजीगत खर्च कम हुनु अवाञ्छनीय हो । यसले पूर्वाधार विकास प्राथमिकतामा नपर्नु र राजनीतिक-प्रशासनिक इच्छा शक्तिको कमी देखाउँछ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १८ खर्ब ६० अर्ब विनियोजन भएको बजेटमा पुँजीगत खर्चको लागि ३ खर्ब ५२ अर्ब रूपैयाँ मात्रै छ । यो बजेट पनि पूरा खर्च गर्न नसक्नुले प्राविधिक र प्रशासनिक नेतृत्व र राजनीतिक वातावरण निकृष्ट भएको मान्न सकिन्छ ।

समाजवादी नाराका साथ पुँजीवादी चरित्र देखाउने राजनीतिक नेतृत्व र तिनकै पछि लागेर स्वार्थमा रमाउने प्रशासनिक तथा प्राविधिक नेतृत्वले देशको सुशासनमा खिल्ली उडाएका छन् । सीमित स्रोतमा विनियोजन भएको विकास बजेट विभिन्न बहानाबाजी र परीक्षणका नाममा धराशायी बनाउनु र निर्माण व्यवसायीले गरेको कामको भुक्तानीसमेत गर्न नसक्नु लाजमर्दो हो । अनगिन्ती आयोजना लथालिंग अवस्थामा छन्, अपवाद बाहेक कुनै पनि आयोजना समयमा सम्पन्न भएका छैनन् । अपर तामाकोसी, चमेलिया, राहुघाट, नारायणघाट-बुटवल सडक, काठमाडौँ तराई मधेश द्रुतमार्ग, सिक्टा, रानीजमरा, भेरी बबई डाइभर्सनजस्ता सिँचाई आयोजना, विमानस्थल निर्माण, सरकारी भवन धरहरा निर्माण सबै निर्धारित समयभित्र नसकिनु यसका केही उदाहरण हुन् ।

बहुवर्षीय आयोजनाको मापदण्डमै अनेकता

कस्ता आयोजना बहुवर्षीय प्रकृतिका हुन् भन्नेमा सम्बन्धित पक्ष अभै प्रस्ट छैनन् । ठूला र जटिल प्रकृतिका आयोजनाहरू जसले देशको अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य प्रभाव पार्ने देखिन्छ स्वभाविक बहुवर्षीय हुन्छन् भनिएको छ । उल्लेख्य भनेको कति हो ? मापन के हो ? थाहा छैन । यस्ता आयोजनाहरूलाई आवधिक योजनाले सम्बोधन गर्नु पर्ने हो ।

राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित हुने पञ्चवर्षीय योजनामा यस्ता विषय उजागर हुँदैनन् । सार्वजनिक निकायका कतिपय आयोजनाहरू चालु आर्थिक वर्षमा नसकिने र २-३ वर्षमा मात्र सम्पन्न हुने अनुमान गरिएको अवस्थामा, त्यस्ता आयोजनाहरूका लागि विनियोजित पुँजीगत बजेट सालबसाली वा बहुवर्षीय कार्यक्रममार्फत व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ । यसको लागि विनियोजित बजेट न्यून भएको अवस्थामा विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विभिन्न निकायहरूले मध्यकालीन खर्च संरचना (एमटिईएफ) अनुसार मात्र बहुवर्षीय ठेक्का व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान छ । सार्वजनिक निकायले चालु आर्थिक वर्षमा बजेट र जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न कठिनाई भएमा यो विधि प्रभावकारी मानिन्छ । यसरी निकालिएका ठेक्कालाई आवश्यक रकम सिद्धान्त आगामी आर्थिक वर्षको बजेटले अनिवार्य रूपमा सम्बोधन गर्नु पर्ने हो । तर, आजका दिनसम्म त्यसरी बजेट बनाउने ट्रेन्ड नै बसेको छैन । सार्वजनिक निकायहरू ठेगान नभएको स्रोत सुनिश्चितताको पत्रको आधारमा ठेक्का लगाउँदै दायित्व सिर्जना गरिरहेका छन् । सडक विभागको मात्र कुरा गर्दा पनि त्यस्तो दायित्व फन्डै २ खर्ब ३० अर्ब

शिवहरि सापकोटा

भन्दा बढी पुगेको छ। सम्बन्धित मन्त्रालय तथा अर्थ मन्त्रालय यो विषयमा बहस चलाउन र कार्यान्वयन सहजीकरणमा ध्यान दिन अगाडि सरेको देखिँदैन।

आयोजना चक्र र बजेट

योजना चक्रको सिद्धान्तअनुसार कुनै आयोजना सुरु गर्नुअघि त्यसको आवश्यकता, सम्भाव्यता, र उपयुक्तताको अध्ययन हुनु आवश्यक हुन्छ। योजना सफल बनाउनका लागि यो विधि अनिवार्य मानिन्छ। तर, हाम्रोमा यो सिद्धान्त प्रायः उल्लंघन हुने गरेको छ। बिना विस्तृत अध्ययन र पूर्व तयारीका धेरै राजनीतिक प्रभावका योजनाहरू रातो किताबमा समावेश गरिनुले योजना निर्माण प्रक्रियालाई नै विकृत छ। यस्तो प्रक्रियाले न त परियोजनाहरूको समयमै सम्पन्नता सुनिश्चित हुन्छ, न त उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी प्रयोग।

यो समस्याको कारणमध्ये योजनाहरूमा राजनीतिक प्राथमिकता बढी हुनु पनि एक हो। योजना लागू गर्ने क्रममा स्रोतको सुनिश्चितता नगरी अघि बढाउने मानसिकता, जसलाई क्रमागत कार्यक्रमको रूपमा राजनीतिक वृत्तमा मान्यता दिएको छ, प्राविधिक वृत्तमा चुनौती बनेको छ। अन्ततः, स्रोतको अभावका कारण परियोजनाहरू पूरा नहुने र इन्जिनियरिङ क्षेत्रको विश्वसनीयता पनि कमजोर बन्दै गएको छ। सरकार र सम्बन्धित निकायहरूले योजना चक्रको सिद्धान्तलाई कडाइका साथ पालना गरे मात्रै समस्या समाधान हुनसक्छ।

बहुवर्षीय आयोजनाको ठेक्का व्यवस्थापन नयाँ विषय होइन। नेपालमा २००७ साल अगाडिदेखि वैदेशिक सहयोग र बहुवर्षीय आयोजना कार्यान्वयनमा रहेको इतिहास छ। यस्ता कार्यक्रम दातृ निकायले २ देखि ५ वर्षभित्र सक्ने गरी योजना गर्ने भएकाले स्वाभाविक रूपमा बहुवर्षीय हुन्छन्। सुरुमा अमेरिकाबाट आएको सहयोग औँलो उन्मूलनमा खर्च भयो। त्यसपछि भारतीय सहयोगमा बनेका गौचरण एयरपोर्ट र त्रिभुवन राजपथ पनि एक वर्षमा सम्पन्न भएका थिएनन्। २०१३ सालमा सुरु पञ्चवर्षीय योजनापछि विकास निर्माणका क्षेत्रमा बजेट छुट्ट्याएर काम सुरु भयो।

विश्व बैंक र एसियाली विकास बैंकले आवधिक योजनासँग मिलाएर ऋण र अनुदानका कार्यक्रम ल्याए, जुन अहिले पनि जारी छ। भारत, चीन, अमेरिका, जापानबाट सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ र यो क्रम निरन्तर छ।

राष्ट्रिय

योजना आयोगले अर्थ मन्त्रालयलाई विज्ञहरूको मद्दतले स्रोत सुनिश्चितता मापदण्ड तयार गर्न प्रेरित गर्नुपर्ने छ। आयोजना चक्रसाग मेल खाने बजेट व्यवस्थापन, नसकिने काम अघि नबढाउने, सुरु भएका आयोजनाहरूको भुक्तानी समयमै गर्ने, निजी क्षेत्रको विज्ञता र सीपको सदुपयोग गर्दै सहकार्य गर्ने जस्ता कार्यहरू तत्काल सुरु गर्नुपर्छ।

सरकारको वार्षिक बजेटमा एउटा आयोजनाको लागि एउटा बजेट शीर्षक प्राप्त भएको छ र बजेट पनि आयोजनाको अवधि भित्र सुनिश्चित भएको छ भने मानुहोस् त्यो योजना ढिलो चाँडो पूरा हुन्छ। यसको लागि नारायणघाट बुटवल सडक जस्ता आयोजनाबाट पाठ सिक्ने तयारी लगायतका काम विधि पूर्वक छिटो सम्पन्न गर्ने वातावरण बनाउने तर्फ लाग्ने हो भने मात्र कामले गति लिन्छ र परिणाम निस्कन्छ। बजेट शीर्षक एउटा छ र त्यो शीर्षक भित्र धेरै योजनाहरू समावेश गरिएका छन् भने यसले समाधान भन्दा पनि समस्या मात्रै ल्याएका अनेक उदाहरणहरू छन्। अझ बजेट बाँडफाँड दामासाही वा मनोमानी

गरिएको छ भने कार्यान्वयनको समयमा विरोध हुने र त्यहीबाट समस्या सुरु हुने देखिएको छ।

पछिल्ला दिनमा बहुवर्षीय ठेक्काबारे धेरै टीकाटिप्पणी भइरहेका छन्। उदाहरणका लागि, वैकल्पिक राजमार्ग निर्माणमा ४ अर्ब बजेट विनियोजन भयो, तर ७७ जिल्लामा ७७ सडक बनाउन रकम दामासाही बाँड्दा प्रत्येक सडकका लागि करिब ५२ लाख मात्र पुग्यो। यसरी रकम छुटाइएका सडकमध्ये धेरैको सम्भाव्यता अध्ययन भएको छैन, यसको लम्बाइसमेत थाहा छैन।

पहाडमा १ किमी सडक बनाउन कम्तीमा ३ करोड र तराईमा साढे २ करोड आवश्यक पर्छ। ३ वर्षको बजेट जोडेर ठेक्का निकाल्दा पनि १ करोड ५६ लाख मात्र पुग्ने हुँदा यस्ता आयोजनाले न त परिणाम दिन्छन्, न स्थानीय जनतालाई सन्तुष्टि। आयोजनाको विस्तृत अध्ययन र वातावरणीय परीक्षण नगरी बजेट खर्च गर्ने प्रवृत्तिले फजुल खर्च र असन्तुलन निम्त्याएको छ।

राष्ट्रिय राजमार्गमा नपरेका सडकमा खर्चिएका बजेट र त्यसबाट प्राप्त प्रतिफलले स्थिति भन्नु स्पष्ट बनाउँछ। संघको कार्यक्षेत्र बाहिरका कार्यक्रम जबरजस्ती रातो किताबमा राख्दा संघ, प्रदेश, र स्थानीय तहमा धेरै विकृति छन्, जसको पुष्टि महालेखाको अडिटले गर्नुपर्छ। यस्तै सहरी विकासलगायतका निकायहरूले बजेट शीर्षकमै धेरै कार्यक्रम राखेर काम गर्ने प्रवृत्तिले समस्यालाई थप बलियो बनाएको छ।

सत्य कुरा के हो भने, माथि उल्लेख गरिएभैं, विनियोजन भएको ५२ लाख बजेटबाट करिब २०० मिटर मात्र कच्ची सडक खन्ने काम सम्पन्न हुन्छ। यदि उक्त सडक १० किलोमिटर लामो छ भने, कच्ची सडक निर्माण गर्न मात्रै ५० वर्ष लाग्ने देखिन्छ। अझ यातायात सञ्चालन योग्य बनाउन आवश्यक रकम र समय भन्नु धेरै हुने देखिन्छ। तर, यो सडकजस्तै अन्य धेरै आयोजनाहरूका लागि रातो किताबमा कुल ४ अर्ब छुटाइएको छ। यही बजेटलाई आधार मानेर केही प्रभावशाली समूहहरूले ५२ लाखलाई ५२ करोडमा रूपान्तरण गर्न दबाव दिन्छन्। यसमा सम्बन्धित स्थानीय प्रतिनिधि र आयोजनामा राजनीतिक आड पाएका कर्मचारीले मलजल गरिदिन्छन्। यसपछि, मन्त्रालयले कुनै तथ्य र विश्लेषणबिना हुलाकी शैलीमा सिफारिस तयार पारेर अर्थ मन्त्रालयमा फाइल पठाउँछ।

अर्थ मन्त्रालयले पनि पहुँचकै आधारमा “प्रगतिको आधारमा भुक्तानी हुनेछ” भन्ने ब्यहोरा राखी स्रोत सुनिश्चितताको पत्र सम्बन्धित

निकायलाई दिन्छ । तर, भविष्यमा पर्न सक्ने जोखिमको आकलन नगर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । अर्थ मन्त्रालयको प्राथमिकता विकास होइन, बरु विदेशी नियोगमा को पठाउने वा भ्रमणमा कसलाई समावेश गर्ने जस्ता विषयमा केन्द्रित देखिन्छ ।

यसरी ५२ करोडको ठेक्का लगाइएको सडक आयोजनामा दोस्रो वर्षमा बजेटको विनियोजन घटेर ४० लाखमा सीमित हुन्छ । अर्थ मन्त्रालय यस्तो विषयमा चासो राख्दैन, बरु अन्यत्र ध्यान केन्द्रित गरेर बेखबर जस्तो देखिन्छ । विकास कसैको प्राथमिकतामा नरहेजस्तै, निर्माण कार्य साइटमा खटिने जिम्मेवारीमाथि मात्रै निर्भर भएको देखिन्छ ।

निर्माण व्यवसायीहरू ठूलो ठेक्का भएकाले ऋण लिएर काम गर्छन् । तर, भुक्तानी समयमा नहुँदा समस्या विकराल बन्छ । परिणामस्वरूप, केही व्यवसायीले ऋण तिर्न नसकेर आत्महत्यासम्म गरेका घटनाहरू समाचारमा आउँछन् । स्रोत सुनिश्चितताको पत्र दिए पनि काम सम्पन्न भइसकेपछि बिल भुक्तानीका लागि बजेट जोहो गर्न नसक्नु अर्थ मन्त्रालयको ठूलो कमजोरी हो ।

अभ्र अचम्मको कुरा, यस्तो विषयमा कुनै नियामक निकायले सोधपुछ समेत गर्दैन । ती निकायहरूले अर्थ मन्त्रालयको चाकडी गर्नुपर्ने भएकाले ध्यान दिँदैनन् । विकास मन्त्रालय ठेक्का निकात्मै व्यस्त हुन्छ, तर भुक्तानीको बेलामा जिम्मेवारीबाट पन्छिन्छ । अर्थ मन्त्रालय “विनियोजित बजेटबाटै भुक्तानी गर” भन्ने गैर-जिम्मेवार जवाफ दिएर उम्किन्छ ।

यस प्रवृत्तिले पूर्वाधार निर्माण चौपट भएको छ । यस्तो विकृति हटाउन राष्ट्रिय योजना आयोगले बहुवर्षीय ठेक्का मापदण्ड बनाउने काम पटक-पटक गरेको छ । यस वर्ष पनि “बहुवर्षीय ठेक्का मापदण्ड २०८१” प्रकाशित भएको छ । तर, पुराना आयोजनाको भुक्तानी सहज बनाउन कुनै ठोस योजना नभइकन नयाँ-नयाँ मापदण्ड ल्याएर जनतालाई भुक्क्याउने काम मात्रै भएको छ ।

यसरी विकासका नाममा अव्यवस्थित योजना र गैर-जिम्मेवार कार्यशैलीकै कारण विकास आयोजनाहरूले अपेक्षित प्रगति गर्न सकेका छैनन् ।

बहुवर्षीय ठेक्काको मापदण्ड कि स्रोत सुनिश्चितताको मापदण्ड ?

सम्बन्धित मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगको समय बरबाद गर्दै पटक पटक कार्यान्वयनमा आउन नसक्ने बहुवर्षीय ठेक्का

मापदण्ड तयार गरेर विकासको काम अलमल्याउन लागेको प्रस्ट बुझिन्छ ।

यो मापदण्ड प्रक्रियामा अलिभएर ठेक्का पट्टा भए पनि अर्थ मन्त्रालयले सधैं बजेट अभावको कारण देखाउँदै आएको छ । अनि यसको औचित्य के छ ? बरु, श्रोतको व्यवस्था कसरी गर्ने ? पुराना ठेक्काको भुक्तानी कसरी गर्ने ? नयाँ योजनाहरूको लागि श्रोत व्यवस्थापन कसरी गर्ने ? श्रोत सुनिश्चितताको मापदण्ड कसरी बनाउने ? जस्ता महत्वपूर्ण विषयहरू ओभेलमा पारेर पूर्वाधार निर्माणमा गति आउन सकेको छैन । प्रणालीको विकास गरेर भावी पिँढीलाई सहज बनाउने तर्फ कसैको ध्यान जान सकेको छैन ।

आखिर करोडौं रूपैयाँ पर्ने पुलको लागि सुरुमा ५ लाख बजेट विनियोजन गरेर हतार हतारमा सर्वे र डिजाइन गर्ने दबाव दिइयो, छोटो समयमा डिजाइन र लागत अनुसार ठेक्का व्यवस्थापन गरियो। आर्थिक वर्षको अन्त्यमा बचेको बजेटको मोविलाइजेशन पेस्की दिएर पुँजीगत खर्च बढाउने प्रवृत्तिले निरन्तरता पाएको छ । असारमा पुल निर्माण सहज नहुने, पेस्की दशैं, तिहार र छठ जस्ता पर्वमा खर्च गर्नुपर्ने, पुरानो तिरनतारन गर्ने, र नेताहरूलाई रिभाउने कामका कारण रकम अभाव हुनु स्वाभाविक हो । त्यसैले रातो किताबमा २० लाख बजेट राखेर कामको निरन्तरता दिने बाटो खोलिएको छ। सम्भ्रौताअनुसार पुल सम्पन्न गर्ने समय २ देखि ३ वर्ष राखिएको थियो भने के भयो ? दोष प्राविधिकलाई मात्र लगाइएको छ । यदि ३ करोडको पुल २ देखि ३ वर्षमा सक्नुपर्ने हो भने हरेक वर्ष १ करोडको व्यवस्था आवश्यक छ । बजेट अभावको कारण म्याद थप, मूल्य समायोजन र भेरिएसन जस्ता कारणले पुलको

लागत बढ्छ, जसले गर्दा निर्धारित समयमा पुल सम्पन्न नगरी सर्वसाधारणलाई सास्ती भोगाउनुपर्ने हाम्रो नियति बनिसकेको छ ।

यस्तो अवस्थामा पनि बजेटको साँचो मुट्टी कसेर बसेको अर्थ मन्त्रालय बेखबर देखिन्छ । पुलको शीर्षक अन्तर्गत बजेट कति थियो, कति ठेक्का लागेका छन्, आयोजनाको चक्रअनुसार आवश्यक रकम कति हो र कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने विषयमा मौन छ । अर्थ मन्त्रालय परम्परागत काममा व्यस्त रहेको छ । सडक, विद्युत, सिँचाई, खानेपानी, सरकारी भवनहरूको लागि बजेट कति छ भन्ने विषयमा कहिल्यै प्राथमिकता दिइँदैन । बरु मन्त्रालय आफ्ना कर्मचारीलाई विदेश भ्रमणको व्यवस्था कसरी मिलाउने, विदेशी नियोगहरूमा कसलाई पठाउने, राजनीतिक दलका भातृ संगठनका इमानदार कर्मचारीलाई कहाँ पठाउने भन्ने विषयमा ध्यान दिन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएका उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ कि राष्ट्रिय योजना आयोगले पूर्वाधार आयोजनाहरूको बहुवर्षीय ठेक्का व्यवस्थापन मापदण्ड तयार गर्ने छैन । आयोगले अर्थ मन्त्रालयलाई विज्ञहरूको मद्दतले स्रोत सुनिश्चितता मापदण्ड तयार गर्न प्रेरित गर्नुपर्ने छ । आयोजना चक्रसँग मेल खाने बजेट व्यवस्थापन, नसकिने काम अघि नबढाउने, सुरु भएका आयोजनाहरूको भुक्तानी समयमै गर्ने, निजी क्षेत्रको विज्ञता र सीपको सदुपयोग गर्दै सहकार्य गर्ने जस्ता कार्यहरू तत्काल सुरु गर्नुपर्छ । त्यसपछि मात्र स्रोत सुनिश्चितता मापदण्ड व्यवहारिक रूपमा काम गर्न सक्षम हुनेछ र विकासको गति जनतासम्म पुग्नेछ ।

(सापकोटा नेपाल सरकारका पूर्व सहसचिव हुन्)

RED PASTE

DENTAL PROBLEMS लाई
IGNORE होइन टाढा राख्नुहोस्

Nepal's
No.1*
Toothpaste
Brand

प्रब्लमसलाई टाढा
कोसौं टाढा

दाँतको दुखाई*, दुर्गन्ध, प्लाक, पहुँलो दाँत, क्याभिडि, गिजाबाट रगत बग्नु साथै किटाणुहरुसँग लड्न मद्दत गर्दछ** ।

*जहाँको दुर्गन्ध र रगत बग्नुको कारणले गर्दा।

**जहाँको दुर्गन्ध र रगत बग्नुको कारणले गर्दा।

*As per Nielsen RMS MAT March 2020

वित्तीय सुधारको आवश्यकता र औचित्य

आज हामी वित्तीय क्षेत्रको वास्तविक अवस्था नबुझी 'बबल' (पानीको फोका) मात्र खेलाएर बसिरहेका छौं कि जस्तो लाग्छ । वित्तीय प्रणालीमा यो नहोस् भन्नका लागि खराब कर्जालगायत सबै जोखिमको यथार्थ स्थिति पत्ता लगाएर सुधारको बाटोमा जानु पर्छ ।

शोभनदेव पन्त

केन्द्रीय बैंकभन्दा अघि वि.सं.१९९४ मा नेपाल बैंक स्थापना भएको हो । सरकारी स्वामित्वमा खुलेको यो बैंकमा अहिले पनि धेरै सेयर सरकारकै छ । वित्तीय क्षेत्रको विकास हेर्दा सुरुवाती चरणमा लामो समय नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक गरी दुई वटा मात्र वित्तीय संस्था रहे । पछि कृषि विकास बैंक पनि स्थापना भएको हो । वि.सं.२०१३ सालमा मात्र नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापना भएको हो ।

सन् १९९० दशकको अन्तिम तिर आउँदा विश्व बैंकको अध्ययनले नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक प्राविधिक रूपले समस्यामा गइसकेको (खराब कर्जाको हिसाबले) देखायो । सन् २००० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपी) ४ खर्ब ४१ अर्ब रुपैयाँ बराबर थियो । जिडिपीको ठूलो अंश यी बैंकका रहेको र ती बैंकको अवस्था ठिक नभएको अवस्थामा वित्तीय स्थायित्वमा नराम्रो असर पर्छ, राज्यले थम सक्दैन भन्ने थियो । सन् २००० मा कुल निक्षेप १ खर्ब ८१ अर्ब रुपैयाँ मात्र थियो ।

विश्व बैंकको प्रतिवेदनले दुई बैंकमा मात्र समस्या देखाएको थिएन । यी बैंकमा समस्या आउनुमा केन्द्रीय बैंक पनि उत्तिकै जिम्मेवार देखायो । केन्द्रीय बैंकले सक्षम रूपमा नियमन र सुपरिवेक्षण गर्न सकेको भए यी बैंकमा समस्या आउने थिएन भन्ने पनि देखाइयो । यस कारण समस्या बैंकहरू र केन्द्रीय बैंक दुबैमा देखियो । सुधारको काम केन्द्रीय बैंक र यी दुवै बैंकबाटै सुरु गर्नुपर्ने सुझाव आयो ।

त्यति बेला यी बैंकहरूको खराब कर्जा ४० प्रतिशतभन्दा धेरै थियो । तर, नियमित रूपमा निक्षेप आइरहेकाले मात्र ती बैंक टिकेका थिए । तर भिन्नभिन्न धमिराले खाए भै गरी ठूला कर्जा खराब अवस्थामा थिए । बैंकको वित्तीय स्वास्थ्य

निकै नाजुक बनेको थियो । यस कारण यी बैंकको आर्थिक स्थिति र केन्द्रीय बैंकको नियमन तथा सुपरिवेक्षणमा पनि सुधार गर्नुपर्ने देखिएपछि विश्व बैंकले आफ्ना अरु सहयोग, अनुदान र सहुलियत ऋणहरूलाई पनि यसैसँग जोडेर हिँड्न थाल्यो ।

विश्व बैंकको वित्तीय सुधारको योजना पूर्वशर्त बनाउने सन्देशसँगै ती बैंकमा सुधार कार्यक्रम सुरु भयो । ऋण उठाउने र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यका साथ सुधार अघि बढ्यो । नेपाली व्यवस्थापनबाट तर्पिन नसक्ने निष्कर्षपछि विदेशी व्यवस्थापनको खोजी गरियो ।

विदेशी व्यवस्थापनलाई यी बैंकलाई सुधार गर्ने खराब कर्जा असुली तथा व्यवस्थापन गर्ने कायदेशि दिइएको थियो । साथै राष्ट्र बैंकलाई कसरी बलियो बनाउने भन्ने एजेन्डा लिएर सुधारको कार्यक्रम अघि बढ्यो । त्यसमा ठूलै रकम खर्च भयो, कतिपय ऋणको रूपमा आएको थियो ।

यो अवस्था किन आयो त ?

यसका मुख्य दुई कारण छन् । पहिलो हो स्वार्थ बाझिनु । राष्ट्र बैंकको गभर्नर र सञ्चालकहरू सरकारले नियुक्ति गर्ने र सरकारी बैंकका अध्यक्ष र सञ्चालकहरू पनि सरकारले नै नियुक्ति गर्ने प्रचलन थियो, जुन अहिले पनि निरन्तर छ । यस कारण नेपाल बैंकका अध्यक्ष तथा सञ्चालकहरू राष्ट्र बैंकका गभर्नरले भनेको निर्देशन पालना नगर्ने अवस्था आयो । कुनै कुनै अवस्थामा त बैंकका सञ्चालकहरू राष्ट्र बैंकका भन्दा पनि शक्तिशाली देखिन्थे । यस कारण त्यति बेला नेपाल बैंकको कर्जा प्रवाह प्रणालीमा मनपरी जस्तै भयो अथवा

सरकारी कर्मचारीले जसलाई भन्छन् उसैलाई ऋण दिने प्रचलन बढ्यो । त्यसमा राष्ट्र बैंकले नत केही भन्न सक्ने अवस्था हुन्थ्यो, न त भनेका निर्देशनहरू नै कार्यान्वयनमै आउँथे । उक्त समयमा सरकारी अधिकारी, उच्च नेतालगायतको प्रत्यक्ष निर्देशनमा ती कर्जा प्रवाह भएका थिए । नत धितो थियो, नत संस्थानहरूको कमाई नै राम्रो थियो । ऋण प्रवाहमा कुनै सिस्टम थिएन । यस कारण सार्वजनिक संस्थानमा प्रवाह भएको धेरै कर्जा असुली हुन सकेन ।

बैंकले प्रवाह गरेका कर्जामध्ये एक थरी केन्द्रीय स्तरमै उच्च नेता, कर्मचारीलगायतको निर्देशनमा प्रवाह भएका थिए ।

दोस्रो, अञ्चल र जिल्लास्तरका प्रभावशाली नेता र कर्मचारीहरूको निर्देशनमा प्रवाह भएको थियो, जसको कारण बैंकका कर्मचारी वा प्रशासनले रोक्न सक्ने अवस्था थिएन । तेस्रो तहका कर्जा प्रायः कृषि क्षेत्रमा गएका थिए । राजनीतिक पहुँच र शक्तिका आधारमा ऋणीहरूले ऋण नतिर्ने प्रवृत्तिलाई प्राथमिकता दिए । यसरी, ऋण तिर्ने भन्दा आफ्नो शक्ति र पहुँच प्रयोग गर्ने तरिका बढी हावी भयो ।

बैंकले स्वतन्त्र रूपमा ऋणीको सबै पक्ष मूल्यांकन गरेर, ऋण प्रवाह नीतिभित्र रहेर मात्र ऋण प्रवाह गर्नुपर्छ भनेर विश्व बैंकले भनेको थियो । सरकारी स्वामित्व रहेका बैंकहरूले सरकारी संस्थानहरूमा प्रवाह गरेको ऋणको अवस्था अरु देशमा पनि बिप्रेका छन् । यस कारण बैंकहरूलाई निजीकरण गरेकै राम्रो भन्ने सुभावाव विश्व बैंकको थियो । केही समय उक्त सुभावाव सरकारले पनि पालना गरेको देखिन्छ । जसअनुसार नेपाल बैंक र कृषि विकास बैंकले सर्वसाधारणलाई सेयर बिक्री गरेका थिए । तर पछि आएर एउटा संस्था सरकारी स्वामित्वको पनि चाहिन्छ भन्ने कुरा आएपछि अहिले पनि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सर्वसाधारणलाई सेयर बिक्री गरेको छैन ।

मुख्य गरी नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई केन्द्रित गरेर पहिलो चरणको वित्तीय सुधार कार्यक्रम सुरु भएको हो, जसका कारण सरकारी स्वामित्वका यी बैंक अहिलेको अवस्थामा पुगेका छन् । यस सुधारको मुख्य उपलब्धि भनेको ऋण तिर्नुपर्छ भन्ने सोचको विकास हो । यसअघि बैंकलाई ऋणीलाई ऋण तिर्न भन्नेसम्मको हिम्मत थिएन; बरु ऋणीको प्रभाव बढी थियो । वित्तीय सुधार कार्यक्रमले यो अवस्था परिवर्तन गरेर बैंकलाई सिस्टमअनुसार कर्जा दिन र ऋणीलाई समयमै कर्जा भुक्तानी गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गऱ्यो । बैंकले निक्षेपकर्ताको पैसाबाट कर्जा दिने

भएकाले ऋणीको धितो लिलाम गरेर पनि रकम असुली गर्नुपर्ने विचार पनि सुधारको उपलब्धि हो । त्यति बेला कुल निक्षेपको ६० प्रतिशतभन्दा धेरै बचत तीन सरकारी बैंकमा थिए । त्यसपछि निजी क्षेत्रको लगानीमा नबिल बैंक स्थापना भयो । क्रमशः अरु विदेशी साभेदारमा पनि बैङ्कहरू खुले । निजी क्षेत्रका बैंकहरूले छिटो र सरल तरिकाले वित्तीय सुविधा दिन थाले । यी बैङ्कहरू आफैँ सक्षम त थिए नै त्यो भन्दा धेरै सरकारी बैंकहरूको असक्षमताको उनीहरूले भरपुर उपयोग गरे । जस्तै, सरकारी बैंकमा प्रतितपत्र (एलसी) खोल्दा १०/१२ दिन लादै आएकोमा निजीले एक/दुई दिनमै खोल्न थाले । सरकारी बैंकमा निक्षेप लिन दुई/चार घण्टा पर्खनुपर्नेमा निजीमा १० मिनेटमै हुन लाग्यो । सुविधामा आएको छिटो, छरितो र सुविधाका कारणले पनि निजी बैंकहरूप्रति छोटो समयमा ग्राहक आकर्षित भए ।

यससँगै बैंकहरूको कारोबार र नाफा पनि बढ्न थाल्यो । राम्रो नाफा देखेपछि उद्योगी व्यवसायीहरूले पनि बैंकमा लगानी गर्न आकर्षित भए । यही कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू च्याउसरी खुले । नियामक निकाय पनि लाइसेन्स वितरणमा अति लचिलो बन्यो । जसअनुसार प्रायः सबै उद्योगी व्यवसायीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लाइसेन्स लिए । त्यति बेला राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ आइसकेको थियो । ऋणीको स्वतन्त्र रूपमा मूल्यांकन गरेर मात्र कर्जा दिनुपर्छ भन्ने चेत पनि थियो । एक/दुई वटा मुद्दा तत्कालीन गभर्नरहरूलाई पनि लागिसकेको थियो । तर, राष्ट्र बैंकले त्यति बेला मनपरी रूपमा सम्भाव्यता अध्ययन (फिट एण्ड प्रपर टेस्ट) नगरी लाइसेन्स बाँड्यो । अरु क्षेत्रमा राम्रो नगरेका, वित्तीय अपचलन गरेका व्यक्तिहरूलाई पनि रोजी रोजी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लाइसेन्स दिइयो । त्यति बेला के गरेको भन्ने प्रश्नको जवाफ मैले आजसम्म पनि पाउन सकेको छैन । यद्यपि कानुनी रूपमा राष्ट्र बैंकलाई स्वायत्त त बनाइयो तर कुनै एउटा दलको निकट नभइ गभर्नरको नियुक्ति नहुने प्रवृत्तिले यस्तो अवस्था आएको भन्ने मलाई लाग्छ । कुनै राजनीतिक दलमा नलागेको, स्वतन्त्र व्यक्ति गभर्नर हुने सम्भावना न त हिजो थियो, न आज छ ? । विद्यमान नियुक्ति प्रक्रियामा सुधार नगरे भविष्यमा पनि यही अवस्था हुनेछ ।

आफूलाई गभर्नर बनाएको गुन तिर्नकै लागि पनि धेरै लाइसेन्स वितरण गरिएको थियो । आफू स्वायत्त हुनु भन्दा भन्दै पनि कुनै पनि गभर्नरले यस्ता निर्णय गर्नु हुन्थेन । राष्ट्र बैंक जस्तो उत्कृष्ट सक्षम जनशक्ति, कुशल नेतृत्व भएको संस्थाले यस्तो गल्ती गर्नु हुँदैनथ्यो । किनकि नयाँ लाइसेन्स वितरण रोके लगत्तै वित्तीय क्षेत्र नै डुब्न लाग्यो कि

जस्तो गरी बैंकहरूलाई मर्जर एण्ड एक्विजिसनमा लानुले पनि विगतमा मनपरी लाइसेन्स वितरण गरेर राष्ट्र बैंकले गल्ती गरेको पुष्टि हुन्छ ।

यस कारण वित्तीय क्षेत्रमा अपेक्षित सुधार हुन नसक्नुमा राष्ट्र बैंक पनि दोषी देखिन्छ । राष्ट्र बैंकका कमजोरीहरू अहिले पनि नभएका होइनन् । अहिले पनि एउटै कसुरमा कुनै राजनीतिक दलका नेता निकट रहेको वा अरु कुनै शक्ति केन्द्रका नजिक रहेको बैंक र शक्ति केन्द्रसँग सम्बन्ध नभएको बैंकलाई राष्ट्र बैंकले गर्ने कारबाहीमा फरक रहेको देखिन्छ । यहाँनेर राष्ट्र बैंकको भूमिका निष्पक्ष भएन । फुटबलमा रेफ्रिले २२ वटै खेलाडीलाई समान रूपमा व्यवहार गर्नुपर्छ । समान प्रकारको गल्तीमा सबैलाई समान कारबाही गर्नुपर्छ । वित्तीय क्षेत्रमा राष्ट्र बैंकको भूमिका पनि दयाकै त्यस्तै समान हुनुपर्ने हो । तर, राष्ट्र बैंक कहाँ न कहाँ चुकेकै छ । यी क्षेत्रमा तत्काल सुधार गर्न जरुरी छ ।

वर्तमान अवस्था

हिजो सरकारी स्वामित्वका दुई बैंकमा समस्या आउँदा सरकार आफैँ मालिक र आफैँ ऋणीकै अवस्थामा थियो । किनकि धेरै ऋण सरकारी स्वामित्वकै संस्थानहरूमा प्रवाह भएको अवस्था थियो । अहिले सबै निजी बैंकहरूमा दुई/तीन वटा व्यापारिक घरानाको लगानी छ । व्यापारिक घरानाको लगानी बैंकमा हुनुलाई अन्यथा भन्न खोजेको होइन । तर व्यापारिक घरानाहरू सबै पक्षमा निकै शक्तिशाली रहने गरेका छन् । कुनै बेला यस्तो अवस्था नआओस् कि राष्ट्र बैंक भन्दा पनि उनीहरू धेरै शक्तिशाली होउन् । हिजो सरकार शक्तिशाली थियो आज निजी क्षेत्र । हिजो सरकारी बैंकलाई नियम लगाउन नसक्ने राष्ट्र बैंकले आज शक्तिशाली व्यापारिक घरानाको लगानी रहेको बैंकलाई नियमन गर्न नसक्ने अवस्था नआओस् । यसरी स्वार्थको द्वन्द्व हुने अवस्था आयो भने राष्ट्र बैंक निरीह संस्था बन्न पुग्छ ।

गत असोज मसान्तसम्म कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपी)को तुलनामा निक्षेपको अनुपात ११६.७८ प्रतिशत छ । निक्षेपको वृद्धि र अर्थतन्त्रको आर्थिक वृद्धिबीच तादम्यता छैन । वित्तीय क्षेत्रको वृद्धि तीव्र रूपमा हुँदा वास्तविक क्षेत्रको विस्तार हुन सकेको छैन । जसकोकारण आर्थिक वृद्धिदर निकै कम छ । गत वर्ष राष्ट्र बैंकले चालु पुँजी कर्जा जारी गर्‍यो । मेरो बुझाइमा चालु पुँजी कर्जाको मार्गदर्शन जरुरी थिएन । कुन उद्योगलाई कति चालु पुँजी कर्जा दिने भनेर मूल्यांकन गर्ने काम बैंकको हो । बैंकमा

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत (सिइओ) लगायत उच्च तहमा धेरै सक्षम व्यक्तिहरू हुन्छन्। एउटा ऋणी/उद्योगलाई कति चालु पुँजी चाहिन्छ? भन्ने सहजै मूल्यांकन गर्न सक्छन्। बैकिङ मूल्य र मान्यता, जोखिमको अवस्थालगायतमा उनीहरूको मूल्यांकन सही नभए राष्ट्र बैंकले सुपर भिजनको समयमा निरीक्षण गर्न सक्छ। अनुगमनको क्रममा यो ऋणी/कम्पनीको चालु पुँजी सय रुपैयाँ छ भने किन तीन चार सय वा कम बेसी ऋण दिएको भनेर प्रश्न गर्न सकिन्छ। एक/दुई वटा बैकलाई कारबाही गर्दा अरूले पनि गल्ती गर्ने प्रयत्न गर्दैनन्। यसो हुँदा उनीहरूलाई थप जिम्मेवार बनाउन सकिन्छ्यो।

राष्ट्र बैंकको भूमिका फुटबलको रेफ्रि जस्तै हो, उसले निश्चित नियम बनाएर बैकहरूलाई खेल लगाउने हो, आफै खेल आउने होइन। अहिले कतिपय सन्दर्भमा राष्ट्र बैंक आफै खेल मैदानमा आएको देखिन्छ। खासगरी कोभिडको समयमा बैकहरूले आक्रामक रूपमा कर्जा विस्तार गरेकाले अहिले वित्तीय क्षेत्रमा समस्या देखियो भन्ने भाष्य राष्ट्र बैंकको सुनिन्छ। तर, त्यतिबेला बैकहरूले कर्जा प्रवाह गर्दा राष्ट्र बैंक कहाँ थियो? उसले पनि त नियमन र सुपरिवेक्षण त गर्न सक्थ्यो। कर्जा अनुत्पादक क्षेत्रमा जान थालेको छ हे भनेर त्यतिबेला बैकहरूलाई सजग बनाउन सकिन्छ्यो। आफ्नो गल्ती ढाकछोप गर्ने बैकहरूलाई मात्र दोष दिने काम राष्ट्र बैंकले पनि गर्नु भएन।

नियामक निकायले दूरदृष्टि अपनाउन नसक्दा जारी भएको लामो समयसम्म पनि चालु पुँजी कर्जाको निर्देशन पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। बैकहरूमा ठूलो स्वामित्व उद्योगीहरूको छ। उद्योगीहरूले नै चालु पुँजी कर्जाको निर्देशन पालना गर्न सकिँदैन भन्दै आएका छन्। जसअनुसार राष्ट्र बैंकले पनि त्यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराउन

सकेको छैन। यहाँनेर राष्ट्र बैंक भन्दा उद्योगी व्यवसायीहरू बलिया देखिए। यसको अर्को उदाहरण पनि छ। दुई वर्ष पहिलेसम्म ऋणको ब्याजदर महँगो भएकाले कर्जा लिन सकिएन भनेर उद्योगी व्यवसायीहरूले बताउँदै आएका थिए। अहिले त ऋणको ब्याजदर एकल अंकमा भरेको छ। तर, अहिले पनि उद्योगीले ऋण लिएका छैनन्। राष्ट्र बैंकले पनि कुल उत्पादन लागतमा ब्याजदरको हिस्सा कम अर्थात् २५/३० प्रतिशत (उद्योगको प्रकृति हेरेर) मात्र हुन्छ। त्यसैले उच्च ब्याजदर मात्र कम ऋण प्रभाव हुनुको कारण होइन भनेर बुझाउन सक्नुपर्थ्यो। समग्रमा निजी क्षेत्र राष्ट्र बैंक भन्दा शक्तिशाली हुनुको एउटा नतिजा हो यो।

कर्जा प्रवाह धेरै हुन नसकेकै कारण लगातार निक्षेपको ब्याजदर घटेर अहिले तीन/चार प्रतिशतमा भरिसकेको छ। उद्योगी व्यवसायी र बैकका लगानीकर्ताको समूह एउटै भएकाले उनीहरूले निक्षेपको ब्याजको बारेमा बोल्दिने कुरै भएन। उल्टै उनीहरू ब्याजदर बढी भयो भन्दै कहिले प्रधानमन्त्री, कहिले अर्थ मन्त्री कहिले राष्ट्र बैंकमा घेराबन्दी गरिरहेका हुन्छन्। तर, बैकमा निक्षेप राख्ने सबै उद्योगी, व्यवसायी, जागिरे मात्र हुँदैनन्। पेन्सनवाला र अरू नागरिक पनि हुन्छन्, जसले निक्षेपको ब्याजदर दरबाट दैनिकी चलाउनु पर्ने हुन्छ। अहिले उनीहरू मर्कामा छन्। निक्षेपकर्ताको नत कुनै संगठन नै छ नत संघसंस्था नै। उनीहरू ब्याजदर कम भयो भनेर आन्दोलन वा अरू कुनै प्रकारको दबाव दिन सक्ने अवस्थामा हुदैनन्। यस कारण उनीहरूको समस्या राष्ट्र बैंकले बुझिदिनु पर्ने हो। समग्रमा अहिले नेपालको वित्तीय क्षेत्र यही भुमरीमा रुमलिरहेको छ।

बढिरहेको रेमिट्यान्सको कारण निक्षेप बढिरहेको छ। तर, कर्जा बढ्न सकेको छैन। प्रवाह भएको कर्जाको गुणस्तरमा पनि प्रश्न उठिरहेको छ।

वित्तीय प्रणालीमा खराब कर्जाको जोखिम जहिले पनि रहिरहन्छ। यस कारण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आइएमएफ) लगायत निकायले कर्जाको गुणस्तर मूल्यांकनका लागि स्वतन्त्र रूपमा लेखापरीक्षण गराउन सुझाव दिइरहेका छन्।

समस्या र चुनौती

आज बैकहरूको चुक्ता पुँजी ३५ अर्बसम्म पुगेको छ। ती बैकहरूमा निक्षेप तीन/चार खर्ब पुगेको छ। निक्षेपको ८०/८५ प्रतिशत हाराहारीमा कर्जा प्रवाह गरेका छन्। मानौं, कुनै बैकमा ३ खर्ब कर्जा रहेछ, अहिले हामीले तीन/चार प्रतिशत मात्र खराब कर्जा छ भनिरहेका छौं। तर, यथार्थमा १० प्रतिशत मात्र खराब कर्जा रहेछ भने मात्र पनि करिब ३० अर्ब रुपैयाँ नोक्सानी भयो। यस्तो अवस्थामा बैकको चुक्ता पुँजीले पनि थपेदैन। यस कारण आज हामी वित्तीय क्षेत्रको वास्तविक अवस्था नबुझी 'बबल' (पानीको फोका) मात्र खेलाएर बसिरहेका छौं कि जस्तो लाग्छ। वित्तीय प्रणालीमा यो नहोस् भन्नका लागि खराब कर्जालगायत सबै जोखिमको यथार्थ स्थिति पत्ता लगाएर सुधारको बाटोमा जानु पर्छ।

भारतको केन्द्रीय बैकका पूर्व गभर्नर रघुराम राजनले रिजर्भ बैक अफ इन्डिया (आरबिआई) को नेतृत्व सम्हालेपछि हाम्रो बैकको खराब कर्जा ८/९ प्रतिशत छ र यसमा सुधार गर्नुपर्छ भनेर प्रस्ट रूपमा भनेका थिए। बैकहरूले सुधार गरेर पनि देखाए। अब त्यो थालनी नेपालमा पनि गर्नुपर्छ। हाम्रा बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा पनि कसरी हुन्छ खराब कर्जा कम देखाउने प्रतिस्पर्धा नै चलेको छ। अब त्यो प्रतिस्पर्धा छोडेर बैकिङ प्रणालीको वास्तविक खराब कर्जा कति हो? के के कारणले कर्जाको गुणस्तर खस्कियो? ती तत्व पत्ता लगाएर समाधानका लागि लामु पर्छ नकि खराब कर्जालगायत जोखिम लुकाएर मात्र बस्ने?

बैंक र वित्तीय संस्थाका सञ्चालक समिति धेरै शक्तिशाली छन्, जसका कारण सिइओलाई सञ्चालक समिति खुसी नगरेसम्म जागिरमा टिक्न गाह्रो हुन्छ। विगतमा केही बैकहरूले सञ्चालकहरूको गलत निर्देशनलाई नकार्ने प्रयास गरेका थिए, तर अहिले त्यस्तो आँट धेरै सिइओमा देखिँदैन। यो उनीहरूको बाध्यता पनि हो। यसकारण, सञ्चालक समिति दिनप्रतिदिन शक्तिशाली र सिइओ कमजोर हुँदै गइरहेका छन्। यस अवस्थामा सुधार ल्याउन नियामक निकायको भूमिका महत्वपूर्ण छ। राष्ट्र बैंकले व्यवसायी सिइओ खोज्ने वातावरण बनाउन सक्दछ, तर राष्ट्र बैंक कमजोर हुँदा सञ्चालक समितिको

प्रभाव बढ्छ र बैंकको सुशासन बिगिन्छ। सुधार ल्याउन, सिइओ नियुक्तिको प्रक्रिया, सञ्चालक समितिको हस्तक्षेप, र सिइओको स्वतन्त्रताबारे मूल्यांकन गरेर नीति निर्देशन आवश्यक छ ।

अबको बाटो

नेपालमा तेस्रो चरणको वित्तीय सुधारको चर्चा भइरहेको छ, जसको थालनी बैंक र वित्तीय संस्थाबाट मात्र होइन, केन्द्रीय बैंकबाट गर्न आवश्यक छ । नीति र निर्देशनको व्यवहारमा लागू हुने अवस्था कस्तो छ? बैंकमा सिइओले स्वतन्त्रता प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने, समितिले व्यवसायी सिइओको साटो आफू अनुकूल सिइओ किन चयन गर्छ? यी कुरा राष्ट्र बैंकले निरीक्षण गर्नु पर्छ ।

राष्ट्र बैंकलाई पूर्ण स्वायत्त बनाउन गभर्नर र डेपुटी गभर्नरको नियुक्ति प्रक्रियामा सुधार आवश्यक छ । यसका लागि पार्टी र विचारभन्दा माथि उठेर राष्ट्र र समग्र बैंकिङ प्रणालीको हितमा

काम गर्न जरुरी छ । गभर्नर र डेपुटी गभर्नरको नियुक्ति स्वच्छ र निष्पक्ष तरिकाले गरिनु पर्छ, ताकि तिनीहरू राष्ट्रको लागि काम गर्न सक्नु ।

वित्तीय क्षेत्र सुधारका लागि सुदृढ वित्त नीति महत्त्वपूर्ण छ। राष्ट्र बैंक र बैंक संस्थाहरूले आपूर्ति पक्षमा सुधार गर्न सक्छन्, तर माग पक्षको सुधार वित्त नीतिमा निर्भर छ । सरकारी वित्त स्थिति अस्थिर छ, र राजस्व संकलन र पुँजीगत खर्चमा सुधारको आवश्यकता छ । पुँजीगत खर्च बढाउन र राजस्व संकलनमा सुधार गर्न सरकारको प्रतिबद्धता हुनुपर्छ । तर हालसम्म अपेक्षित सुधार आएको छैन ।

सहकारी क्षेत्र पनि समस्यामा छ र यसका असर बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पर्छ । यस क्षेत्रको समस्या तुरुन्त समाधान गर्नु आवश्यक छ ।

अन्त्यमा, नेपालको वित्तीय प्रणालीमा कमी कमजोरी होलान् तर सम्हाल्नै नसक्ने गरी बिप्रेको छैन । सुधार गर्ने प्रशस्त अवसर छन् । जसअनुसार राष्ट्र बैंकको नियमन, सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षणको

कार्यलाई थप सुदृढीकरण गर्दै अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बनाउनु पर्छ ।

लेखा तथा लेखापरीक्षण पद्धतिमा सुधार, बृहत् बैंकिङ अवधारणा, केन्द्रीय बैंकको अनुसन्धान तथा वित्तीय अनुगमन कार्यलाई आमूल परिवर्तन, बैंकहरूको सुदृढीकरण, क्षेत्रगत वित्तीय आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि आवश्यक कानुनी र अन्य संरचनाहरू निर्माण र तीनको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । आर्थिक वृद्धिका लागि लगानी, वित्तीय पहुँच तथा समावेशीकरण, संस्थागत सुशासनमा केन्द्रित र वित्तीय स्थायित्वलगायत पक्षमा जोड दिन जरुरी छ । वित्तीय क्षेत्रको बचत तथा लगानीलाई अर्थ व्यवस्थाको वास्तविक क्षेत्रमा परिचालन गर्न सकिए दिगो आर्थिक वृद्धि प्राप्त गरी वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व कायम राख्न सकिन्छ ।

(पन्त पूर्व बैंकर हुन्)

Advanced Robotic Technology

कम्पनी कानूनको सकस र निजी क्षेत्रको अपेक्षा

नेपालका धेरै परिवारलाई यतिबेला महिलाले नेतृत्व गरिरहेका छन् । आफ्नो परिवारको नेतृत्व गरेर नेपालमा नै बसेका महिलाहरूलाई उद्यमशीलतातर्फ उन्मुख गर्न सकेमा यसले व्यक्ति, परिवार, समाज र सिंगो नेपालको अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

शोभा ज्वाली

लिच्छवी तथा मल्लकालदेखि नै नेपालको आन्तरिक उत्पादनलाई चिनको तिब्बततर्फ व्यापार गर्ने गरेको इतिहास छ । खासगरी काष्ठकलाका सामानहरू, खाद्य वस्तुहरू, नेपालबाट तिब्बततर्फ निर्यात गरिन्थ्यो र तिब्बतबाट नुन लगायतका सामानहरू आयात गरिन्थ्यो । त्यसबेलाको नेपालको अर्थतन्त्र कृषिमा आधारित भएको र अन्य उत्पादनहरू व्यावसायिक रूपमा नभई जीवन धान्नको लागि एक सहायक कार्यको रूपमा अवलम्बन भएको पाइन्छ । तथापि वि.सं. १९९७ मा सीपमा आधारित उद्यमहरू (खासगरी हस्तकलाका सामानहरू) को प्रचार प्रसार गर्ने उद्देश्यले “घरेलु उद्यम प्रचार अड्डा” को स्थापना भएको पाइन्छ । तर औद्योगिक क्षेत्रको विकासको प्रादुर्भाव भने वि.सं. २०१३ सालमा प्रथम पञ्चवर्षीय योजनाको तयारी पश्चात नेपालको पहिलो औद्योगिक क्षेत्रको रूपमा २०१७ सालमा बालाजु औद्योगिक क्षेत्रको स्थापना पश्चात अन्य विभिन्न स्थानमा औद्योगिक क्षेत्रहरूको स्थापना भएको पाइन्छ । यसका साथै विभिन्न दातृ राष्ट्रहरूको सहयोगमा देशका विभिन्न स्थानहरूमा विभिन्न उद्योगहरू स्थापना हुनुका साथै निजी क्षेत्र पनि उद्योग व्यवसायहरू सञ्चालनमा संलग्न हुँदै आइरहेको छ । सीमित व्यक्तिहरूमात्र उद्योगधन्दा सञ्चालनको क्षेत्रमा आवद्ध रहेको नेपालमा २०४७ सालको परिवर्तन पछि भने क्रमशः बढेको पाइन्छ । औद्योगिक क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेशसँगै नीतिगत सुधार पनि अधि बढेको हो । नेपालको औद्योगिक क्षेत्रलाई बढावा दिने उद्देश्यले औद्योगिक नीति-२०४९ ल्याइए पनि नेपालको औद्योगिक विकासको स्थितिमा उल्लेखनीय प्रगति

हासिल हुन नसकेपछि औद्योगिक नीति -२०६७ ल्याइएको थियो ।

नेपालमा औद्योगिक विकासको लागि औद्योगिक नीतिमा समय-समयमा परिमार्जन गरिदै आए पनि नेपाली समाजमा पितृसत्तात्मक सोच हावी थियो । जसका कारणले महिलामा शिक्षा तथा सम्पत्तिमाथि स्वामित्व थिएन भने पारिवारिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा हुने निर्णय प्रक्रियाहरूमा भाग लिनबाट महिला बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था थियो । यतिमात्र नभै महिलालाई घरायसी कामहरूमा मात्र सीमित गराउने जस्ता सामाजिक विभेदका कारण महिलाहरूको आर्थिक क्षेत्रमा संलग्नता अति नै न्यून मात्रामा रहेको थियो ।

नेपालमा २०४६ र २०६२/६३ मा ठूला राजनीतिक आन्दोलन भए । आन्दोलनको उपलब्धिस्वरूप त्यसपछि बनेका संविधान तथा कानूनहरू भने क्रमशः महिलामैत्री बनेका छन् । महिलामाथि रहेका विभेदहरू हटाउने प्रयासस्वरूप भएका व्यवस्थाहरूले महिला पुरुष दुवैलाई समाजको अभिन्न अंगको रूपमा स्वीकार गरेको छ । महिला अधिकार र महिलालाई पारिवारिक स्थिर सम्पत्तिको स्वामित्वमा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य तिन कानून र नीतिहरूमा देखिन्छ । महिलाको स्वामित्वमा जग्गा खरिद गर्दा लाग्ने राजस्वमा छुट दिने व्यवस्था साथै महिलाहरूको स्वामित्वमा कम्पनी दर्ता गर्दा लाग्ने राजस्वमा छुट दिने नीतिगत व्यवस्थाका कारण महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व र महिलाहरूको स्वामित्वमा कम्पनी वा उद्योग धन्दाहरू दर्ता गर्ने कार्यले तिब्रता पाएको छ । जसको फलस्वरूप महिला पनि उद्यमीको रूपमा आउन थालेका शुभ संकेतहरू प्राप्त हुन

थालेका छन् । नेपालमा साना, मझौला र ठूला कम्पनी दर्ता गर्ने प्रक्रिया कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयद्वारा प्रशासित हुन्छ या कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले नै गर्ने गर्दछ । दर्ता गर्ने प्रक्रिया साना, मझौला र ठूला कम्पनीहरूको लागि प्रायः समान हुन्छ तर ठूला कम्पनीहरू दर्ता गर्दा केही थप प्रक्रियागत कार्यहरू हुन्छन् । सामान्यतया कम्पनी दर्ता प्रक्रियाको लागि निम्न अनुसारका प्रक्रियाहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

कम्पनीको नाम चयन

कुनै पनि व्यवसाय सुरु गर्दा त्यसको नाम सुरुवाती बिन्दु हो । जसका निमित्त अरुसँग नजुधने नाम छनोट गरिनुपर्छ । नाम चयन गरिसकेपछि सो नाममा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा कम्पनी दर्ता गर्न मिल्ने वा नमिल्ने एकिन गर्नुपर्दछ । कम्पनीको नाम चयन गर्नको लागि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अनलाईन पोर्टल प्रयोग गरी आफूले दर्ता गर्न चाहेको (ईच्छित) नाम उपलब्ध छ वा छैन जाँच गर्न सकिन्छ । त्यसपछि सो नामले नियामक आवश्यकताहरू पूरा गर्दछ कि गर्दैन भन्ने कुराको निश्चित गर्नुपर्दछ । आफूले कम्पनी रजिष्ट्रारको अनलाईन पोर्टलबाट छनोट गरेको नाम अनलाईन मार्फत नै आरक्षण गर्न सकिन्छ र सो आरक्षण ३५ दिनसम्म मान्य हुन्छ ।

कम्पनीको प्रकार र संरचना निर्धारण

नेपालमा सामान्यतया कम्पनीहरू प्राइभेट लिमिटेड, पब्लिक लिमिटेड वा गैर नाफामूलक (नाफा वितरण नगर्ने कम्पनी) का रूपमा वर्गिकरण गरिएको छ । प्रायः साना र मझौला कम्पनीहरू प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको रूपमा दर्ता हुन्छन् र ठूला कम्पनीहरूले सार्वजनिक रूपमा शेयर जारी गरी पुँजी संकलन र परिचालन गर्ने योजना बनाएमा पब्लिक लिमिटेडको रूपमा दर्ता गर्दछन् ।

आवश्यक कागजातहरूको तयारी

कम्पनी दर्ताको लागि सम्झौता ज्ञापन र कम्पनीको विधानसबै प्रकारका कम्पनीहरूको लागि अनिवार्य हुन्छ । यी कागजातहरूले कम्पनीको उद्देश्यहरू, कार्यविधिहरू र प्रशासनको रूपरेखाको बारेमा सम्बन्धित निकायलाई समेत जानकारी उपलब्ध गराउँदछन् । यसका साथै साभेदारी कम्पनी भएमा सबै शेयर धनी र बोर्ड सदस्यको नागरिकताको प्रमाणपत्र वा पासपोर्टको

प्रतिलिपि, शेयर धनी विचको सम्झौता पत्र, यदि दर्ता प्रतिनिधिसद्वारा ह्यान्डल भएको हो भने प्रतिनिधिलाई बोर्डले प्रदान गरेको अधिकार पत्र साथै कम्पनी दर्ता ठेगाना र सम्पर्क जानकारीहरू उपलब्ध गराउनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त विदेशी शेयरधनीहरूको समेत कम्पनीमा लगानी हुने भएमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृत पत्र लिनु पर्दछ ।

अनलाईन दर्ता आवेदन

अनलाईन दर्ताको लागि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अनलाईन पोर्टल मार्फत दर्ता आवेदन गर्न सकिन्छ । कम्पनीको सम्झौता ज्ञापन, कम्पनीको विधान, कम्पनीको पहिचान खुल्ने कागजात आदिको स्वयं प्रतिलिपिहरू समेत आवेदनको साथ पेश गर्नुपर्दछ । यसरी आवेदन गर्दा कम्पनीको अधिकृत पुँजीको आधारमा शुल्क (राजस्व) भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ । साना कम्पनी वा एक करोड सम्मको अधिकृत पुँजी भएका कम्पनीहरूको हकमा कम शुल्क र मझौला तथा ठूला कम्पनीहरूको हकमा अधिकृत पुँजीको आधारमा शुल्क लाग्ने गर्दछ । यसरी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अनलाईन पोर्टल मार्फत आवेदन गरेपछि कार्यालयले कागजातहरूको जाँच गर्दछ र थप जानकारीको आवश्यकता भएमा थप कागजातहरूको माग गर्न सक्दछ ।

कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्र प्राप्त

कम्पनी दर्ताको कार्य पूरा भएपछि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले प्रमाणपत्र जारी गर्दछ र कम्पनी दर्ता नम्बर प्रदान गर्दछ । यसरी जारी भएको प्रमाणपत्र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट लिन सकिन्छ अथवा अनलाईन पोर्टल मार्फत डिजिटल रूपमा डाउनलोड गरेर पनि प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

प्यान/भ्याट दर्ता

कम्पनी दर्ता पछि कर प्रयोजनको लागि आयकर विभागमा स्थायी खाता नम्बर दर्ता गर्नुपर्दछ । साथै यदी कम्पनी करयोग्य गतिविधिमा संलग्न छ भने भ्याटमा पनि दर्ता गर्नुपर्दछ ।

कर्पोरेट बैंक खाता खोल्ने

कम्पनीको सबै वित्तीय कारोवारहरूको व्यवस्थापन गर्नको लागि कम्पनीको नाममा छुट्टै खाता खोल्नुपर्दछ । यस्तो बैंक खाता खोल्नको

लागि बैंकहरूले कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्र, प्यान प्रमाणपत्र, खाता खोल्ने सम्बन्धमा बोर्डले गरेको निर्णय आदिको माग गर्दछन् ।

ठूला सार्वजनिक कम्पनीहरूको लागि थप आवश्यकताहरू

यदि कम्पनीले सार्वजनिकबाट पुँजी संकलन गर्ने योजना बनाएको छ भने यस्ता कम्पनीहरूले सार्वजनिक विवरणपत्र तयार गरी प्रकाशन गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक पुँजी संकलन गरी कम्पनी सञ्चालन गर्न चाहने कम्पनीहरूले शेयर जारी गर्नु अघि नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट स्वीकृति लिनुपर्दछ ।

नेपालमा मात्र नभएर संसार भरि नै आर्थिक क्रान्तिको आवश्यकता महसुस भएको छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको लागि हरेक राष्ट्रले आन्तरिक उद्यमशिलतालाई अघि बढाउनु पर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । सन् २०२०-२०२१ को समयमा कोभिड-१९ को कारण संसारभरका उद्यम व्यवसायहरूलाई नकारात्मक असर पऱ्यो र धेरै उद्यमहरू धरासायी भए । यसरी उद्यम व्यवसायहरू बन्द हुँदा यसले विश्व अर्थतन्त्रलाई नै नकारात्मक असर पऱ्यो । नेपालमा पनि कोभिड-१९ का कारण धेरै उद्योगहरूले जनशक्तिको अभाव, कच्चा पदार्थको अभाव, बजार र बजारीकरणको समस्या आदि कारणहरूले गर्दा धेरै उद्योग धन्दाहरू धरासायी बने । त्यसैले कोभिड-१९ का कारण बन्द भएका व्यवसायहरूलाई पनि जिवन्तता दिँदै नयाँ कार्यको थालनी गर्नु पर्ने आवश्यकता एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ नयाँ उद्यमहरूको सुरुवात गरी देशको अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाउनु पर्ने अर्को आवश्यकता पनि छ ।

यसको साथै सन् २०२६ नोभेम्बरमा नेपाल अति कम विकसित मुलुकबाट विकासशील मुलुकमा प्रवेश गर्ने संघारमा रहेको अवस्थामा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय तथा राष्ट्रिय आय तर्फको सूचकांकले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्न असमर्थ रहेको सन्दर्भमा देशमा औद्योगिककरणको माध्यमबाट यी क्षेत्रहरूको विकासमा योगदान पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता राष्ट्र सामु रहेको छ । तर बिडम्बना नेपालको मात्र नभई दक्षिण-पूर्वी एसियाका अधिकांश राष्ट्रहरूमा पुरुषहरू शिक्षा, सीप विकास तथा रोजगारीका अवसरहरूको खोजिमा विदेशिएको अवस्था छ । यसको अर्थ नेपालका धेरै परिवारहरूलाई महिलाहरूले नेतृत्व गरिरहेका छन् । आफू

नो परिवारको नेतृत्व गरेर नेपालमा नै बसेका महिलाहरूलाई उद्यमशीलता तर्फ उन्मुख गर्न सकेमा यसले व्यक्ति, परिवार, समाज र सिंगो नेपालको अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ । नेपालको कूल जनसंख्याको भण्डै ५१ प्रतिशत हिस्सा महिलाहरूले ओगटेको तथ्यांक छ । तर, उद्यमशीलता तर्फ महिलाहरूको संलग्नता र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उनीहरूको योगदान भने सन्तोषजनक छैन । विभिन्न खोज तथा अनुसन्धानहरूबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा नेपालमा साना तथा मझौला कम्पनी (उद्योग) हरूमा महिलाहरूको संलग्नता भण्डै २९ प्रतिशत र कूल अर्थतन्त्रको १० प्रतिशत हिस्सा महिलाहरूले ओगटेको अवस्था छ ।

उद्यमशीलताको विकासले देशको भौगोलिक अवस्था, पूर्वाधार विकास, उद्योग तथा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने सीप तथा क्षमता जस्ता विषयहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । भौगोलिक अवस्थाको आधारमा नेपाललाई हिमाल, पहाड र तराई गरी तीन भागमा विभाजन गरिएको छ । यी भागहरूको भौगोलिक अवस्था र सामाजिक स्वरूप पनि फरक फरक छ र भौगोलिक अवस्थाका कारण यातायातको सुविधा लगायत भौतिक पूर्वाधार विकासको अवस्था पनि फरक छ । साथै, भौगोलिक विकटताका कारण दुर्गम पहाडी भेगमा बसोवास गर्ने महिलाहरूले उद्यम व्यवसायहरू सञ्चालन गर्न चाहँदा चाहँदै पनि विभिन्न प्रकारका अवरोधहरूको सामना गर्नु

परिरेको अवस्था विद्यमान छ । विभिन्न प्रकारका अवरोधहरूको सामना गर्दै उद्योग दर्ता गर्न सफल भइहाले पनि वस्तुको ढुवानी लगायतका समस्याहरूका कारण बजारीकरणको ढूलो समस्या छ ।

त्यसैले नेपालमा महिला उद्यमशीलता विकासमार्फत आन्तरिक उत्पादनलाई अभिवृद्धि गर्न, देशमा रोजगारीका अवसरहरू श्रृजना गर्न, आयातलाई प्रतिस्थापन गरी निर्यातलाई अभिवृद्धि गर्न, महिलाहरूको आर्थिक सशक्तीकरण गर्न र देशको समग्र अर्थ व्यवस्थालाई सुदृढ गर्नको लागि उद्योग (कम्पनी) दर्ता प्रक्रियालाई भन्भन्तरहित (सहज) बनाउनु पर्दछ । दर्ता भै सकेका तर विभिन्न कारणबाट संचालनमा आउन नसकेका उद्योगहरू सञ्चालनमा ल्याउनको लागि उद्यमीहरूको सीप तथा क्षमता विकास, व्यवसाय विकासको लागि आवश्यक पर्ने थप पुँजीको उपलब्धता, उत्पादित वस्तुहरूको उत्पादन स्थल देखि बजार सम्मको ढुवानीमा अनुदान, सडक/विद्युत/सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको पहुँच, व्यवसाय विस्तारको लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग जस्ता क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याउनु आजको आवश्यकता भएको छ ।

नेपालमा उद्योग (कम्पनी) दर्ता गर्न जति धेरै भन्भन्तरिलो प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने बाध्यता छ, त्यो भन्दा बढी भन्भन्तरिलो प्रक्रिया उद्यम बन्द गर्दा हुने गरेको छ । कुनै व्यक्ति वा समुहले उद्योग स्थापना गर्दा आफू असफल

हुनको लागि गरेको हुँदैन । तर विभिन्न कारणहरू जस्तै: कोभिड लगायतका प्राकृतिक विपद, सरकारी नीतिमा हुने परिवर्तन, वस्तु निर्यात हुने राष्ट्रमा भएको नीतिगत परिवर्तन, प्रविधिमा आएको व्यापक परिवर्तन, सप्लाई चेनमा आउने उतार चढाव लगायतका कारणले गर्दा उद्यमले सोचेजस्तो प्रतिफल दिन सक्दैन । फलस्वरूप उद्यमीले उक्त व्यवसायलाई निरन्तरता दिन सक्दैन र व्यवसाय बन्द गर्नुपर्ने अवस्थामा पुग्दछ । नेपालमा कति उद्योगहरू कोभिड-१९ को कारण बन्द भए र हाल सम्म पनि ति उद्योगहरू संचालनमा आउन सकेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा उद्योग व्यवसायको नियामक निकायले त्यस्ता रुण उद्योगहरू बन्द गर्ने प्रक्रिया सहज बनाइदिनु पर्दछ । साथै त्यस्ता रुण उद्योगहरूलाई पुनः सञ्चालनमा ल्याउन सकिने अवस्था भएमा त्यस्ता उद्योगहरूको अध्ययन गरी आवश्यकता अनुसारको अनुदान सहयोग मार्फत सञ्चालनमा ल्याउन सकिने भएमा सो व्यवस्था मिलाउनेतर्फ समेत नियामक निकायको ध्यान जानु आवश्यक छ । रुण उद्योगहरूले उत्पादन गर्ने वस्तु वा सेवाको मागको आधारमा अन्य स्थानमा स्थानान्तरण गरी सञ्चालन गर्न उपयुक्त देखिएमा स्थानान्तरण गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्न र उद्योग बन्द गर्न उपयुक्त हुने देखिएमा सहज रूपमा त्यस्ता उद्योग बन्द गर्न सक्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

(ज्ञवाली महिला उद्यमी महासंघकी अध्यक्ष हुन्)

साना यात्रुका लागि
निःशुल्क
यात्रा
पहिलो उडानको सहयात्री

**LITTLE FLYERS
FLY FREE!**

UNDER 2 YEARS

Every child deserves the best care

**Special Gift Hamper
from aiwibi**
— Australia —

www.yetiairlines.com

होटल क्षेत्रमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको चुनौती

नेपालमा होटल क्षेत्रको विकास र विस्तार लोभलाग्दो देखिन्छ । तर, हामीले लगानी अन्धाधुन्ध गरिरहँदा 'डिमान्ड एन्ड सप्लाई'को सिद्धान्तलाई सामान्य रूपमा पनि ख्याल गरिरहेका छैनौं ।

सिर्जना राणा

नेपाली पर्यटनको इतिहास केलाउने हो भने वि.सं. २००७ साल पछि मात्र यहाँ घुमघामका लागि विदेशी पर्यटकका लागि खुला गरिएको हो । यसअनुसार नेपालमा पर्यटन उद्योगको व्यवस्थित सुरुवात भएको साढे सात दशक भइसकेको छ । पर्यटनको मुख्य आधार भनेको होटल व्यवसाय नै हो । पर्यटकहरू त हवाईजहाज नभए गाडीबाट र गाडी पनि नभए हिँडेरै पनि आउन सक्छन् । तर, होटल पनि नभए कहाँ बस्ने ? के खाने ? यसैले समग्र पर्यटनको जग भनेकै होटल हो । यसैले मेरो यो आलेखमा होटल क्षेत्र केन्द्रित रहेर समग्र नेपाली पर्यटनको संकट र यसको समाधानका लागि के गर्न सकिन्छ भन्ने विषय केलाउने प्रयास गर्दैछु ।

नेपालमा खुलेको पहिलो तारे होटल अन्नपूर्णले स्थापनाको ५० वर्ष पूरा गरेको पनि दशक पूरा हुनै लागिसक्यो । यसरी छ दशकको व्यवस्थित होटल अभ्यास हाम्रा लागि छोटो कालखण्ड पक्कै होइन । पछिल्लो दशकमा होटल स्थापनाको क्रम बढेको छ । तर, लामो समयसम्म नेपालमा होटलहरू सीमित संख्यामा थिए । यसको कारण अर्थतन्त्रको आकार, पर्यटक आगमनको अवस्था, हाम्रो लगानी क्षमता, नेपालीहरू आफैँ विदेश गएर केही सिकेर फर्कने प्रचलनदेखि हाम्रो देशमा घरजग्गा लगायतका व्यवसायमा आएको उछाल लगायत अन्य धेरै कारणहरू हुन सक्छन् । जे होस्, होटल क्षेत्रमा आशालाग्दो लगानी भित्रिएको छ । आन्तरिक लगानीसँगै चैन होटलहरू पनि भित्रिनै क्रम बढेको छ । यसलाई हामीले सकारात्मक रूपमा लिन सक्छौं ।

नीतिगत अस्थिरताको मारमा

होटल क्षेत्रको समस्या र व्यवस्थापनको विषय प्रवेश गर्नुपर्दा नेपालमा समग्र पर्यटन क्षेत्रमै देखिएको सदावहार समस्याको चर्चा गर्नु उचित हुन्छ । हाम्रो मुलुकमा राजनीतिक परिवर्तन धेरैपटक भए पनि शासन सत्तामा स्थायित्व देखिन सकेको छैन । गठबन्धन सरकारहरू बन्ने र भत्कने क्रम सामान्य जस्तै छ । यसको असर स्थायी सरकार भनिने कर्मचारीतन्त्रमा पनि देखिनु दुर्भाग्यपूर्ण छ । मन्त्री त आउँछन्, जान्छन् । त्यो हाम्रो वशको कुरा पनि भएन । तर, हरेक मन्त्रीलाई 'ब्रिफ' गर्ने त कर्मचारीतन्त्रले हो । खासगरी सचिवले हो । तर, मन्त्री फेरिएसँगै सचिव पनि फेरिने प्रवृत्तिले हाम्रो पर्यटन लगायत सबै क्षेत्रमा काम हुन नसकेको हो । जब मन्त्रीलाई ब्रिफ गर्नुपर्ने सचिव र सहसचिवहरू नै बारम्बार फेरिइरहन्छन् भने नयाँलाई बुझ्न त समय लाग्छ नै । त्यसै पनि हाम्रो देशमा मन्त्री नियुक्त हुने १५ मिनेट अधिसम्म कुन मन्त्रालयको जिम्मेवारी पाउँदैछु भन्ने मन्त्री स्वयंलाई थाहा हुँदैन भने उसले पूर्वतयारी गरेर वा यो क्षेत्र बुझेर जिम्मेवारी सम्हाल्छ भन्ने आशा गर्न सकिँदैन । कम्तिमा नयाँ मन्त्रीले त्यो मन्त्रालय बुझेको सचिव त नफेरिदिए हुन्थ्यो भन्ने हाम्रो चाहना हो ।

नीतिगत अस्थिरताको मार अन्य क्षेत्रमा जस्तो हाम्रो पर्यटन र होटल क्षेत्रमा नहोला तर निर्णय कार्यान्वयनमा हुने ढिलासुस्तीलाई हाम्रो 'महारोग' नै हो । हामीलाई नयाँ मन्त्री, सचिवलाई कुरा बुझाउने नै समय लाग्छ । जब उहाँहरू कम्बिन्स हुनुहुन्छ, सरुवा भैहाल्छ । यसैले पनि हामीले अपेक्षित उलब्धि यस क्षेत्रबाट हासिल

गर्न सकेका छैनौं। सरकार र हामी व्यवसायीले पनि अपेक्षित लाभ प्राप्त गर्न सकेका छैनौं।

स्वार्थकेन्द्रीत नेतृत्व

पर्यटन क्षेत्रमा अहिलेसम्म जति पनि मन्त्री हुनुभयो, उहाँहरूको प्रवृत्ति हेर्दा मैले के पाएँ भने उहाँहरू हामीजस्ता राजनीतिक पृष्ठभूमि नभएका र व्यवसाय मात्र गर्नेभन्दा पनि राजनीतिक पृष्ठभूमि भएका व्यवसायीहरूसँग बढी 'इन्टरटेन' गर्नुहुँदो रहेछ। हामीलाई व्यक्तिगत रूपमा उहाँहरूले बोलाउनु होला वा नहोला त्यसमा ठूलो विषय भएन तर हाम्रो संस्थाहरू छन्। पर्यटन क्षेत्रमा छाता संस्थाहरू छन्, ति संस्थालाई भन्दा पनि एक दुईजना व्यवसायी नै बोकेर उहाँहरूकै स्वार्थमा चल्ने मन्त्रीहरू मैले देखेको छु। पर्यटनमा जम्माजम्मी पाँचवटा मात्र संस्था छन्। ति संस्थालाई एकपटक भेटेर गुनासो सुन्नेबाहेक फलोअप कहिल्यै गरिँदैन।

निजी क्षेत्रमा पनि उत्तिकै राजनीति छ र हामी कमजोर भइरहेका छौं। हाम्रो यही कमजोरीमा मन्त्रीलगायत नेतृत्वले खेलिरहेको छ। पर्यटनका सबै विधालगायत यस क्षेत्रका अनुभवी व्यक्तित्वहरूको कुरा सुनेर नीति बनाऔं र निर्णय गरौं भने भवनाको विकास मन्त्रीहरूमा हुनुपर्दछ। कानुन बनाउने सांसदहरूमा हुनुपर्दछ

र कार्यान्वयन गर्ने सचिवहरूमा हुनुपर्दछ। एउटाको कुरा सुनेर सयौं व्यवसायीका विधागत संस्थाहरूलाई उपेक्षा गर्नु चाहिँ ठिक भएन।

प्रडक्टमा विविधता

हामीले पर्यटनको प्रडक्टमा विविधता ल्याउन सकिरहेका छैनौं। अहिलेसम्म नेपालमा कति पर्यटकीय प्रडक्ट छन् र तिनमा निखारता ल्याउन हामीले के गरिरहेका छौं भन्ने नै छैन। म आफैं होटल संघको अध्यक्ष हुँदा 'नेपाल: इष्ट टू वेष्ट' भन्ने पुस्तक नै निकालेर बाँडेको थिएँ। अहिले त्यही पुस्तक पर्यटकहरूले बोकेर हिँडिरहेको देख्दा खुसी पनि लाग्छ। नेपालमा कहाँ के छ, पर्यटकहरूलाई कसरी धेरैभन्दा धेरै ठाउँमा लैजान सकिन्छ भन्नेमा हामी चुकिरहेका छौं। म नेपाल भारत उद्योग वाणिज्य संघको अध्यक्ष हुँदा 'स्प्रिच्युअल टुरिजम' सम्बन्धी पुस्ताका सार्वजनिक गरेको थिएँ। हाम्रा पितापुर्खाको पालादेखि आध्यात्मिक पर्यटन चलिरहेको छ भने हामीले यसलाई किन अभै प्रवर्द्धन नगर्ने ?

हालैमात्र म तीनजुरेमा लालिगुराँस हेर्न गएँ, जहाँ ३६ प्रकारका लालिगुराँस पाइने रहेछन्। त्यसको प्रचारप्रसार कसरी गर्ने ? मेरो बच्चाहरूलाई समेत त्यसको बारेमा थाहा छैन।

हामी नेपालीको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी भनेकै हामीलाई काम गर्ने तरिका नै आएन। हामीले एकपटक गर्नेवित्तिकै सकियो भन्ने ठान्छौं। त्यहाँ खर्च भएको पुँजी, सम्पत्ति त्यत्तिकै खेर गइरहेको हुन्छ। एउटा प्रडक्ट भएको ठाउँमा थप कसरी विकास गर्दै जाने हो भन्ने पनि हुनुपर्छ।

पर्यटन बोर्डको अधोगति

नेपाल पर्यटन बोर्ड दक्षिण पूर्वी एसियामा सार्वजनिक निजी साभेदारीको नमूना संस्था भनेर हामी गर्व गर्दथ्यौं। विगतमा हाम्रा विदेशी मित्रहरूले पनि यसको प्रशंसा गर्दथे। अहिले त हामीले यसको शाख पूरै गिराइसकेका छौं। कारण हो, राजनीति। हामीले यसरी राजनीतिको प्रदूषण बोर्डमा छिरायौं कि पर्यटन क्षेत्रले नै लज्जाबोध गर्नुपर्ने स्थिति बनिरहेको छ। जुन संस्थाले नेपालको प्रडक्टबारे अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रचारप्रसार गर्नुपर्ने हो, त्यही संस्था कहिले बोर्ड मेम्बर त कहिले सीईओको विवादमा अल्झिएर बसेको छ। अर्थतन्त्र र राजनीतिलाई छुट्याउन सकेनौं भने यस्ता समस्या भविष्यमा पनि दोहोरिइरहने छन्।

बोर्डलाई प्रभावकारी बनाएर हामीले भारत र चीनबाहेक अन्य मुलुकबाट पनि

ठूलो संख्यामा पर्यटक ल्याउनसक्ने सम्भावना जीवितै छ। बोर्डसँग बजेट पनि छ र काम गर्ने अनुभव पनि छ। तर, यसलाई राजनीतिबाट टाढा राख्नचाहिँ निकै गाह्रो देखिन्छ। बोर्ड सदस्य छनोटदेखि बजेट निर्माणसम्ममा मन्त्री र राजनीतिक पार्टीकै स्वार्थ हावी भैरहने हो भने हामीले पनि यसको औचित्यबारे पुनर्विचार गर्नुपर्छ।

भारत र चीनबाट लाभ

हाम्रो छिमेकमा रहेका दुई ठूला मुलुक नै हाम्रा लागि सबैभन्दा ठूलो स्रोत हुन्। भारत र चीन दुवै तीव्र आर्थिक विकासमा अघि बढेका छन्। ति मुलुकबाट ठूलो संख्यामा पर्यटक ल्याउन सकिने सम्भावना पनि छ। मेरो अनुभवमा भारतीयहरू त जति पनि खर्च गर्ने पर्यटक हुन् भने उनीहरूलाई अभै खर्च गर्ने वातावरण बनाइनु पर्छ। यसमा पनि प्रडक्टकै कुरा आउँछ। मैले मेरै छोरीलाई 'स्याम्पेन ब्रेकफास्ट इन दि एभरेष्ट बेसक्याम्प' भन्ने प्रडक्ट सुनाउँदा उनी यसरी लोभिइन् कि मैले उनलाई बर्थडे ट्रिट नै यही दिनुपर्छो। सुन्दा पनि कति आनन्द आउने कि एभरेष्ट बेसक्याम्पमा ब्रेकफास्ट लिने भनेर। अहिलेको युवा पुस्ता एडभेन्चरमा रमाउँछ भने उनीहरूका लागि यो र योजस्तै प्रडक्टहरू किन नल्याउने? यस्तो प्रडक्टको मार्केटिङका लागि बिहार हैन बिग सिटीमा जानुपर्छ। प्रडक्टलाई कहाँ मार्केटिङ गर्ने हेरिनुपर्छ। रिजल्टिजस पर्यटनको मार्केटिङ साउथ इन्डियामा गर्न सकिन्छ। भारतबाट धार्मिकदेखि फिल्म पर्यटनसम्मको सम्भावना छ।

नेपालले बहुआयामिक लाभ लिन सकिने क्षेत्रमध्ये पर्यटन क्षेत्र एक हो। प्रत्यक्ष वैदेशिक मुद्रा आर्जन, स्थानीय वस्तुको खपत तथा बिक्रीमार्फत स्वरोजगारको विकास, होटल क्षेत्रको बिस्तारमार्फत रोजगारी सिर्जना लगायतमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान ठूलो रहन्छ। प्राकृतिक सुन्दरता, हिमाल आरोहण, ट्रेकिङ, धार्मिक स्थल र अध्यात्मिक केन्द्रको रूपमा नेपाल परिचित छ। बिदा मनाउने उदेश्यले प्राकृतिक सुन्दरताको अवलोकन गर्न आउने विदेशी पर्यटकको संख्या ठूलो छ। हिमाल आरोहण र तीर्थ यात्राका लागि आउने पर्यटकको संख्या पनि बर्सेनि बढ्दै आइरहेको छ। पर्यटन पूर्वाधारमा बिस्तार, नयाँ गन्तव्यको विकास, यात्रालाई सुरक्षित, सहज र छिटो बनाउन सकेको खण्डमा नेपालमा पर्यटकको संख्या बढाउन सकिन्छ। साथसाथै उनीहरूको नेपाल बसाई लम्ब्याउन र दैनिक खर्च बढाउने वातावरण

निर्माण गर्न सकेको खण्डमा पर्यटनबाट हुने आय बढाउन सकिन्छ। संख्यामा भन्दा पनि गुणस्तरीय पर्यटक प्रवर्द्धनमा नेपालले ध्यान दिनुपर्छ। छिमेकी मुलुक भारत र चीनबाट आउने पर्यटकको संख्या पछिल्ला वर्षहरूमा निकै बढेको छ। विशेष प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम ल्याएर उनीहरूलाई नेपालप्रति आकर्षित गर्न सके छोटो समयमै पर्यटन क्षेत्रबाट धेरै लाभ लिनसक्ने अवसर प्राप्त हुनेछ।

कसरी चल्छन् होटल ?

नेपालमा होटल क्षेत्रको विकास र विस्तार लोभलाग्दो देखिन्छ। तर, हामीले लगानी अन्धाधुन्ध गरिरहँदा 'डिमण्ड एन्ड सप्लाई'को सिद्धान्तलाई सामान्य रूपमा पनि ख्याल गरिरहेका छैनौं। म आफैँ होटल सञ्चालक भएर होटल संघको नेतृत्व पनि सम्हालिसकेको भएर नयाँ होटललाई लाइसेन्स नदेऊ भन्न त मिलेन तर यसले जोखिम बढाएको छ। नेपालमा यति धेरै होटल भैसक्यो, तर पर्यटक कहाँबाट ल्याउने? बाटोको अवस्था हेर्नुस्। एयरपोर्ट सञ्चालनको गति हेर्नुस्। पर्यटक कहाँबाट आउँछन्? लगानी गर्नेको लगानी भैसक्यो, अभै पनि लाइसेन्स भटाभट दिइरहेकै छ। तर होटल खोल्नेले कहाँबाट पर्यटक ल्याउँछ भनेर कसैले सोध्दैन। न होटल बनाउनेले भरपर्दो बिजनेस प्लान नै बनाएको हुन्छ।

होटल प्रडक्ट हो तर होटलमा बस्ने पर्यटक ल्याउने पूर्वाधार छैन। होटल सञ्चालनको लागत पनि बढिरहेकै छ। दक्ष जनशक्ति धमाधम बाहिर जान लागे। यहाँ दक्ष म्यानपावर पाउने गाह्रो भइसकेको छ। होटल म्यानेजमेन्ट पढेका व्यक्तिहरूलाई यहाँ सिकाएर काम गर्नसक्ने बनायो तर उनीहरू विदेश गइहाल्छन्। यसले बढी पैसा तिरै भए पनि उनीहरूलाई राख्नु परिरहेको छ। पर्यटकबाट आमदानी हुने अनुपातमा हामीले पनि कर्मचारीलाई तलब दिने हो तर होटलको संख्या नै धेरै भएपछि स्वाभाविक रूपमा हामीले बढी शुल्क लिन सक्दैनौं र त्यसको असर कर्मचारीको तलबमा पनि पर्न जान्छ।

नेपालमा पर्यटकको संख्या सन् २०१९ को जति अभै पुग्न सकेको छैन तर यो चार वर्षमा थपिएका होटलको संख्या हेर्ने हो भने डिमण्डभन्दा कयौँ गुणा बढी सप्लाई भैरहेको छ। यसले निश्चय पनि नयाँ होटलबीच कसले सस्तोमा सेवा दिने भनेर अस्वस्था प्रतिस्पर्धा चल्नेछ र त्यसको मारमा हामी पुराना पनि पर्नेछौं।

चेन होटलबाट सुधारको अपेक्षा

नेपालमा चेन होटलहरू खुल्ने क्रम पनि बढिरहेको छ। निश्चय पनि यो सुखद् पक्ष हो। चेन होटलमार्फत पर्यटक पनि स्वभाविक रूपमा बढ्नेछन्। चेनमार्फत पनि पर्यटकहरू आउनेछन्। चेन होटलका कारणले होटलमा श्रमिक र व्यवस्थापकबीचको दूरी पनि घट्नेछ। यो सुखद् कुरा हो। नयाँ होटलमा ट्रेड युनियनहरू हुँदैनन् र कर्मचारीको सामाजिक सुरक्षाको दायित्व पनि पुरानोमा भन्दा कम नै हुन्छ। चेन होटलले करारमा काम गराउँछन् र क्षमता तथा उत्पादकत्वका आधारमा पे गर्ने भएकाले राम्रो काम गर्ने प्रतिस्पर्धा सिर्जना हुन्छ। चेन होटलले स्थानीय होटलमा पनि राम्रोसँग काम गर्ने प्रवृत्तिको विकास हुनेछ। चेन होटलमार्फत नेपालको स्थानीय मौलिकता हराउँछ कि भन्ने चिन्ता धेरैमा रहेछ। तर, चेनको विशेषता भनेकै स्थानीयपनालाई प्राथमिकता भन्ने नै छ। त्यसमाथि राज्यको नीति पनि नेपाली खानालाई प्रवर्द्धन गर्नेपर्छ भन्नेमा छ। यसकारण चेन होटलको आगमनले नेपालमा सुखद् सुरुवात हुनेछ।

होटल उद्योग नै हो

सरकारले होटललाई उद्योगको मान्यता दिन कञ्जुस्याईँ गरिरहेको छ। हाल पर्यटनलाई विश्वका प्रायः सबै मुलुकले उद्योगका रूपमा मान्यता दिइसकेको अवस्था छ। हाम्रो देश नेपालले भने अहिलेसम्म औपचारिक रूपमा यो विषयमा निर्णय गरिसकेको छैन। सरकारमा बस्नेहरू सकारात्मक हुनुहुन्छ तर निर्णय भएको छैन। होटलमार्फत हामीले रोजगारी सिर्जना, क्षमता अभिवृद्धिदेखि ठूलो परिमाणमा विद्युत् खपत तथा स्थानीय उत्पादन खरिद गरेर किसानसम्म लाभ बाँडिरहेका छौं। तर, अभै पनि उद्योगले जस्तो विद्युत् खपतमा छुट पाउन सकेका छैनौं। निकासीकर्ताले सामान पठाएर कमाउने डलर हामीले यहाँ स्थानीय उत्पादनको खपत र स्थानीय जनशक्ति उपयोग गरेरै भित्र याइरहेका छौं। यसकारण होटल क्षेत्र भनेको उद्योग नै हो भन्नेमा सन्देह छैन र यसले अन्य उद्योगसरह सुविधा पाउनु न्यायोचित देखिन्छ।

(राणा होटल संघकी पूर्व अध्यक्ष हुन्)

महालक्ष्मी विकास बैंक लि.
Mahalaxmi Bikas Bank Ltd.

सबल बैंक, सफल सहकार्य

घरको सपना पूरा गर्नुहोस् अब

महालक्ष्मी ग्रीन होम लोनसंग !

८.५५%

वार्षिक ब्याजदर

* T&C Applied

www.mahalaxmibank.com

अर्थतन्त्रले बेहोरिरहेको आन्तरिक “पक्षघात”

मौद्रिक नीतिअन्तर्गत सुस्त गतिमा ब्याजदर घटाउँदै लाने र वित्तीय नीतिअन्तर्गत व्यक्तिगत र व्यवसायीहरूको लागि अस्थायी रूपमा कर कटौती गर्न एवं सार्वजनिक अत्यावश्यक वस्तु सेवा र रोजगार बाहेकका उपयुक्त क्षेत्र छनोट गरी ती क्षेत्रमा सार्वजनिक खर्च कटौती गर्न उचित हुन्छ ।

सुजन ओली

विगतदेखि थिप्रिँदै आएको जटिलताले अवरुद्ध पारेको अर्थतन्त्रको विकास र विस्तारको प्रवाहलाई सहज गराएर आत्मानिर्भर राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको थालनी गर्नुपर्ने जिम्मेवारी आजसम्म एकपछि अर्को सरकारको काँधमा सार्ने काम मात्र भएको छ ।

यससँगै गलत अस्थिर र प्रभावहीन नीति, अव्यवहारिक र महत्वकांक्षी योजनाहरू, तुष्टिकरणयुक्त कार्यक्रमहरू, भ्रष्ट, अक्षम, अकर्मण्य एवं स्वार्थी प्रशासन, अदूरदर्शी, इच्छाशक्तिविहीन नेतृत्वजटिल भूराजनीतिक परिवेश जस्ता गडेर ठडिएका विकासका अग्रपंक्ति चुनौतीहरूको अनिवार्य रूपले सामना गर्नुपर्ने स्थिति भन्नु भन्नु कठिन बन्दै गएको छ । अर्कोतर्फ भूकम्प, नाकाबन्दी, कोभिड र रूस युक्रेन युद्धबाट प्रताडित नेपाली अर्थतन्त्रलाई परमाक्राइसिस तथा पोलिक्राइसिसको रूपमा मानिने वैश्विक आर्थिक संकटबाट जोगाउँदै अर्थतन्त्रको वर्तमान समस्याको हल गर्नका लागि प्राथमिक कार्य गरिहाल्नु पर्ने बाध्यता अतिरिक्त रूपमा सिर्जिएको छ ।

वर्तमान आर्थिक समस्यालाई ‘सङ्कटपूर्ण अवस्थामा’ गुञ्जिएको चित्रण गरिएको छ । वास्तवमा वर्तमान अर्थतन्त्र सङ्कटपूर्ण छ भनेर तत्सम्बन्धी सबै सूचाङ्कले पुष्टि गरेको देखिँदैन ।

नेपालको आर्थिक वृद्धि विगत दशकमा आव २०७६/०७७ (०.१ प्रतिशत) बाहेक अन्य आर्थिक वर्षमा सकारात्मक आर्थिक वृद्धि कायमै भएको छ । यद्यपि, प्राविधिक रूपमा रिसेसन जनाउने लगातारका दुई त्रैमासिक आर्थिक वृद्धि नकारात्मक नै छन् ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको पछिल्लो तथ्यांक अनुसार कुल विदेशी विनिमय सञ्चित

रु. २२३२ अर्ब २८ करोड र अमेरिकी डलरमा १६ अर्ब ६० करोडले १७.६ महिनाको वस्तु आयात र १४.६ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने सकारात्मक स्थिति हो ।

वार्षिक बिन्दुगत आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित मुरूपास्फीति ४.८२ प्रतिशत रहेको छ । यी महत्वपूर्ण पक्षले नेपालको भनिएको जस्तो अर्थतन्त्र, संकटग्रस्त अवस्थामा नभएको पुष्टि गर्दछ ।

तर, वित्तीय घाटा (२०७९/८० मा करिब ६ प्रतिशत) कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको खतराको तह (३ प्रतिशत) भन्दा माथि हुनु, मुरूपास्फीति स्वीकारयोग्य स्तर (२ प्रतिशत) भन्दा सधैं धेरै माथि पुगुनु र आन्तरिक अर्थतन्त्र हलचल गर्न नसक्ने अवस्थामा रहनुले संकटउन्मुख देखाउँछ ।

अर्कोतर्फ अर्थतन्त्र निर्यातमा आधारित नभएर संवेदनशील र अस्थिर प्रकृतिको विप्रेषण क्षेत्रमा आधारित छ । निर्यात आयात अनुपात (१०.३ प्रतिशत) अति उच्च छ । यस्तो अवस्थामा वर्तमान बाह्य क्षेत्रलाई दरो र भरपर्दो मानेर यसको आधारमा राष्ट्रको अर्थतन्त्र बलियो छ भनेर रमाउनु अर्थतन्त्रले बेहोरिरहेको आन्तरिक ‘पक्षघात’ लाई बेवास्ता गरे नेपाली अर्थतन्त्रमाथि खेलबाड गरेको ठानिन्छ ।

वार्षिक ७ लाख कर्मठ युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा लर्को लागेर जानुको परिणामत विशाल मात्रामा गैरिखेत एवं उब्जाउफाँट बाँझो रहनु, तर विशाल धनराशि (२०७०/०८० मा २ खर्ब ७ करोड) खाद्यवस्तु आयातमा खर्चिनु एवं श्रमिकको अभावले निर्माण कार्यहरू प्राय ठप्प हुनु दुःखदायी अवस्था हो ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयका अनुसार, कात्तिक मसान्तसम्म राष्ट्रको ऋण

२५ खर्ब १८ अर्ब ५ करोड रूपैयाँ पुगेको छ । अर्थतन्त्रको ४४.४१ पुगेको अवस्थामा फजुल तथा अनुत्पादक क्षेत्रमा खर्च गर्नु, रूण सार्वजनिक संस्थानलाई पाल्दै जानु, बजार, उत्पादन र आपूर्ति शिथिलना आउनु, राष्ट्रको आन्तरिक अर्थतन्त्र 'पक्षघात' भएको प्रष्ट छ । समग्र अर्थ प्रणालीलाई सुधार्ने हो भने सरकारको सोचमा परिवर्तन आउनुपर्छ । पुँजीपतिहरूलाई हेय होइन, सम्मानको दृष्टिकोणबाट हेरिनुपर्छ । सरकारी संस्थानलाई तत्काल निजीकरण गरेर सरकारी दायित्वबाट मुक्त बन्नुपर्छ । विकास निर्माण सरकारले ध्यान दिनुपर्छ ।

दीर्घकालीन कार्यको आफ्नै महत्व छ तर तत्कालीन कार्यलाई पहिलो प्राथमिकता दिनु अनिवार्य भएको छ ।

अर्थतन्त्रको समस्या

अर्थतन्त्रको तत्कालको समस्या केवल चर्को मुद्रास्फीति मात्र होइन । यसो हुँदो हो त फिलिप कर्भ (अर्थात् मुद्रास्फीति र बेरोजगारको नकारात्मक सम्बन्ध) अनुसार बेरोजगार बढ्दै जाँदा मुद्रास्फीति घट्नुपर्ने (यद्यपि सीमाहरू छन) हो । अर्कोतर्फ राष्ट्र बैंकले मुद्रा आपूर्ति संकुचन औजार प्रयोग र ब्याज वृद्धि गरेर मुद्रास्फीति घटाउने प्रयास गरेको थियो । तर, यो नीतिमा केन्द्रीय बैंकले फेरवदल गरेको छ । अहिले ब्याजदर निकै तल भरेको छ ।

प्राविधिक रूपमा त्रैमासिक आर्थिक वृद्धि एकपछि अर्को नकारात्मक हुँदा बजारमा माग वृद्धि हुन सकेको छैन । बैंकिङ क्षेत्रमा निक्षेप थुप्रिने क्रम बढ्दो र ब्याज घट्दो क्रममा छ । तर कर्जाको माग ज्यादै न्यून छ । संक्षेपमा भन्दा नेपाली अर्थतन्त्र केवल मुद्रास्फीति, आर्थिक मन्दी वा गिरावट, स्टाग्नेसन, स्टागलफेसन मात्रै होइन । साथै सिद्धान्त र वास्तविकता मेल पनि खाएको देखिँदैन ।

यी सबै परिवेशहरू एकसाथ देखिँदा आजको समस्या वर्णशंकर (हाइब्रिड) आर्थिक समस्या हो भन्दा अतिशयोक्ति नहोला । अर्थात् यो पर्याप्त विदेशी सञ्चितिसहित स्टागफ्लेसन रिसेसन हो । अतः विदेशी सञ्चितिको सदुपयोग र स्टागफ्लेसन मन्दीको समस्या समाधान प्रक्रिया एकैसाथ मिलाएर लैजानुपर्ने अनिवार्य देखिन्छ ।

यी समस्या समयमै समाधान नभएको खण्डमा राष्ट्रमा आर्थिक एवं गैर आर्थिक क्षति हुँदैजाने सम्भावना उत्तिकै रहन्छ । लोकतन्त्र बचाउन पनि अर्थतन्त्रमा सुधार ल्याउन अनिवार्य छ । भनिन्छ, प्रजातन्त्रले राम्रो अवस्थामा मात्रै

समग्र अर्थतन्त्रलाई
एक शरीरका दुई
खुट्टा भैं अघि
बढाउनु पर्छ । यी
दुवै क्षेत्रलाई उत्पादन
र रोजगार वृद्धि,
आयात प्रतिस्थापन,
आत्मनिर्भरता र
आधारभूत आवश्यकता
पूर्तिका आधारमा
भौतिक र आर्थिक
रूपले मद्दत गर्नु उचित
देखिन्छ ।

काम गर्छ ।

समाधान

स्टाविलाइजेसन र संरचनात्मक सुधार

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको समस्या समाधान गर्ने क्रममा स्टाविलाइजेसन र संरचनात्मक सुधार कुन पहिला गर्ने भन्ने प्रश्न आउने गर्छ । प्रायः स्टाविलाइजेसनको पाइला पहिला चालिन उचित मानिन्छ, तापनि छिमेकी राष्ट्र भारतले १९९१ को संकटमा अल्पअवधिको स्टाविलाइजेसन प्राप्त गर्नु अघि नै संरचनात्मक सुधार गऱ्यो र उपलब्धी हासिल गऱ्यो । भनिन्छ, उसले उचित समयमा उचित कदम चाल्यो तर नेपालमा तुरुन्तै अल्पकालीन आप्रोच लिएर स्टाविलाइजेसन प्रक्रिया प्रभावकारी ढंगले बढाउनुपर्ने देखिन्छ । तीव्र रूपमा गर्न नसके क्रमिकतावाद आधारमा केही त गर्न सकिएला तर पद्धति प्रणालीको पालन भने हुनुपर्छ ।

मुद्रास्फीति नियन्त्रण

युरोपियन सेन्ट्रल बैंकअनुसार मूल्य स्थिर हुँदा अर्थतन्त्रले सबैभन्दा राम्रो काम गर्छ । मूल्य स्थिरता राख्नु अर्थतन्त्रको प्राथमिक उद्देश्य हुनुपर्दछ । मुद्रास्फीति राष्ट्रको मौद्रिक नीतिबाट मात्र नियन्त्रण हुन सक्दैन । त्यसो गर्न खोज्नु, खतरनाक हुन्छ । अर्कोतर्फ भारतको १ प्रतिशत

मुद्रास्फीति वृद्धिले नेपालको कूल मुद्रास्फीतिमा ०.४५ वृद्धि गरेको हुन्छ भनि अध्ययनले देखाएको छ ।

यसले गर्दा पनि नेपालको मुद्रास्फीति साधरणतया स्वीकार्य स्तरमा (न्यूनतम २ प्रतिशत) राख्न सहज देखिँदैन । यसमा सुधार ल्याउन सकिन्छ । यस परिवेशमा आज नेपाली अर्थतन्त्र आपूर्ति पक्षमा बढी केन्द्रित हुनुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

रोजगारी वृद्धि

रोजगार वृद्धि गर्न बहुकोणीय दृष्टिकोण आउनुपर्ने र तद्अनुसारका रणनीति अंगिकार गर्नुपर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा १९९७ मा एसियाली वित्तीय संकट पर्दा कोरिया, २००८ को वित्तीय संकटपर्दा जर्मनी, कोभिड २०१९ को अवस्थामा सिंगापुर र हाल रुवान्डा एवं बंगलादेशले रोजगार सम्बन्धमा थालेका कदमहरू प्रेरणादायक हुन सक्छन् ।

नेपालले पनि संरचनागत सुधार, अनुसन्धान र विकास, शिक्षा र प्रविधिमा लगानि, साना मझौला उद्योगलाई कर्जा सहयोग, युवालाई दक्षता, क्षमता र व्यावसायी तालिम प्रदान गर्ने, जब प्लेसमेन्टको प्रणाली विकास गर्ने, उद्योग व्यावसायीलाई रोजगारी वृद्धि हुने गरी कर्जा पहुँचमा वृद्धि गर्ने, एनिमल स्पिरिट स्तरको हुनेगरी आन्तरिक र बाह्य लगानी आकर्षित गर्ने, कृषिमा एकै वर्षमा उपलब्धी हुने गरी (शीघ्र उत्पादनको सम्भावना भएको खण्डमा आकर्षण बढी हुन्छ) पूर्वाधारको निर्माण र आधुनिकीकरण गर्ने, निर्यातमुखी उद्योग र निर्माण व्यावसायिकहरूको स्तर वृद्धि गर्ने, उत्पादन र रोजगार अभिवृद्धि हुने गरी स्टार्टअप प्रोत्साहित गर्ने, व्यावसायी र युवाहरूलाई भौतिक र आर्थिक सहयोग गर्ने संयुक्त रणनीति लागु गर्ने हो भने पनि थोरै समयभित्र अर्थतन्त्रले गति हासिल गर्न सक्छ ।

बेरोजगारीको बढ्दो दबाबलाई थुप्रै नसक्दा वैदेशिक रोजगारलाई प्रश्रय दिनु अस्थायी अवधिका लागि उचित मान्न सकिएला । तर दीर्घकालीन दृष्टिकोणले युवाहरूको प्रवाह विदेशतिर बगिरहनु भविष्यमा दुर्दशा निम्त्याउनु हो । प्रसिद्ध अर्थशास्त्री नोबेल पुरस्कार विजेता जोसेफ स्टिगलेजले भनेका छन् युवाहरू उद्यमशीलता र उत्पादकत्वका संवाहक हुन् । उनीहरूका लागि शिक्षा, दक्षता र अवसरमा लगानी गर्नु दीर्घकालीन सफलताका लागि निर्णायक हुन्छ ।

चालू आर्थिक वर्षको तीन महिना राष्ट्रले प्राप्त विप्रेषणलाई (४०७ अर्ब ३१ करोड)

नेपालीको आँसु र पसिनाले आर्जेको अमूल्य धन ठानेर राष्ट्रको हित हुने गरी अधिकतम सदुपयोग गर्नुपर्दछ। खासगरी उत्पादन र रोजगारसुखी एवं विप्रेषण योगदानकर्तालाई नाफाको सुनिश्चितता हुने परियोजना तत्कालै सञ्चालन गर्नुपर्दछ र त्यस्तो परियोजना विविध दृष्टिकोणले सम्भव पनि देखिन्छ।

युवाहरूलाई राष्ट्रमा नै उनीहरूको उज्ज्वल भविष्य रहेको सुनिश्चितता प्रदान गराउन सक्नुपर्छ। उदाहरणका लागि युवाहरूका भावी सन्तानका लागि राम्रो शिक्षा र स्वास्थ्यको ग्यारेण्टी भएको हुनु पर्दछ। यसो हुँदा भावी सन्तानको भविष्यका लागि भनेर विदेश जान पर्नेहरू रोकिन्थे होलान्। अर्कोतर्फ प्राप्त विप्रेषणलाई उपभोक्तामा होइन राष्ट्रको समृद्धिका खातिर लगानीमा खन्याउनु पर्छ। यी कदमहरू सँगसँगै हुनुपर्छ।

उत्पादन वृद्धि

अतितमा विविध प्रयास गरिएतापनि राष्ट्रको उद्योग र कृषि क्षेत्रको गुणात्मक एवं मात्रात्मक उत्पादन वृद्धि आवश्यकताभन्दा अत्यधिकरूपमा न्यून भएको हुँदा देशको चौतर्फी विकासका लागि यी दुई क्षेत्रको तीव्र विकास गर्ने नयाँ रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

समग्र अर्थतन्त्र एक शरीरका दुई खुट्टा भैं अघि बढ्नु उचित मानिन्छ। यी दुवै क्षेत्रलाई उत्पादन र रोजगार वृद्धि, आयात प्रतिस्थापन, आत्मनिर्भरता र आधारभूत आवश्यकता पूर्तिका आधारमा भौतिक र आर्थिक रूपले मद्दत गर्नु उचित देखिन्छ। उत्पादनको इनपुटमा उल्लेख्य राहत, दलाली निराकरण, सर्वसुलभ कर्जालाई समावेशी एवं सहज पहुँच, फास्ट ट्रयाक अनुमति प्रक्रिया, सुनिश्चित एवं इमान्दार प्रशासन, साना किसान र साना व्यवसायीलाई कर्जा सहजता जस्ता कदम शिघ्र चाल्न सके तत्काल फलदायी हुनसक्छ। यसमा जति बिलम्ब हुन्छ उति नै धेरै परनिर्भरता बढ्दै जाने र घातक हुने निश्चित छ।

यद्यपि अल्प अवधिमा उद्योग र कृषिको बृहत्तर विकास र विस्तार असम्भव होला। तर आवश्यकता र उत्पादनको बृहत् र गहन लेखाजोखा (भनौ इनपुट आउटपुटको विश्लेषण), खेर गइरहेको तथा प्रयोग हुन नसकेको स्रोत साधनको उपयोग नीति, उपयुक्त नीति निर्माण र नियमन, पूर्वाधार निर्माण, मानव स्रोत साधन र प्रविधिको विकास र उत्पादनको बजार पहुँच एवं लगानी आकर्षण (खासगरी फ्रन्चट र विवादमुक्त, भूमि र ऊर्जाको सहज उपलब्धी, संरक्षण र नाफाको प्रचुर सम्भावनालेयुक्त अवस्थाको निर्माण) जस्ता तत्वहरूको रूपत विकास भएमा उत्पादन पनि रूपत रूपमा वृद्धि हुनसक्छ। यसका लागि उत्पादन सामग्री तथा कच्चा पदार्थमा राहत दिनुपर्ने हुन्छ।

यस अतिरिक्त सामान्य प्रोत्साहन उपलब्ध गराउन सकेपनि नेपालमा कतिपय जैविक वस्तुहरूको उत्पादन एकै वर्षमा हवातै बढ्न सक्छ र आयात प्रतिस्थापन बढ्न सक्छ। कृषि क्षेत्रमा त तत्काल सम्भव हुनसक्छ। सरकार र निजी क्षेत्र मिलेर पर्यटन क्षेत्रका केही लक्षित क्षेत्र र वस्तुमा सौन्दर्यकरण र पर्यटक सुविधा वृद्धि गर्दा बाह्य र आन्तरिक पर्यटकको संख्या र बसाइ अर्थात् लाम्बन सक्छ।

माग वृद्धि

नेपालको वर्तमान अवस्थामा माग वृद्धि गर्न मुद्रास्फितिको वृद्धिको कारणले गर्दा पनि वित्तीय स्विमुल्स जस्ता रणनीतिहरू भौतिक पूर्वाधार र रोजगार सिर्जनामा केन्द्रित हुनु उचित देखिन्छ।

मौद्रिक नीतिअन्तर्गत सुस्त गतिमा ब्याजदर घटाउँदै लाने र वित्तीय नीतिअन्तर्गत व्याक्तगत र व्यवसायीहरूको लागि अस्थायी रूपमा कर कटौती गर्न एवं सार्वजनिक अत्यावश्यक वस्तु सेवा र रोजगार बाहेकका उपयुक्त क्षेत्र छनोट गरी ती क्षेत्रमा सार्वजनिक खर्च कटौती गर्न उचित हुन्छ।

कृषि उत्पादन, प्रविधि विकास, औद्योगिक

वस्तु उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि हुने क्षेत्रमा खर्च वृद्धि गर्न उचित देखिन्छ। स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा जस्ता क्षेत्रमा पैसा इन्जेक्ट गर्दा पनि अर्थतन्त्रमा माग हवातै बढ्न सक्छ। मुलतः मौद्रिक र वित्तीय नीति दुवै राष्ट्रिय हित हुने गरी निजी क्षेत्र र सर्वसाधारण मैत्री हुनुपर्छ।

निष्कर्ष

केही वर्षअघि अनुभव गरिए जस्तो अनुत्पादक क्षेत्रमा कर्जा लगानी र कर्जाको आदत बढाउने गतिविधि दुरुत्साहित गरेर कर्जालाई उत्पादन क्षेत्रमा बढी प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ। राष्ट्रिय उत्पादन र उत्पादक वृद्धि हुने क्षेत्रमा निजी क्षेत्रलाई सहजता र प्रोत्साहन प्रदान गर्ने पर्दछ। अर्थतन्त्र उँभो लाग्दाको अवस्थामा हाँकन र गिर्न लाग्दाको अवस्थामा बचाउन राज्यका दुई हतियार वित्तीय र मौद्रिक नीतिको सामञ्जस्य रूपमा उपयोग हुनुपर्छ। यस क्रममा यी दुई नीतिबीच टक्कर हुनु पनि सक्छ।

‘मुद्रास्फिति’ र ‘आर्थिक वृद्धि’ बीच तनाव बढ्छ। त्यस तनावलाई उच्च घाटाले उग्र बनाउन सक्छ। अर्थतन्त्रलाई त्यस ट्रेडअफको चक्करबाट बचाउन मौद्रिक नीति र वित्तीय नीतिबीच सामञ्जस्य हुनुपर्छ र कन्सोलिडेसन गर्नुपर्दछ अर्थात् वित्तीय घाटा, चालु खाता घाटा र ऋणको थुप्रो घटाउनु पर्दछ।

घाटाको अर्थतन्त्रसितको अनुपातले सरकारको वित्तीय नीतिको क्षमता र सम्भाविक जोखिम प्रतिबिम्ब गर्छ। त्यस अनुपातलाई खतराको चिन्हतर्फ बढाउनु हुँदैन र योसँगै बचत प्रोत्साहित हुनुपर्छ। एकातर्फ स्टागफफ्लेसन रिसेसनको उपचार र अर्कोतर्फ विप्रेषणको अधिकतम राष्ट्रिय सदुपयोग दुवै एकैसाथ भएमा वर्तमान अर्थतन्त्रको समस्या हल हुन सक्छ।

(ओली सेजन अध्यक्ष हुन्)

साल्ट ट्रेन्ड्स कर्पोरेशन लिमिटेड द्वारा प्रवर्द्धित **सिटी ग्याँस**

तौल पूर्ण, सुरक्षा सम्पूर्ण

- ISI स्टण्डर्डको मित्र बाहिर रवर कोट गै बीचमा रिटलको जाली भएको ३ तहको होजपाउप
- उच्च गुणस्तरको रेगुलेटर
- पुनः प्रयोग गर्न न सकिने प्लास्टिक रिटल भएको सिटिगण्डर
- कम्प्युटर प्राविधिबाट चल्ने प्लानेट, तौलमा सोहै आना दुक्क हुनहोस

सिटी ग्याँस नेट्रो कार्गो ग्याँस इन्फ्रस्ट्रक्चर लिमिटेड

जुम्रे सोल, धनुषा
सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनुषा जिल्ला
फोन: ०९८८८८८, सार्वजनिक सेवा र हेल्पलाइन नम्बरको लागि
ईमेल: metro@stnepal.com

साल्ट ट्रेन्ड्स समूहका उत्कृष्ट खाद्य वस्तुहरू

प्राइम सुप्रिम बचत खाताहरू

आकर्षक त्याजदर

रु. १० लाख सम्मको
दुर्घटना बीमा

रु. ७५ हजार सम्मको
अस्पताल भर्ना बीमा

*शर्तहरू लागू हुनेछन् ।

प्राइम सुप्रिम
बचत खाता

सुप्रिम जेष्ठ नागरिक
बचत खाता

सुप्रिम नारी
बचत खाता

सुप्रिम कर्मचारी
बचत खाता

आजै यस बैंकको नजिकको शाखा कार्यालयमा सम्पर्क गरी बचत खाता
खोली अधिकतम प्रतिफल लिनुहोस् ।

PRIME COMMERCIAL
BANK LTD.
प्राइम कमर्सियल बैंक लिमिटेड

Kamalpokhari, Kathmandu, Nepal

Contact: +977-01-4523432, 4523433, 4523445

सरकारी रवैया नै विदेशी लगानी बाधक

लगानी बोर्ड बाहेक नेपालमा सरकारले सबैभन्दा ठूलो स्वामित्व र अपनत्व लिएको अरु कुनै निकाय नै छैन । प्रधानमन्त्री अध्यक्ष र मन्त्रीहरू सदस्य रहेको बोर्डले गरेको निर्णय नै कार्यान्वयन नहुने देशमा कसरी आउँछ वैदेशिक लगानी ? अनि कहाँबाट पलाउँछ लगानीकर्तामा आत्मविश्वास ?

सुरज वैद्य

नेपाल वैदेशिक लगानीका निमित्त तीव्र आकांक्षा बोकेको मुलुक हो । वैदेशिक लगानीका लागि हामीले विगत कयौं वर्षहरूदेखि नै प्रयास गरिरहेका थियौं भने आज पनि प्रयास जारी छ । नेपाल विदेशी लगानीहरूलाई आकर्षण गर्न अथाह सम्भावनाको खानी भएको मुलुक पनि हो । दुई ठूला मुलुकहरू भारत-चीनको बीचमा रहेकोले व्यापारको लागि दीर्घकालिन सोच राखेर लगानी गर्न आउनेहरूका लागि नेपाल आकर्षणको केन्द्र बन्न सक्छ । उत्तरतर्फको चीन विश्वको सबैभन्दा ठूलो अर्थतन्त्र भएको दोस्रो मुलुक भैसकेको छ भने भारत तेस्रोको दौडमा छ । दायौं-बायाँ दोस्रो र तेस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक भएकोले त्यसको केही न केही फाइदा नेपाललाई अवश्य पनि हुन्छ भन्ने सोच राख्ने लगानीकर्ताहरूको आँखा नेपालमा पर्ने नै छ ।

नेपाल र नेपाली आफैमा ब्रान्ड

नेपालीहरूको स्वाभाव, काम गर्ने तरिका र मेहनतलाई धेरै मुलुकले मुक्तकण्ठले प्रशंसा गरिरहेको हुन्छन् । अहिले धेरै मुलुकमा नेपालीहरूले रोजगारी गरिरहेका छन् । खाडी मुलुक हुँदै युरोप, अमेरिकामा समेत नेपालीहरूको माग बढ्दो छ । यसको कारण भनेको नेपालीमा भएको मेहनती र इमान्दारीता नै हो । तर, यो सबै हुँदा पनि नेपालमा स्वदेशी एवम् विदेशी लगानी किन सोचेजति भित्रिएन भन्ने विषयमा गम्भीर रूपमा सोच्नुपर्ने बेला भएको छ ।

नेपालमा अपेक्षाकृत लगानी भित्रन नसक्नुको मुख्य जिम्मेवार सरकार नै हो भन्ने हिचकिचाउनु

पर्दैन । किनकि सरकार भनेको सबैको अभिभावक हो । सरकारले जुन प्रकारको नीति लिएको छ र उद्योगी व्यवसायीको आत्मबल बलियो बनाउनु पर्ने हो त्यो बनाउन सकिरहेको देखिँदैन । अहिले नेपालमा केही वर्षदेखि धनी हुनु अर्थात व्यापार व्यवसाय गर्नु राम्रो हैन भन्ने सोच बढ्दै गएको छ । जुन प्रकारको सरकारको नीतिहरू आइरहेको छ, त्यसले लगानीकर्ताहरूलाई प्रोत्साहन हैन निरुत्साहित गर्दै आएको छ । जसको असर नेपालमा विस्तारै देखिँदैछ ।

अहिलेसम्म नेपालको विकासका लागि र विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षण कसरी गर्ने भन्ने कुनै माइन्डसेट नै तयार पार्न सकिरहेको छैन । जुन मुलुकको लागि ठूलो घाटा हो ।

यसरी भन्दा सरकारको जतिसुकै दोष भए पनि नेपालीहरूले पनि आफ्नो सोचमा परिवर्तन गर्न जरुरी छ । हामी सबै आफै बन्न चाहन्छौं तर अरु बनेको हेर्न सक्दैनौं । अर्थात आफू बाहेक अरुले गरेको प्रगतिलाई जुन नजरले हेर्नुपर्ने हो त्यसरी हेर्न सकिरहेको देखिँदैन । त्यसले जबसम्म माइन्डसेट परिवर्तन हुँदैन तबसम्म नेपालको विकास कसरी होला भन्ने विषय ठूलो महत्वपूर्ण बनेको छ । व्यवसायीप्रति सरकार र जनता दुबैमा नेगेटिभिटी (नकारात्मकता) धेरै देखिन्छ ।

हिजोआज नेपालमा जति नकारात्मक कुराहरू गर्दै गयो अर्थात विरोधका आवाजहरू चर्का गर्नेहरू नै चर्चित भइन्छ भन्ने भाष्य नै निर्माण भएको छ । नराम्रो कामको विरोध गर्नुपर्छ तर, त्यो कामलाई कसरी राम्रो गर्ने भन्ने सोच पनि राख्नुपर्छ । अहिले नकारात्मकता फैलाउने काम सर्वसाधारणले मात्र हैन संसद्मा समेत देखिन्छ । जनताबाट निर्वाचित

सांसदहरू नै एकले अर्कोलाई आरोप प्रत्यारोप गर्ने र विरोधमा मात्र आफ्नो समय बिताउनेहरूको जमात पछिल्लो समय बढ्न थालेको छ । जो सरकारमा छ त्यसले गाली खाने र विपक्षमा हुनेहरूले गाली गर्ने प्रचलन नै बनेको छ । तर, आफूहरूलाई पर्दा सोच अर्कै ल्याउने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यसो हुँदा हाम्रो राष्ट्रिय एजेण्डा के हो र कुन विषयलाई प्राथमिकतामा राखेर अगाडि बढ्ने भन्ने निर्णयमा नै राज्य संयन्त्र सञ्चालन गर्नेहरू पुन सकेका छैनन् ।

बोली वा भाषामा नेपाललाई विकास गर्ने र समृद्ध बनाउने नारा सबैले लगाउँदै आएपनि नीतिगत सुधारमा कसैको पनि ध्यान गएको देखिँदैन । जब सरकार अस्थिर हुन्छ र त्यसको असर नीतिगत निर्णय अर्थात दीर्घकालीन फाइदा हुने खालको निर्णय चाहेर पनि उहाँहरूले गर्न सक्नुहुन्न । यसरी हेर्दा नेपालमा लोकतन्त्र त आयो तर, जुन प्रकारको सन्देश सर्वसाधारण र विश्वलाई दिनु पर्ने हो; मुख्य विषय पहिला हामी नेपाली र नेपाल अगाडि बढ्नु पर्छ भन्ने दिनुपर्ने हो त्यो दिन सकिरहेको देखिँदैन । यसरी भन्दा सरकारमा रहनेहरू र राजनीतिक दलको मात्र दोषी हो भन्न मिल्दैन । हामी सबै जना दोषी छौं र हौं ।

अहिले नेपालमा म जिउँदो रहेसम्म सबै ठिक छ या म बनेसम्म अरुको मतलब छैन भन्ने खालको सोच धेरैको छ । अहिले सबैभन्दा बढी फस्टाएको र मौलाएको विकृती भनेकै म र मेरो मात्र भए हुन्छ भन्ने हो । यो नकारात्मक सोच मुलुकको समृद्धि र विकासका लागि सबैभन्दा ठूलो घातक र बाधक बनिरहेको छ ।

गर्नुपर्ने के हो ?

सरकारले गर्नुपर्ने सबैभन्दा ठूलो काम भनेको नीतिगत सुधार र बनेको नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने नै हो । संसारभर लगानीकर्ताहरूले लगानी गर्दा खोज्ने प्रमुख विषयहरू भनेको स्थिरता, दीर्घकालिन योजना, मुलुकको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको निक्कै हुन आवश्यक छ । कम्तिमा १० वर्षे विकासका योजनाहरूमा सबै दलको एकरूपता बनाएर रोडम्याप नै तयार पार्नुपर्छ । जहाँ जुन दलको सरकार बनेपनि वा जुन दलले आवाज उठाउँदा पनि त्यो रोडम्यापलाई सबैले सर्वस्वीकार्य बनेस् । जबसम्म दीर्घकालिन रणनीति मुलुकको बन्दैन र ती रणनीतिमा सबैले साथ दिँदैनन् तबसम्म मुलुक बन्न सक्दैन ।

लेख्दा/बोल्दा जतिसुकै राम्रा पोलिसीका कुराहरू गरे पनि व्यवहारमा उतार्न वा कार्यान्वयनमा

ल्याउन सकिएन भने कागजमा मात्र सीमित रहन्छ र काममा रहँदैन । स्वदेशी एव विदेशी लगानीकर्ताहरूले नेपालमा लगानी गर्दा सम्भावना छ भन्ने सोचिरहेका हुन्छौं तर हामीले के बुझ्दैौं भने विदेशीले जुन लगानी यहाँ गरिरहेको छ उसको पनि सम्भावना धेरै मुलुकमा छ । नेपालमा मात्र उसले लगानी गर्छ र अन्य मुलुकमा ठाउँ नै पाउँदैन भन्ने भ्रम रहनु हुँदैन । विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई जुन मुलुकले बढी सुविधा दिन्छ उ त्यही जाने हो । र, नेपालले भने लगानीकर्ताहरूलाई कुनै पनि सेवा सुविधा दिन सकिरहेको छैन । यो धुत्र सत्य हो ।

नेपालमा जति लगानीहरू आए ती आए अव आउने सम्भावनाहरू न्यून देखिन्छ । सन् १९९० को राजनीतिक परिवर्तनपछि डा. रामशरण महत योजना आयोगमा हुँदा ल्याएको नीतिको कारणले धेरै नै विदेशी लगानीकर्ताहरू नेपालमा आएका थिए । तर त्यसपछि नेपालमा विदेशी लगानी खासै बढ्न सकेको छैन । अहिले जति आएका छन् यो छिटफुट मात्र हो ।

सिमेन्टमा दुई वटा ठूला लगानी होइसी र हवासिन भित्रिएको छ । तर, जुन प्रकारले नेपालमा विदेशी लगानी आउनुपर्ने हो त्यो ल्याउन सकिरहेको छैन । त्यसैले मुलुकमा पोलिसीमा सुधार नआएसम्म पर्याप्त विदेशी लगानीकर्ताहरू आउन सक्ने सम्भावना देखिँदैन ।

लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षण गर्न र दीर्घकालिन रूपमा नीतिनिर्माण गरी लागू गर्नका लागि सरकारमा रहेकाहरू मात्र हैन सबै सांसदहरू नै यो विषयमा गम्भीर भएर लागेको देखिँदैन । उहाँहरूले आफ्नो कार्यकालमा नेपालको आर्थिक विकास र औद्योगिक वातावरणमा के के गर्ने भन्ने कुनै रोडम्यापनै बनाउन सक्नु भएको छैन र बनाउनेतर्फ ध्यान दिएको पनि पाइँदैन । नेपालको अहिलेको रोडम्याप के हो भने कुनै डाँडामा रहेको घरमा बाटो लैजाने र वर्षातमा पीहरोबाट कसरी जोगाउने भन्ने खालको मात्र देखिन्छ । यस्ता खालका पोलिसीहरू व्यक्तिगत मात्र बन्ने गरेको छ । जुन गलत हो । राज्यको मूल नीति के हो र कता जाँदै छौं भन्ने दीर्घकालिन योजना बनाएर अगाडि बढ्न आवश्यक छ ।

अहिले सरकारसँग कर्मचारीलाई तलब दिने पैसा समेत अभाव हुन थालेको छ । सरकारले बैंकबाट ऋण लिएर वा विदेशी सहायता लिएर कर्मचारीलाई तलब भत्ता दिनु पर्ने स्थिति आउनु गम्भीर विषय हो । यो भनेको मुलुक आर्थिक संकटतर्फ उन्मुख भैरहेको छ भन्ने देखिन्छ । राजश्व अपेक्षा अनुसार नउठ्नु पनि यसकै संकेत हो ।

लगानी नीतिमै समीक्षा आवश्यक

अहिले लगानी किन सोचे अनुसारको भित्रिएको छैन त भन्ने प्रश्नहरू धेरै सुनिन्छ । र, सरकारले त्यसका लागि सरकारले के कस्तो पहल गरिरहेको छ र कहाँ समस्या हो भन्ने बुझ्न जरूरी छ । सरकारले उद्योग आउनु अधिनै चर्को रूपमा ट्याक्स लगाउँछ । उद्योगको लाइसेन्स लिन गर्नुपर्ने दुःख र त्यसपछि सञ्चालनका लागि आवश्यक जग्गा लिन नै मुस्किल पर्छ । उद्योगका लागि भनेपछि जग्गाको मूल्य हवातै बढाउने, बिजुलीको लाइन तान्न गर्नुपर्ने भनभन्दादेखि पानीको व्यवस्थापनमै सबैभन्दा बढी खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ । जुन राज्यको तर्फबाट उद्योग सञ्चालनका लागि गर्नुपर्ने सहजिकरण र दिनुपर्ने सहुलियत थियो ।

सरकारको उदासिनताको कारण उद्योग सञ्चालनपूर्व नै ठूलो लगानी उद्योगीले गरिसक्नुपर्ने हुन्छ । सुरुवाती चरणमै ठूलो लगानीको कारण उद्योग सञ्चालनपछि पाउने प्रतिफल ढिला हुने भएकोले पनि स्वदेशी एवम विदेशीहरूले लगानी गर्न चाहँदैनन् । सामान्यतया: उद्योगमा लगानी गरेपछि सात वर्षपछि प्रतिफल दिन सुरु गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राखिएको हुन्छ । उद्योगीहरूले मात्र हैन बैंकले लगानी गर्दापनि सात वर्षपछि आमदानी दिनुपर्छ र हुन्छ भन्ने मान्यता राखिएको हुन्छ । उत्पादन क्षेत्रमा लगानी गरेको सात वर्षपछि फाइदामा जान सक्छ भने कृषि क्षेत्रलाई केही समय बढी लाग्छ । तर, नेपालमा अहिलेसम्म लगानी गरेपछि कहिलेबाट फाइदामा जान सक्छ र फाइदा दिन सकिन्छ भनेर कुनै पूर्वानुमान पनि गर्न सकिएन र सरकारले पनि त्यो खालको वातावरण सिर्जना गरिदिएको छैन ।

सरकारको प्राथमिकता नै 'कर'

सरकारको मुख्य ध्यान उत्पादनमुलक उद्योगहरू बढाउने र सहजीकरण गर्नेभन्दा काँति धेरै ट्याक्स लगाएर मुलुक चलाउँछ भन्नेमा मात्र छ । त्यसैले कुनै पनि उद्योग आउँदा राज्यले दिने सुविधा नआएसम्म लगानी आउँदैन । लगानी नआएसम्म रोजगारी वृद्धि हुँदैन, रोजगारी वृद्धि नहुँदा ट्याक्स भन्ने घट्टै जान्छ । त्यसैले यो चक्र हो, यो चक्रलाई अन्य मुलुकले कसरी प्रयोग गरेको छ भन्ने अध्ययन गर्न आवश्यक छ । छिमेकी मुलुक भारतले लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षण गर्न दिएको सुविधाहरू के के छन् र हामीले के गरिरहेका छौं भन्ने बुझ्न आवश्यक छ । हुन त नेपालले विदेशी लगानी ल्याउन भन्दै केही सम्मेलनहरू पनि नगरेको भने हैन । लगानी

सम्मेलन नै ३ वटा भयो र ठूला ठूला लगानीका प्रतिबद्धताहरू पनि भए । तर, ती प्रतिबद्धता अनुसार अहिलेसम्म कति लगानी आयो भन्ने समीक्षा र अवको बाटो के भन्ने विषयमा गम्भीर भएर राज्य संयन्त्र चलाउनेहरूले सोच्ने बेला आइसकेको छ ।

प्रतिबद्धता अनुसारको लगानी नआउनुको मुख्य कारण नै हाम्रो नीतिगत अस्थिरता हो । सरकारका प्रतिनिधिहरूको बोलीमा एकदमै राम्रो तर कार्यन्वयनमा शून्य हुँदाको परिणाम हो । उद्योगबाट कर उठाउने तर त्यही उद्योगलाई दिनुपर्ने सुविधाहरू दिन भने सरकार सधैं पछि हटिरहेको हुन्छ । सुरक्षा निकायहरूका लागि ठूला ठूला जग्गाहरू त्यो पनि निकै राम्रो ठाउँमा उपलब्ध गराइएको हुन्छ । तर, उद्योगका लागि ती जग्गाहरू किन दिन सकिँदैन ? अहिले नेपालका अधिकांश प्राइम लोकेसनहरू सुरक्षा निकायले ओगटेर बसेका छन् । बालाजु, पाटन, भैरहवा, हेटौँडा बाहेक त्यसपछि कुनै पनि औद्योगिक क्षेत्रहरू सरकारले बनाउन सकेको छैन र त्यसतर्फ ध्यान पनि गएको छैन ।

पूर्वाधार निर्माणमा सरकारले कुनै पनि लगानी नै गरेको छैन र गर्न ध्यान पनि दिएको छैन । सरकारको नाममा धेरै जग्गाहरू राखे पनि त्यसलाई सही सदुपयोग गरेको पाइँदैन । उद्योगमा चाहिने अति आवश्यक बिजुली र बाटो समेत सरकारले निर्माण गरिदिन सकेको छैन । सरकारले लगानी गर्नुपर्ने पूर्वाधारमा चासो नै दिएको छैन ।

निकम्मा लगानी बोर्ड

हवासिन सिमेन्टको साभेदारको रूपमा काम गरिरहँदा धेरै चुनौतीहरू पार गर्दै आएका छौं र गरिरहेका छौं । नेपाल विकासोन्मुख मुलुक भएको कारणले सिमेन्ट उद्योगको राम्रो सम्भावना छ भन्ने सोच राखेर चिनियाँ लगानी नेपाल आएको हो । त्यो सन्दर्भमा लगानी आयो र सरकारले राखेका सबै सर्तहरू समेत पूरा गरियो । तर, सरकारको प्रतिबद्धता कहँबाट पुग्न हुँदैन र गरिँदैन रहेछ । लगानी बोर्डमा दर्ता गरी लगानीको सम्भ्रौता हुन्छ । जुन सम्भ्रौताको आधारमा लगानी आउने गर्छ र सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय पनि सरकारसँग भएकै सम्भ्रौता हो । त्यो सहमति कार्यन्वयनमा एकतर्फी मात्र फोकस गरिएको हुन्छ । अर्थात् उद्योगको तर्फबाट पालना गर्नुपर्ने विषयहरू कुन-कुन हुन् भन्नेलाई प्राथमिकतामा राखिन्छ भने सरकारको तर्फबाट के-के सुविधाहरू दिने भनिएको छ

त्यो कुनै पनि हुँदैन । लगानीकर्ताहरूले बुझ्ने भनेको मन्त्रिपरिषद्पछिको दोस्रो मन्त्रिपरिषद् नै लगानी बोर्ड हो । जहाँ अध्यक्ष प्रधानमन्त्री र अर्थमन्त्री उपाध्यक्षसहित उर्जामन्त्री, उद्योगमन्त्री र पर्यटनमन्त्री हुन्छन् । नेपालमा सरकारले सबैभन्दा ठूलो स्वामित्व र अपनत्व लिएको लगानी बोर्ड बाहेक अरु कुनै निकाय नै छैन । प्रधानमन्त्री अध्यक्ष र मन्त्रीहरू सदस्य रहेको बोर्डले गरेको निर्णय नै कार्यान्वयन नहुने देशमा कसरी आउँछ वैदेशिक लगानी ? अनि कहाँबाट पलाउँछ लगानीकर्तामा आत्मविश्वास ? विदेशीहरूले आफूना राष्ट्रप्रमुखसँग ठूलो विश्वास गर्ने गर्छन् । र, नेपालमा पनि प्रधानमन्त्री नै अध्यक्ष भएको संस्थाले गरेको सम्भ्रौतामा भएका बुँदाहरू सबै पूरा हुन्छ भन्ने अपेक्षा राखेका हुन्छन् । तर, जब कार्यान्वयनको बेला हुन्छ एक मन्त्रालयले भनेको अर्कोले नमान्ने र धेरै भ्रन्भटहरू बेहोर्ने परेपछि ब्यर्थै लगानी गरिएछ भनेर टाउको ठोकाउनु बाहेक अरु केही भएको छैन ।

लगानी सम्भ्रौता गर्ने बेलामा सरकारले उद्योग निर्माणका लागि सडक, बिजुली, खानेपानी र जग्गा दिने भनेर प्रतिबद्धता पत्रमा सम्भ्रौता नै गरेको हुन्छ । अन्य पूर्वाधारको कुरा त छोडौं, एक रोपनी जग्गा पाउने मुस्किल हुन्छ । बरु कम बोलेर सरकारले भनेका कुराहरू पूरा गरेमा नयाँ लगानीकर्ताहरू आर्कषित हुने र भएकाहरू खुसी भएर अरूलाई पनि आउनका लागि प्रोत्साहन गर्न अग्रसर हुन्छन् । अहिले त भएका लगानीहरू नै कसरी उठाउने र त्यसबाट हात कसरी फिक्ने भन्ने ध्याउनुमा धेरै उद्योगी व्यवसायीहरू रहेका छन् ।

विदेशी लगानीमध्ये ठूला उद्योगहरू लगानी बोर्डमै दर्ता हुन्छन् । र, बोर्डमा जे निर्णयहरू हुन्छ र प्रतिबद्धताहरू जनाएको हुन्छ सो कुरा अन्य मन्त्रालयहरूले कार्यान्वयन गर्न मान्दैनन् । यसरी हेर्दा विदेशी लगानीलाई समन्वय गर्ने र सहजीकरण गर्न भनेर गठन भएको लगानी बोर्डको उद्देश्य नै पूरा भएको देखिँदैन । बोर्डको भूमिका के हो भन्ने स्पष्ट नै भएको छैन । अहिले बोर्डले लगानीका लागि लाइसेन्स दिने काम मात्र गरिरहेको छ । त्यसबाहेक अन्य कामहरू अन्तरमन्त्रालय समन्वय नै गर्न सकेको छैन र गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न सकिरहेको छैन । प्रधानमन्त्री अध्यक्ष भएकै बोर्डले गरेका प्रतिबद्धता अनुसारको कामहरू नहुँदा स्वदेशी एवम विदेशी लगानी गर्नेहरूले नेपालको नीतिलाई विश्वास गर्दैनन् ।

अहिले कम्बोडिया र लाओस लगायतका

मुलुकमा विदेशी लगानी बढ्दै गइरहेको छ । ती मुलुकले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई स्वागत गर्दै सहज वातावरण बनाइदिएको छ, त्यहाँका सरकारको योजना र प्रतिबद्धता दिर्घकालीन विकासमा रहेको छ । तर, नेपालमा लगानीका लागि बनाइएका नीतिहरू नै स्पष्ट छैनन् । यहाँ सरकारी कर्मचारीहरूले लगानीका लागि सहजीकरण गर्नेभन्दा दुःख दिने बढी हुने गरेको छ । हुनेमा भन्दा नहुनेमा समय बढी खर्चिने गरेको छ ।

सरकारका केही नीतिहरू यस्ता छन् जुन दशकौँदेखि एउटै छ । दाना उद्योगको लागि बनाइएको पोल्ट्री नीति ४० वर्षदेखि एउटै छ । संसार कहाँ पुगिसक्यो, नेपालको परिवर्तन कहाँबाट कहाँ पुगिसक्यो तर, कानून भने त्यही ४० वर्ष पुरानोबाटै चलिरहेको छ । यहाँबाट थाहा हुन्छ कि सरकार कति गम्भीर छ भन्ने ! किनकि काम गर्ने भनेको त त्यही कानूनको आधारमा हो । त्यसैले सबैभन्दा दुःखको विषय भनेको मुलुकमा प्रजातन्त्र, लोकतन्त्र, गणतन्त्र आएर अधिकार आए पनि यो अधिकार साँच्चिकै जनताको लागि राम्रो भएको छ त भनेर सोच्ने बेला आएको छ ।

राजनीतिमा अगाडि, विकासमा पछाडि

राजनीतिमा नेपाल धेरै अगाडि बढिसकेको छ । सोचमा धेरै परिवर्तन भैसकेको छ । तर, मुलुकमा हुनुपर्ने आर्थिक वृद्धि र अर्थतन्त्रको सुधारमा भने धेरै पछि परिरहेको छ । यसमा सरकारको मात्र दोष हो भन्न मिल्दैन । कतै उद्योगी व्यवसायीहरूको हकहितका लागि गठन भएका संघसंस्थाहरूको भूमिका पनि कमजोर बन्दै गएको हो की भन्ने भान हुन थालेको छ । अहिले नेपालमा बनेको बस्तुहरू भारतको स्ट्याण्डर्ड प्रमाणित नभई निर्यात गर्न पाइँदैन । के नेपालको स्ट्याण्डर्ड काम नलाग्ने हो त ? सरकारले भारत सरकारसँग बसेर नेपालको स्ट्याण्डर्डलाई भारतले मान्यता दिने विषयमा निर्णय गर्न किन सक्दैन ? भारतबाट जे सामान आए पनि हुने र भारतमा निर्यात गर्ने सामान भने त्यहाँको स्ट्याण्डर्ड अनुसार चाहिँन्छ भने उद्योग नै भारतमा खोल्नुपर्ने स्थिति आउन थालिसकेको छ । यसमा सरकार किन बोल्न सकिरहेको छैन । अनि, नेपालमा उद्योग कसरी आउँछ र रोजगारी सिर्जना हुन्छ ?

(बैद्य एफएनसिसिआईका पूर्व अध्यक्ष हुन्)

WEATHERCOAT
LONG LIFE
EXTERIOR EMULSION WITH PU & SILICON

घाम-पानी छेक्छ, १० वर्ष टिकछ

चर्को घामबाट बचाउँछ

मुसलधारे वर्षाबाट जोगाउँछ

१० वर्ष वारेन्टी

सहकारी समस्या: कारण र व्यवस्थापनका उपाय

२०४८ सालदेखि सहकारी क्षेत्रको विस्तार भए पनि, नियमन र कानूनी व्यवस्थामा पर्याप्त सुधार नभएकाले यी समस्याहरू बढ्दै गए । एकतर्फी स्वनियमन र वित्तीय अनियमितताले सहकारीको विश्वसनीयता संकटमा परेको छ ।

नेपालमा सहकारी इतिहास ८१ वर्ष लामो छ । वि.स.२००० मा बनेपामा राजदास बादे श्रेष्ठको नेतृत्वमा ल्याण्ड मोर्टगेज बैंक र को-अपरेटिभ सोसाइटी स्थापना भएको पाइन्छ । तत्कालीन अवस्थामा गरिएको नमूना औद्योगिक सर्वेक्षणको सुझावका आधारमा उक्त संस्था खोलिएको सरदार भीमबहादुर पाँडेले आफ्नो पुस्तक 'त्यसबखतको नेपाल'मा उल्लेख गरेका छन् ।

बनेपामा बैंक र को-अपरेटिभ सोसाइटीका नाममा जनतालाई ऋण मुक्त गराउने अभियान सरकारले नै सुरु गरेको तथ्य पाइन्छ । तर, औपचारिक रूपमा २०१३ साल चैत २० मा स्थापना भएको चितवनको बखानपुर सहकारी ऋण समितिलाई हालसम्म पहिलो सहकारी मानिन्छ । सोही संस्था स्थापना भएको दिनलाई नेपालमा सहकारी दिवसका रूपमा मनाइन्छ ।

२०१० भदौमा योजना, विकास तथा कृषि मन्त्रालय मातहत सहकारी विभाग खडा गरिएपछि नेपालमा सहकारी विकासको काम थालियो । उक्त विभाग स्थापनाको पूर्वतयारीकै क्रममा सहकारी विकासका विभिन्न पक्षहरूको जानकारी लिन २००९ सालमा कोलम्बो योजनाअन्तर्गत दुई जना वरिष्ठ अधिकृतहरूलाई श्रीलंका पठाइएको थियो । सहकारी संस्थाको गठन, दर्ता र सञ्चालनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको अभाव पूर्ति गर्न २०१३ साल मंसिरमा नेपाल सरकारद्वारा कार्यकारी आदेश जारी गरियो । सोही आदेशअन्तर्गत २०१३ साल चैत २० गते चितवनमा १३ वटा संस्था स्थापना भए । दर्ताक्रम १ मा रहेको बखानपुर सहकारी ऋण समितिलाई नै पहिलो सहकारी संस्था मानिदै आएको छ । यो संस्था हालसम्म पनि सञ्चालनमा छ । तीन वर्षपछि कृषक, कालिगढ

र कम पुँजीवाला व्यक्तिहरूको आर्थिक विकास, स्वावलम्बन, पारस्परिक सहयोग र किफायतको वृद्धिका लागि सहकारी संस्थाहरूको गठनलाई अधिक सुविधाजनक बनाउने उद्देश्यले सहकारी संस्था ऐन, २०१६ जारी गरिएको थियो ।

सदस्य नियन्त्रित र प्रजातान्त्रिक अभ्यास हुने संस्थाका रूपमा स्वीकारिएको सहकारी क्षेत्र, खासगरी नियन्त्रित पञ्चायती व्यवस्थामा धेरै फस्टाउन सकेन । तथापि, त्यसबखत सरकारद्वारा नियन्त्रित साझा सहकारीले सर्वसाधारण जनता समेतको सहभागितामा केही योगदान भने गरेको थियो । २०४७ सालमा राजनीतिक व्यवस्थामा परिवर्तन भएसँगै सरकारले राधाकृष्ण मैनालीको संयोजकत्वमा एक अध्ययन कार्यदल निर्माण गरी सहकारी अभियानको भविष्यको खाका कोर्ने जिम्मेवारी दिएको थियो । उक्त समितिले भारतका विभिन्न सहकारी संस्थाहरूको अध्ययन गरी सहकारी सञ्चालन सम्बन्धी केही नीतिगत र कानूनी मार्गदर्शनसहित सुझाव पेश गरेको थियो । पछि सोही प्रतिवेदनका आधारमा सहकारी ऐन, २०४८ जारी गरियो, सहकारी संस्थाहरूको संख्या बढ्न थाल्यो । ऐनमा बचत तथा ऋण सहकारीको नियमन र सुपरीवेक्षणलाई सीमित नियमनको उद्देश्य राखी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरियो । यस अनुरूप अनुमति लिएका संस्थाहरूको संख्या तीन दर्जन नाघेको थियो । २०४७ पछिको खुला राजनीतिक परिवेश र त्यसपछिका सरकारले लिएको सहकारी प्रवर्द्धन र विकासको नीतिमा टेकेर भन्दा प्रायः सहरी क्षेत्रमा च्याउ सरी नै सहकारी संस्थाहरू स्थापना भए ।

सूर्य थापा

अर्थतन्त्रको कमजोर खम्बा

२०७२ साल असोज ३ मा जारी नेपालको संविधानमा अर्थ व्यवस्थाको एक खम्बाको रूपमा सहकारी क्षेत्र स्थापित गरियो। सहकारी क्षेत्रको लागि यो महत्वपूर्ण उपलब्धि मानियो। पिछडिएका जाति, वर्ग र सीमान्तकृत समुदायहरूलाई स्थानीयस्तरमा सहजरूपमा सहकारी संस्थामा गोलबद्ध गरेर पुँजी, सीप र प्रविधि हस्तान्तरणमार्फत स्वरोजगार सिर्जनामा योगदान पुऱ्याउने विश्वासका साथ सरकारको रबैया खुकुलो रह्यो। यसले सामाजिक र आर्थिक विकासमा सकारात्मक नतिजा दिने अपेक्षा राखिएको थियो। सहकारी समाजको सर्वाङ्गीण विकासको आधारशिला हो। लघु सामाजिक उद्यमका रूपमा ससाना बचत संकलन, सामूहिकताको भावना विकास, नेतृत्व कौशल विकास, स्थानीय सामाजिक उत्तरदायित्व बहन, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र विकास, आपतकालीन वित्तीय सहयोग, स-सानो पुँजी मार्फत वित्तीय अवस्था सुधारको मार्गीचत्र कोर्न सहकारी सहयोगी बनेकै हुन्। यस्ता थुप्रै उदाहरण बन्दा बन्दै पनि खासगरी सहरी क्षेत्रमा बचत तथा ऋण सहकारीको नाममा जनताको पैसा संकलन गर्ने र निजी स्वार्थका लागि त्यसको दुरूपयोगको दायरा दिन दुई गुणा रात चौगुणाको हिसाबले बढ्यो। कतिपय अवस्थामा नियमनकारी निकायको आँखा परेन भने कतिपय अवस्थामा आँखा चिम्लेको जस्तो गरिदिँदा जनताको अर्बौं रकम जोखिममा पर्न थाल्यो। २०४८ सालयता सरकारले लिएको सहकारी प्रवर्द्धनको नीतिमा आवश्यक कानूनी प्रबन्धहरूमा गतिलो र समयानुकूल मूल्यांकन, विश्लेषण, पुनरावलोकन र परिमार्जनको अभावले समस्यालाई विस्तारै

विकराल बनायो। आज सहकारी क्षेत्रमा व्याप्त विकार हिजोका कुनीति र कुनियमनको परिणाम हो भन्नेमा अत्युक्ति नहोला।

सहकारीको प्रवर्द्धन, विकास र व्यवस्थापनमा कानूनी र व्यावहारिक जति पनि समस्या छन् तिनको यथोचित सम्बोधन हुन सकेन। जसका कारण सहकारी क्षेत्र राम्रोसँग फस्टाएको भए पनि सुरक्षित रहन सकेन। विश्वमै संविधानमा अर्थतन्त्रको एउटा महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा स्थापित गरेको देश भएपनि बचतकर्ताको खर्बौं रकम संकटमा परेको मुलुक पनि नेपाल नै हुन पुगेको छ। वित्तीय क्षेत्रमा समस्याहरू आउँछन् तर तिनको समाधान दिन सक्नुपर्छ। सहकारी क्षेत्रका विद्यमान र उत्पन्न समस्याहरूको समाधान दिने काम पनि हुन सकेको छैन। यो अवस्थामा हामीले अर्थतन्त्रको खम्बाको रूपमा अतिरन्जनापूर्ण प्रशस्ती गाएर मात्रै पुग्दैन।

हामीले यसका चुनौती र समस्याहरूको सम्बोधन र समाधान गर्न सक्नुपर्छ। नेपालको अर्थतन्त्रको तीन वटा खम्बा त भनिएको छ। त्यसमध्ये सहकारी पनि एउटा छ। तीन वटा खम्बामध्ये भण्डै ८० प्रतिशत हिस्सा प्रतिनिधित्व गर्ने निजी क्षेत्र फलामको खम्बा, बाँकी १९ प्रतिशत हिस्साको प्रतिनिधित्व गर्ने सार्वजनिक क्षेत्र काठको खम्बा र करिब १ प्रतिशतको प्रतिनिधित्व गर्ने सहकारी क्षेत्र बाँसको खम्बाको रूपमा स्थापित भएको देखियो। यो तीन वटा खम्बाको चरित्र जता कमजोर हुन्छ त्यतै भार ढल्कने गर्दा सिंगो अर्थव्यवस्था नै कमजोर खम्बातिर ढल्किएर सहकारीको संकट नै अर्थतन्त्रको एउटा राष्ट्रिय समस्याको रूपमा रहेको छ।

यही स्थितिलाई मध्यजर गर्दै सहकारीमा बचतकर्ताको करिब पौने तीन खर्ब बचत दुरूपयोग, अपचलन, हिनामिना, ठगी र एक प्रकारको लुटपाट भएको स्थितिको अध्ययन गर्न र समाधानको उपाय, सुभावर सिफारिस गर्न प्रतिनिधि सभाले छानविन समिति बनायो। समितिले ९९ दिनको कार्यअवधिमा ११२४ पृष्ठको प्रतिवेदन पेश गरिसकेको छ। उक्त प्रतिवेदन नेपाल सरकारले संसदको निर्देशन अनुरूप कार्यान्वयनमा लगेको छ। कार्यान्वयनको क्रममा हालसम्म पाँच जना व्यक्ति पक्राउ परेका छन्।

‘लुटको धन, ...को श्राद्ध’, ‘धन देख्दा महादेवको तीन नेत्र’, ‘लोभले लाभ, लाभले विलाप’ जस्ता नेपाली उखानलाई सम्भेर हेर्दा सहकारीलाई स्वनियमनमा छाड्दा समस्या आयो। सहकारीलाई स्वनियमनमा छाड्दाको परिणाम नै आजको दृष्टान्त हो। विकास बैंकहरू खोल्न राष्ट्र बैंकले कडाई गरेपछि, घरजग्गा कारोबारलाई निन्त्रण गरेपछि विकास बैंक खोल्न तयार भएर बसेकाहरू लडको रूपमा सहकारी खेल्न थाले।

देशभर भण्डै १३ हजार बचत तथा ऋण सहकारी स्थापना भएपनि नियमनका लागि छुट्टै कानून छैन। सामान्य कानूनले गाइड गर्न सकेको अवस्था छैन। सहकारीको बचत एक रूपैयाँ पनि सुरक्षण छैन सहकारी ऐन २०७४ ले कर्जा सूचना केन्द्र, बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष, कर्जा असुली न्यायाधिकरण लगायतका संरचना बनाउन ध्यान दिन सकेन। संविधानले सहकारी विभागलाई नियामक निकायको रूपमा उल्लेख गरे पनि, कार्य विस्तारको क्रममा ७६१ नियमनकारी निकाय स्थापना गरियो। राष्ट्र बैंकलाई नियमनको जिम्मेवारीबाट छुट्याएर सिमित बैंकिङ कारोबारका अनुमतिहरू मात्र दिइयो। यो अवस्थामा कुनै पनि देशमा वित्तीय क्षेत्रको नियमनको नेतृत्वदायी भूमिका राष्ट्र बैंकले नै खेल्नुपर्ने तर्कलाई बेवास्ता गरियो, जसका कारण स्वनियमनमा जोड दिँदा मनपरी नियमको परिचय भयो। यो मन परिले लुटको धन ...को श्राद्ध हुन पुग्यो।

सहकारी क्षेत्रको कुल कारोबार भण्डै ९ खर्बको देखिन्छ। तर, यसको विश्वसनियता भने छैन। सैद्धान्तिक रूपमा सहकारीलाई अर्थतन्त्रको एउटा खम्बा भन्यो। तर अलग भने होइन। सहकारी पनि निजी क्षेत्र भित्रकै हिस्सा हो। निजी क्षेत्रभित्र अलि बढी नाफाखोरी प्रवृत्ति हुन्छ। सहकारी भने सामूहिक पुँजी निर्माण र परिचालनमा जोड दिने उद्देश्य हुन्छ।

सहकारी समाजावादको आधारको रूपमा रहेको हुन्छ। तथापि पनि संवैधानिक व्यवस्था गर्नु। मन्त्रालयगत सम्बन्धको हिसाबले निजी क्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रको जिम्मेवारी अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको छ। तर सहकारीको छुट्टै मन्त्रालय रहेको छ। सहकारीले वित्तीय कारोबार गर्ने तर अर्थ मन्त्रालय बेखबर हुने खालको स्थिति ठीक होइन।

सर्वोच्च अदालतले २०७४ साल माघ १५ गते जारी गरेको परमादेशमा 'राष्ट्र बैंकको अनुमती बेगर बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू सञ्चालन हुन नपाउने' भन्ने स्पष्ट उल्लेख छ। त्यसको पनि कार्यान्वयन भएको छैन। परमादेश कार्यान्वयन नगरेको कारण अपहेलनाको मुद्दा पनि विचाराधीन छ। यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने भावनात्मक हिसाबले सहकारीलाई शिरमा राख्यौं। व्यावहारिक हिसाबले खुट्टा टेकाउने काम कमी भयो। वित्तीय क्षेत्रमा परिस्थितिजन्य कारणले सामान्य समस्याहरू आइरहन्छ। तर, नियमबस सहकारीमा ठगीको उद्देश्यका साथ आउनेहरूले मौका पाए। वित्तीय प्रणालीभित्र नियमनलाई वेवास्ता गरियो। सरकार विकास र प्रवर्द्धनमा मात्रै केन्द्रित भए। आज सहकारी विश्वासको संकटबाट गुज्रिरहेको छ। केही सहकारीमा तरलता अधिक छ। लगानीका क्षेत्र सीमित छ। लगानी उठ्ने सक्ने अवस्था छैन। घरजग्गा, सेयरमा लगानी गर्ने सहकारीहरूका कारणले नै आज यो समस्या देखिएको हो।

सरकारले सहकारीको अनुगमन गर्नको लागि सातै प्रदेशमा टोली पठाउने निर्णय गरेको छ। कानूनी सुधारको निमित्त समिति बनाएको छ। संसदीय समितिले दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको काम पनि सुरु भएको छ। कानूनमा समयानुकूल सुधार, परिमार्जन र नयाँ कानून निर्माणमा जोड गरेका छौं। सहकारीमा बलियो नियमनकारी निकाय आवश्यक छ। बलियो नियमनकारी निकाय अन्तर्गत सहकारीको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, मूल्य मान्यता अन्तर्गत स्वनियमनमा जोड दिनुपर्छ। तर स्वनियमन भन्दै 'पूजा-आरती' गरेर मात्रै पुग्दैन। सहकारी क्षेत्र अस्तव्यस्त हुनुको प्रमुख कारण स्वनियमन नै हो। सदस्यदेखि सञ्चालकहरू स्वनियमनको परिधि भित्र रहन सकेन। त्यसैको परिणाम हो।

समस्या र यसका कारण

सहकारी ऐन, २०४८ जारी भएपछि सहकारी अभियानको विस्तार सुरु भयो। त्यस अघि, सरकारद्वारा नियन्त्रित सहकारी मात्रै साभा

केन्द्रका नाममा थिए, र २०४७ सालसम्म भण्डै ८ सय सहकारी मात्र थिए। २०४७ सालमा राधाकृष्ण मैनालीको अध्यक्षतामा सहकारी संघ परामर्श समिति गठन भएको थियो, जसको सिफारिसको आधारमा सहकारी अभियानको पुनर्संरचना गरियो। सरकारले लिएको उदार नीति र तदनुसार ऐनका व्यवस्थाले उत्पादन, उपभोक्ता र वित्तीय (बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने) सहकारी संस्थाहरूको विस्तारलाई सहज बनायो।

तर, २०५८ पछि विशेष गरी २०६१/६२ बाट सहकारी क्षेत्रमा समस्या देखिन थाले, जसमा मुख्य रूपमा बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने, टाठा-वाठा र प्रभुत्वशाली व्यक्तिहरू सञ्चालक भएका सहकारीहरूमा समस्या थियो। सरकारले यो कुरा महसुस गरी २०६१ साउन १३ मा राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य डा. युवराज खतिवडाको संयोजकत्वमा ११ सदस्यीय अध्ययन समिति गठन गर्यो। समितिले राष्ट्रिय सहकारी बैंक र बचत ऋण कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको सञ्चालनका लागि कानूनी स्वरूप र संस्थागत संरचनाबारे सुझाव दिएको थियो।

समितिले मुख्यतः बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्न दोस्रो तहको नियामकीय संस्था गठन गर्न र यस प्रकारको संयन्त्र गठन नभएसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षणमा रहने व्यवस्था गर्नुपर्ने सुझाव दिएको थियो। उल्लिखित सिफारिसहरू कार्यान्वयनमा आएका भए सहकारी संस्थाहरू नियमित हुन्थे तर त्यसो हुन सकेन। त्यसपछि त्यही वर्ष तुलसी उप्रेतीको संयोजकत्वमा, २०६९ मा अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव बैकुण्ठ अर्यालको संयोजकत्वमा २०६९ मा नेपाल राष्ट्र बैंकका तत्कालीन डेपुटी गभर्नर महाप्रसाद आधिकारीको संयोजकत्वमा सुझाव समिति-कार्यदलहरू गठन भए। सहकारीहरू समस्यामा पर्ने क्रम बढिनै रह्यो। ओरियन्टल लगायतका ठूला सहकारीहरूमा सदस्यहरूको गुणासो आइरहेपछि २०७० मा नेपाल सरकारले समस्याग्रस्त सहकारी छानविन गर्न तत्कालीन उच्च अदालतका पूर्वन्यायाधीश गौरीबहादुर कार्कीको संयोजकत्वमा जाँचबुझ आयोग, २०७० गठन गरियो। यस समयमा ओरियन्टल लगायत १३० वटा सहकारी समस्यामा गइसकेका थिए। कार्की आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन गर्न सहकारी ऐन, २०७४ मा समस्याग्रस्त सहकारी व्यवस्थापन समिति, कर्जा सूचना केन्द्र, कर्जा असुली न्यायाधिकरण, बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष, सहकारी प्रवर्द्धन कोष

लगायतका संरचनाहरू स्थापना गर्ने प्रावधान राखियो। तर यी संरचनाहरू समयमा स्थापना भई क्रियाशील भएनन्। त्यस्तै सहकारी ऐनमा रहेको दोहोरो सदस्यता लिन नपाउने, मुख्य कारोबार, सञ्चालक कार्यकारी व्यवस्थापक हुन नपाउने लगायतका व्यवस्था कार्यान्वयन भएनन्।

समाधानको पाटो

नेपालको सहकारी संकटलाई हेर्दा मुख्यतः तीन खालका प्रवृत्ति देखिन्छन्। नियतजन्य समस्या, परिस्थितिजन्य समस्या र कानूनी रिक्तताको कारण सिर्जना भएको समस्या। समाधानको मार्ग खोज्नु अगाडि कुन कारणले समस्या सिर्जना भएको हो भन्ने पहिचान गरिन्छ। त्यसैका आधारमा समाधानको मार्ग खोजिन्छ। सामान्यतया, नियतजन्य समस्यामा कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गरिनु उपयुक्त हुन्छ। परिस्थितिजन्य समस्या भएमा सरकारी प्रयासमा समस्या समाधानको प्रयास गरिन्छ। राज्यका तर्फबाट छुट वा सुविधा दिएर पनि समस्याको समाधान गर्न सकिन्छ। कानूनी रिक्तताको कारण सिर्जना भएको समस्यालाई वृहद् जनसमर्थनमा त्यस्तो मुद्दा उठाई कानूनी रूपान्तरणमार्फत समस्याको समाधान खोज्न अविबलम्ब अग्रसरता लिनुपर्दछ।

सरकारबाट बचत फिर्ता सम्भव हुँदैन। जसले अपचलन, दुरुपयोग, ठगी गरे उनीहरूको, पारिवारिक व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति व्यवस्थापन गरेर बचतकर्ताको बचत फिर्ता गरिनुपर्छ। यो काममा सरकार अविबलम्ब लाग्नु पर्छ। सरकारले बजेटमा ल्याएको पाँच लाखसम्मको बचत फिर्ता गराउँदा आधा समस्या समाधान हुन्छ। ठूला-ठूला बचत रकमको कर तिरेका छैनन् भने करको दायरामा ल्याउने विकल्प दिनुपर्छ। त्यसबाट अर्को एक तहको समस्या समाधान हुन्छ। समस्याग्रस्त सहकारी व्यवस्थापन समितिले २२ वटा संस्थाको समस्या यथासिद्ध समाधान गर्नुपर्छ। सरकारीको सामान्य कुरा के हो भने सदस्यले सञ्चालक र सञ्चालकले सदस्य चिन्ने हुनुपर्छ। सहकारीको कार्यक्षेत्र निश्चित मात्रै हुनुपर्छ। एउटा जिल्लाको व्यक्ति अर्को जिल्लामा गएर सहकारी खोल्ने, एउटै व्यक्तिको धेरै सहकारी प्रवृत्ति रोक्नुपर्छ। सहकारी सिद्धान्त, मूल्य, मान्यता अनुरूप सञ्चालन हुने वातावरण बनाउनु पर्छ। सहकारीलाई नियमन अन्तर्गत स्वनियमनमा सञ्चालन हुन दिनुपर्छ।

(थापा संसदीय छानविन विशेष समिति संयोजक हुन्)

Secure Today, Reassured Tomorrow.

Don't let uncertainties cast a shadow on your home. Invest in peace of mind.
Secure your assets with our **Property Insurance** today!

Property Insurance

Marine Insurance

Travel Medical Insurance

Agriculture Insurance

Micro Insurance

Personal Accident Insurance

Motor Insurance

Health Insurance

Engineering Insurance

Third Party Insurance

Aviation Insurance

Bankers Indemnity Insurance

UNITED AJOD
Insurance Limited
United by Trust

 Toll Free: 1660-01-86496 (NTC), +977-1-5333743
 info@unitedajodinsurance.com
 unitedajodinsurance.com
 CTC Mall (7th Floor), Sundhara, Kathmandu

विपद जोखिम न्यूनीकरण र आर्थिक व्यवस्थापन

विपद व्यवस्थापनका लागि व्यापक योजना आवश्यक छ । सबै प्रकारका विपद् र तिनका चक्रका चरण र आकारलाई सम्बोधन गर्न संघीय, प्रादेशिक, र स्थानीय योजनाहरू बनाउनुपर्छ । यसरी मात्र जनशक्ति, पूँजी र संरचना व्यवस्थापनका लागि स्पष्टता मिल्छ ।

नेपालमा भूकम्प, बाढी पहिरोजस्ता मनसुनजन्य विपद, आगलागी जस्ता विपदको समस्या लगातार देखिएको छ। पछिल्लो समय जलवायुजन्य विपदको उपस्थिति पनि सघन बन्दै गएको छ ।

नेपालको हिमाल, पहाड र तराईजस्तो विविध भौगोलिक परिवेश र भूगर्भीय संरचनाले गर्दा यो भूगर्भीय हिसाबले संवेदनशील क्षेत्र हो । नेपाल हिन्द महासागरीय मौसमी क्षेत्रमा पर्ने भएकाले निश्चित अवधिमा वायु हिमालमा ठोक्किएर पानी पर्ने प्रवृत्ति प्रकट हुन्छ । वर्षा याममा पानीको प्रवाह बढनाले बाढी र पहिरो जस्ता विपद् सृजना हुन्छ । यसले कृषिजन्य क्षेत्र र आवासीय क्षेत्रमा क्षति पुऱ्याउछ । सहरी क्षेत्रमा कंक्रीट संरचनाले पानीको निकासीमा समस्या ल्याउँछ, जसले डुबानको जोखिम बढाउँछ । अल्पवृष्टि र अनावृष्टिको कारण पनि विपदको स्थिति उत्पन्न हुन्छ ।

भौगर्भिक हिसावले नेपाल टेक्टोनिक प्लेट माथि अवस्थित छ । तिब्बती र हिन्द प्लेटको टकराव तथा त्यहाँ संचित शक्तिका कारण हामीले भूकम्पीय जोखिमको सामना गर्नु पर्छ ।

विपदको व्यवस्थापन

विपद व्यवस्थापन जुनसुकै देशका लागि पनि चुनौतिपूर्ण हुन्छ । यही चुनौति पूर्ण हुने आकस्मिक रुपमा आउने र त्याक्कै अनुमान गर्न नसकिने भएकाले नै ठूलो र योजनावद्ध पूर्वतयारी हुनुपर्ने हुन्छ । विपद आउन साथ तत्काल उद्धारमा जुट्नु पर्छ, रातह उपलब्ध गराउनु पर्छ, गुमेका क्षति भएका चिजविचलाई पुन प्राप्त गर्ने प्रयास गर्नुपर्छ, तत्काल जनजीवनलाई समान्य

बनाउन सहजीकरण गर्नुपर्छ, र गुमेका क्षति भएका संरचना पुनर्निर्माण गर्ने र अन्ततत्व गत्वा आर्थिक सामाजिक पुनःस्थापनाका कार्य गर्नु विपदका व्यवस्थापनका सन्दर्भमा गर्नुपर्ने मुल चरणवद्ध काम हरु हुन् ।

यहाँ हामीले पाँच वटा मुख्य पक्ष देख्छौ । तर यही पाँच पक्षलाई सहि ढंगले परिणामुखी बनाउनु चानचुने कुरा होइन । विपदका विभिन्न स्वरुप र प्रवृत्ति छन् । सोही अनुसारका असर हुन्छन् । सामान्य स्तरदेखि ठूला स्तरको विपद आउँछन् तर कहिले र कसरी आउछन् सामान्य अवस्थामा जानकारी हुने विषय होइनन् ।

यसर्थ विपदलाई असाध्यक्ष सुभ्रुभ्रूपूर्ण अध्ययनमा आधारित नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्थापन मार्फतमात्र सम्बोधन हुन सक्छ ।

विपद व्यवस्थापनमा नीतिगत व्यवस्था

नेपालको संविधान २०७२ ले विपद व्यवस्थापनको जिम्मेवारी संघ, प्रदेश र स्थानीय निकायमा कार्यविभाजन गरेको छ । सोहीअनुसार संस्थागत संरचनाको व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐनले संघीय स्तरमा राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण स्थापना गरेको छ । विपद्को स्तरअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको दायित्व तोकिएको छ, तर यसको वर्गीकरण र विस्तृत व्याख्या हुन सकेको छैन ।

विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ अनुसार संघमा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा परिषद् र गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा

सुशील जवाली

कार्यसमिति रहने व्यवस्था छ । प्रदेश स्तरमा मुख्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा विपद् व्यवस्थापन समिति र स्थानीय सरकारमा मेयर तथा पालिका प्रमुखको अध्यक्षतामा समितिको व्यवस्था गरिएको छ । समन्वयात्मक भूमिकाका लागि जिल्ला स्तरमा पनि विपद् व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था छ ।

संघीय संरचना अनुसार प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको अन्तरसरकारी समन्वय परिषद्ले विपद् व्यवस्थापनका लागि कसरी र कसले काम गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यद्यपि, यो कानुनी रूपले स्वीकृत हुन बाँकी छ ।

विपद्का विभिन्न स्वरूप व्यवस्थापन गर्दा प्राथमिक उद्देश्य जोखिम न्यूनीकरण हुनु हो । सकेसम्म विपद् नआउने अवस्था बनाउने, र आए पनि क्षति कम गर्ने उपाय खोज्नुपर्छ । संरचना प्रतिरोधी हुनुपर्छ, जस्तै, बाढी आउँदा नबग्ने पुल बनाउनुपर्छ । पूर्वाधार निर्माण गर्दा जोखिमको मूल्याङ्कन गरी निर्माण गर्नु सर्वोत्तम हो । विपद् सामान्यतया आकस्मिक हुन्छ र त्यसका प्रभावहरू पूर्वानुमान गर्न गाह्रो हुन्छ । तर, प्रभावलाई सम्बोधन गर्न उचित संरचनागत र आर्थिक व्यवस्था गर्नुपर्छ । “आएपछि गरौंला” भन्ने सोच विपद् व्यवस्थापनको सही दृष्टिकोण होइन । राज्यले पूर्वतयारी गर्न सक्नुपर्छ । विपद् व्यवस्थापनमा कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाले सम्पूर्ण जोखिमलाई विचार गरी योजना बनाउनुपर्छ ।

संघ, प्रदेश, र स्थानीय तहले आ-आफ्ना योजना बनाउनुपर्छ । योजना बनाउँदा संरचना, निश्चित लक्ष्य, र आवश्यक साधन-स्रोतको व्यवस्था स्पष्ट हुनुपर्छ । उदाहरणका लागि, पूर्व पुनर्निर्माण प्राधिकरणले भूकम्पको व्यवस्थापन गर्नुपर्छ, तर त्यस्ता अरू विपद्को संख्या र समाधानका उपायहरू तय गर्नु गम्भीर विषय हो ।

विपद् व्यवस्थापनका लागि व्यापक योजना आवश्यक छ । सबै प्रकारका विपद् र तिनका चक्रका चरण र आकारलाई सम्बोधन गर्न संघीय, प्रादेशिक, र स्थानीय योजनाहरू बनाउनुपर्छ । यसरी मात्र जनशक्ति, पूँजी र संरचना व्यवस्थापनका लागि स्पष्टता मिल्छ ।

वित्तीय व्यवस्थापनका सन्दर्भमा, जोखिम न्यूनीकरण र प्रतिरोधी संरचना निर्माणमा लगानी प्राथमिकता हुनुपर्छ । आयोजना विकास र निर्माणमा जोखिम मूल्याङ्कन (जस्तै, डिजास्टर एसेसमेन्ट स्क्रिनिङ) अनिवार्य बनाइनुपर्छ । यसले पूर्वाधार निर्माणको क्रममा जोखिम न्यूनीकरण र सम्भावित क्षति टार्न मद्दत पुऱ्याउँछ । मेलम्ची खानेपानी आयोजना यसको ज्वलन्त उदाहरण

हो ।

लगानी बोर्डको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको भूमिकामा आइसकेपछि निजी वा वैदेशिक जुनसुकै ठूला लगानीका परियोजनामा डिजास्टर रिस्क एसेसमेन्टलाई इआइएजस्तै अनिवार्य बनाउने कार्य अधि बढाएको छौं । यसो गर्दा आयोजना निर्माणकै क्रममा जोखिम न्यूनीकरण सम्भव हुन्छ । यसले परियोजनाको वित्तीय व्यवस्था मात्र नभई डिजास्टर जोखिम व्यवस्थापन पनि सुनिश्चित गर्दछ, जसले आयोजना दिगो बनाउँछ । यस्तो दृष्टिकोणले काम गर्न आवश्यक छ ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा पूँजीगत व्यवस्थापन

अहिले नेपालले आफूलाई आवश्यक भए अनुसार कुनै पनि क्षेत्रमा पर्याप्त खर्च गर्न सक्ने अवस्थामा छैन । राज्य सञ्चालनका निर्धारित गतिविधि, जनताको सिमित आकाँक्षाको सम्बोधन तथा विकाश निर्माणजस्ता पूर्ण अनुमानित तथा नियमित गतिविधिको लागि पनि पर्याप्त पूँजी नभएको अवस्था छ । यो अवस्थापमा बढ्दो विपद्को ग्राफलाई सहि ढंगले व्यवस्थापन गर्नु भन्ने चुनौतिपूर्ण छ । यसर्थ नेपालमा विपद् जोखिमका लागि वित्तीय जोहो गर्न उपलब्ध विभिन्न उपकरणहरूको परिचालन गर्नु पर्छ ।

नेपालले २०७२ सालको भूकम्प पछिको अवस्थालाई असाध्यै राम्रोसँग सम्बोधन गरेको थियो । वास्तवमा हामीले गरेको काम र मोडेललाई दातृ निकाय तथा विकास साभेदारले अन्य मुलुकमा पनि अनुसार गराएको पाइन्छ । तर, विडम्बना हाम्रै देशमा त्यसपछिका भूकम्पहरूमा अनुसरण भएन । साना स्केलका भूकम्पमा पनि हामी सकेनौ । किन भने हरेक विपद् पश्चातको पुनर्निर्माणमा नसक्नुमा पोष्ट डिजास्टर एसेसमेन्ट गर्ने र पछि डीपीआर बनाउने र बल्ल रकम आवश्यकताको पुष्टि हुन्छ । त्यसपछि दातृ निकाय सरकार जनताले के कति र कहाँ काम गर्ने भन्ने विस्तृत योजना बन्नुपर्छ । यस्तै खाका अनुसार भूकम्पपश्चातको पुनर्निर्माणमा हामीले ले ९ खर्ब ३८ अर्ब चाहिन्छ भन्यौ । यसलाई केहि संसोधन पनि गरियो तर मुल कुरा के भने पिडीआरलाई हामीले छाडेनौ र सफलता पाउन सक्यौ ।

विपद्को वित्त व्यवस्थापनमा नेपालमा हुन नसकेको कुरा नै यही हो । पोष्ट डिजास्टर एसेसमेन्ट गरिँदैन भने रकम जनशक्ति समय

जस्ता कुरा को आवश्यकताको सहि तस्विर नै आँउदैन र त्यो नहुँदा दातृ निकाय वा अन्य पक्षले कहाँ के काम गर्ने भन्ने मै अलमल हुन्छ । नेपालमा अहिले यहि नै भइरहेको छ । जाजरकोट भूकम्प पछिको व्यवस्थापनमा हामीले यहि समस्या देख्यौ ।

डिजास्टर रिस्क फाइनेन्सिङ

राज्यसँग पैसा छैन भन्न पाइएला तर राज्य संरचनाले जनरक्षा र हितकालागि योजना छैन भन्न त पाइन्न । सहि योजना बन्ने हो भने पैसा छैन भन्न पनि पर्दैन । त्यो नै व्यवस्थापन हो ।

राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणले पैसा टन्न भएर सफलता प्राप्त गरेको होइन । निश्चित उद्देश्य नीति र योजना तथा तिनको कार्यान्वयन र त्यसमाथि विश्वासआर्जन मार्फत् सफलता प्राप्त गरेको थियो ।

यसर्थ विपद्का लागि मार्ग चित्र स्पष्ट भए अनुसार स्रोत उपलब्ध हुन्छ । यसर्थ वित्त व्यवस्थापनका विविध उपकरण हामीले उपयोगमा ल्याउन सक्छौ ।

विपद् व्यवस्थापनका लागि कोष परिचालन गर्ने अभ्यास विश्व ब्यापी नै हो र नेपालले पनि यसको प्रयास गरेको छ । तर, सरकार वित्तीय रुपमा यस्तो अलि कमजोर छ । हामीले अतिरिक्त पूँजी आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सकेको देखिँदैन । तर विपद् आउँदा अतिरिक्त रकम चाहिन्छ भन्ने बुझ्नु पर्छ । हामी विपद्का लागि एक्कासी रकम चाहिएको अनुभूत गरेर बजेट खोज्न थाल्यौ जुन तर हुँदै नभएको वा अन्य कामका लागि विनियोजित बजेटले यस्तो काम गर्न सकिँदैन । त्यसैले यो फाइनेन्सको म्यानेजमेन्ट भइरहेको छैन । हुनुपर्ने के हो भने हामीले यसमा भविष्यमा कस्ता जोखिम आउन सक्छ भनेर विस्तृत एसेसमेन्ट गर्नुपर्ने हुन्छ । यो दायित्व तीन तहकै सरकारका विपद् व्यवस्थापन हेर्ने निकायले गर्नुपर्ने हुन्छ । यसकै आधारमा भविष्यमा कति रकम आवश्यक पर्ला भन्ने आँकलन गर्नु पर्छ । यस अनुसार विपद् जोखिम लक्षित विभिन्न स्रोतहरू परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसमा विभिन्न खाले उपायहरू छन् :

डिजास्टर रिलिफ फण्ड : यस्ता कोषहरू तीन तहका सरकार मातहत रहनुपर्छ । प्रत्येक सरकारले आफ्नो कोषमा वार्षिक रुपमा राजश्वको निश्चित हिस्सा रकम जम्मा भइराख्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । र यस्तो कोषमा योगदान गर्न दातृ निकायहरूलाई पनि लगाउन सकिन्छ । केन्द्रिय तहमा हाम्रो यस्तो कोष छ । तर नियमित रकम

जाने व्यवस्था गरिएको छैन ।

बीमाको व्यवस्थापन: विपदले पार्ने क्षतिको भरणपोषण गर्न यसमा दुई विधि प्रयोग गर्न सकिन्छ । हाम्रा पूर्वाधारहरूलाई विपदले के कस्ता असर पारिरहेका छन् वा पार्ने सक्छ त्यो हेरेर पूर्वाधारहरूको विमा गर्नु पर्ने हुन्छ । यसलाई नेपालमा ब्यापक गराउनु पर्ने आवश्यकता छ । यसमा ठूला निकायले आफैँले क्षतिको सामना गर्ने गरी बीमा कोष बनाउन सक्छन् । जस्तो की नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले जलविद्युत् सम्बद्ध आफ्ना पूर्वाधारको बीमा व्यवस्थापन कोष खडा गरेर जान सक्छ ।

अर्को प्रिमियम विधि हो । यो भनेको हाम्रा सवै खाले पूर्वाधार तथा संरचनालाई बीमा कम्पनीहरूमा विपद जोखीम बहन गर्ने गरी नियमित प्रिमियम तिर्ने व्यवस्था हो । जोखीमको बहनको आकार अनुसार पुनर्विमा गर्ने अवस्थामा जानुपर्ने हुन्छ । व्यक्तिगत तवरमा तथा केहि संस्थागतरूपमा पूर्वाधारहरूको विमा गर्ने अभ्यास विश्व परिवेशको तुलनामा नेपालमा नगण्य जस्तै छ । यसलाई व्यापक बनाउन जरुरी छ ।

क्याटस्ट्रोफिक बण्ड: हामी पूँजी बजारमार्फत पनि यस्तो रकम जुटाउन सक्छौ । सरकारले चाहिएका बेला यस्तो रकम परिचालन गर्न सक्छ । हामी विकासकै लागि त बण्ड जारी गर्न नसकेका बेला यो अनौठो लाभ सक्ला तर विश्वमा सरकारहरूले यस्तो गरिरहेका छन् । सरकारको ग्यारेन्टीमा जारी हुने यस्ता बण्डमा लगानी गर्दा बण्ड खरिद गर्दा निश्चित रकम पनि प्राप्त गरिरहेको हुन्छ भने सरकारले विपदका बेला त्यस्तो रकम खर्च गर्न पाउँछ ।

क्याटस्ट्रोफिक बण्ड: हामी पूँजी बजारमार्फत यस्तो रकम जुटाउन सक्छौ । सरकारले आवश्यक पर्दा यस्तो रकम परिचालन गर्न सक्छ । हामी विकासका लागि बण्ड जारी गर्न नसकेका बेला यो अनौठो लाभ सक्छ, तर विश्वभर सरकारहरूले यस्तो गरिरहेका छन् । सरकारको ग्यारेन्टीमा जारी हुने यस्ता बण्डमा लगानी गर्दा निश्चित लाभ पाइन्छ भने सरकारले विपदको बेला त्यस्तो रकम खर्च गर्न सक्छ ।

कान्टिन्जेन्ट क्रेडिट फ्यासिलिटी: विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाले विपदको समयमा तत्काल ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेका छन् । यसलाई परिचालन गर्न सक्दा विपद व्यवस्थापन सहज बनेछ ।

क्लाइमेट फाइनेन्सिङ: अर्को प्रभावकारी विधि क्लाइमेट फाइनेन्सिङ हो । यसमा हरित बण्ड जारी गर्न सकिन्छ। ड्यामेज एन्ड लस फण्ड अर्को महत्त्वपूर्ण विधि हो । जलवायुका असर र कारण देशको भूगोलभित्र सीमित हुँदैनन् ।

त्यसैले नेपालले नखाएको विष भोग्नु परेको चर्चा भइरहन्छ। यस्ता विषयलाई अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा प्रभावकारी ढंगले उठाउन सकेमा जलवायुजन्य जोखीम व्यवस्थापनका लागि पनि अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतमार्फत रकम प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

कोप-२८ मा यो आवाज उठिसकेको छ, र कोप-२९ सम्मेलनमा पनि छलफल भइरहेको छ। यस्ता फण्ड प्राप्त गर्न नेपालले आवश्यक तयारी तथा वातावरण निर्माण गरिरहेको हुनुपर्छ। ती मेकानिजममा हामी अघि बढ्नुपर्छ ।

व्यवस्थापनको निकाय

विपदको वित्त व्यवस्थापन गर्ने निकायको सन्दर्भमा विश्वभर फरक अभ्यासहरू पाइन्छन् । कतिपय देशमा विपद कोष व्यवस्थापनका लागि छुट्टै निकाय हुन्छ । त्यस्ता निकायले विपदको सम्पूर्ण आयामलाई एकीकृत रूपमा हेरेर वित्तीय उपकरणको निर्माण तथा परिचालन गर्ने गर्छन् । नेपालमा यो जिम्मेवारी विपद जोखीम न्यूनीकरण प्राधिकरणलाई दिन सकिन्छ, वा छुट्टै निकाय निर्माण गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा विपद व्यवस्थापनको चर्चा त हुन्छ, तर यसलाई एकीकृत र प्रणालीगत रूपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन । नेपालमा संस्थागत संरचना कमजोर छ । विपदको पूर्ण चक्रलाई सम्बोधन गर्ने संरचना छैन । हामी गृहमन्त्रालयअन्तर्गत राहत र उद्धार कार्य गरिरहेका छौं । यो काममा गृहमन्त्रालय सक्षम भए पनि विपद व्यवस्थापन त्याति मात्र होइन ।

विभिन्न मन्त्रालयहरूबीच समन्वयको आवश्यकता छ । उदाहरणका लागि, सडक पुल भत्किएमा पूर्वाधार मन्त्रालय, घर भत्किएमा स्थानीय सरकार, र जलविद्युत् आयोजना

क्षतिग्रस्त भएमा ऊर्जा मन्त्रालयको भूमिका चाहिन्छ । यस्तै समन्वयात्मक संरचना बनाउँदै, प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा उच्चस्तरीय संस्थागत तथा संगठनात्मक संरचना आवश्यक छ ।

राष्ट्रिय विपद जोखीम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणको राष्ट्रिय परिषद् प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा छ । तर, यसलाई कार्यकारी स्वभावको बनाउँदै विपदको सम्पूर्ण चक्रलाई सम्बोधन गर्ने क्षमता प्रदान गर्न सकिन्छ ।

नेपालले नेशनल डिजास्टर रिलिफ फ्रेमवर्क बनाउने कुरा उठेको थियो, तर यो अझै कार्यान्वयनमा आएको छैन । यस्तो फ्रेमवर्क प्रदेश र स्थानीय सरकारको लागि पनि आवश्यक छ ।

विपदको व्यवस्थापनलाई केवल विपद पछिको क्रियाकलापका रूपमा बुझि मिल्दैन । यो व्यवस्थापनको मूलतः पूर्वतयारीको विषय हो । विपद कहाँ, कस्तो, र कहिले आउला भन्ने आँकलन गर्न, त्यसले पुर्याउन सक्ने क्षतिको विश्लेषण गरी पूर्वतयारी गरिनुपर्छ । यसका लागि आवश्यक जनशक्ति, वित्तीय व्यवस्था, र संरचनागत तयारी हुनुपर्छ ।

यसरी पूर्वतयारी भएपछि मात्र उद्धार र राहतका काम प्रभावकारी हुन्छन् । विपदपश्चात व्यक्ति, समाज, र अर्थतन्त्रलाई पुनर्स्थापित गर्ने तयारी पनि नियमित रूपमा चल्नुपर्छ । वित्तीय व्यवस्थापनले यस विषयलाई ध्यानमा राखेर काम गर्नुपर्छ, ताकि सम्भावित क्षति न्यून होस्, र विपद भइहालेमा त्यसलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न सकियोस् ।

(ज्ञवाली लगानी बोर्डका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत हुन्)

ISO 9001:2015
Certified Company

भारत मानक प्रमाण विभाग
नं. गुण. ३०५

भारत मानक प्रमाण विभाग
नं. गुण. ५७५

IS 269:2015
CML-4100183756

IS 1489:2015
(Part I)
CML-4100183685

www.aclnepal.com

सबै भन्दा स्तरीय सिमेन्ट

सही मूल्य

सही तौल

सही गुणस्तर

 अर्घाखाँची
सिमेन्ट लिमिटेड

रोजगारी सिर्जनामा राज्यको व्यवस्थापन

हाम्रो देशमा कम्पनी खोल्न, उद्योग खोल्न र पुँजी परिचालनमा भन्डकटिला र लामा प्रक्रिया रहेका छन् । एकातिर छरिएर रहेका कानूनलाई एकीकृत गर्न जरुरी छ भने अर्को तर्फ तिनीहरूलाई सरलीकृत गर्नु पर्छ ।

देशमा पर्याप्त रोजगारीका अवसर नहुँदा धेरै नेपाली युवा विदेशमा काम गर्न जान्छन् । भारत बाहेकका मुलुकहरूमा हालसम्म ५० लाखभन्दा बढी नेपाली युवाले श्रम स्वीकृति प्राप्त गरेका छन् । प्रतिवर्ष १ लाख बढी युवाले अध्ययनको लागि विदेश जान्छन् । रोजगारको अभावले युवाहरूलाई विदेश जान बाध्य बनाउँछ, जसले आन्तरिक अर्थतन्त्रमा ठूलो प्रभाव पारिरहेको छ ।

सोमप्रसाद लुइटेल्

रोजगारीको सिर्जना प्रमुख रूपमा बजारले गर्ने हो । जसमा सार्वजनिक र नीति क्षेत्रका कर्ताहरू संलग्न रहने गर्दछन् । नेपालमा सरकारी तवरले सिर्जना भएका रोजगारी सीमित छन् । निजामती सेवा, न्याय सेवा, शिक्षक सेवा, सेना र प्रहरी लगायतका क्षेत्रमा यस भन्दा अगि नै भर्ना भएकाले खाली हुने पदहरूमा सीमित संख्यामा रोजगारी प्राप्त हुने स्थिति छ । यसर्थ रोजगारी सिर्जनाको मूल पक्ष भनेको निजी क्षेत्र नै हो । जसमा सामाजिक सेवा क्षेत्रले समेत केही योगदान गरी आएको छ । नेपालमा ठुला बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको लगानी समेत कम रहेकाले स्वदेशी पुँजीबाट सञ्चालित उद्योगहरू, स्वरोजगार र सरकारले सञ्चालन गरेका रोजगारी कार्यक्रमको केन्द्रबिन्दुमा यो आलेख तयार भएको छ ।

(१) नीतिगत र कानूनी ढाँचा

रोजगारी सिर्जनामा श्रोत, व्यवस्थापन र बजारको मुख्य भूमिका हुन्छ । देशभित्रका यथोचित लगानीको वातावरण नभई उद्योगहरू खोल्ने र पुँजी लगानी गर्ने वातावरण बन्दैन । त्यस्तो नभई सिर्जना हुँदैन त्यस्तो वातावरणका लागि सम्बन्धित

देशको नीति र कानूनहरू लगानीमैत्री छन् छैनन् ? रोजगारी सिर्जना गर्ने राज्यको नीति छ छैन ? भएका नीति र कानूनहरू व्यवहारमा कार्यान्वयन भएका छन्, छैनन् भन्ने महत्त्वपूर्ण विषय हुन्छ । रोजगारी सिर्जनामा राज्यको व्यवस्थापनको प्रमुख पक्ष नै कानून तथा नीति निर्माण हो र तिनीहरूको कार्यान्वयन हो । केही नीति नियमहरू हेरौं ।

क) नेपालको संविधान २०७२

संविधानको धारा ३३ ले प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने तथा प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनौट गर्न पाउने हक हुनेछ भन्ने सुनिश्चित गरेको छ ।

ख) १६ औँ योजना १२०८१/८२(२०८५/८६)

१६ औँ योजनाले आन्तरिक रोजगारीका पर्याप्त अवसर सिर्जना गर्न रणनीतिक महत्त्व राख्ने र समाष्टित आर्थिक नीति, मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिमा प्राथमिकता दिँदै कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्य लिएको छ । यसमा प्रमुखतः सरकारी, गैरसरकारी, सहकारी र निजी क्षेत्रको सहकार्यमार्फत उत्पादनमूलक क्रियाकलाप विस्तार गर्ने, बेरोजगार जनशक्तिको सशक्तीकरण र समावेशी रोजगारी प्रवर्धन गर्ने, स्वदेशी श्रमिकको क्षमता र दक्षता विकास गरी आन्तरिक श्रम बजारमा रोजगारी सुनिश्चित गर्ने, एकीकृत रोजगार व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको कार्यान्वयन गर्ने, लगानीको वातावरण तयार गर्ने र शिक्षा तथा उद्यमशीलता प्रवर्धन गर्ने कुरा समेटिएको छ ।

ग) राष्ट्रिय रोजगार नीति २०७१

राष्ट्रिय रोजगार नीति २०७१ का प्रमुख उद्देश्यहरू सबै नागरिकलाई उत्पादन र प्रतिफलमूलक रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध गराउँदै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रवर्धन गर्नु राखिएको छ । यसका लागि विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गर्दै अनौपचारिक रोजगारलाई औपचारिक पद्धतिमा रूपान्तरण गर्दै रोजगारको गुणस्तरमा सुधार ल्याउन प्राथमिकता दिइएको छ । साथै, श्रम बजारको आवश्यकता अनुसार ज्ञान र सिपमा आधारित श्रम शक्ति तयार पार्न उपयुक्त अवसरहरू सिर्जना गर्ने, आप्रवासी र प्रवासी कामदारको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्ने, र युवालक्षित रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने लक्ष्य पनि राखिएको छ ।

सम्पूर्ण श्रम बजारलाई सबल बनाउन र रोजगारमैत्री लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न आधुनिक सूचना प्रणालीको प्रयोग बढाउने, तथा औद्योगिक श्रम सम्बन्धलाई सुमधुर बनाउने लक्ष्य राखिएको छ ।

घ) नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम २०८०/२०८१

चालु आर्थिक वर्षको सरकारको नीति तथा कार्यक्रमले पनि रोजगारीका विषय समेटेको छ । नीति तथा कार्यक्रममा रोजगारी बारे निम्न कार्यक्रमहरू राखिएका छन् ।

-मर्यादित श्रमसहितको रोजगारीको सुनिश्चितता गरिने छ । श्रमिकको हक अधिकार र न्यूनतम पारिश्रमिकको प्रत्याभूति गरिने छ । सरकारी र निजी प्रतिष्ठानहरूमा अनिवार्य श्रम आडिट गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

- युवासँग सरकार, हुने छैनन् बेरोजगार अभियान अन्तर्गत आगामी दुई वर्षभित्र पाँच लाख थप आन्तरिक रोजगारी सिर्जना गर्न निजी

क्षेत्रसँगको सहकार्यमा राष्ट्रिय सीप विकास तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । उत्पादनसँग प्रत्यक्ष जोडिने रोजगार र उद्यमशीलता सम्बन्धित संस्था, कोष तथा कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गरिने छ । श्रम बजारको माग अनुसारको सीपयुक्त मानव संसाधन उत्पादनका लागि सरकारी तालिम प्रदायक संस्थाहरूलाई एकीकरण गरी राष्ट्रिय प्राविधिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान स्थापना गरिने छ ।

ङ) प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम

नेपालको संविधानको मौलिक हक र कर्तव्य अन्तर्गत धारा ३३ मा रहेको रोजगारीको हकलाई कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५ जारी गरेको छ । ऐनको दफा ८ को उपधारा (१) मा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आवश्यक रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने प्रावधान रहेको र उपदफा (३) ले कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी अन्य तोकिए बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ ।

रोजगारीको हक कार्यान्वयन गर्दै मुलुकभित्र पर्याप्त रोजगारी अवसर सिर्जना र उपलब्ध जनशक्तिको अधिकतम उपयोग गरी आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यले प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको तर्जुमा गरिएको हो । यो कार्यक्रम २०७५ सालको माघ महिनामा प्रधानमन्त्रीबाट शुभारम्भ भएको थियो र यसको प्रमुख लक्ष्य यस प्रकार छन् ।

(क) बेरोजगार व्यक्तिलाई न्यूनतम रोजगारीको प्रत्याभूति गर्न आवश्यक रोजगार सेवा र सहायता प्रदान गर्ने ।

(ख) दक्ष तथा सक्षम जनशक्ति विकास गरी आन्तरिक रोजगारीको प्रवर्धन र विस्तार गर्ने ।

(ग) सरकारी, निजी, सरकारी तथा

गैरसरकारी क्षेत्रहरू बीचको समन्वय र सहकार्यमा थप रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने ।

(घ) आन्तरिक रोजगारी सिर्जनाका लागि आवश्यक नीतिगत र संरचनात्मक व्यवस्था गर्ने ।

(ङ) सार्वजनिक पूर्वाधारहरूको निर्माण, स्तरोन्नति र विस्तारमा योगदान गर्ने ।

(च) आन्तरिक रोजगार सिर्जना सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गरी रोजगारीका नयाँ क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने ।

च) रोजगारीको हक सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

सरकारले रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५ र बेरोजगारीको हक सम्बन्धी नियमावली निर्माण गरेको छ । त्यस्तै गरी प्रधानमन्त्री रोजगार रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका २०७५ स्वीकृत गरेको छ । यस बाहेक पनि उद्योग, कम्पनी र कर सम्बन्धी विभिन्न कानूनी व्यवस्थाले रोजगारीको विषयलाई नियमन गरेका छन् । श्रम ऐन, २०७४ ले श्रमिकहरूको न्यूनतम हक अधिकार र रोजगार व्यवस्थापन बारे व्यवस्था गरेको छ ।

(२) रोजगारी सिर्जना सरकारको भूमिका

सरकारले रोजगारी सिर्जनाका लागि आवश्यक नीतिहरू र कानूनहरू निर्माण गर्दै रोजगारीलाई मौलिक हकका रूपमा समावेश गरेको छ । वार्षिक योजनामा रोजगारी सिर्जना र सीप विकास सम्बन्धी कार्यक्रम, उद्यमशीलता प्रवर्द्धन, न्यूनतम श्रम मापदण्डहरूको पुनः पुष्टि र प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्रोत्साहन दिनेजस्ता कार्यहरू समावेश छन् ।

सरकारले ३ तहको सरकारको कार्यक्रमको रूपमा प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको छ, जुन देशका स्थानीय पालिकाहरू मार्फत कार्यान्वयन भइरहेको छ । यो कार्यक्रम २०७६/०७७ देखि प्रारम्भ भएको हो २०८०/०८१ मा ६४ हजार ७३३ युवा लाभान्वित भएका छन्, जसका लागि ५ अर्ब ४४ करोड ५८ लाख ५४ हजार ८४३ रुपैयाँ विनियोजन गरिएको थियो । तथापि, कार्यक्रमको प्रभाव र यसको कार्यान्वयन प्रणालीमा प्रश्न उठिरहेका छन्, विशेषतः यस अन्तर्गत केवल बेरोजगारको सानो हिस्साले मात्र रोजगारी पाएको र ७९ दिनको रोजगारी र कमाइले परिवारलाई धान्नको लागि अपर्याप्त भएको देखिन्छ ।

सरकारले मौलिक हक र कानून नै बनाई

रोजगारीको हकको व्यवस्था गरे पनि यसलाई प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रममा सीमित गरेको छ। युवाहरूले रोजगार पाएका छैनन् मात्र होइन भएका रोजगारी पनि मर्यादित र जीवन धान्न सक्ने खालका छैन। संविधान र रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले व्यवस्था गरेको बेरोजगारलाई भत्ता दिलाउने कार्य हाल सम्म हुन सकेको छैन। सरकारले नीति मार्फत घोषणा गरेको क्षेत्रगत नीतिहरूलाई सामञ्जस्य गर्ने कार्य हुन सकेको छैन। रोजगारी सिर्जनामा तीन तहको सरकारको समन्वय स्थापित भएको छैन। संविधानको अनुसूचीहरू अन्तर्गतका साभा विषयमा (रोजगारीसँग सम्बन्धित) थप कानूनी व्यवस्था हुन सकेको छैन। सरकारको नीति मार्फत घोषणा गरिएका निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी रोजगारी सिर्जना गर्ने, सीप तालिम, उद्यमशीलता प्रवर्धन, उत्पादनमुखी शिक्षा प्रणालीको विकास प्रत्येक वर्ष नीति तथा कार्यक्रममा दोहोर्‍याइ रहने विषयका रूपमा रहेका छन्। अपेक्षित प्रतिफल देखिएका छैनन्। देशमा स्वरोजगार गर्ने उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने, उनीहरूको पुँजी लगानीमा संरक्षण गर्ने तथा बजार व्यवस्थापन गर्ने कार्य हुन सकेको छैन। सरकारी जागिर र सरकारका परियोजनाका सर्वसाधारणलाई रोजगारी मिलेको छैन, नातावाद र राजनैतिक हस्तक्षेप रहेको छ।

३ रोजगारी सिर्जनामा सरकारको भूमिका र गर्नु पर्ने काम

संविधान तथा रोजगार सम्बन्धी नीतिहरूले रोजगारी सिर्जनामा जोड दिएका छन्। सरकारले २०७१ मा नै नीति बनाई रोजगारी सिर्जनाका कार्यक्रम राखेको छ। अरू सामयिक नीतिहरूमा समेत रोजगारी सिर्जना दोहोर्‍याइएका छन्। तर हाल सम्म किन रोजगारी सिर्जना भएनन् ? कुरा स्पष्ट छन्। नीति बनाएर मात्र हुँदैन त्यसलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्न जरूरी छ।

लगानी मैत्री कानून र वातावरण

हाम्रो देशमा कम्पनी खोल्न, उद्योग खोल्न र पुँजी परिचालनमा भ्रष्टाचार र लामा प्रक्रिया रहेका छन्। एकातिर छरिएर रहेका कानूनलाई एकीकृत गर्न जरूरी छ भने अर्को तर्फ तिनीहरूलाई सरलीकृत गर्न जरूरी छ। कर सम्बन्धी, श्रम सम्बन्धी र लगानी सम्बन्धी कानूनहरूलाई लगानी मैत्री बनाउन आवश्यक छ। विदेशी लगानी भित्राउनु थप कानूनी वातावरण सुधार्न जरूरी छ। कानूनको साथै लगानीको वातावरण बनाउन जरूरी छ। लगानी नाफाका लागि गरिने हो।

यसर्थ कर्मचारी तन्त्रमा रहेको भ्रष्टाचारी प्रवृत्ति, राजनैतिक हस्तक्षेप र राजनैतिक दलाललाई चन्दा दिनुपर्ने तथा डनहरू लगायतलाई चन्दा दिनु पर्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्न जरूरी छ।

पुँजी व्यवस्थापन र लगानी

रोजगारी सिर्जनाको लागि पुँजी आवश्यक पर्दछ। ठूला मेघा परियोजनाका लागि थप ठूलो पुँजी आवश्यक पर्दछ। ठूला मेघा परियोजनाका लागि स्वदेशी लगानी मात्र पर्याप्त छैन। रोजगारी सिर्जनाका लागि पुँजी व्यवस्थापन एक प्रमुख पक्ष हो। त्यस पछि लगानीको कुरा आउँछ। कहाँ लगानी गर्ने ? कुन क्षेत्रमा रोजगारी सिर्जना गर्ने ? नेपालले अरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने परम्परागत क्षेत्र भन्दा लगानीका नयाँ क्षेत्रहरू खोज्न आवश्यक छ। जलविद्युत, पर्यटन र मानव स्रोत विकास नेपालका लगानीका क्षेत्रहरू हुनु सक्दछन्। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको हिसाबले कृषिको सुधार रोजगारी सिर्जनाका लागि महत्त्वपूर्ण छ।

सुशासन

रोजगारी सिर्जनाका लागि सुशासन र पारदर्शिता अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। सुशासन विना विकास सम्भव छैन। त्यो कुरा रोजगारी सिर्जनामा समेत लागू हुन्छ। सुशासनको सुनिश्चितता विना ठूला लगानी भित्राउन सम्भव हुँदैन।

साना तथा मझौला उद्योगको प्रवर्धन

रोजगारी सिर्जनामा नेपालले राष्ट्रिय पुँजीको विकासमा जोड दिन आवश्यक छ। साना तथा मझौला उद्योगको विकासमा सरकारले नीतिगत सुधार गर्न आवश्यक छ। त्यस्ता उद्योगहरूको स्थापना सरलीकरण गर्ने, करहरूमा छुट दिने, नवीकरणमा सहूलियत तथा बजार व्यवस्थापनमा सरकारले ध्यान दिन जरूरी छ।

कृषिमा आधारित उद्योगको आधुनिकीकरण र मल, बिउँ, ऋणमा सहूलियत, उत्पादनको बजार मूल्य निर्धारण र बजार व्यवस्थापन अति आवश्यक छ।

गैर आवासीय नेपालीको पुँजी र आप्रवासी नेपालीको सीपको प्रयोग

सरकारले गैर आवासीय नेपालीको पुँजी नेपाल भित्राउन ऐन, नीति र कार्यविधि सरल बनाउन आवश्यक छ। उनीहरूलाई नेपाल आउन भिसा नचाहिने, फ्री गर्ने नीति लिनु पर्दछ। त्यस्तै गरी सरकारले राम्रो परियोजना बनाई

गैरआवासीय नेपालीहरूलाई लगानीका लागि आह्वान गर्नुपर्दछ। उनीहरूलाई सम्मान र घर सरहको व्यवहार दिनुपर्दछ। त्यस्तै नेपाली आप्रवासी कामदारको सीप देश निर्माणमा प्रयोग गर्न प्रभावकारी पुनःएकीकरण नीति बनाउनु पर्दछ।

श्रम मापदण्डहरूको पालना

श्रमिकले अधिकार पाए र सन्तुष्ट भए उसले बढी योगदान गर्न सक्दछ। जसको प्रत्यक्ष असर उत्पादनमा पर्दछ। यसर्थ श्रमिकको अधिकार सुनिश्चित गर्न कानूनी व्यवस्था गर्ने र त्यसलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्न जरूरी छ। यसर्थ नेपालले श्रम सम्बन्धी आइएलओका मापदण्डहरूलाई घरेलु कानूनमा समावेश गर्न र पालना गर्न जरूरी छ।

प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको पुनर्संरचना

सरकारका नीति र कानून हेर्दा रोजगारी सिर्जनाको सम्पूर्ण दायित्व प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम मार्फत गर्न खोजेको देखिन्छ। रोजगारी सिर्जनाको कानूनी दायित्व उक्त एक कार्यक्रमले मात्र पूरा गर्न सक्दैन। त्यसका अतिरिक्त प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको सञ्चालन प्रणाली, छनोट विधि, पारदर्शिता, लगानी तथा प्राप्त प्रतिफल हेर्दा यसमा पुनर्संरचना जरूरी छ। ठूला उद्योगहरू खोली दीर्घकालीन रोजगारीको सिर्जना गर्ने र रोजगारी कार्यक्रमको विविधीकरण जरूरी छ।

सरकारी जागिरमा योग्यलाई छनोट

सीमित रहेको सरकारी जागिरमा नातावाद, कृपावाद, घुसखोरी र राजनैतिक हस्तक्षेप रहने गरेको छ। त्यसको अन्त्य गरेर स्वच्छ प्रक्रियाबाट सर्वसाधारणले रोजगारी पाउने हो भने यसले युवाहरूमा आशा जगाउन सक्दछ। यसका साथै यस्तो सरकारी राम्रो अभ्यासले निजी क्षेत्रका रोजगारीलाई समेत प्रतिस्पर्धी र पारदर्शी बनाउँदछ।

रोजगारीसँग जोड्ने शिक्षा

अहिलेको शिक्षा प्रणाली बेरोजगार उत्पादन गर्ने तथा व्यवहारिक सिप नसिकाउने शिक्षा प्रणालीको रूपमा आलोचित छ। नेपालको शिक्षा प्रणालीलाई रोजगार र सीपलाई जोड्न आवश्यक छ। निश्चित अवधिको शिक्षा लिएपछि व्यक्ति स्वरोजगार बन्न सक्ने, आफ्नो सिप बेचेर आयआर्जन गर्न सक्ने र उद्यमी बन्न सक्ने शिक्षा प्रणालीको आवश्यकता नेपाललाई छ। यसतर्फ सरकारको ध्यान जान आवश्यक छ।

(लुइटेल् श्रम कानूनका विज्ञ हुन्)

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभाग

व्यावसायिक कारोबार बापतको रकम व्यक्तिगत खातामा
जम्मा गर्न नपाइने सम्बन्धी अत्यन्त जरूरी सूचना

आर्थिक ऐन, २०८१ ले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८१क. थप गरी कुनै पनि व्यक्तिले व्यावसायिक कारोबार बापत प्राप्त नगद, चेक, क्यु आर कोड तथा अन्य कुनै विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त हुने कुनै पनि रकम व्यक्तिगत बैङ्क खातामा जम्मा गर्न नपाइने र उक्त व्यवस्था उल्लङ्घन गरेमा प्रत्येक पटकको अनुगमनमा पाँच हजार रुपैयाँ वा कुल रकमको दुई प्रतिशतमध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम शुल्क लाग्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त कानुनी व्यवस्था सम्बन्धमा करदाता एवं सरोकारवाला सबैको जानकारीको लागि विभागको वेभ साइटमा सूचना प्रकाशित गरी सकिएकै छ। मिति २०८१/४/१ गते देखि लागू भएको उक्त व्यवस्थाको परिपालना नगरी अझै पनि कतिपय करदाताहरूले व्यावसायिक कारोबार बापतको रकम व्यक्तिगत बैङ्क खातामा जम्मा गर्ने गरेको सूचना प्राप्त हुन आएकोले यस विषयमा विभागको गंभीर ध्यानाकर्षण भएको छ। उक्त कानुनी व्यवस्थाको पुर्णरूपमा पालना गरी प्रचलित कानुन बमोजिम हुने कारबाहीबाट बच्नु हुन सम्बन्धित सबै करदातालाई सूचित गरिन्छ।

पूर्वाध्यक्षहरु

प्रतीक प्रधान
२०५४-२०५७

गजेन्द्र विष्ट
२०५७-२०५९

गोपाल तिवारी
२०५९-२०६०

विजय घिमिरे
२०६०-२०६४

किरण नेपाल
२०६४-२०६६

नारायण सापकोटा
२०६६-२०६८

प्रदीप चापागाईं
२०६८-२०७०

विज्ञानविभु अधिकारी
२०७०-२०७२

गोकर्ण अवस्थी
२०७२-२०७४

पुष्पराज आचार्य
२०७४-२०७६

भीमप्रसाद गौतम
२०७६-२०७८

जनार्दन बराल
२०७८-२०८०

कार्यसमिति

सुजन ओली
अध्यक्ष

बिनय बज्जारा
उपाध्यक्ष

विश्वास रेग्मी
महासचिव

सोहित थपलिया
सचिव

अच्युत पुरी
कोषाध्यक्ष

सदस्यहरु

केसु लामिछाने

हेमन्तराज जोशी

ममता थापा

बसन्तराज उप्रेती

छवी सापकोटा

संगम प्रसाईं

आनन्द श्रेष्ठ

नेपाल आर्थिक पत्रकार समाज, सेजन सदस्यहरूको नामावली

नाम	संस्था	फोन नम्बर	इमेल
अखिल सिटौला	हाम्राकुरा डटकम	९८५११३५५१९	akhilsitoula@gmail.com
अच्युत पौडेल	एपीवान टिभी	९८५१०७४९७४	achyootp@gmail.com
अच्युत पुरी	अनलाइन खबर डटकम	९८४९२१६३२३	achutmalika@gmail.com
अनिताबिन्दु पोखरेल	नेपाल टेलिभिजन	९८५१०५५६१७	anitabindu7@gmail.com
अनिल परियार	कान्तिपुर एफ एम	९८४१५६४३५१	anilpariyar5@gmail.com
अनुजराज हुंगेल	टेक्नोजीखबर डटकम	९८४१६८८७३६	anujraj.mail@gmail.com
अनुरागसिंह बर्मा	स्वतन्त्र	९८४१२६३७१०	anuragverma20@gmail.com
अमित ढकाल	सेतोपाटी डटकम		ameetdhakal@gmail.com
अरुण सापकोटा	विफआईए, न्युज डटकम	९८४९३४७४४६	arunodayabela@gmail.com
अर्जुन तामाङ्ग	टुरिजम मिडिया	९८५१०६४१४६	Pakhrin.arjun@gmail.com
अर्जुन पोखरेल	उज्यालो एफएम	९८५१२७२५९९	gyaniarjun@gmail.com
अर्पणा आले मगर	टेकपाना डटकम	९८६०१२४६४७	arpanamagar59@gmail.com
आनन्द अधिकारी	स्वतन्त्र	९८४१५१७९६८	anandadh@gmail.com
आनन्द श्रेष्ठ	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८५१०७०६६८	charikotkoananda@gmail.com
आशिष ज्ञवाली	लगानी न्युज डटकम	९८४१९४६७०२	gyawali.nba@gmail.com
इशारा कोइराला	नेपाली पैसा डट कम	९८४१०९२७७८	isharakoirala@gmail.com
उत्तम काप्री	विजनेशन्युज डटकम	९८४११९०५५९	kapriuttam559@gmail.com
उत्तम सिलवाल	रासस	९८४१२९२५८४	uttamsilwal@gmail.com
उद्धव थापा	स्वतन्त्र	९८५१०६२५१७	utmediapoint@gmail.com
उमेश पौडेल	फिस्कल नेपाल डटकम	९८४१६७४७७२	p.umesh8@gmail.com
एकराज पाठक	रासस	९८५१०३८७०७	pathakyekraj@gmail.com
एलिजा उप्रेती	वाणिज्यपोष्ट डटकम	९८४९६५४९७६	eliupnews@gmail.com
ओम थापा	विजमाण्डु डटकम	९८५१०८२८५३	ombthapa@gmail.com
ओमप्रकाश घिमिरे	वाचडग मिडिया	९८५१०९८५११	prakashdocument@gmail.com
कञ्चन अधिकारी	इ कान्तिपुर डटकम	९८५१०९६१७७	kanchanenator@gmail.com
कमल अर्याल	स्वतन्त्र	९८४१२६३५६२	aryalkamal244@gmail.com
कमला अर्याल	नेपाल टेलिभिजन	९८४९९०३६०४	aryal.kamala989@gmail.com
काजी श्रेष्ठ	वित्तीय पोष्ट डटकम	९८५११८२३१३	newskaji@gmail.com
किरण अधिकारी	पब्लिक पाना	९८५११२१५७२	voicekfm@gmail.com
किरण आचार्य	टक्सार म्यागजिन	९८५१०८२१०२	kiran.rolpa@gmail.com
किरण नेपाल	पूर्वअध्यक्ष	९८५१०३४३४९	kirannepal@gmail.com
कुवेर चालिसे	नेपालखबर	९८५१०७६३०४	kuber25@gmail.com
कृष्ण अधिकारी	रासस	९८५११९७४००	krishnarss72@gmail.com

कृष्ण आचार्य	कान्तिपुर दैनिक	९८५११४१७१७	kpahara@gmail.com
कृष्ण रिजाल	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८५१००८८६९	mekrijal@gmail.com
कृष्ण विष्ट	आर्थिक पत्र	९८४१२९७००६	economicpost@gmail.com
केदार दाहाल	विजनेशन्यूज डटकम	९८४१६३५८४६	kedar.apuro@gmail.com
केदार भट्टराई	गोरखापत्र दैनिक	९८४१२९५५२९	kaushaltar@gmail.com
केशव लामिछाने	अन्नपूर्ण पोष्ट	९८५६०२६१५०	sharan26150@gmail.com
गजेन्द्र बुढाथोकी	टक्सार म्यागजिन	९८५१०५७९६६	gbudhathoki@gmail.com
गजेन्द्र विष्ट	पूर्वअध्यक्ष	९८५१०७०४९१	gajendrabista@gmail.com
गोकर्ण अवस्थी	पूर्वअध्यक्ष	९८४१३५०८००	gokarna.awasthi@gmail.com
गोकुल अर्याल	क्यापिटल नेपाल डटकम	९८४१३२९९५१	aryalgokul@gmail.com
गोपाल तिवारी	पूर्वअध्यक्ष	९८५१११३६९८	kajutiwari@gmail.com
गोपाल संग्रौला	कारोबार दैनिक	९८४१६१३१२१	gopal.sangroula2035@gmail.com
गोपाल साउद	टेकपाना डटकम	९८५१२१३३१४	saud.gopal@gmail.com
गोविन्द लुईटेल	स्वतन्त्र	९८४९८७३६२५	nepal.b2019@gmail.com
चेत बहादुर अधिकारी (सिबी)	रासस	९८५१०८४५८३	adhikarirss@gmail.com
चिरञ्जिवी पौडेल	नेपालप्रेस		chiranjivi010@gmail.com
जनार्दन बराल	पूर्वअध्यक्ष	९८५१०३८९९८	janardanbaral@gmail.com
जीवनकुमार बस्नेत	स्वतन्त्र	९८४१२९०४३९	jbasnetji@gmail.com
जुनारबाबु बस्नेत	गोरखापत्र दैनिक	९८४१२९५५९७	junarb92@gmail.com
टिपी भुसाल	एनआरएन एफ एम	९८५१०९०८०८	tpbhusalpress@gmail.com
डम्बरजंग डाँगी	गोरखापत्र दैनिक	९८४१२९५५२६	djdangi@hotmail.com
डिल्लीप्रसाद सापकोटा	अर्थ बजार डटकम	९८४९१५९५४१	newsdilli@gmail.com
डुन्दुराज आचार्य	नेपाल प्रिफिट डटकम	९८५११५०८३२	dracharya22@gmail.com
तपस वरसिंह थापा	रिपब्लिका दैनिक		
तुला तिमिल्सिना	अन्नपूर्ण दैनिक	९८४१३०७६३४	tulatimilsina@gmail.com
दिनेश रेग्मी	स्वतन्त्र	९८५११४८०८२	regmidinesh@gmail.com
द्विपेन्द्र थापा	कारोबार दैनिक	९८५१०७२०३९	thapad97@gmail.com
दिलिप पौडेल	नागरिक दैनिक	९८५७६२२०८२	dilippaudel45@gmail.com
धनवहादुर राउत	बजार पत्रिका	९८४१६३१८०४	roshan_bazar@yahoo.com
नन्दलाल अम्गाई	अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक	९८४१३९२६८८	nandu.amgai@gmail.com
नवराज अधिकारी	आर्थिक अभियान	९८४१३१९९२५	journalist.n@gmail.com
नवराज चालिसे	न्यूज २४ टिभी	९५१०८८०६६	navastar@gmail.com
नवराज ढकाल	नेपाली पैसा डट कम	९८४१३४२२८७	nabarajd@gmail.com
नवराज पोखरेल	मेगा टेलिभिजन	९८४१३४३३१२	

नविन अर्याल	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८५१०५२७५२	nabinarjyal@gmail.com
नविना निरौला	इमेज च्यानल	९८४१८००५५७	niraula.nabina@gmail.com
नारायण सापकोटा	पूर्वअध्यक्ष	९८४१२५६६७०	
नितु पण्डित	सञ्चारिका समुह	९८४१२८१८६५	panditnitum@gmail.com
पुष्प दुलाल	क्लिकमाण्डु डट कम	९८४९३६५९३५	dulalpuspa@gmail.com
पुष्पराज आचार्य	पूर्व अध्यक्ष	९८५१०३८४७२	pracharyap@gmail.com
पुष्पराज कोइराला	ऊर्जाखबर	९८५१९९६६४५	pushpkoirala@gmail.com
पूर्णभक्त दुवाल	राजधानी दैनिक	९८४१३५८५५६	purnaduwal@gmail.com
पृथ्वीमान श्रेष्ठ	अभियान दैनिक	९८४१३६२९९३	shrestha.prithvi6@gmail.com
पेशल आचार्य	नेपालअर्थ डटकम	९८५१०२५३२०	peshal.acharya@gmail.com
प्रकटकुमार शिशिर	क्यापिटल विजनेश म्यागजिन	९८४७६२०१०६	prakat.kumar@gmail.com
प्रकाश अधिकारी	आशा न्यूज डटकम	९८५११११२५३	prakashdocument@gmail.com
प्रतिक प्रधान	संस्थापक अध्यक्ष	९८५१०३२४७५	prateekp@gmail.com
प्रतिक्षा खनाल	स्वतन्त्र	९८४१३५५६९९	khanalpratikscha@gmail.com
प्रदीप चापागाई	पूर्वअध्यक्ष	९८५१०४०१०१	chapagainpradeep@gmail.com
प्रमोद गिरी	भ्वाइस अफ काठमाडौं	९८४१३८२१०८	giri Pramod90@gmail.com
प्रशान्त अर्याल	स्वतन्त्र	९८५१०३५८९७	
प्रसन्ना चित्रकार	द हिमालय टाइम्स	९८५१०००६७२	prashannaa@tth.com.np
प्राञ्जली बस्नेत	सत्यखबर डट कम	९८५१२०००४१	pranassbk@gmail.com
प्रवीण पोखरेल	रेडियो नेपाल	९८५१०५६९८१	meprabin.pokharel@gmail.com
बद्रीकुमार गौतम	नेपाल टेलिभिजन	९८४१२२४५२५	ntvnewsbadri@gmail.com
बलराम पाण्डे	वाह्रखरी डटकम	९८४१७३१०२२	pandey.balaram@gmail.com
बाबुकृष्ण महर्जन	मेरोलगानी डटकम	९८५१००३९७८	bk.maharjan@gmail.com
बाबुराम खड्का	सुनौलो नेपाल	९८५१०९३९११	khadka.baburam@gmail.com
बालकृष्ण ज्ञवाली	कारोबार दैनिक	९८५११९२९२८	bgyawali9@gmail.com
विनोदराज खनाल	वाचडग मिडिया	९८५१०४५७८२	watchdogmedia2000@gmail.com
भागवत भट्टराई	सेतोपाटी डटकम	९८४९३८९६०४	bhagwat2068@gmail.com
भीम गौतम	पूर्वअध्यक्ष	९८४१३०२६२७	journalistbhim@gmail.com
भुवन पौडेल	नोटबजार	९८४१९५८२३६	uniquepoudel@gmail.com
भूमिश्वर पौडेल	कान्तिपुर दैनिक	९८४९१०४२४३	sirishbhumi@gmail.com
भेषराज पोखरेल	नेपाल बहस		
भेषराज बेल्वासे	गोरखापत्र दैनिक	९८४१४२१९००	belbase_bheshraj@yahoo.com
मणी लोहनी	कान्तिपुर टिभी	९८४१९५३६८४	manilohani@hotmail.com
मदन लम्साल	आर्थिक अभियान	९८५१०४१६५२	madanlamsal@gmail.com

मदन लामिछाने	आर्थिकपाटी डटकम	९८५११२६२८१	lamichhanemadan45@gmail.com
मधुजंग पाण्डे	राजधानी दैनिक	९८४१७२६२७२	madhujung.pandey@gmail.com
मनबहादुर बस्नेत	हिमाल खबर	९८५११०११०६	mb.basnet@gmail.com
ममता थापा	अन्नपूर्णपोष्ट	९८४१५५३६१८	thapamamata22@gmail.com
मातृका दाहाल	कान्तिपुर दैनिक	९८६०१८१८००	matrikadahal@gmail.com
माधव हुंगेल	स्वतन्त्र	९८४१३४२१५७	mpdhungel@gmail.com
माधव दुलाल	पहिचान डटकम	९८५१०७८७९६	madhav009@gmail.com
मुकुल हुमागाई	स्वतन्त्र	९८०१०३१३१४	mukul.humagain@gmail.com
मुना कुवर	आर्थिकन्यूज डटकम	९८५११०१८५४	munakunwar012@gmail.com
मोहन बास्तोला	मैत्रीखबर डटकम	९८४१८८५६७५	mbastola9@gmail.com
यज्ञ वन्जाडे	कान्तिपुर दैनिक	९८५११६९६४९	banjade.yagya@gmail.com
यादव हुमागाई	आर्थिक अभियान दैनिक	९८५११६०४९८	j.yadav2006@gmail.com
रक्षा रेग्मी	क्लाउड पत्रिका डटकम	९८५११५६६७०	ojesbi@gmail.com
रञ्जित तामाङ	स्थानीयखबर डटकम	९८५१२४३०१०	ranjittamang1@gmail.com
रञ्जु काफ्ले	द राइजिङ नेपाल	९८४१७८०४६५	kafleranju@gmail.com
रमेश केसी	अर्थको अर्थ	९८४१२०२११८	
रमेश ढकाल	इमेज च्यानल	९८४१३७३५५२	rameshdhakal29@yahoo.com
रमेश लम्साल	द राइजिङ नेपाल	९८५१०१०४६२	lamsalrames@gmail.com
रमेश लम्साल	रासस	९८४१५०४०९८	rameshlamsal@gmail.com
रमेशकुमार न्यौपाने	हिमालखबर पत्रिका	९८४१८३१६५२	aswikrit46@gmail.com
रविचन्द्र पराजुली	नेपाल टेलिभिजन	९८४१४६४९७१	rcparajuli@yahoo.com
रविन्द्र कुमार शाही	विजनेशन्यूज डटकम	९८६०५६८१०४	shahisamir9@gmail.com
राजु चौधरी	कान्तिपुर दैनिक	९८४१७३३२१२	rajp20097@gmail.com
राजु बास्कोटा	क्लिकमान्डु डटकम	९८४१५०१००७	news4raju@gmail.com
राजेश खनाल	रिपब्लिका डेली	९८४१३२९५२९	khanalrajesh1@gmail.com
राधा चालिसे	गोरखापत्र दैनिक	९८४१२२९६२४	radha.chalise79@gmail.com
राम प्रसाद दाहाल	रातोपाटी डटकम	९८४१२७३२४१	rpd9841@gmail.com
रामकृष्ण राजुरेल	मेरोअटो डटकम	९८५१०३६५४२	sagar.gajurel@gmail.com
रामकृष्ण पौडेल	विकासन्यूज डटकम	९८५१०३०४५४	rkpikas@gmail.com
रामप्रसाद पुडासैनी	आर्थिक दैनिक	९८५१०२३६१५	pudasainirp@gmail.com
रामराजा श्रेष्ठ	विजखबर डटकम	९८५१००८७९१	rrshrestha365@gmail.com
रामेश्वर बोहोरा	उकालो डटकम	९८५१०३६५५५	rambohora@gmail.com
रुद्र खड्का	स्वतन्त्र	९८५८०२०७२२	rudrakhadka1@gmail.com
रुद्र पंगेनी	सिआइजे	९८५१११९३६३	rudra.pangeni@gmail.com

रोशन कार्की	आम नेपाली टेलिभिजन	९८४१४७५९८२	karkirimn@gmail.com
लक्ष्मण काफ्ले	द राइजिङ नेपाल	९८४१५५७७६७	laxman.kafle@yahoo.com
लक्ष्मण वियोगी	ऊर्जा खबर डट कम	९८५१०१०६१४	biyogi2@gmail.com
लक्ष्मी सापकोटा	गोरखापत्र दैनिक	९८४१८५०११४	sapkotalaxmi10@gmail.com
लक्ष्मीप्रसाद उपाध्याय	गोरखापत्र दैनिक	९८४१५००९५९	upa.laxmi07@gmail.com
लक्ष्मीप्रसाद खतिवडा	कारोबार दैनिक	९८४१३०६८०७	khatiwadalp@gmail.com
लिलानाथ घिमिरे	यूवा पोष्ट डटकम	९८४१२८२१००	lghimire@gmail.com
लेखनाथ पोखरेल	हिमालय टाइम्स	९८४१२१६७९२	lekhnathpokhrel87@gmail.com
विजयकुमार तिमल्सिना	टेकपाना डटकम	९८५१०९८२५५	bijay@techpana.com
विजय घिमिरे	पूर्वअध्यक्ष		bijayaghimire@gmail.com
विजयराज खनाल	सेतोपाटी डटकम	९८४१८९९११९	vjkhanal05@gmail.com
विज्ञानविभू अधिकारी	पूर्वअध्यक्ष	९८५१२००७०६	badhikari2010@gmail.com
विदुर खतिवडा	केन्द्र विन्दु डटकम	९८५१०१००४०	bidur.khatiwada@gmail.com
विद्या बज्राचार्य	संस्थापक	९८४१२०९१०२	
विनय बञ्जरा	अर्थपथ डटकम	९८५११४९४९६	binay.sabisagar@gmail.com
विपेन्द्र कार्की	जिडिपी नेपाल	९८५१०९०९१४	karkibipendra@gmail.com
विश्वास रेग्मी	गोरखापत्र दैनिक	९८५१२७७७००	bishwasregmi51@gmail.com
विष्णु तामाङ्ग	प्रभाव दैनिक	९८५१०१०४९२	tmgbishnu@gmail.com
विष्णु पोखरेल	विविसी	९८४११५८३७८	bppbiratnagar@gmail.com
विष्णु पोखरेल	न्युज सेवा डटकम	९८४९४८५३८०	pokhrel24@gmail.com
विष्णुप्रसाद जमकट्टेल	अर्थपथ	९८५१०९९८००	taruke.journalist@gmail.com
विष्णु भट्टराई	हिमाल प्रेस	९८५१२३०७९२	jollybishnu@gmail.com
विष्णु वेल्बासे	मेरो लगानी डटकम	९८५१००९७३१	bb.belbase@gmail.com
वीरेन्द्र ओली	गोरखापत्र	९८४३५७०३५७	olibirendra19@gmail.com
शंकरप्रसाद पण्डित	हिमालयन टेलिभिजन	९८४१२२७४०१	panditshankar110@gmail.com
शरद ओझा	क्लिकमान्डु डटकम	९८४९६२३१२५	snepalmail@gmail.com
शरच्चन्द्र भण्डारी	रासस	९८४९३२५७१४	sarachchandra@gmail.com
शर्मिला ठकुरी	अर्थटुडे	९८४१६०१८२०	payareesharmi@gmail.com
शिरोमणी ढुगांना	दी डिएमएन न्यूज	९८४१४३५३७४	meshiromani@gmail.com
शालिकराम सुवेदी	नेपाल टेलिभिजन	९८५१०६६७११	subedi.salik@yahoo.com
शिव दुवाडी	सुनाखरी न्युज डटकम	९८५१०२२८११	shiva397@gmail.com
शिव बोहोरा	विजनेशन्यूज डटकम	९८४९३५३३७५	brother.bohara@gmail.com
शिवप्रसाद सत्याल	वडापालिका डटकम	९८५११३६८५४	satyalshiva@gmail.com

श्रीकृष्ण न्यौपाने	सरोकार टेलिभिजन	९८५१०५०२८४	shanketz76@gmail.com
संगम प्रसाई	काठमाडौं पोष्ट	९८४१४६६९००	prasaisangam@hotmail.com
सञ्जय पन्थी	स्वतन्त्र	९८४१४३४९४३	kanchu42@gmail.com
सञ्जीवकुमार पौडेल	स्वतन्त्र	९८४१२३३५५५	sanjeev_doom@hotmail.com
सन्तगाहा मगर	हिमाल खबर	९८५१०३५५३०	santagaha@gmail.com
सन्तोष पोखरेल	विजखबर डटकम	९८५१०४१८९८	masantosh9@gmail.com
सरस्वती ढकाल	कारोबार दैनिक	९८५१०६७५०९	sarudhakal.2009@gmail.com
सरोज अधिकारी	स्वतन्त्र	९८४१२२४२००	schonsaroj@gmail.com
सरोज खनाल	न्युज अर्थ डटकम	९८४१३११९६६	khanal.saroj@gmail.com
सिताराम विलासी	कर्पोरेट नेपाल डटकम	९८४१३२०८८०	sitarambilashi@gmail.com
सुजन ओली	अध्यक्ष	९८५११९८६४७	journalist.sujan@gmail.com
सुजित महत	उकालो डटकम	९८५१०९२२७६	sujit.mahat@gmail.com
सुदर्शन सापकोटा	विजमाण्डु डटकम	९८४१८३६९२३	darshanme08@gmail.com
सुदिप श्रेष्ठ	सेतोपाटी डटकम	९८५१००९७९९	shrestha.sudeep@gmail.com
सुदिल पोखरेल	कान्तिपुर टेलिभिजन	९८५१२४९५८३	sudil.pokharel@gmail.com
सुदीपकुमार हुंगाना	आफ्नैखबर डटकम	९८५१०६७९८७	aabrity@gmail.com
सुनिता कार्की	अन्नपूर्ण पोष्ट	९८४३७०८०४९	peacesunita@gmail.com
सुमन पन्थ	कान्तिपुर टेलिभिजन	९८४१०९७९००	sumanpantha6@gmail.com
सुरज कुँवर	कान्तिपुर दैनिक	९८५११६४०००	firstnepali@gmail.com
सुरेन्द्रबहादुर थापा	नेपाली पैसा	९८५१२२७३७८	thapasurendra032@gmail.com
सुवास योञ्जन	क्यापिटल नेपाल डटकम	९८५११९३५८७	yonjansubash2018@gmail.com
सुशील भट्टराई	अनलाइनखबर डटकम	९८४१३४३४४५	bhatarais007@hotmail.com
सुस्मिता लाल	रेडियो शार्दूल	९८०३३७३३०४	sushmita2047@gmail.com
सोभित थपलीया	क्लिकमाण्डु डटकम	९८४९८६५९२९	sovit.news@gmail.com
हरि लामिछाने	रासस	९८४१८४०४११	hlamichhane@gmail.com
हरिशरण न्यौपाने	अर्थप्रणाली डटकम	९८४१८६९८६६	harisharan99@yahoo.com
हिमा वि.क	आर्थिक अभियान	९८४१३४१७०४	himashruti117@gmail.com
हृदय गौतम	अर्थको अर्थ	९८५१०४३४३२	hridaygautam@gmail.com
होमबहादुर कार्की	कान्तिपुर दैनिक	९८४११७९४२६	hom.reporter@gmail.com
कमल कुमार बस्नेत	रासस	९८५११४७८८४	kamalbasnet98@gmail.com
सुरेन्द्र पोखरेल	नेपाली पैसा	९८४११४०००४	surendrapokhrel56@gmail.com
दुर्गा लामिछाने	स्वतन्त्र	९८४५५७४०९६	lamichhanedurga@gmail.com
सुजन सुवेदी	चाणक्य पोष्ट डटकम	९८४३४९५६६५	sujansubedi4u@gmail.com
कौशिला कुँवर	कारोबार दैनिक	९८४९७८५१७८	kunwarkaushila48@gmail.com

हिमाल लम्साल	रासस	९८४६२९१७१९	himallamsal@gmail.com
केसु लामिछाने	उकालो डटकम	९८४५५१७२८४	journalistkeshu@gmail.com
कमल नेपाल	अनलाइनखबर डटकम	९८४९७२९३८८	kamal.nepal2@gmail.com
लक्ष्मण दर्लान	गोरखापत्र दैनिक	९८४१४६०८४९	journalist.laxman@gmail.com
विनोद आचार्य	स्वतन्त्र	९८६०३४२३६३	abinod975@gmail.com
मीनराज भण्डारी	गोरखापत्र दैनिक	९८६९८४६३९०	bhandariminmahesh@gmail.com
राजेश बर्मा	क्लिकमान्डु डटकम	९८४९०१७४०१	raj.annapurna@gmail.com
सुमनराज गिरी	अर्थ र रोजगार	९८५१०९२६९६	suman.rojgarmanch@gmail.com
राजेन्द्र खनाल	मेरो लगानी डटकम	९८५१०६३०३५	ghritakausik@gmail.com
शिव बस्नेत	टेकपाना डटकम	९८४९७९१८६९	shivabasnet20@gmail.com
पूर्णप्रसाद मिश्र	रासस	९८४१४६३३८५	puranr85@gmail.com
भोजराज भण्डारी	कंपोरेट खबर डटकम	९८६४०१२१२९	bhojraj82@gmail.com
छविबाल सापकोटा	मध्यान्ह दैनिक	९८५१०८१९४३	thisis.chhabi@gmail.com
प्रेम पुन्थोकी	सबलनेपाल डटकम	९८४७९६३३०३	prempunthoki@gmail.com
दिनेश खड्का	क्लिकमान्डु डटकम	९८४३७०७०६०	dineshkhadka885@gmail.com
उजिरमान कार्की	नेपालखबर डटकम	९८४२२९३३९९९	ukeshk47@gmail.com
अशिम न्यौपाने	न्यू विजनेश एज	९८४३५४८५९४	neupaneyashim@gmail.com
गोपालचन्द्र सुवेदी	गोरखापत्र दैनिक	९८५११८७९६८	gopalsubedi@gmail.com
रञ्जनहरि कोइराला	टेकपाना डटकम	९८५१०८६८९७	ranjan@techpana.com
भरतबहादुर रावल	क्रान्तिपुर टेलिभिजन	९८५१११४०१०	bharatbrawal1990@gmail.com
किशोर दाहाल	विजनेशन्यूज डटकम	९८६००५९३०	dahal.kishor@hotmail.com
पवन तिमिल्सिना	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८४१५९१५६०	timilsina.pawan@gmail.com
प्रेमबहादुर चन्द	इकर्मचारी डटकम	९८४३८२०६७६	bdrprem889@gmail.com
बसन्तराज उप्रेती	विजमाण्डु डटकम	९८४११६२४६३	upretibasantaraj@gmail.com
धना ढकाल	नेपालपूर्वाधार डटकम	९८४१६९६५६३	sharma.dhanu@gmail.com
हेमन्तराज जोशी	रासस	९८५१०८०५७०	aviyan.hrjoshi@gmail.com
चोलाकान्त खनाल	द राइजिड नेपाल	९८५१०५१०३३	newscknal@gmail.com
आशा थपलिया	नेपाल टेलिभिजन	९८१९४६१०८१	ashathapaliya@gmail.com
अनन्त न्यौपाले	विजमाण्डु डटकम	९८४२०२३६५६	anantabrt@gmail.com
ओमप्रकाश खनाल	आर्थिक अभियान दैनिक	९८५५०२३४६३	omkhanal@gmail.com
केशव समर्पण सुवेदी	कारोबार दैनिक	९८५५०७१२२४	samarpan.keshav@gmail.com
चन्द्रप्रकाश खनाल	सीएमआर	९८५७०२९९००	hamrocp@gmail.com
ओमबहादुर शाही	शिलापत्र डटकम	९८५८०८०५०७	infoimomshahi@gmail.com

तेजराज भट्ट	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८४८४४२८९८	tejdhn@gmail.com
अनिल न्यौपाने	विजखबर डटकम	९८४९६६८४३३	neupaneanilkumar@gmail.com
गणेश सुवेदी	आर्थिक अभियान दैनिक	९८५१२२२७८९	subedisweet@gmail.com
सोमराज पोखरेल	हाम्रा कुरा डटकम	९८४९२९६०९४	somjournal@gmail.com
ऋगवेद शर्मा	विजनेशन्यूज डटकम	९८४९६२६५५५	rigvedasharma@gmail.com
निर्मला घिमिरे	सेतोपाटी डटकम	९८५११०२६४५	nirmalaghimire02@gmail.com
मदनराज पन्त	विजखबर डटकम	९८४९९७६४५९	madanrajant@gmail.com
सुनिता सिटौला	सेतोपाटी डटकम	९८६४३९८३५५	reporterkhuc@gmail.com
उन्नत सापकोटा	विजमाण्डु डटकम	९८५११५२५१३	unnatsapkota18@gmail.com
हरिप्रसाद गजुरेल	मेरो अटो डटकम	९८४९०९७६६४	talkwithgajurel@gmail.com
सीमा तामाङ	कान्तिपुर दैनिक	९८६६८८३०३५	tamangseema99@gmail.com
नवराज न्यौपाने	विमापोष्ट डटकम	९८५११९९३२२	nabarajneupane@gmail.com
कमल धिताल	बाह्रखरी डटकम	९८४९१५२९९८	kd152918@gmail.com
हदिस खुद्दार	नयाँ पत्रिका दैनिक	९८५४०८३७८६	hadisnaya@gmail.com
कृष्णा प्रसाई	काठमाडौं पोष्ट डेलि	९८०८०४१७९४	prasainkrishana@gmail.com
बिमल खतिवडा	कान्तिपुर दैनिक	९८५१०६५४६५	bimalnews@gmail.com
सजना बराल	कान्तिपुर दैनिक	९८४९६४४५६९	sazhimal@gmail.com
कृष्णा भट्टराई	अर्थसंसार डटकम	९८५८४२३९३०	bhattaraikrisu49@gmail.com
मस्त केसी	रातोपाटी डटकम	९८५१२४६५६६८	mastakc.p@gmail.com
फूर्पा शेर्पा		९८५८९४०३७७	phurba5606@gmail.com
रविन ठकुरी	न्यूज २४	९८४९६८३५०६	zombieflora@gmail.com
असिम सापकोटा	रेडियो कान्तिपुर	९८६९३८५५८६	asimsapkota8@gmail.com
किरण लामा	द हिमालयन टाइम्स	९८४०५९१०५५	keyran8lama@gmail.com
तिर्थराज निरौला	नेपाल क्लिक्स डटकम	९८४९६६४२०७	razz.nira@gmail.com
नारायणप्रसाद अर्याल	खबर हब डटकम	९८४०६८८३४०	aryalnarayanpd@gmail.com
सुनिल कुवर	विजमान्डू डटकम	९८६४६७४३९०	sunilkunwar002@gmail.com
प्रविण राउत	आर्थिक दैनिक	९८४९३९२९०५	prabinraut72@gmail.com
चिरञ्जीवी भट्टराई	बैंकको खबर डटकम	९८४९३८५०९७	chiranbhattarai117@gmail.com
सिता शर्मा	गोरखापत्र दैनिक	९८४९४४८९८२	sitagko@gmail.com
उज्वल घिमिरे	मेरो अटो डटकम	९८५१०९५३९०	ujwolghimire@gmail.com
दीपेश घिमिरे		९८५१११९९८८	dipeshghimire222@gmail.com
तमिस गिरी	न्यूविजनेश एज	९८४३८००३२८	tamish.giri@gmail.com
उमेश राउत	आर्थिक दैनिक	९८४३००४६२८	rautumesh4628@gmail.com
प्रगति ढकाल	रासस	९८५११८३९६५	dhakalpragati19@gmail.com

Haier

Inspired Living

World's No.1* Brand for

14 CONSECUTIVE YEARS

TOP OF THE LINE SIDE BY SIDE REFRIGERATORS

FROM THE WORLD'S NO.1 HOME APPLIANCE BRAND.

EUROMONITOR
INTERNATIONAL

Twin Inverter
Technology

10 years
warranty*

Dual Humidity
Zone

Deo Fresh
Technology

पूर्ण Product को Range तथा
Scheme का अच्छा जानकारीका लागि

नजिकको बिर्ता
सौजनका लागि

neoteric

Authorized Distributor

Neoteric Nepal Pvt. Ltd | Neo Complex ,

4/288, Bhanimandal, Lalitpur, Nepal

Email: haiernepal@gmail.com

Tel: +977 1 5454130 | 9802323383 | 9801200104

Service: 1660-01-63631 | 9802304955

standard
chartered

ISSUER RATING BY ICRA [NEPAL]

► Nepal's safest bank. Five times in a row. ◀

Standard Chartered Bank Nepal Limited has been rated as Nepal's safest bank for the fifth year in a row. ICRA Nepal has reaffirmed the [ICRANP-IR] AAA rating.

This rating is considered to have the highest degree of safety regarding timely servicing of financial obligations.

ICRA's proven rating methodology validates our effort and commitment to our clients, our strong fundamentals and our purpose to drive commerce and prosperity in Nepal.

We thank all our stakeholders for their support and belief.

here for
good™

ग्लोबल आइएमई बैंक नेपालको सर्वश्रेष्ठ बैंकको रूपमा

EUROMONEY AWARDS FOR EXCELLENCE

NEPAL BEST BANK 2024 & NEPAL BEST BANK FOR ESG 2024

बाट सम्मानित

यस उपलब्धिका लागि हामी सबै प्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै सबैमा सधैं उत्कृष्ट बैंकिङ सेवा दिँदै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं।

Global IME Bank

ग्लोबल आइएमई बैंक लि.

सबैका लागि बैंक

GLOBAL CONNECT

Call Us: +977-1-5970600

globalconnect@gibl.com.np

Ncell

थोरैमा चित बुझाउने कि!

अनलिमिटेड
चलाउने?

Unlimited Packs

Rs.125

Data

3 Days

Rs.149

Ncell
Talktime

7 Days

Rs.449

Ncell
Talktime

28 Days

Rs.999

Data

28 Days

*123#

Ncell App